

Yıl/Year: 6 Cilt/Volume: 6 Sayı/Issue: 12 Güz/Autumn 2016 ISSN: 1309-6672

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan
ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR

International peer-reviewed journal published
in Turkish, English and Arabic

ASOS INDEX Tarafından Full Text Taranmaktadır

Ebsco HOST PUBLISHING

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir
International peer-reviewed journal published
in Turkish, English and Arabic

ISSN: 1309-6672

Yıl/Year: 6 Cilt/Volume: 6 Sayı/Issue:12 Güz/Autumn 2016

Ebsco HOST PUBLISHING

ASOS INDEX Tarafından Full Text Taranmaktadır.

Bingöl

Sahibi / Owner:
(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(Of Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)

بنيابة عن جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Doç. Dr. Yaşar BAŞ

Editörler/ Editors/ المحررون

Doç. Dr. Yaşar Baş
Yrd. Doç. Dr. Fikret Osman
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz Irmak
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Güven
Yrd. Doç. Dr. Muhammed Çetkin

Yayın Kurulu/ Editorial Board/ هيئة التحرير

Prof. Dr. Ali Abouzeid	Doç. Dr. Ousama Ekhtiar
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim Al-Taiş	Yrd. Doç. Dr. Abdünnasır Süt
Prof. Dr. Ahmet Gürbüz	Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kayıntu
Prof. Dr. Hakan Olgun	Yrd. Doç. Dr. Beşir Koç
Prof. Dr. Hasan Çiftçi	Yrd. Doç. Dr. Cihat Yaşaroğlu
Prof. Dr. Hikmet Tan	Yrd. Doç. Dr. Emrullah Ülgen
Prof. Dr. Muammer Erdoğan	Yrd. Doç. Dr. Hakim Abdurrahman Zübeyr el-Babiri
Prof. Dr. Orhan Başaran	Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Çaldak
Prof. Dr. Pomytkina Liubov	Yrd. Doç. Dr. İsmail Narin
Prof. Dr. Sait Patr	Yrd. Doç. Dr. Kasım Tatlılıoğlu
Doç. Dr. Abdullah Taşkesen	Yrd. Doç. Dr. Ramazan Salman
Doç. Dr. Abdulvahap Baydaş	Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kaya
Doç. Dr. Flaudette May Datuin	Yrd. Doç. Dr. Mehmet Seyman Önder
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara	Yrd. Doç. Dr. Rudramma Siddheshwar Hiremath
Doç. Dr. Kazuaki Sawai	Yrd. Doç. Dr. Tahir Aşirov
Doç. Dr. Mustafa Kırkız	Yrd. Doç. Dr. Thamer Hatamleh
Doç. Dr. Nusrettin Bolelli	Yrd. Doç. Dr. Vedat Avcı

Redaktörler/ Redactors/ المدققون

Arş. Gör. Adnan Aydıntürk (İngilizce) / Arş. Gör. Mehmet Gül (Türkçe)

Dergi Yazışma Adresi/ Correspondence Adress/ العنوان البريدي للمجلة

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL

Tel.: 0 (426) 215 00 17 Faks: 0 (426) 215 00 72 e-posta:

sbe.bingoldergi@bingol.edu.tr

Basım Yeri/ Place of Publication/ مكان النشر

İstanbul Caddesi, İstanbul Çarşısı

Nu.: 48/48-49 İskitler-ANKARA

Tel: 0312-341 36 67

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ,

Uluslararası hakemli bir dergidir, bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda 2 sayı olarak yayımlanır. Yayımlı dili, Türkçe, İngilizce ve Arapçadır. Her hakkı saklıdır. Makale son kabul tarihleri: Bahar Dönemi için Şubat ayı sonu, Güz Dönemi için Ağustos ayı sonudur.

Makaleler, **Urkund** intihal programından olumlu rapor alındıktan sonra yayımlanabilir. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilemez. Yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Enstitümüz Web sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD/ المجلس الاستشاري

- Prof. Dr. Ali Abouzeid Abouzeid Şam Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim al-Tayış Kahire Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. Ali Yılmaz Gündüz İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Toraman Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Çakar Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan Oktay Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Olgun Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet Uç Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Yoldaş Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Canatar İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çelik Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Takkaç Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Törenek Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa D. Karacoşkun Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Uçar Yüz Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Başaran Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Pomytkina Liubov National Aviation University, Kiev, Ukrayna
Prof. Dr. Reha Saydam Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sayın Dalkıran Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Turan Öndeş Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut Karabey Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Üzeyir Ok İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Flaudette May Datuin Filipinler Üniversitesi
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara Kyushu Üniversitesi, Fukuoka, Japonya
Doç. Dr. Kazuaki Sawai Kansai Üniversitesi, Osaka, Japonya
Doç. Dr. M. Şükrü Mollavelioğlu Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Kanberoğlu Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Keivan Harrasi Tabriz ACECR, İran
Dr. Mohd Nor Hakimin Bin Yusoff Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob Malezya Üniversitesi
Dr. Mona Sobh Aynu'ş- Şems Üniversitesi, İskenderiye, Mısır

Prof. Dr. Ali Abouzeid Abouzeid	Şam Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Paydaş	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Başaran	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Saffet Sancaklı	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Sahip Beroje	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Sait Patır	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel Arslantaş	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulvahap Baydaş	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulvahap Yıldız	Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan Konyar	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Hamza Altın	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Sunkar	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Kırkız	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faruk Tutkun	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Rezzan Gündoğdu	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Veysel Özdemir	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup Poyraz	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Yaşar Baş	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Zeki Boyraz	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ergün Öz Akçora	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fegani Beyler	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Çaldak	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kasım Müminioğlu	Muş Alparslan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kasım Tatlılıoğlu	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Bakır Şengül	Bitlis Eren Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Özger	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muhammed Çetkin	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Müslüm Polat	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nuri Demirel	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sami Baskın	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sırrı Tiryaki	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin Ayış	Bingöl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yavuz Türkan	Bingöl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Lubov POMYTKINA

CONCEPTUAL PSYCHOLOGICAL MODEL OF MAKING STRATEGIC LIFE DECISIONS BY STUDENTS

Öğrencilere Yönelik Stratejik Hayati Kararlar Verirken Kavramsal Psikolojik Model 9

M. Taner ŞENGÜN, Kemal KIRANŞAN

BULANIK-MALAZGİRT (MUŞ) HAVZASI'NIN İKLİM ÖZELLİKLERİ

Climatic Characteristics of The Bulanık-Malazgirt (Muş) Basin 21

Ousama EKHTIAR

ENDÜLÜS EMEVİ EMİRLERİN ŞİİRLERİNDE YÖNETİCİ PROFİLİ

Governor Image in The Poetries of Umayyad Princes In Andalusia 51

Bahar Burtan DOĞAN, Zeki AKBAKAY

ENFLASYON HEDEFLEMESİ STRATEJİSİ: KÜRESEL FİNANSAL KRİZİN ÖĞRETTİKLERİ

Inflation Targeting Strategy: Lessons From The Global Financial Crisis 73

Yaşar BAŞ

ELAZIĞ İLİ, SARIYAKUP KÖYÜ TARİHİ

History of Sariyakup Village of Elazığ City 97

Fikret OSMAN

AGATHA CHRISTIE'NİN BAZI POLİSİYE

ROMANLARINDAKİ AKIL YÜRÜTMELER ÜZERİNE

On the Reasonings in Some of the Detective Novels of Agatha Christie 149

İbrahim USTA

ARAP EDEBİYATINDA TUFEYLİLER

Tufaylis in Arabic Literature 159

İsmail NARİN

FIKHA ADANMIŞ BİR ÖMÜR: ABDULAZİZ BEKİ HAYATI, ESERLERİ VE FİKHİ GÖRÜŞLERİ

A Life Devoted to Fiqh: Abdulaziz Beki His Life, Works and Views on Islamic Law 173

Kadir TUĞ, Yaşar BEDİRHAN

KIRGIZİSTAN'IN CELAL-ABAD ŞEHRİNDE MEZARLIK VE ZİYARET YERLERİ İLE İLGİLİ HALK İNANÇLARI

Folk Wisdoms for Places of Pilgrimage and "Tombs" in Celal-Abad City of Kyrgyzstan 193

Kasım TATLILIOĞLU

OKULLARDA ŞİDDET VE ZORBALIK: RİSK FAKTÖRLERİ, KORUMA, ÖNLEME VE MÜDAHALE HİZMETLERİ: KONYA ÖRNEĞİ

Violence and Tyranny at Schools: Risk Factors, Services of Protect, Prevent and Interfere: The Sample of The Konya

209

Mehmet GÜVEN, Uğur ÇOBAN

ÖRGÜT DIŞINDAN YÖNETİCİ ATAMALARININ MOTİVASYONA ETKİLERİ ALGISI: İŞKUR ÖRNEĞİ

Perception of the Effects of Manager Appointment Beyond Organizations into Motivation: İŞKUR (Turkish Employment Agency) Sample

233

Ömer TOKUŞ

X. VE XI. ASIRDA MUSUL, HALEP VE BUNLARA MÜCÂVİR YERLERDE UKAYLİ HAKİMİYETİ

Uqaylid Domination in The Tenth and Thirteenth Century in Mosul, Aleppo and Contiguous to These Places

249

Thamer HATAMLEH

İBN ADİ VE “EL-KÂMİL Fİ’D-DU’AFÂ” İSİMLİ ESERİNDEKİ CERH-TA’DİL METODU

Ibn Adi and His Validation and Invalidation Method in His “Al Kamil in Vulnerable Narrators”

279

Yılmaz IRMAK

BELÇİKA’DA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNİN SORUNLARI VE TÜRKÇE VE TÜRK KÜLTÜRÜ DERS KİTAPLARINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

The Matters with Turkish Teaching in Belgium and a Critical Approach for Turkish Culture Books

301

Hüseyin Abdullatif ABDULLAH

TEHÂNEVÎ’NİN KEŞŞAFÜ İSTİLAHATİ’L-FUNUN VE’L-’ULÛM ADLI ANSİKLOPEDİSİNDE ARUZ İLMİNE İLİŞKİN MADDELER

Articles about Prosody in the Tahanawe’s Encyclopedia named Keşşafu’l-Istilahati’l-Funun ve’l-Ulum

313

Serdar ÖZBİLEN

TAVŞANTEPE HÖYÜKTEN BİR GRUP ASUR SERAMİĞİ

A Group of Ceramic Asur from Tavşantepe Mound

359

Mehmet GÜL

ABDÛLHAK HÂMİD TARHAN’IN ŞİİRLERİNDE ÖLÜM

Death in the Poems of Abdulkhak Hamid Tarhan

371

Andrey Gregoryeviç NEKİTA, Sergey Anatolyeviç MALENKO

RUS KÜLTÜR GELENEĞİNİN TAŞIYICISI OLARAK “ANA” ARKETİPİ

385

Onikinci Sayımız...

Bu sayıya kadar geçen süreçte gösterilen devamlılık ve hâlen yapmakta olduğumuz hazırlıklar ve çalışmalar, onikinci sayımızın daha kabul edilebilir, kaliteli, hacimli ve ilgi çekici bir dergi olarak yayımlanmasını sağladı. Dergimize teveccühün artması dolayısıyla daha fazla makale ile karşınıza çıkma imkânı bulduk. Yayın sırası bekleyen makalelerimiz birikti. “Uluslararası” niteliğe sahip bir dergi olarak kaliteden ödün vermeden ve kimseyi mağdur etmeden yolumuza devam etmek elbette temel hedefimiz oldu. Kaliteyi korumak adına bundan sonra makale gelişi ve kabul tarihleri de ilan edilecektir. Ayrıca mağduriyete yol açmamak için her sayı bazında Güz Dönemi için Ağustos ayı sonu; Bahar Dönemi için Şubat ayı sonu makale son kabul tarihleri olarak belirlenmiştir. Bu tarihlerden sonra gönderilen makaleler, ancak sonraki sayı için kabul edilecektir.

Önceki sayılarımızda ASOS ve EBSCO alan indeksleri tarafından taranmakta olan dergimizin, DOAJ alan indeksi tarafından taranması için başvuruda bulunmuş olduğumuzu belirtmek isteriz. Ayrıca TÜBİTAK DergiPark’a üyelik başvurusu yapmayı ve dergimizin ULAKBİM tarafından taranmasını hedeflemiştik. Başvurumuz kabul edildi ve dergi olarak bir yıllık takibe alındık. Bu süre sonunda dergimizin ULAKBİM tarafından taranan, DergiPark’a üye ve uluslararası DOI numarası ile çıkmasını ümit etmekteyiz. Bu arada Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD) tarafından taranması çalışmalarının son aşamaya geldiğini de kaydetmek istiyoruz.

Dergimizin Web sitesinin görünümünü güncelleme hazırlıkları da tamamlandığında daha iyi bir görünüm ve tanıtımla karşınızda olabileceğiz. Çalışmaları, makaleleri ve emeğiyle katkıda bulunan bilim insanlarına, dergi ekibine ve herkese teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Bu sayımızı, İstiklal Şairimiz Mehmed Akif’in “Ey şehid oğlu şehid isteme benden makber; Sana âğûşunu açmış duruyor Peygamber” seslenişine makes olan bütün gazilerimize ve şehitlerimize ithaf ediyoruz.

Editör

Doç. Dr. Yaşar BAŞ

CONCEPTUAL PSYCHOLOGICAL MODEL OF MAKING STRATEGIC LIFE DECISIONS BY STUDENTS *Öğrencilere Yönelik Stratejik Hayati Kararlar Verirken Kavramsal Psikolojik Model*

Lubov POMYTKINA¹

Received: 12.03.2016 / Accepted: 12.10.2016

Öz

Bu makale öğrencilere yönelik stratejik hayati kararlar verirken kavramsal psikolojik modelin yapısı ile ilgili uygulanan teorik ve metodolojik yaklaşımlarını, 'mesleki olarak bireyin kendini idare edebilmesi, evleneceği eşi seçebilmesi ve hayattaki konumunu kararlaştırması' olmak üzere üç farklı alanda inceler ve ayrıca tüm bu aşamaların ana hatlarını, bulgularını, kriterlerini ve psikolojik mekanizmalarını ortaya çıkarır.

Ortaya çıkan sonuçlar bu modelin gerçek hayatta kullanımı öğrencilerin uygun psikolojik ve pedagojik eğitimlerini geliştirmek ve bu aşamaların tanısını koymak için öğrencilere yönelik stratejik hayati kararlar vermede gönüllük ana belirtilerinin ve kriterlerinin belirlenmesine izin verdiğini kısaca özetlemektedir. Öğrencilerin bilgileri, yetenekleri, becerileri ve anlayışları, mezkûr kararları verebilmek için gerekli olan hazırbulunmuşluk onların kendi geleceklerini inşa ederken hüsrana uğramaktan alıkoyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kararlar, Karar Verme, Stratejik Hayati Kararlar, Psikolojik Model, Öğrenciler.

Abstract

The article presents theoretical and methodological approaches to the construction of the conceptual psychological model of making strategic life decisions by students in three areas: professional self-determination, choice of a marriage partner and determination of life position of the individual; determines the basic stages, indications, criteria and psychological mechanisms of this process.

¹ Prof. Dr., National Aviation University, Educational and Research Institute of Humanities, Kiev (Ukraine), Lyubvit@bigmir.net

The conclusions summarized that the use of the model in practice allows to specify the basic indications and criteria of the personality readiness to making strategic life decisions by students, to make the diagnosis of this process and to develop the appropriate programs of psychological and pedagogical training of students to making strategic life decisions. The knowledge, abilities, skills and understanding of students the necessity of preparing for making the mentioned decisions will allow them to avoid frustrations in building their own life path.

Keywords: *decisions, decision-making, strategic life decisions, psychological model, students.*

Formulation of the problem

The problem of the development of a person, which is able to build a constructive life path, in the modern social world is particularly urgent. Modern education as a system of socialization and personal development is constantly looking for new ways to ensure personal growth of students. To the problems of personal development are devoted the works of famous foreign and domestic scientists and practitioners in philosophy, pedagogy, psychology and other variety of sciences that examine different sides of the phenomenon of “person”. One of the urgent problems of the students’ development is preparing them for making responsible fateful decisions, the result of which affects their life path. This is about the strategic life decisions in three key areas of life: professional self-determination, choice of a marriage partner and determination of life position of the individual, that need to be made, generally at the students age.

To the problem of choice and decision-making process are dedicated the works of both foreign and domestic scientists, such as K.A.Abulhanova-Slavskaya, 1991, K.Arnold, 2014, A.Adler, 1968, G.A.Ball, 2007, N.Ya.Grot, 1882, L.V.Sohan’, 2010, A.K.Tihomirov, 1977, E.Sari, 2008). However, the problem of making strategic life decisions by students is not enough developed and needs to be clarified and scientifically substantiated.

The goal of the article

is to highlight the theoretical and methodological approaches to building a conceptual psychological model of the process of making strategic life decisions by students in three areas: professional self-determination, choice of a marriage partner and determination of the life position of the individual. The defined model can become the leading theoretical and methodological basis for empirical research of features, patterns and psychological mechanisms of strategic life decision-making process in older adolescence.

Presenting main material

Psychological meaning of strategic life decisions

During the analysis of scientific and psychological literature, it was found that in general, the decision means the formation of human's thinking operations that reduce the original uncertainty of a problem situation, and also the most significant stages of a volitional act, that pass the stages of search, making and implementation of decisions. Making a decision means to determine the purpose and manner of action. The worked out theoretical material gives the reasons to develop a conceptual psychological model of making strategic life decisions by students.

During the comprehensive multi-years research, we have formulated a working definition, that is: making strategic life decisions by students is a complex personality deterministic process that actualizes the value-motivational, emotional and sensual, intellectual and volitional psychological mechanisms and leads to the life determination (concerning the position in life, choice of profession, marriage partner), reduction of uncertainty of original situation of choice (Pomytkina L.V, 2012, 2013) [6, RV 167; 11]. Herewith, the semantic concept of psychological mechanism should be understood as a theoretical construct that describes the interaction of the system components and ensures its functioning.

In the basis of the model should be a personality of a student with its age, socio-psychological, individual and activity characteristics. Herewith, the psychological content of strategic life decisions in this case should be their focus to determination of the life position of personality, professional self-determination and choice of a marriage partner.

Mechanisms of decision-making

Since the mental activity unit (Grot N.Ya., 1882) [5] is a mental turn, making strategic life decisions by students should be considered as an integral process of revitalization of perception, emotions, intellectual and volitional activity of the personality. Consequently, on the level of personal activity as internal activity of the personality, the mental turn is the basis for actualizing the general mechanism of reflection and specific value-motivational, emotional, sensual, intellectual and volitional psychological mechanisms, which gain distinctness in relation to students.

Activation of reflection at all levels of determination (as an organism, as an individual, as a personality) creates understanding by student of his or her own needs in something (in this case – in own life position, professional self-determination, marriage partner) that acquires distinctness depending on the age characteristics and social situation of development, which were analyzed earlier.

Reflection as a mental (rational) process aimed at analyzing, understanding and awareness of self (own actions, behavior, language, experience, feelings, states, abilities, character, relations with others and to others, own tasks, targets) conceptually, processually and functionally linked to introspection, retrospection and self-consciousness. In the process of making strategic life decisions should be considered the personality and intellectual reflection.

Personality reflection is considered by scientists in one synonymous row with the concept of “self-reflection”, which provides self-organization and self-mobilization of the personality in different conditions of existence. Scientists (Abulhanova-Slavskaya K.A, 1991, Ball G.A, 2007 and others) also investigated personality reflection in the process of self-regulation of personality when the individual in relation to oneself at the same time serves as an object of reflection, and as its subject, that regulates own actions and deeds. Personality reflection (Beh I.D., 1995) provides the ability of individual to comprehend own motives, to predict the consequences of own actions and deeds to oneself and other people, the ability to coordinate goals and behavior with the means of their achievement [4, R. 23]. It is a personal reflection that leads to determination of oneself in the world (self-determination), and therefore in the three key areas of life: determination of own life position, professional self-determination, choice of a marriage partner.

In the process of making strategic life decisions by students the personality reflection occurs during individual’s rethinking of inner self as directing the cognition of a young person to oneself, own inner world, as the assessment of own qualities and conditions. Forecasting future activity in each moment of time, adjusting own behavior, own actions, choosing the goal, a student always in some way correlates own capabilities (to that extent in which he is aware of them, in which he reflects) to how important, significant for him are requirements and conditions of making strategic life decisions.

Intellectual reflection is defined as the ability to select, analyze and correlate own actions with the subject activity. In the process of decision-making the intellectual reflection is necessary for students for understanding the bases of their own mental activities. Intellectual reflection manifests through complementary mechanisms of generation and control. It provides a general regulation of subject-operating transformations of content of the decision-making process: the mechanism of generation provides the use and transformation of holistic guidance of mental activity - its semantic gestalts (models, tools, charts), and the mechanism of control - specification and implementation in the thinking process of already present holistic functional elements of its content. Thus, the combination of intellectual and personality reflection in the process of making strategic life decisions contributes to their adequacy and is an essential condition for improving the efficiency of preparing students for the aforementioned actions.

Among the value-motivational psychological mechanisms (outlook, motives, needs, ideals, meanings, values, beliefs, principles, interest), the presence of persistent motives causes the activity of personality of the student in making strategic life decisions, which give his wishes and desires a more long-term effective character (Sohan` L.V, 2010) [8]. The student's motivation in the process of making strategic life decisions should be considered as a set of pushing factors that determine the activity of the personality towards defining own position in life, professional self-determination and choice of a marriage partner. Among the leading factors, the motives of making strategic life decisions can have both biological (psychophysiological) and social determination, which together will determine the desire of purposeful activities of students.

Thus, in the process of determining own position in life, the motives are caused by the development of self-consciousness, needs in formation of own system of values, attitudes and beliefs, creation of personal life principles etc. (Pomytkin E.A., 2012) [7]. During the professional self-determination the motives may be mostly as social needs of achieving success, material welfare or respect of others, spiritual motives of being useful for fellow beings, country or mankind and so on. Due to this, the situational factors that may appear are such as difficulty in achieving desired professional levels or development of professional necessary skills, features of social and cultural conditions, which involve the vital trajectory of the student, features of the influence of parents, teachers and classmates in educational institutions or other referent figures.

In the process of choosing a marriage partner the motives of making strategic life decisions by student have an expressed naturally-biological as well as social determinism. Thus, the naturally-biological determinism is manifested in the attraction to the opposite sex, sexual desires and behavior. Social determinism is associated with the social needs of a family creation, ensuring own children with a decent wealth. Important in this case are the motives to meet the spiritual needs of the individual: love, support, feeling of unity (Maslow A., 1987) [12].

The effect of emotional and sensual psychological mechanisms during the student life is particularly distinctive because boys and girls are quite developed and manifested in behavior and communication are emotions, feelings, affections, desires, aspirations, i.e. all affective states. Therefore, the based on these mental processes generalized psychological mechanism of making strategic life decisions can be defined as affectation. In the research we will consider affectation as a psychological mechanism which ensures gaining emotional attractiveness or disgust for students in any decisions. Besides, the modality of the basic emotions and feelings in the process of decision-making in different directions may not significantly vary.

Thus, in the process of determining own position in life a student can feel joy, inspiration, can be in a state of confusion, sadness, despair, just as in the process of

professional self-determination or in the process of choosing a marriage partner (for example, joys and sorrows of self-knowledge, self-determination and love).

Among the intellectual psychological mechanisms (problematization, goal-setting, hypotheses producing, argumentation, choice, anticipation, intuition) for students the most characteristic are goal-setting and argumentation. Goal-setting helps students to define a strategic life goal and occupies a central position in the structure of activity, performing a regulatory function in relation to the concentration of attention and thinking of the personality (Tihomirov A.K., 1977) [9]. The image of a goal in the process of making strategic life decision performs as a basis of internal mental and further practical actions of a young person, combining his or her desires, needs and aspirations.

In general, the psychological mechanism of goal-setting connects motives, expectations of students at previous failure to reach the expected result, the choice of a set of possible solutions, ensures the changing of motive to a motive-goal, the transition from the first to the final goals and the formation of hierarchy and time sequence of goals.

The argumentation as the psychological mechanism in the process of making strategic life decisions helps students to formulate logical reasons in the own system of statements that are made to support the evaluation of correctness of the decision made, increasing the evidence of its necessity. According to the direction of strategic life decisions, the process of argumentation can be facilitated (when it is not difficult to explain the choices made for student) or complicated. In particular, in the process of determining own position in life, the decisions made have mostly conscious nature, relating to overwhelming influence of intellectual psychological mechanisms, and thus can be quite easily presented and laid out in a logical manner.

Instead, making strategic life decisions on the choice of a marriage partner is largely connected with the emotively colored desires of the individual, the feelings for potential chosen person, contradictory emotions and feelings that are not subject to reasonable logical explanation. Such decisions are difficult to explain even for an adult. As for students who, mostly, have no experience in long-term relationships, skills of creation a family and interactions in marriage, the argumentation of such strategic life decisions is made with excessive difficulties.

The psychological mechanism of argumentation distinguishes the process of decision-making by student from the process of its implementation in practice, which depends primarily on actualization of volitional psychological mechanisms (perseverance, organization, responsibility etc.). According to the specificity, the strategic life decision is expedient to consider accepted, if the student can argument it at a sufficient level, i.e. he knows what he wants, how he will reach this, which means he will use doing this, with what criteria will evaluate its accuracy and effectiveness.

Volitional psychological mechanisms cause the willpower of the personality (Arnold K., 2014, Ball G.A., 2007, Beh I.D., 1995, and others), which in the student age, usually, is not completely formed. However, focusing on the need of a decision-making, the persistence in finding the necessary information, the stability and integrity in the rejection of alternatives, the focus in finding the desired option and responsibility for the decision made is a necessary condition for making strategic life decisions on the determination of the position in life, the choice of professional specialization, as well as on the choice of a marriage partner.

So the volitional psychological mechanisms cause a conscious focusing of a student on the achievement of defined strategic goals in life, control of own behavior, aimed at overcoming the difficulties that arise in the process of implementation of conscious intentions that reflect the strategic life decisions (Ball G.A., 2007) [3].

Each of these psychological mechanisms is actualized more or less depending on the orientation of the strategic life decisions. In determining own position in life the most active become value-motivational psychological mechanisms, because the life position mostly related to the value-semantic formations of students.

In the process of making decisions on professional self-determination, the largest activity reach the intellectual psychological mechanisms, because such decisions require an active search for information on possible areas of professionalization and professiogenesis, analysis, synthesis, anticipation and other intellectual actions.

When making strategic life decisions on the choice of a marriage partner, firstly come out the feelings, emotions (love, passion, preferences), that is why the biggest activity gains affectation that provides the process of making strategic life decisions with emotional colorfulness, as opposed to managing, educational or emotionally strained decisions.

The process of actualization of the psychological mechanisms of motivation, affectation, goal-setting and argumentation during making strategic life decisions by students is consistently carried through certain stages which were defined by us in the previous sections of the research. Thus, the construction of psychological model takes into account all the components of a working definition of the process of making strategic life decisions by students (fig. 1).

Levels of determination of decision-making

Further, let us consider the structural composition of the model and the key links in detail. As the decision-making process should be considered as an internal mental activity of a person, should be mentioned, that any activity is predetermined by the actualization of needs as at the level of an organism, and at the levels of the individual and personality.

In particular, at the level of an organism the subject is subordinated by hereditary and gained biopsychical determinants that contribute to the reactive character of behavior organization, unity, coordination of its psychophysiological functions. At the individual level a student serves as the subject of public relations in the process of assimilation of social experience, which is defined at socio-psychical level of determination. At the personality level is a higher level of manifestation of student's activity that characterizes socially unique, original properties of psychics, the ability to create new social experiences and self-creation. In our case, these needs are caused by both growing age of students and their personality development in the process of socialization.

In accordance with the developed psychological model of making strategic life decisions by students, their need to define own position in life is caused by the age characteristics of a young person, the development of self-consciousness, desire for self-actualization, and makes motives for further internal activity.

In particular, the need to define own position in life by personality is motivated by a desire of young boys and girls to find themselves, formation and strengthening own system of values, opinions and beliefs, determination of life guidelines that will be useful in adult life.

Moreover, in social terms, young boys strive to prove their peers and classmates their own independence, ability to solve problems in life without parents' participation, to make their own life decisions and implement them in life. The need for professional self-determination with special intensity actualizes in young age, supports by developed physical and psychic qualities of the young person and takes an individual identity through professional interests, propensity, abilities, causing further appropriate psychological activity to professional self-determination of a student.

In particular, at the level of an organism, the need for professional self-determination is associated with the need to survive, to ensure own existence and support own vital activity and vital activity of future generations. At the individual level this need is associated with the assimilation and reproduction of social experience of labor activity, acquisition of professional skills and abilities. At the personality level the need for professional self-determination is motivated by a desire of self-improvement, realization of creative potential to enrich the social experience.

The need for search for a marriage partner occurs at the biological, psychophysiological level as an instinctively conditioned necessity of procreation, the continuation of life on the planet, but later, subjecting in the individually-psychological dimension actualizes a desire for creation a family as a part of society. At the personality level, this need gains individual originality, personal colorfulness and leads a young person striving for bringing happiness to a marriage partner, enabling the ability of self-realization not only for oneself, but for all members of the family.

Thus, the needs for making strategic life decisions are internally and externally caused and mediated by means of the mental turn (Grot N. Ya., 1882) with actualization of the relevant mental processes - from the perception of information and relevant motivational-value attitude to it, the emergence of certain affective states, thinking operations of goal-setting and argumentation of the made strategic life decision.

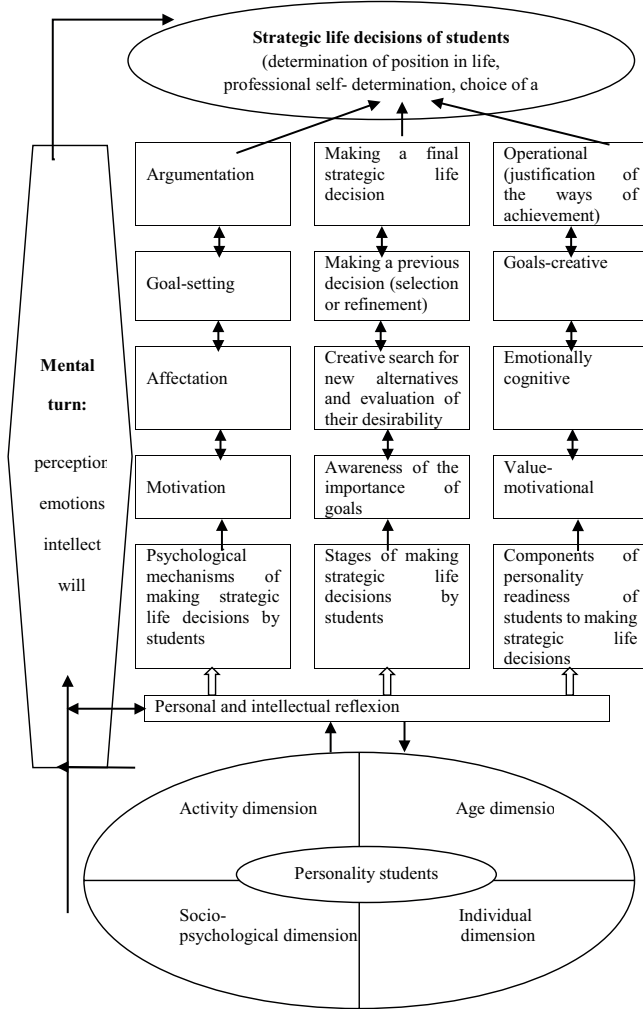

Fig. 1. The conceptual psychological model of making strategic life decisions by students.

The mental turn - an important psychological condition in which at the end of the selection of alternatives a person makes a preliminary decision, then while receiving the additional information, the new alternatives are considered and compared again, and the previous decision is adjusted. This cycle can be repeated, rotated in a circle until the student does not take the final decision.

Specifics of decision-making

As the specifics of strategic life decisions is the prolongation in time, the process of decision-making is carried out not immediately, but gradually, in several stages - from awareness of the importance of the goal, sketching targets, evaluating the desirability of possible alternative solutions, making the previous, not the final decision, which leaves the possibility of adjustments - to the final stage –making the final strategic life decision (at this stage of the mental turn). Each of the next following in the model stages depends on the content and success of overcoming the previous.

Actualization of the following psychological mechanisms and realization of stages of making strategic life decisions is considered as a sign of personality readiness of students, which is a complex hierarch structural entity consisting of value-motivational, emotionally-cognitive, goal-creative and operational components, and provides the ability of personality to successful determination of the position in life of individual, professional self-determination, a choice of a marriage partner.

The need to determine the position in life of the personality is caused by the development of self-consciousness and is mediated by self-esteem, attitude to the world, others, and is realized inside the inner world in the formed system of values, principles and beliefs that the person is guided in life. The personality readiness to making strategic life decisions by students depends on their content.

Readiness to decision-making

The personality readiness of students to making strategic life decisions on determination of their own position in life is characterized by the awareness of the value of their own opinions, ideological settings and beliefs, and ideological beliefs of others, the motivation to build and improve own position in life, attitude towards themselves and the world; knowledge of types of personality's positions in life and the ability of creation own position in life; certainty of goal and ways of creation their own life strategy; reasonableness of made by student decision on the selected position in life and the ways to achieve it.

In the direction of professional self-determination, the personality readiness provides the formed value-positive attitude to a particular specialization in the professional activity, the availability of motivation, formation of necessary professional knowledge, understanding the purpose of professional growth, the reasonableness of the decision made, and the ways to achieve it.

The personality readiness of students to making strategic life decisions on the choice of a marriage partner involves understanding the values of marriage, the formed motivation to find the right person, the availability of knowledge required to create a family, the certainty of a purpose, the reasonableness of the decision made and the ways to achieve it.

Thus, the state of readiness provides a transition to the implementation of a new task, or the implementation of a task in the circumstances that have changed. The pleasure and development of needs, the change of the internal and external conditions (introspection, self-analysis) through the reflection rise to a new mental turn, which corresponds to a higher quality level of psychic self-regulation and may lead to a more considerate making strategic life decisions by student.

So, the developed psychological model of making strategic life decisions by students includes the driving forces (mental turn as a unit of mental activity, personality and intellectual reflection as a common psychological mechanism and specific mechanisms of motivation, affectation, goal-setting and argumentation), the content characteristics (direction of decisions to the determination of life position, professional self-determination and the choice of a marriage partner), time characteristics (stages of awareness of the importance of the goals, creative search for new alternatives and evaluation of their desirability, making the previous decision and the final strategic life decision) and the productive characteristics (value-motivational, emotionally-cognitive, goals-creating and the operational components of personality readiness).

Conclusions

The extensive theoretical and methodological study of the basic scientific approaches to the features of the decision-making process of making strategic life decisions by students allowed to build a conceptual psychological model with the general and specific mechanisms of this process, specific age characteristics of students and their personality readiness to planning their own life path. The construction of the conceptual psychological model takes into account all components of working definition of the process of making strategic life decisions by students in three areas: defining own position in life, professional self-determination and a choice of marriage partner.

Using the psychological model in practice allows to specify the basic indications and criteria of the personality readiness to making strategic life decisions by students, to make the diagnosis of this process and to develop the appropriate programs of psychological and pedagogical training of students to making strategic life decisions. The knowledge, abilities, skills and understanding of students the necessity of preparing for making the mentioned decisions will allow them to avoid frustrations in building their own life way.

REFERENCES

- ABULHANOVA, K.-SLAVSKAYA, A. (1991). *Life Strategy*. Moskow: Misl' (in Rus.)
- ARNOL'D K. (2014). *Small Move, Big Change: Using Microresolutions to Transform Your Life Permanently*. Moskow: Mann, Ivanov I Ferber (in Rus.)
- BALL G. O. (2007). *Landmarks of modern humanism (in the social, educational, psychological areas)*. Kyiv-Rivne: Vidavets Oleg Zen` (in Ukr.)
- BEH I. D. (1995). *The will of the individual*. Kyiv: Ukraina-Vita.
- GROT N. Ya. (1882). *On the question of the reform of logic. Experience a new theory of mental processes*. Leipsig (in Germ.)
- POMITKINA L. V. (2013). *Psychology of personality to making strategic life decisions: monograph*. Kyiv: Kafedra (in Ukr.)
- POMITKIN E. O. (2012). *Psychology of spiritual development. Monograph*. Kyiv: Vnutrishniy Svit (in Ukr.)
- SOHAN` L. V. (2010). *Zhiznetvorchestva Arts. Purpose. Zhiznetvorchestva. Fate: Sociological essays, social and psychological essays, interviews, and a glossary*. Kyiv: Izdatel'skiy Dom Dmitriya Burago (in Ukr.)
- TIHOMIROV O. K. (1977). *Psychological mechanisms of goal formation*. Moskow: Nauka (in Rus.)
- ADLER A. (1968). The course of human life as a psychological problem. – *Human Development*, 3, 184-200.
- LYUBOV, POMYTKINA. (2013). *Personal readiness of youth to making strategic life decisions // European Applied Sciences*. – Germany (Stuttgart), May, 5, 155-157.
- MASLOW A. (1987). *Motivation and personality (3rd ed.)*. New York: Harper and Row.
- SARI E. (2008). The Relations Between Decision Making in Social Relationships and Decision Making Styles. *World Applied Sciences Journal*, 3(3), 369–381.

BULANIK-MALAZGİRT(MUŞ) HAVZASI'NIN İKLİM ÖZELLİKLERİ¹

Climatic Characteristics of The Bulanık- Malazgirt (Muş) Basin

M.Taner ŞENGÜN², Kemal KIRANŞAN³

Geliş Tarihi: 27.06.2016 / Kabul Tarihi: 16.08.2016

Öz

İklim, coğrafi çevrenin şekillenmesini ve insan yaşamını çok yakından kontrol eden bir etmen olup, etkileri uzun yıllar boyunca ortaya çıkar. Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası, Doğu Anadolu Bölgesi'nin "Yukarı Murat-Van Bölümü" içinde ve bu bölümün de orta kesimlerinde yer alır. Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası, fiziki ve beşeri coğrafya şartları bakımından kendine has özellikler taşımakla birlikte bilhassa iklim özellikleri (şiddetli karasallık) açısından çevresinden farklı bir görünüm arz etmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde önemli bir konumda bulunan Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın iklim özelliklerini şekillendiren faktörleri, Coğrafi bir bakışla ortaya koyan herhangi bir çalışma mevcut değildir. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı, Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın iklim özelliklerini etkileyen planetar ve fiziki coğrafya faktörlerini, Coğrafya biliminin prensipleri ve araştırma yöntemleri ile ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda inceleme sahası ve çevresinde bulunan istasyonların meteorolojik verileri, Sayısal Yükselti Modeli (DEM) ve sayısal topoğrafya haritaları Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve istatistik programları ile analiz edilmiştir. Analiz çalışmaları sonucunda inceleme sahasının iklimi üzerinde temelde planetar faktörler (coğrafi enlem, genel hava dolaşımına bağlı hava kütleleri, basınç şartları) rol oynamakla birlikte yükselti, orografi, baki, büyük jeomorfolojik üniteler gibi fiziki coğrafya şartları, planetar faktörleri büyük oranda değişime uğratmaktadır. İnceleme sahasının ortalama sıcaklığı 7.1°C, yıllık ortalama yağış miktarı ise 467.6 mm'dir. Çeşitli iklim hesaplamalarına göre ise inceleme sahası kurak, az nemli bir iklim tipine ait özellikler taşımaktadır. Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası, tüm bu özellikleriyle güneyde (Tatvan, Bitlis, Ahlat istasyonları), batıda (Varto) ve kuzeydoğuda (Ağrı) bulunan sahalar ile karşılaştırıldığında bu sahalarla göre daha kurak ve soğuk bir iklim özelliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

1 Bu çalışma İSBF 15.03 nolu Doktora Araştırma Projesi kapsamında FÜBAB tarafından desteklenmiştir.

2 Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü- Elazığ, mtsengun@firat.edu.tr

3 Arş. Gör. Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü- Bingöl, kemalkiransan@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Bulanık-Malazgirt Havzası, İklim, Planetar Faktörler, Coğrafi Faktörler, Karasallık.

Abstract

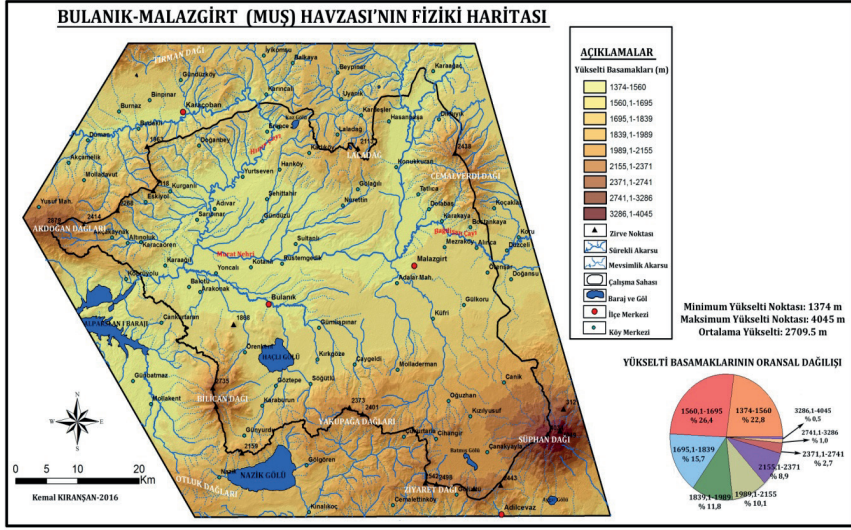
Climate is a factor that controls the environmental embodiment and human life intimately, and its influences appear throughout the years. The Bulanık-Malazgirt (Muş) Basin is located in the middle section of 'the upper Murat-Van part' of the Eastern Anatolia Region. Besides, the Bulanık-Malazgirt Basin has specific characteristics in terms of its physical and human geographical features, above all, especially with regard to its climatic characteristics (severe continentally), it differs from around. There has not been any geographical study that present the factors scientifically which shape the characteristics of The Bulanık-Malazgirt (Muş) Basin, which has an essential location in the Eastern Anatolia Region. Within this framework, the purpose of the study is to reveal the factors of planetary and physical geography that affects the climatic characteristics of the basin with the principals and research methods of geography. In the direction of that purpose, the meteorological data of the stations which situates at and around the investigation area are analysed with the Digital Elevation Model (DEM), the Digital Topographic Maps and the Geographical Information System (GIS) and statistical programs. In consequence of the analyse studies, basically planetary factors (geographical latitude, air mass related to general circulating air, pressure conditions) have roles over the climate of the investigation area as well as some physical geographical conditions such as elevation, orography, exposure, large geomorphologic units convert the planetary factors substantially. Mean temperature of the investigation area is 7.1 °C, and its average annual rainfall is 467.6 mm. According to various climate estimates, the investigation area has arid and less humid climatic features. Along with the whole characteristics, it is understood that the Bulanık-Malazgirt (Muş) Basin has more arid and cooler climate when compared to areas at South (stations of Tatvan, Bitlis and Ahlat), West (Varto) and Northeast (Ağrı).

Keywords: The Bulanık- Malazgirt Basin, Climate, Planetary Factors, Geographical Factors, Continentality

1. GİRİŞ

İnceleme alanı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin "Yukarı Murat-Van Bölümü" içinde ve bu bölümünde orta kesimlerinde yer alır (Şekil1). Bu saha, Alp Orojenik sistemine bağlı dağlık kuşakların Doğu Anadolu'da (Bingöl-Bayburt hattında) bağlanmış bir demet misali (Erinç, 1953) birbirine en çok yaklaştığı noktadan doğuya doğru açılmaya başladığı sahaların en geniş kısmına karşılık gelmektedir. Bulanık-Malazgirt Havzası'nın kuzeybatıda Hınıs-Karaçoban (Erzurum) Havzası, kuzeyde Göksu Çayı ve Kesik Çayı hidrografik havzaları, kuzeydoğuda Tutak (Ağrı) Havzası, doğuda Patnos (Ağrı) Havzası, güneyde Ahlat-Adilcevaz (Bitlis) Havzası ve batıda ise Liz (Eren-

değerlerine sahip Varto ile karşılaştırıldığında Malazgirt'in yıllık sıcaklık ortalamasının 7.1 °C ile Varto'ya (7.6 °C) göre düşük olmasına neden olmuştur. Yine Bulanık-Malazgirt Havzası'nın sahip olduğu morfolojik durum yağış miktarı üzerinde de etkili olmaktadır. Havzanın güneyinde kabaca Doğu-Batı doğrultusunda uzanan Yakupağa Dağları (2400 m) ve Ziyaret Dağı (2500 m), havzaya güneyden sokulabilecek nemli hava kütlelerinin geçişine imkan tanınamaması sonucunda havzanın güneyinde bulunan istasyonlarda (Ahlat, 605 mm, Tatvan, 772 mm) yıllık yağış miktarları yüksek iken, inceleme sahasında (Malazgirt, 467 mm) çok düşük seviyelerde kalmaktadır.

Şekil 2: Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın Fiziki Haritası

2. AMAÇ, MATERYAL VE YÖNTEM

İnceleme sahasının iklimi hakkındaki bilgiler, Doğu Anadolu Bölgesi'nin bölgesel coğrafyası ya da Türkiye'nin tamamıyla ilgili olan araştırmalarda bu yörenin iklimi üzerine yapılmış bazı genel değerlendirmelerden öteye gitmemektedir. Bu çalışmada Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın iklim özelliklerini şekillendiren faktörler ve havzada etkili olan iklim elemanları araştırılmıştır.

Bulanık-Malazgirt Havzası'nın iklim özellikleri ortaya konulmaya çalışılırken büyük ölçüde Malazgirt (1963-2014) ve Bulanık (1981-2004) Meteoroloji istasyonlarının rasat verilerinden yararlanılmıştır. Bununla birlikte, sahayı yakın çevre ile birlikte değerlendirip karşılaştırmalar yapmak amacıyla Muş (1963-2014), Hınıs (1963-2014), Varto (1976-2014), Patnos (1976-2003), Ağrı (1960-2014), Ahlat (1960-2014) v.b istasyonların verilerinden de yararlanılmıştır. Bulanık ve Malazgirt istasyonlarında rasat yapılmayan yıllardaki boşluklar interpolasyon ve oran metodu ile doldurulmuştur. Çalışmanın diğer materyallerini ise literatüre dayalı veriler, Sahaya ait Sayısal

Yükselti Modeli (DEM), Sayısal topoğrafya haritaları ve çeşitli CBS (Arcgis10.1, Global Mapper) yazılımları oluşturmaktadır. İnceleme sahasına ait meteorolojik veriler, Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden temin edildikten sonra Excell programında değerlendirilerek çeşitli tablo ve grafikler oluşturulmuştur. Sahanın sıcaklık ve yağış haritaları (Schreiber formülüne göre) ise DEM verisi esas alınarak Arcgis10.1 programından üretilmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

3.1. Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın İklimi Üzerinde Etkili Olan Faktörler

Herhangi bir sahada mevsimlik hava tiplerinin oluşmasında ve aynı zamanda iklim elemanlarının zaman ve mekâna göre gösterdikleri dağılım üzerinde bazı faktörler önemli rol oynamaktadır. Bu faktörler, iklim olaylarının karşılıklı ilişkilerini düzenleyen “**Planetar faktörler**” ve bu faktörleri yerel değişikliklere uğratan “**Coğrafi faktörler**” olmak üzere 2'ye ayrılır.

3.1.1. Planetar Faktörler

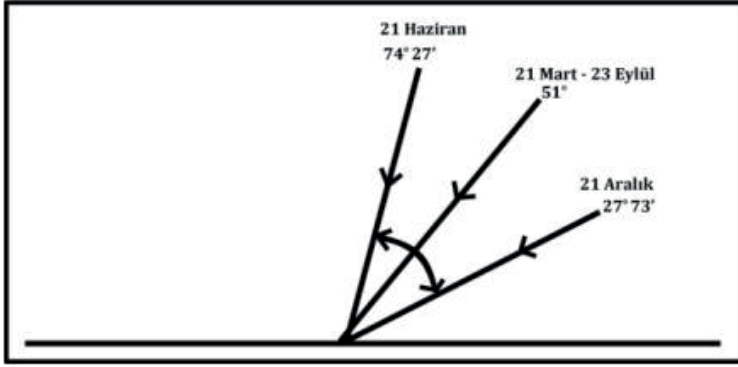
Türkiye iklimi üzerinde etkili olan planetar faktörler, ülkenin konumu ve genel sirkülasyon şartları ile alakalı olan makroklima faktörleri olup bunlar, hava tipleri ve bunun mevsimlere göre değişmesi, basınç koşullarına bağlı olarak hakim rüzgar yönleri, siklonik ve antisiklonik koşullar, atmosferin üst seviyelerindeki Rossby dalgaları, Kuzey Atlantik ve Arktik salınımlarıdır (Atalay, 2013: 406) (Erinç, 1996: 294). Herhangi bir sahanın iklimi üzerinde etkili olan Güneş radyasyonu ve hava kütlelerinin durumu planetar faktörler içinde incelenmektedir.

Sıcak bir cismin, dalga hareketleri şeklindeki osilasyonlarla (salınımlarla) etrafa enerji yaymasına “**radyasyon**” veya “**ışınım**” denir. Güneş enerjisi, radyasyon yoluyla uzayı katederek dünyaya ulaşır. (Erinç, 1996: 1-2). Radyasyon, bir yerin coğrafi enleminin yanı sıra, güneşlenme süresi, güneş ışınlarının geliş açısı ve asıl planetar faktör durumundaki hava kütlelerinin yıllık hareketlerine de bağlılık gösterir (Tonbul, 1990: 267). Malazgirt istasyonunun 1966-2014 yılları arasını kapsayan 48 yıllık verilerine göre yıllık ortalama güneşlenme süresi 6.5 saattir. En düşük güneşlenme 2.0 saat ile Ocak ayında, en yüksek güneşlenme 11.2 saat ile Temmuz ayında ölçülmüştür. Kasım ile Nisan arasına rastlayan altı aylık dönem boyunca güneşlenme oranı % 50'den az olduğu için, termik bilanço eksi olarak ortaya çıkar. Buna karşılık yılın geri kalan altı aylık döneminde (Mayıs-Ekim) güneşlenme süresi daha uzun ve güneşlenme oranı da % 50'nin üstündedir (Tablo 1).

Tablo 1: Malazgirt ve Muş'ta Aylık Ortalama Güneşlenme Süresi (Saat)

İstasyonlar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık Ort.
Malazgirt (1966-2014)	2,0	3,0	4,3	5,9	8,3	10,6	11,2	10,4	9,1	6,5	4,1	2,1	6,5
Muş (1967-2014)	1,9	2,9	4,8	6,6	9,1	11,7	12,4	11,9	10,4	7,1	4,1	2,0	7,1

Bununla birlikte güneş ışınlarının gelme açısı, yamaç eğimi, bakı özelliği herhangi bir sahanın aldığı ısı miktarı üzerinde önemli etkilere sahip olmaktadır. Güneş ışınlarının geliş açısının minimum değeri, Malazgirt'te 21 Aralık'ta $27^{\circ}73'$, maksimum değeri ise 21 Haziran'da $74^{\circ}27'$ 'dir. Buna göre güneş ışınları yıl içerisinde Bulanık-Malazgirt Havzası'na $46^{\circ}54'$ lık bir farkla gelmektedir (Şekil 3). Bunun sonucunda radyasyon değeri de kış mevsiminde azalır ve yaz mevsiminde ise artar.

Şekil 3: Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nda Belli Tarihlerde Güneşin Ufuk Üzerindeki Yükseltisi

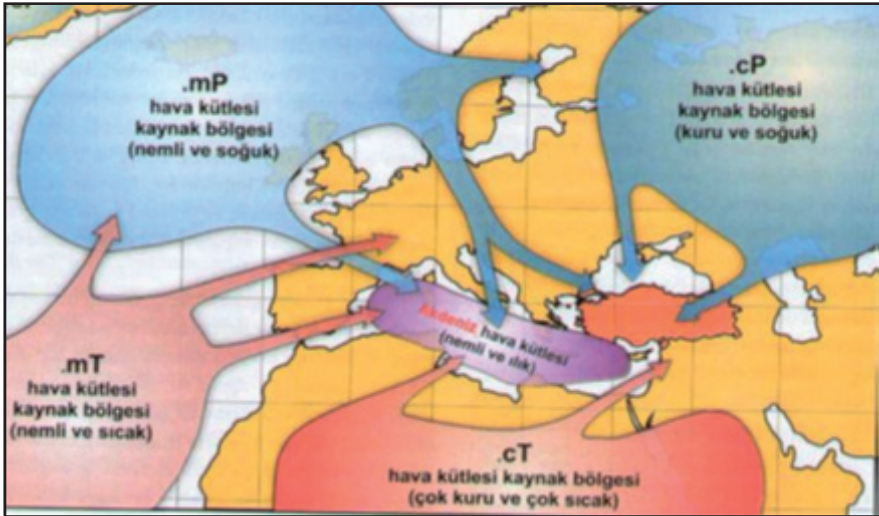
Türkiye genelinde olduğu gibi Doğu Anadolu'nun çeşitli kısımlarının hava koşulları ve mevsim özelliklerini, kutupsal ve tropikal hava kütlelerinin ilerleyip giremeleri ve bunlar arasındaki planetar polar cephenin konumu ve oynayırları esas rolü oynar (Erinç, 1953: 28). Doğu Anadolu Bölgesi'nin orta kısımlarında yer alan Bulanık-Malazgirt Havzası ve çevresi bütün yıl boyunca birden çok hava kütesinin etkisi altında kalmaktadır.

Kış mevsiminde inceleme sahası ile birlikte bütün Doğu Anadolu Bölgesi, Asya'nın orta kısımlarından doğan yüksek basınç merkezinin güneybatıya doğru solkulması nedeniyle kontinental kutupsal hava kütesinin (cPk) etkisi altında kalır. Bu hava kütesi, soğuk, ağır ve kuru olduğundan, bölgede frontoliz koşulların doğmasına ve sıcaklığın düşmesine yol açar. Diğer yandan kontinental kutupsal hava kütesi ile Afrika ve Atlantik kaynaklı tropikal hava kütleleri (cTw ve mTw) bu mevsimde bir konverjans durumuna gelerek Akdeniz üzerinde karşılaşırlar ve bunun sonucunda planetar polar cephenin bir bölümü olan "Akdeniz Tali Cephesi"nin oluşmasına neden olurlar (Erinç, 1953: 23, Tonbul, 1990: 269).

İnceleme alanımız, Doğu Anadolu Bölgesi'nin güney ve güneybatı bölümlerine (Bingöl, Muş, Bitlis, Malatya, Elazığ...) göre Akdeniz Tali Cephəsi kuşakına daha uzak bir konumda bulunmakta ve bu cephenin ileri geri hareketleri ile oluşan gezici siklonların etkisi altında kalmamaktadır. Bu nedenle yıllık yağış tutarı, Doğu Anadolu'nun güney ve güneybatı bölümlerine göre çok düşük olmaktadır. Yine tropikal hava kütesi çoğunlukla Doğu Anadolu'nun güney ve güneybatı bölümlerinde etkili olmaktadır. Bunun sonucunda Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nda yıllık ortalama sıcaklıklar, bölgenin güney ve güneybatı bölümlerine göre çok düşük olmaktadır (Erinç, 1953: 25) (Tablo 2) (Şekil 4). Netice itibarıyla Doğu Anadolu'nun güney ve güneybatı bölümlerinin Akdeniz Tali Cephəsi'nin etkisi altında kalmasından dolayı buralarda Akdeniz Yağış rejimi etkili olurken, bu cephenin çok uzağında bulunan Bulanık-Malazgirt Havzası'nda ise Karasal Yağış rejimi etkili olmaktadır.

Tablo 2: Doğu Anadolu Bölgesi'nde Çeşitli İllere Ait Yıllık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Verileri

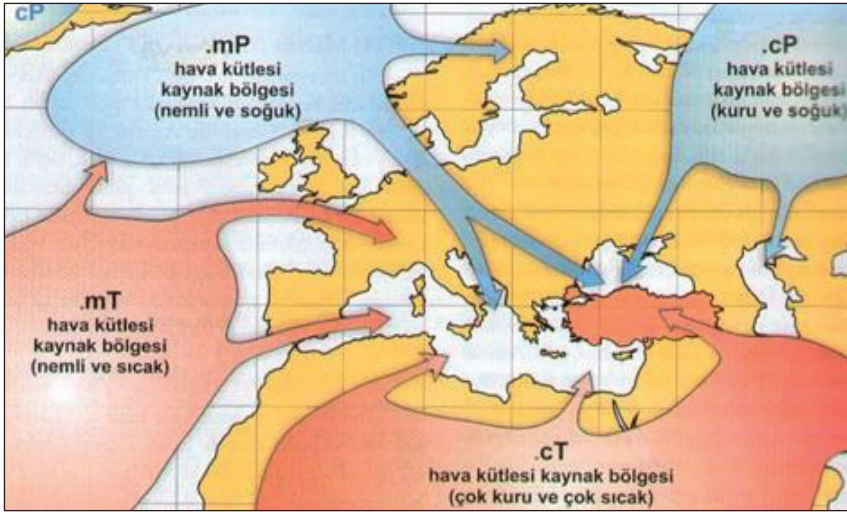
İstasyonlar	Sıcaklık	Yağış
Malazgirt	7.1	467.6
Muş	9.7	771
Bitlis	9.4	1240
Bingöl	12.1	873.7
Elazığ	12.9	427
Malatya	13.7	366.6

Şekil 4: Kış Mevsiminde Türkiye'de Etkili Olan Hava Kütleleri (Türkeş, 2010: 414).

Yaz mevsimi, Doğu Anadolu'da genellikle kısa olmakla beraber süresi kuzeyden güneye ve doğudan batıya doğru gidildikçe artar. Aynı yönlerde yaz aylarının sıcaklıkları da yükselir. Bu durum, bu yönlerde yükseltinin azalması veya güneye doğru enlemin etkisini hissettirmesi ile alakalı olmalıdır. Ancak bu konuda en büyük rolü hava kütleleri oynar. Kışın bölgeye yerleşmiş olan kutbi kontinental hava kütlesi, ilkbaharın başlaması ile kuzeydoğu yönünde çekilmeye başlar. Bunun yerini ise tedricen sıcak hava kütlesi işgal eder. Kutbi hava kütesinin işgalinden en geç kurtulan ve sonbaharda yine en erken bu hava kütesinin işgali altına giren saha kuzeydoğudur. Bu sebepten bu yönde gidildikçe yaz mevsimi kısalmaya başlar ve yaz ortalama sıcaklıkları güneydeki ve batıdaki kadar yükselmez (Erinç, 1953: 26) (Şekil 5). Bulanık-Malazgirt Havzası'nda yaz mevsimi ortalama sıcaklığı, 20.7 °C iken, daha güneyde yer alan Muş'ta 23.6 °C, Bingöl'de ise 24.9 °C'dir.

İlkbaharda bölgenin güney ve batı kısımları üzerinden geçerek kuzeydoğuya doğru çekilen kutbi cephe, geçtiği sahalara ilkbahar yağış azamisi şeklinde ortaya çıkan bol yağışlar bırakır (Erinç, 1953: 26). İnceleme alanımızda yıllık yağış tutarının büyük kısmının (% 41.8) ilkbaharda gerçekleşmesi, kutbi cephenin sahadan geçişinin ilkbahar dönemine denk gelmesiyle ilgilidir. Kutbi cephenin kuzeydoğu bölgesi üzerine varışı yaz başlarını bulur ve dolayısıyla bu sahalarda ilk yaz yağış azamisi şeklinde ortaya çıkar. İnceleme sahasında Haziran ayında görülen yağışlar ise kutbi cephenin sahayı tamamen terk ettiği zamanın Haziran ayına denk gelmesiyle ilgili olmalıdır.

Şekil 5: Yaz Mevsiminde Türkiye'de Etkili Olan Hava Kütleleri (Türkes, 2010: 416).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve inceleme sahasında güneye doğru ilerledikçe yaz kuraklığı çok daha süratle barizleşir ve burada yaz mevsimi yalnız manzara itibariyle değil, yağış miktarı itibariyle de yılın en kurak mevsimi olur. Bunun sebebi, bu mevsimde bu sahaların sıcak tropikal hava kütesinin daimi işgali altında bulunmasıdır. Bu kütle dahilinde hakim hava hareketi, Atlas Okyanusu üzerindeki Subtropikal Yüksek

Basınç sahasından Basra Körfezi üzerindeki alçak basınç sahasına doğru ilerleyen kuzey yönlü rüzgarlar halindedir. Bu yeknesak hava kütleleri içinde ve kuzeyden güneye doğru vuku bulan bu hava hareketi yağış imkanları bakımından çok zayıftır (Erinç, 1953: 26).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde kutbi cepheye bağlı olarak oluşan azami yağış sahası kuzey-güney yönünde yer değiştirerek yıllık bir osilasyon (salınım) meydana getirir. Bunun sonucunda bölgede yağış rejimi bakımından farklı üç saha meydana gelir. Birincisi, kuzeydoğuda, ikincisi bölgenin güneyinde, üçüncüsü ise bölgenin kuzeydoğusu ile güneyi arasındaki bölgeye karşılık gelir (Erinç, 1953: 29). İnceleme sahası da yukarıda bahsedilen sahalardan üçüncü gruba girmektedir. Çünkü inceleme alanında ilkbahar yağış yüzdesi % 41.8, sonbahar yağış yüzdesi % 23.8, kış yağış yüzdesi ise % 23.6'dır.

3.1.2. Coğrafi Faktörler

Coğrafi faktörler, planetar faktörlere bağlı olarak meydana gelen makroklima şartlarında bölgesel değişikliklere yol açarlar. Böylece çeşitli bölgelerin iklim karakterlerini tayin ederler. Başlıcaları, yükselti, denize yakınlık-uzaklık (karasallık-denizellik), büyük relief çizgileri, bakı ve orografidir (Erinç, 1996: 301). İnceleme alanında en alçak noktanın yükseltisi 1424 m, en yüksek sahanın yükseltisi ise 4049 m'dir. Vadi tabanı ile zirveler arasında ortalama nispi yükselti farkı 2625 m'dir. İnceleme alanının kuzeyinde bulunan Laladağı (2113 m) ve Cemalverdi Dağı (2438 m) havzayı kuzeyden sınırlandırmaktadır. Havzanın batısında yer alan Akdoğan Dağları (2879 m), güneyde yer alan Bilican Dağı (2735 m), Yakupağa Dağları (2401 m), Ziyaret Dağı (2542 m) ve Süphan Dağı (4049 m) ise havzayı kuşatarak havza tabanı ile yüksek alanlar arasında önemli yükselti farklarına neden olmaktadır (Şekil 2). Havza içerisinde kısa mesafelerde ortaya çıkan yükselti farkları, iklim elemanlarından sıcaklık, basınç, rüzgarlar ve yağış şartlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Yükseltinin fazla olduğu dağlık sahalarda yaz ve kış sıcaklık farkları, kar yağışları, karın yerde kalma süresi, basınç farkı ve yıllık toplam yağış miktarları, yükseltinin az olduğu sahalara göre önemli oranda farklılık gösterir.

Üç taraftan denizle çevrili olmasına rağmen Anadolu, doğuda Asya'nın gövdesine geniş bir şekilde bağlanması sonucunda yüksek bir karasallık derecesine ulaşır. (Erinç, 1996: 304). Bulanık-Malazgirt Havzası ve çevresinde genel olarak karasal iklim koşullarının görülmesi, bu sahanın denizden uzak, bir kara içi alanı olması ile yakından ilgilidir. Nitekim Erinç tarafından hazırlanmış olan Türkiye'de Kontinentalite derecesinin coğrafi dağılışı haritasında (Erinç, 1969: 304-306) inceleme alanı, 60 izopletine çok yakın bir sahada bulunmakta ve dolayısıyla kontinentalite derecesinin en yüksek olduğu bir sahaya karşılık gelmektedir. Conrad, Johanson ve Sezer formüllerini uygulayarak inceleme alanındaki Malazgirt istasyonu için bulunan karasallık dereceleri de bu durumu doğrulamaktadır. Conrad formülüne göre Malazgirt'in karasallık derecesi, % 58.3, Johanson'a göre % 31.5 ve Sezer formülüne göre ise %

43.2'dir. Bu değerlere göre inceleme alanında karasallığın nedeni yaz ve kış mevsimleri arasında ısınma farkının çok fazla olmasıyla ilgidir. Yine bu değerlere göre, inceleme alanının, okyanusal alanlara oranla yazın fazla ısındığı ve kışın ise fazla soğuduğu yani karasal iklimin etkisinde kaldığı ortaya çıkmaktadır.

İnceleme alanının orografik karakterleri de iklim özelliklerinin kazanılmasında etkili olmaktadır. Şöyleki, inceleme alanının güneyinde kabaca doğu-batı doğrultusunda uzanan Yakupağa Dağları (2401 m) ve Ziyaret Dağları (2542 m), Akdeniz'den kaynaklanan ve Güneydoğu Toroslardaki çeşitli depresyonlar ve gediklerden geçerek bölgeye sokulmaya çalışan nemli hava kütlelerinin iç kısımlara geçmesine bir engel oluştururlar. Bu durumu, Güneydoğu Torosların kuzey ve güneyinde yer alan istasyonların yıllık yağış tutarları arasındaki farktan anlamak mümkündür. Örneğin, Malazgirt, güneybatıdan gelen nemli hava kütleleri ve depresyonların bu orografik engelle ilk olarak karşılaştıkları güney bölgeler üzerindeki istasyonlara göre daha az yağış almaktadır. (Malazgirt, 467.6 mm, Ahlat, 605 mm, Tatvan, 772 mm, Bitlis, 1245 mm ve Muş, 771 mm) Yüksek kenar dağlar, çoğunlukla farklı hava kütlelerini sınırlandırır. İç kısımlar ise özellikle kışın adeta kutbi hava kütlesi ile dolu bir çanak vaziyeti arzeder (Erinç, 1996: 303). Bu çerçevede, inceleme alanını dört bir taraftan kuşatan yüksek dağlık kütleler (Şekil 2), kuzeyden inceleme sahasına giren Murat Nehri'nin açtığı geniş tabanlı vadiden havzaya sokulan kutbi kontinental hava kütesinin havza içerisinde uzun bir süre kalmasına neden olarak özellikle kış aylarında sıcaklıkların düşmesine sebebiyet vermektedir. Havza içerisinde yer alan istasyonların kış ayları ortalama sıcaklıklarının -6 ile -10 °C arasında değişmesi bunu doğrulamaktadır.

3.2. Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nda İklim Unsurlarının İncelenmesi

Herhangi bir sahada etkili olan iklimin, unsurlarını temelde sıcaklık, basınç ve rüzgarlar, nem ve yağış meydana getirir. İklim unsurları, büyük oranda matematik konum (enlem) ve özel konuma (fiziki coğrafya faktörleri) bağlı olarak şekillenmektedir.

3.2.1. Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın Sıcaklık Özellikleri

Coğrafi koşulları, yaşam faaliyetlerini ve diğer iklim elemanlarını en yakından kontrol eden iklim öğesi atmosferin sıcaklığıdır. Yeryüzünün tek enerji kaynağı olan güneş, atmosfer sıcaklığının da kaynağıdır. Cisimlerde mevcut potansiyel güç "ısı" iken, sıcaklık ise "bu gücün kinetik olarak ortaya çıkmış durumu veya o gücün etkisidir (Erol, 2004: 27, Dönmez, 1990).

İnceleme alanındaki Bulanık (1981-2004) ve Malazgirt (1963-2014) istasyonlarının sıcaklık verilerine göre Bulanık'ın yıllık ortalama sıcaklığı 7.6 °C, Malazgirt'in ise 7.1 °C'dir. (Tablo 3). İnceleme alanında yer alan Malazgirt istasyonunun sıcaklık değeri, kendisiyle aynı enlemlerde yer alan Varto, Tutak ve Erciş istasyonlarıyla karşılaştırıldığında Varto 7.6 °C, Erciş 7.9 °C ve Tutak ise 7.3 °C 'lik bir ortalama sahiptir. Böyle bir farklılığın oluşmasında söz konusu istasyonları kuzeyden gelen

soğuk hava kütlelerine karşı koruyan topoğrafik engellerin olmasıdır. Malazgirt istasyonunda ise kuzeyden gelecek soğuk hava kütlelerine karşı koruyacak bir topoğrafik engel bulunmamaktadır (Şekil 2).

Bulanık ve Malazgirt istasyonlarının yıllık amplitüd, 31.5 ve 31.9 değerleri ile oldukça yüksektir. Bu özelliğiyle yöre Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve Türkiye'de Muş'tan sonra (32.6) ikinci sırada gelmektedir. Bu değerler, inceleme alanında karasallığın fazla olduğunu göstermektedir. Yeryüzünde bir noktanın ortalama sıcaklığı ile o noktadan geçen paralelin ortalama sıcaklığının karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan farka "**termik anomali**" adı verilir. Termik anomali, yeryüzünde sıcaklığın dağılışı bakımından atmosfer ve okyanus sirkülasyonları ile kara ve deniz dağılışının oynadığı rolü büyük bir açıklıkla ortaya koyarlar (Erinç, 1996: 49). Bulanık-Malazgirt Havzası'nda yıllık ve ekstrem aylara ait ortalama sıcaklık değerlerinin gösterdiği özellikler, termik anomali değerlerinde de kendini gösterir. Bulanık ve Malazgirt'in düzeltilmiş yıllık ortalama sıcaklıkları, 39 °K paralelinin 14.7 °C olan ortalama sıcaklığı ile karşılaştırıldığında, termik anomaliler Malazgirt'te 0, Bulanık'ta ise 0.4 °C olarak belirir (Tablo 3).

Tablo 3: İnceleme Sahası ve Çevresinde Çeşitli İstasyonların Ortalama Sıcaklık, Amplitüd ve Termik Anomali Değerleri

İstasyon Adı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Ort. °C	Düzeltilmiş Yıl. Sıcaklık °C	Amplitüd °C	Termik Anomali
Malazgirt (1963-2014)	-9,6	-8,1	-1,4	7,3	12,9	17,8	22,3	22,1	16,9	10	2	-6,2	7,1	14,7	31,9	0
Muş (1963-2014)	-7,3	-5,9	0,8	9,1	14,9	20,3	25,3	25,2	20	12,6	4,5	-3	9,7	16,2	32,6	+0,9
Hinis (1963-2014)	-9	-7,8	-2,1	5,7	11,5	16,3	20,7	20,4	15,6	9	1,7	-5,4	6,3	14,8	29,7	+0,1
Bulanık (1981-2004)	-9,6	-8,2	-0,5	7,9	12,6	17,7	21,9	21,8	17,3	11,1	3,9	-4,1	7,6	15,1	31,5	+0,4
Varto (1976-2014)	-8	-6,5	-0,5	7,2	12,5	17,4	22	22	16,8	10,1	2,7	-4,2	7,6	15,3	30	+0,6
Ağrı (1960-2014)	-10,6	-9,3	-2,7	6,1	12	16,6	21,2	21,2	16,1	9,1	1,4	-6,4	6,2	14,3	31,8	+0,2

Sıcaklığın yıl içerisindeki gidişi, termik rejimin ortaya konulması bakımından önemlidir. Bu amaç için hazırlanmış olan tablo ve grafiklerin incelenmesinden anlaşılacağı üzere Malazgirt istasyonunda aylık ortalama sıcaklık -9.6 °C (Ocak) ile 22.3 °C (Temmuz) arasında değişmektedir. Malazgirt ve Bulanık istasyonlarında Aralık, Ocak ve Şubat ayları ortalama sıcaklık çok düşük olup, eksi değerler gösterir. Kış mevsimindeki sıcaklık değerleri üzerinde kontinentalite derecesi ve yükselti büyük rol oynar. Sıcaklığın yıllık ortalama seviyesine yaklaşıldığı Nisan ayından sonra 6 aylık (Mayıs-Ekim) bir pozitif ve 6 aylık (Kasım-Nisan) da bir negatif anomali devresi görülür. Ocak ayından Temmuz ayına kadar sürekli bir sıcaklık yükselişi, Temmuz ile Ağustos arasındaki çok belirgin olmayan bir geçişten sonra Ağustos ayından Ocak ayına kadar da sürekli bir alçalma dönemi vardır. Sıcaklık alçalış ve yükselişlerinin sürekli olduğu, kabaca kış aylarına karşılık gelen bir soğuk, yazaya denk gelen bir de sıcak mevsim vardır. Bütün bu özelliklere göre inceleme alanında "**karasal termik rejim tipi**" etkili olmaktadır.

İnceleme sahasında maksimum ve minimum sıcaklıkların yıl içerisindeki seyri ile ortalama sıcaklıkların yıllık gidişi benzerlik göstermektedir. Malazgirt'te aylık en yüksek ortalama sıcaklık 35.8°C ile Temmuz ayına aittir. Bu aydaki en düşük ortalama sıcaklık ise 7.6°C'dir. Temmuz ayında ortalama yüksek sıcaklığın aylık ortalama farkı ise 13.5°C'dir (Tablo 4). Malazgirt'te aylık ortalama sıcaklık değerlerinin en düşük olduğu ay olan Şubat ayı için minimum ortalama sıcaklık -26.6°C, bu aydaki maksimum ortalama sıcaklık değeri ise 6.6°C'dir. Ortalama düşük sıcaklığın aylık ortalama sıcaklıktan farkı 18.5°C'dir (Tablo 4). Tablo 4'e bakıldığında ortalama düşük sıcaklıkların yılın dört aylık döneminde (Aralık-Ocak-Şubat-Mart) sıfır derecenin altındaki değerlerde seyrettiği görülmektedir. İnceleme sahasında görülen bu çok düşük değerler, sahada polar cephenin uzun bir süre etkili olması ile açıklanabilir.

Türkiye'de aylık ortalama ekstrem sıcaklıklar, aylık ortalama sıcaklıklara nazaran büyük farklar gösterir. Bu farkların değeri üzerinde her şeyden önce karasallık derecesi rol oynar (Erinç, 1996: 321). Buna göre inceleme sahasında aylık ortalama ekstrem sıcaklıklar ile aylık ortalama sıcaklıklar arasında (Yazın 13.5-13.9°C, Kışın 18.1-18.5°C) büyük farkların olması bölgede karasallığın şiddetli olması ile açıklanabilir.

Tablo 4: Malazgirt'te Yıllık Ortalama, Ortalama En Yüksek, Ortalama En Düşük ve Mutlak Ekstrem Sıcaklık Değerleri (1963-2014).

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Maks. Ort. Sıcak.°C	5,2	6,6	12,3	21,6	26,3	31,1	35,8	35,3	31,8	25,6	16,2	8,2	21,3
Maks. Sıcak. °C	11,0	12,0	23,2	28,0	31,2	34,8	40,2	39,5	36,2	31,8	20,4	16,9	
Maks. Sic. Tarihi	1966	2010	2001	2008	2012	2008	2000	2008	2010	1999	1966	2010	
Min. Ort. Sıcak. °C	-26,3	-26,6	-18,3	-5,1	0,3	4,2	7,6	7,7	2,3	-2,9	-12,0	-22,0	-7,5
Min. Sıcak. °C	-38,8	-38,8	-34,0	-16,3	-3,1	-1,8	0,9	3,6	-1,5	-9,0	-27,6	-36,1	
Min. Sic. Tarihi	1972	1971	1985	2003	1984	1967	1992	1988	1976	1977	1989	2002	
Ort. Sıcak.	-9,6	-8,1	-1,4	7,3	12,9	17,8	22,3	22,1	16,9	10,0	2,0	-6,2	7,1

Malazgirt'te mutlak minimum değerleri çok düşük değerler göstermekte ve 5 ayın değerleri -20°C'yi aşmakta; 5 ayın değerlerinin ise sıfır derecenin altında olduğu görülmektedir. Mutlak minimum sıcaklık değerinin en düşük değeri Malazgirt'te -38.8°C olarak 1971 Şubat ve 1972 Ocak aylarında ölçülmüştür (Tablo 4). Bu kadar düşük sıcaklık değerleri, uzun zaman karla kaplı kara kütlesi üzerine polar hava kütlelerinin yerleşip bir süre kalmaları ve gitgide soğumaları ile ilgili olabilir.

Mutlak maksimum değerler açısından Malazgirt'te dikkati en fazla çeken nokta mutlak minimumlardan farklı olarak, kış ve geçiş mevsimi aylarına ait değerlerin ortalama sıcaklıklardan farkının yaza göre daha fazla olmasıdır. Bu durum, hava kütle-

lerinin kış ve geçiş mevsimlerinde daha karışık ve düzensiz oluşu, yaz mevsiminde ise bunların aktivitelerini kaybetmesi ve havanın kararlılığı ile açıklanabilir. En yüksek sıcaklık, Malazgirt'te 2000 yılında 40.2°C olarak Temmuz ayında ölçülmüştür. Yaz mevsiminde özellikle cT hava kütlelerinin etkisi altında bu kadar yüksek sıcaklık değerleri belirebilmektedir.

İnceleme sahasında yer alan Malazgirt istasyonunda 1963-2014 yılları arasında ölçülen don olaylı günlerin ortalama yıllık süresi 152.8 gün iken gözlem süresi aynı olan Muş istasyonunda ise bu değer 123.8 gündür. 1981-2004 yılları arasında gözlem verileri olan Bulanık istasyonunda ise donlu günlerin ortalama yıllık süresi 141.5 gündür. (Tablo5)

Tablo 5: Malazgirt, Bulanık ve Muş'ta Don Olaylı Günler Sayısı

İstasyon	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Toplam
Malazgirt (1963-2014)	30,0	27,2	26,4	8,2	1,7	1,0			2,0	6,9	20,9	28,5	152,8
Bulanık (1981-2004)	30,5	27,2	25,1	7,4	1,0				1,0	5,7	17,0	26,6	141,5
Muş (1963-2014)	29,5	26,7	21,4	4,6	1,0					2,6	12,4	25,6	123,8

İnceleme sahasında yer alan istasyonlarda tespit edilen donlu günlerin sayılarına bakıldığında yılın 9-10 ayında don olayı görülmektedir. Havzada Eylül ayında nadiren ortaya çıkan donlu günler, soğuk mevsime doğru gidildikçe sayıları artmakta ve maksimum değerlere Ocak ayında ulaşılmaktadır. Kasım, Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında donlu günlerin sayısı 15-20 'den fazladır. Ocak ayından itibaren azalış gösteren don olayları Nisan ayında 7-8 gün gerçekleşmekte Mayıs ve Haziran aylarında ise son bulmaktadır (Tablo 5). Donlu günlerin en fazla olduğu aylar, soğuk hava kütlelerinin bölgeyi en fazla ziyaret ettikleri kış aylarına denk gelmektedir.

Bununla birlikte, Erinç tarafından hazırlanan ve Türkiye'de don olaylarının başlangıç ve son bulma tarihlerini gösteren haritalarda inceleme sahasında don olaylarının ortalama 15 Ekim'den sonra başladığı ve ortalama 30 Nisan'da sona erdiği görülmektedir (Erinç, 1996: 326). Don olaylarının bu başlangıç ve son bulma tarihleri yörede deniz etkisinden çok karasal koşulların hakim olduğunu ortaya koymaktadır.

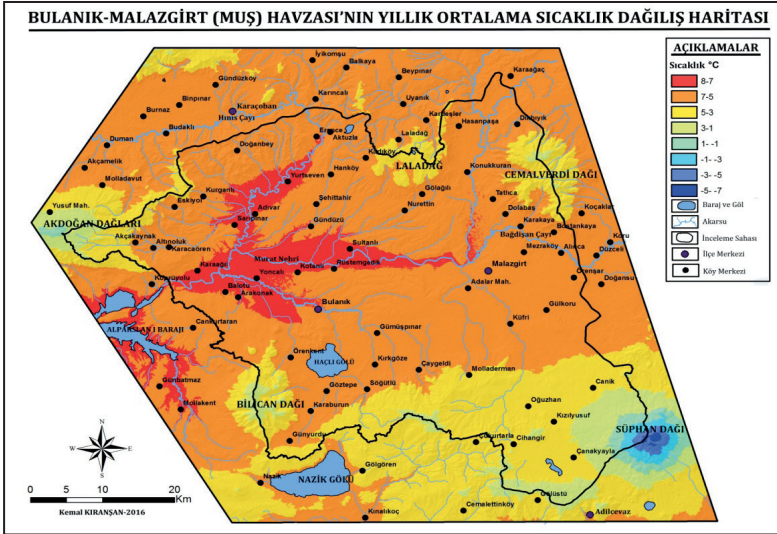
3.2.1.1. Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nda Sıcaklığın Dağılışı

İnceleme sahasında yükselti, bakı, yamaç eğimi ve orografik doğrultuya bağlı olarak depresyon tabanları ile bunları çevreleyen dağlık sahalar üzerinde sıcaklığın dağılışı bakımından belirgin farklar ortaya çıkmaktadır. Farklı yükselti ve konumda bulunan depresyon tabanları arasında bile büyük farklar göze çarpmaktadır. İnceleme sahasının yıllık gerçek izoterm haritası, Malazgirt istasyonunun yıllık sıcaklık ortalama verisi esas alınarak çizilmiştir. Buna göre, Bulanık-Malazgirt Havzası'na ait yıllık gerçek izoterm haritasına bakıldığında ova tabanları ve alçak plato yüzeyleri ile yüksek dağ kütleleri arasında 10-12°C 'ye varan sıcaklık farklarının bulunduğu görülür. İnceleme sahasında yükselti artışı, jeomorfolojik özellikler ve bakı gibi faktörlerin etkisiyle sıcaklık değerleri yatay ve dikey doğrultuda önemli değişimler gösterir (Şe-

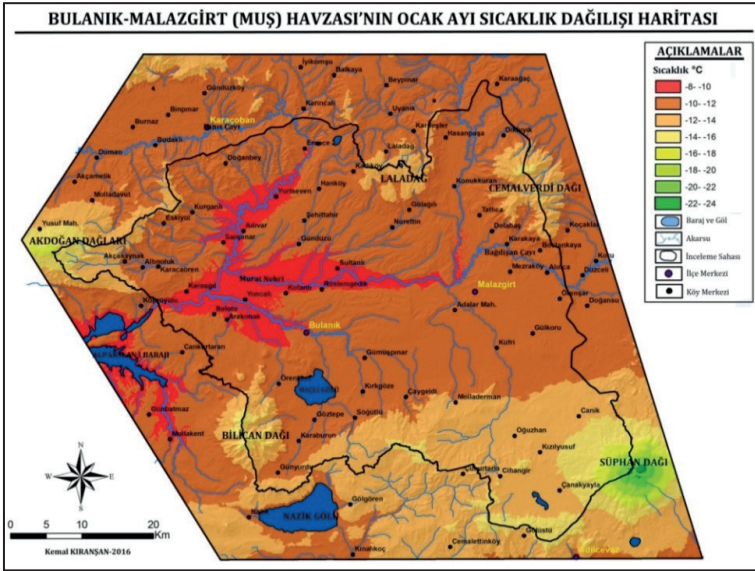
kil 6). Bulanık-Malazgirt Havzası'nın jeomorfolojik bir havza karakterinde olması havzada sıcaklığın merkezden çevreye doğru belirgin bir şekilde düşmesi üzerinde önemli bir etken olmuştur.

İnceleme sahasında Ocak ayı ortalama sıcaklıkları 0°C'nin üzerine çıkmamaktadır. Vadi tabanları ile yüksek zirveler arasında sıcaklık -9°C ile -24°C arasında değişir. Havzada bu ayda en düşük sıcaklık değerleri havzanın güneydoğusunda bulunan yüksek plato sahaları ile Süphan Dağı'nın zirve kısımlarında görülür. Ocak ayına ait en yüksek değerler ise Körsü Deresi vadisi, Kocasu Çayı vadisi, Bulanık-Malazgirt arasında Murat Nehri vadisinde ve havzayı çevreleyen alçak plato sahalarında görülür (Şekil 7).

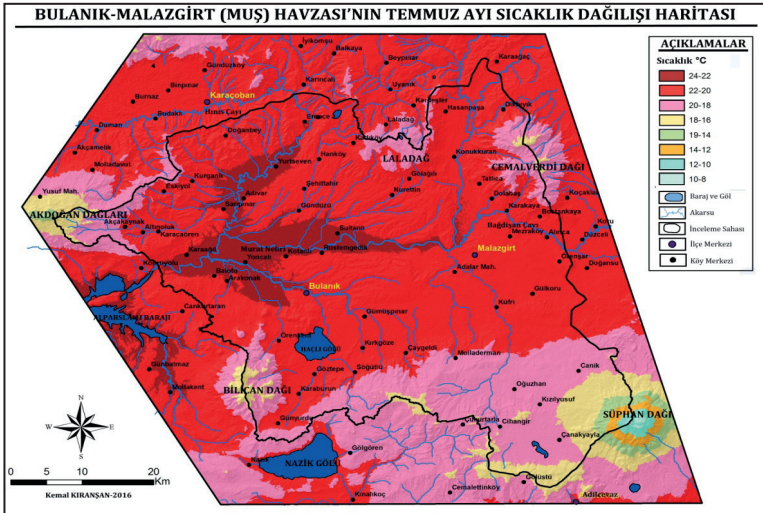
Temmuz ayı sıcaklığının dağılımında nispeten bir düzenlilik kendini gösterir. Yıllık ortalama sıcaklık haritasındaki kadar belirgin olmamakla beraber, relief koşulları ile sıcaklık değerleri arasında bir uyumluluk görülür. Bu durum yaz döneminde etkili olan basınç sistemleri ile açıklanabilir (Şekil86).

Şekil 6: Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın Yıllık Ortalama Sıcaklık Dağılım Haritası

Şeki 7: Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın Ocak Ayı Ortalama Sıcaklık Dağılıf Haritası

Şekil 8: Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın Temmuz Ayı Ortalama Sıcaklık Dağılıf Haritası

3.2.2. Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın Basınç ve Rüzgâr Özellikleri

Basınç merkezleri ve bunların yıl içinde gösterdiği hareketler, Genel atmosfer dolaşımı ve belirli özellikteki hava kütlelerinin oluşum ve hareketlerini yönlendirmesi, dolayısıyla iklim bölgelerinin oluşumunda, en önemli faktörlerden biridir (Erol, 1991:227). Yükseltiyeye, sıcaklığa ve coğrafi enleme bağlı olarak değişen basınç (Dön-

mez, 1984: 81-82), başta rüzgârlar olmak üzere sıcaklık ve yağış gibi iklim elemanlarını da etkilemektedir.

Havanın ağırlığı anlamına gelen basınç yerin şekli, yükselti, sıcaklık ve coğrafi enleme bağlı olarak yeryüzünde değişiklikler gösterir (Dönmez, 1990: 81). Ortalama basıncın yıl içindeki gidişi bakımından hemen hemen benzer bir durumun izlendiği Malazgirt, Muş ve Hınıs istasyonlarına ait aylık değerlere bakıldığında yöredeki basıncın sonbahar ve kış aylarında yüksek, ilkbaharda normal ve normale yakın, yaz aylarında ise normalin altında olduğu görülür. Bu durumun üzerinde etkili olan faktörler coğrafi enlem ve yükseltidir. İnceleme sahasından kuzeye gidildikçe ve yerden yükseldikçe basınç değerleri düşmektedir (Tablo 6).

Tablo 6: Malazgirt, Muş ve Hınıs'ta Aylık Ortalama Basınç Değerleri

İstasyon	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık (mb)
Malazgirt (1986-2014)	851,2	849,6	847,8	846,8	847,4	845,3	843,8	845,5	848,9	852,4	852,8	852,5	848,7
Muş (1964-2014)	870,5	869,0	867,8	866,9	867,1	865,2	863,2	864,6	868,1	871,3	872,0	871,4	868,0
Hınıs (1984-2014)	829,6	827,8	827,2	826,9	827,5	826,0	824,7	826,1	828,2	830,9	830,9	830,6	828,0

İnceleme sahasında basıncın yıl içindeki bu dağılışı ile bölgede etkili olan basınç koşulları arasında yakın bir ilişki vardır. Ekim sonlarından Mayıs'a kadar Doğu Anadolu, Sibiryaya üzerinden gelerek bu sahada yerleşen kontinental kutbu (cP) hava kütlelerinin işgali altında kalır. Bununla birlikte tablo ve grafiklere bakıldığında ortalama basıncın en yüksek değerinin Sonbahara rastladığı ve kış mevsimi basınç değerlerinin daha düşük olduğu görülür. Bu durumun nedenini Akdeniz'den Vd2 yoluyla yöreye gelen depresyonların kış mevsiminde yüksek frekans göstermeleri sonucu basıncın sık sık alçalıp yükselmesine bağlamak gerekir (Erinç, 1953: 23). Kış mevsimi boyunca devam eden basınç koşullarındaki bu durum, ilkbaharda yavaş yavaş değişir. Mayıs ayı sonlarından itibaren havzada yaz basınç koşulları egemen olur. Yaz mevsimindeki bu basınç şartları ise soğuk cephenin kuzeye çekilmesi ve bunun yerini cT hava kütlelerinin alması dolayısıyla siklon özelliği göstermektedir. Yüksek sıcaklıkların görüldüğü yaz mevsimindeki düşük basınç değerleri bu özelliğe bağlı olarak ortaya çıkar.

İnceleme sahasına ait rüzgârların esiş yönleri ve esme sayıları tespit edilirken sahada bulunan ve kesintisiz verilere sahip olan Malazgirt istasyonunun verileri kullanılarak tablo oluşturulmuştur. Buna göre Malazgirt'e ait rüzgar yön ve frekanslarının yıl içindeki seyrine bakıldığında frekansları en fazla olan yönler ise Kuzey (17,5) ve Batı (13,9)'dur (Tablo 7).

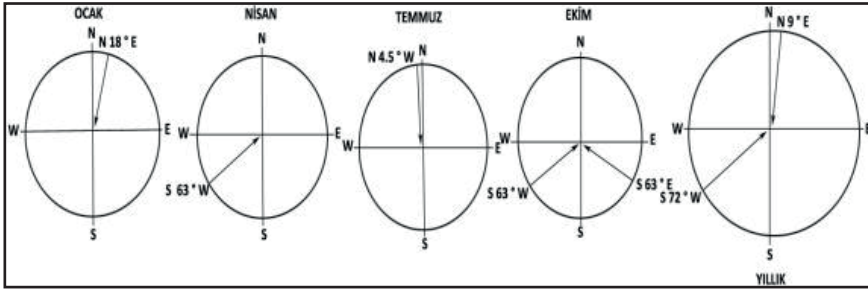
Tablo 7: Malazgirt'te Çeşitli Yönlerden Esen Rüzgarların Aylara Göre Esme Sayıları ve Frekansları (1963-2014).

Yöneler		A...Y L A R												Yıllık
		O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	
N	Esme Sayısı	3959	3399	3784	2847	3824	4054	4405	4307	3157	3235	3015	3481	43467
	Frekans %	20.0	18.4	18.4	13.0	17.0	20.2	20.7	19.3	15.3	15.9	15.5	16.7	17.5
NE	Esme Sayısı	2710	2220	2616	2412	2532	2272	2574	2420	2053	2224	2599	2984	29616
	Frekans %	13.7	12.0	12.7	11.0	11.2	11.3	12.1	10.8	10.0	10.9	13.4	14.3	11.9
E	Esme Sayısı	2961	2884	2941	2707	2772	1873	2011	2196	2170	2626	2832	3468	31441
	Frekans %	14.9	15.6	14.3	12.4	12.3	9.3	9.4	9.8	10.5	12.9	14.6	16.6	12.7
SE	Esme Sayısı	2373	2206	2584	1947	1975	1937	1917	2429	2255	2903	3024	2960	28510
	Frekans %	12.0	11.9	12.5	8,9	8,7	9,6	9,0	10,9	10,9	14,2	15,6	14,2	11,5
S	Esme Sayısı	1719	1757	1928	1934	1741	1925	2166	2106	2154	2263	1869	2091	23653
	Frekans %	8.6	9.5	9.3	8.8	7.7	9.5	10.2	9.4	10.4	11.1	9.6	10.0	9.5
SW	Esme Sayısı	2054	1687	2168	4361	3877	2369	2532	2671	3084	2474	2055	1921	31253
	Frekans %	10.3	9.1	10.5	20.0	17.2	11.8	11.9	12.0	15.0	12.1	10.6	9.2	12.6
W	Esme Sayısı	2189	2242	2523	3747	3628	2939	3052	3220	3332	3053	2485	2221	34518
	Frekans %	11.0	12.1	12.2	17.2	16.1	14.6	14.3	14.4	16.2	15.0	12.8	10.6	13.9
NW	Esme Sayısı	1809	1992	2001	1797	2114	2696	2685	2906	2316	1524	1503	1643	24987
	Frekans %	9.1	10,8	9,7	8,2	9,4	13,4	12,6	13,0	11,2	7,5	7,7	7,9	10,0
Top	Esme Sayısı	19774	18387	20545	21752	22463	20065	21230	22255	20521	20302	19382	20769	247445
	Frekans %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kış mevsiminde inceleme sahasındaki rüzgâr durumu, basınç merkezlerine bağlı olarak etkilerini sürdüren hava kütleleri ile ilgilidir. Bu mevsimde, Doğu Anadolu üzerindeki termik yüksek basınç sahasından bir alçak basınç merkezi olan Doğu Akdeniz'e doğru yönelen hava akımları ile kuzeye ve doğu gidildikçe yükselti farkının artması gibi nedenlerden ötürü Malazgirt'te Kuzey (% 55,1) ve doğu (% 47,1) rüzgârları önem kazanır. İnceleme sahasının güneyinde bir duvar gibi yükselen ve hava akımlarının girişine bir engel oluşturan Yakupağa Dağlarının bulunması sahada güney sektörlü (% 33,6) rüzgârların frekanslarının düşük olmasına neden olmuştur. Geçiş mevsimlerinde Malazgirt'te kuzey, batı ve güneybatı sektörlü rüzgârların hakim olması yüksek relief nedeniyledir. Şöyle ki, hemen hemen her mevsimde özellikle de geçiş mevsimlerinde Malazgirt Havzası, çevresinde yüksek kütleler üzerindeki soğuk havayı kendine çekerek, bu yönlerdeki rüzgârların esiş sayılarını artırmaktadır.

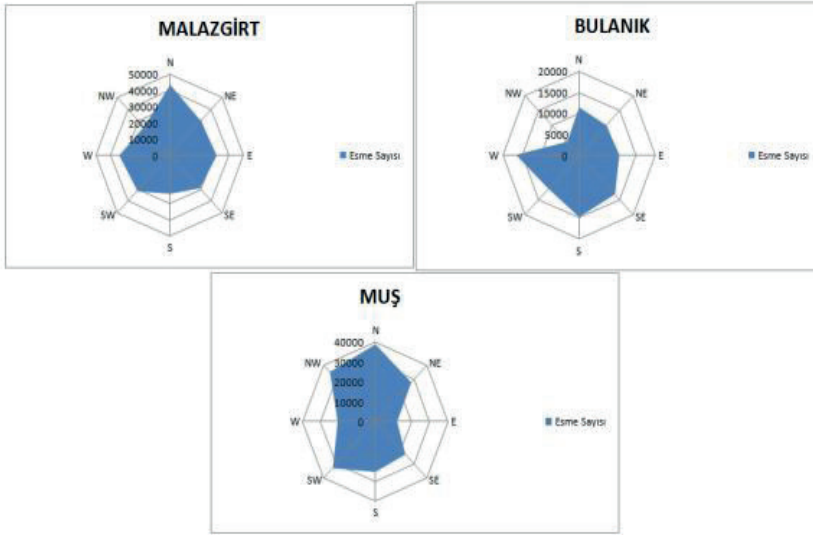
Yaz mevsiminde Malazgirt'te kuzey (% 60,2) ve batı (43,3) yönlü rüzgârların frekanslarında belirgin bir artma görülür. Nisbeten serin ve kuru olan bu rüzgarlar, kuzeybatıya doğru ilerlemiş bulunan Asor yüksek basınç alanından güneydoğudaki Basra Körfezi alçak basınç merkezine doğru yönelen hava kütlelerine aittir. Bunlar, yaz mevsiminde bütün Türkiye üzerindeki Genel Atmosfer dolaşımının bir unsurunu meydana getirmekte ve yüzeysel alizelere karşılık gelmektedir (Erinç, 1969).

Görüldüğü üzere, rüzgâr frekans gülleri üzerinde yapılan gözlemler sonucu inceleme sahasında egemen rüzgârların yılın çoğu aylarında kuzey (% 17,5) ve batı (% 13,9) sektörlerinden estikleri ortaya çıkmaktadır. Yöredeki egemen rüzgarların yönlerini ortaya koymak için yapılan “Rubinstein Formülü”ne göre yıllık ve mevsimleri karakterize eden Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarına ait hakim rüzgar yönleri hesaplanmıştır (Şekil 9).

Şekil 9: Rubinstein Yöntemine Göre Malazgirt'in Yıllık ve Mevsimlik Egemen Rüzgar Yönleri ve Frekansları

Malazgirt istasyonu, çevrede bulunan Muş ve Bulanık istasyonunun verileriyle karşılaştırıldığında rüzgarlar, Muş'ta Kuzey ve Kuzeybatı; Bulanık'ta ise Batı ve Güneyden ağırlı olarak esmektedir (Şekil 10).

Şekil 10: Malazgirt, Bulanık ve Muş'ta Yıllık Rüzgar Frekans Güllerinin Karşılaştırılması

İnceleme sahasında rüzgar hızları yıl içinde farklı değerler göstermektedir. Sahada bulunan istasyonlardan Malazgirt'te ortalama rüzgâr hızı 1,2 m/s'dir. Yıl içinde en düşük değerler Sonbahar ve Kış aylarına aittir. En yüksek değerler Nisan (1,8 m/s)

ve Mayıs (1,7 m/s) aylarına aittir (Tablo 8). İnceleme sahasında yer alan istasyonlarda ilkbahar dönemi ortalama rüzgâr hızlarının en yüksek olduğu döneme karşılık gelmektedir. Bu durum, frontal faaliyetlerin yoğunlaşması nedeniyle basınç gradyanının büyümesinden kaynaklanabileceği gibi bu mevsimde ısınmaya başlayan Bulanık-Malazgirt Havzası'na yüksek yerlerden hava akımlarının gelmesiyle ilgili olmalıdır.

Tablo 8: Malazgirt'te Aylık Ortalama ve Maksimum Rüzgâr Hızı(m/sn) ve Yönü (1961-2014)

AYLAR	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ort. Rüzgâr Hızı	1.0	1.0	1.2	1.8	1.7	1.4	1.4	1.5	1.4	1.1	1.0	1.0	1.2
Maks. Rüzgâr Hızı	27.6	22.6	21.9	25.0	26.4	28.0	24.5	26.4	26.5	24.0	28.8	20.4	25.1
Maks. Rüzgâr Yönü	SW	W	WSW	ESE	SW	ENE	WSW	NW	S	WNW	S	SW	

3.2.3. Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın Nem ve Yağış Özellikleri

3.2.3.1. Nem Özellikleri

Atmosferde bulunan su buharının kaynağını buharlaşma oluşturur. Deniz, göl, akarsu ve zeminde oluşan buharlaşma ile bitkilerin terlemesi sonucunda su buharı meydana gelmektedir (Erinç, 1996). İnceleme sahasında bulunan Malazgirt istasyonunun buharlaşma değerlerinin aylık gidişine bakıldığında belirgin farklılıklar göze çarpar. Buharlaşma en fazla yaz aylarında görülür. Kış aylarında ise buharlaşma kaydı alınmamıştır. Bu farklılık, termik rejimle doğru, bağlı nem ile ters orantılı bir şekilde gerçekleşmektedir. Yıllık toplam buharlaşma miktarı ise 966,1 mm'dir. Malazgirt istasyonu, yakın çevrede bulunan Muş ve Hınıs istasyonları ile karşılaştırıldığında Muş'ta yıllık toplam buharlaşma miktarı 1059 mm, Hınıs'ta ise 942 mm olarak ortaya çıkmaktadır (Tablo 9). Malazgirt ile Ş arasında buharlaşma miktarının yaklaşık 100 mm'lik fark göstermesi üzerinde enlem ve yükselti faktörleri; Malazgirt ile Hınıs arasında da yaklaşık 20 mm'lik farkın olması ise yükselti faktörünün etkisiyle açıklanabilir.

Tablo 9: Malazgirt, Muş ve Hınıs'ta Aylık Ortalama Açık Yüze Buharlaşma Değerleri.

İstasyonlar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık Top.
Malazgirt (1997-2011)				30,9	123,7	186,5	218,2	210,3	137,4	58,4	0,7		966,1
Muş (1972-2014)				14,3	115,4	178	252,5	247,8	169,6	76,8	4,6		1059
Hınıs (1986-2011)				6,3	121	176	252,1	220,3	145,3	21			942

Ölgen, 1993 tarafından yapılan buharlaşma rejim tiplerine göre inceleme sahası "İç ve Batı Bölgeler Buharlaşma Rejimi" sınıfı içerisinde kalmaktadır. Bu rejim tipine göre kış aylarında sıcaklıkların azalması ve havzada yüksek basınç koşullarının yaşanmasına bağlı olarak buharlaşma azalmaktadır. İlkbaharda ise sıcaklıkların

yükselmesi, konveksiyonel hava olaylarının artması ve karasallık şartları ile birlikte buharlaşma miktarı artmaktadır.

Su buharı basıncı, havadaki su buharının yaptığı basıncın değerini gösteren bir basınç türüdür. Hava basıncının cüzi bir kısmına karşılık gelir. Yıl içerisindeki değişimi sıcaklık ve buharlaşma şartları ile ilişkilidir (Erinç, 1996: 104). İnceleme sahasında ortalama buhar basıncı, yıl içerisinde Mart ayından itibaren düzenli bir şekilde yükselerek Temmuz ayında en yüksek seviyesine ulaşmakta, yine aynı düzenle alçalarak Ocak ve Şubat aylarında en düşük seviyeye kavuşmaktadır (Tablo 10). İnceleme sahası yakın çevrede bulunan istasyonlarla karşılaştırıldığında ortalama buhar basıncının en düşük olduğu yer olarak Malazgirt istasyonu görülmektedir.

Tablo 10: Malazgirt, Muş, Hıms, Patnos ve Varto'da Aylık Ortalama Buhar Basıncı Değerleri

İstasyonlar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Malazgirt (1963-2014)	3	3	5	6,9	8,6	9,6	10,8	10,2	8,4	6,7	6,2	4,7	6,9
Muş (1963-2014)	3,7	4,1	6	8,1	10,3	12	13,4	12,6	10,5	8,8	7,6	5,5	8,5
Hıms (1961-2014)	3,1	3,5	5	6,7	8,6	10,2	11,5	11,5	9,4	7,7	6,4	4,8	7,3
Patnos (1976-2003)	2,7	3,1	4,6	7,4	9,4	11,3	13,3	12,2	9,5	7,6	5,5	3,8	7,5
Varto (1976-2014)	3,4	3,9	5,9	7,5	8,8	10,3	11,9	11,9	9,8	7,6	7	5,4	7,7

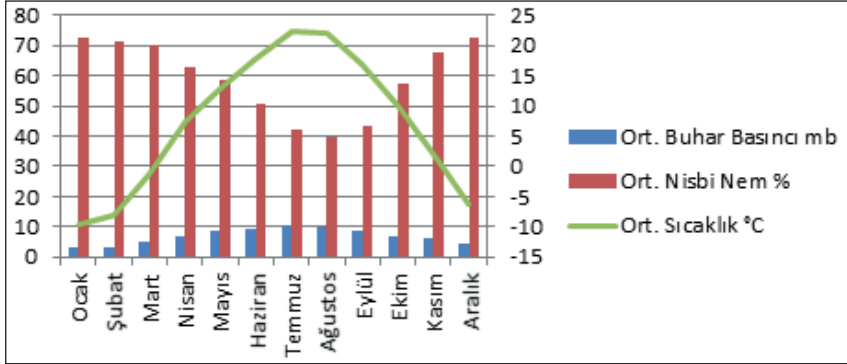
Malazgirt istasyonunun yıllık ortalama nispi nemi % 59 'dur. Bu değeri ile inceleme sahası, 1970-2014 yılları arasındaki Türkiye ortalama nispi nem miktarı olan % 63,8'in altında kalmaktadır. Diğer yandan inceleme sahasında yaz ve kış dönemleri arasında büyük farklar bulunmaktadır. Sıcaklığın düştüğü kış aylarında bağıl nem miktarı % 70'in üzerindeyken, sıcaklığın yükseldiği, bulutluluğun azaldığı ve kuzey yönlü rüzgarların arttığı yaz mevsiminde ise yarı yarıya azalmaktadır. İnceleme sahası yakın çevresi ile karşılaştırıldığında en fazla nispi nem Hıms'ta görülmektedir (Tablo 11.). İnceleme sahası ile yakın çevre arasında nispi nem oranları bakımından farklılıkların ortaya çıkmasında yükselti, karasallık ve enlem gibi faktörler etkilidir.

Tablo 11: Malazgirt, Muş ve Hıms'a Ait Aylık Ortalama Nispi Nem Değerleri (1963-2014).

İstasyonlar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık %
Malazgirt	72,3	71,2	70,0	62,8	58,7	50,4	42,4	39,7	43,3	57,2	67,7	72,6	59,0
Muş	80,4	79,7	75,9	67,4	60,6	49,9	40,6	37,8	43,8	61,2	74,7	80,4	62,7
Hıms	78,8	78,5	76,1	68,4	62,0	54,2	47,2	47,1	51,8	64,0	72,8	78,2	64,9

İnceleme sahasında su buharı basıncı, sıcaklık ve nispi nem arasındaki ilişkilere bakıldığında şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Su buharı basıncı ile sıcaklık arasında doğru orantı, nispi nem ile sıcaklık arasında ise ters orantı vardır. Havzada yüksek basınç koşullarının hakim olduğu sıcaklığın düşük kış aylarında buhar basıncı düşük,

buna karşılık alçak basınç koşullarının etkin olduğu yüksek sıcak yaz aylarında ise buhar basıncı fazla olmaktadır. Sıcaklığın düşük olduğu kış aylarında nispi nem oranı yüksek, sıcaklığın fazla olduğu yaz aylarında ise nispi nem miktarı düşüktür (Şekil 11).

Şekil 11: Malazgirt'te Ortalama Buhar Basıncı, Ortalama Nispi Nem ve Ortalama Sıcaklıkların Aylık Gidişi.

Temelde basınç şartları, sıcaklık, güneşlenme süresi ve bağıl nem gibi faktörlerle ilişkili olan bulutluluğun, inceleme sahasında yıllık oranlarına bakıldığında 4,4 değeri ile düşük olduğu görülmektedir. Havzada bulutluluk, planetar yağış şartlarına bağlı olarak, yıl içerisinde büyük değişikliklere uğrar. Haziran-Ekim arasında özellikle Ağustos-Eylül aylarında, havanın kararlılık göstermesi sebebiyle bulutluluk oranı çok düşüktür. Buna karşılık Kasım-Mayıs arasında ise frontal faaliyetlerin artması ve bağıl nem oranının yükselmesi sonucunda bulutluluk oranı artmaktadır. İnceleme sahasında bulunan Malazgirt istasyonunun yıllık ortalama bulutlu günler sayısı 162,5, yıllık ortalama açık günler sayısı 117,6, yıllık ortalama kapalı günler sayısı ise 81,4'tür. Havzada bulutlu günlerin sayısı atmosferik faaliyetlerin arttığı ilkbahar ve sonbahar aylarında fazlalaşmakta, kış ve yaz dönemlerinde ise azalmaktadır. Diğer yandan havanın kapalılığı kış aylarında en yüksek yaz aylarında ise en düşük değerdedir (Tablo 12).

Tablo 12: Malazgirt'te Ort. Bulutluluk, Ort. Açık Günler, Ort. Bulutlu Günler ve Ort. Kapalı Günler Sayısı (1963-2014).

AYLAR	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ort. Bulutluluk	6,7	6,6	6,1	5,8	4,6	2,6	1,8	1,6	1,8	3,7	5,1	6,8	4,4
Ort. Açık Gün. Say.	4,2	3,8	5,2	3,8	5,9	14,1	19,4	19,8	18,3	11,3	7,7	4,1	117,6
Ort. Bulut. Gün. Say.	11,9	11,1	13,7	18,3	20,7	15	11,4	10,4	10,5	14,8	13,3	11,4	162,5
Ort. Kapalı Gün. Say.	14,9	13,3	12	7,9	4,4	0,8	0,2	0,1	0,6	3,7	8,2	15,3	81,4

Sis, genellikle durgun ve kararlı olan hava kütleleri içindeki yoğunlaşmış su taneceklerinin asılı bir biçimde kaldığı bir ortamdır. Sisler, hava kütleleri, cepheler, yer şekilleri ve basınç koşullarına bağlı olarak çok değişik nedenlerle oluşabilirler (Erol, 2004:220). İnceleme sahasında sisli günlerin aylık gidişine bakıldığında Malazgirt'te sisli gün sayısı 32,5, Bulanık'ta ise 27,6'dır. Çevre ile karşılaştırıldığında en yüksek sisli gün sayısı Muş'ta (43,4) en az ise Hınıs (22,7) istasyonunda görülmektedir (Tablo 13.).

Tablo 13: Malazgirt, Muş, Hınıs ve Bulanık'ta Aylık Sisli Gün Sayısı

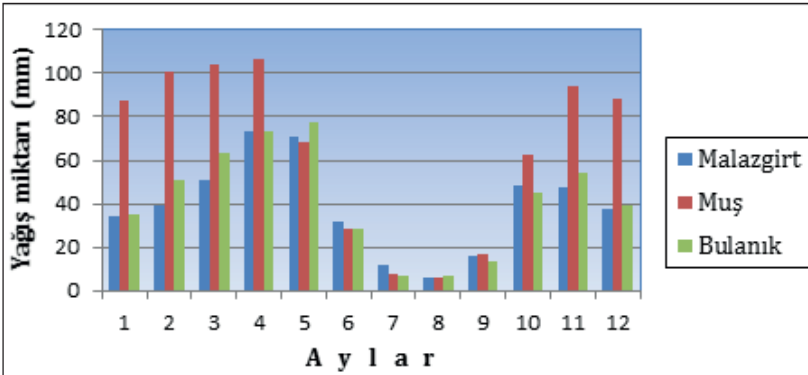
İstasyonlar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Toplam
Malazgirt (1960-2012)	7,0	5,9	4,5	2,1	1,0	1,0		1,0		1,4	3,7	4,6	32,5
Muş (1963-2011)	6,4	4,4	5,0	3,1	3,6	2,6	2,0	3,0	1,0	2,0	4,9	5,1	43,4
Hınıs (1960-2009)	3,6	2,7	3,6	1,7	1,0	1,0				1,4	3,1	4,3	22,7
Bulanık (1981-2004)	6,4	4,6	3,8	1,3	1,0					1,3	4,2	4,8	27,6

3.2.3.2. Yağış Özellikleri

Yağış miktarının aylara dağılımında bölgeden bölgeye görülen farklılıkların oluşmasında etkili olan faktörler, planetar (hava kütleleri ve cepheler) faktörler ve fiziki coğrafya (yükselti ve orografya) faktörleridir (Temuçin, 1990: 161). Bulanık-Malazgirt Havzası'nda yıllık ortalama yağış tutarı ve yağış rejimi, polar cephenin hareketleri ve bu cephe boyunca doğuya doğru hareket eden gezici depresyonların faaliyetleri tarafından belirlenmektedir. İnceleme sahasında yıllık ortalama yağış miktarı, Malazgirt'te 467,6 mm, Bulanık'ta ise 496,1 mm'dir (Tablo 14) (Şekil 12).

Tablo 14: Malazgirt, Bulanık ve Muş'a Ait Aylık Ortalama Toplam Yağış Miktarı (mm)

İstasyonlar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Toplam
Malazgirt (1963-2014)	33,8	39,3	51,2	73,4	70,9	31,5	11,8	5,9	15,8	48,4	47,4	37,7	467,6
Bulanık (1981-2004)	35,1	51,1	63,5	73,2	77,7	28,7	7,0	7,0	13,6	45,2	54,3	39,1	496,1
Muş (1963-2014)	87,2	101,1	103,8	106,6	68,2	28,1	7,7	5,8	16,8	62,6	94,1	88,4	771,0

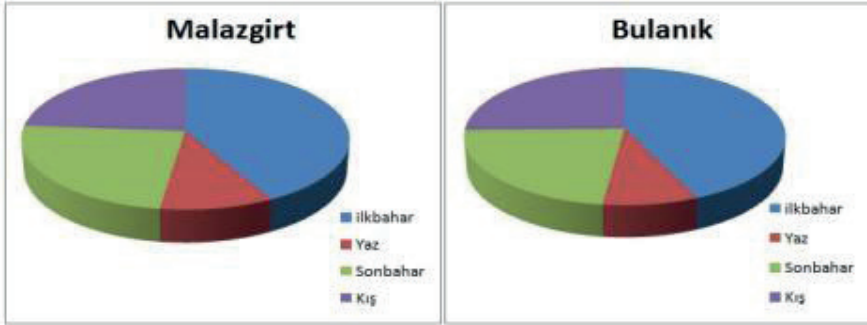

Şekil 12: Malazgirt, Bulanık ve Muş'ta Toplam Yağış Miktarının Aylık Gidişi (mm)

Malazgirt ve Bulanık'ta yıl içerisinde en fazla yağış ilkbahar mevsiminde, en az ise yaz mevsiminde düşmektedir (Tablo 15) (Şekil 13) Malazgirt'te yağış değerinin en fazla olduğu ay 73,4 mm ile Nisan ayıdır. Bulanık'ta ise 77,7 mm ile Mayıs ayına karşılık gelmektedir.

Tablo 15: Malazgirt ve Bulanık'ta Yağışın Mevsimlere Dağılışı

İstasyon	İLKBAHAR		YAZ		SONBAHAR		KIŞ		Toplam
	Yağış Miktarı	%	Yağış Miktarı	%	Yağış miktarı	%	Yağış Miktarı	%	
Malazgirt (1963- 2014)	195,5	41,8	49,2	10	111,6	23,8	110,8	23,6	467,6
Bulanık (1981-2004)	214,4	43,2	42,7	8,6	113,1	22,7	125,3	25,2	496,1

Şekil 13: Malazgirt ve Bulanık'ta Yağışın Mevsimlere Dağılışı

İnceleme sahası Akyol, 1944'a göre "Karaiçi geçiş tiplerinin yağış rejimi" sınıfında ve Erinç, 1990'a göre ise "İç Anadolu İntikal tipi" sınıfında yer almaktadır. Koçman, (1993)'e göre ise "Doğu Anadolu Karasal Yağış Rejimi" tipi içerisinde kalmaktadır.

Ekim-Kasım aylarından itibaren inceleme sahasının Polar hava kütlelerinin etkisi altına girmesi nedeniyle kar yağışları başlamaktadır. Malazgirt istasyonu çevre istasyonlarla karşılaştırıldığında Muş istasyonundan sonra 48,4 değeriyle ikinci en yüksek kar yağışlı günler ortalamasına sahiptir. İnceleme sahası ve çevresinde kar yağışları genel olarak 8 aylık döneme (Ekim-Mayıs) yayılmıştır. Bütün istasyonlarda kar yağışlarının en fazla olduğu ay genelde Ocak ayı olup, bunu Şubat ve Aralık ayları takip etmektedir (Tablo 16).

Tablo 16: Malazgirt, Muş, Hınıs, Varto ve Bulanık'ta Aylık Ortalama ve Yıllık Toplam Kar Yağışlı Gün Sayısı

İstasyonlar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık Top.
Malazgirt (1963-2014)	10,4	10,1	8,7	2,9	1,0				1,0	1,6	4,1	8,4	48,4
Muş (1963-2014)	12,5	11,7	8,3	2,2	1,5					1,1	4,2	9,0	50,8
Hınıs (1963-2014)	8,8	9,4	9,2	3,5	1,0					1,7	3,3	8,2	45,5
Varto (1976-2014)	9,6	9,6	9,1	2,8	2,0					1,8	3,4	8,3	46,9
Bulanık (1981-2004)	5,0	6,5	5,7	1,8	1,0					1,0	3,5	4,3	29,0

İnceleme sahası ve çevresindeki istasyonlar karla örtülü günler açısından karşılaştırıldığında Malazgirt'te 108,4 gün, Muş'ta 104,9 gün, Hınıs'ta ise 123 gün karla örtülü geçmektedir (Tablo 17). Bu durumun oluşması üzerinde Muş'un sahip olduğu enlem, yükselti faktörleriyle orografya ve nemli hava kütlelerinin etkisi gibi faktörler etkili olmuştur.

Tablo 17: Malazgirt, Muş ve Hınıs'ta Aylık ve Yıllık Toplam Karla Örtülü Gün Sayısı

İstasyonlar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık Top.
Malazgirt (1963-2012)	28,7	26,5	19,3	4,4	1,0					2,0	7,1	19,1	108,4
Muş (1963-2014)	27,4	26,1	19,5	4,9	1,0					1,5	6,9	17,4	104,9
Hınıs (1963-2014)	27,9	27,9	26,1	8,0	1,2					2,3	8,1	21,2	123,0

Diğer taraftan inceleme sahası ve çevresindeki istasyonlarda kar örtüsünün maksimum kalınlığı önemli miktarda değişiklik göstermektedir. Maksimum kar örtüsü kalınlığı en fazla Hınıs (92,3 cm) en az ise Malazgirt (54,2 cm) istasyonunda görülmektedir. Hınıs istasyonu, kar yağışlı gün sayısı (45,5 gün) bakımından diğer istasyonlardan düşük olmasına rağmen aylık maksimum kar örtüsü kalınlığı bakımından (92,3 cm) birinci sırada yer alması üzerinde coğrafi konum, yükselti ve kuzey sektörlü hava akımlarına maruz kalma gibi faktörler etkili olmuştur. Bu faktörler Hınıs istasyonunda düşen karın uzun süre yerde kalması üzerinde etkili olmaktadır (Tablo 18).

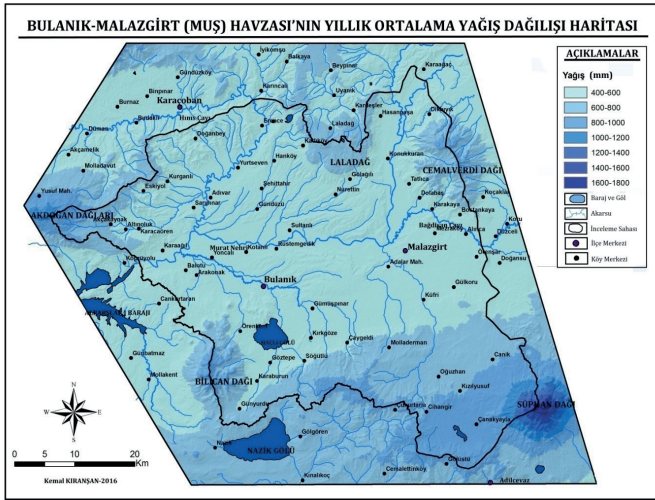
Tablo 18: Malazgirt, Muş, Hınıs ve Varto'da Aylık Maksimum Kar Örtüsü Kalınlığı (cm)

İstasyonlar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık Ort.
Malazgirt (1963-2012)	76	103	92	34	3					6	46	74	54,2
Muş (1963-2014)	117	163	138	54	3					12	71	88	80,7
Hınıs (1963-2012)	136	190	160	84	18					22	52	77	92,3
Varto (1981-2011)	78	112	100	88	9					14	38	60	62,3

3.2.3.2.1. Yağışın Dağılışı

İnceleme sahasının yağış dağılışı haritası yapılırken havzada bulunan Bulanık istasyonunun verilerinin kısa süreli olması (sadece 1981-2004 yıllarını kapsamı) ve Malazgirt istasyonu ile aynı devreye ait olmaması nedeniyle Malazgirt istasyonunun 1963-2014 yıllarına ait verileri kullanılmıştır. Ayrıca Schreiber formülü kullanılarak hesaplamalar yapılmış ve inceleme sahası ve çevresindeki yağış dağılışı belirlenmiştir. Schreiber formülü, yükseldikçe her 100 m’de yağış miktarının 54 mm artması kuralına dayanır ve ilk kez Erinç tarafından Türkiye koşullarına uygulanmıştır (Erinç, 1996). Buna göre inceleme sahası ve çevresinde yağış dağılışı üzerinde birince derecede orografik şartlar, ikinci derecede ise yükselti ve bakı faktörleri etkili olmaktadır.

Sahanın yağış dağılışı haritası incelendiğinde ilk dikkati çeken özellik, inceleme sahasının bir morfolojik havza karakterinde olması özelliğinin, havza tabanı ile çevredeki plato ve yüksek dağlık sahalarda çoğunlukla yükselti farkına bağlı olarak ortaya çıkardığı yağış koşullarındaki değişimlerdir. İnceleme sahasını çevreleyen yüksek dağlık sahalarda en fazla yağış alan yerler iken, havza tabanı ise en az yağış alan sahalara karşılık gelmektedir. İnceleme sahası ve çevresi yağış miktarı 400-1800 mm arasında değişmektedir (Şekil 14).

Şekil 14: Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın Yıllık Ortalama Yağış Dağılışı Haritası

3.2.3.2.2. Yağış Etkinliği ve İklim Özelliği

Bulanık-Malazgirt Havzası'nın yağış etkinliğini ortaya koymak amacıyla Köppen, De Martonne, Erinç ve Thorntwaite formülleri kullanılmıştır. Köppen formülü (1928) araştırma alanında Malazgirt istasyonuna uygulandığında, saha ne soğuk devredeki ne de sıcak devredeki yağışların, yıllık yağışın % 70'ini bulmadığı bir alana karşılık gelmektedir. Bu özelliğe göre Malazgirt, Step iklimler ile çöl iklimleri arasın-

daki sınırın belirlenmesinde uygulanan hesaplamalara göre “ Step iklimler”; step iklimleri ile nemli iklimler arasındaki sınırın belirlenmesinde uygulanan hesaplamalara göre ise “Nemli İklimler” sahasında bulunmaktadır. Köppen tarafından iklim tiplerinin belirlenmesinde kullanılan sınıflandırmalara göre ise Malazgirt, “D iklim kuşağı (soğuk orman iklim kuşağı)nda” “Dwd (Kışı çok şiddetli, yazı kısa ve nemli iklim) iklim tipine” dahil olmaktadır.

De MARTONNE formülü (1923) havzaya uygulandığında yıllık kuraklık indisi “27,5” olarak ortaya çıkmaktadır. Bu değeriyle araştırma sahası “yarı kurak iklimlerle nemli iklimler” arasına girmektedir. 1942 formülü havzaya uygulandığında ise yıllık kuraklık indisi “14,9” olmaktadır. Bu değeriyle saha yine “ yarıkurak sahalarla nemli bölgeler” arasına girmektedir. De MARTONNE ‘nin aylık kuraklık indisi formülü sahamıza uygulandığında özellikle sıcaklığın sıfır derecenin altında olduğu Aralık, Ocak ve Şubat aylarında anormal sonuçlar vermektedir.

ERİNÇ formülüne göre, Malazgirt istasyonunda indis değeri 21,9 çıkmıştır. Bu sonuca göre Malazgirt, Yarı Kurak bölgeler içerisinde yer alır (Tablo 19). Formül aylık olarak değerlendirildiğinde şu değerler ortaya çıkmıştır. Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarının indis değerleri 8’den küçük olduğu için bu aylar tam kurak aylara karşılık gelmektedir. Haziran ve Ekim ayları Yarı kurak, Nisan, Mayıs ve Kasım ayları Yarı Nemli, Mart ve Aralık ayları Nemli ve Ocak, Şubat ayları ise Çok Nemli dönemlere karşılık gelmektedir.

Tablo 19: Malazgirt’te Erinç Kuraklık İndisinin Aylık Gidişi

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
İndis	78	70,8	49,2	39,6	31,2	12	3,6	1,2	4,8	21,6	34,8	54	21,9
Değerleri													

Çok Nemli Nemli Yarı Nemli Yarı Kurak Tam Kurak

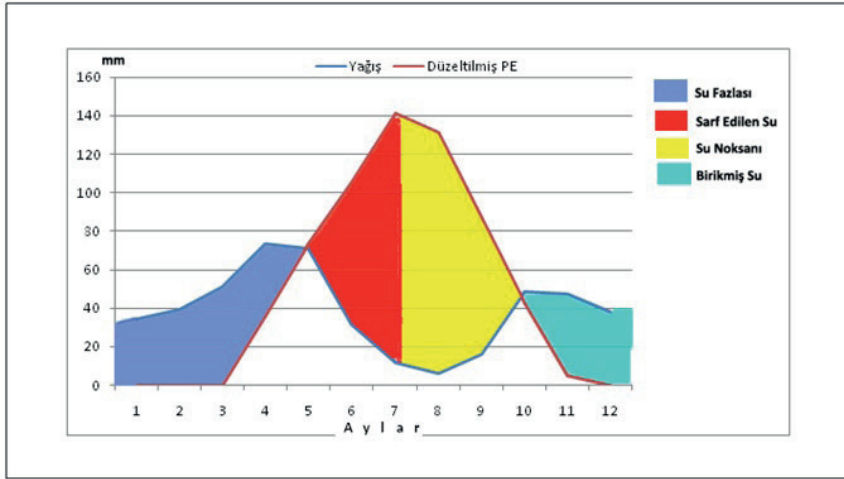
Thornthwaite yöntemine göre Malazgirt istasyonunun su bilançosu verileri incelendiğinde şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Havzada, Ekim ayından itibaren yağışlar potansiyel evapotranspirasyondan daha yüksek değerler göstermeye başlar. Buna bağlı olarak da bu aydan itibaren toprakta su birikir. Fakat Kasım, Aralık aylarında toprakta depo edilen su miktarı ile toprak henüz doymamıştır. Ancak Ocak ayında yağışların, potansiyel evapotranspirasyondan daha yüksek değerlere ulaşmasıyla toprak doymuş duruma gelir. Bu durum Şubat, Mart ve Nisan aylarında da devam eder. Malazgirt’te Mayıs ayında sıcaklığın artması ve havaların ısınması ile potansiyel evapotranspirasyon (PE) değerleri yağıştan daha fazla bir değer göstererek su noksanı başlamaktadır. Temmuz ayında da bu durum devam eder ve birikmiş su 0’a iner. Bu aydan itibaren toprakta su noksanı görülmeye başlar. Bu su noksanlığı Ekim ayına kadar devam eder.

Kısacası, Ekim-Nisan arasındaki aylarda havzada yağış yeterli olduğu halde, Temmuz-Eylül arasındaki dönemde yağış yetersizliği söz konusudur (Tablo 20)(Şe-

kil 15). Bunun sonucunda inceleme alanında, Ekim-Nisan arasındaki dönemde yağış nisbeten yeterli, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında ise yetersizdir. Bu 3 ay, Erinc formülüne göre yapılan hesaplamalar sonucunda da kurak ve tam kurak aylara tekabül etmektedir. Bu durum, Thornthwaite metodu ile ortaya çıkan sonuçla da örtüşmektedir.

Tablo 20: Thornthwaite Yöntemine Göre Malazgirt İstasyonunun Su Bilançosu Verileri

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Sıcaklık	-9,6	-8,1	-1,4	7,3	12,9	17,8	22,3	22,1	16,9	10	2	-6,2	7,1
Sıcaklık İndisi	0	0	0	1,74	4,2	6,84	9,55	9,49	6,32	2,86	0,25	0	41,25
Düzeltilmemiş PE	0	0	0	32	59	85	112	111	84	45	6,5	0	
Düzeltilmiş PE	0	0	0	36	73	105	141	131	87	43	5	0	621
Yağış	33,8	39,3	51,2	73,4	70,9	31,5	11,8	5,9	15,8	48,4	47,4	37,7	467,6
Birikmiş Su Değişimi	19,9	0	0	0	-3,9	-73,5	0	0	0	5,4	42,4	37,7	
Birikmiş Su	100	100	100	100	96,1	22,6	0	0	0	5,4	47,8	80,1	
Gerçek													
Evapotranspirasyon	0	0	0	36	73	54,1	11,8	5,9	15,8	43	5	0	244,6
Su Noksanı	0	0	0	0	0	0	129,2	152,1	71,2	0	0	0	352,5
Su Fazlası	13,9	39,3	51,2	37,4	0	0	0	0	0	0	0	0	141,8
Akış	6,9	23,1	35,4	31,5	9,3	4,6	2,3	1,1	0,5	0,2	0,1	0	115
Nemlilik Oranı	33,8	39,3	51,2	1	0	-0,7	-0,9	-0,9	-0,8	0,1	8,4	37,7	
Yağış Testirlik İndisi	Sıcaklık Testirlik İndisi		Kuraklık İndisi				PE Oranı				Kurak, az nemli, mezotermal (orta sıcaklıktaki iklimler) su fazlası kış mevsiminde çok kuvvetli ve sıcaklık rejimi bakımından karasal rejim ile okyanusal rejim arasında tali bir iklim tipi		
-11,2	621		56,7				60,7						
C ₁	B ₁		S ₂				b ₂						

Şekil 15: Thornthwaite Yöntemine Göre Malazgirt İstasyonunun Su Bilançosu Grafiği

4. SONUÇLAR

Tüm Türkiye’de olduğu gibi Doğu Anadolu’da ve inceleme sahamızda hava koşulları ve mevsim özelliklerini, kutupsal (kış mevsiminde) ve tropikal (yaz mevsiminde) hava kütlelerinin ilerleyip gerilemeleri ve bunlar arasındaki planetar polar cephenin konumu ve oynayırları esas rolü oynar.

İnceleme sahasının yağış rejimi üzerinde havzada etkili olan hava kütlelerinin geçiş zamanı etkili olmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve inceleme sahasında güneye doğru ilerledikçe yaz kuraklığı çok daha süratle barizleşir. Bunun sebebi, bu mevsimde bu sahaların sıcak tropikal hava kütlelerinin daimi işgali altında bulunmasıdır.

Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın iklim koşullarının oluşmasında, denize uzaklık (karasallık-denizellik), yükselti, bakı ve orografik özellikler gibi coğrafi faktörle de önemli oranda etkili olmaktadır. Aynı zamanda bu faktörler, Bulanık-Malazgirt Havzası ve çevresinin çeşitli bölümleri arasında da yağış, rüzgar ve termik şartlar bakımından da önemli farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

İnceleme sahasında yazlar sıcak, kışlar ise çok soğuk geçmektedir. Bulanık'ın yıllık ortalama sıcaklığı 7.6 °C, Malazgirt'in ise 7.1 °C'dir. İnceleme alanında yer alan Malazgirt istasyonunun sıcaklık değeri, kendisiyle aynı enlemlerde yer alan Varto, Tutak ve Erciş istasyonlarıyla karşılaştırıldığında Varto 7.6 °C, Erciş 7.9 °C ve Tutak ise 7.3 °C 'lik bir ortalama sahiptir. Böyle bir farklılığın oluşmasında söz konusu istasyonları kuzeyden gelen soğuk hava kütlelerine karşı koruyan topoğrafik engellerin olmasıdır. Malazgirt istasyonunda ise kuzeyden gelecek soğuk hava kütlelerine karşı koruyacak bir topoğrafik engel bulunmamaktadır.

Bulanık ve Malazgirt istasyonlarının yıllık amplitüd, 31.5 ve 31.9 değerleri ile oldukça yüksektir. Bu özelliğiyle yöre Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve Türkiye'de Muş'tan sonra (32.6) ikinci sırada gelmektedir. Bu değerler, inceleme alanında karasallığın yani kış ve yaz mevsimleri arasındaki sıcaklık farkının fazla olduğunu göstermektedir. İnceleme sahasının termik rejim özellikleri ise **“karasal termik rejim tipi”**ni açıkça yansıtmaktadır.

Donlu günler sayısı (Malazgirt'te 152.8, Muş'ta 123.8 gün), don olayının başlangıç ve son bulma tarihleri, yörede deniz etkisinden çok şiddetli karasal koşulların hakim olduğunu göstermektedir. Ortalama basıncın yıl içindeki gidişi bakımından hemen hemen benzer bir durumun izlendiği Malazgirt, Muş ve Hınıs istasyonlarına ait aylık değerlere bakıldığında yöredeki basıncın sonbahar ve kış aylarında yüksek, ilkbaharda normal ve normale yakın, yaz aylarında ise normalin altında olduğu görülür.

Rüzgar frekansları ve esiş yönleri üzerinde bölgedeki genel atmosfer dolaşımı kadar, onları yerel değişikliklere uğratan topoğrafik faktörler de etkili olmaktadır. Yıl içinde Malazgirt'de egemen olan rüzgârlar yılın çoğu aylarında kuzey (% 17,5) ve batı (% 13,9) sektörlerinden esen rüzgarların üstünlüğünün bulunmasının yanı sıra kış, ilkbahar ve yaz mevsimlerinde, güneybatı yönlü rüzgarların üçüncü bir sektör olarak belirmesi bu durumu açıkça yansıtmaktadır.

Bulanık-Malazgirt Havzası'nda yıllık ortalama yağış tutarı ve yağış rejimi üzerinde polar cephenin hareketleri ve bu cephe boyunca doğuya doğru hareket eden gezici depresyonların faaliyetleri, orografî, yükselti ve bakı gibi faktörler etkili ol-

maktadır. İnceleme sahasında yıllık ortalama yağış miktarı, Malazgirt'te 467,6 mm, Bulanık'ta ise 496,1 mm'dir.

İnceleme sahası Akyol, 1944'a göre "**Karaiçi geçiş tiplerinin yağış rejimi**" sınıfında ve Erinç, 1990'a göre ise "**İç Anadolu İntikal tipi**" sınıfında yer almaktadır. Koçman, (1993) tarafından yapılan sınıflandırmada ise "**Doğu Anadolu Karasal Yağış Rejimi**" tipi içerisinde kalmaktadır.

İnceleme sahası ve çevresinde kar yağışlı günler, güneyden kuzeye doğru azalırken karla örtülü günlerin sayısı artmaktadır. Bu durumun üzerinde enlem, yükselti ve orografik faktörler etkili olmaktadır. Yine inceleme sahası ve çevresindeki istasyonlarda dikkati çeken bir diğer özellik de karla örtülü gün sayısının her ayda kar yağışlı gün sayısından oldukça fazla olmasıdır. Bu durum yörede yağın uzun süre yerde kaldığını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- AKYOL, İ.H., 1944, "Türkiye'de Basınç, Rüzgarlar ve Yağış Rejimi", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 5-6, S. 1-34, Ankara.
- ATALAY, İ., 2013, *Uygulamalı Klimatoloji*, META Basım, 2. Baskı, İzmir.
- DARKOT, B., 1943 (a), "Türkiye'de Yağışların Dağılışı", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 2, Ankara
- DÖNMEZ, Y., 1990, *Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları*, İ.Ü. Basımevi ve Film Merkezi, Sayfa: 425, İstanbul.
- ELİBÜYÜK, M., YILMAZ, E., 2012, Türkiye'de Sıcaklık Mevsimlerinin Ana Morfolojik Ünitelere Göre Değişimi 1: Ovalar ve Havzalar, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, CBD 10 (2), 165-193 (2012),
- ERİNÇ, 1953, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İ.Ü. Coğr. Ens. Yayını, No: 572, İstanbul.
- ERİNÇ, S., 1969, "Türkiye'de Kontinentalitenin Tesirleri" *İ.Ü. Coğ. Ens. Derg.*, Sayı:1 (2), S.66-69, İstanbul.
- ERİNÇ, S., 1996, *Klimatoloji ve Metodları*, Alfa Basın Yayım Dağıtım, Sayfa: 538, İstanbul.
- ERİNÇ, S., 1965, *Yağış Müessiriyeti Üzerine Bir Deneme ve Yeni Bir İndis*. İst. Üniv. Coğr. Enst. Yay. No: 41, İstanbul.
- ERİNÇ, S., 1969, *Klimatoloji ve Metodları* İstanbul Üniv. Yay. No:3278, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enst. Yay. No:2, İstanbul.
- EROL, O., 1991, *Genel Klimatoloji*, Gazi Büro Kitapevi, Ankara.

- EROL, O., 2004, *Genel Klimatoloji*, Çantay, Sayfa: 445, İstanbul.
- KOÇMAN, A., 1993, *Türkiye İklimi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, No: 72, İzmir.
- GÜNAL, N., 2013, Türkiye’de Kar Yağışı, Karın Yerde Kalma Süresi ve Daimi Kar Sınırı, *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl V, Sayı 1, Ocak 2013.
- KOÇMAN, A., 1993, *Türkiye İklimi*. Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No:72. İzmir.
- L. İ. SEZER, İklim ve Vejetasyon Sınıflandırması Konusunda Yeni Bir İndis Denemesi, Ege Coğ. Der., Sayfa: 161-201, İzmir.
- SEZER, L. İ, 1990, “Türkiye de Yıllık Sıcaklık Farkının Dağılışı ve Kontinentalite Derecesi Üzerine Bir Formül”, Ege Coğr. Derg., Sayı: 5, s. 110-159, İzmir
- ÖLGEN, M.K., 1993, “Türkiye’de Buharlaşma Koşullarını Etkileyen Faktörler ve Buharlaşma Rejim Tipleri”, Ege Üniv. Ege Coğrafya Derg. 7 s. 221-234, İzmir
- TEMUÇİN, 1990, “Aylık Değişim Oranlarına Göre Türkiye’de Yağış Rejim Tipleri”, Ege Coğr. Derg. Sayı:5, s. 160-183, İzmir.
- TONBUL, S., 1990, Bingöl Ovası ve Çevresinin İklimi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, Elazığ.
- TÜRKEŞ, M., Klimatoloji ve Meteoroloji, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 650.
- Meteorolojik Veriler, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Sayısal Topoğrafya Haritaları, Harita Genel Komutanlığı, Ankara.

صورة الحاكم في أشعار الأمراء الأمويين في الأندلس

Endülüs Emevi Emirlerin Şiirlerinde Yönetici Profili

Governor Image in The Poetries of Umayyad Princes in Andalusia

Ousama EKHTIAR¹

Received: 01.04.2016 / Accepted: 10.05.2016

Öz

Bu araştırma, Emevî emirliği ve hilafeti dönemlerinde Endülüs Emevî emirlerinin şiirlerinde yöneticilerin profilini önemsemektedir. Bu araştırmadaki hedef, bize ulaşan şiirlerde Emevî yöneticilerinin profili ortaya konulmasıdır. Şüphesiz bu çalışma, yönetici ve halifelerin şiirlerinden hareketle ortaya konulan tarihi bilgi önem arz etmektedir. Aynı zamanda bu şiirlerden hareketle Emevî emirliği ve hilafeti döneminde kültürel, sosyal ve siyasi durumları da öğrenmek mümkündür. Bu araştırmada tarih kitaplarında geçen bilgiler ile şiirlerde geçen bilgilerin birbirlerine uyup uymadığını ortaya koymak için mukayese yapılmıştır. Bu çalışmada Emevî emirlerin şiirlerinde yönetici profilini şu üç başlıkta ele alacağız;

- Endülüs Emevî emirlerin şiirlerinde özlem,
- Şiirlerinde idareciliğin temellerini güçlendirme yöntemi,
- Övgü ve idarecilik içerikli şiirlerdir.

Bu çalışma, idarecilerin davranışlarına ışık tutması için, onların şiirlerinde emirlerin davranışlarının ortaya konulmasının hedefinin gerçekleşeceğini ve onların şiirleri bağlamında gerek özel ve gerek genel yaşantılarıyla alakalı önemli sonuçlara ulaşılabileceğini umuyoruz.

Anahtar kelimeler: Endülüs'te emirlik dönemi, Endülüs'te hilafet dönemi, Emevî emirlerin şiirleri, vatan özlemi, idareyi güçlendirme, övgü.

¹ Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ousama967mail.com.

Abstract

This research is interested in studying the poetry of Umayyad Princes of Andalusia, in the ages of both Umayyad Emirate and the Umayyad Caliphate ones. The aim of this study is to provide a picture of the princes of Umayyad in Andalusia through what came to us from poetry; it is no secret that this will be important because it is a historical document recorded by the prince or caliph tongue. And through it; we can imagine the political, social and cultural conditions in the Umayyad emirate's age and the Caliphate age. We will compare those poems and come in the historical sources of those prince's biographies, look between the poetries and the sources of consensus and differences.

We will discuss the cases of princes in poetries of Umayyad princes from three aspects:

- Nostalgia in poetries of Umayyad princes in Andalusia.
- The method of consolidating the state in Andalusia through poetry.
- Pride in their poetries and its relation to governance.

We hope that this study achieved its aim which is to see the conditions of the princes through their poems, to illuminate aspects of their lives during the period of their rule, and we hope to reach important results in terms of linking their poems to their own lives and public lives.

Key Words: Emirate age in Andalusia, Caliphate age in Andalusia, Poems of Umayyad princes, homesickness, consolidate the state, Glossary of pride.

ملخص البحث

يهتمُّ هذا البحثُ بدراسةِ صورةِ الحاكمِ في أشعارِ الأمراءِ الأمويِّين في الأندلس في عصري الإمارةِ الأمويَّةِ والخلافةِ، والهدفُ من ذلك معرفةُ أحوالِ الحكَّامِ الأمويِّين في الأندلس من خلال ما وصلَ إلينا من أشعارهم، ولا يخفى أنَّ تلكَ الصَّورةَ ستكونُ مهمَّةً؛ لأنَّها وثيقةٌ تاريخيَّةٌ يسجِّلُها الأميرُ أو الخليفةُ، ومن خلالها يمكننا أن نتصوَّرَ الأحوالَ السِّياسيةَ والاجتماعيةَ والثَّقافيةَ في عصرِ الإمارةِ وفي عصرِ الخلافةِ في الأندلس، وسوف تُعقدُ موازنةً بين تلكَ الأشعارِ وما دوَّنته المصادرُ التاريخيَّةُ من أخبار، لينظرَ ما بين الشِّعرِ والخبرِ من التَّوافقِ أو الاختلافِ، وستتناولُ صورةَ الحاكمِ في أشعارِ الأمراءِ الأمويِّين من ثلاثةِ جوانبٍ هي:

1. الحنين في أشعار الأمراء الأمويين في الأندلس،
 2. تثبيت دعائم المُلْك في الأندلس من خلال أشعارهم،
 3. الفخر في أشعارهم وعلاقته بالحُكْم.
- نأملُ أن تحقِّق هذه الدِّراسة هدفها من معرفة أحوالِ الأمراء من خلال أشعارهم، لإضاءة جوانبٍ من حياتهم في مراحل حُكْمهم، وأن نصِلَ إلى نتائجٍ مُهمَّةٍ على صعيد رُبطِ أشعارهم بحياتهم الخاصة والحياة العامة.
- الكلمات المفتاحية:** عصر الإمارة في الأندلس، عصر الخلافة في الأندلس، أشعار الأمراء الأمويين، الحنين، تثبيت المُلْك، الفخر.

صورة الحاكم في أشعار الأمراء الأمويين في الأندلس

تمهيدٌ تاريخيٌّ موجزٌ

تأسَّست الدَّولةُ الأمويَّةُ في الأندلس بجهود الأمير عبد الرَّحمن الدَّاخِل سنة (138 هـ) وبقِيَت إمارةً يحكُمها الأمويُّون إلى أن أصدرَ الخليفةُ الأمويُّ عبدُ الرَّحمن النَّاصر مرسوماً أعلنَ فيه قيامَ الخلافةِ الأمويَّةِ في الأندلس سنة (316 هـ)¹ وكانت مرحلةً حُكْمِهِ خَيْرَ العصورِ الأندلسيَّةِ، وقد شهدت الأندلسُ في عهده تميَّزاً حضاريًّا مُطَرِّداً في التِّقافة والاقتصاد والعمران، وبعد وفاته ورثَ الخلافةَ ولَّدَهُ هشامُ المؤيَّد سنة (366 هـ) وكان هشامٌ غلاماً فاستقلَّ بالحكم وزيَّره الحاجبُ المنصورُ أبو عامرٍ محمَّد بنُ أبي عامرٍ، غيرَ أنَّه حَكَمَ الأندلسَ بِاسمِ الخليفةِ هشامٍ، فحافظتِ الدَّولةُ الأمويَّةُ في عهدِ الحجابةِ زمنَ الحاجبِ المنصورِ على شيءٍ من قوَّتها مع بقاء صورةِ الخلافةِ، لكنَّها ضَعُفَتْ في عهدِ ولَدَيْهِ عبدِ الملكِ المظفَّرِ وعبدِ الرَّحمنِ المُلَقَّبِ (شنجول) وقد طَلَبَ (شنجولُ) الخلافةَ لنفسِهِ مِنَ الخليفةِ هشامِ المؤيَّد سنة (399 هـ) فأثارَ سَخَطَ الأمويِّين، فعزلوا هشاماً المؤيَّدَ، وقتلوا شنجولَ سنة (399 هـ) ثمَّ شهدت الأندلسُ صراعاً على السُّلطة أَدَّى إلى تمزيقِ الدَّولةِ²، وانفرطَ عِقْدُ الخلافةِ الأمويَّةِ في الأندلس سنة (422 هـ) بخلعِ أهلِ قرطبةَ للخليفةِ هشامِ الثَّالثِ المعتدِّ بالله،

¹ ابن عذاري، أبو العباس أحمد بن محمَّد، البيان المغرب في أخبار ملوك الأندلس والمغرب، دار الثقافة، بيروت، 1980م، 2/ 156.

² للتفصيل يُنظر: كولان، الأندلس، ترجمة إبراهيم خورشيد وغيره، لجنة ترجمة دائرة المعارف الإسلامية، نشر دار الكتاب اللبناني، بيروت،

وأعقب ذلك اقتسام قادة الجند للبلاد، فنشأت دويلات الطوائف الأندلسية في هيئة إمارات مستقلة متناحرة.

الأمراء الأمويون والشعر

يُحْفَظُ للأمراء الأمويين في الأندلس اهتمامهم بنشر المعارف والعلوم والفنون، وقد حرص كثيرٌ منهم على استقدام علماء المشرق إلى الأندلس، فانتشرت العلوم، في حين كانت أوريته تترشح تحت سيطرة الجهل والتخلف¹، كذلك ازدهر الأدب والشعر، بل إنهم كانوا يقبلون شفاعة الشعراء لصالحه، فمن ذلك ما زوي أن شاعراً أرسل إلى الأمير سليمان بن الحكيم² معذراً لذنوبه بشعرٍ رقيق، فكتب إليه الأمير سليمان مجيباً³:

قَرَأْنَا مَا كَتَبْتَ بِهِ إِلَيْنَا * وَعُذْرُكَ وَاضِحٌ فِيمَا لَدَيْنَا
وَمَنْ يَكُنِ الْقَرِيضُ لَهُ شَفِيعاً * فَتَرْكُ عِتَابِهِ فَرَضٌ عَلَيْنَا
ومثله قول الأمير عبد الرحمن بن هشام⁴ يقبل عُذْرَ من اعتذر إليه بالشعر⁵:
قَبِلْنَا الْعُذْرَ فِي بَشْرِ الْكِتَابِ * لِمَا أَحْكَمْتَ مِنْ فَصْلِ الْخِطَابِ
فَنَحْنُ الْمُنْعَمُونَ إِذَا قَدَرْنَا * وَنَحْنُ الْغَافِرُونَ أَدَى الدَّيْتَابِ⁶

¹ عنان، محمد عبد الله، دولة الإسلام في الأندلس، مكتبة الخانجي، القاهرة، 1997م، 1/ 507.

² هو سليمان بن الحكيم بن سليمان بن عبد الرحمن الناصر لدين الله، لُقِبَ بالمستعين بالله، وُلِدَ سنة (354هـ) وتوفي سنة (407هـ) أثنى على أدبه ابن بسّام، فقال: "وكان سليمان ممن مُدَّتْ له في الأدب غايةٌ كما دوَّعها أهلُ الآداب، ورفعت له في الشعر رايةٌ مشى تحتها كثيرٌ من الشعراء والكتّاب". ابن بسّام، أبو الحسن علي بن بسّام الشنتريني 542هـ، الذخيرة في محاسن أهل الجزيرة، تحقيق د. إحسان عباس، دار الثقافة، بيروت، 1979م، مج 1/ ج 46/1.

³ ابن الأثير، أبو عبد الله محمد بن عبد الله بن أبي بكر القضاعي ت 658هـ، الخلة البتراء، تحقيق حسين مؤنس، الشركة العربية للطباعة، القاهرة، 1963م، 2/ 11.

⁴ هو عبد الرحمن بن هشام بن عبد الجبار بن عبد الرحمن الناصر، وُلِدَ سنة (392هـ) وتوفي سنة (414هـ) بُويغ بالخلافة بقرطبة بعد الشورى، وأجمعوا عليه، أشاد به كثيرٌ من أدباء عصره وأعيانه، قال صاحب المعجب: "وكان في غاية الأدب والبلاغة والفهم ورقة النفس" يُنظَر: المراكشي، عبد الواحد بن علي التميمي ت 647هـ، المعجب في تلخيص أخبار المغرب، تحقيق صلاح الدين الهوارى، المكتبة العصرية، بيروت، ط 1، 2006م، 1/ 49.

⁵ ابن بسّام، الذخيرة، مج 1/ ج 58.

⁶ صدر البيت تضمينٌ لقول الشاعر الجاهلي عمرو بن كلثوم:

وَأَنَا الْمُنْعَمُونَ إِذَا قَدَرْنَا * وَأَنَا الْمُهْلِكُونَ إِذَا أَتَيْنَا

ينظر عمرو بن كلثوم، ديوانه، صنعة الدكتور علي أبو زيد، دار سعد الدين، دمشق، ط 1، 1991م، ص 97.

وَمَحْنُ الْمُطَّلَعُونَ بِإِلا امْتِرَاءِ * شَمُوسَ الْمَجْدِ فِي فَلَكِ النَّوَابِ

ولمّا كان بعضُ الأمراءِ الأمويّين شعراء؛ وجدنا في ذلك فرصةً سانحةً لِنرسم صورةً لهم الحكّام من خلال أشعارهم، فنعرّف نمطَ الحياة التي عاشوها، إذ لا يخفى أنّ الشّعر يُعدُّ وثيقةً معرفيّةً تاريخيّةً، إضافةً إلى أنّه وثيقةٌ فنيّةٌ أدبيّةٌ، ولا شكَّ أنّ لِكلامِ الملوكِ أهميّةً خاصّةً؛ لأنّه صورةٌ لعصرهم وفكرهم وتقلّبِ أحوالهم، ومن هذا المنطلق سعيّنا إلى رصدِ صورةِ الحكّامِ الأمويّين في الأندلس من خلال أشعارهم التي وصلت إلينا في متون الأدب الأندلسيّ ومصادره الأولى.

الحنين في أشعار الأمراء الأمويّين في الأندلس

نجد في أشعار الأمراء الأمويّين في الأندلس تعلقاً واضحاً بالوطن وحنيناً جارفاً إليه، وللحنين إلى الوطن في أشعارهم صورتان؛ الأولى: صورةٌ مشرقيّةٌ تظهرُ في الحنين إلى المشرق الذي غادره الجليل الأوّل من الأمراء الأمويّين إلى الأندلسٍ مُهجّرين من الشّام نازحين عنها بسبب سيطرة العبّاسيين عليها، والثانية: صورةٌ الحنين إلى قرطبة حاضرة الأمويّين في الأندلس كلّما غادروها للخروج إلى الحرب فتالاً للخارجين على الدّولة، أو لشأنٍ من شؤون الإمارة.

تتجلّى الصّورة الأولى للحنين إلى الوطن بالحنين إلى المشرق الذي غادره أوائلُ الأمراء الأمويّين الأندلسيّين بعد انقطاع مُلكهم في الشّام ومطاردة العبّاسيّين لهم، ونجدُ شواهدَ هذا الحنين في أشعار الأمراء الأمويّين الأوائل الذين نزحوا عن الشّام عَقِبَ سيطرة العبّاسيّين عليها، وقد روى ابنُ الأَثَرِ عن عيسى بن أحمد الرازيّ أنّ عبد الرّحمن بن معاوية¹ نظّر أوّل نُزوله بالرّصافة إلى نخلة، فهاجّت شجونه، وتذكّر الشّام، فقال مُرتجلاً²:

تَبَدَّتْ لَنَا وَسَطَ الرُّصَافَةِ نَخْلَةٌ * تَنَاءَتْ بِأَرْضِ العَرَبِ عَن بَلَدِ النَّحْلِ

¹ هو عبد الرّحمن بن معاوية بن هشام بن عبد الملك بن مروان بن الحكّم، المعروف بالدّاخل، كنيته أبو المطرّف، ولقّبته (صنّف فريش) وُلِدَ في الشّام سنة 113هـ، وتوفّي في الأندلس سنة 172هـ، قامت به الإمارة الأمويّة في الأندلس، ذكّره لسان الدّين في الأدباء وقال "كان بليغاً مفرّهاً شاعراً" وأثنى على شعره ابنُ الأَثَرِ فقال: "كان فصيحاً لسيناً شاعراً". للتّفصيل يُنظر: ابن الأَثَرِ، أبو الحسن علي بن أبي الكرم محمّد بن محمّد الجزريّ ت630هـ، الكامل في التّاريخ، تحقيق: عمر عبد السّلام تدمري، دار الكتاب العربي، بيروت، ط1، 1997م، 5/277. ويُنظر: لسان الدّين بن الخطيب، أبو عبد الله محمّد بن عبد الله السّلمانيّ الغرناطيّ الأندلسيّ ت776هـ، الإحاطة في أخبار غرناطة، تحقيق محمّد عبد الله عنان، مكتبة الخانجي، ط1، 1977م، 3/468.

² ابن الأَثَرِ، الحلّة البصريّ، 1/37. وينازعُه في نسبة الأبيات الأميرُ عبدُ الملك بن بشرّ الأموي، قال ابن الأَثَرِ: "وقد قيل إنّ الأبيات الأربعة الأوّل لِعبد الملك بن بشرّ بن عبد الملك بن مروان بن الحكّم قالها عند دخوله الأندلس فراراً من بني العبّاس في صدر أيّام الأمير عبد الرّحمن بن معاوية".

فَقُلْتُ: شَيْبِي فِي التَّعْرُبِ وَالنَّوَى * وَطُولِ النَّبَائِي عَنْ بَنِي وَعَنْ أَهْلِي
 نَشَأَتْ بَارِضٍ أَنْتَ فِيهَا غَرِيبَةٌ * فَمِثْلُكَ فِي الْإِقْصَاءِ وَالْمُنْتَأَى مِثْلِي
 سَقْتُكَ عَوَادِي الْمُرْنُ مِنْ صَوْبِهَا الَّذِي * يَسُحُّ وَيَسْتَمْرِي السَّمَاكِينَ بِالْوَيْلِ¹
 إِنَّ تِلْكَ النَّخْلَةَ صَوْرَةٌ جَزِيئَةٌ مُتَضَمِّنَةٌ لِلْمَشْرِقِ كُلِّهِ فِي ذَهْنِ الْأَمِيرِ الْأُمَوِيِّ، لِذَلِكَ طَفِقَ
 يَخَاطِبُهَا مَعْرَبًا عَنْ حَنِينِهِ إِلَى وَطَنِهِ الَّذِي أَقْصَى عَنْهُ، وَالْبَاعِثُ لِذَلِكَ شَوْفُهُ إِلَى أَهْلِهِ الْمُهْجَرِينَ الَّذِينَ
 تَفَرَّقَتْ بِهِمُ السُّبُلُ بَعْدَ زَوَالِ مُلْكِهِمْ فِي الشَّامِ، كَذَلِكَ اسْمُ (الرُّصَافَةِ) الْمَذْكُورِ فِي الْآيَاتِ مَا هُوَ
 إِلَّا صَوْرَةٌ مِنْ صُورِ اسْتِحْضَارِ الْمَشْرِقِ إِلَى الْأَنْدَلُسِ فِي وَجْدَانِ الْأَمْرَاءِ الْأُمَوِيِّينَ الَّذِينَ حَرَّصُوا عَلَى
 بِنَاءِ بَعْضِ الْمَدِينِ الْأَنْدَلُسِيَّةِ عَلَى غِرَارِ الْمَدِينِ الْأُمَوِيَّةِ الَّتِي اخْتَطُّوا مِنْ قَبْلُ فِي الشَّامِ، ثُمَّ جَعَلُوا لَهَا
 الْأَسْمَاءَ نَفْسَهَا فِي الْأَنْدَلُسِ، فَمِنْ الْمَعْرُوفِ أَنَّ رُصَافَةَ الشَّامِ كَانَ قَدْ اخْتَطَّهَا الْخَلِيفَةُ الْأُمَوِيُّ هِشَامُ
 بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ غَرِيبًا الرَّقَّةَ مِنَ الشَّامِ²، ثُمَّ اخْتَطَّ الْأَمِيرُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدَّاخِلِيُّ مِثْلَهَا فِي ضَاحِيَةِ قُرْطُبَةَ،
 وَجَعَلَهَا مَقْرَأً صَيْفِيًّا لَهُ لِارْتِفَاعِهَا عَنْ رَيْضِ قُرْطُبَةَ، وَجَعَلَ لَهَا اسْمَ الرُّصَافَةِ تَحْلِيدًا لِرُصَافَةِ الرَّقَّةِ
 وَحَنِينًا إِلَى بِلَادِهِ فِي الْمَشْرِقِ، وَقَدْ أَخَذَ الْأَمِيرُ الشَّاعِرُ يَبْتُ النَّخْلَةَ الْغَرِيبَةَ عَنْ أَرْضِهَا مِشَاعَرَ الْغَرِيبَةِ
 وَالْإِقْصَاءِ عَنِ الْوَطَنِ، فَهُوَ يَشْكُو حُزْنَهِ إِلَيْهَا مُفْصِحًا لَهَا عَنْ وَجَعِ الْغَرِيبَةِ الْمَشْتَرِكِ بَيْنَهُمَا، وَيُنَاجِيهَا
 مُنَاجَاةَ الْغَرِيبِ لِلْغَرِيبَةِ، وَإِنَّمَا وَصَفَهَا بِالْغَرِيبَةِ لِأَنَّ الْأَنْدَلُسَ لَيْسَتْ مَوْطِنَ النَّحْلِ أَصْلًا، فَهِيَ
 نَازِحَةٌ عَنْ أَرْضِهَا فِي الْمَشْرِقِ نَزْوَحَ الشَّاعِرِ عَنْهُ، وَقَدْ ذَكَرَ ابْنُ الْأَثَّارِ آيَاتًا نَسَبَهَا إِلَى الْأَمِيرِ عَبْدِ
 الرَّحْمَنِ الدَّاخِلِيِّ تَشِيرًا إِلَى غَرِيبَةِ النَّحْلِ عَنْ مَنَابِتِهِ فِي مُنَاجَاتِهِ لِنَخْلَةٍ كَانَ قَدْ رَأَاهَا هُنَاكَ فِي
 الْأَنْدَلُسِ³:

¹ الغوادي مفردها غادية وهي السحابة التي تنشأ غدوة، والمُرْنُ مفردها مُرْنَةٌ وهي السحابة البيضاء، يسح: يشتد انصبابه، يستمري: يستند المطر، السيمكان: نجمان يتران في السماء أحدهما السيمكان الأعزل والآخر السيمكان الرامح.

² ياقوت الحموي، شهاب الدين أبو عبد الله ياقوت بن عبد الله الرُّومِيُّ الحمويُّ ت 626هـ، معجم البلدان، دار صادر، بيروت، ط2، (الرُّصَافَةُ) 47/3م، 1995م.

³ ابن الأثير، الحلة السبئية، 1/37. وتُنسَبُ لِلْأَمِيرِ الْأُمَوِيِّ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عَمْرِ بْنِ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ. قَالَ ابْنُ الْأَثَّارِ: "وقيل في الآيات الأخيرة إنما لعبد الملك بن عمر بن مروان بن الحكم، وقد اجتنأ في قصده قرطبة حضرة الأمير عبد الرحمن بن معاوية، على ما حكى الحافظ مدينة إشبيلية، فرأى في موضع فيها - يُعرف بالتحيل إلى اليوم - نخلة مفردة، فلحقته رقعة عند النظر إليها، وقال بديها الآيات المذكورة" لكن ابن الأثير رجح نسبة الآيات إلى الأمير عبد الرحمن الداخل، وذكر أدلته على ذلك. للتفصيل يُنظر: ابن الأثير، الحلة السبئية، 1/38.

يا نَحْلُ! أَنْتِ غَرِيبَةٌ مِثْلِي * فِي الْعَرَبِ نَائِيَةٌ عَنِ الْأَصْلِ¹
فَابْكِي، وَهَلْ تَبْكِي مُكَبِّسَةً * عَجْمَاءُ لَمْ تُطْبِعْ عَلَى حَبْلِ²
لَوْ أَنَّهَا تَبْكِي، إِذَا لَبَكْتُ * مَاءَ الْفُرَاتِ وَمَنْبَتِ النَّحْلِ
لَكِنَّهَا ذَهَلَتْ، وَأَذْهَلَنِي * بُعْضِي بَنِي الْعَبَّاسِ عَنِ أَهْلِي

لا يصف الشاعرُ النَّحْلَةَ وصفاً تجردياً، إنَّه يستعين بها لِلْبُوحِ عن مشاعره، فَيُشَخِّصُهَا ويلقي عليها صفاته الإنسانية، ويُلبسها لباسَ الحياة والإحساس والشُّعور، ويتجاوز وجودها الماديَّ إلى وجودٍ روحيٍّ وجدانيٍّ، فيناديها (يا نَحْلُ)، ويناجيها (أَنْتِ غَرِيبَةٌ مِثْلِي)، ويقارنُ بينَ أسبابِ غربتها وأسبابِ غربته، فيجعل غربتها مجهولة الأسبابِ مفتوحةً للقارئ كي يتصوَّرها (لَكِنَّهَا ذَهَلَتْ)، ويجعل غربته معروفةً الأسبابِ من وجهتها السياسيَّة، فهو أميرٌ أمويٌّ نازعه العباسيون مُلْكَ آبائه، ففَرَّ نازحاً إلى بلادِ الغربة (وَأَذْهَلَنِي بُعْضِي بَنِي الْعَبَّاسِ عَنِ أَهْلِي)، ويبدو التَّشخيصُ هنا محاولةً لاستنطاق الجامدِ لكسرِ صَمْتِهِ ومشاركته وجدانياً في صفاتٍ محدَّدةٍ تلائمُ حالَ الأميرِ المغتربِ عن وطنه، وقد بقيت قضيةُ فراقِ الوطنِ مؤرِّقةً له حتَّى إنَّه ضمَّنَ بعضَ رسائله إلى أخته في الشَّامِ شيئاً من هموم الحنينِ الجارفِ الذي ظلَّ يكابدهُ في غربته، فمضى يَحْمِلُ الراحلينَ إلى أرضِ الشَّامِ سلامه لأهليِّه فيها، ويشكو ما كان من تفريقِ الرِّمانِ بينهما، ويصفُ حاله وقد نزلَ بأرضِ الأندلسِ في حين بقيت روحه عالقةً بالشَّامِ³:

أَيُّهَا الرَّكِيبُ الْمَيْمِّمُ أَرْضِي * أَقْرُ مِنْ بَعْضِي السَّلَامِ لِبَعْضِي⁴
إِنَّ جِسْمِي كَمَا عَلِمْتَ بِأَرْضِ * وَفُؤَادِي وَمَالِكِيهِ بِأَرْضِ
فُؤَادِ الْبَيْتِ بَيْنَنَا فَاغْتَرَفْنَا * وَطَوَى الْبَيْتُ عَنِ جُفُوفِي غَمْضِي
قَدْ قَضَى اللَّهُ بِالْفِرَاقِ عَلَيْنَا * فَعَسَى بِاجْتِمَاعِنَا سَوْفَ يَقْضِي

وما برح الزَّمنُ الماضي يورِّقُ الأمراءَ الأمويِّينَ في أشعارهم حاملاً شوقهم إلى الوطن، وإلى الأيام التي مضت فيه بصحبة الأهلين والأصحاب، وعلى الرُّغم من أنَّهم استقرُّوا في الأندلس ودانت لهم

¹ يا نَحْلُ: منادى مرَّحَم على لغة مَنْ لا ينتظر.

² مُكَبِّسَةً: التي يكون حَمْلُهَا في سَعْفِهَا. والكِبَاسَةُ العِدْقُ النَّامُ بشماريخه ومثله.

³ المَقْرِي، شهاب الدين أحمد بن محمَّد التِّلْمِسَانِي، نفع الصَّيِّب من عُصْنِ الأندلس الرُّطِيب ودُكْرٍ وزيرها لسان الدِّين بن الخطيب ت 1041هـ، تحقيق إحسان عبَّاس، دار صادر، بيروت، 1997م، 38/3.

⁴ أَقْرُ السَّلَامِ: بتخفيف الهمزة من آخره؛ أَبْلَغُه، أصله أَقْرِي السَّلَامِ.

أرضها لم تُسَلِّمْ حلاوة المُلْكِ الجديدِ وطنَهُم القديمَ في الشَّامِ، فظَلَّتْ أفعدُهُم تعتلجُ شوقاً إليه، مع أنَّ شمسَ الإمارةِ في الأندلسِ قد أضاءت للأُمويِّين بالأمرءِ المروائيِّين من أحفاد الخليفة الأُمويِّ عبد الملك بن مروان، فاتَّخذوا الأندلسَ وطناً، وكانت لهم سَكناً، من غير أن تُنسيَهُم الشَّامَ، ونجد ذلك في شعر الأمير الأُمويِّ عبد الملك بن عمر¹ كقوله يذكر الدهرَ الذي أزعجَه عن وطنِهِ في الشَّامِ حتَّى تحوَّل إلى الأندلسِ، ولم ينسَ معشرُهُ منهم هناك²:

فيا زمناً أودى بأهلي ومَعشَري * لَقَدْ صِرْتُ في أَحْشائنا لاذعاً جَمراً
ويُرِّدُ دَا دَهْرُ السُّوءِ غِشّاً وظُلْمَةً * كَأَنَّ على سَمْسِ الضُّحى دُوننا سِيراً
إلى أن بَدَا مِن آلِ مَرْوانَ مُؤمِرٌ * أضَاءَ لنا مِن بَعْدِ ظَلَمَتِهِ الدَّهْرُ

فذلك جانبٌ من الصُّورة المشرقيَّة للحنين إلى الوطن في أشعار الأُمويِّين في الأندلس يتضمَّن الحنينَ إلى بلاد الشَّام التي خرجوا منها بعدما طاردهم المُسَوِّدَةُ مِنَ العَبَّاسِيِّين، فضاءت عليهم الأرض بما رَحِبَتْ، فالتمسوا لأنفسِهِم بلادَ الأندلسِ، لتكونَ لهم وطناً، ولمُلْكِهِم الجديدِ عَضُداً، فأقاموا فيها دولتَهُم الأُمويَّةَ الجديدةَ بعد انقطاع مُلْكِهِم في المشرق.

أمَّا الجانبُ الآخرُ من الحنين الذي ظهرَ في أشعارِهِم فيتجلَّى في صورةَ الحنينِ إلى الحواضرِ الأندلسيَّةِ التي غادروها بَعْدَ أن أَلْفُوها، ولاسيَّما حنينَهُم إلى قرطبةَ حاضرةِ الأُمويِّين في الأندلسِ التي كانوا يغادرونها شهوراً لحربِ الخارجين على الدَّولة، أو لِشأنٍ من شؤونِ الإمارة، فمن ذلك ما وجدناه في شعر الأميرِ عبدِ الرَّحمنِ بنِ الحُكَمِ³ من الحنينِ إلى قرطبةَ بعدما غادرها لِشأنٍ من شؤونِ

¹ هو عبد الملك بن عمر بن مروان بن الحكم، أحد الأُمراء الأُمويِّين الذين كانت لهم ولاية في الأندلس زمنَ الأميرِ عبدِ الرَّحمنِ الدَّاخلِ، سكنَ مصرَ مَدَّةً حتَّى قدومِ المُسَوِّدَةِ مِنَ العَبَّاسِيِّين، فغادرها إلى الأندلسِ، سنة 141 هـ، فأحسنَ الأميرُ عبدِ الرَّحمنِ الدَّاخلِ وفادته، فوَلَّاهُ إشبيليةَ وغيرها، لا يُعرفُ زمنُ ولادَتِهِ، ولا زمنُ وفاتِهِ، له شعرٌ يدلُّ على براعَتِهِ في النُّظمِ. انظر: ابن خلدون، عبد الرَّحمنِ محمَّد بن محمَّد الإشبيلي ت 808 هـ، تاريخه المُسمَّى ديوان المبتدأ والخبر في تاريخ العرب والبربر ومن عاصرهم من ذوي الشَّأنِ الأكبر، تحقيق خليل شحادة وسهيل زُجَّار، دار الفكر العربي، بيروت، ط2، 1988م، 4/ 155.

² ابن الأَثَرِ، الحُلَّة البَريَّة، 56/ 1.

³ عبد الرَّحمنِ بنِ الحُكَمِ بنِ هشامِ بنِ عبدِ الرَّحمنِ بنِ معاوية، وُلِدَ سنة (176 هـ) وتوِّفَى سنة (238 هـ)، وُلِيَ الإمارةَ بعد أبيه سنة 206 هـ، وكان شاعراً ناثراً أتى على أدبه ابنُ حَيَّان فقال: "كان الأميرُ عبدُ الرَّحمنِ مَقَدِّمَ الطَّبَقَةِ في البلاغة، مطبوعاً في الكتابة، مقتدراً على ما حاول من سَبِيِّ البيانِ المنثورِ والمنظومِ" يُنظَرُ: ابن حَيَّان القرطبي، حَيَّان بن خلف ت 469 هـ، المقتبس من أبناء الأندلس، تحقيق د. محمود علي مكي، نشر المجلس الأعلى للشُّؤونِ الإسلاميَّة، القاهرة، 1390 هـ، ص 222. ويُنظَرُ الحميدي محمَّد بن أبي نصر ت 448 هـ، جذوة المقتبس في تاريخ علماء الأندلس، تحقيق إبراهيم الأبياري، دار الكتاب اللبناني، بيروت، 1983م، 39/ 1.

الإمارة، فاعتلج في قلبه شوقه إليها، فقال قصيدته التي سقطت تنمُّه أبحاثها من يد الرِّمان¹:

شاقك من قُرْطَبَةَ السَّاري * في اللَّيْلِ لم يَدْرِ به الدَّاري

ومثل ذلك ما وجدناه أيضاً في شعر الأمير أبي المُطَرِّف محمَّد بن عبد الرَّحمن² وكان كثير الغزوات دِفاعاً عن حياض الأندلس، فخرج في حربٍ له مرَّةً، فأثخن في العدوِّ، فلمَّا حالفه النَّصر واستقرَّ له الأمر لم يجلس للاحتفال، بل عزَم على العودة إلى حاضرة مُلكه قرطبة مُنشدّاً في الحين إليها هذه الأبيات³:

فَقَلْتُ فَأَعْمَدْتُ السُّيُوفَ عَنِ الحَرْبِ * وما أُعْمِدْتُ عَيِّي السُّيُوفُ مِنَ الحَرْبِ

صَدْرْتُ، وَبِي لِلْبُعْدِ ما بِي، فَزادني * إلى الشَّوقِ أَشْواقاً رَجائِي في القُرْبِ

أَحْلُ شِدَادِي في السُّرادِقِ نازلاً * وللشَّوقِ عَقْدٌ لَيْسَ يَنْحَلُّ مِنْ قَلْبِي⁴

أَفْرُطْبُهُ هَلْ لِي إِلَيْكَ وَفادَةٌ * تَقْرُبُ بَعيني أو تَمَهِّدُ مِنْ جَنبِي؟

سَقَى القَصْرَ عَيْثُ البُرْصافَةِ مثله * وجادَتْ عَزاليهِ كَجُودِي في المَجْدِبِ⁵

عَدائِي عَدُوٌّ عَن حَبيبٍ فَزُرْتُهُ * بِجَيْشٍ تَضِيئُ الأَرْضُ عَن عَرْضِهِ الرَّحْبِ

إِذا اسْوَدَّ مِنْ لَيْلِ الدَّرُوعِ تَبَلَّجَتْ * أَسِنَّتُهُ فِيهِ عَنِ الأَنْجُمِ الشُّهْبِ⁶

على أَنِّي حِصْنٌ لِحَيْشِي إِذا التَّقَوا * وَعَزَمِي بِهَمِّ أَدْنَى السُّيُوفِ إلى الضَّرْبِ

يتجلَّى في هذا الشَّعر الحنينُ إلى قرطبة ممتزجاً بِسمات الفروسية في وشاحٍ لطيفٍ من معاني الرِّقَّةِ ورهافة الحسِّ في معرض الشَّوق، ومعاني الجسارة وقوَّة البأس في معرض الحماسة، ويشير الأمير الشَّاعرُ إلى أَنه نزح عن قرطبة ليدود عن حياض مُلكه، وليدفع العدوَّ عن أرضه، حتَّى إذا تمَّ له

¹ المَقْرِي، نفع الطَّيب 150/5.

² محمَّد بن عبد الرَّحمن بن الحكم بن هشام بن عبد الرَّحمن بن معاوية، كُنيتُه أبو عبد الله، وُلِدَ سنة (207 هـ) وتوفِّي سنة (273 هـ)، وُلِيَ الإمارة بعد أبيه سنة 238هـ، قال ابنُ العِمامد "كان فقيهاً عالِماً فصيحاً مُفَوَّهاً". يُنظر: ابن العِمامد، شهاب الدِّين أبو الفلاح عبد الحيِّ بن أحمد الدمشقي، شذرات الدَّهَبِ في أخبار مَنْ ذَهَب، تحقيق عبد القادر أرناؤوط ومحمود أرناؤوط، دار ابن كثير، دمشق، ط1، 1986م، 3/309.

³ ابن الأَثار، الحُلَّة المَبْتِراء، 1/119.

⁴ السُّرادِقُ: ما يكون فوق صَخني الدار من سقفٍ.

⁵ العَزالي، مفردُها العَزلاء، وهي فمُّ المَزادَةِ، شَبَّهَ أَساغ المطرِ واندفاقه بالذي يخرج من فمِّ المَزادَةِ، ويقال للسَّحابة إذا احمَرَّت بالمطر: قد أرسَلت عَزاليها.

⁶ تَبَلَّجَتْ: أسفرت وأضاءت.

النَّصْرُ، شَدَّهُ الحَيْنُ إلى موطنِ صباهُ ومرابعِ نَشَاتِهِ وهَوَاهُ، فقرطبةُ هي الأرضُ التي تغلغلَ حُبُّها في قلبه، فَشَدَّتْهُ إليها بحبالِ الحنينِ، ويبدو أنَّ المكانَ الذي ينشأ فيه الإنسانُ يرتبطُ به ارتباطاً وثيقاً، ويبقى باعثاً للحنينِ بما يحمله من ذكرياتٍ اتَّخَذَتْ من الوجدانِ العميقِ مستقراً لها، وإنَّ ذلك المخزونُ من الذِّكرياتِ الماضيةِ هو العنصرُ الأبرزُ في نشاطِ الحنينِ في أشعارِ الأمراءِ الأمويِّين، والحديثُ عن الحماسيةِ والفروسيةِ ينقلنا إلى موضوعٍ ذي أهميَّةٍ بارزةٍ في أشعارهم، هو موضوعُ تثبيتِ دعائمِ الحُكْمِ الأمويِّ في الأندلسِ.

تثبيتُ دعائمِ المُلْكِ في الأندلسِ من خلالِ أشعارهم

نلمسُ في أشعارِ الأمراءِ الأمويِّين حِرْصَهُم على توطيدِ الحُكْمِ الأمويِّ في بلادِ الأندلسِ، وقد بدأ ذلك بأشعارِ الأمراءِ الأوائلِ منهم، ولاسيَّما شعرِ الأميرِ عبدِ الرَّحْمَنِ الدَّاخِلِ، فمن ذلك قوله وقد خرجَ يوماً لَصَدِّ الخارجينَ عليه فوقعتْ إلى جانبِ مُعَسِّكِهِ بعضُ الطُّيورِ، فأثاهُ مِنْ جُنْدِهِ مَنْ يَعْرِفُ كَلْفَهُ بالصَّيْدِ يُعْلِمُهُ بِوُقُوعِهَا، ويُغْرِيه باصطيادِها، فأنشدهُ يُعْلِمُهُ أَنَّهُ خرجَ لاصطيادِ عدوِّهِ وإنِ استعصمَ بجبلٍ حاليٍّ أو احتفَرَ أهدوداً يخلدُ إليه في نَفَقِ الأرضِ، فذلك هُمُّهُ الذي يَشْغَلُهُ دُونَ اللّهُوِ بِصَيْدِ الطَّيْرِ¹:

دَعْنِي وَصَيْدَ وَقَعِ العَرَانِقِ²

فَإِنَّ هَمِّي فِي اصْطِيادِ المَارِقِ³

فِي نَفَقِ إِنْ كَانَ أَوْ فِي حَالِقِي

إِذَا التَّظَّتْ هَوَاجِرُ الطَّرَائِقِ

كَانَ لِقَاعِي ظِلًّا بِنَدِ خَافِقِ⁴

عَيْنِي عَنْ رَوْضِ وَقْصِرِ شَاهِقِي

بِالقَمْرِ وَالْإِنِّطَانِ فِي السَّرَادِقِ⁵

¹ ابن الأثير، الحُلَّةُ السِّيَرَاءُ، 1/ 37.

² الغرائق: مفردُها الغَرْتوقُ، وهي طيورٌ مائيَّةٌ بيضٌ طويلةُ السِّيْقَانِ. وَقَعُ الغرائقِ: ما نزلَ منها عن طيرانيه.

³ المارق: الذي يبرئُ من الدِّينِ، وأراد العدوَّ الخارجَ عليه.

⁴ اللَّفَاعُ: ما يُلْتَحَفُ به من كِسَاءٍ مُجَلَّلٍ به الجسدُ. البِنْدُ: عَلَمُ الفُرسانِ والرَّايَةِ الكبيرةِ.

⁵ الإِيطَانُ: اتِّخَاذُ الوطنِ.

فَقُلْ لِمَنْ نَامَ عَلَى النَّمَارِقِ¹

إِنَّ الْعُلَا شُدَّتْ بِهَمِّ طَارِقِ

كان انشغال الحكّام الأمويين في الأندلس بهمّ توطيد الملّك واضحاً، وقد ظهرت هذه القضية في أشعارهم، ولاسيما شعر مؤسس الدولة الأموية في الأندلس عبد الرحمن الداخل، وكان قد نذر وقته لبناء دولته القويّة بعزمه، فلمّا مرّ عليه بعض أصحابه من الأمويين ما بذلوه له أوّل أمره أنشدَهُم²:

لا يُلْفَ مُمْتَرٌ عَلَيْنَا، قَائِلٌ * لَوْلَايَ مَا مَلَكَ الْأَنَامَ الدَّاحِلِ
سَعْدِي وَحَزْمِي وَالْمُهَنْدُ وَالْقَنَا * وَمَقَادِرٌ بَلَعَتْ، وَحَالَ حَائِلِ
إِنَّ الْمُلُوكَ مَعَ الزَّمَانِ كَوَاكِبٌ * نَجْمٌ يُطَالِغُنَا، وَنَجْمٌ آفِلِ
وَالْحَزْمُ كُلُّ الْحَزْمِ أَنْ لَا يَغْفُلُوا * أَيُّوْمٌ تُدِيرُ الرِّيَّةَ عَافِلِ؟
وَيَقُولُ قَوْمٌ: سَعْدُهُ لَا عَقْلُهُ * خَيْرُ السَّعَادَةِ مَا حَمَاهَا الْعَاقِلُ
أَبْنِي أُمِّيَّةٌ قَدْ جَبَزْنَا صَدْعَكُمْ * بِالْعَرَبِ رَعْمًا، وَالسُّعُودُ قَبَائِلُ

هذه الصورة التي بناها عبد الرحمن الداخل لشخصه في شعره ما هي إلا جزء من واقع الحياة الصعبة التي كابدها بعدما طارده العباسيون ليقتلوه، فاستقلّ بعزمه وحزمه حتّى وصل إلى بلاد الأندلس، فبنّى ملكاً عضداً، وأشار في الأبيات السابقة إلى سابق عهده حين تحوّل الملّك عن آبائه فقال: "ومقاديرٌ بلعت، وحالٌ حائل" ثمّ فاخر الأمير عبد الرحمن بني أمية كلّهم بأنّه بنى لهم مجدّهم في الأندلس بعدما عرّب عنهم في المشرق، فجبرّ صدعهم بعزمه. إنّ هذه الأبيات التي تفيض بالحماسة والعزم والحزم هي جزء أصيل من صورة هذا الأمير الأمويّ، وعلى الرغم من أنّ بعض الأمراء الأمويين في الأندلس في مرحلة الجيل الثالث قد ركّزوا إلى شيء من زهو الحياة الدنيا غير أنّهم ظلّوا مُتَيَقِّظِينَ لكلّ طارئٍ يمسّ دولتهم، ولعلّ خير شاهدٍ على ذلك ما كان في زمن الحكّام بن هشام³ الذي عمل في الخارجين عليه سيفه حتّى خضع له من ثار عليه من أهل ريبض

¹ النّمارق: مفرّدها الثمرق؛ الوسادة الصّغيرة.

² الممرّي، نفع الطيّب، 36/4.

³ الحكّام بن هشام بن عبد الرحمن بن معاوية بن هشام بن عبد الملك بن مروان، وُلِدَ سنة (154 هـ) وتوفي سنة (206 هـ) لُقِبَ بالرّبيضي، وُلِيَ الخِلافة سنة (180 هـ)، وشيئة بالمنصور العباسي في شدّ الملّك وتوطيد دعامة الدولة، خرج عليه قومٌ من ريبض قرطبة بتحريض من أعداء له، فقاتلهم في حادثة مشهورة حتّى خضعوا له. قال ابن الأثير: "كان شجاعاً باسلاً، أديباً متفتناً، خطيباً مفوهماً، وشاعراً مجوداً،

فُرْطَبَةٌ بَعْدَ أَنْ أَعْرَاهُمْ بِذَلِكَ أَعْدَاؤَهُ الْمُتَرَبِّصِينَ بِهِ، فَبَاتَتْ هَذِهِ الْحَادِثَةُ مِنَ الْقَابِهِ اللَّصِيقَةِ بِهِ، حَتَّى إِنَّهُ لَقَبَّ بِالْحَكْمِ الرَّبِّضِيِّ نَسْبَةً إِلَيْهَا، وَتَبَدُّو صُورَةً حَزْمَهُ وَبَسَالَتِهِ فِي آيَاتٍ أَنْشَدَهَا بَعْدَ انْتِصَارِهِ عَلَى الْخَارِجِينَ عَلَيْهِ فِي حَادِثَةِ الرَّبِضِ¹:

رَأَيْتُ صُدُوعَ الْأَرْضِ بِالسَّيْفِ رَاقِعاً * وَقَدْ مَاءً لَأَمْتُ الشَّعْثَ مُذْ كُنْتُ يَافِعاً²
فَسَائِلُ تُغُورِي: هَلْ بِهَا الْآنَ نَعْرَةٌ * أَبَادِرَهَا مُسْتَنْضِي السَّيْفِ دَارِعاً³
وَشَافُهُ عَلَى الْأَرْضِ الْفَضَاءِ جَمَاجِماً * كَأَفْحَافٍ شَرِيَانِ الْهَيْبِدِ لَوَامِعاً⁴
تُنَبِّئُكَ أَيُّ لَمْ أَكُنْ عَنْ قِرَاعِهِمْ * بِوَانٍ وَأَيُّ كُنْتُ بِالسَّيْفِ قَارِعاً
فَلَا يَبِي إِذَا حَادُوا جَزَاعاً عَنِ الرَّدَى * فَلَمْ أَكْ دَا حَيْدٍ عَنِ الْمَوْتِ جَارِعاً
حَمِيَّتْ ذِمَارِي وَانْتَهَكْتُ ذِمَارَهُمْ * وَمَنْ لَا يُحَامِي ظَلَّ حَزِيَانٍ ضَارِعاً⁵
وَلَمَّا تَسَاقَيْنَا سِجَالَ حُرُوبِنَا * سَقَيْتُهُمْ سُمًّا مِّنَ الْمَوْتِ نَاقِعاً
وَهَلْ زِدْتُ أَنْ وَقَيْتُهُمْ صَاعَ قَرَضِهِمْ * فَوَافُوا مَنَايَا قُدْرَتِ وَمَصَارِعاً
فَهَاكَ بِبِلَادِي إِنِّي قَدْ تَرَكْتُهَا * مِهَادًا وَلَمْ أَتْرُكْ عَلَيْهَا مُنَازِعاً

تسيطر على اللغة الشعرية في الأبيات لهجة حماسية يُوقد جذوتها غضب الأمير الشاعر، ويمتزج بها الفخر الحماسي بالقدرة على عدوة والسطوة عليه، ويعجب الشاعر ممن أتهموه بالغلظة في معاقبة الخارجين عليه، ويستعين لبيان ذلك بالأسلوب الاستفهامي الإنكاري "وهل زدت أن وقيتهم صاع قرضهم" ثم يفخر بنتيجة ذلك السجال، فقد ترك بلاده آمنة، ومملكته ممهّداً، لا يطمغ فيه طامع، ولا ينازعه فيه منازع.

لم يكتف الأُمراء الأمويون بتوطيد دعائم الدولة من خلال توسيع رقعتها بالحرب على

¹ تُحَدِّرُ صَوْلَاتِهِ " وَأَيُّ عَلَيْهِ صَاحِبُ الْإِحَاطَةِ لِسَانُ الدِّينِ بْنِ الْخَطِيبِ فَقَالَ: "كَانَ فَصِيحًا، بَلِغًا، شَاعِرًا مَجِيدًا، أَدِيبًا، نَحْوِيًّا". يُنْظَرُ: ابْنُ الْأَثَّارِ، الْحَلَّةُ السِّيَرَاءِ، 1/ 43. وَلِسَانُ الدِّينِ بْنِ الْخَطِيبِ، الْإِحَاطَةُ، 1/ 479.

² ابْنُ عَدَارِي، الْبَيَانُ الْمَغْرِبِ، 2/ 71.

³ رَأَيْتُ صُدُوعَ الْأَرْضِ: أَصْلَحْتُهَا. لَأَمْتُ: أَصْلَحْتُ وَأَلَمَّ الصَّدْعَ إِذَا شَدَّ فَأَلْتَمَّ. الشَّعْثُ وَالشَّعْثُ: انْتِشَارُ الْأَمْرِ وَحُلُّهُ.

⁴ مُسْتَنْضِي السَّيْفِ: مُجْرِدًا السَّيْفَ مِنْ غَدِيدِهِ. دَارِعًا: لَا بَسًا الدَّرَجَ.

⁵ أَفْحَافٍ: جَمْعُ فَحْفٍ، وَهِيَ الْجَمْعُجَةُ أَوْ مَا انْكَسَرَ مِنْهَا، وَالْمَرَادُ هُنَا الْفَلَقَةُ مِنْ ثَمَرَةِ الْحَنْظَلِ. شَرِيَانِ الْهَيْبِدِ: ثَمَرُ الْحَنْظَلِ، وَهُوَ يُشْبِهُ الْبَيْطِخَ الْأَخْضَرَ، تَكُونُ ثَمَرَتُهُ خَضْرَاءَ، ثُمَّ تَضَعُ فَتَصْفُرُ، لَكِنَّهُ يُطْبِخُ وَيُجْعَلُ عَلَيْهِ الدَّقِيقُ وَيُؤْكَلُ، فَشَبَّهَ جَمَاعَتَهُ الْعَدُوِّ بِهِ.

⁶ الدِّيمَارُ: الْحَزْمُ وَالْأَهْلُ، وَكُلٌّ مَا يَلْزَمُكَ حِفْظُهُ وَجِيَاظَتُهُ وَالذُّعْ عَنْهُ، فَإِنْ ضَيَّعْتَهُ لَزِمَكَ اللَّؤْمُ.

الخارجين عليهم، فربطوا تثبيت الحُكْم بالحراكِ التَّقافيِّ والنَّشاطِ العمرانيِّ¹، وكان ذلك من أبرز سمات حُكْمِهِم للأندلس، منذ بداية عصر الإمارة زمنَ عبد الرَّحْمَنِ الدَّاخِلِيِّ حَتَّى نِهَايَةِ عَصْرِ الخِلافةِ الأُمويَّةِ، وكانت المشاهدةُ العمرانيَّةُ الوجهِ الحضاريِّ الماديِّ في حياة الدَّولةِ الأُمويَّةِ في الأندلس، وما زال بعضُ ذلك العمرانِ شاهداً على آثارهم إلى الآن، فَمِنْهُ ما هو ظاهرٌ فوق الأرضِ منذ القِدَمِ، ومنه ما ظهرَ في العصر الحديث خلالَ التَّنقيبِ عن الآثار الأندلسيَّةِ²، وقد أدركَ بعضُ الحُكَّامِ الأُمويِّينِ ضرورةَ العمرانِ لِتَحْلِيدِ ذِكْرِ دَوْلَتِهِ، وإنْ غيَّرَ عَهْدُهُ وانقضى، ليمضي أثرُهُ في عَصْرِهِ زمناً في التَّاريخِ، وليكونَ العمرانُ شاهداً للأجيالِ القادمةِ على حضارةِ الأُمويِّينِ في بلادِ الأندلس، ونجدُ شواهدَ هذه القضيةِ في شعر الخليفةِ عبدِ الرَّحْمَنِ النَّاصِرِ³ الذي أشار فيه إلى أنَّ صنائعَ الملوكِ في التَّاريخِ يرويهما للأجيالِ العمرانُ بِأَلْسِنَةِ البُنيانِ، قال ابن سَعِيدِ المَغْرِبِيُّ في ذلك: "كان منذر بن سعيد قاضي النَّاصِرِ وخطيبه، وكثيراً ما يقرِّعُه فيما أسرفَ فيه من مَبانيه، وَيَعْظُمُه، ودخلَ عليه يوماً وهو مُكَبُّ على البُنيانِ، فوعظَه، فأنشدَ النَّاصِرُ قولَه وهو عالي الطَّبقة⁴:

هَمُّ المَلُوكِ إِذَا أَرادُوا ذِكْرَها * مِنْ بَعْدِهِم فَبِأَلْسِنِ البُنيانِ
أَوْما تَرى الهَرَمَينِ قَدْ بَقِيَا وَكَمْ * مُلْكِ مَحاهِ حادِثِ الأَزْمانِ

وعلى ذلك دامتْ حالُ الأُمراءِ الأُمويِّينِ في الدَّبِّ عن حِياضِهِم حَتَّى ضَعُفَتْ دولتُهُم، وتسلَّطَ عليها الحاجبُ المنصورُ بعزْلِ الخليفةِ الغلامِ هشامِ المؤيَّدِ عن ممارسةِ الحُكْمِ، فلمَّا كان ذلك سعى أحدُ أُمراءِ بني أُمَيَّةَ وهو المرتضى المرواني⁵ إلى تأسيسِ إمارةٍ له شرقيِّ الأندلس، وأعانَه في

¹ بالنتيـا، أنجل جنثالـ، تاريخ الفكر الأندلسي، ترجمه عن الإسبانيَّة حسين مؤنس، مكتبة الثَّقافة الدِّيـنيَّة، مصر، 1955م، ص2.

² R.Castejon, *Excavaciones del plan nacioual*, Madrid, 1943, P.147.

³ عبد الرَّحْمَنِ بن مُحَمَّد بن عبد الله بن مُحَمَّد بن عبد الرَّحْمَنِ بن الحُكْم بن هشام بن عبد الرَّحْمَنِ بن معاوية. وُلِدَ سنة (277 هـ) وتوفي سنة (350 هـ) لَقَّبَهُ النَّاصِرُ لِدِينِ الله، وَلِيَ الحُكْمَ سنة (300هـ) وأنشأ مدينة الزُّهراء وغيرها، وأصدر مرسوماً أعلن فيه الخِلافةَ، كان شاعراً بليغاً. يُنظَرُ: ابن كثير، أبو الفداء إسماعيل بن عمر ت 774هـ، البداية والنهاية، تحقيق علي شيري، دار إحياء التراث العربي، بيروت، 1988م، 271 /11.

⁴ ابن سعيد، أبو الحسن علي بن موسى المغربي ت 685هـ، المُغْرِبُ في حُلَى المَغْرِبِ، تحقيق د. شوقي ضيف، دار المعارف، القاهرة، 1955م، 179 /1.

⁵ هو عبد الرَّحْمَنِ بن مُحَمَّد بن عبد الملك بن عبد الرَّحْمَنِ النَّاصِرُ لِدِينِ الله، كان خيراً فاضلاً، من أهل الصَّلاحِ والتَّقوى، ذَكَرَ ابنُ حزم أنَّه كان مائلاً إلى الفقه، توفي سنة 409هـ، وكان شاعراً أديباً. يُنظَرُ: ابن حزم الأندلسي، أبو مُحَمَّد علي بن أحمد ت 456هـ، جمهرة أنساب العرب، تحقيق لجنة من العلماء، دار الكتب العلميَّة، بيروت، 2001م، ص 101.

ذلك بنو عامر وعلى رأسهم القائد خيران العامري¹، ثم تجهز لإعادة وجه الخلافة، فجمع الحشود قاصداً قرطبة، غير أنه بدأ حملته بغرناطة مقاتلاً من فيها من البربر، ودامت الحرب أياماً، واستحضر القتلى في أصحابه، فانكشف خيران وجنده تخاذلاً عنه، وغدروا به فقتلوه، ومن شعره الذي نتمثل به لتصوير بسالته في قتال البربر الذين انقلبوا على الخلافة الأموية في الأندلس قوله²:

قَدْ بَلَغَ الْبَرْبُرُ فِينَا بِنَا * مَا أَفْسَدَ الْأَحْوَالَ وَالنَّظْمَا
كَالسَّهْمِ لِلطَّائِرِ لَوْلَا الَّذِي * فِيهِ مِنَ الرَّيْشِ لَمَّا أَصْمَى³
فُؤْمُوا بِنَا فِي شَأْنِهِمْ قَوْمَةٌ * تُزِيلُ عَنَّا الْعَارَ وَالرَّغْمَا
إِنَّمَا بِهَا تَمْلِكُ، أَوْ لَا نَرَى * مَا يَرْجِعُ الطَّرْفُ بِهِ أَعْمَى

فهذا جانب من جهود الأمراء الأمويين في توطيد دعائم دولتهم في الأندلس مما وجدناه في أشعارهم، وتصدقه أخبارهم الدالة على إنجازاتهم الحضارية والعسكرية التي شهد بها المؤرخون القدماء والمُحدثون من العرب والغربيين⁴.

الفخر في أشعارهم وعلاقته بالحكم

سيطرت على شعر الأمراء الأمويين في الأندلس نزعة الفخر، غير أن قيمة هذا الغرض من الشعر ترجع إلى علاقته بمقاييد الحكم، وللشعر في أشعارهم نوعان؛ فخر فردى بالنفس، وفخر بالأسرة الحاكمة، ويأتي الفخر مستقلاً بموضوعه الشعري تارة، ويأتي ممتزجاً بغيره من الأغراض كالحماسة والغزل تارة أخرى، ويكثر شعرهم في الفخر الممتزج بالحماسة، فمن ذلك ما نجده في أشعار الأمير صاحب موقعة الرض الحکم بن هشام⁵، وقد تضاربت المصادر بين قاذح ينعته بالإسراف⁶، ومادح يصفه بالشجاعة والحزم، حتى إن ابن سعيد المغربي زكاه على غيره من الأمراء الأمويين فقال: "أشدهم إقداماً وصرامةً وأثقةً وأجتهً وعزّةً إلى ما جمع لذلك من جودة الضبط وحسن السياسة وإتقان النصفه، وكان يُشبهه بالمنصور العباسي في شدّة الملک وفهر الأعداء وتوطيد

¹ لسان الدین بن الخطیب، الإحاطة، 466/3.

² المقرئ، نفع الطيب، 411/1.

³ أصمى: قتل، وأصميت الصيّد إذا رميته فقتلته.

⁴ Antonio Guzman Reina, Política Milicia en el Andalus, Cordoba, 1969, P.71 -72.

⁵ الحكم بن هشام بن عبد الرحمن بن معاوية، تقدّمت ترجمته في هذا البحث.

⁶ يُنظر الحميدي، جذوة المقتبس، 49/1.

الدولة"1، لكنَّ مَنْ يَطَّلِعُ عَلَى حاله من خلال أشعاره وما يقابلها من آثارِ صِدْقِها في أفعالها الماثورة عنه؛ يجد أنه ذلك الفارس الذي يطرب لِصَلِيلِ السُّيُوفِ في ساحاتِ الوغى، فهي أشهى إليه من غناء الأوتارِ كُلِّما صَدَحَتْ، ونراه يتغنى بضياءِ الأَسِنَّةِ إذا تصادمت في سماءِ المعارك، ويرى فيها لباسَ الأَمَنِ لِصَمَلِكَيْتِهِ، ويمضي في سَرْدِ معاني الفخرِ الفرديِّ في هذه القطعة الفنية التي أحكم نسيجها من صورٍ صاخبةٍ بالحركة في مشهد الحرب²:

غِنَاءُ صَلِيلِ الْبَيْضِ أَشْهَى إِلَى الْأُذُنِ * مِنَ اللَّحْنِ فِي الْأَوْتَارِ وَاللَّهُوِ وَالرُّؤْدِنِ³
 إِذَا اخْتَلَفَتْ زُرُقُ الْأَسِنَّةِ وَالْقَنَا * أَرْتَكُ نُجُوماً يَطَّلِعَنَّ مِنَ الطَّعْنِ
 بِهَا يَهْتَدِي السَّارِي وَتَنكَشِفُ الدُّجَى * وَتَسْتَشْعِرُ الدُّنْيَا لِيَأْسَاءَ مِنَ الْأَمْنِ
 شَقِيقُ غِمَارِ الْمَوْتِ نُحْطِي مُهَجَّتِي * سِهَامُ رَدَى قَبْلِي أَصَابَتْ ذَوِي الْجَبْنِ
 إِذَا لَفَحَتْ رِبْعُ الظَّهَائِرِ لَمْ يَكُنْ * لِقَاعِي فِيهَا عَيْرٌ فِيءِ الْقَنَا اللَّدْنِ⁴
 وَإِنْ لَمْ يَجِدْ حِصْناً سِوَى الْقَرِّ مُقَدِّمٌ * فَمَالِي غَيْرِ السَّيْفِ وَالرُّمْحِ مِنْ حِصْنِ

ويأتي الفخرُ في أشعارهم مزيجاً من معاني الحماسة والغزل الطاهر العفيف الذي يكاد يقاربُ في كثيرٍ من شواهد الأندلسية الشَّعْرَ المشرقيِّ في بوادي الحجازِ في العصر الأمويِّ، فمن ذلك قولُ الأمير عبد الرَّحْمَنِ بن الحَكَمِ⁵ يذكُرُ زوجته طروبَ وهو يقصد ساحةَ الوغى للدَّفْعِ عن مملكته، فينسجُ معاني الغزل في وصف الشَّقِّوقِ إليها ممتزجاً بقيم الحماسة على نهج الشعراء الفرسان، ويُلقِي على ذلك كِلَهُ ظلالَ الفخرِ الفرديِّ بالنفس، والفخرِ بالأسرة الأموية الحاكمة، والفخرِ بالنسبِ الأمويِّ⁶:

فَقَدَّتْ الْهَوَى مُدَّ فَقَدْتُ الْحَبِيْبَا * فَمَا أَقْطَعُ اللَّيْلَ إِلَّا نَحِيْبَا
 وَإِمَّا بَدَّتْ لِي شَمْسُ النَّهْـمَا * رِ طَالِعَةً ذَكَرْتَنِي طَرْوِبَا

¹ ابن سعيد: المُغْرِبُ في حُلَى المُغْرِبِ، 39/ 1.

² ابن الأَثَارِ، الحُلَّةُ البَيْتِيَاءُ، 49/ 1.

³ الصَّلِيلُ: صوتٌ وَقَعَ السُّيُوفُ بعضها على بعض، البَيْضُ: صفةُ السُّيُوفِ اللامعة، الرُّؤْدِنُ: صفةُ الرُّمَاحِ، يقال: حَطِيْبَةٌ رُؤْدِنٌ، وزعموا أنها امرأةٌ اسمها رُؤْدِنَةُ كانت وزوجها السَّمَهْرِيُّ يَقَوْمَانِ الرِّمَاحَ بِحِطِّ هَجَرَ. يُنْظَرُ: الجوهري، أبو نصر إسماعيل بن حماد ت 393هـ، الصِّحَاحُ

تاج اللغة وصحاح العربية، تحقيق أحمد عبد الغفور عطار، نشر دار العلم للملايين، بيروت، 4، 1987م، مادة (ردن) 212/ 5.

⁴ اللِّقَاعُ: ما يُلْتَحَفُ به من كِسَاءٍ يُجَلَّلُ به الجَسَدُ. اللَّدْنُ: صفة للرُمح اللَّيِّنِ.

⁵ عبد الرَّحْمَنِ بن الحَكَمِ بن هشام بن عبد الرَّحْمَنِ بن معاوية، تقدَّمَتْ ترجمته في هذا البحث.

⁶ ابن الأَثَارِ، الحُلَّةُ البَيْتِيَاءُ، 114/ 1.

فيا طُولَ شَوْقِي إِلَى وَجْهِهَا * وَيَا كِبَادًا أَوْرَثْتَهَا نُدُوبًا
عِدَائِي عُنْكَ مَزَارِ الْعِدَا * وَقَوْدِي إِلَيْهِمْ لَهَامًا مَهِيبًا
أَلْقَى بِوَجْهِ حَرِّ الْمُهْجِرِ * إِذَا كَادَ مِنْهُ الْحِصَى أَنْ يَذُوبًا
وَأَدْرَعُ النَّقْعَ حَتَّى لَيْسَ * ثَمَّ مِنْ بَعْدِ نُضْرَةٍ وَجْهِي شُحُوبًا
أُرِيدُ بِذَلِكَ ثَوَابَ الْإِلَهِ * وَمَنْ غَيْرُهُ أَتَبَغِيهِ مُثِيبًا
أَنَا ابْنُ الْهَيْشَامِيِّنَ مِنْ غَالِبٍ * أَشْتَبُ حُرُوبًا وَأُطْفِي حُرُوبًا¹

وظاهرةُ الفخر بالأسرة الأمويَّة من أبرز ظواهرِ الفخر في أشعار الأُمراء الأمويِّين في الأندلس، وتأتي في سياق وصفِ خِصْلَتِي الشَّجَاعَةِ وَالكَرَمِ اللَّتَيْنِ نَجِدُ رَصِيدَهُمَا فِي أَحْبَارِ الْأُمَرَاءِ الْأُمُويِّينَ الْأَنْدَلُسِيِّينَ وفي أشعارهم، حتَّى إِنَّ الْأَمِيرَ يَعْقُوبَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ² من أحفاد الدَّاخلِ كان ينفق من ماله غيرَ مُعْرِضٍ عَمَّنْ يسأله حتَّى أخلَّ ذلك بنفسه، وذكر المَقْرِي في (نفع الطَّيِّب) طرفاً من أخباره في هذا الشَّانِ، فقال: "مدَّحه بعضُ الشُّعراءِ، فأمرَ له بمالٍ جزيلٍ، فلمَّا كان مثل ذلك الوقت جاءه بمدحٍ آخرَ، فقال أحدُ خدَّامِ يعقوب: هذا اللُّثيمُ له دينٌ عندنا جاءَ يفتَضِيه! فقال الأمير: يا هذا، إنَّ كان اللهُ تعالى خلَقَكَ محبوباً على كُرهِ رَبِّ الصَّنَاعِ، فاجِرٍ على ما جُبلتَ عليه في نفسِكَ، ولا تكن كالأجربِ يُعدي غيرُهُ، وإنَّ هذا الرَّجُلَ قَصَدَنَا قَبْلَ، فكان مِنَّا له ما أنسَ به وحملهُ على العودِ، وقد ظنَّ فينا خيراً، فلا نخيبُ ظنَّهُ، والحديثُ أبداً يحفظُ القديمَ، وقد جاءنا على جهةِ التَّهنئةِ بالعمرِ، ونحن نسألُ اللهُ تعالى أن يطيلَ عمرنا حتَّى يكثرَ تَرْدَادُهُ، ويديمَ نِعَمَنَا حتَّى نجدَ ما ننعَمُ به عليه، ويحفظَ علينا مروءتنا حتَّى يُعِينَنَا على التَّجَمُّلِ معه، ولا يبلينا بجليسٍ مثلكَ يقبضُ أيدينا عن إسداءِ الأيادي، وأمرَ للشَّاعر بما كان أمرَ له به مِن قَبْلُ، وأوصاهُ بالعودِ عند حلولِ ذلك الأوانِ ما دام العمرُ"³ فَمِمَّا يدلُّ على هذا الخُلُقِ شعْرُهُ الذي يفخر فيه بالكرمِ والشَّجَاعَةِ وأصالتهما في أسرته⁴:

¹ أراد هشاماً بن عبد الملك، وهشاماً بن عبد الرحمن الداخل، وغالباً بن فهر جدَّ أميَّة بن عبد شمس.

² هو يعقوب بن عبد الرحمن بن الحكم بن هشام بن عبد الرحمن بن معاوية، توفِّي سنة 273هـ، قال ابن حَيَّان: "كان أديباً شاعراً كلِّفَ بالعلومِ جامعاً للأدبِ مطبوعاً في البعْثِ، وكان جواداً لا يليقُ شيئاً، ويسرفُ حتى يخلِّ بنفسه، وأخبارُه كثيرةٌ". ابن حَيَّان، المقتبس، ص 164.

³ المَقْرِي، نفع الطَّيِّب، 5/ 120.

⁴ ابن حَيَّان، المقتبس، ص 164.

يُنَادِي مَا جَدًّا مِنْ عَبْدٍ شَمْسٍ * كَرِيمِ الْفَرَجِ مِفْضَالِ الْيَدَيْنِ¹

سَمَا لِلْمَكْرُمَاتِ فَقَدْ حَوَاهَا * بَهْنَدِيٍّ وَحَطَّارٍ رُذَيْنِي²

يأتي الفخر في أشعارهم تنبيهاً لمضمون القيم الأخلاقية الموجبة له في الأسرة الأموية الحاكمة، ولم يأت تعالياً على الناس وإظهاراً للكبر، ولذلك يجدون الخصال الحميدة فرضاً لازماً عليهم، ولا سيما الكرم، حفاظاً لسيرة الأسرة الأموية بين الأندلسيين، وهذه صفة تواصلوا بها في سلوكهم، وأثبتوها في أشعارهم، يقول الأمير يعقوب بن عبد الرحمن³ مُسْتَهْجِئاً نصيحة من أوصاه أن يحفظ ماله فلا يسرف في إنفاقه على الرعية⁴:

إِذَا أَنَا لَمْ أَجِدْ يَوْمًا وَقَوْمِي * هَلُمُّ فِي الْجُودِ آثَارَ عِظَامِ

فَمَنْ يُرْجَى لِتَشْيِيدِ الْمَعَالِي * إِذَا قَعَدَتْ عَنِ الْخَيْرِ الْكِرَامِ؟

وغايتهم من الفخر بالأسرة والآباء بعث الهمة تحريصاً للعزم على المضى في توطيد سلطانهم وبناء الدولة الأموية في صورتها الجديدة في الأندلس، فمن شواهد ذلك ما وجدناه في شعر الأمير الحكم بن عبد الرحمن⁵ من الفخر بأجداده المروانيين من بني أمية، وفيه الإشارة إلى علو الهمة في طلب المعالي، وإن قعد الزمان بدولتهم الغابرة في المشرق فهو على يقين أن الدنيا تنقلب بأهلها، غير أن أولي العزم لا يركنون إلى ذلك، وإن جارت عليهم محن الزمان⁶:

أَلَسْنَا بَنِي مَرْوَانَ كَيْفَ تَبَدَّلَتْ * بِنَا الدَّارِ أَوْ دَارَتْ عَلَيْنَا الدَّوَابُّ

إِذَا وُلِدَ الْمُؤَلُودُ مِنَّا تَهَلَّلَتْ * لَهُ الْأَرْضُ وَاهْتَرَّتْ إِلَيْهِ الْمَنَابِرُ

يقوم معجم الفخر الفردي في أشعار الأمراء الأمويين على حقل الألفاظ المتعلقة بالحماسة والكرم، ويغلب على المصادر التاريخية أن توافق في نظرنا إليهم ما نطقت به أشعارهم، فتأتي تلك

¹ عبد شمس جد الأمويين. وهو عبد شمس بن عبد مناف بن قصي.

² الخطار: الرُمح إذا اهتز. والرُمح الرُذَيْنِي: نسبة إلى رُذَيْنَة امرأة السُّمَهْرِي.

³ هو يعقوب بن عبد الرحمن بن الحكم بن هشام بن عبد الرحمن بن معاوية، تقدّمت ترجمته في هذا البحث.

⁴ المقرّي، نوح الطيّب، 120/5.

⁵ هو الحكم بن عبد الرحمن بن محمد بن عبد الله بن محمد بن عبد الرحمن بن الحكم، وُلِدَ سنة (302هـ) وتوفي سنة (366هـ). وبني الحكم سنة (350هـ) فقام بأعباء الملك على أحسن وجه، وكان عالماً بالتاريخ والأنساب. يُنظر: ابن حزم الأندلسي، جمهرة أنساب العرب، ص 100.

⁶ ابن دحية، أبو الخطاب عمر بن حسن ت 633هـ، المطرب من أشعار أهل المغرب، تحقيق إبراهيم الأبياري وغيره، دار العلم للجميع، بيروت، 1955م، ص 12.

الأخبار مُصَدِّقَةً لأحوالهم وأخلاقهم، وهم لا يهونَ لِمَنْ يَشِيرُ عليهم بالاعتقاد في الإنفاق على الرعيَّة، ويرونَ ذلك من موجباتِ المُلْك، ومِنْ لَطِيفِ فَخْرِهِمْ أَنْ يَكُونَ ما يَفَاخِرُونَ به من الكرمِ باباً من الإنعام على الرعيَّة لِاصْطِنَاعِ الأحرار لا لِصِنَاعَةِ العَبِيد، وهذا معنًى دقيقٌ يأتي من كرمِ طبائعهم، ونجد معنى ذلك في قول الأمير هشام بن عبد الرحمن الدَّاخل¹ يفخر بالملْك في أسرة الأمويِّين جامعاً إليه سخاءَ البَدَلِ بِالْيَدِ البِيضَاءِ صَنِيعَةً للأحرار من الرعيَّة²:

البَدَلُ - لا الجَمْعُ - فَطَرُهُ الكَرَمُ * فلا تُرْدُ بي ما لَمْ تُرْدِ شَيْمِي
ما أَنَا مِنْ ضَيْعَةٍ، وَإِنْ نَعَمْتُ * حَسْبِي اصْطِنَاعُ الأَحْرَارِ بِالنَّعَمِ
تَفِيضُ كَفِّي فِي السِّلْمِ بَحْرٌ * وفي سِجَالِ الحُرُوبِ بَحْرٌ دَمٌ
تَرُلُّ عَن رَاحَتِي البُدُورُ، وما * تُمَسِّكُ غَيْرَ الحُسَامِ و القَلَمِ³

وعلى ذلك مضى الأمراء الأمويُّون من حكام الأندلس في الفخر بالنفس والفخر بالأسرة الحاكمة، واستطاعوا تثبيت دولتهم من بداية إمارة عبد الرحمن الدَّاخل إلى نهاية خلافة النَّاصرِ لِدِينِ الله، ثم اضطربت أحوالهم وضعفت دولتهم بخلافة القاصر هشام المؤيَّد وباستئثارِ حاجبه الوزير المنصور بن أبي عامر بالحكم من دونه، وكانت تلك بداية الاضطراب في الدولة الأمويَّة الأندلسيَّة، ولا ريب في أنَّ عزيمة الحاجب المنصور حافظت ظاهرياً على الخلافة الأمويَّة مُدَّةً على الرغم من تنكيله بخصوصه من سائر الأمويِّين الذين عارضوه، لكنَّ سوء تدبير ولَدَيْهِ أَفْضَى إلى إشعال الخصومة على السُّلطة، وكان ذلك نذيراً لِرُوالِ الدَّولةِ الأمويَّةِ في الأندلس، وقيام دولة الطوائف بَعْدَها.

وفي نهاية هذا البحث نستخلصُ النتائج الآتية:

¹ هو هشام بن عبد الرحمن بن معاوية بن هشام بن عبد الملك بن مروان بن الحكم، كُنِّيَتْهُ أبو الوليد، وُلِدَ سَنَةَ (139 هـ) وتوفي سنة (180 هـ). وُلِيَ الخِلافةَ بعد أبيه عبد الرحمن الدَّاخل سنة (172 هـ) كان حسنَ السِّيَرَةِ، كريمَ الأخلاق، قال المَقْرِي: "كان هشام يذهب بسيرته مذهبَ عمر بن عبد العزيز" يُنظَرُ: المَقْرِي، نَفْحِ الطَّيِّبِ، 1/ 336. ابن عَنارِي، البِيانِ المُعْرَبِ، 2/ 65-66.

² ابن الأَثَّارِ، الحِلَّةُ السِّيَرَاءِ، 1/ 43.

³ البَدُورُ: مفردُها البَدْرَةُ، وهي الكيس من المال يحوي عشرة آلاف درهم.

1. قَدِّمَتْ هذه الدِّراسةُ صورةً لِحُكَّامِ الأندلس من الأُمراءِ والخلفاءِ الأُمويِّين من خلال ما وصل إلينا من أشعارهم، وكانت تلك الأشعارُ وثيقةً تاريخيَّةً لحياتهم وعلاقاتهم على الصَّعيدين الخاصِّ والعامِّ.
2. أظهرت تلك الأشعارُ جانباً مهمَّاً من جوانب الحياة الخاصة لِحُكَّامِ الأُمويِّين، وهو جانبٌ حنينيهم لِوطنهم السَّابقِ (الشَّام) الذي غادروه نازحين مُهَجَّرين، وظهرَ الحنين إلى الشَّامِ جلياً في أشعارِ الأُمراءِ الأُمويِّين الأوائلِ، لكنَّ هذه الطَّاهرة غابت عن شعرِ الأُمراءِ المتأجِّرينَ (الجيل الثَّاني والجيل الثَّالث) الذين لم يشهدوا لوعة التَّهجيرِ القسريِّ في الشَّامِ، ولم ينسَ الأُمراءُ الأُمويُّون الأوائلُ بلادهم على الرغم من أنَّ الأندلس دانت لهم، وبَسَطُو عليها نفوذهم. كذلك ظهرَ في أشعارِ الأُمويِّين على اختلاف أجيالهم (الجيل الأوَّل، الجيل الثَّاني، الجيل الثَّالث) الحنينُ إلى حاضرةِ الأُمويِّين في الأندلس (قُرطُبة) وكان الحنين إليها يعصفُ بهم كلِّما غادروها أشْهُراً لِذُفْعِ الأعداءِ، وقاتلِ الخارجين على الدَّولة، وارتبطتْ ظاهرةُ الحنين في أشعارهم بالجانبِ الوجدانيِّ من أحوالهم الخاصَّة التي أظهرتْ وفاءهم للوطنِ ورقَّةَ طَبْعِهِم ورهافةِ حِسِّهِم.
3. أتاحتْ لنا أشعارُ الأُمراءِ والخلفاءِ الأُمويِّين أن نرسم صورةً للأحوالِ السِّياسيَّةِ في عَصْرِ الإمارةِ والخلافةِ في الأندلس، فقد أظهرتْ تلك الأشعارُ عنايتهم بتوطيد دعائمِ المُلْكِ حتَّى كان ذلك من أهمِّ ما شغلهم، وظهرَ أثرُه واضحاً في أشعارهم، وجاءتْ أشعارهم موافقةً لأحوالهم التي نَقَلَتْها المصادرُ التاريخيَّةُ، وأنَّخذوا لهذا التَّشبيثِ وسائلَ؛ منها ما هو عسكريٌّ وكان يَدْفَعُ العدوَّ وقتاله، ومنها ما هو حضاريٌّ وكان يتمكِّنُ الحضارةَ العمرانيَّةَ، وتمكِّنُ الثَّقافةَ والعلومِ والآدابِ حتَّى إنَّهم رفعوا شأنَ الشِّعرِ فقبِلُوا شفاعَةَ أهلِ البيانِ والفصاحةِ، ودلَّتْ أشعارهم وأخبارهم على حوادثٍ من هذا القبيلِ.
4. اتَّسمَ شعرُ الأُمراءِ الأُمويِّين بِسِمَةِ الفخرِ، وكان على نوعين؛ فخرٍ بالنَّفْسِ انتظمتْ فيه صفاتُ الكرمِ والشَّجاعةِ، وفخرٍ بالأسرةِ الحاكمةِ وتاريخها العريقِ في الحُكْمِ، وشمالها الأخلاقيَّةِ في الكرمِ والحُزمِ، وجاءَ الفخرُ بالأسرةِ لِبعثِ الهمةِ لِلحفاظِ على تاريخ العائلةِ الأُمويَّةِ الحاكمةِ ومجدها الأثيلِ، وتثبيتاً لِخصالها التي يقوم بها الحُكْمُ.

المصادر والمراجع:

1. ابن الأثير، أبو عبد الله محمد بن عبد الله بن أبي بكر القضاعي ت 658هـ، الحلة السبئية، تحقيق حسين مؤنس، الشركة العربية للطباعة، القاهرة، 1963م.
İBNU'L-ABBÂR, Ebu Abdillan Muhammed b. Abdillan b. Ebâi Bekir el-Kudâ'î, *el-Hilletu's-Siyerâu*, Thk., Huseyn Mu'nis, eş-Şerike el-Arabiyye lil-Tibâ'a, Kahire 1963.
2. ابن الأثير، أبو الحسن علي بن أبي الكرم محمد بن محمد الجزري ت 630هـ، الكامل في التاريخ، تحقيق: عمر عبد السلام تدمري، دار الكتاب العربي، بيروت، ط1، 1997م.
İBNU'L-ESIR, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kamil fi't-Tarih*, Thk.Ömer Abdusselam Tedmurî, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1997.
3. بالشتيا، أنخل جنثال، تاريخ الفكر الأندلسي، ترجمه عن الإسبانية حسين مؤنس، مكتبة الثقافة الدينية، مصر، 1955م.
BALENSIYE, Anhil Cansalis, *Tarihu'l-Fikri'l-Endelusî*, Trc. Huseyn Mu'nis, Mektebetü's-Sakafeti'd-Diniyye, Mısır, 1955.
4. ابن بسّام، أبو الحسن علي بن بسّام الشنتري ت 542هـ، الذخيرة في محاسن أهل الجزيرة، تحقيق د. إحسان عباس، دار الثقافة، بيروت، 1979م.
İBN BESSAM, Ebu'l-Hasan Ali b. Bessam eş-Şenterinî, *Ez-Zehire fi Mehasini ehli'l-Cezire*, Thk. İhsan Abbas, Daru's-Sakafe, Beyrut, 1979.
5. الجوهري، أبو نصر إسماعيل بن حمّاد ت 393هـ، الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية، تحقيق أحمد عبد الغفور عطار، نشر دار العلم للملايين، بيروت، ط4، 1987م.
EL-CEVHERÎ, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sihah Tacu'l-Luğa ve Sihahul-Arabiyye*, Thk. Ahmed Abdul-Ğefur Attar, Neşru Dari'l-İlmi li'l-Melayin, Beyrut, 1987.
6. ابن حزم الأندلسي، أبو محمد علي بن أحمد ت 456هـ، جمهرة أنساب العرب، تحقيق لجنة من العلماء، دار الكتب العلمية، بيروت، 2001م.
İBN HAZM EL-ENDELUSÎ, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *Cemheretu Ensabi'l-Arab*, Thk. Heyet, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
7. الحميدي محمد بن أبي نصر ت 448هـ، جذوة المقتبس في تاريخ علماء الأندلس، تحقيق إبراهيم الأبياري، دار الكتاب اللبناني، بيروت، 1983م.
EL-HUMEYDÎ, Muhammed b. Ebu Nasr, *Cezvetu'l-Muktebis fi Tarihi Ulemi Endelus*, Thk. İbrahim el-Ebyarî, Daru'l-Kitabi'l-Lubnanî, Beyrut, 1983.
8. ابن حيّان القرطبي، حيّان بن خلف ت 469هـ، المقتبس من أبناء الأندلس، تحقيق د. محمود علي مكّي، نشر المجلس الأعلى للشؤون الإسلامية، القاهرة، 1390 هـ.

İBN HAYYAN EL-KURTUBÎ, Hayyan b. Halef, *El-Muktebis min Enbai'l-Endelus*, Thk. Mahmud Ali Mekki, Neşru'l-Meclisi'l-A'la li'ş-Şuuni'l-İslamiyye, Kahire, 1390.

9. ابن خلدون، عبد الرحمن محمد بن محمد الإشبيلي ت 808 هـ، تاريخه المسمى ديوان المبتدأ والخبر في تاريخ العرب والبربر ومن عاصرهم من ذوي الشأن الأكبر، تحقيق خليل شحادة وسهيل زكار، دار الفكر العربي، بيروت، ط2، 1988م.

İBN HALDUN, Abdurrahman Muhammed b. Muhammed el-İşbilî, *Divanu'l-Mübtedei ve'l-Haber fi Tarihi'l-Arabi ve'l-Berber ve men 'Asarhum min Zevi'ş-Şe'ni'l-Ekber*, Thk. Halil Şehade, Suheyl Zekkar, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Beyrut, 1988.

10. ابن دحية، أبو الخطاب عمر بن حسن ت 633هـ، المطرب من أشعار أهل المغرب، تحقيق إبراهيم الأبياري وغيره، دار العلم للجميع، بيروت، 1955م.

İBN DIHYE, Ebu'l-Hattab Ömer b. Hasan, *el-Mutrib min Eş'ari Ehli'l-Meğrib*, Thk. İbrahim el-Ebyarî, Daru'l-İlmi li'l-Cemî', Beyrut, 1955.

11. ابن سعيد، أبو الحسن علي بن موسى المغربي ت 685هـ، المغرب في حلى المغرب، تحقيق د. شوقي صيف، دار المعارف، القاهرة، 1955م.

İBN SAID, Ebu'l-Hasan Ali b. Musa el-Meğribî, *el-Muğrib fi hula'l-Meğrib*, Thk. Şevki Dayf, Daru'l-Maarif, Kahire, 1955.

12. ابن عذاري، أبو عبد الله محمد بن محمد المزكشي ت نحو 695هـ، البيان المغرب في أخبار الأندلس والمغرب، تحقيق كولان وليفي بروفنسال، دار الثقافة، بيروت، 1983م.

İBN 'AZARÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Merrakeşî, *el-Beyanu'l-Muğrib fi Ahbari'l-Endelus ve'l-Meğrib*, Thk. Kolan, Livi Profinsal, Daru's-Sakafe, Beyrut, 1983.

13. ابن العماد، شهاب الدين أبو الفلاح عبد الحى بن أحمد الدمشقي، شذرات الذهب في أخبار من ذهب، تحقيق محمود أرناؤوط، وأشرف على تحقيقه وخرج أحاديثه الشيخ عبد القادر أرناؤوط، دار ابن كثير، دمشق، ط1، 1986م.

İBNU'L-İMAD, Şihabuddin Ebu'l-Felah Abdulhayy b. Ahmed ed-Dimeşki, *Şezeratü'z-Zehab fi Ahbari men Zeheb*, Thk. Mahmud Arnaut, Daru İbn Kesir, Dimaşk, 1986.

14. عنان، محمد عبد الله، دولة الإسلام في الأندلس، مكتبة الخانجي، القاهرة، 1997م.

'Anan, Muhammed Abdullah, *Devletu'l-İslam fi'l-Endelus*, Mektebetu'l-Hanecî, Kahire, 1997.

15. كولان، الأندلس، ترجمة إبراهيم خورشيد وغيره، لجنة ترجمة دائرة المعارف الإسلامية، نشر دار الكتاب اللبناني، بيروت، ط1، 1980م.

KOLAN, el-Endelus, Trc. İbrahim Muşid, *Dairetu'l-Maarfi'l-İslamiyye*, Daru'l-Kitabi'l-Lubnani, Beyrut, 1980.

16. لسان الدّين بن الخطيب، أبو عبد الله محمّد بن عبد الله السّلماني الغرناطي الأندلسي ت 776 هـ، الإحاطة في أخبار غرناطة، تحقيق محمّد عبد الله عنان، مكتبة الخانجي، ط1، 1977م.
- LISANUDDIN B. EL-HATIB, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah es-Selmanî el-Ġirnaţî el-Endelusi, *el-Īhata fî Ahbri Ġirnaţa*, Thk. Muhammed Abdullah ‘Anan, Mektebetu’l-Hanecî, 1977.
17. المراكشي، عبد الواحد بن علي التميمي ت 647هـ، المُعْجَب في تلخيص أخبار المغرب، تحقيق صلاح الدين الهواري، المكتبة العصرية، بيروت، ط1، 2006م.
- EL-MERRAKEŞÎ, Abdulvahid b. Ali et-Temimî, *el-Mu’cib fî Telhîsi Ahbarî’l-Meġrib*, Thk. Salahaddin el-Hevvarî, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beirut, 2006.
18. المَقْرِي، شهاب الدّين أحمد بن محمّد التّلمّساني، نفع الطّيب من غصن الأندلس الرّطيب وذكّر وزيرها لسان الدّين بن الخطيب ت 1041هـ، تحقيق إحسان عبّاس، دار صادر، بيروت، 1997م.
- EL-MEKKARÎ, Şihabuddin Ahmed b. Muhammed et-Tilimsanî, *Nefhu’t-Tîb min Ġusni’l-Endelusi’r-Ratib ve Zikri Veziriha Lisanuddin b. Hatib*, Thk. İhsan Abbas, Daru Sadır, Beirut, 1997.
19. ياقوت الحموي، شهاب الدين أبو عبد الله ياقوت بن عبد الله الرومي الحموي ت 626هـ، معجم البلدان، دار صادر، بيروت، ط2، 1995م.
20. YAKUT EL-HEMEVÎ, Şihabuddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah er-Rumî el-Hemevî, *Mu’cemu’l-Buldan*, Daru Sadır, Beirut, 1995.
21. ANTONIO GUZMAN REINA, *Politica Milicia en el Andalus*, Cordoba, 1969.
22. R.CASTEJON, *Excavaciones del plan nacioual*, Madrid, 1943.

ENFLASYON HEDEFLEMESİ STRATEJİSİ: KÜRESEL FİNANSAL KRİZİN ÖĞRETTİKLERİ¹

Inflation Targeting Strategy: Lessons from The Global Financial Crisis

Bahar BURTAN DOĞAN², Zeki AKBAKAY³

Geliş Tarihi: 30.06.2016 / Kabul Tarihi: 22.08.2016

Öz

Küresel finansal krizden önceki dönemin en önemli yönü dünya genelinde süren yüksek enflasyon oranlarının düşürülmüş olmasıdır. Bunun ötesinde enflasyon oranlarındaki bu düşüş istikrarlı büyümenin ve finansal istikrarın olduğu bir dönemde yaşanmıştır. Bu yüzden merkez bankası çevreleri ve birçok ekonomist fiyat istikrarının finansal istikrarı sağladığı görüşünü güçlü bir şekilde savunmuşlardır. Ne var ki, enflasyon oranındaki düşüş aynı zamanda son krize zemin hazırlayan finansal piyasalardaki bazı gelişmelerle birlikte yaşanmıştır. Tüm bu gelişmeler fiyat istikrarının finansal istikrar için yeterli olmadığını göstermektedir. Bu çalışma 2007-2009 finansal krizinden sonra enflasyon hedeflemesi stratejisi ile ilgili düşüncelerimizin nasıl değiştiği ve ne tür dersler çıkardığımızı incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Para Politikası, Enflasyon Hedeflemesi, Finansal İstikrar, Finansal Kriz, Makroekonomik Performans

Abstract

The most obvious feature of the period preceded the global financial crisis is the reduction of high inflation rates across the world. Moreover, the reduction of inflation coincided with more stable growth rates and financial stability. Thus, central bank communities and many economists have strongly advocated the view that achieving price stability ensures financial stability. Nevertheless, the decline in inflation was accompanied by profound development in financial markets that set the stage for the current crisis. All of these development show that price stability is not enough for fi-

1 Bu çalışma Doç. Dr. Bahar Burtan Doğan danışmanlığında Zeki Akbakay tarafından hazırlanan ve 2016 yılında Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen "Dünyada ve Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesi Politikaları ve Türkiye Uygulamasının Etkinliği" başlıklı doktora tezinden oluşturulmuştur

2 Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İİBF, İktisat, baharburtandogan@yahoo.com

3 Dr., MEB, zekiakbakay@gmail.com

nancial stability. This study examines what we have learned and how we changed our thoughts about inflation targeting strategy in the aftermath of the 2007-2009 financial crisis.

Key Words: Monetary Policy, Inflation Targeting, Financial Stability, Financial Crisis, Macroeconomic Performance

GİRİŞ

Küresel finansal krizin başladığı Ağustos 2007'ye kadar para politikası stratejisinin temel unsurları ile ilgili merkez bankaları arasında genel bir konsensüsün olduğu görülmektedir. Para politikası sadece düşük enflasyon değil, aynı zamanda düşük enflasyon değişkenliği konusunda oldukça başarılı bir makro ekonomik politika olarak görülmekteydi. 2007-2009 yılları Büyük Depresyon'dan sonra ekonomik daralmanın en yoğun şekilde yaşandığı bir süreç olmakla birlikte, merkez bankacıların ekonomiyi başarılı bir şekilde yönetebileceğine dair güvenin de önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur.

Küresel finansal kriz sonrasında ekonomistler arasında yapılan yorumlardan biri de enflasyon hedeflemesi stratejisinin ne kadar talepkar olduğunun tekrar düşünülmesi gerektiğidir. Bazılarına göre kriz enflasyon hedeflemesinin başarılı bir strateji olduğuna yönelik oluşan konsensüsün ne kadar yanlış olduğunu ortaya koymakta ve karşılaşılan problemlerin temelde fiyat istikrarına aşırı değer veren politikaların başarısızlığından kaynaklandığını ileri sürmektedirler.

Küresel finansal kriz enflasyon hedeflemesi doktrininin en azından bir yönüyle tekrar ele alınması gerektiği hususundaki düşünceleri haklı kılabilir. Zira kriz öncesindeki temel argüman “enflasyon hedeflemesi altında bir merkez bankası, enflasyon hedefini etkilemediği müddetçe para politikasının yürütülmesinde finansal gelişmeleri önemsemesine gerek yoktur” şeklindeydi. Woodford (2010)'e göre bu argüman enflasyon hedefinin tanımlayıcı bir özelliği olmasa da finansal kriz öncesinde enflasyon hedeflemesini savunanlar arasında oldukça yaygın bir yaklaşım olarak görülmektedir.⁴ Dolayısıyla bu argümanın ne kadar savunulabilir olduğu veya enflasyon hedeflemesi ile ne kadar tutarlı olduğunun yeniden tartışılması oldukça önemlidir. Bu bağlamda küresel finansal kriz öncesi ve sonrasında uygulanan parasal politikalar ile enflasyon hedeflemesinin kriz dönemindeki makro ekonomik performansının incelenmesi ve böylece enflasyon hedeflemesine dair düşüncelerin değişip değişmediğinin irdelenmesi gerekir.

4 Michael Woodford, Inflation “Targeting and Financial Stability”, NBER Working Paper No. 17967, April 2012, p.2

1. ENFLASYON HEDEFLEMESİ VE KÜRESEL FİNANSAL KRİZ

1.1 Enflasyon Hedeflemesi ve Finansal İstikrar

Finansal istikrar politikasının amacı finansal istikrarı sağlamak ve devam ettirmektir. Finansal istikrar, ödeme sisteminin iyi işlediği, tasarrufların finans ortamına aktarıldığı bir ortam olarak tanımlanabilir. Buiter (2008) finansal istikrarı tanımlayabilen üç faktöre vurgu yapmaktadır.⁵

1. Varlık fiyatlarında balonların olmaması
2. Sistematik istikrar için tehdit olarak görülen, likit olmayan (illiquidit) finansal kurumların ve piyasaların olmaması
3. Sistematik istikrar için bir tehdit olan 'borç ödeme zorlukları yaşayan' finansal kurumların olmaması

Esnek enflasyon hedeflemesi altında para politikasının temel amaçları fiyat istikrarı ve üretim açığı istikrarıdır. Normal şartlar altında para politikasının en uygun enstrümanları politika faiz oranı yanında enflasyon, reel ekonomi ve faiz oranları ile ilgili tahminlerin yayınlanmasından oluşan 'iletişim' elemanlarıdır. Kriz dönemlerinde ise, son finansal krizde gördüğü gibi, özellikle faiz oranının sıfır veya sıfıra yakın olduğu zamanlarda geleneksel olmayan enstrümanlar da kullanılabilir. Bunların içinde sabit oranlı kredileme, uzun dönem faiz oranları ve kısa dönem gelecek faiz oranlarını etkilemek için varlıkların satın alınması ve ulusal parada aşırı değerlenmeleri önlemek veya değer düşüşü gerçekleştirmek için döviz piyasasına müdahale etmek gibi uygulamalar sayılabilir.⁶

Merkez bankası para politikasını yürütürken enflasyon ve reel ekonomiyi etkileyecek tüm ilgili bilgileri kullanır. Bu çerçevede merkez bankası kredi büyümesi, varlık fiyatları, bilançolardaki dengesizlikler, potansiyel varlık fiyatları şişkinlikleri gibi finansal koşulları sadece enflasyon tahminleri ve kaynak kullanımı üzerindeki etkileri açısından hesaba katmalıdır. Bu yüzden finansal koşullar sadece enflasyon ve kaynak kullanımını etkilediği ölçüde faiz oranlarını etkileyebilirler.⁷

Enflasyon hedeflemesi literatüründeki tartışmalardan biri de para politikası ile finansal istikrar arasındaki ilişkinin niteliğidir. Küresel finansal kriz para politikasının yürütülmesinde merkez bankasının finansal istikrarı daha açık bir şekilde amaçları arasında kabul edip etmeyeceği tartışmalarını ön plana çıkarmıştır. Nitekim bazı ekonomistlere göre merkez bankaları faiz oranlarını belirlerken makro ekonomik istikrar ile finansal istikrar arasında oluşabilecek potansiyel trade-off'lara dikkat etmeleri gerektiğini ifade etmektedirler. Bu yaklaşımın temelinde 'fiyat istikrarına tam anlamıyla

5 Willem H. Buiter, "Central Bank and Financial Crises", in. *Maintaining Stability in a Changing Financial System*, Jackson Hole Wyoming, Federal Reserve Bank of Kansas City, Economic Politic Symposium, August 21-23, p.505

6 Lars E. O. Svensson, "Inflation Targeting and Financial Stability", Policy Lecture at the CEPR/ESI 14th Annual Conference on *How Has Our View of Central Banking Changed with the Recent Financial Crisis?*, Central Bank of Turkey, Izmir, October 28-29, 2010, p.3

7 Lars E O Svensson, "Challenges to Central Banking in the Context of Financial Crisis" Speech at the International Research Conference, Mumbai, 12 February 2010. BIS Review 16/2010 p.2

la ulaşmanın bedeli finansal istikrarsızlıktaki artışır' şeklindeki genel bir argüman yatmaktadır. Buna göre gelecek ekonomik görünüm ile ilgili aşırı iyimser beklentiler düşük ve istikrarlı enflasyon şartlarında varlık fiyatlarındaki balonları arttırabilir. Bu yüzden fiyat istikrarının finansal istikrar için yeterli bir şart olamayacağı ve para politikasının ekonomik istikrara yönelik potansiyel riskleri önceden hesaba katarak proaktif bir yaklaşım içinde olması gerektiği ifade edilmektedir. Diğer taraftan bazı ekonomistler enflasyon hedeflemesinin fiyat istikrarına odaklanmaya devam etmesini ama aynı zamanda finansal istikrarı sağlamak için politika yapıcıların makro ihtiyati araçlar kullanabileceklerini ifade etmektedirler.

Kullanılan makro ihtiyati araçların olası bir finansal krizi engellemeye yeterli olup olamayacağı konusu tartışılmaya devam etmektedir. Bazı ekonomistler, makro ihtiyati politika tek başına yeterli olamayacağı için finansal istikrarın sağlanmasında para politikasının daha aktif bir rol oynamasının gerekli olduğunu ileri sürmektedirler. Woodford (2011)'e göre özellikle faiz oranları ile ilgili alınan kararlarda para politikası otoritelerinin finansal istikrarı da hesaba kattığı durumların oldukça yaygın olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan finansal istikrarın para politikası amaçları arasında yer alması kriz öncesi dönemde geliştirilen 'esnek enflasyon hedeflemesi' kavramının genişletilmiş bir şeklini temsil eder. Bu yüzden para politikası enflasyon istikrarı ile ilgili olarak çeyrek yüzyıllık deneyimleri bir kenara atmadan, kriz ile birlikte ortaya çıkan makul endişeleri de hesaba katmalıdır. Merkez bankası, finansal istikrar üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı ve bu yüzden finansal istikrarın kendi sorumluluğunun dışında kaldığı argümanından vazgeçtiğinde finansal istikrara yönelik daha iyi sonuçlar alabileceğini kabul etmelidir. Bu yaklaşım aynı zamanda geleneksel istikrar amaçlarına da daha iyi hizmet etmektedir. Bu yüzden merkez bankasının fiyat istikrarı ve üretim açığı istikrarı yanında finansal istikrarı da bir amaç olarak kabul etmesi esnek enflasyon hedeflemesi ile uyumlu olduğu kabul edilmektedir.⁸

Finansal istikrar amacının para politikası amaçları içinde olması gerektiği şeklindeki yaklaşımları kabul etmeyenlere göre para politikası ile finansal politika birbirinden bağımsız ve ayrı politikalardır. Böyle bir ayırımın yapılmasının temelinde finansal istikrar amacının gerçekleştirilmesinde faiz oranlarının etkin bir araç olmayacağına dair inancın var olmasıdır. Para politikasına bu şekilde yaklaşanlar söz konusu bu argümanlarını Tinbergen Prensibi'ne dayandırmaktadırlar. Buna göre bir amacı gerçekleştirmek için sadece bir araç kullanılmalıdır. Eğer merkez bankasının fiyat istikrarı ve finansal istikrar gibi iki amacı varsa Tinbergen Prensibi'nin bir gereği olarak merkez bankaları fiyat istikrarı için faiz oranı ve finansal istikrar için makro ihtiyati enstrümanlar şeklinde iki ayrı enstrüman kullanmak zorundadırlar. Oysa fiyat istikrarının sağlanmasında kullanılan geleneksel faiz oranı finansal istikrarı sağlamayabilir. Örneğin enflasyon hedeflemesi altında eğer negatif bir talep şoku olursa merkez bankası politika faiz oranını düşürmek suretiyle karşılık verecektir. Ama aynı zamanda eğer merkez bankası kredilerdeki aşırı büyümeyi de sınırlandırmak istiyor-

8 Woodford, pp.2-7

sa, talep çokuna karşı düşürdüğü faiz oranı kredi büyüme oranını daha da artıracaktır. Merkez bankasının bu uygulaması doğal olarak fiyat istikrarı ile finansal istikrar arasında bir trade-off ilişkisini gerektirir. Dolayısıyla tek bir enstrüman kullanan bir para politikasının hem fiyat istikrarı hem de finansal istikrarı aynı anda sağlaması mümkün olamayacağı ifade edilmektedir.⁹

Parasal ve düzenleyici otoritelerin geniş bir enstrüman setine sahip olduğunu ifade eden Stiglitz (2011)'e göre faiz oranı; kredi, toplam talep ve toplam arzı etkileyen enstrümanlardan sadece biridir. Para politikasının herhangi bir amacı gerçekleştirmek için sadece bir enstrümanı kullanabileceği ve bunu da kurumlardaki sorumluluk alanlarının farklı olmasına bağlayan geleneksel yaklaşımın yanlış olduğuna dikkat çeken Stiglitz (2011) enstrümanların koordine edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Her bir kurum tek bir enstrümanla kendi amacını gerçekleştirmeyebilir. Özellikle belirsizlik ortamında tek bir amaç güdülmüş olsa bile genel olarak birden fazla enstrümanın kullanılması gerekmektedir.¹⁰

Svensson'a göre karşı argümanları ileri sürenler para politikası ile finansal-istikrar politikasının birbirinden farklı ve bağımsız politikalar olduğu gerçeğini hesaba katmamaktadırlar. Para politikası ile finansal-istikrar politikası sahip oldukları amaçlar ve enstrümanlar açısından birbirinden ayrılmaktadırlar. Diğer taraftan birçok ülkede para politikası ile maliye politikasında olduğu gibi her bir politikadan farklı kamu otoriteleri sorumlu olmaktadır. Merkez bankası sorumluluğunda olan para politikası fiyat istikrarı ve üretim açığı istikrarı amaçlarını gerçekleştirmek için faiz enstrümanını kullanmaktadır. Buna karşılık birçok ülkede genellikle otoritenin ortak sorumluluğunda olan finansal istikrar politikası finansal istikrarı amaç edinmekte ve mikro-makro ihtiyati enstrümanları kullanmaktadır. Dolayısıyla Svensson'a göre yaratacağı olası bir riskten dolayı para politikası ile finansal istikrar politikasının birbirine karıştırılmaması oldukça önemlidir. Söz konusu risk her iki politika açısından da daha kötü sonuçlar doğurabilir ve politika yapımcıların bu sonuçlardan dolayı hesap verebilirlikleri azalır.¹¹

Fiyat istikrarı ve yüksek istihdam yanında finansal istikrarın üçüncü bir amaç olarak merkez bankası kayıp fonksiyonuna eklenmesinin doğru olmadığını ifade edenlerden biri de Blinder'dir. Blinder (2010), bunu iki nedene bağlamaktadır. Birincisi finansal istikrar değişkeninin ölçülmesindeki zorluklar, ikincisi ise ciddi finansal istikrarsızlık koşulları altında merkez bankasının 'maksimum istihdam' veya 'fiyat istikrarı' amaçlarını takip etmesinin mümkün olamayacağıdır.¹²

9 Piere-Richard Agénor, Pereira da Silva, "Inflation Targeting and Financial Stability : A Perspective From the Developing World", *Inter-American Development Bank*, 2011, pp. xix-xx

10 Joseph E. Stiglitz, *Macroeconomics*, "Monetary Policy and the Crisis", Remark at IMF Makro Conference: *Monetary Policy in the Wake of the Crisis*, Washington, DC, 2011,

11 Lars E.O. Svensson, "Comment on Michael Woodford, Inflation Targeting and Financial Stability", *Sveriges Riksbank Economic Review* 2012:1, pp.33-34

12 Alan S. Blinder, "Commentary: Monetary Policy After the Fall", in. *Macroeconomic Challenges: The Decade Ahead*, Symposium Jackson Hole, Wyoming, from Aug. 26-28, 2010, p.332

Carney (2009), fiyat istikrarı ile finansal istikrarın birlikte sağlanamayacağını iki nedene bağlamaktadır. Bunlardan birincisi fiyat istikrarı ile finansal istikrarın farklı zaman ufkuna sahip olmasıdır. Fiyat istikrarı dinamikleri reel şokları veya politika tepkilerini yansıtırken, finansal şokların tahmin edilebilmesi daha zordur. Finansal bozulmalar zamanla oluşarak beklenenden daha uzun sürebilirler. Bu uyumsuzlıktan dolayı, bir amaca uyan politika aksiyonları diğerine zarar verebilir. Diğer ise esneklik ile kredibilite arasında bir trade-off'un oluşmasıdır. Esnek enflasyon hedeflemesi fiyat ve finansal istikrar için farklı zaman ufuklarını bir araya getiren standart bir yaklaşımdır. Ne var ki burada bazı sınırlılıklar söz konusudur. Enflasyon hedeflemesi için zaman çerçevesi daraltılabilir, yalnız söz konusu esnekliğin sık sık kullanılması enflasyon hedeflemesinin başarısı için temel teşkil eden kredibilitiyi zayıflatır. Eğer merkez bankası finansal istikrara doğru bir eğilime girer ve sonuç olarak enflasyon hedefini kaçırırsa hesap verebilirliği azalabilir, kredibilitesi zayıflar ve enflasyon beklentileri çapa olmaktan çıkar.¹³

Finansal istikrarı sağlamada sunduğu ek araçlardan dolayı, makro ihtiyati politikanın varlığı aynı zamanda para politikasının kredibilitesini ve şeffaflığını da arttırmaya yardımcı olabilir. Kredibilitesi yüksek bir para politikası ise finansal istikrar üzerinde yaratacağı ters etkileri kontrol altına almada makro ihtiyati politikanın önlem alma ihtiyacını azalttığı için bir anlamda makro ihtiyati politikanın amaçlarına ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Yalnız para politikası ile makro ihtiyati politikanın işbirliğinden bir sinerjinin çıkabilmesi için Claessens vd. (2013) her iki politikanın aynı kurum, yani merkez bankası tarafından yürütülmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Bununla birlikte, tek kuruma tahsis edilen ikili amaçtan kaynaklanan riskleri azaltmak için her iki politikanın fonksiyonları arasındaki kurumsal çerçevenin birbirinden iyice ayrılmasına, karar alma süreci, hesap verebilirlik ve iletişim yapılarının birbirinden ayrı olması gibi bazı önlemlerin alınmasına ihtiyaç vardır.¹⁴

Agenor and da Silva (2013) makro ekonomik ve finansal istikrarı etkilemede makro ihtiyati politika ile para politikasının birbirinin alternatifi değil, tersine birbirini tamamlayan politikalar olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Makro ihtiyati araçlar çoğu zaman patlamaları kontrol altına almakta ve çöküntülerin yıkıcı sonuçlarını sınırlandırmaktadır. Geleneksel para politikası araçları ile makro ihtiyati politika araçlarının koordineli bir şekilde kullanılmasını Agenor and da Silva (2013) 'bütünleşmiş enflasyon hedeflemesi'(integrated inflation targeting) olarak ifade etmektedirler. Esnek bir para politikası rejimi olarak bütünleşmiş enflasyon hedeflemesi, merkez bankasının amaç fonksiyonuna finansal istikrarı açık bir şekilde dahil ettiği, politika faiz oranının aşırı kredi genişlemesine karşı doğrudan kullanıldığı, makro ekonomik ve finansal istikrarı sağlamak için para politikası ile makro ihtiyati politikanın ortak bir şekilde kullanıldığı bir politika çerçevesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁵

13 Mark J. Carney, "Comentary: Using Monetary Policy to Stabilize Economic Activity", in. *Financial Stability and Macroeconomic Policy*, Jackson Hole, Wyoming, August 2009, pp.302-304

14 Stijn Claessens vd., "The Interaction Between Monetary and Makroprudential Policies", Approved By Olivier Blanchard and José Viñals, IMF, 2013, pp.21-22

15 Agénor and da Silva, p.81

1.2 Enflasyon Hedeflemesinin 2007-2008 Finansal Krizindeki Rolü

Global finansal kriz öncesinde enflasyon hedeflemesi dünyada defacto bir şekilde standart para politikası çerçevesi olarak kabul edilmiştir. Dünyada gelişen ve gelişmekte olan ülkeler arasında enflasyon hedeflemesi giderek daha çok taraftar toplamayı sürdürmüş ve hatta katı anlamda enflasyon hedefleyici olarak tanımlanamayan Avrupa Merkez Bankası (ECB) ile ABD Merkez Bankası (FED) bile para politikası stratejisini fiyat istikrarı çerçevesinde belirlemiştir. Global finansal kriz enflasyon hedeflemesinin en iyi para politikası uygulaması olduğu yönündeki konsensüsü bir anlamda tartışmaya açmıştır.

Finansal krizin bir sonucu olarak, enflasyon hedeflemesi ve buna bağlı olarak fiyat istikrarının para politikasının öncelikli amacı olduğu para politikası stratejilerinin geçerliliğini yitirdiği ileri sürülmektedir. Böyle bir yargının temelinde yatan argümanlardan biri şöyledir: Enflasyon istikrarına aşırı bir ağırlık vermek suretiyle merkez bankası, genişlemeci bir para politikasının kredi büyümesi ve varlık fiyatlarını aşırı derecede arttıracacağı gerçeğini göz ardı etmektedir. Bu argümanı ileri sürenlere göre finansal kriz kısmen de olsa bir para politikası hatası olarak görülmektedir.¹⁶ Buna göre varlık fiyatlarındaki balonlar büyürken merkez bankası sıkı bir para politikası izleyerek proaktif bir yaklaşım içinde olmalıdır. Diğer bir ifade ile merkez bankası 'rüzgara karşı durma' (lean against the wind)¹⁷ yöntemine başvurmalıdır.¹⁸

Para politikası ile kriz arasında bir bağlantı kurmaya çalışan bazı ekonomistlere göre 2001'den sonra FED tarafından uygulanan aşırı gevşek para politikası ABD'de konut fiyatlarında şişmeye neden olmuştur. Bu durumun finansal krizin en önemli nedenleri arasında olduğu ifade edilmektedir. Her ne kadar para politikası düşük ve istikrarlı bir enflasyonun sağlanmasında başarılı olmuşsa da varlık fiyatlarındaki patlama ve çöküntüyü (boom and bust) de teşvik eden temel etmenler arasında olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre düşük faiz oranları daha fazla risk almayı (risk taking) ve getiri peşinde koşma (search for yield) eğilimini artırır. Bu argüman kısmen son krizin nedenlerine ışık tutan bir faktör olarak görülmektedir. Büyük İyileşme (Great Moderation) ile ilişkilendirilen düşük faiz ve düşük enflasyon oranlarının gelişmiş ülkelerde risk alma eğilimini (düşük getirili ve güvenilir varlıklardan daha yüksek riskli varlıklara geçiş) yükseltmesi varlık fiyatlarının şişmesine neden olmuştur.¹⁹

16 Stefan Gerlach, "Is Inflation Targeting Passé?" İn. (Eds), Lucrezia Reichlin and Richard Baldwin (Ed), *Is Inflation Targeting Dead? Central Banking After the Crisis*, Centre for Economic Policy Research (CEPR), 2013, p.37

17 Rüzgara karşı durma (leaning against the wind), merkez bankasının finansal istikrarı tehdit eden kredi büyümesi ve varlık fiyatlarındaki artışı önlemek amacıyla enflasyon ve istihdam istikrarı için yeterli düzeyde olan faiz oranını daha da arttırma eğilimi olarak ifade edilebilir. Rüzgara karşı durma düşüncesi iki varsayımına dayanmaktadır: 1. Makro ihtiyati enstrümanlar veya politikalar etkin olamazlar. 2. Yüksek faiz oranı finansal istikrarı tehlikeye sokan değişkenler üzerinde negatif etki yapar. Lars E.O. Svensson, "Inflation Targeting and Leaning against the Wind", *International Journal of Central Banking*, Vol. 10 No. 2, June 2014, p.104

18 Ben S. Bernanke, "Monetary Policy and the Housing Bubble", Speech at Annual Meeting of the American Economic Association, Atlanta, Georgia, January 3, 2010, p.2

19 Agénor and Pereira da Silva, p.7

Krizin nedenleri arasında ABD’de faiz oranlarının 2001-2005 yılları arasında oldukça düşük olmasına bağlayan ve bu durumdan para politikasının sorumlu olduğunu ileri sürenlerden biri olarak Taylor (2010)’e göre, uzun süren düşük faiz politikası kredilerde aşırı büyüme ve konut fiyatlarında artışa neden olmuştur. Düşük faiz oranlarının konutlaşmada yarattığı patlama, konutlaşmanın finansmanında önemli riskleri de beraberinde getirmiş ve sonuç olarak birçok finansal kurumun bilançolarında şiddetli bozulmalara ve ani iflaslara neden olmuştur. Dolayısıyla gevşek para politikası finansal istikrarsızlığa ve buna bağlı olarak büyüme ve makro ekonomik istikrar üzerinde negatif etkiler yapmıştır.²⁰

Svensson (2010) finansal krizin nedenlerini para politikası dışındaki diğer faktörlerle ilişkilendirmektedir. Bu faktörler makro koşullar (macro conditions), finansal piyasalardaki çarpık teşvikler (distorted incentives), denetim ve kontrol sistemindeki yetersizlikler (regulatory and supervisory failures), enformasyon problemleri (information problems) ve ABD konut edindirme politikasının düşük gelirli konut sahiplerini desteklemesi gibi özel koşullar (specific circumstances) olarak sayılmaktadır. Bu anlamda global dengesizlikler, istikrarlı büyüme ve düşük enflasyonun uzun süre devam etmiş olmasına bağlı olarak risklerin hafife alınması, yeterli bir denetim ve kontrol mekanizmasının olmayışı yaşanan enformasyon problemlerinin risklerin yanlış değerlendirilmesine neden olmuştur. Svensson (2010)’a göre finansal krize neden olan bu faktörlerden hiç biri para politikası ile ilgili değildir.²¹

Para politikasının etkinliğini yeniden değerlendirmede son finansal krizin odak olarak kullanılmasını McCallum (2011) uygun görmemektedir. Bu anlamda krizin temel nedenini 2003-2005 yılları arasında gereksiz bir şekilde uygulanan genişlemeci para politikasına bağlayan John Taylor’un argümanını, hedef enflasyon oranındaki bir artışla desteklemediği için kabul etmemektedir. Svensson’un ifade ettiği gibi, krizin temel nedenlerinin para politikası ile alakalı olmadığını ileri süren McCallum (2011) krize uygun bir tepki vermek için para politikası amaçlarında bir değişikliğe gidilmesini mantıktan yoksun bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir.²²

Bernanke(2010)’göre her ne kadar konut fiyatlarındaki artış ile faiz oranlarındaki düşüş hemen hemen aynı döneme denk gelmiş olsa da, uluslararası karşılaştırmalar konut fiyatlarındaki artış ile para politikaları arasında önemli bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. 1998-2005 yılları arasında konut fiyatları sadece ABD’de değil aynı zamanda diğer birçok gelişmiş ülkede de önemli bir artış göstermiştir. Eğer para politikası ABD’de konut fiyatlarındaki artışın önemli bir kaynağı olmuş olsaydı, daha gevşek para politikası uygulamış olan diğer gelişmiş ülkelerde konut fiyatlarındaki artışın daha fazla olması gerekirdi. Oysa diğer ülkelerde böyle bir durumun söz konusu olmadığı görülmüştür. Konut piyasasına yoğun girişlerin yaşanmasında etkili olan dü-

20 John B. Taylor, “Getting Back on Track: Macroeconomic Policy Lessons from the Financial Crisis” *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, May/June 2010, p.167

21 Lars E.O Svensson, “Inflation Targeting and Financial Stability.”... p.2

22 Bennett T. McCallum, “Should Central Banks Raise Their Inflation Targets?”, *Economic Quarterly*, Volume 97, Number 2, Second Quarter 2011, p.123

şük başlangıç ödemelerinin nedeninin kısa dönem faiz oranları değil, uygulanan ipotek (mortgage) yöntemi ile finansal destekleme standartlarındaki düşüşler olduğunu ifade eden Bernanke(2010), bu sonucun konutlaşmadaki balonlara karşı verilebilecek en iyi tepkinin parasal değil, düzenleyici politikalar olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, konut fiyatlarındaki artışın kontrol altına alınmasında faiz oranlarını artırmak yerine, yüksek standartlı finansal destekleme ile birlikte güçlü bir denetim ve kontrol sistemi daha etkili olabilir. ²³

1.3 Finansal Kriz Döneminde Enflasyon Hedeflemesinin Performansı

Finansal Krizin ortaya çıktığı 2007 yılı ile birlikte merkez bankaları kendi amaçlarını gerçekleştirmede oldukça zorlanmışlardır. 2008 yılı boyunca finansal piyasalardaki türbülanslar ile gıda ve enerji fiyatlarındaki görece artışla birlikte manşet enflasyonda yaşanan yükselme 1980 ve 1990'larda enflasyona karşı verilen zorlu mücadeleyi zora sokmuştur. 2008'in sonlarına doğru enerji fiyatlarındaki düşüş ile birlikte finansal kriz 2009 yılında bir resesyona dönüşmüştür. ABD ile birlikte diğer ülkelerde ekonomik büyümede keskin düşüşler yaşanmış, ülkelerin bir çoğunda enflasyon düşerken temel endişe enflasyondan kaçınmak yerine deflasyonun nasıl engelleneceği olmuştur.

Son global finansal kriz ekonomistlerin genel olarak makro ekonomik ve özelde para politikası ile ilgili yaklaşımlarını tekrar gözden geçirip yeni değerlendirmeler yapmalarına zemin hazırlamıştır. Kriz sonrasında politika yapıcılar ve araştırmacıların karşılaştığı en önemli sorulardan biri 'Büyük İyileşme' dönemi para politikası rejimlerinin devam ettirilmesi veya terk edilmesinin uygun olup olmayacağıdır. Bu bağlamda enflasyon hedeflemesi kriz sonrası dönemde ekonomistler arasındaki tartışmaların temel konuları arasında yer almış ve çeşitli yönleri ile eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin Stiglitz (2008) ekonomik genişlemenin patlama (boom) yaptığı kriz öncesi dönemde uygulanan para politikasının finansal krizin temel sorumlusu olduğunu ileri sürmektedir. Bu yüzden Stiglitz'e göre enflasyon hedeflemesi kesinlikle kriz testinde başarısız olmuştur. ²⁴ Diğer taraftan, bazı ekonomistler krizin temel nedenlerini para politikasının dışındaki diğer nedenlere bağlamaktadır. Örneğin krizin temel nedenlerini para politikası dışındaki sebeplere bağlayan Svensson(2010)'a göre enflasyon hedeflemesi stratejisi kriz öncesinde, kriz döneminde ve sonrasında en iyi şekilde uygulanmıştır. ²⁵

Enflasyon hedeflemesine yöneltilen önemli eleştirilerden biri, bu rejimin enflasyon oranına verdiği aşırı ağırlıktan dolayı merkez bankacılarını istihdam ve finansal istikrar gibi önemli para politikası amaçlarını göz ardı etmelerine neden olmasıdır. Global finansal kriz bu tür eleştirilerin ne kadar geçerli olabileceğini test etmesi bakımından oldukça önemlidir.

23 Bernanke, 12-20

24 Joseph E. Stiglitz, "The failure of inflation targeting" *Project Syndicate*, May 2008

25 Lars E.O. Svensson, "Inflation Targeting", *NBER Working Paper* 16654, p.52

2008 tipi bir finansal krizle mücadele etmede diğer para politikası rejimlerine göre, enflasyon hedeflemesinin sunmuş olduğu enstrümanların daha uygun olduğu ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, Filho (2011) enflasyon hedeflemesinin dört önemli yönüne vurgu yapmaktadır.²⁶

1. Deflasyonist bir şok durumunda, güvenilir bir enflasyon hedefi likidite tuzajından ve çok düşük faiz oranlarının dezavantajından kaçınmada önemli bir rol oynar. Kanada Merkez Bankası başkanı Cerney'in ifadesiyle: 'Enflasyon hedeflemesi yüksek ve değişken enflasyonun yerleşmesini engellemedeki kabiliyetini ispat ettiği gibi, deflasyondan gelebilecek hamleleri önlemede gerekli donanımına da sahiptir.

2. Güvenilir bir enflasyon hedeflemesi stratejisi enflasyon hedefini tehlikeye sokmaksızın daha agresif genişleyici bir para politikasının yürütülmesine izin verebilir.

3. Kriz öncesindeki genişleme döneminde enflasyon hedefleyici ülkelerde nominal ve reel faiz oranları yüksek olması, krizin güçlendiği zamanlarda kredi patlamalarının yumuşamasına ve yüksek getirili yabancı varlıkların çekiciliğinin azalmasına neden olmuş olabilir. Bunun ötesinde, ani bir kriz durumunda, yüksek nominal faiz oranına sahip olan ülkeler faiz oranlarını düşürmede daha rahat davranabildikleri için oldukça maliyetli olabilecek olağanüstü mali önlemlere ihtiyaç duymazlar.

4. Enflasyon hedeflemesi ile esnek döviz kuru rejimleri arasında önemli bir korelasyon vardır. Literatürde esnek döviz kuru şok emici (shock absorber) olarak kabul edilmekte ve bu özelliğinden dolayı enflasyon hedefleyici ülkelerin görece performanslarını arttıran bir faktör olduğu vurgulanmaktadır.

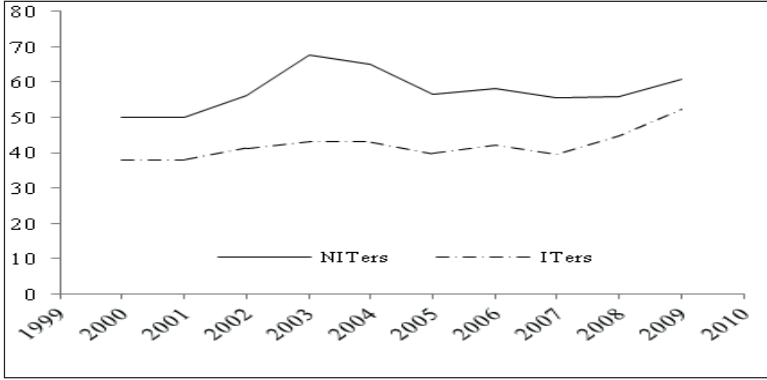
Bir kriz ile karşı karşıya gelindiğinde enflasyon hedeflemesini kabul eden ülkelerin diğer para politikası stratejilerini yürüten ülkelere neden daha başarılı olduğunu Azangue (2012) her iki ülke grubunun sahip olduğu üç önemli yapısal makro ekonomik farklılık açısından incelemektedir: maliye politikası, para politikası ve uluslararası ekonomik değişkenler.²⁷

Enflasyon hedeflemesi maliye politikası yönetimini pozitif bir şekilde etkilemektedir. Enflasyon hedeflemesi yüksek mali disiplinle ilgili olduğuna göre, krize girerken enflasyon hedefleyici ülkelerin özellikle yüksek borç ödeyebilirlik düzeyi gibi mali koşullar konusunda daha iyi durumda olduklarını da kabuk etmek gerekir. Enflasyon hedefleyici ülkelerin bu anlamda başlangıç koşullarının daha iyi olması kriz döneminde bir farklılık yaratmış olabilir. Çünkü ampirik çalışmalar; kriz öncesinde yüksek kamu borcu olan, özellikle kısa vadeli dışsal borçları yüksek olan ülkelerin 2008-2009 krizinden görece olarak daha çok etkilendiğini göstermektedir. Enflasyon hedeflemesi daha yüksek bir mali disiplin sunduğu için enflasyon hedefleyici ülkelerin daha güçlü bir maliye politikasına ve buna bağlı olarak kriz döneminde gerekli

26 Irineu de Carvalho Filho, "28 Months Later: How Inflation Targeters Outperformed Their Peers in the Great Recession", *MPRA Paper No. 29100*, pp.2-3

27 Armand Fouejieu Azangue, "Coping with the Recent Financial Crisis, did Inflation Targeting Make Any Difference?", *Document de Recherche n° 2012-05, 2012*, pp.4-9

ayarlamaları yapabilecek bir esnekliğe ve alana sahip olduğu kabul edilmektedir. Şekil 1 ve Şekil 2 enflasyon hedefleyici olan ülkelerin kamu borçları ve kısa vadeli dışsal borçlarının GSMH içindeki yüzdesinin daha düşük olduğunu göstermektedir.

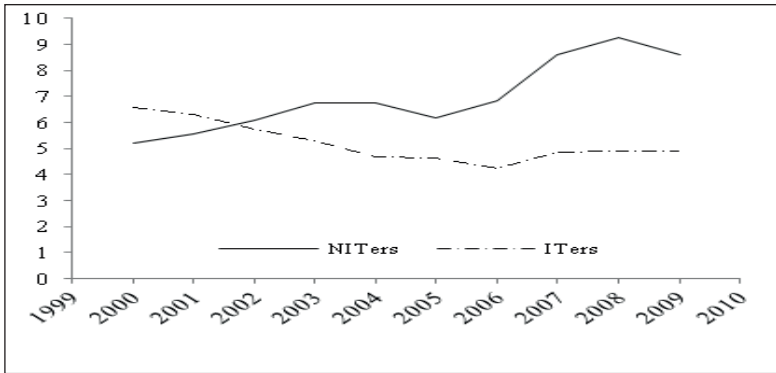

— Enflasyon hedefleyici olmayanlar

- - - Enflasyon hedefleyici olanlar

Şekil 1: Kamusal Borçlar (GSMH'nın yüzdesi)

Kaynak: Azangue, p.6

— Enflasyon hedefleyici olmayanlar

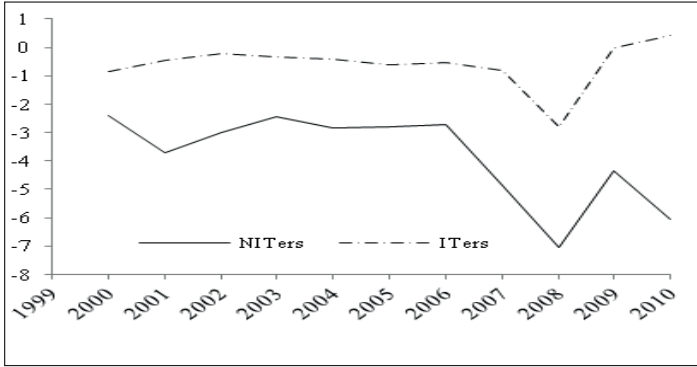
- - - Enflasyon hedefleyici olanlar

Şekil 2: Kısa Vadeli Dışsal Borçlar (GSMH'nın yüzdesi)

Kaynak: Azangue, p.6

Enflasyon hedeflemesi en azından gelişmekte olan ülkelerde düşük döviz kuru değişkenliği ve yüksek dışsal rezerv birikimi sağladığı için kriz döneminde diğer para politikası rejimlerine göre önemli bir avantaja sahip olduğu ifade edilmektedir. Normal şartlar altında dışsal rezervler çok önemli olmasa da dünyanın karşı karşıya kaldığı 2008-2009 global finansal kriz döneminde merkez bankaları ülke sınırları dışından kaynaklanan kredi problemleri ile mücadele etmek zorunda kaldığı için, dışsal rezerv-

lerin merkezi bir önemi olduğu anlaşılmıştır. Dışsal rezervler özellikle düşük bir faiz oranı karşılığında uluslararası piyasalardaki fonlara ulaşmayı garanti etmektedir. Bu anlamda rezervler ülkelerin borç ödeyebilme yeterliliklerinin bir göstergesidir. Uluslar arası döviz rezervleri spesifik ithal mallarına bağlı olan bazı üretim sektörlerine zarar vermeden ülkelerin ithalatlarını sürdürmesini sağlayabilir. Diğer taraftan enflasyon hedeflemesi, dışsal rezerv birikimi ve döviz kuru istikrarı ve cari hesap dengesine yaptığı katkı ile sermaye akımlarındaki ani duruşları düşürmesinden dolayı enflasyon hedefleyici ülkelerin daha sağlam bir dışsal pozisyona sahip olduğu ve bu yüzden kriz döneminde daha kısa bir süre içinde toparlandığını söylemek mümkündür. Şekil 3 cari hesap açığının enflasyon hedefleyici ülkelerde daha düşük olduğunu göstermektedir.

— Enflasyon hedefleyici olmayanlar
- - - Enflasyon hedefleyici olanlar

Şekil 3: Cari Hesap Dengesi (GSMH'nin yüzdesi)

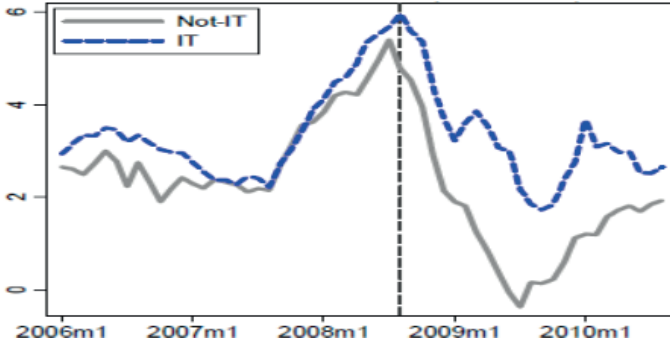
Kaynak: Azangue, p.8

Enflasyon hedeflemesi stratejisi temelde para politikasının kredibilitmesini arttıran faktörler olarak merkez bankasının bağımsızlığı, şeffaflığı ve hesap verebilirliğine dayanmaktadır. Kriz dönemindeki temel endişelerden biri de belirsizlikler ve asimetrik bilgi (ahlaki tehlike ve ters seçim) problemlerindeki artış olduğu için merkez bankalarının daha fazla güvenilir olması yapılacak müdahalelerin finansal piyasalar üzerinde istenen etkiyi gerçekleştireceğine dair bir inancın da oluşmasını sağlamıştır. Diğer taraftan sahip olduğu yüksek kredibilitete, enflasyon hedefleyici gelişmekte olan ülkelerde merkez bankaları enflasyon amaçlarına zarar vermeksizin genişlemeci bir para politikası izlemesine alan açmıştır. Bununla birlikte, merkez bankasının yüksek kredibilitesi aynı zamanda kriz döneminde ortaya çıkabilecek deflasyon fenomeni ile daha kolay bir şekilde mücadele etmeye yardımcı olabilmektedir.

Enflasyon hedeflemesi bu avantajlara sahip olmuş olsa da, önemli olan enflasyon hedeflemesinin bu avantajlarını kriz döneminde makro ekonomik performansa aktararak bir farklılık oluşturabilmesidir. Bu yüzden kriz döneminde enflasyon hedefleyici ülkeler ile enflasyon hedefleyici olmayan ülkelerin özellikle enflasyon, reel ve nominal faiz oranları ile GSMH büyümesi açısından karşılaştırılmasında fayda vardır.

Enflasyon oranı genellikle para politikası uygulamaları ile belirlenen bir makro ekonomik değişken olarak düşünülmektedir. Finansal krizin en şiddetlendiği dönemde enflasyon oranı düşme trendinde olduğu için temel endişe deflasyon korkusu olmuştur. Bu yüzden enflasyon hedeflemesinin enflasyonu düşürmedeki rolünden çok enflasyon hedefleyici ülkelerin kriz döneminde düşen genel fiyatlar düzeyinden ne kadar etkilendiğini değerlendirmek daha uygundur.

Son krizde yaşanan “deflasyon korkusu” enflasyon hedeflemesi rejimi lehine ileri sürülen argümanları güçlendirmiştir. Merkez bankası politika faizi sıfır seviyesine ulaştığında deflasyon beklentileri faiz oranlarının yükseltilmesi ve dolayısıyla ekonomi üzerinde daraltıcı baskıların artmasına neden olacaktır. Enflasyon hedeflemesi hem çok düşük hem de çok yüksek enflasyon oranından kaçınmayı gerektiren bir para politikası çerçevesidir. Bu yüzden daraltıcı bir ekonomik şok durumunda, enflasyon hedeflemesi rejiminde genişleyici bir para politikasının otomatik olarak devreye geçmesi gerekir. Merkez bankası açık bir şekilde düşük ama pozitif bir enflasyonu taahhüt ettiği için kamu oyunun bir deflasyon beklentisi içinde olma ihtimali düşüktür. Enflasyon beklentilerinin hedef enflasyon seviyesinde olmasından dolayı, pozitif enflasyon hedefine yönelik güvenilir bir taahhüt deflasyon tehlikesini önleyebilir.²⁸ Bu bağlamda Filho(2010) son küresel finansal kriz döneminde enflasyon hedefleyici olmayan ülkelerle karşılaştırıldığında enflasyon hedefleyici ülkelerde enflasyon oranındaki düşüşün daha az olmasından dolayı kalıcı deflasyondan kaçınma konusunda enflasyon hedefleyici ülkelerin daha iyi bir performans gösterdiğini ifade etmektedir.²⁹ Şekil 4’te görüleceği üzere enflasyon hedefleyici olmayan ülkelerde negatif enflasyon yaşanırken enflasyon hedefleyici ülkelerde böyle bir durum yaşanmamıştır.

— Enflasyon hedefleyici olmayanlar
- - - Enflasyon hedefleyici olanlar

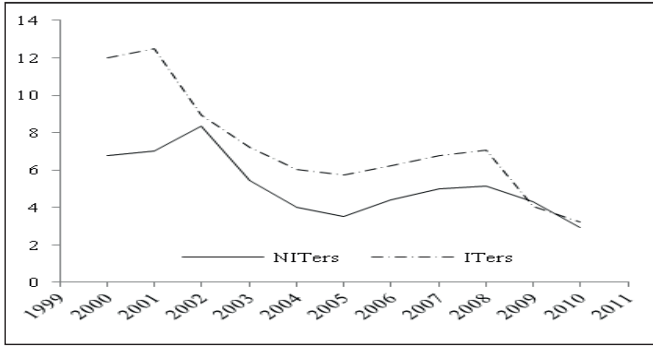
Şekil 4: Kriz Döneminde Enflasyon Hedefleyici Olan ve Olmayan Ülkelerin Enflasyon Oranları

Kaynak: Filho, ‘28 Months Later: How Inflation Targeters Outperformed Their Peers in the Great Recession’...p.37

28 Carl E. Walsh, “Inflation Targeting: What Have We Learned?” *International Finance* 12:2, 2009, p.225

29 Irineu de Carvalho Filho, “Inflation Targeting and the Crisis: An Empirical Assessment”, *IMF Working Paper*, WP/10/45, February 2010, p.8

Enflasyon hedeflemesinin kriz dönemindeki performansını değerlendirirken önemli kriterlerden biri de faiz oranlarının enflasyon hedefleyici olan ve olmayan ülkelerde nasıl bir seyir izlediğidir. 2008 yılının başlangıcından aynı yılın Ağustos ayına kadar her iki ülke grubunda da nominal faiz oranları artmıştır. Tersine kriz derinleştikçe hem enflasyon hedefleyici ülkelerde hem de enflasyon hedefleyici olmayan ülkelerde faiz oranlarında keskin düşüşler yaşanmıştır (Şekil 5). Bununla birlikte enflasyon hedefleyici ülkelerdeki faiz düşüşleri diğer ülkelere göre %1.5 daha fazla olmuştur. Bu sonuç görece olarak sahip olduğu yüksek faiz oranlarından dolayı enflasyon hedeflemesinin gerek duyulduğu zaman faiz oranlarını düşürmede merkez bankasına yeteri kadar alan oluşturacağı argümanını haklı çıkarmaktadır.

— Enflasyon hedefleyici olmayanlar
- - - - Enflasyon hedefleyici olanlar

Şekil 5: Kriz Döneminde Nominal Faiz Oranları

Kaynak: Azangue, p.16

Enflasyon ve faiz oranları dışında enflasyon hedefleyici olan ve olmayan ülkeler daha genel bir perspektifle Reel GSMH açısından karşılaştırılabilir. Azangue (2012)³⁰ ve Filho (2010)³¹ kriz döneminde enflasyon hedefleyici ülkelerin GSMH açısından bir farklılık yaratmadığını ifade etmektedir. Zira enflasyon hedefleyici ülkelerle enflasyon hedefleyici olmayan ülkelerin GSMH büyüme hızlarında krizin kendini en şiddetli şekilde hissettirdiği 2008-2009 döneminde her iki ülke grubu açısından keskin düşüşlerin yaşandığı ve bu düşüşler arasında önemli bir farkın olmadığı gözlenmiştir.

Sonuç olarak 2008/2009 finansal krizi döneminde enflasyon hedeflemesinin GSMH büyümesi ve enflasyon oranı açısından önemli bir farklılık yaratmazken, diğer para politikası rejimlerini uygulayan ülkelere göre enflasyon, reel GSMH ve kısa dönem enflasyon beklentilerindeki değişkenlikler ve deflasyonu engelleme ile reel ve nominal faiz oranları konusunda enflasyon hedeflemesi rejimini uygulayan ülkelerin daha başarılı olduğu görülmektedir.

30 Azangue, p.18

31 Filho, Inflation Targeting and the Crisis: An Empirical Assessment, ...p.13

2. PARA POLİTİKASI AÇISINDAN FİNANSAL KRİZİN ÖĞRETTİKLERİ

2.1 Kriz Öncesinde Para Politikasının Temel Prensipleri

Ekonomi tarihi finansal krizler, depresyonlar ve savaşlar gibi büyük gelişmelerden sonra para politikası ile ilgili geleneksel yaklaşımın önemli değişikliklere maruz kaldığını göstermektedir. Uzun bir istikrar döneminden sonra para politikasına yönelik oluşan bir konsensüs bir finansal kriz ile birlikte kısa bir süre içinde değişebilmektedir. Global finansal kriz bu anlamda istisna değildir. Nitekim 1970'lerde yaşanan yüksek enflasyon deneyimi ve son dönemdeki finansal kriz para politikası ile ilgili geleneksel yaklaşımların ve konsensüsün tekrar gözden geçirilmesini gündeme getirmiştir.

Finansal krizden çıkarılan temel dersler ve buna bağlı olarak para politikası ile ilgili düşüncelerimizin nasıl değiştiği konusuna geçmeden önce, kriz öncesinde merkez bankalarının para politikasına nasıl yaklaştıklarını incelememizde fayda vardır. Küresel finansal kriz öncesinde para politikasına yönelik temel bazı prensipler yüksek düzeyde kabul görmüşlerdir. Mishkin (2011) para politikası ve enflasyon hedeflemesi teorisi ile ampirik çalışmalardan elde edilen ve hemen hemen tüm merkez bankalarının düşüncelerine yön veren para politikasının dokuz temel prensibini ortaya koymuştur.³²

1. Enflasyon her zaman ve her yerde var olan bir fenomendir.
2. Fiyat istikrarı çok önemli avantajlar sunmaktadır.
3. Uzun dönemde enflasyon ile işsizlik arasında bir değiş-tokuş yoktur.
4. Taylor Prensibi fiyat istikrarı için gereklidir.
5. Zaman tutarsızlığı problemi para politikası ile ilgili bir fenomendir.
6. Bekleyişlerin makro ekonomideki rolü oldukça önemlidir.
7. Merkez bankasının bağımsızlığı makro ekonomik performansı artırır.
8. Nominal bir çapaya yönelik güvenilir bir taahhüt fiyat ve üretim istikrarını teşvik eder.
9. Finansal istikrarsızlık iktisadi dalgalanmalarda önemli bir rol oynar.

Borio (2011) ise küresel krizden önce merkez bankacılığının genel para politikasına yaklaşımını dört önermede özetlemektedir.³³

1. Fiyat istikrarı makroekonomik istikrar için yeterlidir.
2. Parasal ve finansal fonksiyonlar arasında açık bir ayırımın vardır. Para politikası fiyat istikrarına odaklanırken finansal politika finansal istikrara odaklanmaktadır.

32 Frederic S. Mishkin, "Monetary Policy Strategy: Lessons from the Crisis", *NBER Working Paper* No. 16755, February 2011, pp.3-11

33 Claudio Borio, "Central Banking Post-Crisis: What Compass for Uncharted Waters", *BIS Working Papers*, No.353, September 2011

3. Para politikasının ekonomiyi etkilemesi için kısa vadeli faiz oranları yeterlidir.

4. Eğer her merkez bankası kendi ekonomisinin sorunlarını kendisi çözerse küresel para politikasının durumu da sağlam olacaktır.

Global finansal krizden on bir yıl önce gerçekleştirilen bir sempozyumda ‘Jackson Hole Konsensüsü’ olarak adlandırılan mutabakatta para politikasının yukarıda sayılan prensiplerine ek olarak birçok yönüyle ortak görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir.³⁴ Bunlardan biri otomatik stabilizatörler hariç maliye politikasının makro ekonomik talep yönetiminde uygun bir araç olarak kabul edilmemesidir. Bu yüzden para politikası kısa dönem faiz oranlarını yönlendirmek suretiyle kısa dönem toplam talep yönetiminde öncelikli bir rol oynamaktadır.

İkinci olarak ara parasal hedefler nihai politika amaçları ile istikrarlı bir ilişki olmadığı için kullanılmaları uygun değildir. Bunun yerine, dalgalı döviz kuru ile birlikte para politikası uzun dönemde gerçekleştirebileceği makro ekonomik değişkenlere, yani fiyat istikrarı üzerine odaklanmalıdır.

Üçüncü olarak, finansal krizler sadece gelişmekte olan ülkelerde görülebilir, gelişmiş ve iyi regüle edilmiş finansal piyasalara sahip olan gelişmiş ülkelerde finansal krizlerin görülebilme olasılığı yoktur. Bunun ötesinde fiyat istikrarı ile finansal istikrar arasında çok yakın ilişki vardır. Birinin başarılması diğ erinin de gerçekleşmesini kolaylaştırır.

1980’lerin sonlarından finansal krizin şiddetlendiği 2008 ortalarına kadar süren iyileşme dönemi (Great Moderation) uzun dönemde para politikası reel değişkenleri etkileme de kısa ve orta vadede fiyat istikrarını tehlikeye atmadan iktisadi dalgalanmaların istikrara kavuşması için kullanılabilceğini göstermiştir. Bu yaklaşım birçok ülkede enflasyon hedeflemesi aracılığıyla uygulamaya konulmuştur.³⁵

Finansal kriz öncesinde merkez bankaları finansal şokların ekonomi üzerinde negatif etkiler yaptığının farkındaydılar. Merkez bankalarının sadece para politikası ile ilgili raporları değil aynı zamanda finansal sistemdeki potansiyel tehlikeleri tartışmak için ‘Finansal İstikrar Raporları’ nı da yayınlamış olması bunun en güçlü kanıtıdır. Bununla birlikte, finansal istikrarsızlık iktisadi dalgalanmaların en önemli kaynağı olarak görülmediği için merkez bankalarındaki genel denge modelleri içinde yer almamıştır. Bu durum doğal olarak para politikası ile finansal istikrar politikası arasında bir dikotomiye neden olmuş ve dolayısıyla her iki politika birbirinden ayrı bir şekilde yürütülmüştür.³⁶

Enflasyon hedeflemesinin temel elemanları; açık bir şekilde tanımlanmış bir amaç (fiyat istikrarı), bu amacı takip eden bağımsız bir merkez bankası, tek bir enstrüman (kısa dönem faiz oranları) ve şeffaf bir iletişim süreci şeklinde sıralanmaktadır.

34 Charles Bean vd., “Monetary Policy After the Fall”, in. ‘Makroekonomik Challenges: The Decade Ahead’, Jackson Hole Symposium, Federal Reserve Bank of Kansas City, 2010, pp.268-269

35 Alex Cukierman, “Monetary Policy and Institutions Before, During, and After The Global Financial Crisis”, *Journal of Financial Stability* xxx (2013) xxx– xxx, 2013, p.2

36 Mishin, p.17

Enflasyon hedeflemesinin bu temel faktörler çerçevesinde tanımlanmasının bir sonucu para politikasının finansal hassasiyetleri gözetmede yeteri kadar bir alana sahip olamamasıdır. Kriz öncesi yaklaşım, finansal dengesizliklerin temel göstergesi olması açısından varlık fiyatlarına odaklanmaktaydı ve birçoğuna göre para politikası ancak enflasyon ve üretime yönelik etkileri açısından varlık fiyatlarındaki hareketlenmeleri hesaba katması gerekirdi.³⁷

Kriz öncesinde merkez bankasındaki aktif tartışmalardan biri de merkez bankalarının varlık fiyatlarındaki balonlara nasıl karşılık vermesi gerektiği ile ilgilidir. Varlık fiyatları aktarım mekanizmasının temel bir unsuru olmasından dolayı, para politikasının varlık fiyatlarına karşılık vermesi optimal para politikası teorisinin bir gereğidir. Burada temel olarak tartışılan yöntemlerden biri para politikasının vereceği tepkinin şiddeti enflasyon ve üretim istikrarı için gerekli olan düzeyden fazla olup olmayacağıdır. Alternatif olarak para otoriteleri varlık fiyatlarındaki olası balonlara doğrudan müdahale etmeli mi, yoksa balonun patlamasından sonra enflasyonu ve üretimi stabilize etmek için varlık fiyatlarındaki düşüşlere mi tepki vermelidir? Bu durum literatürde ‘rüzgara karşı durma’-‘sonradan temizleme’(lean vesus clean) tartışması olarak karakterize edilmektedir.

Kriz öncesi dönemde varlık fiyatlarındaki artışların ekonomi üzerinde negatif etkilerinin olacağı kabul edilmekle beraber, fiyatlardaki bu artışlara nasıl tepki verileceği konusu ‘lean versus clean’ çerçevesinde farklı yaklaşımları doğurmuştur. Bu bağlamda varlık fiyatları balonlarının oluşturacağı olası tehlikeler karşısında hem merkez bankası hem de merkez bankası dışında bazı ekonomistler balonların kontrolden çıkıp patlamadan önce merkez bankasının faiz oranlarını yükseltmek suretiyle durdurması, yani ‘rüzgara karşı durma’ (lean again the wind) yöntemine başvurması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Buna göre balonlardaki büyümeyi yavaşlatmak için faiz oranlarının yükseltilmesi daha iyi sonuçlar doğuracaktır. Çünkü böyle davranmakla merkez bankası ya balonları engelleyecek ya da balonların patlamasıyla ekonominin göreceği zararları minimize edecektir.

Fiyat istikrarının geçerli olduğu bir dönemde merkez bankasının faiz oranını yükseltmek ve buna bağlı olarak enflasyon oranını daha da düşürmek pahasına finansal dengesizlikleri durdurmaya çalışmasının altında yatan temel argümanlar şunlardır: Eğer finansal dengesizliklerin daha da büyümesinin önüne geçilmezse öncelikle güçlü enflasyonist baskılarla birlikte aşırı ısınan ekonomi, balonların sönmeleriyle birlikte resesyona girecek ve buna bağlı olarak enflasyon hedeflenen oranın altında gerçekleşecektir. Bu yüzden para politikasının sonradan ortaya çıkacak büyük zararları önlemek için proaktif bir şekilde hareket etmesi gerekir. Uygulanan sıkı para politikasından kaynaklanan başlangıçtaki üretim düşüşleri sonradan ortaya çıkan patlama(boom) ve çöküntülerin(burst) daha büyük zararlarına karşı bir ‘sigorta primi’ olarak görülmemelidir.³⁸

37 Mark Carney, “Monetary Policy After the Fall”, Remarks at Eric J. Hanson Memorial Lecture, University of Alberta, Edmonton, Alberta, 1 May 2013, p.7

38 Jesús Crespo Cuaresma, Ernest Gnan, “Four Monetary Policy Strategies in Comparison: How to Deal with Financial Instability?”, *Monetary Policy & The Economy* Q3/08, 2008, p.80

‘Greenspan Doktrini’ olarak da bilinen ‘patlamadan sonra temizleme’ (Cleaninig up after the bubble burst) yaklaşımını savunanlar, rüzgara karşı durma yaklaşımının bazı nedenlerden dolayı eleştirmektedirler. Bunların başında özellikle Tinbergen Prensibi gereği herhangi bir enstrümanın ancak tek bir amaç için kullanılabilceği şeklindeki bir yaklaşımdır. Bu bağlamda merkez bankaları faiz oranı enstrümanını ancak fiyat istikrarı amacı ile kullanılabilir. Bununla birlikte finansal dengesizliklere karşı faiz oranlarının yükseltilmesi, finansal dengesizliklerden etkilenmemiş sektörler üzerinde istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Diğer taraftan düşük enflasyonun geçerli olduğu bir ortamda merkez bankasının faiz oranlarını yükseltmesi kamuoyu ve politika yapıcılar tarafından pek hoş karşılanmayacağı ifade edilmektedir.

2.2 Küresel Finansal Krizden Çıkarılan Dersler

Küresel finansal krizden önceki yaklaşık onbeş yıllık dönemin en önemli yönü dünya genelinde süren yüksek enflasyon oranlarının düşürülmüş olmasıdır. Bu başarı söz konusu dönemin neden merkez bankacılığının altın yılları olarak görüldüğünün en önemli açıklamasıdır. Birçok ülke enflasyon oranlarını tek rakama indirerek fiyat istikrarını önemli ölçüde yakalamışlardır. Bunun ötesinde enflasyon oranları giderek daha istikrarlı olmakla birlikte enflasyona yönelik şokların daha kısa süreli olduğu görülmüştür. Tüm bunlar daha istikrarlı büyüme oranları ile aynı döneme denk gelmekte ve bu yüzden merkez bankaları sürdürülebilir bir büyüme için fiyat istikrarının en temel ön koşul olduğunu güçlü bir şekilde savunabilmişlerdir. Ne var ki, enflasyon oranındaki düşüş aynı zamanda son krize zemin hazırlayan finansal piyasalardaki bazı gelişmelerle birlikte yaşanmıştır.³⁹

Bu yönüyle ele alındığında, 2007-2009 küresel finansal krizi sadece dünya ülkelerinde makro ekonomik dengeleri değiştirmemiş, aynı zamanda para politikası ile ilgili kökleşmiş genel kabullerin tekrar gözden geçirilmesini ve tartışılmasını da gündeme getirmiştir. Kriz öncesinde, esnasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler bazı yönleriyle kriz öncesinde para politikası ile ilgili sahip olunan temel bilgi ve anlayışlarla hareket ederek yapılan analizlerin modifiye edilmesi gerektiğini göstermiştir. Krizden çıkarılan temel dersler para politikası ilkeleri ve para politikası stratejisine dair yaklaşımların nasıl değişeceğini ortaya koymaktadır.

Bazı ekonomistlere göre kriz öncesi ile karşılaştırıldığında para politikası çerçevesi ile ilgili yaklaşımlar minimal düzeyde değişirken bazıları ise argümanlarını daha radikal bir yaklaşımla ileri sürmektedirler. Bu bağlamda Smets (2013), literatürde üç yaklaşımın öne çıktığını ifade etmektedir:⁴⁰

Bunlardan birincisi ‘Modifiye Edilmiş Jackson Hole Konsensüsü’ yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre finansal istikrarsızlık söz konusu olduğunda para politikası çerçevesi ile ilgili sadece çok küçük değişikliklerin yapılması gerekir. Para politikası ve

39 Stefan Gerlach vd., “Are the Golden Years of Central Banking Over? The Crisis and the Challenges”, *Geneva Reports on the World Economy* 10, 2009, p.117

40 Frank Smets, Financial Stability and Monetary Policy: How Closely Interlinked?, in. *Two Decades of Inflation Targeting: Main Lessons and Remaining Challenges*, Sveriges Riksbank Economic Review 2013:3 Special Issue, pp.35-40

makro ihtiyati politikanın sahip olduğu amaçlar, araçlar ve aktarım mekanizmasının birbirinden kolaylıkla ayırt edilebileceğini ileri süren Modifiye Edilmiş Jackson Hole Konsensüsü temel olarak para politikası enstrümanları ile makro ihtiyati politika enstrümanları arasında sınırlı bir etkileşimin olduğu yargısına dayanmaktadır. Bu yüzden krizden önce para politikasının finansal dengesizlikleri önlemede önemli bir katkısı olamaz ve dolayısıyla makro ihtiyati politikanın tersine kısa dönem faiz oranları enstrümanı finansal dengesizliklere karşı etkin bir şekilde kullanılamaz. Buna göre her bir kurum kendi öz enstrümanlarını kullanmak suretiyle merkez bankası fiyat istikrarı ve üretim istikrarı amaçlarını; makro ihtiyati otoritelerin ise finansal istikrarı takip etmesinin daha uygun olacağı belirtilmektedir. Modifiye edilmiş Jackson Hole Konsensüsüne göre para politikası sadece fiyat ve üretim istikrarını etkilediği müddetçe finansal istikrarı hesaba katmalıdır.

Kriz sonrasında gündeme gelen ikinci bir yaklaşım ise Borio ve Lowe tarafından öne sürülen ‘rüzgara karşı durma’(leaning against the wind) yaklaşımıdır. Buna göre finansal dalgalanmalara karşı makro ihtiyati politikalar tam anlamıyla kullanılamaz. Enflasyon istikrarı para politikasının öncelikli amacı olmaya devam ederken, merkez bankası ikincil bir amaç olarak finansal istikrarı gözetmelidir. Bu bağlamda merkez bankası finansal dengesizliklere karşı, kısa dönem enflasyon hedefi için gerekli olan orandan daha fazla olabilecek şekilde faiz oranını arttırarak ileride çıkabilecek finansal kriz ihtimalini düşürebilecektir. Pratik olarak finansal kriz konjonktürel dalgalanmalardan daha uzun olduğu için böyle bir yöntem ancak politika ufkunun daha fazla uzatılması ile uygulanabilir.

Üçüncüsü ise ‘finansal istikrar fiyat istikrarıdır’ yaklaşımı olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşım geleneksel enflasyon hedeflemesi stratejisinin radikal bir şekilde yeniden şekillenmesini gerektirmektedir. Bu yaklaşımı savunanlara göre fiyat istikrarı ile finansal istikrar birbirinden ayırt edilemeyecek kadar iç içe geçmiştir. Para politikası esas itibarı ile finansal sistemi istikrara kavuşturmakla alakalıdır. Bu yüzden para politikası genişleme döneminde ortaya çıkan finansal dengesizliklere karşı faiz oranlarını yükseltirken daralma sürecinde para politikası aktarım mekanizmasının önünü açmalıdır.

2007-2009 küresel finansal krizinden çıkarılan dersleri şu başlıklar altında sıralayabiliriz.

1. Fiyat istikrarı finansal istikrarı garanti edemez. Son kriz öncesinde fiyat ve üretim istikrarının finansal istikrarı da kolaylaştıracağı şeklinde ortak bir görüş hakimdi. Buna göre para politikası optimal olarak enflasyon ve üretimi stabilize ederken aynı zamanda varlık fiyatlarını da stabilize etmekte ve böylece varlık fiyatlarındaki olası balonların gerçekleşmesine engel olacaktır. Nitekim merkez bankalarının, ‘Büyük İyileşme’ olarak da bilinen enflasyonu stabilize etmesi ve konjonktürel dalgalanmalarda değişkenliği azaltması politika yapımcıların finansal şoklardan gelebilecek riskler konusunda güvenlerini arttırmıştır. Küresel finansal kriz deneyimi, bir para po-

litikası stratejisi olarak esnek enflasyon hedeflemesi ile ilgili önemli bir soruyu gündeme getirmiştir. Fiyat ve üretim istikrarı finansal istikrar için yeterli midir? Enflasyon hedeflemesi uzun dönemli bir makro ekonomik istikrar sağlamasına rağmen, finansal kriz bunun finansal istikrar için yeterli olmadığını ortaya koymuştur. Buna bağlı olarak hem akademik çevre hem de merkez bankacıları içinde finansal istikrarın da para politikası amaçlarına dahil edilmesi gerektiği ileri sürmektedirler.

Bernanke(2011) gerçekleşen yeniliklere bağlı olarak, merkez bankasının kamuoyu ile olan iletişimde olumlu gelişmeler olmakla birlikte, kriz sonrasında para politikası temel çerçevesinin standart yaklaşımdan fazla sapmayacağını öngörmektedir. Bununla birlikte, merkez bankaları, finansal istikrarın sürdürülmesinin eşit dereceli bir sorumluluk olduğu şeklindeki finansal krizden çıkan önemli bir dersi de dikkate almaktadırlar. Merkez bankaları kriz öncesinde finansal istikrarı göz ardı etmese de, finansal istikrar genellikle para politikasının ‘küçük ortağı’ (junior partner) olarak görülmekteydi. Bernanke (2011)’e göre krizin makro ekonomik politikaya en önemli katkısı finansal istikrar politikasına para politikası ile eşit bir statü veriyor olmasıdır.⁴¹

2. Finansal sektördeki gelişmelerin ekonomik aktiviteler üzerindeki etkisi geçmişte bilinenlerden daha fazladır. Bu yüzden kriz, finansal bozulmaların makro ekonomik analizlerin merkezinde olması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda merkez bankalarının geleceğe yönelik tahminler ve politika analizleri için kullandıkları makro-ekonomik modellerde, kriz öncesinde yapılanın aksine finansal bozulmaları göz ardı etmemeleri gerekmektedir. Sonuç olarak finans ile makro ekonomi arasındaki etkileşim konusunda ilginin arttığı görülmektedir. Hem akademik hem de merkez bankaları çevrelerinde ekonomistler, finansal bozulmaları genel ekonomik modellere aktif bir şekilde eklemekte ve finansal bozulmaların para politikası stratejisini nasıl modifiye edeceğini ortaya koyan yeni bir literatür doğmaktadır.⁴²

3. Faiz oranı politikası finansal istikrar için yeterli değildir. Genel olarak, merkez bankası finansal istikrar ile fiyat istikrarı arasındaki bir trade-off ile karşı karşıya değildir. Finansal istikrar ile fiyat istikrarı çoğu zaman birbirlerini pekiştirmektedirler. Bununla birlikte fiyat istikrarı amacı ile kullanılan faiz oranı politikası finansal istikrar için yeterli olamaz. Finansal istikrar amacı için faiz oranı enstrümanını kullanmak enflasyona ve reel ekonomiye önemli zararlar verebilir. Örneğin fiyat istikrarının geçerli olduğu bir ekonomik ortamda kredilerdeki aşırı büyümeyi önlemek için faiz oranı enstrümanının kullanılması verilebilecek en uygun tepki olamaz. Bu şartlar altında riskleri kontrol altına almak ve finansal istikrarı sağlamak için merkez bankasının makro ihtiyati enstrümanları kullanması daha doğru bir politika seçimi olarak kabul edilmektedir.⁴³

41 Ben S. Bernanke, “The Effects of the Great Recession on Central Bank Doctrine and Practice”, *Remarks at the 56th Economic Conference*, Federal Reserve Bank of Boston, October 18, 2011, p.5

42 Mishkin, pp.21-22

43 Athanasios Orphanides, “Monetary Policy Lessons from the Crisis” *Central Bank of Cyprus Working Paper* 2010-1, May 2010, p.23

4. Sonradan temizleme (cleaning up) yaklaşımının maliyeti oldukça yüksektir. “Lean versus clean” tartışması temelde para politikasının potansiyel varlık fiyatları balonlarına tepkisinin gerekli olup olmadığına odaklanmaktadır. Mishkin (2011) böyle bir tartışmanın anlamlı olabilmesi için varlık fiyatı balonlarının birbirinden ayrılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda söz konusu varlık fiyatları balonlarının kredi genişlemesinden kaynaklanan balonlar olup olmadığı oldukça önemlidir. Mishkin’e göre asıl tehlikeli ve maliyetli olanı, kredi kaynaklı balonlardır. Buna göre krizden çıkarılan en önemli derslerden biri de kredi kaynaklı balonların sadece aşırı maliyetli olabilmeleri değil, aynı zamanda krizden sonra temizlenmelerinin de (clean up) oldukça zor olduğudur. Bunun ötesinde vurgulanması gereken önemli bir nokta da bu tip balonların fiyat ve üretim istikrarının olduğu bir dönemde de ortaya çıkabilmesidir. Zira, fiyat ve üretim istikrarı piyasa katılımcılarının ekonomiye yönelik riskleri hafife almalarına neden olduğu için esasen kredi kaynaklı balonları da bir anlamda teşvik etmiş olmaktadır. Bu yüzden balonlara karşı durma yönteminin (lean against the wind) kriz sonrası temizleme (cleaning up) yönteminden daha etkili olduğu finansal kriz ile birlikte daha iyi anlaşılmaktadır.⁴⁴

5. Sıfır sınırında faiz oranı geçmişte bilinenden daha problematiktir. Krizin şiddetlendiği 2008 yılında toplam talepteki çöküşler karşısında birçok merkez bankası faiz oranlarını sıfıra yakın bir seviyeye düşürmüşlerdir. Bazı merkez bankaları faiz oranlarını daha fazla düşürmek istese de sıfır sınırında faiz oranı merkez bankalarının bu isteklerinin gerçekleşmesine izin vermemiştir. Dolayısıyla krizden çıkarılan derslerden biri de sıfır sınırında faiz oranının (zero lower bound) merkez bankalarının düşündüğünden daha ciddi bir problem olmasıdır.⁴⁵

6. Para politikası ile finansal istikrar politikası arasında bir dikotomi yoktur. Daha önce ifade edildiği gibi makro ihtiyati politikalar finansal istikrarı teşvik ederek para politikasını da etkilerken para politikası da finansal istikrarı etkileyebilir. Eğer makro ihtiyati politikalar kredilerdeki balonları sınırlandırmak için kullanılırsa kredilerdeki büyüme yavaşlayacak ve buna bağlı olarak toplam talepteki büyüme de yavaşlayacaktır. Bu durumda toplam talepteki zayıflamayı telafi etmek için para politikasının gevşetilmesi gerekir. Alternatif olarak eğer ekonomiyi canlandırmak için faiz oranı düşük tutulacaksa krizde görüldüğü gibi, bu durumda kredi balonlarının ortaya çıkması ihtimali yüksektir. Bu şartlar altında kredi balonlarının ortaya çıkmasına fırsat vermemek için daha sıkı makro ihtiyati politikaların devreye girmesi gerekir. Fiyat istikrarı, üretim istikrarı ve finansal istikrar bir arada takip edildiğinde para politikası ile makro ihtiyati politikalar arasındaki işbirliği daha da değerli olur. Mishkin’e göre para politikası ile makro ihtiyati politikalar arasındaki işbirliğinin etkili olabilmesi için tek kurumun her iki görevi de yerine getirmesi gerekir. Kontrolünün farklı kurumlara verilmesi durumunda politikaların koordinasyonunu sağlamak bir hayli zor olacaktır.⁴⁶

44 Mishkin, pp.39-40

45 Mishkin, pp.26-27

46 Mishkin, pp.46-47

SONUÇ

Son global finansal kriz ekonomistlerin genel olarak makro ekonomik ve özelde para politikası ile ilgili yaklaşımlarını tekrar gözden geçirip yeni değerlendirmeler yapmalarına zemin hazırlamıştır. Kriz sonrasında politika yapıcılar ve araştırmacıların karşılaştığı en önemli sorulardan biri ‘Büyük İyileşme’ dönemi para politikası rejimlerinin devam ettirilmesi veya terk edilmesinin uygun olup olmayacağıdır. Bu bağlamda enflasyon hedeflemesi kriz sonrası dönemde ekonomistler arasındaki tartışmaların temel konuları arasında yer almıştır. Son yaşanan finansal kriz deneyimi geleneksel enflasyon hedeflemesine yönelik yaklaşımların her zaman geçerli olamayacağını ortaya koymuş ve bu yaklaşımların değişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Öncelikle finansal kriz fiyat istikrarının finansal istikrar için yeterli olmadığını, finansal dengesizliklerin fiyat istikrarı şartları altında da gerçekleşebildiğini göstermiştir. Diğer taraftan finansal kriz fiyat istikrarı ile birlikte finansal istikrarın sağlanabilmesi için faiz oranı yanında makro ihtiyati politika enstrümanlarının kullanılması gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Buna bağlı olarak para politikası yapıcılarını fiyat istikrarı amacını sürdürmeye yönelik politikalarını belirlerken finansal istikrar da hesaba katmalıdır.

Kriz öncesinde enflasyon hedeflemesinin belirlenen bu eksikliklerine rağmen krizin zararlarına karşı görece olarak daha etkin bir koruma mekanizmasına sahip olduğu görülmektedir. Zira kriz öncesindeki genişleme döneminde enflasyon hedefleyici ülkelerde nominal ve reel faiz oranlarının daha yüksek olması bir avantaj olarak kullanılabilmiştir. Bir anı kriz durumunda, yüksek nominal faiz oranına sahip olan ülkeler faiz oranlarını düşürmede daha rahat davranabildikleri için oldukça maliyetli olabilecek olağanüstü mali önlemlere ihtiyaç duymamışlardır. Diğer taraftan enflasyon hedeflemesi yüksek mali disiplini gerektiren bir rejim olmasından dolayı enflasyon hedefleyici ülkelerin daha güçlü bir maliye politikasına ve buna bağlı olarak kriz döneminde gerekli ayarlamaları yapabilecek bir esnekliğe ve alana sahip olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca enflasyon hedeflemesi rejimi altında merkez bankası açık bir şekilde düşük ama pozitif bir enflasyonu taahhüt ettiği için kamu oyununun bir deflasyon beklentisi içinde olma ihtimali düşüktür. Bu yüzden son küresel finansal kriz döneminde temel bir problem olarak görülen deflasyon korkusu enflasyon hedefleyici ülkelerde yaşanmamıştır.

Son yaşanan global kriz enflasyon hedeflemesinin kendisini yenilemesi ve yeni koşullara uyum göstermesi açısından önemli bir fırsat olmuştur. Zira enflasyon hedeflemesi rejimi katı kurallardan oluşan bir para politikası çerçevesi değil, tersine uzun dönem amaçlarını tehlikeye sokmaksızın esnek olarak uygulanan bir rejimdir. Bu anlamda merkez bankalarının amaç fonksiyonuna fiyat istikrarı yanında finansal istikrar da eklenmiş, her iki amacı birlikte gerçekleştirmek için faiz oranlarına ek olarak makro ihtiyati araçlar da kullanılmaya başlanmıştır.

KAYNAKÇA

- AGENOR, Piere-Richard and da Silva, Pereira, “Inflation Targeting and Financial Stability: A Perspective From the Developing World”, *Inter-American Development Bank*, 2013,
- AZANGUE, Armand Fouejieu, “Coping with the Recent Financial Crisis, did Inflation Targeting Make Any Difference?”, *Document de Recherche*, n° 2012-05, 2012
- BEAN, Charles, Paustian Matthias, Penalver Adrian and Taylor Tim, “Monetary Policy After the Fall”, in ‘*Makroeconomic Challenges: The Decade Ahead*’, Jackson Hole Symposium, Federal Reserve Bank of Kansas City, 2010
- BERNANKE, Ben S., “Monetary Policy and the Housing Bubble”, *Speech at Annual Meeting of the American Economic Association*, Atlanta, Georgia, January 3, 2010
- BERNANKE, Ben S., “The Effects of the Great Recession on Central Bank Doctrine and Practice”, *Remarks at the 56th Economic Conference*, Federal Reserve Bank of Boston, October 18, 2011
- BLINDER, Alan S., “Commentary: Monetary Policy After the Fall”, in *Macroeconomic Challenges: The Decade Ahead*, Symposium Jackson Hole, Wyoming, from Aug. 26-28, 2010
- BORIO, Claudio, “Central Banking Post-Crisis: What Compass for Uncharted Waters” *BIS Working Papers*, No.353, September 2011
- BUITER, Willem H. “Central Bank and Financial Crises”, in *Maintaining Stability in a Changing Financial System*, Jackson Hole Wyoming, Federal Reserve Bank of Kansas City, Economic Politic Symposium, August 21-23
- CARNEY, Mark J., “Comentary: Using Monetary Policy to Stabilize Economic Activity”, in *Financial Stability and Macroeconomic Policy*, Jackson Hole, Wyoming. August 2009,
- CARNEY, Mark, “Monetary Policy After the Fall”, *Remarks at Eric J. Hanson Memorial Lecture*, University of Alberta, Edmonton, Alberta, 1 May 2013
- CLAESSENS, Stijn, Habermeier Karl, Neir Erlend, Kang Heedon, Mancini-Grifolli Tommaso, and Valencia Fabian “The Interaction Between Monetary and Makroprudential Policies”, Approved By Olivier Blanchard and José Viñals, IMF, 2013,
- CUARESMA, Crespo Jesús, Gnan Ernest, “Four Monetary Policy Strategies in Comparison: How to Deal with Financial Instability?”, *Monetary Policy & The Economy* Q3/08, 2008
- CUKIERMAN, Alex, “Monetary Policy and Institutions Before, During and After The Global Financial Crisis”, *Journal of Financial Stability* xxx (2013) xxx– xxx, 2013
- FILHO, Irineu de Carvalho, “28 Months Later: How Ination Targeters Outperformed Their Peers in the Great Recession”, *MPRA Paper* No. 29100
- FILHO, Irineu de Carvalho, “Inflation Targeting and the Crisis: An Empirical Assessment”, *IMF Working Paper*, WP/10/45, February 2010

- GERLACH, Stefan, “Is Inflation Targeting Passé?”, iç Lucrezia Reichlin and Richard Baldwin(Eds), *Is Inflation Targeting Dead? Central Banking After the Crisis*, Centre for Economic Policy Research (CEPR), 2013
- GERLACH, Stefan, GIOVANNINI Alberto, Tille Cédric, and Vinals José, “Are the Golden Years of Central Banking Over? The Crisis and the Challenges”, *Geneva Reports on the World Economy* 10, 2009
- McCALLUM, Bennett T., “Should Central Banks Raise Their Inflation Targets?”, *Economic Quarterly*, Volume 97, Number 2, Second Quarter 2011, pp.111-131
- MISHKIN, Frederic S., “Monetary Policy Strategy: Lessons from the Crisis”, *NBER Working Paper* No. 16755, February 2011
- ORPHANIDES Athanasios, “Monetary Policy Lessons from the Crisis”, *Central Bank of Cyprus Working Paper* 2010-1, May 2010
- SMETS, Frank, “Financial Stability and Monetary Policy: How Closely Interlinked?”, in *Two Decades of Inflation Targeting: Main Lessons and Remaining Challenges*, Sveriges Riksbank Economic Review, 2013:3 Special Issue
- STIGLITZ, Joseph E., “The Failure of Inflation Targeting”, *Project Syndicate*, May 2008
- STİGLITZ, Joseph E., “Macroeconomics, Monetary Policy, and the Crisis”, Remark at IMF Makro Conference: ‘*Monetary Policy in the Wake of the Crisis*’ Washington, DC, 2011
- SVENSSON Lars E.O., “Comment on Michael Woodford, Inflation Targeting and Financial Stability”, *Sveriges Riksbank Economic Review* 2012:1
- SVENSSON, Lars E. O., “Inflation Targeting and Financial Stability”, Policy Lecture at the CEPR/ESI 14th Annual Conference on *How Has Our View of Central Banking Changed with the Recent Financial Crisis?*, October 28–29, 2010 Central Bank of Turkey, Izmir
- SVENSSON, Lars E. O., “Challenges to Central Banking in the Context of Financial Crisis”, Speech at the International Research Conference Mumbai, 12 February 2010. BIS Review 16/2010
- SVENSSON, Lars E.O. “Inflation Targeting and Leaning against the Wind”, *International Journal of Central Banking*, Vol. 10 No. 2, June 2014,
- SVENSSON, Lars E.O., “Inflation Targeting”, *NBER Working Paper* 16654, 2010
- TAYLOR, John B., “Getting Back on Track: Macroeconomic Policy Lessons from the Financial Crisis”, *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, May/June 2010
- WALSH, Carl E., “Inflation Targeting: What Have We Learned?”, *International Finance* 12:2, 2009
- WOODFORD, Michael, “Inflation Targeting and Financial Stability,” *NBER Working Paper* No. 17967, April 2012,

ELAZIĞ İLİ, SARIYAKUP KÖYÜ TARİHİ¹

History of Sarıyakup Village of Elazığ City

Yaşar BAŞ²

Geliş Tarihi: 10.08.2016 / Kabul Tarihi: 25.10.2016

Öz

Küçük yerleşim birimlerinin tarihi ve kültürüne özel, ayrıntılı, anlamlı, tutarlı bilgiler elde etmek ve bir araya getirmek oldukça güç bir iştir. Böyle bir araştırmaya yönelmek, bazı durumlarda eli boş kalmaya baştan razı olmak demektir. Hem bu ihtimal hem de geniş çevreye hitap etmemesi dolayısıyla köy yerleşim birimlerinin tarihi üzerinde fazla durulmaz. Ancak meselenin başka tarafları da vardır. O da büyük yerleşim birimleri hakkında genel değerlendirmeler yapılır iken, küçük iskân alanlarının kendine özel tarihi ve kültürel mirasının ayrıntılarının değerlendirme dışı kalması tehlikesidir. Elazığ İli Sarıyakup Köyü ile ilgili yapılan bu incelemenin amacı, küçük yerleşim birimlerinin tarihi ve kültürü hakkında örnek bir değerlendirme ortaya koymaktır. Her mahallin kendine özel hikâyesi olabildiğini göstermektir. Daha da özeli, masumane bir düşünce olarak mensubu olduğum Sarıyakup Köyü'ne karşı mesleki vefa borcumu ödemektir. Makalede, Sarıyakup Köyü'nün 1518 yılını takip eden yıllarda 41 hanelik yörük taifesi ile başlayan tarihi serüvenine dikkat çekilmiştir. Osmanlı devrindeki sosyal, demoğrafik ve ekonomik durumu ele alınmıştır. Cumhuriyet Devri'ndeki gelişimi ve değişimi üzerinde durulmuştur. Bütün olarak Sarıyakup Köyü'nün geçmişten bugüne tarihi serüveni hakkında bilgiler derlenip değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler. Harput, Elazığ, Sarıyakup Köyü, Köy yerleşimi

Abstract

It is too difficult to achieve and collect detailed and meaningful information on the culture and history of a small place. In some cases, researchers accept not to get any information since the very beginning of the research. It is very rare to research about the history of the small locations both because of that reason and that it doesn't

1 Bu makaleyi, hayatını bizlere adanmış rahmetli babam Rüştü Baş'ın hatırasına ithaf ediyorum.

2 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yasarbas2000@hotmail.com.

address to a wide scope. However, there are different subjects to consider. It is the dangerous of being neglected of the details of the history and culture of small locations while studying over metropolises wholly. The aim of this research which is about Sarıyakup village of Elazığ city is to reveal a sample evaluation about the history and culture of it, and to show that every vicinity can have its own history. More importantly, it is my professional duty of loyalty, as an innocent idea, to document the history of the village that I and my family belong to. In this article, it is concentrated on its historical adventure emerging with 41 nomadic households since 1518. Social, demographic and economic conditions of the village during the Ottoman era and moreover the development of the village during the Republican period are discussed in the article. As a whole, information about the historical adventure of Sarıyakup village from past to present are endeavored to be evaluated.

Keywords: Harput, Elazığ, Sarıyakup village, village.

I. GİRİŞ

1.1. İlkçağ İskânlarında Harbut ve Çevresi

Harput ve çevresi, sanıldan çok daha eski çağlardan beri insan topluluklarını yaşadığı önemli bölgelerden biri olmuştur. Yörenin sahip olduğu ovalar yerleşime ve tarıma elverişli bir ortam oluşturmuştur. Verimliliği, coğrafi ve stratejik konumu, madenleri, iklim koşullarının elverişliliği ve su kaynaklarının bol olması, ormanların, kaya sığınaklarının varlığı, karada ve suda yaşayan hayvanların bolluğu, tarih öncesi devirlerden itibaren bu bölgede yerleşimin başlamasına ve gelişmesine imkân vermiştir.

Burası, Eskitaş ya da Paleolitik çağlardan (M. Ö 12000 yılları öncesinden) beri tanınmış ve aralıksız oturulmuş zengin bölgeler arasında yer almıştır. Neolitik (M. Ö. 9000-M. Ö. 5000) ve Kalkolitik (M. Ö. 5000-M. Ö. 3000) çağda çiftçilerin tercih ettiği bölgelerden biri olmuştur. Devirle ilgili boyasız, boyalı ve çizgi benekli çanak çömlek parçaları, Erken Tunç Çağı'nda (M. Ö. 3300–2000) bölgedeki yaşamın devam etmiş olduğunu göstermektedir. Bölgenin özellikle su kaynaklarına yakın alanlarında köyler kurulmuştur. Bu köylerde tarım ve hayvancılık yapılmıştır. Halkı çiftçilik ve çobanlıkla geçinmiştir. Kemik ve taşları kullanarak hayatlarını kolaylaştıracak basit aletler oluşturmuşlardır. Yabani buğday, arpa, çavdar, mercimek gibi tahıl ürünleri, yabani koyun, keçi, sığır, domuz, tavuk ve daha çok geyik, tilki, tavşan gibi av hayvanları, kuş türleri, deniz ürünler ile üzüm ve benzeri sebzeleri elde edip, avlayıp veya toplayıp tüketmişlerdir.³

3 Yüksel Arslantaş, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, Elazığ, 2013; Yüksel Arslantaş, "Tarih öncesi Dönemde Harput ve Çevresinde Tarım ve Hayvancılık", *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, Elazığ 2013, s. 367-392; Yüksel Arslantaş, "Paleolitik Çağda Elazığ Yöresi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 18, Sayı. 2, Elazığ 2008, s. 367-377.

Harput ve çevresi, Subarlar, Hititler, Hurriler, Asurların idaresinde kalmıştır. M. Ö. II. bin yıllarına ait Hitit çivi yazılı belgelerinde Harput yöresi, İŖuwa ülkesi olarak adlandırılmıştır. Asur ve Urartu kaynaklarında Alzi, Enzi, Enzuta, Enzite, Yunan, Roma ve Ortaçağ kaynaklarında Anzetene, aynı devir Arap kaynaklarında Hinzit, Hısn-ı Ziyad, Ermeniler tarafından Handzit adı kullanılmıştır. Anzetene Kalesi'nin bugünkü Tilanzit Köyü; Hatima adının ise, bugünkü Tadım Köyü'ne işaret ettiği, bunların İŖuwa bölgesinin iki sınır şehri olduğu ileri sürülmüştür.⁴

Alzi/Enzi M. Ö. II. bin yıldan Ortaçağ'a kadar daha çok Elazığ bölgesi ile ilişkili bir ülke ve kent ismi olarak kullanılmıştır. Milattan önce 9. ve 8. yüzyıllarda Urartuların kontrolünde kalmıştır. Bunlardan sonra Medler, Persler, Partlar, Sasaniler, Selevkoslar, bunların ardından, M. S. 1-III yüzyıllarda zaman zaman Romalıların nüfuz alanında yaşamıştır. 4. yüzyıldan itibaren Bizans-İran mücadeleleri sırasında kimi zaman İranlılarca zapt edilmiştir. Hz. Ömer, 639 yılında İyaz b. Ganem'i bölgeyi ele geçirmeye memur etmiştir. Onun zamanında Müslümanlar tarafından ele geçirilmiştir. Bir ara bölge elden çıkmış; Hz. Osman, Şam Valisi Muaviye'yi, Harput ŞimŖat bölgesine asker göndererek zaptını emretmiştir. Daha sonra Emeviler ve Abbasiler, 10. yüzyıla kadar buraya hükmetmişlerdir.⁵ Ermeni Philaretos'un başında olduğu Beylik tarafından 1079 yılına kadar idare edilmiştir. Bu devirde Türkmen akınları başlamıştır. O sırada Harput bölgesi, Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi, az bir nüfusa sahip olmuştur. Malazgirt seferinden bir süre sonra, 1085 yılında, Harput ve çevresi Türkler tarafından fethedilmiştir.⁶ Bölge, daha 12. yüzyılda büyük ölçüde Türkleşmiştir.⁷

1.2. Müslüman ve Türk İŖkânları Sırasında Harput ve Çevresi

Müslüman Türkler'in geliŖi, Gayrimüslim toplulukların şehir merkezi ve merkeze yakın köylere toplanmasına yol açmıştır. Fetihden önce Gayrimüslim unsurlarla meskûn olan birçok köy, halkının dağılması ile kısmen veya tamamen Müslümanlar tarafından iskân edilmiştir. Müslüman Türkler, gayrimüslimlerin terk ettiği veya aynı bölgede bulunan geniş arazilere sahip köylerin sahip olduğu geniş topraklarda yeni kurmuş oldukları köylere yerleşmişlerdir. Gayet tabii, yeni kurulan köylere Türkçe adlar verilmiş ve eski köylerin adı ise Türkçe fonetiğine uygun hale getirilmiş veya çeŖitli sebeplerle isimleri deęiŖtirilmiştir. 16. yüzyılda birçok köyün Türkçe yer adları taşınması veya bazı köylerin adlarının deęiŖmiş olması bu hususu teyit etmiştir.⁸ Çubuk oğulları, Aruzlu, Selçuklu yönetiminden sonra Akkoyunlu, Memlukler ve Dulkadirliiler arasında Harput bölgesi bir süre el deęiŖirmiştir.

4 Kemalettin Köroğlu, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1996, s. 55, 56; Yüksel Arslantaş, "Paleolitik Çağda Elazığ Yöresi", s. 367-377; Sırrı Tiryaki, "Hititlerin Fırat Politikası", *Türk Dünyası AraŖtırmaları*, Sayı. 222, Haziran 2016, s. 4.

5 İŖhak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, İŖaret yayınları, c. 1, İstanbul 2013, s. 98-162.

6 Mustafa Akdağ, *Türkiyenin İktisadî ve İctimai Tarihi*, c. II, İstanbul 1977, s. 10.

7 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 37 vd.

8 Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s. 55.

Akkoyunlu idaresi, 1430 yılına kadar Harput ve çevresindeki vilayetleri kontrol etmeye başlamıştır. Daha sonra zaman zaman Dulkadirli veya Memlukler 'in eline geçmiştir. Son olarak kırk yıldan fazla bir süre Akkoyunlu Devleti idaresinde kaldıktan sonra, 1507 yılında Elbistan'a kadar ilerleyen Şah İsmail'in dönüşü sırasında Safevi İranlılar'ın eline geçmiştir. Safevî idaresi 1516 yılına kadar sürmüştür.⁹

1.3. Osmanlı Devrinde Sarı Yakub Adının Kaynağı, Yer veya Kişi Adı Olarak Kullanılışı

1.3.1. Sarı Yakub Adının Anadolu ve Rumeli'de Geçtiği Yerler

Osmanlı kaynaklarında köyün adı ayrı olarak صارويعقوب SaruYa'kûb veya صاريعقوب Sarı Ya'kûb şeklinde yazılıp okunmuş ve öyle tanınmıştır. Makalede Osmanlı Devri ile ilgili olarak zorunlu haller ve açıklamalarda kelimenin tarihi kullanım şekline bağlı kalınarak, "Sarı Yakub" şeklindeki kullanımı esas alınmıştır. Ancak çalışmada bir bütünlük sağlamak üzere, araştırmanın genelinde özellikle Cumhuriyet Devri ile ilgili olarak bugün bitişik olarak ve sonu "p" harfiyle yazılıp okunan "Sarıyakup" kullanımı tercih edilmiştir.

Sarı Yakub adı, Osmanlı Anadolu'su ve Rumelisi'nde mevcut birkaç köy, mahalle, vakıf veya yörük topluluklarına ad olarak verilmiştir. Konya'da bir mahalle, medrese, zaviye, cami, cadde ve bunlara ait vakıflar; Adana'da aynı adlı bir vakıf ve mahalle, Aksaray'da bir cami vakfı, Elazığ'da, Ordu'da ve sair yerlerde birkaç köy, daha önce "Sarı Yakub", bugün ise "Sarıyakup" adları ile yazılmış, tanınmış ve bu güne kadar gelmişlerdir. Aynı adı alan yerleşim birimlerinin çoğunluğu, bir vakıf, vakıf camii, medresesi veya zaviyesiyle tanınmıştır. Yerlerinin farklılığına rağmen, bu vakıfların mütevellileri, diğer görevlileri veya bu köylerde yaşayanlar, çoğunlukla Ahmed, Muhammed (s.a), Ali, Hasan, Hüseyin, Osman, Ebubekir, Ömer gibi peygamberimiz (s.a.v.) ve birinci derecede yakınında bulunan sahabenin (r.a) adlarını almışlardır.

Farklı vilayetlerde oldukları halde, Osmanlı ve Cumhuriyet Devri kayıtlarında aynı isimle bilinen bu adların veya yerlerin, aralarında bağlantıların olup olmadığı varsa bu bağlantı şeklinin ne olduğu ayrıntılı olarak tespit edilememiştir. Ancak Karamanoğulları Devri'nde Konya bölgesinde "Sarı Yakub" adını taşıyan toplum ve siyaset üzerinde etkin ve saygın bir fakihin yani İslam aliminin yaşamış olduğu bütün bilgileriyle ortaya çıkarılmıştır.

9 Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), s. 22, Zekiye Tunç, "Akkoyunlular Döneminde Harput", Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, Bildiriler, Elazığ 2013, s. 573-575.

Osmanlı kaynaklarında, Sarı Yakub ve evladı adına Konya merkezinde bir zaviye ve zaviyeye ait vakıf gelirleri kaydedilmiştir.¹⁰ “Mevlana Sarı Yakub” unvanı ile bilinen, bazı Osmanlı arşiv kaynaklarında ise “Şeyh Yakub” şeklinde yazılmış olan bu zat tarafından Konya’da bir zaviye, cami ve konak inşa edilmiş ve bunlar için vakıf gelirleri ayrılmıştır. Süreç içerisinde bu zatın ailesi veya başkaları tarafından söz konusu eserlere vakıf gelirleri tahsis edilmiştir. Bu vakıflar, ilk önce vakfın kurucusu Sarı Yakub tarafından, daha sonra onun evladınca idare edilmiştir.

Halen Konya’da bir mahalle, cadde, mezarlık ve cami Sarı Yakub’un hatırasını yaşatmaktadır. Kabri de aynı adlı mezarlıktadır. Adana ve Aksaray’da geçmişte onun adına güçlü vakıflar ve vakıf gelirleri belirlenmiştir. Adana ili, Seyhan ilçesinde halen mevcut olan Sarıyakup Mahallesi onun tarihi mirasının devam eden hatıralarından birisi olarak yaşamaktadır.

Ordu’nun Çamaş nahiyesi Sarı Yakub Köyü Zaviyesi de Osmanlı kayıtlarında tespit edilmiştir. Bu gün burası aynı şekilde Sarıyakup Köyü veya Sarıyakup Mahallesi olarak bilinen bir yerleşim birimidir. Elâzığ İli Merkez ilçesine bağlı Sarıyakup Köyü de tarihi bir süreçten geçerek adını almıştır.¹¹

Yukarıda adı geçen üç şehir dışında kalan bölgelerde geçmişten bugüne Sarıyakup adıyla tanınmış olan köy, vakıf, eser, topluluk ya da bir yerde ikamet edenlerin arasında bağlantılar var mıdır? Eğer var ise nedir? Bunların Karamanoğlu Beyliği’nin güç yitirmesi, savaşlar dolayısıyla yıpranması veya daha sonra ortadan kaldırılması ile Konya bölgesinin çekiciliğini yitirmesi, fetihlerle başka bölgelere yerleşme imkânlarının ortaya çıkması üzerine bu bölge ve civarında yerleşik veya konar göçer Yörüklerden Sarı Yakub cemaatinin/oymağının Anadolu ve Rumeli’nin

10 Saru Yakub Zaviyesi, vakf-ı Zâviye-i SaruYakub an dekâkin 124, an hâne ve bağ 65, an zeminhâ 69. 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rum Defteri (937 / 1530)II, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu. 32, Ankara 1997, s. 41;

11 Bkz. Karahisar-ı Sahip Sancağı, Şuhud Nahiyesi Sarı Yakub Köyü ve Camii Vakfı. BA, AE. SABH. I.,nr. 73/5078; BA, AE. SMST. III.,nr. 199/15658; C. EV.,nr. 482/24375; BA, HAT., nr.1581/41; BA, HAT., nr.1595/82; 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937 / 1530) I, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 27, Ankara 1993, s. 186; Çirmen Sancağı Hasköy Nahiyesi Sarı Yakub Köyü/Çiftliği; Karesi Livası Balıkesir Kazası Sarı Yakub Çiftliği, 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937 / 1530) I, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu. 13, Ankara 1995, s. 252; Konya Kazası Sarı Yakub Mahallesi/Mıntıkası. BA, AE. SÖSM. III., nr.13/834; DH. EUM. 2ŞB., nr.27/16; BA, ML. VRD. TMT.,nr. 10326. Aynı adlı Saru Yakub Zaviyesi, 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rum Defteri (937 / 1530)II, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu. 32, Ankara 1997, s. 41; Aynı kaynak, Niğde Kazası Şam Alayı Nahiyesi, Kayamir Köyü, çiftlik der tasarruf-ı evlâd-ı Şeyh Yakub veled-i Şeyh Ahmed Bâli, hasil 500, s. 167; Tokat’ın Zile Kazası, Kuş Taş (Üç Taş) Nahiyesi Derbend Köyü Domra mezarasının malikane ve divani hissesi Şeyh Yakub evlâdının tasarrufunda idi. s. 464; Canik Sancağı, Gedağra Kazası, Yetim Viranı Köyü, Şeyh Yakub Zaviyesi Cemaati 10 nefere sahipti, s. 685; Çamaş Nahiyesi, s. 613; Ordu’nun Çamaş İlçesi Sarı Yakub Zaviyesi. BA, EV.,nr. 10804, s. 4; İstanbul Üsküdar Nahiyesi Sarı Yakub Köyü. BA, C. EV.,nr. 192/9556; Bolu Livası Ulus Kazası Saru Yakub Köyü. 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937 / 1530) II, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu. 20, Ankara 1994, s. 490; Konya Eyaleti Nevşehir Sancağı Aksaray Kazası Sofular Mahallesi Sarı Yakub Mescidi Vakfı. BA, EV.,nr. 11263; Adana Sarı Yakub Mahallesi bu adlardan bir kaçıdır. BA, MF. MKT., nr.246/6; 299/46; BA, ŞD., nr. 2143/46; 2145/18; 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyar-ı Bekr ve ‘Arab ve Zül-Kadiriyye Defteri (937/1530) I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu. 39, Ankara 1998, s. 186

farklı bölgelerine dağılmış parçaları oldukları söylenebilir. Sarı Yakub adlı köylerin, Osmanlı idaresi tarafından başka bölgelere yerleştirilen aynı adlı aşiret/cemaat/oymağın veya liderinin adını almış olması kuvvetle muhtemeldir. Farklı yerlerde kurulan vakıf eserlerin ise, akraba olsun/olmasın Konya yöresinden dağılıp farklı mahallere taşınan yeni yerleşimcilerin Sarı Yakub'u hatırlatan girişimleri oldukları düşünülebilir. Zira bağlı oldukları esas kütlelerinden ayrılan birkaç ailenin aynı aşiret, cemaat veya topluluğun adı ile başlarında bulunan liderleri/beyleri de olduğu halde, farklı bölgelere dağıldıkları geçmiş yüzyıllarda çokça görülmüştür. Bir aşirete/cemaate/topluluğa mensup bu dağınık grupların, mensup ve meskûn oldukları topluluktan ayrılarak başka bir bölgeye, köye veya kasabaya göçmeleri, sürgün edilmeleri ya da boş arazileri şenlendirmek amacıyla başka yerlere iskân edilmeleri Osmanlı Devrinde sık görülen bir iskân politikası olmuştur. Uygulama, göçer hayattan yerleşik düzene geçişe yol açmıştır. Ancak daha önce bir yerde oturmayıp, daima hareket üzere olan Yörük taifesi aşiretleri, cemaatleri veya oymakları, bir köye yerleşip, on yıldan fazla tarımla uğraşır ise, artık yerleşik hayata geçerek yurt edindiği köyün halkı olarak yazılabilir ve bunlardan çift vergisi alınmaya başlanırdı.¹² Göçer veya yerleşik iken, başka bir bölgeye taşınan topluluklarda daha önce tanınmış ve öne çıkan lider kişi adının, köy yerleşim birimlerine ad olarak verildiği yaygın bir uygulamaydı. Bugün kişi adı ile bilinen pek çok köy, adını bu şekilde almıştır.

1.3.2.Mevlana Sarı Yakub

1.3.2.1. Sarı Yakub'un Kimliği ve Ailesi

Şikârî, Hocendî oğlu adlı bir Karaman beyinden bahsetmiştir. Hocendî ailesi, Selçuklular ve Karamnoğulları'nın Şeyhülislamlığını, bugünkü ifade ile Diyanet İşleri Reisliği'ni yapmışlardır.¹³ Şeyh Hocendî'nin babası alim ve veli bir zat olan Abdullah Paşadır. Şeyh Hocendî, Kardeşi Şekerim Çelebi ile birlikte bugünkü Türkistan'ın Hocend tarafından Anadolu'ya gelmişlerdir. Önce Mut taraflarında kalmışlardır. Osman adındaki oğlu burada iken, 1365 yılında vefat etmiştir. Bu zat, Mersin ili Mut ilçesi Lal Ağa Camii civarında Hocendî oğlu Kümbeti'nde medfundur. Şeyh Hocendî, Mut'a bağlı Derinçay Köyü civarında kendi adı ile bilinen medresesini inşa etmiştir. Oğulları, Gökusu üzerine bir köprü yaptırmışlardır. Alahan civarındaki bir zaviyeyi de kendisinin yaptırdığı kabul edilmektedir. Daha sonra, bu bölgeden taşınarak Konya Sancağı Belviran Kazası Kuzviran Köyü'ne yerleşmişlerdir. Şeyh Hocendî, Karaman Beyi Alaaddin Bey (1361-1398) zamanında Kuzviran Köyü'nde de bir zaviye ve mescit inşa etmiştir. Zaviyesi için vakıf gelirleri tahsis edilmiştir. Kendisi, 1400 yılından önce vefat etmiştir. Kabri, Alibeyhöyüğü Kuzören Yaylası mezarlığındadır. Çevresine defnedilmiş dervişleri ile birlikte üzeri açık türbesinde medfundur.

12 Cevdet Türkay, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 2012, s. 698, 699.

13 Şikârî, *Karamannâme*, Haz. Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu, Karaman Valiliği ve Karaman Belediyesi Yayını, İstanbul 2005, s. 244, 245.

Karamanoğlu Mehmet Bey (1398-1423), Şeyh Hocendî Zaviyesi için vakıf gelirleri tahsis etmiştir. 12 Şevval 802/6 Haziran 1400 tarihli vakfiyesinde Şeyh Hocendî Zaviyesi vakfına onun oğlu Mevlana Yakub Halife'yi mütevellî tayin etmiştir.¹⁴

Burada, Karamanoğlu Mehmed Bey'in mütevellî olarak tayin ettiği Mevlana Yakub Halife ile yine Karamanoğlu Mehmed Bey'in yanında saygın bir yeri olan Fakih Mevlana Sarı Yakub'un aynı kişi olup olmadığı konusu, önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Bugüne kadar, Mevlana Sarı Yakub hakkında fazla bir bilgi bulunmadığı gibi, Şeyh Hocendî ve oğlu Mevlana Yakub Halife hakkında da bir bilgi mevcut değildi. Şeyh Hocendî oğlu Mevlana Yakub Halife'nin de aslında daha sonra Mevlana Sarı Yakub adı ile bilinen alim bir kişi olduğu bilinmiyordu. Ancak son zamanlarda bizim ve başka araştırmacıların yapmış olduğu incelemeler sonucunda bu şahısların birbirleriyle bağlantılı oldukları ortaya çıkmıştır. Buna göre, Hocendî ailesi, Selçuklu idarecileri ve Karamanoğlu beylerinin yanında şeyhülislamlar yetiştiren bir aile olarak itibarları yüksekti. Şeyh Hocendî, bir süre şeyhülisamlık yapmış ve 1400 yılından önce vefat etmiştir. Karamanoğlu II. Mehmed Bey, onun zaviyesi adına vakıf gelirleri tahsis etmiştir. Hocendî oğlu Mevlana Yakub Halife'yi de bu vakıflara mütevellî tayin etmiştir. Onu yanından ayırmamış ve saygı göstermiştir. Mevlana Sarı Yakub ve oğulları, Mehmed Bey ve sonraki Karamanoğlu beyleri ile halk arasında saygı gören kişiler olmuşlardır. Sarı Yakub'un oğlu Ahmed, Fatih Sultan Mehmed'e elçi olarak gönderilmiştir. Bütün bu tespitler, onun Şeyh Hocendî'nin oğlu olduğunu açıklayan yeterlilikte bilgiler olsa gerektir.

Mevlana Sarı Yakub, "Karamanlı" unvanı ile tanınmıştır. Bazı görüşlere bakılırsa, o Karamanlıdır. Eğitimini tamamladıktan sonra, memleketi Karaman'da uzun süre müderrislik yapmıştır Karaman'da kalmış olması mümkündür. Onun ve ailesinin Karamanlı beyleri ile çok yakın ilişkiler kurmuş olmaları veya sürekli onların tarafında yer alan bir tutum izlemeleri dolayısıyla "Karamanlı" unvanı ile tanınmış olmaları ihtimal dahilindedir. Kendisi, Karaman Beyliği'nin merkezi şehirlerinden Konya'da yerleşmiştir. Fıkıh, Kelam, Hadis ilimlerinde, zamanının

Resim 1. Sarı Yakub'un mezar taşı. Mehmet Ali Uz, *Konya Âlimleri ve Velîleri*, s. 135.

14 Vakıflar genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Vakfiye Defteri*, nr. 591, s. 113; VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 2178, s. 76, 77; Geniş bilgi için bkz. Hamit Şafakçı, "Şeyh Hocenti Zaviyesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2016, Sayı. 39, s. 2-4. (1-23).

büyük alimleri arasında yer almıştır. Yakın siyaset ve ilim çevrelerinde tanınır olmuştur. Tahmini olarak 833/1429 yılında vefat etmiştir.¹⁵ Onun Konya’da yaşamış olduğunun bir işareti olarak geçmişten günümüze kadar şehrin geniş bir mahallesi, aynı mahallede bir cami, mezarlık ve caddesi “Sarıyakup” adı ile tanınmıştır.¹⁶ Mezarı, kendi adını taşıyan caminin kuzeyinde, aynı adlı kabristandadır.¹⁷ Vakıf kayıtlarında da onun Konya’da metfun olduğu tescil edilmiştir.¹⁸

Sarı Yakub’un oğlu Ahmed Çelebi, Karaman oğlu (İshak veya Ahmed Bey) tarafından Fatih Sultan Mehmed’e elçi olarak gönderilmiştir.¹⁹ Konya’nın 1530 tarihli tahriri sırasında Şeyh Hasan-ı Rumî Zaviyesi’nin harap olmasına binaen, vakıf gelirleri arasında bulunan Konya Kazası Kocac Köyü’nün öşrü, vâkıfın ruhu için günde üç cüz okunması karşılığında, Saru Yakub evladından Derviş Mehmed’e tahsis edilmiştir.²⁰

Vakıflarla ilgili tespitlere bakılır ise, Sarı Yakub’un ailesi, Karaman Beyliği’nin ikinci önemli taht merkezi Konya’da kendi adıyla anılan mahallede ikamet etmiştir. Sarı Yakub’un yaptırmış olduğu cami, medrese, zaviye, bunlara ait bir konaktan oluşan vakıf külliye ve bunlara ait gelir getiren vakıfların mütevelliliğini ve sair görevlerini yürütmüşlerdir.

Osmanlı devrinde vakıfları muhafaza edilmiş ve mütevellî, hatib, müderris, imamlık gibi vakıf hizmetleri evladından olanlara tevcih edilmiştir. 2 Ağustos 1684 tarihli bir vakıf tesciline göre, vakf-ı aile olan Sarı Yakub Mahallesi Camii Vakfı’nın mütevelliliği, bir süreliğine vâkıfın evladından, aynı mahallede mukim Kadı Cafer’e ihale edilmiştir. Fehru’l-Kudat Cafer Efendi, bu sırada kardeşi Hüsam’ın vefatı üzerine, onun küçük yaştaki çocukları Mehmed, Saliha ve Hadice’ye amcaları olarak vâsi tayin edilmiştir.²¹ 30 Ağustos 1686 tarihinde ise, mütevellî olarak Süleyman Efendi’nin görev yapmakta olduğu anlaşılmaktadır.²²

1.3.2.2. Yaşadığı ve Eğitim Aldığı Yerler

Mevlana Sarı Yakub’un, Konya’da doğmuş ve burada ilk eğitimini almış olduğu ileri sürülmüştür. Aynı amaçla İran ve Arap coğrafyasının tanınmış alimlerinden ders almıştır. Tahsilini tamamlayınca tekrar Konya’ya dönmüştür. Bir ara arkadaşı Kara

15 Mehmet Ali Uz, *Sultanü'l-Ulema Baha Veled'den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri*, Konya 2004, s. 134, 135.

16 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Konya 1964, s. 258, 1160; Mehmet Ali Uz, *Konya Âlimleri ve Velileri*, s. 134, 135.

17 Mehmet Ali Uz, *Konya Âlimleri ve Velileri*, s. 135.

18 *Konya Şerîye Sicili (KŞS)*, nr. 5883, s. 40, hüküm. 1.

19 Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Haz. Kemal Yavuz- M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2007, s. 443; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Çev. Kontrol. Kemal Beydilli, Yayına Haz. Erhan Afyoncu, c. 2, İstanbul 2009, s. 146.

20 *387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rum Defteri (937 / 1530) II*, s. 13, 35.

21 *KŞS.*, nr. 5902, s. 144, hüküm. 1

22 *KŞS.*, nr. 5905, s. 130, hüküm. 2.

Yakub ile birlikte Bursa'ya giderek Molla Fenârî'nin²³ derslerine katılmıştır.²⁴ Mecdî Mehmed Efendi, onun Bursa'da Molla Yegân²⁵ ile ilmi sohbetlerde bulunduğunu kaydetmiştir. Fakat Molla Fenârî ile ilişkisi hakkında bir ayrıntıya yer vermemiştir. Ancak Molla Yegân ile Sarı Yakub'un, Molla Fenârî'den ders almış oldukları anlaşılmaktadır.²⁶

1.3.2.3. Kişiliği, İlmî Seviyesi ve Eserleri

1644 ve 1645 tarihli iki vakıf kaydında, Sarı Yakub ile ilgili olarak *evliyâ-yı kirâmdan Sarı Yakûb Hoca*²⁷ ve *Medîne-i Konya'da medfûn olan Kutbu'l-Ârifin Sarı Yakûb –kuddise sırruhu el-aziz*²⁸ ifadelerine yer verilmiştir. Bu kavramlar ile onun kişiliği ve manevi yüksek vasıflarına işaret edilmiştir. Mecdî Mehmed Efendi'nin verdiği bilgiler, bu vasıflandırmaları doğrular niteliktedir. Mecdî'ye göre, Karamanlı Mevlana Sarı Yakub, ilmî derinlik, dikkat, alçak gönüllük, huşu, iyilik ve güzel ahlak ve zamanın en yüksek ilimlerinde tam bir ehliyet sahibi idi. Şakayık-ı Numaniyye Müellifi Taşköprülüzade Ahmed Efendi'nin annesi tarafından cediti, büyük babası idi. Eğitimi için zamanın talebelerinin okuduğu usul ile *Telvih* adlı kitabı okumuş, ilmi faziletini ondan almıştı. İnşa-i Kıraat'ta, yani kuran okuma usulü hakkında bir mesele olsa, konunun esası ve ilgili yanlarını bütün ayrıntıları ile ortaya koymaya çalışmıştı. Medresesinde (Buka) bulunan pek çok talebesi, onun mübarek ağzından çıkan kelimelerle zamanın en yüksek ilimlerini tahsil etmişti. Bursa'da zamanın yegâne ilim sahibi Mevlana Yegân ile ilmî sohbetler yapar, kendi bilgi seviyesinin yüksekliğini gösteren bazı hallerini ve suallerini ona arz ederdi. Molla Yegân ise, kendisini üstün görmüşçesine uzun cevaplar vermeye kalkmaz, ikram edici sözlerle kıyaslarını ve ilimdeki vasıflarını öne çıkararak onu yüceltirdi.²⁹

Zamanın ulemâsı, “*İnnâ lenansuru rusûlenâ*³⁰ ve *yektulûne'n-Nebiyîne bi-ğayri'l-hakk*³¹ ayetlerinin biri birine zıt ve karşı olduğuna dair görüşler ileri sürünce, Mevlânâ Yakûb, görüşleri bakımından onlarla ters düşmüştü. Kendi görüşlerinin

23 Bir tespite göre Molla Fenârî, Mısır seyahati dönüşünde Konya ve Karaman'a uğramıştır. Karamanoğlu Mehmed Bey'le tanışmıştır. On yıldan fazla bir süre kadar onun yanında kalarak müderrislik yapmıştır. 1414 yılında Bursa'ya dönmüştür. 1515 yılında ise, Çelebi Sultan Mehmed tarafından ikinci defa Bursa Kadılığı'na atanmıştır. Bkz. İbrahim Hakkı Aydın, “Molla Fenârî”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2005, c. 30, s. 245. Ancak burada, “Karaman” sözcüğü ile beylik veya kasaba olarak hangisinin bahse konu edildiği açıklığa kavuşturulmamıştır. Buna karşılık, onun Konya'da ders vermiş olduğu bilinmektedir. Bu sırada Kara Yakub ile Sarı Yakub'un onun derslerine katılmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Molla Fenârî'nin, yetiştirmiş olduğu Kara Yakub ve Sarı Yakub'un ilim ve faziletiyle övündüğüne dair kayıtlara rastlanmaktadır. Bkz. Mehmet Ali Uz, *Konya Âlimleri ve Velileri*, s. 134. Molla Fenârî'nin Konya'ya gelişi için bkz. Mehmet Ali Uz, “Molla Fenârî'nin Konya Serüveni”, *Akademik Sayfalar, Merhaba Gazetesi Eki*, c. 11, 12 Ekim 2011, s. 417-428.

24 Mehmet Ali Uz, *Konya Âlimleri ve Velileri*, s. 135.

25 Bkz. Abdülkadir Özcan, “Molla Yegân”, *DİA*, İstanbul 2005, c. 30, s. 265, 266.

26 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâik, Şakâik-ı Numaniyye ve Zeyilleri*, Neşre Hazırlayan. Abdülkadir Özcan, c. 1, İstanbul 1989, s. 84.

27 *KŞS.*, nr. 5883, s. 183, hüküm. 3.

28 *KŞS.*, nr. 5883, s. 40, hüküm. 1.

29 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, s. 83, 84.

30 Şüphesiz Peygamberlerimize yardım ederiz..., Mü'min, 40/51.

31 ... Peygamberleri de haksız yere öldürüyorlar..., Bakara, 2/61.

doğruluğunu ortaya koymak üzere, iki ayetin karşılaştırmasını yapıp, bunların birbiri ile uyumlu olduğunu gösteren güzel bir risâle yazmıştı. Hakkın tecelli etmesi için, Kelâm-ı Şerif hattının saldırıdan ve birbirine zıtlık ithamından korunması amacıyla bu risaleyi te'lîf eylemişti. Şakâik'in yazarı Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, bu risâlenin musannifi Sarı Yakûb'un yazmış olduğu bir nüshasını bulup başından sonuna en ince hakikatlarına kadar içeriğini inceleyip tetkik etmişti. Bu risâle, sahibinin konunun esasına hakimiyeti, vukufiyeti, ilmi derinliği ve ihtisasına kuvvetli bir şahit olarak yeterlidir ve başka bir şahide de ihtiyaç yoktur demişti.

Mevlânâ Sarı Yakub'un Hac ibadeti ile ilgili bir risâlesinin olduğu ileri sürülmüş, ancak bu eserine ulaşamamıştır. Zamanın ulemâsından olup şüpheli şeylerden uzak, güvenilir, özü sözü doğru ve makbul sayılan, büyük faziletlere sahip bir müderristen, o müderris babasından, o da Mevlânâ Sarı Yakûb'dan nakletmiş olduğuna göre, Sarı Yakub, rüya âleminde Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerinden *luhûmu'l-ulemâi mesmûmetün. Fe-men şemhen maraza ve men ekele mâte*³² şeklindeki ibarenin³³ nazımının bu şekilde olup olmadığını suâl etmiştir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, Ya Yakûb, *luhûmu'l-ulemâi semûmun*³⁴ ibaresiyle okumalısın diye emretmiştir. Rüyayı son nakleden müderris, bir mecmuasının kenarına bu hususu kendi hattıyla yazıp, satırlara dökerek benden önce nakleden müderristen böyle işittim diye duruma açıklık getirmiştir.³⁵

II. SARIYAKUB KÖYÜ'NÜN YERİ VE KURULUŞU

2.1. Sarı Yakub Köyünün İlk Yerleşim Alanı ve Kuruluş Tarihi

Harput Bölgesi, Yavuz Sultan Selim zamanında 1516 yılında³⁶ ele geçirilmesinden sonra, Harput Sancağı'nın tapu kayıtları 1518 yılında tamamlanmıştır. Sancakta bulunan 164 köyden 24'ünün boş veya viran halde olduğu tespit edilmiştir. Gayrimüslim nüfusun, yoğun olarak Harput merkezi ve yakın çevresindeki köylerde toplandığı görülmüştür. Bu tarihleri müteakiben, Müslüman halkın ovaya göçü başlamıştır. Gelenlerden bir kısmı eski köylere yerleştirilmiş; aşiret/cemaat veya oymaklara mensup olan bir kısmı için yeni köyler inşa edilmiştir.

Bölgenin 1530 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın fermanı ile hazırlanan tapu tahrir kayıtlarına göre, 1518 yılından sonra, 1530 yılına kadar, 34 yeni Müslüman köyü

³² Alimlerin etleri zehirlenmiştir. Kim koklarsa hastalanır. Kim yerse ölür.

³³ Mecdî Mehmed Efendi, bu ifadeyi başkasından aktarmak suretiyle hadis olarak kaydetmiştir. Ancak hadis değildir. *لحم العماء مسمومة من شمها مرض ، ومن أكلها مات* Araçça ibaresiyle İbn Asâkir'e, (Ali bin El-Hasen b. Hibetullah bin Abdullah bin el-Hasan Ebu'l-Kasım ed-Dimişkî eş-Safîî) atfedilen bir söz olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. İbn Asâkir, *Tebîynu Kizbî'l-Müfterî fimâ Nusibe'l-İmâm Ebi'l-Haseni'l-Eş'ari*, Dâru'l-Kütüb'l-Arabi, Beyrût 1404, s. 29.

³⁴ Alimlerin etleri zehirlidir.

³⁵ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, s. 84.

³⁶ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, s. 22, Zekiye Tunç, "Akkoyunlular Döneminde Harput", s. 573-575.

kurulmuştur. Bu köylerin çoğunluğu, daha önce boşaltılıp virane veya harabe halinde bırakılmış köylerden oluşmuştur. Bu arada başka bazı köy adları ortadan kaybolmuş ve sancağın toplam köy sayısı 175'e yükselmiştir. Bu durum, büyük bir ihtimalle bölgenin fethi sırasında görülen Osmanlı-Safevi mücadelesi dolayısıyla yerlerini terk etmiş ahalinin köylerine geri dönmesi veya Müslüman ahalinin eski ve yeni teşkil edilen köylere iskânı ile gerçekleşmiştir. Bu sırada Uluâbâd (Uluova) Nahiyesi'nin 56 köyü olduğu belirlenmiştir.1566 yılında, nahiyeye bağlı köylerin sayısı 60'a yükselmiştir.³⁷

Osmanlı fethi sırasında Uluova'da Sarı Yakub adlı bir köyün mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle fetihten iki yıl sonra 1518 yılında tamamlanan tapu kayıtlarında Sarı Yakub Mezrası veya Köyü ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu sırada, Yalnız (Yalnız Toros), Miyadun ve Ali Ağa ve Kavru Tezi mevkiinde yerleşik olduğunu tahmin ettiğimiz Yukarı Etminik (Etminik-i Ulya) köylerinin viran ve boş olduğu kaydedilmiştir. Tadım köyünde ise, 16 hanelik Ermeni nüfusun yerleşik olduğu belirlenmiştir. 1518 yılından sonra Sarı Yakub adı ile bilinen Sünni, Müslüman Türkmen aşiretine/cemaatine mensup Yörükler bölgeye gelmişler ve Osmanlı idaresi tarafından geçici olarak boşaltılmış olan Tadım Köyü'ne yerleştirilmişlerdir.

1530 yılından önce, çevre köylerin arazilerinden ayrılan bir parça, tarım yapımları ve geçimlerini sağlamaları için bunlara verilmiştir. Topluluğun, öne çıkan liderinin ismi, önce bu mezraya ad olarak verilmiştir. 1530 yılında yapılan tapu işlemleri sırasında Yalnız Toros ve Miyadun köyleri boş ve mezra yani ekinlik olarak kayda geçirilmiştir.41 hane ve 20 bekâr Müslüman erkek nüfusa sahip Tadım Köyü, *mezra-i Sarı Yakub maa Karye-i Dadım-ı venk* (داديم و نك) (veya *Dadım-i venk*,³⁸ *okunabilecek*) şekilde Sarı Yakub Mezrası ile birlikte ahali Müslüman bir köy olarak tescil edilmiştir. Böylece ilk defa Sarı Yakub Mezrası adlı bir kayda yer verilmiştir. Böylece köyün bir süre önce başlayan kuruluş süreci, bu kayıtla birlikte resmen kayda geçmiş tarihi kayıtlarda yerini almaya başlamıştır.

Bilindiği üzere mezra, bir köyün halkı tarafından ziraat yapıldığı halde, meskûn halkı bulunmayan tarım arazisi, yani “ekinlik” demektir. Mezralar, genellikle daha

37 Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, s. 39, 68.

38 İlk devir Osmanlı Tapu kaydında Tadım Köyü, “Dadım-i Venk” adıyla kaydedilmiştir. Tadım Köyü, Elazığ'ın güneyinde, şehre 16 km. uzaklıkta Uluova'nın batısında aynı adla tanınan kalenin çevresinde kurulmuştur. Tadım Köyü höyüğünde Erken Demir Çağı seramiklerine rastlanmıştır. Veli Sevin, “Elazığ-Bingöl Yüzey Araştırması 1987”, *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 23-27 Mayıs 1988, Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, Ankara, Ts., s. 455 (451-500); Tadım Kalesi, 80 x 70 x 25 m. ebadındadır. Oldukça tahrip edilmiş durumdadır. Kalenin giriş kısmı doğu yönündedir. Etrafı kulelerle desteklenmiş 2 m. genişliğindeki sur duvarlarıyla çevrilidir. Yüzeyinde 10, 11 ve 12. yüzyıla tarihlenen sırlı keramiklere rastlanmıştır. Ortaçağ Arap ve Bizans kaynaklarında sıkça sözü edilen müstahkem bir kaledir. Bizans kaynaklarında “Dadimon” ve “Tadım”; Arap kaynaklarında “Dadım”, adıyla kaydedilmiştir. Beşir Aşan, “Elazığ-Bingöl-Tunceli İlleri Ortaçağ Yüzey Araştırması, 1987”, *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 23-27 Mayıs 1988, Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, Ankara, Ts., s. 533. 529-554. 1530 tarihli Osmanlı tapu kaydında da Tadım Köyü'nün aynı şekilde kaydedilmiş olması dikkat çekicidir.

önce meskûn köy iken, muhtelif sebeplerle ahalisi dağılmış ve boşalmış yerlerdir. Bunların zamanla yeniden iskânı çokça görülmüştür. Bir veya birkaç köyün ekinlik arazisi yani mezarlarından bir kısmı ayrılarak başka bir köy oluşturulduğu da vakidir.

Şu halde bölgeye ilk defa 1518 yılından sonra gelen Sarı Yakublular, boşaltılmış olan Tadım Köyü'ne geçici olarak yerleştirilmişlerdir. Tadım Köyü veya çevre köylerden ayrılan bir arazi parçası bunların ekinliği olarak ayrılmıştır. Mezraya, Sarı Yakub adı verilmiştir. Hemen ardından Tadım Köyü boşaltılmış, Sarı Yakub adı verilen köyün kuruluşu ve yerleşimi başlamıştır. Tadım Köyü'nün o sırada çok azalmış olan Ermeni³⁹ nüfusu da evlerine dönmüştür. Halen Sarıyakup Köyü yakınında "Mezra Bağı" adı ile bilinen bağlık bahçelik alan ile kuzeyindeki bir kaynak ve sulama suyunun Mezra Gölü/Suyu adıyla bilinmesi, söz konusu Sarı Yakub Mezrası'nı hatırlatmakta ve yanındaki sulama suyunun Sarı Yakub Mezrası'nı sulamak için kullanıldığını göstermekte olup, bunlar tarihi geçmişin hatırasını yüzyıllar boyunca devam ettiren şahitler olarak bugüne kadar ulaşmışlardır.⁴⁰

Bu arada kendilerine ayrılan mezraya adlarını veren Sarı Yakubluların, Sarı Yakub Mezrası içinde nereyi köyün ilk yerleşim alanı olarak seçtikleri de merak konusudur. Bugün halk arasında "Ganıgurik" adı ile bilinen alanı, köyün ilk yerleşim ve kuruluş bölgesi olarak düşünülmüş veya köyün bugünkü yerine taşınmadan önce burası köy yeri olarak akla gelmiş, denenmiş olabilir. Kuzeyinde bir su kaynağı ve yakınında "ziyaret" olarak bilinen kimliği meçhul bir kabrin varlığı, burası hakkında böyle bir durumun var olabileceğini akla getirmektedir. Bölgeye adını veren "Ganıgurik" deyiimi kanıkuru", "kanıkurumuş" anlamında kullanılmış, halkın söyleyişinde değişik bir şekil almış olabilir. Ne var ki, suyun ve yakınındaki kabrin birbiriyle bir ilişkisi veya "ganıgurik" ya da "kanıkurik" sözcüğüyle bağlantıları var mıdır bilinmiyor.

Sarı Yakub Köyü'nün, ilk yerleşim alanının esas olarak Değirmentaşı-Haraba Gölü civarında kurulmuş olduğuna dair kuvvetli bir kanaat vardır ve bu kanaat doğru gibi gözükmektedir. Sözlü tarih olarak aktarılan bazı anlatımlar ve diğer bazı tespitlere göre Sarı Yakublular, ekin ekmekte oldukları mezranın dahilinde bulunan "Değirmentaşı", "Çay" "Haraba Gölü" civarındaki bölgeyi köyün ilk yeri olarak belirlemişlerdir. Elde yazılı bir kaynak bulunmamasına karşılık, eski kalıntılar,

39 Ermeni Patriği'nin , 1 Zilkade 1263/11 Ekim 1847 tarihli bir arzı halinde, Tadım Köyü'ndeki Meryem Ana Kilisesi'nin işlerine müdahale edilmesinin önlenmesi talep edilmiştir. BA, A. DVN., nr. 30/8; 16 Safer 1312/19 Ağustos 1894 tarihli Şura-yı Devlet kaydında Tadım Köyü'ndeki Katolik Kilisesi'nin tamirinden bahsedilmiştir. BA, ŞD., nr. 2637/15. 1301/1883 tarihli Harput salnamesinde şehir merkezi ve köylerde bulunan Ermeni Katolik nüfus hakkında bilgi verilmiştir. *Salnâme-i Vilâyet-i Mamuratülaziz*, 1310, s. 118; Ermeniler, Gregoryen Hristiyan oldukları halde, herhalde 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan İngiliz, Fransız ve Amerikan misyonerlerinin propagandası sonucu Protestan, Katolik veya Ortodoksluğa geçmeye zorlanmışlardır.

40 998 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defteri (937/1530)* I, s. 186; Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), s. 78, 79, 82-84; *Harput Şeriye Sicili (HŞS)*, nr. 388, s. 75, 118; *HŞS*, 382, s.142/b.1; VGMA., *Hurufat Defteri*, nr. 1094, s. 229.

rivayetler ve coğrafi tespitler köyün ilk olarak burada konuşlandığını göstermektedir. Köylüler de burasının eski köy yerleşimi olduğunu ileri sürmektedir.

Yakın zamanlara kadar, Haraba gölü ilerisinde bulunan yekpare taşlardan kesim yapmak suretiyle zamanın değirmenleri için değirmentaşları çıkarılmıştır. Dolayısıyla bu yerleşim alanı, “Değirmen taşı” adı ile tanınmıştır. Burası rüzgâra açık, ancak yazlık için daha uygun olan bir mevkiidir. Aynı mevkiin güneyinden bugünkü Elazığ-Sarıyakup Köyü yolu geçmektedir. Alanın güney bitişiğinde, eski köyün mezarlığı olduğu ileri sürülen ve Mezar-ı Yusuf adı ile bilinen alan bulunmaktadır.

Ayrıca Değirmen taşı ve Haraba Gölü civarında mevcut olan bahçelik ve bağlık alanlarda, yıllar önce temel, çanak ve çömlek kalıntıları ile cenin duruşu ya da dikey şekilde, yakılmış veya yakılmadan küplerin içine konulmuş insan kemiklerine rastlanmıştır.⁴¹ Bunların yanında, Ali Ağa/Kavru tezi mevkiinde, yekpare olmayan ancak etrafı ve kapağı yassı taşlardan oluşturulmuş sandık şeklinde kabirler görülmüştür.⁴² Giriş kısmında izah edildiği gibi, Uluova'nın eski çağlardan beri meskûn ve Urartular zamanında önemli bir iskân bölgesi olduğu hesaba katılır ise, söz konusu ölü gömme ve mezar şekilleri, köyün Değirmen taşı, Haraba Gölü ve Ali Ağa civarının Urartu Devri'nde köy yerleşim birimleri olduğunu kabul etmek gerekecektir. Bu durumda ilk defa Haraba Gölü çevresine yerleşen Saryakuplular, aslında eski Urartu köyünün kalıntıları üzerine yerleşmişlerdir. Çünkü bu şekilde hazırlanan mezarların, ölülerin yakılarak veya yakılmadan, dikey veya cenin konumunda küpler içine konularak gömülmesinin, M. Ö. 9. -7. yüzyıllarda Harput Bölgesi'ne hakim olan Urartular'ın ölü gömme gelenekleri arasında olduğu bilim çevrelerince kesin olarak tespit edilmiş durumdadır.⁴³

Aynı bölgede halen “Haraba Gölü” adı ile bilinen su kaynağına da buradaki kalıntılar veya harabeler dolayısıyla aynı adın verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. “Haraba” veya “harebe” sözcüğü, bilindiği üzere, “harap yerler, şehir, köy veya ev kalıntıları/yıkıntıları, perişan yerler” anlamına gelmektedir. Bu durumda, ilk olarak eski harabelerin bulunduğu bu bölgede köylerini kurup yerleşen Sarı Yakublular, aynı bölgedeki kaynak ve sulama suyuna da harabelerin içinde bulunması dolayısıyla “Haraba Gölü/Haraba Gölü Suyu adını vermişler ve bu ad yüzyıllarca değişmeden bugüne kadar gelebilmiştir.

2.2. Köyün Bugünkü Yerleşim Mevkiine Geçişi ve Camiinin Yapımı

Nüfus ile ilgili kısımda görüleceği üzere, 1600'lü yıllarda çeşitli nedenlerle köy boşalmaya başlamış; 1650-1680 yılları arasında 25-30 kişi ve birkaç haneden ibaret

41 Başkalarından aktaran, aynı köyden Muhammet Mete ve Mustafa Güler.

42 Bilgi, aynı köyde mukim büyüğümüz Sayın Rauf Yıldırım'dan alınmıştır.

43 Geniş bilgi için bkz. Veli Sevin, Ersin Kavaklı, “Van-Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü Kurtarma Kazıları 1992-1993”, *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, Ankara 1995, s. 335 (331-350); Nevzat Çevik, *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Ankara, 2000, s. 18, 39 vd.; Davut Yiğitpaşa, “Urartu Ölü Gömme gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, XXV, 8 / 2010 [Ulusal], s. 177-202.

kalmıştır (Bkz. 17. Yüzyılda avarız haneleri ve köy nüfusu). Savaş, geçim darlığı, eşkıyalık, yüksek vergi oranları ve elde edilen ürünlerin maişet için yetersiz kalması, köylülerin yerini terk etmesinde önemli rol oynamıştır. Sarı Yakup Köyü ile birlikte, Ali Ağa/Kavru Tezi mevkiinde, halen temel kalıntıları bulunan, 1518 yılı tahriri sırasında mezra (viran köy), 1523/1530 yılında köy olarak kaydedilmiş olan eski Yukarı Etminik (Etminik-i Ulya) Köyü de muhtemelen aynı nedenlerle, kademeli olarak 1700'lü yıllara doğru terk edilmiştir.⁴⁴

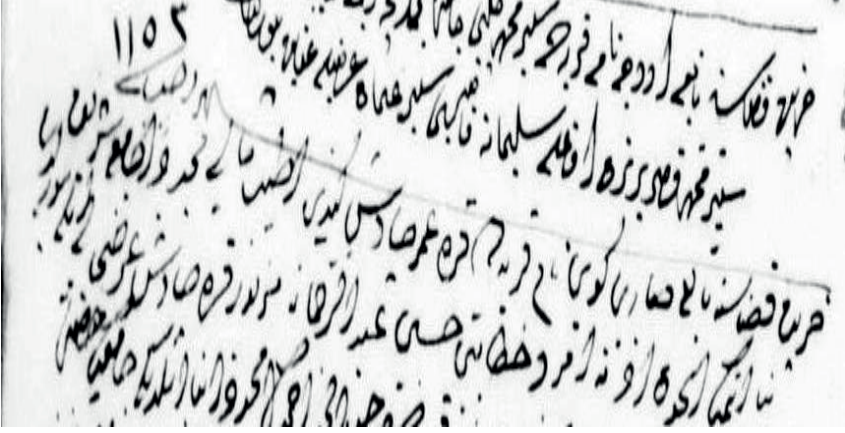
Ancak eski köy yeri terk edilmeye başlamakla beraber, şartlar değişip yeniden köye dönüş düşünceleri oluşunca Sarı Yakup Köyü'nün eski yeri tercih edilmemiş; bugünkü köy yerine yerleşim başlamıştır. Bu sırada köye gelip yeni yerine yerleşenler arasında eski Sarıyakuplular olduğu gibi, başka bölge veya çevre köylerden gelen/getirtilen aileler köy yerinin boş kalmaması için buraya yerleştirilmiştir. Aşağıda 1834 tarihli nüfus sayım tablosundan anlaşılacağı üzere, bu sırada eski Sarı Yakuplular'dan geriye köyün en kalabalık Hacı Hüseyinzadeler ailesi ve belki başka bir iki aile kalmış idi. (Bkz. Tablo 3).

Köyün bugünkü yerinin seçilmesinde, ilk iskân alanının sel baskınlarına açık bir yerde "Çay" denilen sel sularının oluşturduğu sığ derenin kenarında yer alması; Çay dolayısıyla sel sularının olumsuz etkileri, yazın su azlığı, yakacak bulmakta zorlanan köylülerin kışın ısınma ve hava akımı bakımından olumsuz etkisi görülen rüzgâra açık bir alanda yerleşmiş olmaları; şimdiki köy yerinin muhtemelen su imkânı bakımından nispeten iyi, tarım arazisine daha yakın, önü açık ve soğuğa karşı daha korunaklı bir dağın eteğinde bulunması gibi sebeplerin etkili olduğu düşünülebilir.

Sarı Yakup Köyü ile ilgili Receb 1153 (Eylül 1740) tarihli bir cami yapım kaydına bakılırsa, köyün halen bulunduğu alana geçişi, 1730'lu yıllarda başlamıştır.⁴⁵ Yeni bir yerleşim alanının kuruluşu, gelişmesi, genişlemesi ve büyümesi ile burada cami yapılması arasında bir bağlantı vardır. Bir bölgede birkaç hane yapıldıktan sonra, sade bir ibadet mekânına ihtiyaç olacağı muhakkaktır. O alanda yapılaşma belli bir aşamaya gelince, cami gibi daha büyük bir mekânın yapımı söz konusu edilmiştir. Köyün bugünkü yerleşim alanına sonradan geçtiği göz önünde tutulur ise, burada bir cami yapılması fikri de herhalde belli bir yapılaşma gerçekleştikten sonra konuşulmaya başlanmıştır. Yani bu ikinci yerleşim alanında evlerin kalabalıklaşması üzerine bir cami yaptırılması gündeme gelmiştir.

44 Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, s. 79, 95, 97.

45 Receb sene 1153 tarihli buyruldu. VGMA., *Hurufat Defteri*, nr.1094, s.229.

Belge 1. Köy Camii'nin yapımı ile ilgili izin emri, VGMA., Hurufat Defteri, nr. 1094, s. 229.

Sarı Yakub Köyü ahalisinden Kara Ömer Çavuş, 1740 yılında, kendi parasıyla köye bir cami yaptırmasına izin verilmesi ve Hüseyin Abdurrahman'ın camiye imam hatip olarak atanması için Harput Mahkemesi aracılığı ile paytaht İstanbul'a bir arzihal (dilekçe) yazmıştır. Bu isteğe, 1153 senesi Receb ayı/ Eylül-Ekim 1740 tarihli bir emir ile olumlu cevap verilmiş ve cami yapımına izin çıkmıştır. Herhalde en geç 1741 baharında camiin yapımına başlanmıştır. Bu durumda bugünkü köy camii, büyüklerimden aldığım bilgilere göre, mensubu olduğum aileden Kara Ömer Çavuş tarafından 1741 veya en geç 1742 yılında tamamlanmıştır. Köyün bugünkü yerine yerleşmesi ise, camiin yapım tarihi olan 1742 tarihinden tahminen 5-10 yıl önce olmalıdır. Bu nedenle köyün halen bulunduğu alandaki yerleşim tarihinin, tahmini olarak 1730'lu yıllara rastladığı söylenebilir.⁴⁶ Yaşlılardan naklen aktarılan bir rivayete göre, bugünkü camii 1821 yılında yaptırılmıştır. Bu iddia tamamen doğru olmasa da kısmen doğruluk payı vardır. Çünkü cami, ilk defa 1730'lu yıllarda kerpiçten yapılmıştır. Kerpiçten yapılan bir bina, bazı tespitlere göre en geç yüzyıl sonra yeniden inşa edilmeye ihtiyaç duyar. Bu durumda 1821 yılında yenilenmiş olması mümkündür.

46 Şehr-i Receb sene 1153, Harput Kazası'na tâbî' Sarı Köy (Sarı Yakub) nâm karyede Kara Ömer Çavuş kendi etyâb-ı mâlî [ile] müceddeden câmi'-i şerîf binâ etmek için izn-i emr ve hitabeti Hüseyin Abdurrahman'a mezbûr Kara Çavuş 'arzi ile buyruldu. VGMA., Hurufat Defteri, nr. 1094, s. 229.

1834 yılında tescillenmiş olan nüfus kaydına göre, köy caminin imamı, kırk yaşında Kürklü Palancıoğlu Molla Osman idi. Bu zatın 5 yaşında Mehmed adında bir oğlu vardı.⁴⁷ 1838 yılında köy ahalisinden Hacı Hasan oğlu Osman cami için yeni bir vakıf kurup imam-hatibin maaşı ve giderlerini karşılaması, caminin bu tarihlerde yeniden inşa edilmiş olduğunun bir işareti olabilir.

Adı geçen Osman Ağa tarafından bu sırada caminin imam-hatipliği adına *Vakf-ı Câmî-i Şerîf-i eshâb-ı Hazret-i el-Hâc Hasan oğlu Osmân 'an Karye-i Sarı Ya'kûb 'an kurâ-i kazâ-i medîne-i Harput*, başlığı altında kayıtlara geçmiş bir vakıf kurulmuştur. O devir için hacca gitmek ve hayır için vakıf kurmak oldukça varlıklı olmaya işaret ederdi. Şu halde, vakfın kurucusu Sarı Yakub Köyü'nden Hacı Hasan oğlu Osman, varlıklı bir kimse sayılırdı. Osman Efendi, Cami Vakfı'nı mahkemeye tescil ettirdikten sonra 2 Safer 1255/17Nisan 1839 tarihine kadar *ber vech-i hasbi* hitabet, yani imam-hatiplik görevini kendisi yürütmüştür.⁴⁸ Bu tarihte hatiplik görevini Hacı Hüseyinzade Molla Hüseyin'e devretmiştir. Padişah değişikliği dolayısıyla Hüseyin Halife'nin görev beratı 19 Z. 1255/23 Şubat 1840'ta yenilenmiştir. Kendisinden sonra, belki ölümü dolayısıyla 24 Temmuz 1846'da oğlu Osman'ın oğlu Mehmed Efendi⁴⁹ aynı göreve getirilmiştir. Bu zatın görevi yine padişah değişikliği dolayısıyla 1277/24 Temmuz 1861'de uzatılmıştır.⁵⁰

Resim 2. Mezarlıktan 124 yıllık bir taş. Yâ Ğaffâr, Süleyman, kızı Nazîfe, ruhuna, Fâtîha, 1310 (1892).

Köyün yaklaşık üç yüz yıl önce, 1700'lü yılların ilk yarısında bugünkü yerine taşınmış olduğunun bir başka delili de bugünkü mezarlığın durumudur. Mevcut mezarlık alanı ve eski mezar taşlarında yapılan küçük çaplı bir araştırma neticesinde, mezarlığın yaklaşık yüzer yıllık üç devre geçirmiş olduğu tespit edilmiştir. Mezarlığın ilk devresi (bkz. Resim 1)⁵¹, aşağı çeşmenin su kaynağının çıktığı alt kısma doğrudur ve buradaki mezarlar nerede ise tamamen kaybolmuştur. Orta zaman aralığına ait bazı mezarların izlerine rastlamak mümkündür. Bu kısımda yaklaşık 150 yıl öncesine ait mezar taşları mevcuttur. Son yüzyıla ve yakın zamana ait aile mezarlıkları, eğer bakımsız bırakılmamışlarsa, sağlam olarak bugüne ulaşmışlardır.

47 BA, NFS., nr. 2675, varak. 56b.

48 Bu zat, aşağıda dökümü yapılmış olan 1834 yılı nüfus kaydında 19 nolu hanede mukim o sırada 26 yaşında; hatiplik görevine başladığı sırada 29 yaşında olan Hasan oğlu Osman olmalıdır (Bkz. Tablo 3)..

49 1834 yılı sayımına göre, 2 nolu hanede mukim Hacı Hüseyinzade Molla Hüseyin, bu sırada 60 yaşında idi. Oğlu 39 yaşındaki Osman ise, 7 nolu hanede ikamet etmekte idi. Osman'ın oğlu Mehmed. 1846 yılında 14-15 yaşlarında idi (Bkz. Tablo 3).

50 VGMA., *Defter*, nr. 423, s. 134, belge nr. 178; BA, EV. MH., nr. 147/99.

51 Ricamı kırmayıp köy ile ilgili pek çok fotoğrafı çekip bana gönderen kardeşim Mehmet Baş ve Amcam oğlu Muhammet BAŞ'a teşekkür ediyorum.

Harita 1. 1530 Yılında Harbut Livası ve Köyleri Kaynak. 998 Numaralı Vilâyet-i Diyâr-i Bekr Arab ve Zülkâdiriyye Defteri (937/1539) I, s. 130.

2.3. Köyün 1530 -1894 Yılları Arasında Nüfusu

1516 yılında Osmanlı idaresine giriş öncesinde pek çok köy dağılmış, boşaltılmış ve harap olmuş iken, bu tarihten itibaren, bölgede huzur ve sükunet devri başlamıştır. Köyler gelişmiş, boşalan köylerin halkı kısmen geri gelmiştir. Köylerin nüfus ve ekonomik durumu iyileşmeye başlamıştır. 1500’lü yılların ortalarından sonra köylerin nüfusunda dikkate değer artışlar gerçekleşmiştir. Halkın bir kısmı, henüz yerleşik hayata geçmiş dede-baba-torun üçlüsünün bir arada bulunduğu kalabalık aileler halinde yaşamaya başlamıştır.

Bazı tespitlere göre her hânedede ortalama 5 kişi bulunmakta iken, özellikle Doğu Anadolu’da bu sayının 7 kişiye yükseldiği bölgeler görülmüştür.⁵² Ancak eski nüfus sayımları, sağlıklı olarak yapılamadığı için, kimi zaman köy veya kasabaların gerçek nüfusu meçhul kalmıştır. Yani nüfusun tam olarak tespit edilemediği zamanlar olmuştur. Bazı görüşlere bakılır ise, erken devirlerde bazen nüfusun % 30 veya % 40’ının kayda geçmediği sayımlar görülmüştür. Bunlara nüfus-ı mektûme yani kayda geçmemiş, gizli kalmış, nüfus denilmiştir. Nüfus değerlendirmeleri incelenir iken, böyle bir ihtimalin de var olabileceği göz ardı edilmemelidir.⁵³

2.3.1. 1530 Yılında Nüfus

Yukarıda sözü edildiği üzere, ilk defa 1530 yılı tapu kaydında, Sarı Yakub adı *mezra-ı SarıYakub maa Karye-i Dadım-ı venk (veya Dadım-ivenk)* şeklinde Tadım Köyü ile birlikte kaydedilmiştir. Tadım Köyü’nün esas sakinleri olan Ermeniler, geçici olarak başka yerlere iskân edilmek suretiyle buraya yeni gelen 41 hane, 20 mücerreden (bekar erkek) oluşan tahminen 225 kişilik Yörük, Müslüman, Türkmen grubu yerleştirilmiştir. Tadım ve çevre köylerden ayrılan tarım arazisinin bir kısmı yeni gelen bu aşiret/cemaat/oymağa ayrılmıştır. Onlar için ayrılan araziye, yeni

52 Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), s. 63, 65.

53 İshak Sunguroğlu, Harput Yollarında, c. 1, s. 223.

topluluğun veya başındaki liderlerinin adı verilmiştir. Hemen ardından, geçici iskân yerleri Tadım Köyü'nü boşaltarak kendi adlarını verdikleri Sarı Yakub Mezrası'na geçerek, bu mezranın Değirmentaşı/Haraba Gölü mevkiinde kendi topluluklarının adını verdikleri köylerini kurmuşlardır.⁵⁴

2.3.2. 17. Yüzyılda Avarız Haneleri ve Köy Nüfusu

17. yüzyılda Anadolu nüfusu önemli miktarda azalmıştır. Nüfusun bu kadar azalmasının muhtelif sebepleri vardır. Celali eşkıyasının saldırıları, yeniçeri ve sipahi zulümleri, ağır vergiler ve geçim sıkıntısı ahalinin yerini yurdunu terk etmesi ve nüfusun azalmasında önemli rol oynamıştır. Polonyalı gezgin Ermeni Simeon'un 1613 yılında geldiği Harput ve çevresi ile ilgili tespitlerine göre, çok zalim kimseler olan yeniçerilerin zulümleri dolayısıyla Harput ve çevresindeki köylerin bir kısım halkı yerlerini terk etmişlerdir.⁵⁵

IV. Murad'ın 1635 ve 1638 tarihli Revan ve Bağdad seferleri dolayısıyla Osmanlı İnan çatışması; 1645-1669 yılları arasında devam eden Girit savaşı ve aynı dönemde 25 yıl denizlerde ve Bosna çevresinde devam eden savaşlar Osmanlı maliyesini iyice zorlamıştır. Bu durum halka yüklenen vergilerin artırılmasına yol açmıştır. Mesela 1655 yılında yapılan tespitlere göre bu sırada özellikle köylerde bulunan nüfusun yarısından fazlası ağır vergiler dolayısıyla yerini yurdunu terk etmiştir. Pek tabii bunun Harput bölgesine de yansması olmuştur.⁵⁶

1056 (1646) ⁵⁷		1063 (1653) ⁵⁸		1077 (1666) ⁵⁹		1080(1669) ⁶⁰		1083 (1672) ⁶¹		1092 (1681) ⁶²	
Hane	Rub'	Hane	Rub'	Hane	Rub'	Hane	Rub'	Hane	Rub'	Hane	Rub'
1		1		1			3		3		1

54 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defteri (937/1530) I, s. 186; Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), s. 78, 79, 82-84.

55 Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi, Türkçe yayına Hazırlayan. Hrnt D. Andreasyan, Baha Matbaası, İstanbul 1964, s. 89-91

56 Rifat Özdemir, "Avârız ve Gerçek-hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", X. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. IV. TTK. Basimevi, Ankara 1993, s. 1585, 1592, 1593.

57 BA, MAD., nr. 3038, s. 4, 21; Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazası Avârız Defteri", Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, c. XII, 1997 İzmir, s. 12, 13, 15. Ayrıca bkz. "1056/1646 Tarihli Avârız Defterine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput", Belleten, LI / 199, (Nisan 1987), s. 119-129.

58 HŞS., nr. 324, s. 245/b.1.

59 HŞS., nr. 278, s. 67/b.1.

60 HŞS., nr. 38244-I (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Demirbaş nr.), s. 163/b.1.

61 HŞS., nr. 362, s.138/b.1.

62 HŞS.,38244-VI (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Demirbaş nr.), s. 192/b.2.

17. yüzyılda Harput Sancağı'nın nüfusunun ne olduğu, avarız hanelerinin 15 Haziran 1646 yılında tespiti dolayısıyla öğrenilebilmektedir.⁶³ Sarı Yakub Köyü'nün nüfusu da aynı vesileyle tespit edilebilmektedir. Bu sırada yapılan tespitlere göre, vergi ödemekten aciz kalan bazı köylerin fakir halkı yerini yurdunu terk etmiştir. Buna binaen avâriz hânelerinin ve vergi ödeme miktarların düşürülmesi talep edilmiştir. Talebe göre, daha önce Harput Sancağı'nın 10 gerçek hânesi, normal olarak 1 avâriz hânesi olarak hesap edilmekte idi. Sunulan öneri ile Harput'un nahiyelerinde müslim, gayrimüslim, evli, bekâr ayırımı gözetilmeksizin her 10 kişinin bir avâriz hânesi sayılması istenilmiştir. Ancak bu teklif onaylanmamış; evlilerden (müzevvec) 5 kişinin 1; bekârlardan (mücerred) 10 kişinin 1 avâriz hânesi sayılması kabul görmüştür.⁶⁴

Söz konusu 1646 tarihinde, Sarı Ya'kub Köyü ile Yalnız (Yalnız Toros) Köyü zeâmet ve tımar arazisi olarak kaydedilmişti. Her iki köy arazisinin ¼'ü sulak idi. 3 çift (toprak sahibi 3 hane) 2 mücerred (bekâr), 3 bennâk (arazisi olmayan hane) nüfusa sahip Sarı Ya'kub Köyü 1 avâriz hânesi sayılmıştı. Yani Sarı Yakub Köyü'nde arazisi olan ve olmayan toplam 6 hane bulunmakta idi. Her hanede 5 kişi olduğu kabul edilir ve buna 2 bekâr eklenir ise, 1646 yılı ortalarında köyün tahmini nüfusu 32 kişi idi. Hane bazında nüfus miktarı 7 kişi üzerinden hesaplanır ise bu rakamın 44 kişiye çıkmaktadır. Buna göre, vergi meselesi, geçim zorluğu veya başka nedenlerle 1530 tarihli nüfus tespitinden 116 yıl sonra, 1646 yılı itibarıyla köyün hane sayısı ve toplam nüfusu oldukça azalmış ve 30-40 kişiye gerilemişti. Bunlardan bir kısmı da aslında köyde ikamet etmemekte, yani nerede ise köyde kimse kalmamış durumda idi.⁶⁵

Uluova Nahiyesi'ne bağlı tımar arazisi Sarı Yakub Köyü'nün 1646 yılını takip eden 35 yıllık süreç içerisinde farklı tarihlerde tespit edilen avarız vergisi haneleri tespit edilebilmektedir. Avarız hanesinden hareketle yapılan hesaba göre, köy boşalmaya yüz tutmuş, ancak 1646 yılından 1666 yılına kadar nüfusu değişmemiştir. 1669 ve 1672 yıllarında yapılan kayıtlar sırasında köyün nüfusu tahminen 25 kişiye

63 Avarız, 16. yüzyılın sonlarına kadar devletin daha çok savaşlar dolayısıyla sıkıntı içerisinde olduğu özel durumlarda halktan topladığı nakdî veya aynı bir vergi türüdür. Miktarı ve türü her dönemde değişmiştir. Tanzimat Devri'ne kadar devam etmiştir. 17. Yüzyıldan itibaren her yıl düzenli olarak toplanan bir vergi olmuştur. Miktarı, bölgelere, halkın gelir durumuna ve varlığına göre değişmiştir. Ev, tarla, dükkân gibi gayri menkulü olan ve askerî taifesine mensup olmayan kimseler, avarız vergisi mükellefi sayılmıştır. Çalışamayacak derecede ihtiyar, sakat, a'ma, hasta, olanlar ile yetim, çocuk ve dul kadınlardan avarız alınmamıştır. Avarız hanesinin gerçek hane ile ilgisi yoktur. "Hâne", ev veya bir evde oturan evli çift demektir. Avarız hânesi ise, 3, 5, 7, 10 veya daha çok evin bir araya gelerek birlikte üzerlerine düşen toplam tutarı ödedikleri vergiye ad olarak kullanılmıştır. Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazası Avâriz Defteri", s. 9-10; Rifat Özdemir, "Avâriz ve Gerçek-hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", X. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, c. IV. TTK. Basımevi, Ankara 1993, s. 1583, 1584 (1581-1613).

64 BA, MAD., nr. 3038, s. 4, 21; Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazası Avâriz Defteri", . s, 12, 13, 15. Ayrıca bkz. "1056/1646 Tarihli Avâriz Defterine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput", s. 119-129.

65 Aynı dönemde Sarı Yakub Köyü zeamet ve tımar arazisi olarak kaydedilmiş olmasına karşın, çevresindeki Ertminik, Dadım (دادیم و تادیم) ve Miyaadun köyleri, Uluabâd Nahiyesi'ne bağlı havass-ı hümayun arazisi olarak yazılmıştı. Yani vergi gelirleri, padişahın has (özel) geliri olarak kaydedilmişti. BA, MAD., nr. 3038, s. 22, 25, 37; Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazası Avâriz Defteri", s. 42, 43, 45, 54.

kadar gerilemiştir. Ancak 1681 yılındaki kayıt sırasında yaklaşık 30 kişiye yükselmiştir(Bkz. Tablo 1)⁶⁶.

2.3.3. 19. Yüzyılda Nüfus ve Demografik Durum

19. yüzyıla gelindiğinde, nüfus sayımlarındaki hata payı azalmıştır. Merkezi bölgelerde % 2-5 arası; ulaşımın zor olduğu yerlerde ise, hata payı % 6-12 arasında değişmiştir. Askerlikten ve vergiden kaçış düşüncesi, nüfus sayımından kaçışın önde gelen sebepleri arasına girmiştir. Kadın ve kızların sayı ve yaşlarının tespiti kimi yerlerde onur meselesi haline gelmiş, gerçek sayılarını tespit etmek problem olmuştur.⁶⁷

Vergi tespiti düşünülerek sadece erkek nüfusun sayımı yapıldığı 1834 yılı sayımına göre, Sarı Yakub Köyü'nde 39 hane ve bu hanelerde toplam 99 erkek nüfus mevcuttu. Tahmini olarak bir o kadar kadın nüfusun bulunduğu kabul edilir ise, Sarı Yakub Köyü'nün 1834 yılındaki toplam nüfusu 200 civarında idi. Esasen, hane başına ortalama 5 nüfusun normal kabul edildiği düşünülürse, yine bu rakama yaklaşık bir sayı ortaya çıkmaktadır(Tablo 3). Nüfus olarak gösterilen iki yüz sayısına en az % 2-5 arasında bir rakam daha eklemek mümkündür. Bu şekilde elde edilecek rakamın Sarı Yakub Köyü'nün gerçeğe en yakın yaklaşık nüfusunu göstereceğini söylemek yanlış olmaz.⁶⁸

Tablo 2. Sarı Yakub Köyü'nün 1834 yılında 99 kişiden oluşan erkek nüfusunun yaş dağılımı

Çocuk	Çocuk	Genç	Genç	Orta yaşlı	Yaşlı	İleri yaşlı	Toplam kişi
1-6	7-14	15-30	31-45	46-60	75	80, 85, 90	
28	12	32	11	12	1	3	99

Köyün nüfus kaydında, erkek nüfusun yaş durumu hakkında oldukça net ve açık bilgiler mevcuttur. Buna göre, genç nüfusun ortalaması oldukça yüksektir. Erkekler üzerinden yapılan tespitlere göre, toplam 99 erkek nüfusun yaklaşık% 28'i, yani 28 kişi, 1-6 yaş; 12'si, 7-14 yaş; 32'si, 15-30 yaş; 11'i 31-45 yaş; 16'sı, 46-90 yaş arasındaki orta yaşlı, yaşlı ve ileri yaşta idi. Tespitlere bakılır ise, köyde doğurganlık oranı yüksek idi. 15-30 yaş arasındaki 32 kişilik genç nüfus, toplam nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturuyordu. Yine toplam 99 erkek nüfusun 72 kişisi (yaklaşık % 75'i) 1-30 yaşları arasında idi.

66 İncelemeleri sırasında Sarıyakup Köyü'nün 17. yüzyıla ait avarız, nüfus vb. verilerini tespit edip bana ileten arkadaşım Yrd. Doç. Dr. Celalettin Uzun'a teşekkürlerimi sunuyorum.

67 Fahri Maden, "Osmanlı Devleti'nde 1881-1882/1893 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler", *Türkiye'de İskân ve Şehirleşme Tarihi*, Editör. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul 2012, s. 110, 116, 117, 118, 125.

68 BA, NFS., nr. 2675, varak. 56b-57ab.

Görüldüğü üzere genç nüfusuna karşılık köyün yaşlı nüfusu, pek az sayıdaydı. Toplam 99 kişilik erkek nüfusun, 31-45 yaş arasındaki erkek sayısı 11'di. 46-50 yaş arası 4; 55 ve 57 yaşlarında 2; 60 yaşında 6; 75 yaşında 1; 80 yaşında 1; 85 yaşında 1 ve 90 yaşında 1 kişi bulunmakta idi. Başka bir ifade ile 46 yaş ve üstündeki erkeklerin toplam sayısı 16 idi. Bunların 8'i, 55-60 yaş; 4 kişisi 75-90 yaşları arasında idi (Bkz. Tablo 2). Buna göre, nüfusun çok büyük bir çoğunluğu, esasen orta yaş sayılan 50 yaşın altında iken ölmekte idi. Bugünkü duruma göre, böyle bir gerçeğin nedenleri elbette merak konusudur. Fakat o devirlerde genç nüfusun çoğunlukta olmasına karşılık, çiftçilikle geçinmenin zorluğu, başka yerde iş bulma konusunda yaşanan imkansızlıklar; savaşlar, bunlardan kaynaklanan yoksulluk, sağlık ve tedavi imkanlarının gelişmemiş olması, yaygın hastalıklara karşı savunmasızlık, bugünkü kadar iyi beslenememe durumunun erken ölümlerin sebeplerinden bazıları olduğu söylenebilir.

Hane nüfuslarına bakılırsa, birkaç ailenin dışında Sarı Yakub Köyü'nde kalabalık aile yoktu. Bugünkü çekirdek aile yaşamı yaygın idi. 39 haneden 29'u 2 ve daha az erkek çocuğa sahipti. 5 hanenin her birinin 3 erkek evladı vardı. Üç haneden her birinin sırasıyla 4, 5 ve 6 erkek çocuğu mevcut idi. 21. ve 38. sıradaki hanelerde, Elif ve Emine adında iki kadın ikamet etmekte idi. Elif ananın oğlu Osman, Balıca Köyü'nde mukim idi. Bununla beraber Hane sayılarından hareketle çekirdek aile hayatının yaygın olduğunu ileri sürmek doğru değildir. Çünkü bu sırada her evli erkek ayrı bir vergi hanesi sayılmakta idi. Gerçekte ise, eski aile yapısında dede-nine, baba-anne ve torunların bir arada yaşadığı ata erkil büyük aile hayatı yaygın idi. Köyün ileri gelenlerinden elde edilen bilgiler de bu görüşü doğrular özelliindedir. Bu sırada, köyün en kalabalık ve belli başlı ailesi, çiftçilikle meşgul olan Hacı Hüseyin-zâdeler idi. Köyün erkek nüfusunun dörtte biri bu ailede idi. Mensubu olduğum bu aileden 7 hanede 26 erkek nüfus barınmakta idi. Bunlar birbirinin kardeşi, kardeş oğulları veya torunlarından ibaretti. 2.4.5.6. hanelerde Hacı Hüseyin-zâdelerden Mollâ Hüseyin, Ahmed, Bekir ve Emin kardeşler ikamet etmekte idiler. Bu hanelerden birinde 6; 3'ünde 4'er erkek bulunmakta idi. Adı geçen Hacı Hüseyin, 1662 yılında Harput Kethüdası Ali Bey ile birlikte Harput Menzihanesi'ni işleten tanınmış bir kişiydi.⁶⁹ Hacı Hüseyin-zâdeler dışında Fettâh-zâde, Türk oğlu, Solak oğlu aileleri nispeten daha az kalabalık ailelerdendi. Bu aileler, muhtemelen sonradan köye yerleşmiş toplulukları temsil etmekte idi.

Köy halkının mesleğine gelince, 39 haneden 23'ü, çiftçilik yani eski adı ile rençberlik ile geçinmekte idi. Köyün bir hanesinde, İmam Palancı oğlu Kürklü Molla Osmân oturmakta idi. "Molla" sözcüğü, terim olarak din alimi demektir. Bu sırada Hasan ve Hüseyin adlı iki kişinin de adlarının başına "Molla" sıfatı eklenmiştir. Yani bunlarında "Molla" oldukları ifade edilmiştir. Kırk yaşında olan köy imamı Molla

69 HŞS., nr. 382, s. 142/b.1. Bu zat ile ilgili olarak ayrıca bkz. 6.2. Sosyal ve Kültürel Hayat ile ilgili kısım.

Osman'ın, Mehmed adında 5 yaşında bir oğlu vardı. Altı nolu hanede meskûn Hacı Hüseyin-zâde Emîn'in oğlu Mehmed Diyarbekir'de idi. 18 nolu hanede sakin Ömer'in oğlu Hüseyin, 25 yaşında idi ve berberlik yapmakta idi. 28 nolu hânedede oturan Solak oğlu İbrâhim'in oğlu Sâdık, Mansûra (Adıyaman)'da yaşamaktaydı. Sayısı 10'u geçen hanenin ise bu sırada ne ile meşgul olduğu kaydedilmemiştir. Bunların, arazisi olmaması veya toprağı az olması dolayısıyla çiftçilik yapamadıkları söylenebilir. Ancak bir kısmının başkaları adına veya yarıcılık yoluyla yine çift çubuk işiyle uğraşmış olmaları ihtimal dahilindedir. O halde hane bazında nüfusun dörtte birinin işsiz olduğu kabul edilmek durumundadır. Bu ise, iş bulmak ve geçim sağlamanın güçlüğü'nün bir işaretidir. Ahalinin bir kısmının başka şehirlerde olması, köy dışında iş kurmuş olmaları da köyden geçim sağlamanın güçlüklerle dolu olduğunun göstergesidir.

Tablo 3. 1834 Tarihinde Sarı Yakub Köyü'nün Hane Sayısına Göre Erkek Nüfusunun Dağılımı.⁷⁰

1. Hâne-i Kürklü Palancı oğlu Mollâ Osmân, sin (yaş) 40, İmâm		oğlu Mehmed, sin	
2. Hâne-i Hacı Hüseyin-zâde ⁷¹ Mollâ Hüseyin		sin 60, Reçber	
oğlu Hasan, sin 7		oğlu İsmâil, sin 6	
ve Halil, sin 5			
3. Hâne-i Fettâh-zâde Osmân, sin 45, Reçber			
ve Yûsuf, sin 50		Yûsuf'un oğlu Fettâh, sin 4	
ve Hasan, sin 2			
4. Hâne-i Hacı Hüseyin-zâde Ahmed, sin 48, Reçber			
oğlu Ali Kaya, sin 11		ve Asaf, sin 5	
ve Ömer, sin 2			
5. Hâne-i Hacı Hüseyin-zâde Bekir, yek çeşm, sin 55, Reçber			
oğlu İbrâhim, sin 27		ve Sâdık, sin 15	
ve Zilfo, sin 7		ve Abdullâh, sin 2	
ve Mahmûd, sin 10			
6. Hâne-i Hacı Hüseyin-zâde Emîn, sin 57, Reçber			
oğlu Mehmed, sin 30, Diyarbekir'de		ve Aloş, sin 19	
ve Süleymân, sin. 10			
7. Hâne-i Mollâ Hüseyin-zâde Osmân, sin 39, Reçber			
oğlu Mehmed, sin 2			
8. Hâne-i Osmân'ın oğlu Ali, sin 60			
9. Hâne-i Halil'in oğlu Ali, sin 48, Reçber		oğlu Hüseyin, sin	
ve Mehmed, sin 4			
10. Hâne-i Halil'in oğlu Sâdık, sin 45		oğlu Mustafâ, sin 19	
11. Hâne-i Havre'nin oğlu Resûl, sin 30		oğlu İbrâhim, sin 3	
ve Hızır, sin 1			
12. Hâne-i Abdullâh'ın oğlu Aboş, sin 40, Reçber			
13. Hâne-i Abdullâh'ın oğlu Ahmed, sin 80		oğlu Süleymân, sin 25	
14. Hâne-i Temûr'un oğlu Halil, sin 32, Reçber		ve Hüseyin, sin	
Halil'in oğlu Hasan, sin 3			
15. Hâne-i Hızır oğlu Mehmed veled-i Osman,		oğulluğu İsmâil veled-i Fazlı, sin 14	
16. Hâne-i Mollâ Hasan'ın oğlu Halil, sin 40,		oğlu Yûsuf, sin 5	
ve Ahmed sin 4		ve Hasan, sin 2	
ve Hüseyin, sin 1		Karındaşı Mustafâ, sin 35	
17. Hâne-i Hacı Mehmed'in oğlu Veli, sin 26,		ve İbrâhim, sin 25	
18. Hâne-i Ömer'in oğlu Berber Hüseyin, sin 25		oğlu Ömer, sin 2	
19. Hâne-i Hasan'ın oğlu Osmân, sin 26, Reçber		oğlu Sâdık, sin 3	
20. Hâne-i Fettâh-zâde Hüseyin veled-i Ömer, sin 28, Reçber			

70 BA, NFS., nr. 2675, varak. 56b-57ab.

71 zâde, oğul anlamındadır, Hacı Hüseyin-zâde, Hacı Hüseyin oğlu, Hacı Hüseyin oğullarından demektir. Bazen de "soyundan" anlamına gelmektedir.

21. Hâne-i Elif Kadın'ın oğlu Osmân'ın, Ballica'da sâkin			
22. Hâne-i Türk oğlu Mehmed, sin 30, Reçber		ve Osmân, sin 25	
23. Hâne-i Türk oğlu Resûl, sin 45, Reçber		oğlu Ali, sin 22	ve Süleymân, sin 19
ve Ömer, sin 15		ve Sâdık, sin 12	ve Ahmed, sin 7
24. Hâne-i Türk oğlu Hüseyin, sin 13			
25. Hâne-i Bâbek oğlu Yûsuf, sin 27			
26. Hâne-i Temûr oğlu Mehmed, sin 38		oğlu Kaya, sin 1	
27. Hâne-i Solak oğlu Sâdık, sin 60, Reçber		oğlu İsmâîl, sin 15	
28. Hâne-i Solak oğlu İbrâhim veled-i Sâdık, sin 25, Mansûra'da		ve Ali, sin 7	
29. Hâne-i Solak oğlu Hüseyin, sin 60, Reçber		oğlu Mustafâ, sin 27	
30. Hâne-i Solak oğlu Hüseyin'in oğlu Mehmed, sin 35, Reçber			
oğlu Zilfo, sin 3		ve Yûsuf, sin 1	
31. Hâne-i Deli Mehmed'in oğlu Ahmed, sin 60		oğlu Ömer, sin 26	
32. Hâne-i Deli Mehmed'in oğlu Aloş, sin 60		oğlu Mehmed, sin 23	
33. Hâne-i Bekir'in oğlu Yûsuf, sin 90, Reçber		oğlu Yûsuf, sin 26	Yûsuf'un oğlu Mehmed,
34. Hâne-i Mustafâ'nın oğlu Katırcı Hâci İbrâhim, sin 60, Reçber			
oğlu Osmân, sin 35	ve Ömer, sin 30	ve Hüseyin, sin 27	Osmân'ın oğlu Hasan, sin
Osmân'ın oğlu Mehmed, 50 günlük		Ömer'in oğlu Mustafâ, sin 2	
35. Hâne-i Hızır oğlu Hasan, sin 25, Reçber		ve İbrâhîm, sin 6	Hasan'ın oğlu Ali, sin 1
36. Hâne-i Hızır oğlu Osmân, sin 75, Reçber		oğlu Ömer, sin 22	
37. Hâne-i Osmân'ın oğlu Kaya Mehmed, sin 85			
38. Hâne-i Emîne Kadın'ın			
39. Hâne-i Hâci Hüseyin oğlu Mollâ Hüseyin'in oğlu Mustafâ, sin 27, Reçber			

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren muhtelif gerekçelerle nüfus sayımları sıklaştırılmıştır. Bu vesileyle 1892 yılında yapılan tespitlere göre Sarı Yakub Köyü, toplam 51 hanelik ve 259 kişilik nüfusa sahip idi.⁷² 1894 yılı Harput yıllığına göre, köyün toplam hane sayısı 52; nüfusu ise, 68'i erkek ve 75'i kadın olmak üzere 143 kişi idi. 1834 ve 1892 yıllarına ait tespitlerde toplam nüfus sayısının yüksekliği göz önünde tutulur ise, ilk defa kadın nüfus sayısının tespit edildiği 1894 yılında nüfus azalmış olmasını kabul etmek veya yorumlamak güçleşmektedir. Buna göre, 1894 yıllığında gösterilen 52 hane sayısı doğru olmakla beraber, toplam nüfusla ilgili olarak 1892 yılında yapılan tespitlerin daha kabul edilebilir olduğu anlaşılmaktadır.⁷³

2.4. Geçim Kaynağı ve Mahsulleri

Osmanlı idaresinde topraklar, bir çiftçi ailesinin işleyebileceği büyüklükte taksim edilmişti. Bir çift öküzün işleyebileceği ziraat arazilerine çift veya çiftlik denirdi. Çift tabir edilen araziler, evli olanların idaresine verilirlerdi. Ancak nüfus artışı sonucu, çiftlikler bölünmekte, haliyle çift tasarruf eden aileler de azalmakta idi. Toprakların paylaşımı, verimli, orta halli ve kıraç oluşlarına göre, sırasıyla veya 60-80, 80-100 veya 100-160 dönüm arasında değişmekte idi. Enine ve boyuna kırk adım, bir dönüm sayılıyordu. Yarım çiftlikten az yerler zemin olarak kaydedilir, dönüm

72 Salnâme-i Vilâyet-i Mamuratûlaziz, 1310, s. 201.

73 Salnâme-i Vilâyet-i Mamuratûlaziz, 1312, Ek kısım, s. 52.

vergisi (resm-i dönüm) karşılığında topraksız köylünün tasarrufuna yani kullanımına bırakılırdı.

Köylü köy çevresinde bulunan ve verimliliği, sulanabilirliği ve büyüklüğü değişen çiftlikleri ekip biçer, buradan elde ettiği mahsullerin duruma göre ikide bir ile onda birine kadarını öşür adı ile devletin temsilcisi/görevlisi olan sipahiye öderdi. Hayvancılık veya arıcılıkla uğraşır ise vergi türü bunlardan almırdı. Toprağın mülkiyeti devlete, tasarruf yani kullanma hakkı ise, tapu vergisi karşılığında bir tür sürekli kiracılık akdi yada sözleşmesi karşılığında irsi olarak babadan oğula geçen bir şekilde şahıslara aitti. Toprağı işleyenler çift resmi; yarım çiftlikten az toprağı olanlar bennâk resmi gibi vergiler öderdi. Babasının yanında kalan bekârlar, mücerred resmi adlı vergi ödemek durumunda idi. Köylü iskân edildiği köyde oturmak zorunda idi. Toprağını terk etmesi halinde çift-bozan vergisi öderdi ki, bu vergi çok ağırdı.

1516 yılından önce Harput ve çevresinde savaş sebebiyle harap olmuş köyler ve mezralar bu tarihten itibaren yeniden iskân edilmeye ve şenlendirilmeye başlanmıştı. Topraklar köylünün işlemesine bırakılmış, ancak zamanla nüfus artınca, çift tabir edilen araziler bölünmeye, halkın bir kısmı topraksız kalmaya başlamıştı. Yani işlenen arazi herkese yetmez olmuştu. Bu arada, eşkıyalık, kuraklık, mahsulün geçim için yetersiz kalışı ve yüksek vergi oranları halkın köylerini terk etmeye sebep olmakta idi.⁷⁴

1646 tarihli tespitlere göre köyün dörtte biri sulak idi. Sulak arazi bölgelerinde pamuk, sebze vb. ürünler ekilebilmekte idi. Hayvanlar için arpa; insanların geçimi için buğday, vazgeçilmez ürünler arasında en önemlileri idi. Söz konusu ürünler, geçim kaynağının temel maddeleri idi. Bunların dışında mercimek, nohut, darı ve hayvan yemi olarak gerekli görülen fiğ gibi daha az ekilen ürünler vardı. Köylü ihtiyaç fazlası ürünü satarak veya takas yaparak geçimini sağlamakta idi. Ancak özellikle savaş, eşkıyalık ve benzeri darlık zamanlarında araziden elde edilen ürünlerle geçim sağlamak imkânsız gibiydi.⁷⁵

Böyle olunca köy ahalisinden bazıları, başka köyde, Harput'ta veya başka şehirlere gitmekte idi. 12 Muharrem 1073 /27 Ağustos 1662 tarihli mahkeme kaydına göre Sarı Yakup Köyü'nden Hüseyin Bey, avarız vergisinden muaf olmak şartıyla birkaç Müslim ve gayrimüslim ile birlikte mamur, mükemmel, yarar atlar ve sürücüler ile hazır ve amade olacak şekilde Harput Menzilhanesi hizmetini yerine getirmek üzere, 1 yıllığına menzilci olarak tayin edilmişlerdi.⁷⁶

74 Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), s. 66, 67, 89-92.

75 BA, MAD., nr. 3038, s. 22; Defterin yayınlanmış hali için bkz. Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazası Avâriz Defteri", s. S. 45. 1646 Yılında Ertminik arazisinin ¼'ü, Tadım'ın ½'si, Miyadun'un bütünü sulu arazi olarak kaydedilmişti. BA, MAD., nr. 3038, s. 22, 25, 37; Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazası Avâriz Defteri", s. 42, 43, 45, 54.

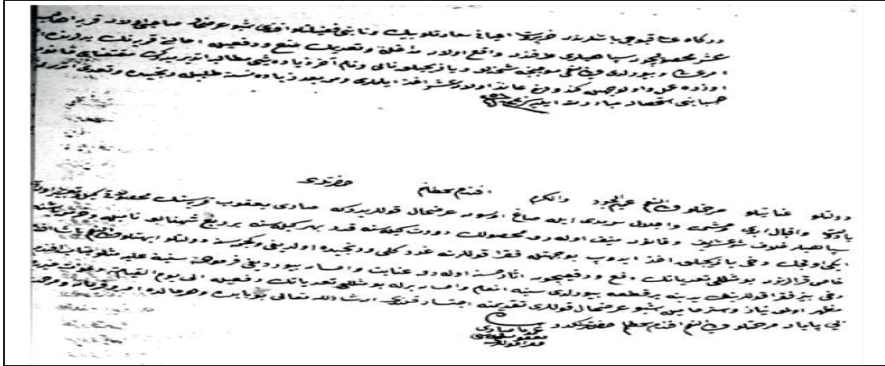
76 HŞS., nr. 382, s. 142/b.1.

2.5. Köyden alınan vergiler

Vergiler, Devletin mali imkanlarını karşıladığı en önemli kaynaklardı. Bir sancaktan sağlanan vergi gelirlerinin büyük çoğunluğu köy ve mezralardan toplanmakta idi.⁷⁷ Kuruluşundan Tanzimat Devri'ne kadar Sarı Yakub Köyü'nün ekinliği, zeamet ve timar arazisi olarak yazılmıştı. Mesela 1530 yılında, köy arazisinden elde edilen mahsullerden 13.300 kilelik vergi toplanmıştı.⁷⁸

Vergilerin önemli bir kısmı, normal vergiler dışında, savaş veya olağanüstü durumlarda, toplanan aynı ve nakdi gelirlerden oluşmakta idi. Belli esaslara bağlı kalınarak vilayet çapında taksim edilmek suretiyle şehir ve köylerden elde edilen bu vergilere avarız adı verilmişti. Bu vergiler, zamanla yıl bazında düzenli olarak toplanır olmuştur. Bu çerçevede, köylülerden arpa, buğday ve saman ile nakdi olarak para alınabiliyordu. Aynı vergiler hayvan yemi veya ordunun geçimi için kullanılırdı.

Bazen avarız vergisi karşılığında, devlet adına çeşitli ilerde çalıştırılmak ve hizmet etmek istenirdi. Nüfus ile ilgili kısımda izah edildiği üzere Sarıyakup Köyü'nden de avarız vergisi alınmakta idi. 1646 yılında köyün avarız hanesi 3 çift, 3 bennâk ve 2 bekâr üzerinden toplam 1 avarız hanesi sayılmıştı. Takip eden bazı yıllarda bu avarız hanesi 3 rub olarak belirlenmişti.⁷⁹

Belge 2. Sipahilerin şahnelik ve yazıcılık namıyla fazladan vergi aldıklarını bildiren Sarıyakup Köyü ahalisinin 9 Şubat 1836 tarihli şikâyet mektubu ve (üstte) cevap olarak ahalden fazla vergi alınmamasına dair İstanbul'dan Harput Ayanı ve Naibi'ne (Hâkimine) gönderilen 11 Şubat 1836 tarihli ferman. HSS, nr. 218, s. 45, sıra. 74, 75.

77 Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), s. 64.

78 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defteri (937/1530) I, s. 186; Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), s. 78, 79, 82-84.

79 BA, MAD., nr. 3038, s. 22; Defterin yayınlanmış hali için bkz. Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avâız Defteri", s. S. 45.

Eski Harfli Yazının Bugünkü Latin Harfleriyle Okunuşu

Üstteki yazı: Şikâyet Mektubu Üzerine Cevap Olarak Harput İdarecilerine Gönderilen ferman (emir)

Dergâh-ı Âlî Kapucubaşlarından Harput Ayanı Saadetlü Beğ ve Nâibi Faziletlü Efendi

İşbu arz-ı hal sâhibi olan karye ahâlileri öşür mahsulü için sipâhîleri tarafından vâki olan müdâhale ve teaddînin men' ve def'iyle ahâlî-i karyenin yedlerinde olan emr-i 'âlî ve buyruldı-yı veliyyü'n-ni'amî mucibince şâhnelik ve yazıcılık nâmı ve nâm-ı âher ziyâde şey mutâlebe etdirmeyerek muktezâ-yı kânûn üzere amel ve ol vecihle kendülerine 'âid olan öşrü ahz eylemeleri ve min ba'd ziyâde nesne talebiyle rencide ve taaddî etdirmemek esbâbını istihâle mübâderet eylesesiz. Fî 23 Şevvâl Sene 1251 (11 Şubat 1836).

Alttaki yazı: Sarıyakup Köyü Ahalisinin Sikayet Mektubu

Devletlü, 'İnâyetlü, Merhametlü, Veliyyü'n-Niam Amîmu'l-Cûd ve'l-Kerem, Efendim, Sultânım Hazretleri

Bâ-devlet ve ikbâl-i ebedî ve haşmet ve iclâl-i sermedî ile sağ olsun. Arz-ı hâl-i kullarıdır ki,

Sarı Yakub Karyesi'nin mahsûlâtı keyl ve ta'sîr olunur iken, sipâhîler, hilâf-ı şer-i şerîf ve kanûn-ı münîf olarak mahsûlün dört kilesine kadar beher kilesine bir rub' şâhnelik namıyla ve harman başına iki ölçek dahi yazıcılık ahze idi, bu cihetle fukara kullarına gadre-ı küllî ve rencide olduğu ve geçen sene devletlü übbehetlü veliyyü'n-ni'am Pâşâ Efendimiz'in hass kurâlarından bu misüllü ta'addiyâtın def' ve ref'i için âsâr-ı hasene olarak 'inâyet ve ihsân buyurduğu fermûde-i seniyye-i 'aliyye misüllü Cenâb-ı Efendimiz'in dahi biz fukara kullarının yedine bir kıt'a buyruldı-yı seniyye in'âm ve ihsân birle, bu misüllü te'addiyâtın ref'iyle ilâ yevmi'l-kıyâmetihi da'avât-ı hayriyyeye mazhar olmak niyâz ve istirhâmıyla işbu 'arz-ı hâl-i kulları takdîmine ictisâr kılındı. İnşâ'allâhu Te'âlâ bu bâbda ve her hâlde emr ü fermân u merhamet-i bî pâyân merhametlü veliyyü'n-ni'am efendim Sultânım Hazretlerindedir. Bende 'Umûm Sarı Yakub Karyesi fukara kulları (köylüleri) [21 Şevvâl 1251 (9 Şubat 1836)]

Bir tespite göre, Sultan ıv. Murad, 1635 yılında Revan seferi için ordusuyla yola çıkmış ve Malatya Harput üzerinden Diyarbakır tarafına geçmişti. Harput'a gelince şehrin bütün nahiy ve köylerinden gelen alimler, ağalar ve beylerden oluşan büyük bir halk kitlesi, atlı ve silahlı olarak dört beş saatlik mesafeden padişahı karşılamışlardı. Padişah kalabalık ve ordusu ile birlikte Hoğu'ya kadar gelmiş ve ağaların konaklarında bir hafta misafir olarak dinlenmiş, ordunun noksanlarını ikmal ettirmişti. Sefer dönüşü de Harput'tan geçmiş birçok ileri gelenler ve köy ağaları padişahı karşılamışlar ve Harput'ta ağırlamışlardı.⁸⁰

IV. Murad'ın, Bağdad seferi dönüşünde, Diyarbakır'da iken yazmış olduğu 9 Nisan 1639 tarihli bir fermanında, Harput çevresinde bulunan beş konaklama menziline konaklayacak ordunun ihtiyacı olan 300 vukiyye yağ ve 50 vukiyye balın kaza ve köylerden toplanarak teslimi istenmişti. 8 Mayıs 1639 tarihli fermanında ise, ordu için 600 kile arpa, 110 kile un 25 kile pirinç vs. gıda maddelerinin aynı konaklama merkezlerine teslimi talep edilmişti.⁸¹

21 Aralık 1835 tarihli bir fermana göre, Harput Sancağı, Uluabad Nahiyesi, Sarı Yakub adlı bir mezra ve köyün mahsulünden 7'de bir öşür almıyordu. Bu konuda haksızlıklar yapıldığı görülmekte idi. Vergi toplayan süvariler, haksız vergi almaya yeltenmekte idi. Bu konuda Sadaret (Başvekalet) makamına bir şikayet dilekçesi yazan Sarı Yakub köylüleri, kendilerinden dört kilesine 1/4 kile şahnelik⁸² ve harman başına iki ölçek yazıcılık adı altında vergi alan sipahilerin yaptığı haksızlığın önlenmesini istemişlerdi. İstanbul idare merkezinden, haksızlığın önlenmesi için vilayet ayanı ve kadısına 11 Şubat 1836 tarihli bir ferman-ı ali ile emir verilmişti (Bkz. Belge 2 ve bugünkü harflerle okunuşu).⁸³

1250/1835 ve 1256/1841 yıllarında, Harput Vilayeti'nin avarız vergisi hissesi, toplam üzerinden sırasıyla binde 483 ve 496 idi. Bu hisseden Sarı Yakub Köyü'ne düşen vergi bindesi, binde 3,25 idi. Mesela Harput Menzilhanesi'ne yani şehrin posta konaklama ve irtibat merkezine ait beygirlerin telef olması dolayısıyla, zararın halka taksim edilerek karşılanması uygun görülmüştü.

80 İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. 1, s. 180, 185.

81 HŞŞ., nr. 38244-II (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Demirbaş nr.), s. 122/b-1, 142/b. 1; Celalettin Uzun, "IV. Murad Dönemi Bağdad Seferleri Sırasında Harput Sancağı'nın Üstlendiği Rol", *Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, Bildiriler*, Elazığ 2013, s. 760, 761.

82 Şahne, inzibat memuru, emniyet memuru demektir. Sipahiler, vergi toplamları karşılığında başka vazifeleri de vardı. Bunun yanında köylerin emniyeti ile de sorumlu idiler. Tabi bunun karşılığında kendilerine maaş olarak ayrılan vergi gelirleri vardı. Anlaşılan o ki, şahnelik ya da yazıcılık adı ile kendilerince yeni bir vergi icat edip fazladan gelir elde etmek istemişlerdir.

83 HŞŞ. nr. 218, s. 44, 45, sıra. 73-75; Ahmet Aksın, *218 numaralı Harput Şerhiyye Sicili H. 1249-1256 (1833-1840)*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1990, s. 223-25.

İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunun başında Nizip'e gelen ve buradaki savaşta yenilen ordunun bir kısmı savaş öncesinde Hafız Paşa'nın komutasına verilerek H. 1254/1838 Ağustosunda Harput ovasında konuşlandırılmıştı.⁸⁴

Hafız Paşa'nın talebi üzerine, köy hissesine düşen binde 3,25'lük paya karşılık gelen 546 guruş, hissesini karşılamak için köylü tarafından toplanmak suretiyle zarar devlet hazinesine ödenmişti. Farklı zamanlarda saman, arpa, buğday ve para karşılığı aynı ve nakdi vergi alınmıştı. Benzer şekilde ordu için Harput kazasından istenilen 251 katırın, binde usulüyle dağıtımı, bu katırların ip, yular, çuval, semer, torba ve sair levazimatının mükemmel ve eksiksiz ve kusursuz olarak genç, kuvvetli, yerli, dinç ve kefeli olarak hazırlanması için 6 Ağustos 1838 tarihli fermanla emir verilmişti. Bu dağıtım dolayısıyla Ertminik 2, Tadım 3, Kuyulu adına 4'er, Yalnız Toros ve Sarı Yakub Köyü adına iki köy birlikte toplam 2 katır alınmış ve idareye teslim edilmişti.⁸⁵ Daha sonra 1845'lerde Harput'ta bulunan Anadolu Ordusu süvari ve topçu alayı hayvanlarının yem ihtiyacı için 6000 kile arpa tevzi ve taksim olunmuş; Tadım'dan 70, Yalnız dan 10, Sarı Yakub'dan 40 kile arpa alınmıştı.⁸⁶

2.6. Sosyal ve Kültürel Hayat İle İlgili Bazı Tespitler

1624 yılında Sarı Yakub adlı köyden Hızır b. Abbas, İlyas b.Sa'dî ve Nur Ali adlı kimseler meclis-i şer' de Sürmeli Ali Subaşı huzurunda Parçekanlı Derviş Yaver nam kimseye kefil olduklarını ifade etmişlerdi.⁸⁷

Sarı Yakup'tan Hüseyin Bey, Harput Şehir Kethüdası Ali Çelebi ve şehir esnafının bir kısmı, şehir ve çevre köylerden Müslüman ve Müslüman olmayan bazı şahıslar ile birlikte 1073 senesinin muharremin 12. Gününden (27 Ağustos 1662),gelecek sene Muharreminin 12.gününe varıncaya kadar Harput Menzilhanesi'ne menzilci olarak atanmışlardı. O yıl menzil ziyade işlediğinden, menzil-i hümayun muattal ve hali kalmaması için 1 yıllığına, beher kuruşu yüz yirmi akçe olmak üzere, 3400adet riyali kuruşu menzil adına masrafları karşılamak üzere *meblağ*ı *mezburi kaza haneleri ve kura hanelerinden sağ haneler üzerine salyane* ile toplayıp teslim etmek şartıyla 12 Muharrem1073 (27 Ağustos 1662) tarihinde adı geçenlere ihale edilmişti.⁸⁸

5 Nisan 1666 tarihli bir ilama göre, Miyomdun köyünden Ali oğlu Hasan adlı şahıs, aynı köyün sakinlerinden Musa oğlu Bali ve kızı Aişe ile Sarı Yakub Köyü'nden Hüseyin oğlu Şaban adlı şahıslardan davacı olarak Bali'nin, kızı Aişe'yi kendisine nikâhladığını ve kendisinin de nişan olarak 20 kuruş verdiğini, ancak Bâli'nin kızı

84 İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. 1, s. 189.

85 Ahmet Aksın, *218 numaralı Harput Şerhiye Sicili, H. 1249-1256 (1833-1840)*, s. 282, 284, 285, 286, 298-300, 226-328, 354, 356, 367, 389, 390, 391, 410, 411.

86 *HŞS.*, nr. 392, s. 15, Belge 34; İbrahim Yılmazçelik, *392 Numaralı Harput Şerhiye Sicili H. 1260-1264 (M. 1844-1848)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987, s. 80, 81.

87 *HŞS.*, nr. 383, s. 22/b.2.

88 *HŞS.*, nr. 382, s. 142/b.1.

Aişe'yi Şaban'a verdiğini iddia etmişti. Kızın babası ise, iddiaları inkar ile kızını Şaban'a nikâhlandığını ifade etmişti. Mahkeme heyeti, Aişe'ye söz hakkı verince, o da babasının kendisini Şaban'a verdiğini, rızasıyla Şabanla evlendiğini, Hasan adlı şahsın her *gâh alât-harbiyesiyle karyede (köyde) yolum üzerine gelüb beni darb idüb almak ister ben mezbûr Hasan'a varmam deyu ibrâ etmeğin mersûmenin rızasıyla merkûm Şabana 'akd olunmağa izn verilüb merkûm Hasan bu vechi mu'ârazadan men' birle Hasan'ın davası reddedilmişti.*⁸⁹

28 Kasım 1666 tarihli bir dava konusuna bakılır ise, Merdisi taifesinden göçer ve evli Kürd Feyyaz b. Mahmud adlı şahıs kayıp olan kırsağını araştırdığında Sarı Yakub köyünden Halil adlı şahsın ahırında bulduğunu ileri sürerek hırsızlık ve gasp iddiasında bulunmuş ve kırsağının Halil'den alınarak kendisine verilmesini talep etmiştir. Halil ise, kırsağın kendisinde bulunmadığını kesin bir dille inkâr ve yemin etmiş idi. İddia sahibinin davasını ispat edecek delilleri ortaya koyamaması ile birlikte davası reddedilmişti.⁹⁰

Sarı Yakûb ahalisinden Mustafa b. Hasan, mülkü olan bağının kenarında yol bitişiğinde bulunan yaklaşık yarım arşınlık yeri kendi mülküne katıp ağaç ekmiş olan İbrâhîm b. İsmâîl'îşikayet etmiş, muhakeme sonucunda İbrahim tembih edilmiş ve bu yoldan gitmemeye razı olmuştur. 5 Za 1283(11 Mart 1867).⁹¹

2.7. Türklerin Amerika Macerası ve Sarı Yakub Köyünden Amerika'ya Gidenler

Osmanlı bölgesinden Amerika'ya göç hareketi,1820'li yıllarda başlamıştır. Ancak kayda değer göçler, 19. yüzyılın son çeyreğinde görülmüş, yirminci yüzyılın başlarında en üst seviyeye ulaşmıştır. Tarihi boyuta sahip bu göçler, bazı görüşlere göre üç dalga halinde gerçekleşmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında etkili olan birinci dalgada, Osmanlı Devleti'nin ekonomik çöküntüsünün olumsuz etkilerini çok ciddi seviyede yaşayan eğitim ve gelir düzeyi düşük köylüler, göçün itici gücünü oluşturmuşlardır. Cumhuriyet Devri'nde görülen ikinci dalga 1950'li ve 1960'lı yıllarda başlamış ve dönemin eğitim seviyesi yüksek gençleri yararlanmışlardır. Son göç dalgasında ise, farklı çevrelerden oluşan grupların, 1980'lerde Amerika'ya göçü söz konusu olmuştur.⁹²

Osmanlı Devleti'nin ekonomik olarak çöküntü yaşadığı 19. yüzyıl ortalarında Harput'a gelen Amerikan misyonerleri, bir süre sonra bu bölgedeki Ermeniler'in

89 HŞS., nr. 397, s. 88/b.3.

90 HŞS., nr. 278, s. 50/b.2.

91 HŞS., nr. 381, s. 34; Ahmet Halaçoğlu, 381 Numaralı Harput "Ma'Mûratü'l-'Azîz Şeriyeye Sicili H. 1283-1284 (M. 1866-1868), Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1986, 103, 104.

92 Dursun Şahin, "Edebiyat ve Hakikat Bağlamında "Harput'ta Bir Amerikalı"", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, Bildiriler*, Elazığ 2013, s. 998. (993-1008). İbrahim Yılmazçelik, "1840-1850 Yılları Arasında Harput", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1988, S. 52, s. 133; Ergün Öz Akçora, "Harput'ta XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Türkler ile Ermeni Toplumunun Sosyo-Ekonomik Durumu ve Ermeni İsyancıları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1989, S. 58, s. 195-203.

Amerika'ya göçüne ön ayak olmuşlardır. Osmanlı Devleti normal şartlarda göç hadisesine karşı çıkmamıştır. Ancak kalabalık gruplar halinde göç edenlerin prestij ve işgücü kaybına yol açmaları ve Osmanlı aleyhine faaliyetlerde bulunmalarına binaen, uygulamadan rahatsızlık duyulmuştur.

Harput ve çevresindeki Müslüman halk da zamanla bu göçe katılmaya teşvik edilmişlerdir. Ermeniler ve Müslümanlar iş bulmak amacıyla Amerika'ya gitmelerine karşın, asıl amacın Müslümanları iş bulmak vaadiyle göç ettirip orada Hristiyanlaştırmak olduğu anlaşılmıştır. Bununla beraber, misyonerlerin istediği olmamış, Amerika'ya gidenler, beklenenin aksine vatanına, kültürüne ve dinine bağlı kalmışlar ve koloniler oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti, servet edinmek isteğiyle giden, ancak genellikle basit işlerde çalıştırılan yoksul köylülerin talip olduğu bu tür göçlere engel olmaya çalışmıştır. Takip eden yıllarda gidenlerin bir kısmı geri dönmüş, bir kısmı da asıllarını unutmamakla beraber oraya yerleşmişlerdir.⁹³

Sarı Yakup Köyü'nden olup erken tarihlerde Amerika'ya gidenler arasında bulunanlardan biri Hasan oğlu Ali idi. İstanbul'dan yapılan 27 Aralık 1904 tarihli bir yazışmada Ali Efendi'nin Ermenilerle birlikte kaçak olarak Amerika'ya gittiği kaydedilmiştir. Böyle şeylerin tekrarının önlenmesi istenmiştir.⁹⁴ Yazışmaya göre Ali Efendi birkaç ay sonra memleketine geri dönmek istemiş, bu defa da kaçak olarak gitmiş olması dolayısıyla yurda girişi problem olmuştur. 3 Ağustos 1905 tarihli bir yazışmada, kaçak olarak çıkıp tekrar geri dönen Ermeniler'in yurda girişine izin verilmemekle beraber; bu şekilde gidip geri dönen, İstanbul Gümrüğü'nde yakalanan, ancak Amerika'nın Nevyork Şehbenderliği'nden aldıkları tabiiyet pasaportuyla Samsun tarafından yurda girmek niyetinde olan Ali Efendi gibi işçi sınıfından Müslümanların kabul edilip edilmeyeceklerinin bildirilmesi istenmiştir. Talep üzerine çıkarılan padişah iradesi ile bu gibilerin durumlarının dikkatle incelenerek kabul edilebileceğine dair Mamûratulaziz Vilayeti ve Zabtiye Nezareti'ne tebliğat yapılmıştır.⁹⁵

Mahmud Dayılardan Kör Ali lakaplı Ali Efendi'nin kardeşi Temur da Amerika'ya gitmiştir. Orada durumu iyileşince para gönderip Kardeşi Boco Hamid vasıtasıyla köyde arazi almaya başlamıştır.⁹⁶ İbrahim Gakko'nun babası Ahmed, Amerika serüvenini yaşayanlardan bir diğeridir. Ancak bu kişi, çok kalmadan geri dönmüştür. Bu yıllarda Amerika'ya gidenlerden ikisi, 1834 yılı kayıtlarında Hacı Hüseyinoğulları olarak bilinen aileden, Ahmet Hamdi ve kardeşi Esed'dir. Esed, kısa bir süre kalmış ve geri dönmüştür. Ahmed Hamdi, köyde Hamid Ağa olarak bilinen zattır. Köye döndükten bir süre sonra 1933 yılında vefat etmiştir. Yüzyılın başında

93 Erdal Açıkse, "Amerika'dan Harput'a Harput'tan Amerika'ya Göç", *Dünü ve Bugünüyle Harput, (Sempozyum: 24-27 Eylül 1998 – Elazığ) I*, Yayına Hazırlayan. Fikret Karaman, Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, Elazığ 2005, s. 145, 148-153; İbrahim Yılmazçelik, "1840-1850 Yılları Arasında Harput", s. 133.

94 BA, DH. TMİK. M., nr. 188/53.

95 BA, DH. TMİK. M., nr. 204/9.

96 Bilgi, bu aileye mensup ve aynı köyde mukim Sayın Cebrail Türk'ten alınmıştır.

Hamid Ağa'nın kardeşi Esed dışında, Ali, HasanÇavuş ve İsmail Çavuş adında adında üç kardeşi daha vardı. Kardeşlerden Ali Ağa'nın iki oğlu Emoş Ağa (Ahmed) ve Abdurrahman isimlerini taşımakta idi. 1965 de vefat eden Emoş Ağa, bu makale yazarının büyük babası idi.

Harpüt civarından Amerika'ya gidenlerin bir kısmının yıllar sonra memleketlerine yardım ettiklerine dair bir güzel hatıraya da rastlanmaktadır. Bu tespite göre, daha önce Harput tarafından Amerika'ya gidenler, Elazığ Verem Savaş Derneği'ne gerekli olan röntgen makinasını almak için yardım göndermişlerdir. Ayrıca ihtiyaç halinde memleketlerine yine yardım yapacaklarını bildirmişlerdir. Yardım yapan kişiler arasında Uluova köylerinden Amerika'ya giden pek çok kişinin adı geçmektedir. İkiisi Sarı Yakub Köyü'nden olan bu şahıslardan birincisi, Hurşit oğlu Halit Naci, 30 dolar; ikincisi Rıfat Emi'nin kardeşi İsmail (Hanifi oğlu), 25 dolar yardım yapmışlardır.⁹⁷ 1950'li yıllarda Amerika'ya gitmiş olan bu iki kişiden, Halit Naci, önce Detroit, sonra Boston'da olmak üzere, Amerika'da 55 yıl kalmıştır. Her iki kişi, 1958-1960 yılı civarında köye dönmüşlerdir. Varlıklarını büyük ölçüde arazi alarak harcamışlardır.

2.8. Sarı Yakub Köyü'nden Savaşa Gidip Dönmeyenlerin Hatıraları

Kurtuluş Savaşı sırasında Harput bölgesi pek çok şehit vermiştir. Bunlar arasında Sarı Yakub Köyünden olanlar da vardır. Halen bu kişilerden birkaçının hatıraları anlatılmaktadır. Savaş için asker toplandığı sırada samanlıklara saklananlara, bazılarının gitmek istemediklerine dair rivayetler vardır. Osman Ağa, savaşa gitmiş, ancak bulunduğu yerde ordu dağılınca geri dönmüştür. Bu sebepten dolayı kimileri savaştan kaçmış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ane Gurban ailesinden Hacı Ahmed savaşa gitmiş ve şehit olmuştur. Hanımı, elde kalan bir öküz ve bir eşekle çift sürüp, çocuklarına bakmakla takdir toplamıştır. Erzurum'da toplanan orduya katılıp -Kafkas-Sarıkamış- cephesinde savaşarak şehit oldukları ileri sürülen kişilerden bahsediliyor. Bunlar arasında, büyük dedelerimiz Hacı Hüseyinzadelerden Hasan Çavuş, Sarıkamış hareketına katılmış ve şehit düşmüştür. Hasan Çavuş'un eşi Azime Hanım evlenmemiş, babasının bulunduğu Kuyulu Köyü'ne dönmüştür. Hasan'ın kardeşi İsmail Çavuş'un oğlu Mustafa ise, Çanakkale savaşlarında şehit düşmüştür. Asıl adı Rukiye olan ancak Haççuk adı ile bilinen Mustafa'nın eşi, savaş yıllarında yoksulluk, sahipsizlik korkusu ve korunmak kollanmak düşüncesi ile kayın babasının kardeşi Hamid Ağa ile evlenmiştir. Kendisi, asıl olarak Kinederiç (Gözebaşı) köyündendir. Bu arada savaş, büyük bir yoksulluk oluşturmuş, varını yoğunu satanlar, geçim derdine düşmüştür. Çevre köylerden, ne bulursa Hamid Ağa'ya veya başka varlıklı kimselere getiren ahali, bir miktar buğday, arpa veya un bulabilmenin hesabının yapar olmuşlardır. Rivayete göre Hamid Ağa, imkân dahilinde gelenleri boş göndermemiş,

97 Erdal Açıkse, "Amerika'dan Harput'a Harput'tan Amerika'ya Göç", s. 159.

eski evlerin önünde izleri bulunan kuyu şeklindeki buğday depolarından ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır.⁹⁸

1915 yılında Sarıkamış taraflarında savaşa katılan köylülerden biri, Arif Ağa'dır. Bu sırada köylülerden bir kısmı bedel ödeyerek savaşa gitmemişlerdir. Arif Ağa, önce 1911-1912 yıllarında yapılan Balkan savaşlarına katılmıştır. Ardından Erzurum toplanma merkezine geçerek oradan Sarıkamış savaşına katılmıştır. Rivayete göre, Allahuekber dağlarında şehit düşmüştür. Hanımı Hafize Ana, maddi güçlük çekmeye başlayınca, Arif Ağa'nın Germili, Tadım, Hozettek ve Sarıyakup'taki tarlalarından bir kısmını satmaya başlamıştır. O sırada da herkeste para olmaması, olanlarında almakta isteksiz davranmaları dolayısıyla yok pahasına pek çok tarlayı elden çıkarmak zorunda kalmıştır.⁹⁹

Sarıkamış harekâtına katılanlardan bir diğeri, Boco Hamid'in ve Temur'un küçük kardeşleri Kör Ali'dir. Bu sırada seferberlik ilan edilince eli silah tutanların askere alınması ya da malı veya parası olanların maddi yardım etmesi istenmiştir. Boco Hamid, ailenin değerli tarlalarından birini satarak kendisi için askerlik bedelini ödemiştir. Ancak bu nedenle kardeşi Ali ile aralarında tartışma çıkmıştır. Rivayete göre, biri yaşını doldurmamış üç erkek iki kız çocuğu sahibi Ali, kardeşi ile yaşadığı tartışmayı hazmedememiştir. Bir gece, erkenden tarlaya gideceğini söyleyerek eşi Hafize'ye azık hazırlatmış, erkenden hanımıyla helalleşip, çocukları uyandırmadan sevip evden ayrılmış ve cepheye gitmiştir. Kendisinden bir daha haber alınmamıştır. Daha sonra Erzurum ya da Sarıkamış taraflarındaki cepheye şehit olduğu rivayet edilmiştir. Bunların dışında da İstiklal savaşına katılıp, geri dönemeyen köylülerin varlığı ihtimal dahilindedir.

Fettah oğlu Gazi Mehmet Nuri Yardım ise, muhtemelen Kore savaşına katılmış ve madalya sahibi olmuştu. Bu zat, 2000'li yılların başında vefat etmiş, köy mezarlığının mensup olduğu aile mezarlarının bulunduğu kısmına defnedilmiştir.¹⁰⁰

98 Bilgi, kısmen büyüklerimiz aynı köyde mukim Sayın Melahat Yıldırım ve Sayın Mustafa Güler'den alınmıştır.

99 Bilgi, Dayım aynı köyde mukim Sayın Arif Gül'den alınmıştır.

100 Bilgi, aynı köyde mukim Sayın Cebrail Türk'ten alınmıştır.

Tablo 4. 1834 Yılı Nüfus Sayımına Göre Hacı Hüseyinzade (Hüseyinoğulları) Ailesinin Erkek Evladı.¹⁰¹

I. Molla Hüseyin Yaş 60	II. Ahmed (Emoş) Yaş 48	III. Emin Yaş 57	IV. Bekir Yaş 55
I.A. Osman 39 oğlu Mehmed 2	II.A. Ali Kaya (Bilinmiyor) 11	III.A. Mehmed (Bilinmiyor) 30	IV.A. İbrahim (Bilinmiyor) 27
I.B. Mustafa (Bilinmiyor)) 27	II.B. Asaf (Bilinmiyor) 5	III.B. Aloş (Bilinmiyor) 19	IV.B. Sadık 15
I.C. Hasan (Bilinmiyor)) 7	II.C. Ömer (Çavuş) 2	III.C. Süleyman (Bilinmiyor) 10	IV.C. Mahmut (Bilinmiyor) 10
I.D. İsmail (Bilinmiyor)) 6		oğlu Mehmed (Bilinmiyor) 2	IV.D. Zilfo (Bilinmiyor) 7
I.E. Halil 5			IV.E. Abdullah (Abo) 2

Tablo 5. Sarıyakup Köyü Hacı Hüseyinzade Ailesinden Beş Kişinin 1834 Yılından Sonra 180 Yıllık Soy Ağacı.¹⁰²

IA. Hacı Osman (6)	II.C. Ömer Çavuş (6)	IE. Halil (4)	IV.B. Sadık (2)	IV.E. Abo Paşa (3)
▼	▼	▼	▼	▼
Oğulları	Oğulları	Oğulları	Oğulları	Oğulları
1. Hasan Ağa (2 oğul)	7. İsmail Çavuş (Z. yok)	13. Şih Cemal (1 oğul)	17. Şakir	19. Ahmet
2. Hacı Mehmed (Z. yok)	8. Hurşit (3 oğul)	14. Hüseyin Ağa (3 oğul)	18. Şükrü	20. Teyfik ?
3. Hacı Ahmed (2 oğul)	9. Ali Onbaşı (2 oğul)	15. Tayyib (2 oğul)		21. Zülküf ?
4. Yusuf (4 oğul)	10. Hamid Ağa (3 oğul)	16. Terpoş (3 oğul)		
5. Büyük (3 oğul)	11. Esed (1 oğul)			
6. Hacı İsmail (3 oğul)	12. Hasan Çavuş (3 oğul)			

Üçüncü ve Dördüncü kuşak

1. Hasan Ağa (2)	2. Hacı Mehmed (Z)	3. Hacı Ahmed (2)	4. Yusuf Amca (3)	5. Büyük Amca (3) (Adı Hüseyin olabilir)	6. Hacı İsmail (3)
1.1. İshak Ağa	(Zürriyet yok)	3.1. Hacı Osman	4.1. Derviş (Z)	5.1. Tayyib	6.1. Hacı Ahmet
1.2. Hacı Ali		3.2. Mehmet, Z	4.2. Mahmut	5.2. Mustafa	6.2. Hanifi
			4.3. Arif	5.3. Keyf Hasan	6.3. Mustafa

101 BA, NFS., nr. 2675, varak. 56b-57ab.

102 Soy ağacının Hasan Ağa tarafından hazırlanmış aslı, torunu aynı köyden Sayın Muhammet Mete'de mevcuttur. Listenin ilk sırasında, Hacı Osman, Ömer, Halil ve Bekir adlı dört kişinin Hacı Hüseyin'in oğulları olduğu ileri sürülmüştür. Ancak 1834 yılı kayıtları ile karşılaştırılınca, bu iddianın doğru olmadığı görülmüş ve düzeltilmiştir. Esasen Hacı Hüseyin, 1660'lı yıllarda Harput Kethüdası Ali Bey ile birlikte Harput Menzilhanesi'ni işleten tanınmış bir kişidir (Bkz. HŞS., nr. 382, s. 142/b.1. Bu zat ile ilgili ayrıca bkz. 6.2. Sosyal ve Kültürel Hayat ile ilgili kısım) Ailesi, onun adı ile tanınmış ve neslinden gelenlerin bir kısmına adı verilmiştir. 1834 yılı nüfus sayımı sırasında soyundan gelenler Hacı Hüseyinzade (Hacı Hüseyinoğulları) Ailesi olarak kaydedilmiştir (Bkz. Tablo 3).

Soy ağacı listesinin elimizdeki kopyası, Sayın Raif Yıldırım'dan alınmıştır. Bazı yerlerinde "Z" harfi çocuğu olmayanlar, O. Y. oğulu olmayanlar için işaret olarak kullanılmıştır. Listenin aslı, Osmanlı vergi uygulamasına göre sadece erkek çocuklar esas alınarak düzenlenmiştir. Geçmişten günümüze, kız isimlerinin tümüne ulaşılammış ya da alınmamıştır. Bu nedenle bir iki istisna dışında bir kısmının eklenip bir kısmının eklenmemiş olması doğru bulunmamıştır. Esasen bazı yanlışlıkları düzeltmek ve eksikleri tamamlamak dışında tabloya dokunulmamış, aslı bozulmak istenmemiştir. Listenin yakın zamana ait olup eksik kalan kısımları, tarafımızdan veya Annem köyde mukim Sayın Bahriye Baş (Gül), Sayın Melahat Yıldırım, Sayın Mustafa Güler, Sayın Tefik Özer, Sayın Zeki Öcalan, Dayım Sayın Arif Gül, Teyzem Sayın Gülten Halisdemir (Gül) ve başka köylü ya da akrabalarımızdan bilgi alınarak tamamlanmıştır. Halen eksik kalan kısımları elbette vardır. Ancak ön yargı veya kimseyi üzme niyeti yoktur. Eksikliklerin hoş karşılanmasını diliyor, inceleme safhasında bazı güçlükler görülmesine rağmen, bizlere destek veren, teşvik eden ve emeği geçenlere teşekkür ediyoruz.

Yaşar Baş, Elazığ İli, Sarıyakup Köyü Tarihi

7. İsmail Çavuş (1+3)	8. Hurşit Amca (3)	9. Ali Onbaşı (2+2)	10. Hamid Ağa (3)	11. Esed Amca (1)	12. Hasan Çavuş (3)
7.1. Mustafa	8.1. Halit	9.1. Emoş Ağa	10.1. Hacı Paşa	11.1. Hacı Eşref	12.1. Yusuf
7.1.1. Süleyman	8.2. Hüseyin	9.2. Abdurrahman	10.2. Efraim	11.1.1. Melahat	12.2. Hakkı
7.1.1.1. Nurettin	8.3. Mamo	9.3. Sündüs	10.3. Mehmet	11.1.3. Bingül	12.3. Eyüp
7.1.2.3. Seher, Cevriye		9.4. Mevlüde			
7.1.4,5. Hayriye, Hatice					

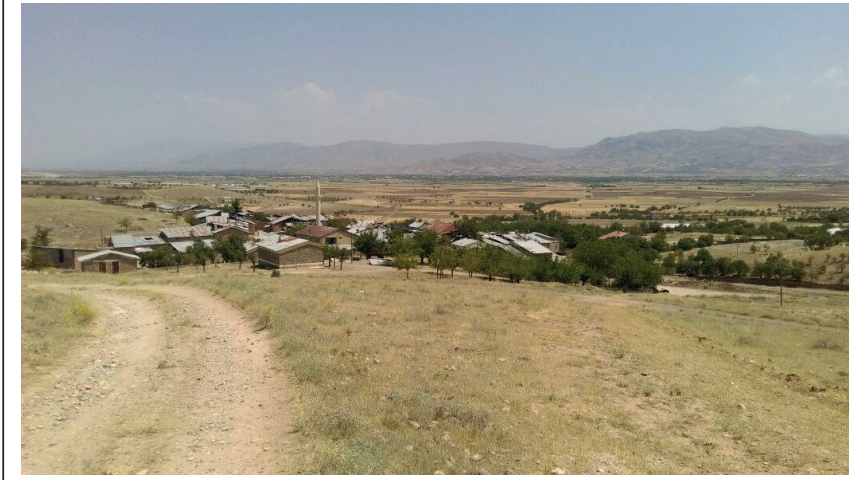
13. Şih Cemal (1)	14. Hüseyin Ağa (3)	15. Tayyib (2)	16. Terpoş (3)	17. Şakir (2)
13.1. Seydi Ahmet(Z)	14.1. İbrahim (Z)	15.1. Seydi Tahir(Z)	16.1. Mehmet Sait (Z)	17.1. Bekir
	14.2. Hasan Çavuş(Z)	15.2. Hacı Ömer	16.2. Şih İsmail	17.2. Şakir
	14.3. Sabri Bey		16.3. Süleyman Çavuş	
18. Şükrü (1)		19. Ahmet Onbaşı(2)		
18.1. Neşet		19.1. İbrahim (Z)		
		19.2. Tevfik		

Dördüncü kuşak ve sonrası

1.1. İshak Ağa (1)			1.2. Hacı Ali (1)	
1.1.1. Hacı Hasan Ağa (4)			1.2.1. Hacı Mustafa (2)	
1.1.1.1. Fuat (1)	1.1.1.3. Mahmut (5)	1.1.1.4. Halil (2)	1.2.1.1. Müslüm (2)	1.2.1.2. Ömer (3)
1.1.1.1.1. İrfan	1.1.1.3.1. Mustafa	1.1.1.4.1. İbrahim	1.2.1.1.1. Musa	1.2.1.2.1. Yakup
1.1.1.2. Ahmet (3)	1.1.1.3.2. Mehmet	1.1.1.4.2. Bünyamin	1.2.1.1.2. İsa	1.2.1.2.2. Ali
1.1.1.2.1. İshak	1.1.1.3.3. Kainat			1.2.1.2.3. Yahya
1.1.1.2.2. Abdullah	1.1.1.3.4. Şadi			
1.1.1.2.3. Yümrü	1.1.1.3.5. Hasan			

3.1. Hacı Osman (6)				
3.1.1. Atilla Ahmet(2)	3.1.3. Cevdet (4)	3.1.4. Hürrem (2)	3.1.5. Fahri (2)	3.1.6. Alaattin(2)
3.1.1.1. Rasim	3.1.3.1. Mustafa	3.1.4.1. Osman	3.1.5.1. Zafer	3.1.6.1. Murat
3.1.1.2. Çetin	3.1.3.2. Mehmet	3.1.4.2. Murat	3.1.5.2. Atilla	3.1.6.2. Enver
3.1.2. Hüseyin (Efendi, 3)	3.1.3.3. İlhami			
3.1.2.1. Ömer	3.1.3.4. Bünyamin			
3.1.2.2-3. Özer, Rıdvan				
4.2. Molla Mahmut (1)	4.2.1. İsmail Çavuş (1)			
4.2.1.1. Veysi (4)	4.2.1.1.1. İsmail (1)	4.2.1.1.2. Zeki (2)	4.2.1.1.3. Mahmut (2)	4.2.1.1.4. Nurettin (2)
	4.2.1.1.1. Özdilek	4.2.1.2.1. Ünal	4.2.1.3.1. Namık	4.2.1.4.1. Ahmet
		4.2.1.2.2. Seyfettin	4.2.1.3.2. Fatih	4.2.1.4.2. Buğra
4.3. Arif (5)				
4.3.1. Güzel Yusuf,(1)	4.3.3. Ahmet (3)		4.3.4. Zülküf (3)	4.3.5. Muhyittin (1)
4.3.1.1. Remzi (4)	4.3.3.1. Bedri(4)	4.3.3.2. Arif (2)	4.3.4.1. Faruk(2)	4.3.5.1. Talip (2)
4.3.1.1.1. Erdem	4.3.3.1.1. Yüksel	4.3.3.2.1. İbrahim	4.3.4.1.1. Ömer	4.3.5.1.1. ?
4.3.1.1.2. İlhami	4.3.3.1.2. Yılmaz	4.3.3.2.2. İsmail	4.3.4.1.2. Öner	4.3.5.1.2. ?
4.3.1.1.3. Yusuf	4.3.3.1.3. Yücel	4.3.3.3. Ömer (2)	4.3.4.1.3. Yavuz	
4.3.1.1.4. Bünyamin	4.3.3.1.4. Ali	4.3.3.3.1. Mehmet	4.3.4.2. Ömer	
4.3.2. Mustafa (1)		4.3.3.3.2. Özer	4.3.4.3. İrfan (1)	
4.3.2.1. Hikmet (2)			4.3.4.3.1. Fatih	
4.3.2.1.1. Sezai →	4.3.2.1.2. Recai		4.3.4.4. Celal (1) ▶	4.3.4.4.1. Öney
5.1. Tayyib (2)	5.3. Keyf Hasan (2)	6.1. Hacı Ahmet (2)	6.2. Hanifi (2)	6.3. Mustafa (2)

5.1.1. Bahri	5.3.1. Dursun (1)	6.1. Mehmet ?	6.2.1. Rüfet (O.Y)	6.3.1.Seydi Ahmet (Z)
5.1.2. Hacı Ömer	5.3.1.1. Ekrem	6.2.Ane Mehmet, 3	6.2.2. İsmail (O.Y)	6.3.2. Akif Hoca (1)
?	5.3.2. İdris (2)	6.2.1. Fethi	O. Y. (Oğlu yok).	6.3.2.1.Abo Bekir
5.2. Mustafa (2)	5.3.2.1. Hasan	6.2.1.1. Ruhi		
5.2.1. Mehmet (O.Y)	5.3.2.2. Mehmet	6.2.2. Metin, (3) →	6.2.3. İbrahim (1)	7.1. Mustafa (1)
5.2.2. Ali (O.Y)		6.2.2.1. Suphi	6.2.3.1. Ahmet	7.1.1.Süleyman
O. Y. (Oğul yok).		6.2.2.2. Tekin		7.1.1.1. Nurettin
		6.2.2.3. Müslüm		
8.1. Halit (1)		8.2.PalaHüseyin(4+1)	9.1. Emoş Ağa (3)	9.2.Abdurrahman (3)
8.1.1. Zilfo (4)		8.2.1. Hurşit (Z)	9.1.1.Rüştü (2)	9.2.1. Hasan (Z)
8.1.1.1. Zühtü (1)	8.1.1.4. Halit	8.2.2. Zekeriya (Z)	9.1.1.1. Yaşar (2)	9.2.2.Hüseyin (Efendi, 5)
8.1.1.1.1. Mustafa	8.1.1.4.1.Umut	8.3.3. Hafize	9.1.1.1.1. Ahmet	9.2.2.1. İsmail
8.1.1.2.Müfit (1)		8.3.4. Bedreddin (3)	9.1.1.1.2. Mustafa	9.2.2.2. Öner
8.1.1.2.1.Hüseyin	8.1.1.5. Selahattin	8.3.4.1. İlhami	9.1.1.2.Mehmet (2)	9.2.2.3. Yılmaz
8.1.1.3. Mehmet (4)	8.1.1.5.1. Alaattin	8.3.4.2. Selami	9.1.1.2.1. Furkan	9.2.2.4. Abdurrahman
8.1.1.3.1. Ümit	8.1.1.5.1.1. Sinan	8.3.4.3. Bünyamin	9.1.1.2.2. Metehan	9.2.2.5. Murat
8.1.1.3.2. Ünal	8.1.1.5.1.2. Mesut	8.3.5. Necmeddin (1)	9.1.2. Celal (2)	9.2.3. Raif (1)
8.1.1.3.3. İsmet	8.1.1.5.1.3. Murat	8.3.5.1. Hüseyin	9.1.2.1. Ayhan	9.2.3.1.Eşref Zafer
8.1.1.3.4. Zülfikar	8.1.1.5.2. Resul	8.3. Mamo (O. Y)	9.1.2.2. Faik	
8.1.1.3.5. ?	8.1.1.5.2.1. Yasin	8.3.1. İsmet (Kız)	9.1.3. Mustafa (3) →	9.1.3.2. Gökhan
			9.1.3.1. Serkan	9.1.3.3. Muhammet
10.1. Hacı Paşa (4)	10.2. Efraim (1)	14.3. Sabri Bey (5)	15.2.Hacı Ömer(2)	16.2.Şih İsmail (3)
10.1.1 Hamdi	10.2.1. Murat	14.3.1. Hüseyin (3)	15.2.1. Eyüp (3)	16.2.1. Cemil (1)
10.1.2.Ahmet (2)	10.3. Mehmet (1)	14.3.1.1.Remzi	15.2.1.1.Mustafa	16.2.1.1. Veysel
10.1.2.1.Ayhan (Hamdi)	10.3.1. İlhami	14.3.1.2 .Rifat	15.2.1.2.Sabit	16.2.1.2. Ramazan
10.1.2.2. Erhan	12.1. Yusuf (1)	14.3.1.2. Mehmet	15.2.1.3.Sırrı	16.2.1.3. Tayfun
10.1.3. Hamid	12.1.1. Erol,Evlathık	14.3.2. Tahsin (2)	15.2.2. Osman (4)	16.2.2.Seydi Ahmet, 2)
10.1.4. Numan (1)	12.2. Hakkı (1)	14.3.2.1.Rıdvan	15.2.2.1.Cabir	16.2.2.1. Kıvanç
10.1.4.1.Cengiz (Salih)	12.2.1.Ferhat (Evlathık)	14.3.2.2.Yusuf	15.2.2.2.Şinasi	16.2.2.2. Akın
10.1.5. Mustafa (2)	12.3. Eyüp (2)	14.3.3.Abdurrahman,3	15.2.2.3.Nafi	16.2.3. Mehmet (2)
10.1.5.1. Alpay	12.3.1. İlhami	14.3.3.1. İbrahim	15.2.2.4. Recep	16.2.3.1. Erkan
10.1.5.2. Hamid	12.3.1.1. Eyüp	14.3.3.2. Mustafa		16.2.3.2. İsmail
	12.3.2. Hasan	14.3.3.3. Bilal		
		14.3.4. Necmi →	14.3.5. Sıtkı →	14.3.6.Ali Kemal
16.3. Süleyman Çavuş (2)	17.1. Bekir (3)			17.2.Şakir (Ağa, 1)
16.3.1.Said	17.1.1. Nizam	17.1.2. Adnan	17.1.3. Sadık	17.2.1. Abit
16.3.1.1. Kadir	17.1.1.1. Ali	17.1.2.1.Oğuz,	17.1.3.1. Ufuk	17.2.1.1. Şakir
16.3.1.2. Abdülbaki	17.1.1.2. Yavuz	17.1.2.2. Bekir	17.1.4.2. Gökhan	
16.3.1.3. ?	17.1.1. 3. Cihat,	17.1.2.3. Kemal		
16.3.2. Halil	17.1.1.4. Fatih			
16.3.2.1. Yaşar				
18.1. Neşet (1)	19.2. Tevfik (4)			
18.1.1. Fikri	19.2.1. Tahir (Z)	19.2.2. İhsan		19.2.4. Zülküf
18.1.1.1. Uğur	19.2.2. İhsan →	19.2.2.1. Mamoş	19.2.2.2. Mustafa	19.2.4.1. Burhan
18.1.1.2. Ünal	19.2.3. Mustafa (Z)	19.2.2.2. Harun	?	19.2.4.2. Tevfik
18.1.2. Fikret	19.2.4. Zülküf	19.2.2.3. Yunus	19.2.2.3. Abdullah	
18.1.2.1. Fatih Ahmet		19.2.2.4. İhsan	?	

Resim 3. Sarıyakup Köyü'nün kuzeybatıdan görünümü.

III. CUMHURİYET DEVRİNDE SARIYAKUP KÖYÜ

3.1. Nüfus

Cumhuriyet devrindeki nüfus tespitleri, köyün sosyal, ekonomik ve kültürel durumu hakkında ipuçları vermektedir. 1935 ile 2014 yılları arasındaki 17 nüfus sayımı tespitlerine göre, kadın nüfus hemen her devirde erkek nüfustan birkaç kişi az olmuştur. 1935, 1975 ve 1980 yıllarında yapılan nüfus sayımlarında aradaki fark sırasıyla 14, 13, 11 sayısını bulmuştur. 1990 yılı nüfus sayımında erkek sayısı 148 iken, kadın nüfus sayısı 129'da kalmıştır. Bu tarihte aradaki farkın 19'a yükseldiği anlaşılmaktadır. Bu durum, evlilik yoluyla köyden şehre veya diğer köylere gidenlerin, köye gelenlere göre fazla olduğunu göstermektedir. Başka bir ifade ile bu yıllarda anne babalar, kızlarını köyden evlendirmek yerine daha çok şehirden biriyle evlendirmeyi tercih etmiştir. Bu tespit şehirden köye göç yerine köyden şehre göçün tercih edildiğinin göstergelerinden biridir.¹⁰³

103 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Kati ve mufassal neticeler: Elazığ Vilayeti, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Hüsnü Tabiat Basımevi, İstanbul 1937, s. 8; 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 30 Mart 1951, s. 158; 1965-2000 yılları nüfus sayımları için bkz. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>; Türkiye İstatistik Kurumu Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (Adnks) Veri Tabanı, <http://rapory.tuik.gov.tr/31-01-2015-19:49:53-818374670144261309867928695.html>

Köydeki refah seviyesinin köyden şehre göç konusuyla yakın ilişkisi vardır. Köyün genel nüfusu üzerinden yapılan değerlendirmeler üzerinden, değişen sosyal ve ekonomik durumlara göre köyün nüfusunun artıp eksildiğini görmek mümkündür. Buna göre, birkaç yıl önce savaştan çıkmış Anadolu'nun bir köyü olarak 1935 yılında genel nüfus toplamı 268 idi.¹⁰⁴ Bir miktar refah ve istikrar devrinin başladığı 1950'li yıllarda nüfusun genel toplamı 313'e yükselmiştir.¹⁰⁵ Bu yükseliş 15 yıl kadar devam etmiş ve 1965 yılında 341 toplamına ulaşmıştır. Ancak bu tarihten sonra başlayan ekonomik problemler köyden yapılan üretimle geçinmenin ortaya koyduğu güçlükler, şehre göçü hızlandırmıştır. Bu nedenle 1965 yılından 1980'li yılların sonuna kadar nüfusta sürekli bir azalma görülmüştür. Keban Barajı sulama projesi kapsamında 1987 yılından itibaren köyün bulunduğu Uluova arazisi sulanmaya başlayınca, şehirden köye göç söz konusu olmaya başlamıştır. Bu sırada köyün resmi nüfusu bir nebze artmaya başlamıştır. Ancak yazlık veya günü birlik olarak köyle bağlantısını arttıranların büyük bir kısmı, o yıllarda ikamet kayıtlarını köye taşımamıştır. Bu durum köyün gerçek nüfusunun tespitine engel olmuştur.

İki bin yılından itibaren yine nüfusta bir azalma söz konusu olmuştur.¹⁰⁶ Arazinin sulanmasının köyle olan bağlantıya ne kadar yardımcı olduğu, 2009 yılından sonra anlaşılmıştır. Bu tarihten itibaren araziye su verilmemesi üzerine 1990 yılında 277 olan toplam nüfus sayısı, 24 yıl sonra üçte bir azalarak 2014 yılı sayımında 185'e düşmüştür. Esasen bu rakam da köyde ikamet edenleri göstermemektedir.¹⁰⁷ Çünkü, köyün asıl merkezinde halen sadece birkaç aile bulunmaktadır. Bunların nüfusu ise, toplam 40 kişi civarındadır. Bu rakam ise, 1600'lü yıllarda köyün boşalmaya başlayıp, ardından köy yerinin değiştirilmesinden sonra, nüfus kaybının ilk defa bu kadar zirveye çıktığı bir dönemi göstermektedir. Bu nüfus azalışında, arazinin sulanmaması dışında, hayat

Tablo 6. Cumhuriyet Devri'nde Nüfus

Yıl	Erkek	Kadın	Topl.
1935	141	127	268
1950	-	-	313
1965	174	167	341
1970	119	116	235
1975	125	112	237
1980	132	121	253
1985	126	117	243
1990	148	129	277
2000	138	129	267
2007	108	107	215
2008	126	122	248
2009	120	115	235
2010	104	102	206
2011	105	102	207
2012	96	96	192
2013	97	94	191
2014	95	90	185

104 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 30 Mart 1951, s. 158.

105 Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Kati ve mufassal neticeler: Elâzığ Vilayeti, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Hüsnü Tabiat Basımevi, İstanbul 1937, s. 8.

106 1965-2000 yılları nüfus sayımları için bkz. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>.

107 2007-2014 yılları nüfus sayımları için bkz. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>. 13.08.2015.

anlayışındaki değişikliklerin temel olduğu pek çok sebeplerin rol oynadığı söylenebilir.

3.2. Sulama İmkânları

Daha önce, köyün önlerinde ekilen küçük çaplı yeşillikler, Mezra Gölü ve Haraba Gölü suları ile sulanırdı. Bu haliyle oldukça kurak bir köy sayılırdı. 1970'li yıllarda Kuyulu ve Tadım köylerinin arazisine sınır veya bu arazilerin içerisinde yer alan, elektrikli motopompla su çıkarılan artezyenler vardı. Bu bölgelerde pamuk ve pancar ekimi yapanlar, bir nebze daha iyi gelire sahip olurlardı. Çıkarılan su havuzlara doldurulur ve sulama yapılırdı. Uygulama, 1987 yılında Keban Barajı sulama projesi kapsamında Uluova köylerinin sulanmaya başlanmasına kadar devam etti.¹⁰⁸ Su dağıtımının başlaması ile hem artezyenler, hem de köyün kadim su kaynakları değerini yitirdi. Bu arada çevreden açılan artezyen kuyuları ile evlere su temin eden şebekeler yapıldı. Aynı dönemde atık suların ve tuvalet giderlerinin uzaklaştırılması için atık su şebekesi oluşturuldu.

Elazığ Uluova Eyübağları Pompaj Sulama Projesi kapsamında, il merkezine bağlı 32 köyün 95 bin dekarlık arazisi, 2009 yılı sonuna kadar sulanmaya devam edildi. Yaklaşık yirmi yıl devam eden süreçte, köyümüz şenlendi. Şehirde köye dönüş başladı. Refah seviyesi yükseldi. Şehirde geçinen köyler yerine, şehre sebzeçilik, meyvecilik bakımından katkıda bulunan, süt satan, tarım ürünleri rekoltesi yükselen, ihtiyacından fazlasını üretip şehre satan köyler oluştu.

Ancak bu refah ve gelişmişlik seviyesi devam etmedi. Sulama giderlerinden kaynaklanan elektrik borcu ileri sürülerek 2009 yılından itibaren ovadaki köylere su verilmesi durduruldu. Böylece köye doğru başlayan göç geriye dönmeye başladı. Tarım, meyve ve süt hayvancılığı ile farklı alanlarda gelir kaynaklarına sahip halk, bu imkândan yoksun kaldı. Mevcut tarım arazileri sulamadan önceki durumundan daha kıymetsiz ve verimsiz bir hale geldi. Köylü yeniden ürettiği ile geçinemez oldu.

Haraba Gölü suyu, Mezra Gölü suyu ve Göze'nin suyu, köyün altında ve üstünde bulunan çeşmelerin kaynak suları, ilgisiz ve bakımsız kalmaları, artezyen suyunun çıkarılmaya başlanması ve bahçe evlerinde kuyular açılması dolayısıyla kuruyup kaybolmaya yüz tuttular. Bir kısmı, tamamen kullanılamaz hale geldi veya ortadan kalkmış oldu. Böylece, köyün özellikle esas merkezi boşalmaya, bağ ve bahçeleri kurumaya, sebze alanları, arazisi çoraklaşmaya başladı ve mağduriyet en üst seviyelere çıktı.¹⁰⁹ Bir dönem hızla şehre benzeşen köyün sadece su şebekesi, atık su kanalizasyonu,¹¹⁰ tesviye edilen ve kum serilen sokakları kaldı.

108 <http://www2.dsi.gov.tr/bolge/dsi9/elazig.htm>. Erişim tarihi. 30.07.2016.

109 <http://www.finalhaber.com/detayhaber.asp?id=417>. Erişim tarihi. 30.07.2016.

110 <http://www.yerelnet.org.tr/koyler/koy.php?koyid=244025>. Erişim tarihi. 30.07.2016.

2013 yılında başlatılan arazi toplulaştırma faaliyetleri ve yeniden sulama çalışmaları yeni ümitlere yol açtı. Buna göre köy arazisi, imkânlar dahilinde ve kişisel tapular bazında birleştirilip tesviye edilecek¹¹¹ ve Elâzığ Uluova Sulaması Rehabilitasyon ve Yenileme Projesiyle sulama alanına 35 km. uzaklıkta inşa edilen Beyhan 1 Barajı'ndan veya daha önce su dağıtımı yapılan Eyüpbağları su dağıtım istasyonu vasıtasıyla daha tasarruflu bir şekilde yeniden sulanacaktır. Biraz ağırdan alınsa da halen arazi toplulaştırma ile ilgili ıslah projesi devam etmektedir. Uygulamanın tamamlanması halinde köye doğru yeniden göç başlayacağı ve refah seviyesinin yükseleceği düşünülmektedir.¹¹²

3.3. Tarım ve Hayvancılık

Cumhuriyetin başlarında tarım ve hayvancılık dışında başka bir geçim kaynağı olmayan ahalinin durumu, halen değişmiş değildir. Savaş yıllarında yoksulluk çeken halk, geçim güçlüğü yaşamakta iken, tahsildarlar vasıtasıyla zorunlu olarak ürünlerden vergi alınmaya devam edilmesi ahaliyi daha güç durumda bırakmakta idi. Osmanlı Devri'nde olduğu gibi, tahsildarlar harman yerlerine gelir, burada gölgelik bir alana yatak veya sergilerini yayıp beklerdi. Harmanlarda ürün miktarını ölçerler, devlete ödenecek vergi miktarını tespit ederlerdi. 1950'li yıllara kadar devam ettiği ifade edilen bu uygulamada ürün üzerinden aynı vergi alınırdı. Bazen bedeni vergi de söz konusu olurdu.

Önceleri, her evde birkaç koyun veya 1-3 inek bulunur, köylü süt, yumurta, sebze ve tahıl ürünleri ile bunlardan üretilebilecek yiyecek maddeleri bakımından mümkün olduğu kadar şehre muhtaç olmadan yaşamaya çalışır ve bunlar için pek para harcamak istemezdi. Arpa ve buğday, bugün olduğu gibi temel tarım ürünleri arasında idi. Yaklaşık 30 yıl öncesine kadar mercimek, nohut veya hayvanlar için fiğ, yonca ve benzeri ürünlerin ekimine de rastlanırdı.

Resim. 4. Köy ilkokulu ve önündeki Çeşmesi.

111 <http://www.elazigyatirim.gov.tr/files/02015-04-09-21-51-32-000000.pdf>, Erişim tarihi. 30.07.2016

112 www.elazigozelidaresi.gov.tr/images/editorimages/image/ekim2015karar.doc, Erişim tarihi. 30.07.2016

1970’li yıllarda Kuyulu ve Tadım arazisinin sınırlarında artezyenler dolayısıyla sınırlı bir arazide Pamuk ve şeker pancarı ekimi yapılırdı. Daha sınırlı olmak üzere karpuz ve kavun tarlaları bulunurdu. Bu bölgedeki buğday ve arpa mahsulü sulama dolayısıyla verimli olurdu. 1987 yılında köyün arazisi sultanınca, pamuk ve şeker pancarı köye daha yakın tarlalarda ekilmeye başlandı. Uzak araziler, daha çok arpa ve buğday ekimi için kullanılır oldu. Sulu tarım dolayısıyla verimi yükselen arpa, buğday ve samanın ihtiyaç fazlası satılmaya başlandı. Elde edilen gelir, köylü için hatırı sayılır bir maddi kaynak aracı idi.

Arazinin 1987 yılında sultanmasına başlanıncaya kadar, su darlığı dolayısıyla meyvecilik yok denecek seviyede idi. Meyvecilik, yaygın olan bağların ve genellikle ev için yetiştirilen sebzeliklerin yanında çok su istemeyen birkaç ağaç ıslah edilmemiş kayısı, yabani kayısı, dut, ceviz ve bademden ibaret idi. Halk meyve ihtiyacını Elazığ’dan karşıları. Hediye olarak şehirdeki akrabaya gönderilen, süt veya sebze, bazen meyve ile karşılığını bulur geri dönerdi.

Ancak 1987 yılından itibaren özellikle köye yakın bağlık ve bahçelik alanlarda artış görülmeye başlandı. Bazı tarım arazileri ağaçlandırılıp

meyve bahçeleri haline getirildi. Bunların içine bir kısmında sürekli kalınan, kısmen yazlık özelliğinde olan bahçe evleri yapıldı. Ayrıca aynı yerlerde içme suyu veya acil durumlarda sulama için kullanmak üzere artezyen suları çıkarılmaya başlandı. Ağaçlandırılan alanlarda halkın kendi ihtiyacını aşan meyve üretimi başladı. Üretimi

Tablo 7. Sarıyakup Köyü’nün 2008-2013 Yılları Arasındaki Eğitim Seviyesi İle İlgili Bazı Tespitler.

Yıl	Eğitim Durumu Adı	Nüfus
2008	Okur Yazar Değil	42
	Okur Yazar Fakat Bir Okul Bitirmedi	63
	İlkokul Mezunu	59
	İlköğretim Mezunu	25
	Lise Veya Dengi Mezunu	16
2009	Okur Yazar Değil	37
	Okur Yazar Fakat Bir Okul Bitirmedi	51
	İlkokul Mezunu	59
	İlköğretim Mezunu	32
	Lise Veya Dengi Mezunu	15
2010	Okur Yazar Değil	31
	Okur Yazar Fakat Bir Okul Bitirmedi	48
	İlkokul Mezunu	48
	İlköğretim Mezunu	22
2011	Okur Yazar Fakat Bir Okul Bitirmedi	41
	İlkokul Mezunu	64
	İlköğretim Mezunu	36
2012	Okur Yazar Fakat Bir Okul Bitirmedi	37
	İlkokul Mezunu	62
	İlköğretim Mezunu	35
2013	Okur Yazar Fakat Bir Okul Bitirmedi	31
	İlkokul Mezunu	57
	İlköğretim Mezunu	44

ve satışı en çok yapılan ürünler, yazlık ve kışlık elma, kayısı, üzüm, kavun ve karpuz idi. Bir dönem karpuz ve elma, köylü için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Şeftali, kiraz, vişne, ceviz, armut, dut ve erik türleri de yetiştirilen meyve çeşitleri arasında idi.

3.4. Eğitim

Köyümüzün batı tarafında 1 km. mesafede bulunan Tadım Köyü ilkokulu 1943 yılında inşa edilmiştir. Sarıyakup Köyü öğrencileri, birkaç yıl kadar burada eğitim görmüştür.¹¹³ Tespit edilemeyen bir tarihten itibaren Sarıyakup Köyü Camii'nin iç avlusunda, ibadet mekânına geçmeden önce solda girişi bulunan bir odada ilköğretim eğitimi verilmeye başlanmıştır. 1950'li yılların başında hizmet vermekte olduğu bilinen bu kısım; bazen aynı odanın arkasında bulunan imam evinin bir bölümü, ilk öğretim, Kuran ya da dini bilgilerin öğretimi için kullanılmıştır.

1966 yılında bugünkü İlköğretim Okulu hizmet vermeye başlamıştır. 28 Şubat sürecinde 18 Ağustos 1997 tarihinde alınan kararla taşınmalı ve sekiz yıllık kesintisiz eğitim süreci başlamış, bu tarihten itibaren köydeki eğitime ara verilmiştir. Bir ara bu projeden vazgeçilmiş ve yeniden eğitime başlanmıştır. Ancak birkaç yıl sonra bu defa öğrenci azlığı nedeniyle eğitimi sonlandırmak durumunda kalmıştır. Halen taş binalardan oluşan tek derslikli ilkokul ile lojmanı, bahçesi ve sair müstemilatı atıl ve bakımsız bir şekilde tutulmaktadır. Resimde görüldüğü gibi bitişğinde ve ilkokul binası ile aynı yıl içinde yaptırılmış olan köy çeşmesi mevcuttur. Çeşmenin alınlığındaki kitabesinin yazısı kısmen silinmiştir (Bkz. Resim 4).

Kitabesi dört satırdır ve şu şekildedir:

Y.S. E., Isıtma Suyu

F. Mete Çeşmesi, 15.11.1966

Köyde eğitim kurumunun olmaması, eğitim görmekte olan gençlerin genellikle şehir nüfusuna kayıtlı olması dolayısıyla genellikle yüksek seviyede eğitim almamış olanlar köyde kalmışlardır. Fakat elde edilen döneme ait verilere bakılır ise, 2008-2010 yılları arasında halen okur yazar olmayanlar önemli bir sayıda idi. Ancak 2011 yılından itibaren okuryazar olmayanların kaydına rastlanmıyor. Muhtemelen okuryazar oranlarını yüksek tutmak için, bu sayılar okur yazar olanlar veya eğitim görenlerin sayıları arasında paylaştırılıp dağıtılmış olmalıdır. Bu arada okuryazar olduğu halde bir okul bitirmemiş olanların sayılarının yüksekliği de dikkat çeken başka bir durumdur.¹¹⁴

113 http://www.turkcebilgi.com/tad%C4%B1m_e%C3%A2z%C4%B1%C4%9F. Erişim Tarihi. 30.07.2016; Ergün Öz Akçora, " Harput'ta XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Türkler ile Ermeni Toplumunun Sosyo- Ekonomik Durumu ve Ermeni İsyancıları", s. 197-198.

114 bilgi@tuik.gov.tr verileri.

3.5. Ulaşım

Önceleri, Yalnız Köyü üzerinden ya da Yalnız Köyü ile Miyadun Köyü arasında Killik denilen mevkiden geçip dağın üzerinden kestirme olarak Elazığ'a, oradan eski vilayet merkezi Harput'a yaya ya da hayvanlarla gidildiği bilinmektedir. Pek tabii bu dağ yolundan arabalarla ulaşım imkanı olmamıştır. Ancak bugünkü Elazığ-Diyarbakır yolu faaliyete geçince, buradan bağlantı yapılarak patika veya stabilize de olsa köye doğru 6 km'lik daha düzgün bir toprak yol açılmış, ulaşım şartları iyileştirilmiştir. Aynı yol, 1964 yılında büyük babam Muhtar Emoş Ağa zamanında, köylüler ve devlet desteği ile greyderlerle tesviye edilmiş, kum dökülerek araba kullanımına uygun hale getirilmiştir.

Resim 5. Köye Kuzeybatıdan giriş ve önde yazarın gençliğinde ailesi ile yaşadığı bina.

Köy yolunun biraz daha genişletilerek asfaltlanması ise, 1988 veya 1989 yılında Muhtar Alaattin zamanında gerçekleşmiştir. Bu tarihlerden itibaren, komşu belde, Akçakiraz Belediyesi otobüsleri, özellikle yaz aylarında Kumluk Bağları mevkiine kadar gelmektedir. Köyün esas toplu ulaşımı ise, Etminek (Altınçevre)'ten gelip Sarıyakup Köyü'nden geçerek, Tadım, Malatacık ve daha ötede bulunan Ballica köylerine ulaşan minibüs veya otobüslerle sağlanmaktadır. Azda olsa, Tadım, Yalnız ve Miyadun köyleri üzerinden şehre ulaşım sağlayan ikinci yola Yalnız köyü vasıtasıyla bağlanarak ulaşım yapılabilmektedir.

3.6. Sağlık, Kültür ve Sosyal Hayat

Eskiden kışları, sırasıyla ve belli aralıklarla evlerde toplanılır hoş beş edilirdi. Bu arada çay ve meyve ikramı yapılırdı. Uzak şehirlere gitmiş birilerinin gelmesi, o evde toplanılmasına vesile olunurdu. Yaklaşık kırk elli yıl öncesine kadar, Köyde bulunan ahır sekileri, yakacak tasarrufu bakımından, önemli bir vesileydi. Ahır sekisi olan bazı aileler, kışın buralarda oturur, buralarda yatar kalkardı. Misafirini de burada ağırlardı.

Daha sonraları, bu mekânlar azalmış ve kışın köylülerin toplanma mekânı olmuştu. En son Hacı Aliler olarak bilinen ailenin ahır sekisi kullanılır olmuştu. Burada dini hikayeler ve Hz. Ali'nin cenkleri okunur, dini ahlakî bilgiler verilirdi. Şakalaşmalar, güncel konular, köy işleri de burada konuşulan konular arasında idi. Yazın bu türden buluşmaların yeri, caminin önü, köyün altındaki dutların ve köy

evinin bulunduğu alanlardı. Dutluk alan özellikle bahar ve yaz aylarında ahalinin buluşup, konuştuğu, zaman geçirdiği bir sosyal alan özelliğine sahipti. Bu alan halen aynı işlevini devam ettirmektedir.

Eski geleneklerden biri de basit dokumacılık işleriydi. 1950’li yıllara kadar görülen “Çıkırık”, adlı ahşap dokuma tezgahlarında şal, örtü, kilim vb. basit dokumalar üretilirdi. Bunların hammaddesi koyunlardan elde edilip yıkandıktan sonra eğirilip ip haline getirilen yünlerdi. Yün iplikler, elde yün kazak ve çorap örülmesi için de kullanılırdı. Bu işler, kış günlerinin sabırla geçirildiği bir uğraş alanı idi.

Önceleri baharın ve özellikle yazın gelişi, köylünün ailesi ve çocukları ile birlikte sonu gelmeyen zorlu işlerle çarpışması anlamına geliyordu. Önce bağ, bahçe, ekim işleri, bağ ve ağaç budaması yapılırdı. Su arkları ve göletlerinin temizlenmesi, muhtarın öncülüğünde imece usulüyle olurdu. Yapılacak işe gelmeyen belli bir yaptırıma uğrayabilirdi. Güz vakti, harman işleri, bulgur kaynatma, döğme, pestil, pekmez, pilit, önce kirece batırılıp sertleştirilmiş sonra pekmeze bulanmış kabak tatlısı, tandır ekmeği, mercimek unundan yapılan acılı ekmeğe, top ekmeğe ve dut unu yapımı gibi zahmetli işlerin yapıldığı dönemlerdendi. Tabii bu tatların bir kısmı unutulmuş oldu. Kışlık un, bulgur, döğme, ekmeğe ve peynir hazırlanması, güz vaktinin en önemli işleri arasında idi. Yaklaşık 25-30 yıldan beri, artık bu tür hazırlıklar bırakılıp, hazır ürünler tercih edilmeye başlandı.

1987 yılını müteakiben, köy evi ve dutların altındaki alan başka bir gelişmeye şahitlik etmeye başladı. Bu sırada sulu tarımın başlaması dolayısıyla özellikle kavun, karpuz ve kayış ticareti başlamıştı. Köye gelen tüccar burada iner, tarlada ürününü gösterip satmak isteyen mal sahipleri ile görüşür, eller pazarlığa durur ve satış yapılırdı. Bazen yapılan satışların karşılığı alınmaz, tüccarın kaybolup gittiği olurdu. Bu yıllarda, ticarete konu olan önemli iki ürün de şeker pancarı ve pamuktu. Pancarın çıkarılıp fabrikaya teslimi, pamuk toplanması ve harman işleri, köylünün tabiri ile “gâvur işi” idi. Pancar, pamuk, ekin ve harman zamanları çetin işlerin altından kalkılması gereken dönemlerdi. Ancak buğday ve arpa hasadını tane ve samanı karışık hale getiren “Patos” adlı aracın kullanılmaya başlaması işleri çok kolaylaştırmıştı. Çok geçmeden, bu araçların elemeli patos denilen, tane ve samanı ayıran türleri de çıktı ki, o devir için bu gelişme köylünün işlerini süratle tamamlamasını sağlamıştı. Böylece harman işleri çok uzun sürmeden halledilmeye başlanmıştı. Fakat tarımla ilgili gelişmeler pek tabii bu kadarla kalmadı. Biçerdöverli tarımın başlaması ise, köylü için bir devrim, uzay çağını yaşaması gibi bir gelişme idi. Ancak bu gelişme saman temininde ortaya çıkan problemler dolayısıyla sınırlı sayıda yapılan hayvancılığa zarar verdi. Aynı dönemde daha gelirlisi bir yöntem olarak yonca üretimi ve süt inekçiliği önemsenmeye başlandı. Süt üretimi yapanlar, her gün süt fabrikası tarafından gönderilen süt kamyonunda görevli alıcılara satış yapar, toplam tutarlar aylık olarak ödenirdi.

Otuz kırk yıl öncesine kadar cami imamlığı, kır bekçiliği ve çobanlık gibi işler yıllık kiralama karşılığı harman zamanında verilen buğday ile karşılanırdı. Kır bekçiliği yazlık bir iş idi ve köyden maddi durumu iyi olmayan birine verilirdi. İmamlar, cami bitişiğinde kendilerine tahsis edilen imam evinde ikamet ederdi. Bu yapının alt katı ise, genellikle, köye geçici olarak gelen çobanların ailesine ayrılırdı. Birkaç yıl öncesine kadar, caminin bitişiğindeki ikinci kat imamlar tarafından kullanılmaya devam edilir iken, Muhtar Nurettin Erol zamanında köyün şehir tarafı girişinde betonarme ve tek katlı bir lojman yaptırılıp imamın ikametine tahsis edildi.

Muhtar Alaattin Atilla zamanında yaptırılan köy evi, ilk zamanlarda akşamları veya gündüz olarak köylülerin toplandığı, yabancı misafirlerin ağırlandığı bir merkez ve muhtarlık olarak kullanılmıştı. Halen burada 15 günde bir şehir merkezinden gelen doktorlar tarafından sağlık taraması ve hasta muayenesi yapılmakta, köyün bazı işleri buradan yürütülmektedir. Bu vesileyle yazılan reçetelerle şehirden ilaçlar alınabilmektedir. Ne var ki, köyün susuzluğa mahkum olması, yaz aylarında başka şehirlerden gelenlerin önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Yaşlılardan ve birkaç aileden ibaret bir köy görünümünü kazanmıştır. Yaşlılardan vefat edenlerin evi kapanmaya başlamıştır. Bu haliyle köyün yeri terk edilerek bahçelere veya şehre doğru yerleşimin hızlanmasına yol açılmıştır.

IV. SONUÇ

Küçük bir yerleşim birimi olarak Sarıyakup Köyü'nün tarihi serüveninin incelenmesi, önemli devirler ve geçiş dönemlerinde köy yerleşim birimlerinin verdiği tepkiler ve yaşadığı değişimlerin ortaya konulması bakımından yararlı olmuştur. Osmanlı-Cumhuriyet devirleri arasında, köylerin pek çok yanı ile karşılaştırılabilirliği imkânı ortaya konulmuştur. Böyle bir karşılaştırma ile yola çıkılacak olunursa, Sarıyakup Köyü'nün ilk yerleşim mevkiinin Urartular zamanından kalma bir köy yerleşimi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu tespit Uluova çevresindeki çoğu köyler için geçerli bir durumdur. Ortak kader yanı Osmanlı Devri için de geçerlidir. Sarıyakup gibi kişi adları ile ovada sonradan kurulmuş olan köylerin hemen bütünü, Yavuz Sultan Selim tarafından bölgenin 1516 yılından sonra buraya yerleştirilmiş Sünni, Müslüman Yörük Türkmenlerinden oluşmuştur. Bu girişim, bölgenin Sünni İslam gruplarıyla şenlendirilmesi anlayışıyla şekillenmiştir.

Sarıyakup Köyü'nün kurucuları, kuvvetli bir ihtimal ile Orta Anadolu'nun Konya, Adana, Aksaray bölgesinden getirilmişlerdir. Aslen Türkistan bölgesinden Anadolu'ya hicret etmiş benzeri topluluklar gibi, zaman içinde farklı bölgelere dağılmışlardır. Anadolu ve Rumeli bölgesinde Sarıyakup Köyü ile aynı adı taşıyan pek çok köy, yer ve vakıf adlarının bu şekilde oluştuğu düşünülebilir.

Karamanlı Mevlana Sarı Yakub adlı ailesi ve kişiliği, dini ve siyasi saygınlığı ile öne çıkan bir bilge kişinin, Karamanoğulları Beyliği zamanında tarih sahnesinde rol

oynamış olması, aynı adlı vakıf ve yer isimleri bakımından önemli gözükmektedir. Anadolu ve Rumeli’de aynı adı taşıyan yer ve vakıf adlarının, bu zatın mensup olduğu topluluğun Konya bölgesinden ayrılması ile bir ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. En azından aynı adlı vakıf ve yer adlarının bir kısmının bu ilişkisi ortaya konulmuş durumdadır. Bu durumda, aynı aşiret/cemaat/oymak veya Yörük topluluğuna mensup bu topluluklar, gittikleri yerlerde bağlı oldukları teşkilatın en saygın kişisi olarak Sarı Yakub adını yaşatmayı ihmal etmemişlerdir.

1518 yılından sonra, Harput’un merkez köylerinden bugünkü köyün bulunduğu alana gelen Sarıyakuplular, 41 hane ve 20 bekârdan müteşekkil bir grup olarak önce Tadım Köyü’ne yerleşmişlerdir. Yerleşik hayata geçmeyi kabul etmişler ve ziraat yapmaları için kendilerine bir mezra ayrılmıştır. Sarı Yakub adını verdikleri bu mezra yani ekinliğin, Değirmentası ve Haraba Gölü mevkiine köylerini kurmuşlardır.

Savaşlar, savaşlara bağlı olarak alınan ağır vergiler, ekin ekilememesi ve eşkıyalık gibi gelişmelerin tetiklediği işsizlik, geçim darlığı dolayısıyla 1600’lü yıllarda köyün nüfusu çok düşmüştür. Bölgedeki büyük küçük yerleşim birimlerinin hemen bütünü aynı kaderi yaşamıştır. Ahalî, ilk yerleşim alanının 1600’lü yılların sonunda boşaltılmasını müteakiben, 1700’lü yılların ilk çeyreğinde köyün bugünkü alanına taşınmıştır. Bir cami yapımı ile ilgili işlemler dolayısıyla bu taşınma işleminin tarihi tespit edilebilmiştir. Bu arada eski nüfusu bir araya getirmek de herhalde zaman almıştır. Ancak daha sonraları bir toparlanma olmuş ve nüfus, 1800’lü yıllarda eski seviyesine yükselmeye başlamıştır.

Bazı istisnalar dışında Sarıyakup Köyü’nün geçmişten bugüne, geçim kaynaklarının temeli tarım ürünleri olmuştur. Arpa ve buğday bu ürünlerin esas omurgasını oluşturmuştur. Bağcılık ve küçük çaplı sebzeçilik ve hayvancılık uygulamaları da geçim kaynakları arasındadır. Osmanlı Devri’nde zorunlu olarak üretimden alınan vergiler, köylünün ödeme güçlüğü çekmesine yol açmıştır.

Osmanlı’dan günümüze gelinceye kadar, köyün kıt geçim kaynaklarıyla yetinemeyenler, başka etkenlerin de tetiklemesi ile başka şehirlere göç etmişlerdir. Gidenleri çoğunluğu köyleri ile bağlarını koparmamışlardır. Köyden ayrılanların az bir kısmı Amerika macerasını denemişlerdir. Bunlar bir süre kaldıktan sonra köye gelerek birikimlerini arazi veya evlere yatırmışlardır. Bir grup seferberlik olarak bilinen I. Dünya savaşına katılmış, ancak geri dönen olmamıştır. Bunlardan geride kalan ailelerinin yaşadıkları yoksulluk ve sefalet halen anlatıla gelmektedir.

Cumhuriyet Devri’nde Sarıyakup Köyü, yüzyıllar süren serüvenini devam ettirmiştir. Nüfusu, bazı yıllarda görülen sapmalar dışında on yıllar boyunca hemen hemen aynı kalmıştır. Ancak merkez köy olmasına rağmen muhtelif nedenler ve modern hayatın getirdiği şartlar dolayısıyla azalmaya başlamıştır. Arazinin 1987 yılında sulanmaya başlaması, geçim standardı bakımından önemli bir sıçrama sağlamıştır. Ancak 2009 yılında sulama imkânlarını son bulması, köyün eski halinden

daha geriye gitmesine yol açmıştır. Bu tarihten itibaren, halk köyü boşaltmaya, şehre veya bahçe evlerine taşınmaya başlamıştır. Tarım, hayvancılık ve köyde eğitim zarar görmüştür. Bununla beraber, eğitim hizmeti taşınmalı ve birleşik eğitim ile şehir merkezinde verilmek suretiyle telafi edilmektedir. Köyün elektrik, su ve kanalizasyon sistemi, telefon, asfalt yol, köy evi, arazi ve yol ıslahı, sağlık hizmetleri, ulaşımda kolaylaştırma vb. modern sosyal yapıları ve hizmetleri verilmeye devam etmektedir.

Tarihi, yaşayışı ve geleneklerini koruyan köyün yeniden gelişimi, arazinin ıslahından sonra yeniden sulanması ile mümkün gözükmektedir. Aksi halde, eski köy alanı, yakın bir gelecekte, geçici olarak gelenlerin kaldığı boşaltılmış bir köy halini alacaktır.

Son olarak yıllardan beri köyümün tarihini yazma arzumu gerçekleştirmiş ve köylülerimle paylaşmış olmamın beni mutlu ettiğini ifade etmek istiyorum. Bu vesileyle köyüme ve insanıma az da olsa bir katkıda bulunmuş olmak, bir başka sevinç kaynağım olacaktır. Makaleyi tamamlamış olmakla beraber, bir mani çıkmaz ise, kitap şeklini yayınlama düşüncesinde olduğumuzu kaydederek cümlelerime son veriyorum.

KAYNAKLAR

I.Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA)

1.1. Belge Tasnifleri

A. DVN., nr. 30/8.

AE. SABH. I. (Sultan Abdülhamid I), nr. 73/5078.

AE. SMST. III. Sultan Mustafa III), nr. 199/15658.

AE. SOSM. III. (Sultan Osman III) ,nr. 13/834.

C. EV. (Cevdet Evkaf) , nr. 192/9556, 482/24375.

DH. EUM. 2. ŞB. (Dahiliye Emniyet-i Umumiye II. Şube), nr. 27/16.

DH. TMİK. M. Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muâmelât ve Islahat Komisyonu Müteferrik),nr. 188/53, 204/9.

EV. MH. (Evkaf Mühimme), nr. 147/99.

HAT. (Hatt-ı Hümayun), nr. 1581/41, 1595/82

MF. MKT.(Maarif Mektubi Kalemi), nr. 246/6, 299/46.

ŞD. (Şura-yı Devlet), nr. 2143/46, 2145/18, 2637/15.

1.2. Defter Tasnifleri

EV. (Evkaf Defteri), nr. 10804, 11263.

MAD. (Maliyeden Müdevver Defter), nr. 3038.

ML. VRD. TMT. (Maliye Varidat Temettuat Defteri), nr. 10326.

NFS. (Nüfus Defteri), nr. 2675.

2. Şeriye Sicilleri

Harput Şeriye Sicili, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Demirbaş nr. 38244-I, II, V.

HŞŞ. (Harput Şeriye Sicili), nr.218, 278, 324, 362, 381, 382, 383, 397, 382, 388, 392,

KŞS. (Konya Şeriye Sicili), nr. 5883, 5902, 5905.

3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) Defterleri

Defter, nr. 423.

Vakfiye Defteri, nr. 591, 1094, 2178.

4. Yayınlanmış Arşiv Defterleri

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937 / 1530) I, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu. 13, Ankara 1995.

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rum Defteri (937 / 1530)II, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu. 32, Ankara 1997.

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937 / 1530) I, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 27, Ankara 1993.

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937 / 1530) II, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu. 20, Ankara 1994.

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defteri (937/1530) I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu. 39, Ankara 1998.

5.Eserler

22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 30 Mart 1951.

- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiyenin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, c. II, İstanbul 1977.
- AKSİN, Ahmet, *218 numaralı Harput Şeriyeye Sicili H. 1249-1256 (1833-1840)*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1990.
- ARSLANTAŞ, Yüksel, *Tarih Öncesi Dönemde Elazığ*, Elazığ, 2013.
- ÂŞIK PAŞAZÂDE, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Haz. Kemal Yavuz- M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2007.
- ÇEVİK, Nevzat, *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Ankara, 2000.
- Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Kati ve mufassal neticeler:Elazığ Vilayeti*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Hüsnü Tabiat Basımevi, İstanbul 1937.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, *381 Numaralı Harput "Ma 'Mûratü'l- 'Azîz Şeriyeye Sicili H. 1283-1284 (M. 1866-1868)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1986.
- İBN ASÂKİR, *Tebyînu Kizbi 'l-Müfterî fîmâ Nusibe 'l-İmâm Ebi 'l-Haseni 'l-Eş 'arî, Dâru 'l-Kütübi 'l-Arabî*, Beyrût 1404.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Çev. Kontrol. Kemal Beydilli, Yayına Haz. Erhan Afyoncu, c. 2, İstanbul 2009.
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Konya 1964.
- KÖROĞLU, Kemalettin, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1996.
- MECDÎ MEHMED EFENDÎ, *Hadâiku 'ş-Şakâik, Şakâik-ı Numaniyye ve Zeyilleri*, Neşre Hazırlayan. Abdülkadir Özcan, c. 1, İstanbul 1989.
- Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi*, Türkçe yayına Hazırlayan. Hrant D. Andreasyan, Baha Matbaası, İstanbul 1964.
- Salnâme-i Vilâyet-i Mamuratülaziz*, 1310.
- Salnâme-i Vilâyet-i Mamuratülaziz*, 1312.
- SUNGUROĞLU, İshak, *Harput Yollarında, İşaret yayınları*, c. 1, İstanbul 2013.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
- TÜRKAY, Cevdet, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 2012.
- UZ, Mehmet Ali, *Sultanü 'l-Ulema Baha Veled'den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri*, Konya 2004.

ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989.

YILMAZÇELİK, İbrahim, *392 Numaralı Harput Şeriyeye Sicili H. 1260-1264 (M. 1844-1848)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987.

6. Makaleler ve Bildiriler

AÇIKSES, Erdal, “Amerika’dan Harput’a Harput’tan Amerika’ya Göç”, *Dünü ve Bugünüyle Harput, (Sempozyum: 24-27 Eylül 1998 – Elazığ) I*, Yayına Hazırlayan. Fikret Karaman, Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, Elazığ 2005, s. 145-168.

AKÇORA; Ergün Öz “ Harput’ta XX.Yüzyıl Başlarına Kadar Türkler ile Ermeni Toplumunun Sosyo-Ekonomik Durumu ve Ermeni İsyanları,,*Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1989, S. 58, s. 183-203.

ARSLANTAŞ, Yüksel, “Paleolitik Çağda Elazığ Yöresi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, Elazığ 2008, s. 367-377.

-----, “Tarih öncesi Dönemde Harput ve Çevresinde Tarım ve Hayvancılık”, *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, Elazığ 2013, s. 367-392.

AŞAN, Beşir, “Elazığ-Bingöl-Tunceli İlleri Ortaçağ Yüzey Araştırması, 1987”, *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 23-27 Mayıs 1988, Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, Ankara, Ts., s. 533. 529-554.

AYDIN, İbrahim Hakkı, “Molla Fenârî”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2005, c. 30, s. 245.

MADEN, Fahri, “Osmanlı Devleti’nde 1881-1882/1893 Nüfus Sayımı ve Meydana Gelen Hadiseler”, *Türkiye’de İskân ve Şehirleşme Tarihi*, Editör. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul 2012.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Molla Yegân”, *DİA*, İstanbul 2005, c. 30, s. 265-266.

ÖZDEMİR, Rifat, “Avârız ve Gerçek-hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, *X. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. IV. TTK. Basımevi, Ankara 1993, s. 1581-1613.

SEVİN, Veli, “Elazığ-Bingöl Yüzey Araştırması 1987”, *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 23-27 Mayıs 1988, Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı, Ankara, Ts., s. 451-500.

- SEVİN, Veli, Ersin Kavaklı, “Van-Karagündüz Erken Demir Çağı Nekropolü Kurtarma Kazıları 1992-1993”, *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1995, s. 331-350.
- ŞAFAKCI, Hamit, “Şeyh Hocenti Zaviyesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2016, Sayı. 39, s. 1-23.
- ŞAHİN, Dursun, “Edebiyat ve Hakikat Bağlamında “Harput’ta Bir Amerikalı””, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, Bildiriler*, Elazığ 2013, s. 993-1008.
- TİRYAKİ, Sırrı, “Hititlerin Fırat Politikası”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı. 222, Haziran 2016, s. 1-22.
- TUNÇ, Zekiye, “Akkoyunlular Döneminde Harput”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, Bildiriler*, Elazığ 2013, s. 573-578.
- UZ, Mehmet Ali, “Molla Fenârî’nin Konya Serüveni”, *Akademik Sayfalar, Merhaba Gazetesi Eki*, c. 11, 12 Ekim 2011, s. 417-428.
- UZUN, Celalettin, “IV. Murad Dönemi Bağdad Seferleri Sırasında Harput Sancağı’nın Üstlendiği Rol”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, Bildiriler*, Elazığ 2013, s. 755-764.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “1056/1646 Tarihli Avârız Defterine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Harput”, *Belleten*, LI / 199, (Nisan 1987), s. 119-129.
- , “1646 (1056) Tarihli Harput Kazası Avarız Defteri”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XII, 1997 İzmir, s. 9-73.
- ŞİKÂRÎ, *Karamannâme*, Haz. Metin Sözen, Necdet Sakaoglu, Karaman Valiliği ve Karaman Belediyesi Yayını, İstanbul 2005, s. 244, 245.
- YILMAZÇELİK, İbrahim”1840-1850 Yılları Arasında Harput”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1988, S.52, s.123-142.
- YİĞİTPAŞA, Davut, “Urartu Ölü Gömme gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, XXV, 8 / 2010 [Ulusal], s. 177-202.

7. Web Siteleri

Türkiye İstatistik Kurumu Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (Adnks) Veri Tabanı, <http://rapory.tuik.gov.tr/31-01-2015-19:49:53-818374670144261309867928695.html>. Erişim Tarihi. 13.08.2015.

bilgi@tuik.gov.tr.

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>.

<http://www.elazigyatirim.gov.tr/files/02015-04-09-21-51-32-000000.pdf>.

Erişim tarihi. 30.07.2016

<http://www.finalhaber.com/detayhaber.asp?id=417>. Erişim tarihi. 30.07.2016

http://www.turkcebilgi.com/tad%C4%B1m_el%C3%A2z%C4%B1%C4%9F.

Erişim Tarihi. 30.07.2016.

<http://www.yerelnet.org.tr/koyler/koy.php?koyid=244025>. Erişim tarihi. 30.07.2016.

<http://www2.dsi.gov.tr/bolge/dsi9/elazig.htm>. Erişim tarihi. 30.07.2016

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>. 13.08.2015.

www.elazigozelidaresi.gov.tr/images/editorimages/image/ekim2015karar.doc.

Erişim tarihi. 30.07.2016

**AGATHA CHRISTIE’NİN BAZI
POLİSİYE
ROMANLARINDAKİ AKIL
YÜRÜTMELER ÜZERİNE**

*On the Reasonings in Some of the Detective
Novels of Agatha Christie*

Fikret OSMAN¹

Geliş Tarihi: 20.09.2016 / Kabul Tarihi: 03.10.2016

Öz

Bu çalışmada, polisiye roman türünün en önemli temsilcilerinden biri olan Agatha Christie'nin (1890-1976) bazı eserlerindeki akıl yürütmeler üzerinde durulacaktır. Bu yazarın polisiye romanlarında ne tür akıl yürütmelere yer verdiği, bu akıl yürütmelerin belirgin olup olmadıkları, öncüllerden sonuca mı gidildiği, yoksa önce sonucun sonra öncüllerin mi belirtildiği, yani gündelik dildeki akıl yürütmelere mi dayanıldığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Polisiye Roman, Mantık, Akıl Yürütme, Agatha Christie

Abstract

This paper will deal with the reasonings in some of the works of Agatha Christie (1890-1976), who is among the foremost representatives of the genre of detective novel. The paper will try to show what kinds of reasoning this author used in her detective novels, whether these reasonings are clear or not, whether the conclusions are drawn from the premises or the conclusions are given first and the premises later, i.e. whether they are based on reasonings in ordinary language.

Keywords: Detective Novel, Logic, Reasoning, Agatha Christie

¹ Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen -Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, fikretosman@mynet.com.

GİRİŞ

Mantık, tüm diğer alanlar için olduğu gibi, edebiyat için de son derece önemlidir. Çünkü edebiyatçı, eserlerinde sadece tasvirde bulunmaz, akıl yürütmelere de yer verir. Düşüncelerinin tutarlı, çıkarımlarının ve vargılarının geçerli olmasını ister. Dolayısıyla mantığa başvurur. Bu durum polisiye romanlarda daha belirgindir. Çünkü bu eserlerde çözülmesi gereken cinayet vakaları konu edinilir. Bu vakaların birtakım akıl yürütmeler doğrultusunda, kanıtlar toplanarak, çıkarımlarda bulunularak çözümlenmesi hedeflenir. Toplanan tüm kanıtlar, çözülmeye çalışılan vaka ile ilgili oluşturulan kurguda bir yere oturtulmaya çalışılır. Bu şekilde de doğru akıl yürütmelerle sonuca gidilmek istenir. Bu uzun ve yorucu süreçte bulguların yerleri defalarca değiştirilir. Zaman zaman onların bazılarının bu yapıya, yani kurguya uygun olmadıkları tespit edilir ve onlardan vazgeçilir. Yine söz konusu zihinsel edimlerin yapıya uygun olup olmadıkları tespit edilmeden önce kendi içinde tutarlı olup olmadıkları belirlenmeye çalışılır. Ardından da kurgulanan yapıdaki diğer düşünsel edimlerle ve çıkarımlarla bütünlük arz edip etmediklerine bakılır.

Bir düşüncenin kendi içinde ya da başka bir düşünce ile tutarlı olup olmadığı, bir akıl yürütmenin geçerli olup olmadığı, aklın ilkelerine dayanılarak oluşturulan belirli yöntemler doğrultusunda tespit edilir.² Ancak polisiye roman yazarları bu yöntemlere başvurmazlar. Onlar, sadece düşüncelerini bu yöntemlerin dayandığı özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü hâlin olanaksızlığı gibi ilkelere göre düzenlemeye çalışırlar. Agatha Christie (1890-1976) de polisiye romanlarındaki akıl yürütmeleri bu ilkelere dayanarak oluşturur. Acaba onun oluşturduğu bu akıl yürütmeler belirgin midir, değil midir, tam mıdır, eksik midir? Yine oluşturduğu çıkarımlar geçerli midir, değil midir? Düşünceleri, pek çok polisiye romanında vurgulamaya çalıştığı gibi mantıksal açıdan tam bir düzen içinde midir,³ yoksa dağınık mıdır? Burada A. Christie'nin *16.50 Treni (4.50 from Paddington)*, *Acı Kahve (Black Coffee)*, *Bayan McGinty'nin Ölümü (Mrs McGinty's Dead)*, *Büyük Dörtler (The Big Four)* ve *Cinayet Alfabetesi (The ABC Murders)* romanlarında kurguladığı Hercule Poirot ve Miss Marple karakterleri üzerinden ne tür akıl yürütmelerde bulunduğunu inceleyip bu soruları yanıtlamaya çalışacağız.

² Bu yöntemlerle ilgili bkz. Copi, Irving M., *Introduction to Logic*, 7 th imp., The MacMillan Company, New York, 1959, pp. 219-307; Quine, Willard Van Orman, *Elementary Logic*, Harper & Row, New York, Evanston and London, 1965, pp. 5-125; Thomas, Norman L., *Modern Logic*, Barnes & Noble Inc, New York, 1966, pp. 59-115.

³ Bu konuda bkz. Christie, Agatha, *Büyük Dörtler*, çev. Gönül Suveren, 6. bs., Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 39; Christie, Agatha, *Acı Kahve*, çev. Dilek Akari, 7. bs., Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2013, ss. 66-67.

1. 16.50 Treni Romanında Yer Alan Bazı Akıl Yürütmeler Üzerine

1.1.

“‘Şey, tren koridorlu muydu?’
‘Kompartımanlıydı.’
‘Öyleyse uzağa giden trenlerden biri değildi.’”⁴

Bu akıl yürütme, birinci öncülü gizli olan kısaltılmış bir kıyastır. Bu kıyası - ikinci öncülü ve sonucu bir koşul önermesine dönüştürüp birinci öncülü elde ederek tam olarak şöyle ifade edebiliriz:

(Eğer tren kompartımanlıysa uzağa giden trenlerden biri değildir.)
Tren kompartımanlıdır.
Öyleyse uzağa giden trenlerden biri değildir.
“ $p \rightarrow \sim q, p \therefore \sim q$ ”

1.2.

“Körili tavuğa kimse zehir katmış olamazdı. Mutfakta onu tek başına pişirmiş, servisi de kendi elleriyle yapmıştı. Öyleyse yemeğe zehri masa başındaki beş kişiden biri katmış olmalıydı.”⁵

Burada aşağıdaki gibi belirginleştirebileceğimiz koşullu ve kısaltılmış bir kıyas vardır:

(Yemeği tek başına pişirmiş ve servisi de kendi elleriyle yapmışsa yemeğe zehri masa başındaki beş kişiden biri katmıştır.)
Yemeği tek başına pişirmiş ve servisi de kendi elleriyle yapmıştır.
Öyleyse, yemeğe zehri masa başındaki beş kişiden biri katmıştır.
“ $(p \wedge q) \rightarrow r, p \wedge q \therefore r$ ”

2. Acı Kahve Romanında Yer Alan Bazı Akıl Yürütmeler Üzerine

2.1.

“Poirot ısrar etti. ‘Fakat kocanızla Cenova’da tanışmadınız mı, madam?’
‘Bunu Richard mı söyledi? Ne kadar aptalmış. Onunla Milano’da tanışmıştık.’
‘Öyleyse, Cenova’da görüştüğünüz kadın...’
Lucia sinirlenmişti. ‘Oraya hiç gitmediğimi söyledim size.’

⁴ Christie, Agatha, *16.50 Treni*, çev. Çiğdem Öztekin, 10. bs., Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 19.

⁵ a.g.e., s. 244.

‘Ah, kusura bakmayın! Biraz önce demiştiniz. Yine de çok tuhaf!’

‘Nedir tuhaf olan?’

Poirot gözlerini kapayarak arkaya yaslandı. Sesi hafiflemişti. ‘Size ufak bir öykü anlatacağım, madam.’ Cebinden bir not defteri çıkardı. ‘Londra’da yayımlanan bazı gazetelere foto muhabirliği yapan bir dostum var. Nasıl denir... Lido kumsalında güneşlenen asil hanımların gizlice resimlerini çeker. Bu gibi şeyler işte.’ Poirot not defterinde bir şey aradı. ‘Bu dostum geçen Kasım ayında, Cenova’da tanınmış bir hanıma rastlamış. Bu hanım şimdilerde kendisine Barones Giers diyormuş ve ünlü bir Fransız diplomatın arkadaşıymış. Bu ilişki herkesin dilindeymiş, fakat bunun hanımefendi için bir önemi yokmuş; çünkü bu sayın diplomat ona âşıkmiş. Anlıyorsunuz, değil mi?’ Poirot masumca bir ifade takınmıştı. ‘Umarım canınızı sıkıyorum, madam?’

‘Hayır, ama bütün bunları bana ne diye anlatıyorsunuz?’

Poirot not defterine bakarak devam etti. ‘Sadede geliyorum, madam. Dostum çektiği fotoğraflardan birini bana gösterdi. Barones Giers’in çok güzel bir kadın olduğunda hemfikir olduğumuz için, diplomatın hâli bizi şaşırtmadı.’

‘Hepsi bu mu?’

‘Hayır, madam. Barones yalnız değildi. Resim kızıyla yürüyüşteyken çekilmiş. Kızının da unutulmayacak kadar güzel bir yüzü var.’ Poirot gösterişli bir hareketle ayağa kalkarak not defterini kapadı. ‘Ve tabii o yüzü buraya geldiğim an tanıdım.’

Lucia, Poirot’ya bakarak derin bir soluk aldı; sonra toparlandı. ‘Sevgili Mösyö Poirot, nasıl da fark edememişim. Sorularınızın anlamını şimdi çözdüm. Barones Giers’le kızını çok iyi hatırlıyorum elbette. Kızı sıkıcı bir tipti, fakat annesi beni büyülemişti. Sık sık yürüyüşlere çıkardık. Benimle vakit geçirmek onun da hoşuna gidiyordu. Hata buradan kaynaklanıyor olmalı. Beni onun kızı sandılar.’ Lucia arkasına yaslandı.

Poirot’un başını sallayarak onaylaması Lucia’yı gözle görünür biçimde rahatlatmıştı. Dedektif ansızın öne eğildi. ‘Fakat Cenova’ya hiç gitmediğinizi söylemiştiniz.’⁶

Yukarıdaki uzun anlatımdan “ $\sim p \rightarrow \sim q, q \therefore p$ ” şeklinde sembolleştirebileceğimiz geçerli olan aşağıdaki çıkarım elde edilebilir:

⁶ Christie, *Acı Kahve*, ss. 105-106.

Cenova'ya daha önce hiç gitmediyseniz Barones Giers'la Cenova'da yürüyüşlere de çıkmamış olmalısınız.
Barones Giers'la Cenova'da yürüyüşlere çıktığınızı söylediniz.
O halde, daha önce Cenova'ya gitmiş olmalısınız.

Bu akıl yürütmede çelişmezlik ilkesine başvuruluyor. Muhatabın dikkati başka bir noktaya çekilip çelişkiye düşürülüyor. Muhatap, bir bakıma hem Cenova'ya gittiğini hem de gitmediğini söylemiş oluyor. Buna saçmaya indirgeme yöntemi (reductio ad absurdum) deniliyor.

3. Bayan McGinty'nin Ölümü Romanında Yer Alan Bazı Akıl Yürütmeler Üzerine

3.1.

“İnsanlar neden fotoğrafları saklarlar?”

...

Hercule Poirot bağırdı. ‘İşte bu! Fotoğraflara baktıkları zaman bazı şeyleri anımsarlar! Şimdi aynı soruyu yeniden soralım... Neden? *Neden bir kadın gençlik fotoğraflarını atmaz?* Bana kalırsa ilk neden hiç kuşkusuz gururdur. Kadınlar genellikle gençliklerinde çok güzel olduklarını düşünür ve bu genç kızlık döneminin güzelliğini anımsamak için fotoğraflarını saklarlar. Aynalar onlara hoşlarına gitmeyen görüntüler sunduğunda bu onlar için bir tesellidir. Belki de bir arkadaşına iç çekecek, şu on sekizimdeki halime bak, demek için. Haksız mıyım?’

...

‘Kısacası 1. *Neden kesinlikle gururlanmak.* 2. *Neden ise duygusallık.*’

...

‘Nereye varmak istediğinizi anlar gibiyim.’

‘Gelelim *üçüncü nedene.* Bunun gururla ya da duygusallıkla ilgisi yoktur. Bu kez söz konusu olan *nefrettir...* Buna ne dersiniz?’

‘Nefret mi?’

‘Evet. Bazı kişiler intikam duygularını canlı tutabilmek için düşmanlarının fotoğraflarını saklarlar. Sizi inciten, size kötülük yapan biri... Onu anımsamak için bir fotoğrafını saklayabilirsiniz, değil mi?’

...

‘Evet doğru. Eva Kane, dadiydi. Ama kadının Lily Gamboll olduğu varsayımından yola çıkmaya karar vermiştik, öyle değil mi?’

Hercule Poirot birden koltuğundan doğruldu ve işaret parmağını Spence'ye doğru sallayarak, 'Lily Gamboll'un fotoğrafına iyi bakın!' diye bağırdı. 'Asla güzel bir kız değil o! Hatta çirkin bile. Gerçekten de çarpık dişleri ve kalın gözlükleriyle inanılmayacak kadar çirkin. Bu fotoğrafı birinin birinci nedenle, yani gururlanmak için saklamış olması olanaksız. Hiçbir kadın böyle bir şey yapmaz. Eve Carpenter da, Shelagh Rendell de gerçekten güzel kadınlar, özellikle de Eve Carpenter. Bu fotoğraf onlardan birine ait olsa, herhalde onu ellerine geçer geçmez paramparça ederlerdi.'

...

'... Şimdi bir de ikinci nedeni, duygusallığı ele alalım. Lily Gamboll'u o yaştaiken seven biri var mıydı? Zaten asıl sorun da bu değil miydi? Lily Gamboll sevilmeyen, istenmeyen çocuktur. Belki de onu seven tek kişi de onun savurduğu keserle öldü. Öyleyse Lily Gamboll'un fotoğrafının sevgi yüzünden saklandığını da söyleyemeyiz. Geriye nefret kalıyor. Lily Gamboll'dan nefret eden biri olabilir mi? Hayır, öldürdüğü halası evli değildi, çocuğu da yoktu. Yakın dostları da yoktu. Kısacası yoksul, kötü bir çevrede yetişen Lily'den nefret eden kimse olmadığı da kesin...''⁷

Yukarıdaki uzun alıntılama bir soruşturma söz konusudur. Bu soruşturmanın içinde bazı ihtimallerin elenebilmesi için bazı çıkarımlara yer veriliyor. Bu çıkarımlarda da birinci öncüller gizlidir, yani akıl yürütmeler belirgin değildir. Belirginleştirildiklerinde ise onların "p → q, ~q ∴ ~p" biçimine sahip birer *modus tollens* oldukları görülür. Söz konusu çıkarımlar içerik olarak ise şöyle ifade edilebilir:

3.1.1.

(Bir bayan fotoğrafını ileride gururlanmak için saklıyorsa gençliğinde güzelmiş demektir.)

Bu bayan gençliğinde güzel değilmiş.

Dolayısıyla da fotoğrafını ileride gururlanmak için saklamış olamaz.

3.1.2.

(Bir bayanın fotoğrafı duygusal nedenlerle saklanmışsa bir seveni vardır.)

Bu bayanın bir seveni yoktur.

⁷ Christie, Agatha, *Bayan McGinty'nin Ölümü*, çev. Çiğdem Öztekin, 3. bs., Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2013, ss. 217-219.

O halde bu bayanın fotoğrafı duygusal nedenlerle saklanmış olamaz.

3.1.3.

(Bir bayanın fotoğrafı nefret sebebiyle saklanmışsa ondan nefret eden biri olmalıdır.)

Bu bayandan nefret eden biri yoktur.

Bundan dolayı da bu bayanın fotoğrafı nefret sebebiyle saklanmış olamaz.

3.2.

“Parfüm... Fincandaki ruj izi... Fincandaki ruj izi kolayca, çabucak silinebilir. Ya da en azından fincanı alıp hemen yıkarsınız ve rujdan eser kalmaz. Ama katil bunlardan hiçbirini yapmamıştı, peki neden? Üstelik evde kimse de yoktu. Ama yapılmamıştı. Sonra kendime bunun sebebini sordum? Yanıt ortadaydı, doğrudan katilin kadın olduğu vurgulanmak istenmişti. Bunun üzerine telefon çağrılarını inceledim. Bu üç hanımdan hiçbiri de telefonda doğrudan Bayan Upward’la konuşmamıştı, hepsine mesaj bırakılmıştı. Telefona uşak ya da hizmetçiler cevap vermişti. Yani belki de onları arayan ve çağırın Bayan Upward değildi. Belki de o üç hanımdan hiç değilse birini, bir kadını cinayet yerine çekmek isteyen biriymi telefon eden. Peki ama neden? Bu sorunun da yine tek bir yanıtı olabilirdi: Bayan Upward’u öldüren bir kadın değildi... Katil erkekti!”⁸

Bu akıl yürütme de belirgin değildir. Çünkü öncüllerle sonuç arasında sorgulama türünden başka anlatımlara yer verilmiştir. Ancak bu alıntılammızda italik olarak belirttiğimiz kısımlara dikkatlice bakılırsa birinci öncülleri gizli olan ve artarda gelen iki kısaltılmış kıyas olduğu görülebilir. Birinci ve ikinci italik kısımdan birinci kıyasın birinci öncülünü, ikinci ve üçüncü italik kısımdan da ikinci kıyasın birinci öncülünü birer koşullu önerme olarak oluşturabiliriz. Buna göre, ikincisi bir modus ponens olan bu çıkarımları şöyle ifade edebiliriz:

3.2.1.

(Fincandaki ruj izi silinmediyse ya da yıkanmadıysa katilin kadın olduğu vurgulanmak istenmiştir.)

Fincandaki ruj izi silinmemiş ya da yıkanmamıştır.

O halde, katilin kadın olduğu vurgulanmak istenmiştir.

$(\sim p \vee \sim q) \rightarrow r, \sim p \vee \sim q \therefore r$

⁸ a.g.e, s. 251.

3.2.2.

(Katil, doğrudan kadın olduğunu vurgulamak istemişse bir erkektir.)

Katil, doğrudan kadın olduğunu vurgulamak istemiştir.

O halde, katil erkektir.

$$p \rightarrow q, p \therefore q$$

4. Büyük Dörtler Romanında Yer Alan Bazı Akıl Yürütmeler Üzerine

4.1.

“...Ayrıca anladığım kadarıyla ihtiyar Whalley güçlü kuvvetli bir adammış. Bu bir erkeğin işi, kadının değil.”⁹

Bu anlatım birinci öncülü gizli olan bir *modus ponens* olarak şöyle ifade edilebilir:

(Eğer ihtiyar Whalley'nin güçlü biri olduğunu söyleyebilirsek bunun bir erkeğin işi olduğunu da söyleyebiliriz.)

İhtiyar Whalley'nin güçlü biri olduğunu söyleyebiliriz.

O halde, bunun bir erkeğin işi olduğunu da söyleyebiliriz.

$$p \rightarrow q, p \therefore q$$

4.2.

“‘Koyun budu mu?’ diye bağırdım.

‘Kesinlikle, Hastings, koyun budu. Herkes o sabah eve hiç kimsenin girmediğine yemin etti. Ama *ben kilerde bir koyun budu buldum; üzeri hâlâ buzluymuştu. Bugün pazartesi; demek ki et bu sabah getirilmişti. Cumartesi günü getirilmiş olsaydı buzlar bu sıcak havada çoktan erirdi. O halde biri eve gelmiş...*”¹⁰

Yukarıdaki anlatımdan birincisi *modus ponens*, ikincisi *modus tollens* olan aşağıdaki üç kıyası oluşturabiliriz:

4.2.1.

(Eğer evde üzeri hala buzlu bir koyun budu varsa bugün eve biri gelmiştir.)

Evde üzeri hala buzlu bir koyun budu vardır.

O halde, bugün eve biri gelmiştir.

$$p \rightarrow q, p \therefore q$$

⁹ Christie, *Büyük Dörtler*, s. 40.

¹⁰ a.g.e., s. 46.

4.2.2.

(Cumartesi getirilseydi buzlar erirdi.)
Buzlar erimemiş.
Demek ki cumartesi getirilmemiş.

$p \rightarrow q, \sim q \therefore \sim p$

4.2.3.

(Buzlar erimeseydi bugün getirilmiştir.)
Buzlar erimemiştir.
O halde, bugün getirilmiştir.

$\sim p \rightarrow q, \sim p \therefore q$

5. Cinayet Alfabeti Romanında Yer Alan Bazı Akıl Yürütmeler Üzerine

5.1.

“Betty Barnard flörtçüydü. Yakışıklı erkeklerin kendisiyle ilgilenmesinden hoşlanırdı. O hâlde ABC’nin onun kendisiyle çıkmaya ikna edebilmesi için bir hayli çekici olması gerekirdi.”¹¹

Bu çıkarımı şöyle belirginleştirebiliriz:

(Eğer Betty Barnard’ın flört etmeyi seven ve yakışıklı erkeklerin kendisiyle ilgilenmesinden hoşlanan bir bayan olduğu söylenebilirse ABC’nin onu kendisiyle çıkmaya ikna edebilmesi için bir hayli çekici olması gerektiği de belirtilmelidir.)

Betty Barnard’ın flört etmeyi seven ve yakışıklı erkeklerin kendisiyle ilgilenmesinden hoşlanan bir bayan olduğu söylenebilir.

O hâlde, ABC’nin onu kendisiyle çıkmaya ikna edebilmesi için bir hayli çekici olması gerektiği belirtilmelidir.

$(p \wedge q) \rightarrow r, p \wedge q \therefore r$

SONUÇ

Agatha Christie’nin akıl yürütmeleri çok belirgin değildir; her ne kadar romanlarında olayların çözülebilmesi için sık sık mantıksal düzene vurgu yapmaya çalışsa da düşünceleri genellikle dağınıktır. Bu dağınıklıktan dolayı mantıksal biçim çoğu kez net görülemez. Bunun temel nedenlerinden biri, akıl yürütmelerinde öncüllerle sonucun arasında -zaman zaman oldukça uzun olabilen- başka anlatımlara

¹¹ Christie, Agatha, *The ABC Murders*, 3 th imp., Collins Clear Type Press, London and Glasgow, 1967, p. 178.

yer vermesidir. Bir başka neden, çıkarımlarında öncüllerden birini-genellikle birinci öncülü- atlamasıdır. Bu hususları göz önünde bulundurup onun anlatımlarını mantıksal açıdan biçimlendirmeye çalıştığımızda şunları söyleyebiliriz: O genellikle kısaltılmış kıyasları (enthymeme) -özellikle de birinci sıradan kısaltılmış kıyasları-kullanmıştır. Bu kıyaslar da çoğunlukla *modus ponens* ve *modus tollens* türünden koşullu çıkarımlardır. Yine karşı tarafı çelişkiye düşürmek için saçmaya indirgeme yöntemine (*reductio ad absurdum*) başvurmuştur. Ayrıca tüm bu çıkarımlar kıyas türünden oldukları için geçerlidir.

KAYNAKÇA

CHRISTIE, Agatha, *16.50 Treni*, çev. Çiğdem Öztekin, 10. bs., Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2013.

-----, *Acı Kahve*, çev. Dilek Akari, 7. bs., Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2013.

-----, *Bayan McGinty'nin Ölümü*, çev. Çiğdem Öztekin, 3. bs., Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2013.

-----, *Büyük Dörtler*, çev. Gönül Suveren, 6. bs., Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2010.

-----, *The ABC Murders*, 3 th imp., Collins Clear Type Press, London and Glasgow, 1967.

COPI, Irving M., *Introduction to Logic*, 7 th imp., The MacMillan Company, New York, 1959.

QUINE, Willard Van Orman, *Elementary Logic*, Harper & Row, New York, Evanston and London, 1965.

THOMAS, Norman L., *Modern Logic*, Barnes & Noble Inc, New York, 1966.

ARAP EDEBİYATINDA TUFEYLÎLER

Tufaylis in Arabic Literature

İbrahim USTA¹

Geliş Tarihi: 30.06.2016 / Kabul Tarihi: 12.08.2016

Öz

Bu çalışmada düğün ve ziyafetlerin davetsiz misafirleri olan ve "Tufeyli" olarak isimlendirilen şairler grubu ele alınacaktır. Gerek nüktedanlıkları ve hazır cevaplı, gerekse şair oluşları, onları bazı edebiyat otoriteleri tarafından eşkıya olarak nitelendirilen diğer gruplardan farklı olarak değerlendirilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Çalışmada tarihi süreç ve bazı hikâyeler çerçevesinde Tufeylîler'in tanıtımı hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tufeylî, Tufeyl b. Zellâl, Osman b. Derrâc, Bünân, Nükte*

Abstract

In this study, a group of poets who are the intruders of weddings and banquets, and known as "Tufayli" will be discussed. Both because of their wittiness and being repartee and poets, they are considered different from other groups who are described as bandits by some authorities in literature. It is aimed with this study to define Tufaylis within the frame of historical processes and some stories about them.

Keywords: *Tufaylî, Tufayl b. Zallâl, Othman b. Darrâj, Bunân, Wit*

Giriş

Abbasiler döneminde Halife Mansur'la başlayan aydınlanma çağı, Halife Me'mûn'un, 832'de Bağdat'ta kurdurduğu "Beytü'l-Hikme" vasıtasıyla başta Bağdat olmak üzere pek çok kentte bilim, kültür ve felsefe alanında çok sayıda yapıt Yunanca, Süryanice, Sanskritçe ve Farsçadan Arapçaya çevrilmiştir. Bunun yanı sıra birçok Abbasi halifesinin edebiyat, fen bilimleri ve güzel sanatlara düşkün olması ve bu ilimlerle uğraşanları ödüllendirmesi, İslam dünyası ve Avrupa'da ilmî faaliyetlerin

¹ Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

canlanmasına önemli katkılar sunmuştur. Toplumsal refah açısından Abbasilerin en parlak dönemi, Harun Reşid'le başlamış ve fakirlik problemini aşmada önemli atılımlar yapılarak halkın yaşam standartı yükselmiştir. Bu gibi gelişmeler sebebiyle tarihçilerden bazıları yaşanan tüm bu sosyal ve kültürel hareketliliğin Avrupa'da yüzyıllar sonra yaşanacak Rönesans hareketine fikir babalığı yaptığını ifade eder olmuşlardır.²

Hicri 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeteneksiz halifelerin işbaşına gelmesi Abbasi halifelerinin otoritesini zayıflatmış, eyaletlere gönderilen komutanların "Tavâifü'l-Mülûk" şeklinde isimlendirilen özerk devletler kurarak bağımsızlıklarını ilan etmeye başlaması, Abbasi sınırlarını giderek daraltmıştır. Bu durum hem merkezi otoriteyi sarsarken, hem de devlet gelirlerinde büyük düşüş yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Gerek Mu'tezile ve Ehli Sünnet arasındaki mezhep kavgaları, gerekse Harici, Şia ve Emevî taraftarlarının isyanları Abbasileri büyük ölçüde zayıflatmıştır. Bu ve benzeri iç isyanlarla uğraşmak zorunda bırakıldıkları için fetihlerin durgun geçmeye başlaması da, devletin en önemli gelir kaynakları olan zekât, haraç, cizye, öşür, fey, ganimetler ve örfi vergileri toplamakta güçlük çekmesine sebebiyet vermiş ve bu durum -bir bakıma- ekonomik çöküş olarak değerlendirilmiştir.³

Ekonomi alanındaki bu olumsuzluklar ve siyasi otorite boşluğu, fakir ve sefil hayat yaşamak zorunda kalan halktan bir kısmını eşkiyalık yaparak kısa yoldan zengin olmaya teşvik etmiştir. Klasik eşkiyalık olan dağlarda yaşayıp insanları soyma fiili, artık şehirlere taşınmış ve Hırsız, Şattâr (dolandırıcı), 'Ayyâr (kapkaççı) ve Tufeylî (beleşçi) Eşkiyalar gibi eşkiya sınıfları ortaya çıkmıştır.

1. Etimolojik Köken Olarak Tufeylî

T-f-l fiilinden türediği kabul edilen tufeylî kelimesinin lügatte gündüzü karşılayan, gece gündüz dolaşan, gecesi ve gündüzü belli olmayan kimse anlamına gelmekle beraber günlük hayattaki kullanımı zamanla değişikliğe uğramış ve Tufeyl b. Zellâl'e nisbet edilen bir ıstılah halini almıştır. Bir rivayete göre Benî Âmir b. Sa'sa'a, diğer rivayetlerde ise Gatafân kabilesine mensup Kûfe'li bir şair olan Tufeyl b. Zellâl'e nisbet edilen "Tufeylî" tabiri sözlükte kendini zorla kabul ettiren, birisinin sırtından geçinen ve düğünlerin davetsiz misafiri gibi anlamlara gelmektedir.⁴

² Goldziher, İğnace, *Klasik Arap Literatürü* (çev: Azmi Yüksel-Rahmi Er), Vadi Yay., Ankara 2012, s. 140 vd.; Furat, A. Subhi, *Arap Edebiyatı Tarihi, Arap Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969, I/285-289; Demirayak, *Kenan, Abbasi Edebiyatı Tarihi*, Şafak Yayınevi, Erzurum 1998, s.3 vd.

³ Zeydân, Corcî, *İslam Uygarlıkları Tarihi*(çev: Nejdet Gök), İletişim Yayıncılık, İstanbul 2004, I/372-374; Hitti, Philip, K., *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi* (çev: Salih Tuğ), M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 2011, s.411 v.d; Çağatay, Neşet, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, TTK Basımevi, 2. Basım, Ankara 2002, s.93-99; Doğan, Adem, *Arap Edebiyatında Eşkiya Şâirler*, Türkiye Alim Kitapları, Saarbrücken 2016, s.145-150.

⁴ el-Ferahîdî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 2003, 3/53-54; İbn Dureyd, Ebu Bekr b. Muhammed b. el-Hasan, *Cemheretu'l-luga*, Dâr-u 'ilmi li'l-melâ'în, Beyrut 1987, 2/920el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, Dâru'l-'ilm li'l-melâ'în, 4. Baskı, Beyrut 1984, 5/1752; İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris

Arap edebiyatı literatüründe Tüfeyliler, özellikle Abbasiler döneminde ortaya çıkan fakirliğin bir tezahürü olarak, açlığın vermiş olduğu yüzüzlük sebebiyle davet edilmemesine rağmen düğünlerde başköşeye oturarak karnını doyumayı kendisine meslek edinmiş kişiler olarak yorumlamak mümkündür. Hiçbir düğün yemeğinden ve konaktan geri kalmadığı için kendisine konak misafiri veya konakçı da denilmiştir. Söz konusu Tüfeylî kelimesi zamanla el-Vâriş, el-Vâğil, el-Erşem, ez-Zellâl, el-Kaskâs, ed-Dâmir, ed-Dâmik, ez-Zâmic, el-La'maz, el-La'mûz ve el-Mekzem gibi eş anlamlı kelimelerle beraber anılır olmuş ve hepsinin aynı anlama geldiği sözlük bilimcilerce ifade edilmiştir.⁵

Şair ve esprili bir kişiliğe sahip olan ve etrafındakileri bu şekilde eğlendiren Eş'ab, İbn Derrâc, Bünân gibi tüfeylîler, Arap edebiyatına bu alanda farklı bir renk katmışlardır. "Tüfeylü'l-'Arâis" lakaplı Tüfeyl b. Zellâl'le başlayan bedava yemek uğruna arsız ve yüzüzlük olma sanatı, Abbasi döneminin edebiyat çeşitliliklerinden birisi olmuş ve konu hakkında hatırı sayılır eserler vücuda getirilmiştir. Bunların başında meşhur muhaddis Hatîb el-Bağdâdî'nin, *et-Tatfil ve hikâyâtü't-tüfeylîyyîn ve ahhâruhum ve nevâdiru kelâmuhum ve eş'âruhum* isimli eseri gelmektedir. Bu eserde tüfeylîlere ait 211 adet hikâye bulunmaktadır.⁶ Bunun yanında İbn 'Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî, *el-İkdu'l-ferid*, Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'nin, *Kitâbu'l-Eğânî*, Ebû İshâk el-Husrî'nin, *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mulâhi ve'n-nevâdir*, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin, *Kitâbu'l-ezkiyâ*, Râğib el-İsbahânî, *Muhâdarâtü'l-udebâ ve muhâverâtü's-şu'arâ ve'l-bulağâ ve en-Nüveyrî'nin, Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-Edeb* gibi eserlerini de bu meyanda zikretmek mümkündür. Çağdaş çalışmaların başlığı altında Abdülhalim Hafnî'nin, *Şi'ru's-Saâliyk, Menhecuhû ve Hasâisuhû*, Hüseyin 'Utvân'ın, *eş-Şuarâ min muhadramiyyi'd-devleteyn, el-Emeviyye ve'l-Abbâsiyye* ve Hasan Cafer Nureddin'in, *Mevsû'atu's-şu'arâi's-sa'âlik* isimli eserleri konumuzla ilgili ayrıntılı bilgi bulmak isteyenler için önerilen kaynaklardır.

2. Tüfeyl b. Zellâl ve Tüfeylîlik

Tüfeylîlerin isim babası olarak görülen Tüfeyl b. Zellâl, Abbâsî dönemi şairlerinden olup, Kûfe şehri yakınlarında yaşayan Gatafân kabilesine mensuptur. Tüfeyl b. Zellâl da diğer tüfeylîler gibi dönemin zenginleri, yöneticileri varlık içinde

b. Zekeriyya, Mu'cemu makâyisî'l-luga, Dâru'l-ma'rife Beyrut trs., s.305; el-Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *Kâmûsu'l-muhîd*, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 2003, s. 1025.

⁵ en-Nüveyrî, Şihabuddin Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edebe*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 2004, III/298; İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *Kitâbu'l-ezkiyâ*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003, s. 238; İbn Tolun, Ebu'l-Fazl Şemseddin Muhammed b. Ali es-Sâlihî, *Fassu'l-havâtim fimâ kiyle fi'l-velâim*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1983, s.87; *ez-Zebîdî*, Muhammed Murtaşâ, *Tâcu'l-'arûs min cevâhîri'l-kâmûs*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 2012, XXXII/375

⁶ Bkz: el-Bağdâdî, Ebî Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb, *et-Tatfil ve hikâyâtü't-tüfeylîyyîn ve ahhâruhum ve nevâdiru kelâmuhum ve eş'âruhum*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1999.

yaşarken kendisi ve çevresinin fakirlik ve yokluk içinde yaşamasına isyan etmiştir. Diğer bir ifadeyle İbn Zellâl, varlıklı insanların kendisine yardım elini uzatmadıklarından tufeyli olduğunu belirtmektedir.

İbn Zellâl, tufeyli olmanın ince ayrıntılarını ölüm döşeginde iken oğlu Abdülhamit'e şu şekilde tavsiyede bulunmuştur:

“Ey oğul! Bir düğüne gittiğinde endişeli gözlerle sağa sola bakarak yer seçiminde bulunma! Baktın ki düğün çok kalabalıktır, sağa sola talimat vermeye başla. Erkek veya kız taraflarının gözlerine bakma ki, her biri seni diğer taraftan sansın! Baktın ki kapıcı çok sert ve edepsiz bir adamdır, nasihat ve irşâd arasındaki yumuşak bir üslup ile ona da talimat vermeye başla!”⁷

İbn Zellâl, bir şiirinde oğlunu karşısına alarak davetsiz olarak gidilen bir yerde nasıl çekinmeden ve tereddüt etmeden yemek elde edebileceğini şöyle açıklamaktadır:

لَا تَجْرَعَنَّ مِنَ الْغَرِيبِ ... وَلَا مِنَ الرَّجُلِ الْبَعِيدِ
وَأَدْخُلْ كَمَا نَكَتَ طَابِحٌ ... بِيَدَيْكَ مَعْرِفَةُ التَّرِيدِ
مُتَدَلِّياً فَوْقَ الطَّعَامِ ... تَدَلِّي الْبَارِي الصُّبُودِ
تَلْتَفُ مَا فَوْقَ الْمَوَائِدِ ... كُلُّهَا لَفَّ الْفُهُودِ
وَاطْرَحْ حَيَاءَكَ إِذَا ... وَجْهَ الْمَطْلَعِ مِنَ حَدِيدِ
لَا تَلْتَفِثْ نَحْوَ الْبِقُولِ .. وَلَا إِلَى عَرْفِ التَّرِيدِ
حَتَّى إِذَا جَاءَ الطَّعَامُ ... صَرَنْتَ فِيهِ بِالسَّدِيدِ
وَعَلَيْكَ بِالْفَالِوَدَجَاتِ ... فَإِنَّمَا عَيْنُ الْقَصِيدِ
هَذَا إِذَا حَرَّتْهُمْ ... وَدَعَوْتُهُمْ هَلْ مِنْ مَزِيدِ
وَالْعُوسُ لَا يَخْلُو مِنْ ... اللَّؤْلُؤِ نَجِجِ الرُّطْبِ الْعَتِيدِ
فَإِذَا أَتَيْتَ بِهِ مَحْوَتَ مَحَاسِنِ الْجَمِّ الْجَدِيدِ

Ne yakının ne de uzak adamın derdini çekme!

Aşçı senmişsin gibi iki elini yahni/tirit tenceresine sok!

⁷ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, 'Uyûnu'l-ahbâr, Dâr-u kitâbi'l-'arabî, Beyrut, trs. III/232; İbn 'Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî, el-'İkdu'l-ferîd, Dâr-u'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 1983, VII/227; Hatîb el-Bağdâdî, .et-Tetfîl ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn, s. 129; en-Nüveyrî, Nihâyetu'l-ereb, III/298; Hafnî, Abdülhalim, Şi'ru's-Saâliyk, menhecuhû ve hasâisuhû, Matbaatu hey'eti'l-Misriyye li'l-kitâb, Kahire 1987, s.317-318.

Avcı Doğan kuşu gibi yemek sofrasına yukarıdan üşüş ki,
Çitalar gibi bütün masaları silip süpürebilesin!
Utanma! Çünkü tufeylilerin yüzü demirdendir.
Ne baklalara ne de tirit kepeğine bak!
Yemek gelince de bir anda saldır!
Pelteyi⁸ buldun mu sakın kaçırma.
Zira o, (herkesçe) arzu edilenin ta kendisidir.
Onu bitirdikten sonra, başka yok mu diye nida et
Düğünler, hazırlanmış bol leziz tatlılardan eksik olmaz.
Böylesi sofraya vardığında,
Yeni cam kâseleriyle oluşturulan güzelliğini altüst edersin.⁹

Başka bir rivayette, Tufeyl b. Zellâl, ölüm döşeğinde iken kendisini ziyarete gelmiş olan topluluğun “Levzenc” isimli tereyağlı irmik helvasından bahsettiklerini duyunca aniden bayılır. Kendisine geldiğinde başını kaldırarak oğluna vasiyetinin bir devamı olarak şöyle der:

وَتَنَقَّلْتُ عَلَى الْمَوَا ... نَدِ فِعْلًا شَيْطَانٍ مَرِيدٍ
وَإِذَا انْتَقَلْتُ عَبَثٌ ... بِالْكَفَّكَ الْمَجْمُوفِ وَالْعَدِيدِ
يَا رَبِّ أَنْتَ رَزَقْتَنِي ... هَذَا عَلَى رِزْمِ الْحُسُودِ
وَاعْلَمْ أَنَّكَ إِنْ فُوب ... لَنْ نَعْمَتَ يَا عَبْدَ الْحَمِيدِ

(Ey oğul) Serkeş bir şeytan gibi, sofraların arasında gezin.

Bir sofradan diğerine geçtiğinde, kuru pasta ve pastirmayla eğlenme durursun.

Ya Rabbi kıskananlara rağmen sen beni bununla rızıklandırıyorsun. (dersin.)

Bil ki bir gün kabul görürsün;

(İşte o zaman) “Ey Abdulhamîd, sana bolca ihsan edilmiştir.”¹⁰

Tufeyli edebiyatı ile ilgili ikinci meşhur kişi yine Abbasîler döneminde yaşadığı rivayet edilen Osman b. Derrâc’tır. Künyesi Ebû Sa’îd ve Benî Kinde kabilesi mevâlilerinden olan Osman b. Derrâc, Abbasî halifesi Me’mûn zamanında yaşamış iyi bir edip ve şairdir. Kendisi ile ilgili bir hayli hikâye bulunan Osman b. Derrâc, Tufeyl b. Zellâl’dan sonra tufeylilik sanatını, araçlarını, hilelerini ve hedeflerini açık bir şekilde ortaya koyan kişi olarak kabul görmektedir. (paragraf bitti Kaynak?)

Rivayete göre bir gün Sa’îd b. Abdülkerîm el-Hatâbî kendisine “Düğün ehli seni içeri almadıkları zaman ne yaparsın?” diye sorduğunda; O da “Kapılarında sızlanıp dururum. Onlar bu durumu uğursuzluk sayıp beni içeri alırlar.” diye cevap verir.¹¹

⁸ Bir rivayete göre un ve şeker, diğerine göre ise bal ve tereyağından yapılan helva türü bir tatlı çeşididir.

⁹ el-Bağdâdî, *et-Tefîl ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, s. 129.

¹⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbu'l-ekziyâ*, s. 241.

¹¹ el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec, Ali b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Eğâni*, Dâr-u Sâdr, 3. Baskı, Beyrut 2008, XVI/169; en-Nüveyrî, *Nihâyetu'l-ereb*, III/299; Nureddin, Hasan Cafer, *Mevsû'atu's-şu'arâi's- sa'âlik*, Reşâd Press li't-tibâ'a ve'n-neşr, Beyrut 2007, s.320.

Osman b. Derrâc, başından geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır: “Oğlumla birlikte bir cenazeye uğradık. Cenaze sahiplerinden bir kadın sürekli ağlayarak şöyle diyordu: “Öyle bir eve gideceksin ki; orada ne bir döşek, ne bir yastık, ne bir ışık, ne bir örtü, ne ekmek, ne de su bulacaksın.” Oğlum bana dönüp şöyle dedi: “Baba! Bu kadın bizim evi mi tarif ediyor?”¹²

Şiirlerinden çok az bir kısmı günümüze ulaşan Osman b. Derrâc, kendisine nispet edilen iki beyitte tufeylî tanımını şu şekilde yapmaktadır:

لَذَّةَ التَّطْفِيلِ دَوْمِي وَأَقْبِي لَا تَرِيحِي

أَنْتَ تَشْفِينِ عَلِيَّيَ وَتُسَلِّينَ هُمُومِي

Tufeylîliğin lezzeti sürekli benimledir.

(Bu lezzet) beni yaşatır, beni kirletmez.

(Ey tufeylîlik) sen benim öfkemi dindirirsin

Ve sen benim dertlerimin tesellisisin.¹³

Tufeylî edebiyatının meşhur simalarından birisi de şüphesiz Bünân'dır. Asıl ismi Abdullah b. Osman veya Ali b. Muhammed olan Bünân, Merv şehrinde olup, Bağdat'ta ikamet etmiştir. Rivayetlere göre yüzüğünde (مَا لَكُمْ لَا تَأْكُلُونَ) veya (قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ) neden yemezsiniz ki – anlamında bir ayet bulunduğu bildirilmiştir.¹⁴

Bünân'a nispet edilen birçok hikâye bulunmaktadır. Rivayete göre bir gün birisi Bünân'a gelerek “bana nasihat et” der. Bunun üzerine tufeylî şu nasihatleri sıralar: “Hiç kimseyle birlikte içki içme; ama illa da içmek istiyorsan; aklı olmayan, baklanın içindeki daneyi dahi bilmeyen, tavuğun derisini yiyemeyen, oğlağın böbreğini kapamayan, Turna kuşunun kursağını yutamayan, Çeçenlerin göbeğini kesmeyen, başkalarının gözlerinin içine bakamayan, bıldırcın döşünü elde edemeyen, sadece önündeki şeyleri yiyip başkalarının önündekilerine göz ucuyla da olsa bakmayı akledemeyen ve önüne kavrulmuş oğlak eti konulsa hepsini silip süpürerek yiyen, yaşlıya merhamet etmeyen, şehvetinin kulu kölesi olup gençlere acımayan, çoluğun çocuğun geçimini sağlamayan ve onların durumlarıyla ilgilenmeyen birisiyle iç”¹⁵

Başka bir rivayette ziyafetin olduğu bir gün, Bünân yemeğe davet edilmez. O da merdivenle duvara tırmanarak ziyafete katılmak ister. Duvara tırmandığı esnada evin avlusunda düğün sahibinin eşi ve kızını görür. Bunun üzerine ev sahibi; Ey Bünân, Allaha korkmuyor musun? Ailemi ve kızlarımı gördün, der. Bünân; قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا (بي بِنَاتِكَ مِنْ حَقِّي وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ) “Biliyorsun ki, bizim kızlarımızla bir işimiz, onlara yönelik bir

¹² Nureddin, *Mevsû'atu's-su'arâi's-sa'âlik*, s.321.

¹³ el-İsfahânî, *Kitâbu'l-eğânî*, XVI/170; el-Bağdâdî, *et-Tetfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, s. 81; en-Nüveyrî, *Nihâyetu'l-ereb*, III/300; Nureddin, *Mevsû'atu's-su'arâi's-sa'âlik*, s.320.

¹⁴ el-Bağdâdî, *et-Tetfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, s.110 ve 138; en-Nüveyrî, *Nihâyetu'l-ereb*, III/298.

¹⁵ el-Bağdâdî, *et-Tetfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, s.131.

amacımız yok. Sen bizim ne istediğimizi iyi bilirsin” (Hud/79) ayetini okumaya başlar. Bunun üzerine ev sahibi gülerek; “Haydi aşağı in ve yemek ye” der. Merdivenlerden ağır ağır aşağıya inen Bünân ev sahibine hitaben; “Ey filan kişi! Benim gibi âlimler hakkında suizanda bulunduğun için Allah’tan bağışlanma dilemelisin,” der.¹⁶

3. Tufeylî Karşıtlığı

Tufeylîlik her zaman yerilmiş, bu mesleğe başvuranlar asalak veya parazit olarak nitelendirilmiş ve buna yönelik şiirler dahi söylenmiştir. Mesela Tufeylî bir kimseyi yermek için söylenmiş şu beyit, şairlerin Tufeylîleri yermeye ne derece acımasız olduklarının açık bir delilidir:

يُحِبُّ الْحُمْرَ مِنْ مَالِ التَّدَامَى ... وَيَكْرَهُ أَنْ تُفَارِقَهُ الْفُلُوسُ

Ayyaş malından içki içmeyi sever

Paranın onu terk etmesinden nefret eder¹⁷

Başka bir şair de, Tufeylîlerin bedavacılığını şu dizelerle dile getirmektedir:

أَسْرَفْتُ فِي التَّطْفِيلِ مِنْ دُبَابٍ عَلَى طَعَامٍ وَعَلَى شَرَابٍ

لَوْ أَبْصَرَ الرَّغْفَانَ فِي السَّحَابِ لَطَارَ فِي الْجَوِّ مَعَ الْغَقَابِ

Tufeylî, yeme ve içme konusunda sinekten daha hızlıdır

Bulutların üzerinde iki dilim ekmeğe görse

Kargalarla beraber bulutlara doğru uçar¹⁸

Yine başka bir şair, Tufeylî kimseyi şu dizeleri ile yermektedir:

طَمْبِلِي بَرَى التَّطْفِيلِ دَيْئًا ... وَفُرَّةٌ عَيْنِهِ عَشِيَانُ عُرْسٍ

! إِذَا قَبِضَتْ يَدَاهُ عَلَى رَغِيْفٍ ... يُقْسِمُ نَهْبَهُ يَدٍ وَحِزْسٍ

Tufeylî, hazıra konmayı din olarak görür

Göz bebeği ise ansızın konuk olmaktadır

Elini ekmeğe daldırdığında

Ganimeti olan ekmeği eli ve dişleriyle ayırır¹⁹

Başka bir şair ise onları yermek için şu beyti söylemiştir:

حَمَلُوا الْمَضْلَ الَّذِي تَرَكُوا أَكَلُوا حَتَّى إِذَا شَبِعُوا

Doyuncaya kadar yerler

¹⁶ el-Bağdâdî, *et-Tetfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, s.116-117; en-Nüveyrî, *Nihâyetu'l-ereb*, III/299; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbu'l-ezkiyâ*, s. 239.

¹⁷ el-Bağdâdî, *et-Tetfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, s.71.

¹⁸ el-Bağdâdî, *et-Tetfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, s.72; İbn Tolun, *Fassu'l-havâtim*, s.88.

¹⁹ el-Bağdâdî, *et-Tetfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, s. 71.

Kalanı ise yanlarında götürürler²⁰

Başka bir şair ise Tufeylî kimsenin oğluna hitaben şöyle demiştir:

يَا وَارِثَ التَّطْفِيلِ عَنْ وَالِدٍ ... أَحْكُم بِالرُّفْقِ وَبِالْحَدِّ

تَاكُلُ أَرْزَاقَ نَبِيِّ آدَمَ ... وَأَنْتَ مَخْلُوقٌ بِلَا رِزْقٍ

Ey babasından Tufeylîliği miras alan kişi

Merhamet ve beceriklilikle hükmet

Sen Âdemoğlunun rızkını yiyorsun

(Aslında) sen rızksız yaratılmış bir mahlûksun.²¹

Tufeylilerin yüzüzlükleri şu beyitle yerilmiştir:

وَلَا مِنْ الْفِطْرِ التَّجِيدِ...لَا تَسْتَحِينَ مِنَ الْقَرِيبِ

وَجْهَ الْمُطْعَلِ مِنْ حَدِيدٍ.....وَدَعْ الْحَيَاءَ قَائِمًا

Ne akrabalarından utanırlar, ne de kaba yabancılardan

Bırak hayâyı, onların yüzleri demirdendir.²²

4. Tufeylî Edebiyatından Seçmeler

Arap edebiyatına yeni bir soluk getirmiş olan tufeylî edebiyatına ait bazı şiir örneklerini Hatîb el-Bağdâdî'nin *et-Tetfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn* isimli meşhur eserinden seçkilere devam etmek istiyoruz. Rivayete göre tufeylî birisi hastalanır ve hizmetçisi kendisine dua ve nasihat etmesini rica eder. Tufeylînin hizmetçisine dua ve nasihati şu şekildedir:

“Allah sana beden sağlığı nasip etsin. Çok yiyessin ve her daim iştahlı olasin. Miden sağlıklı; dişlerin de keskin ve miden sağlam olsun. Sindirim sistemin çok iyi çalışsın. Her daim sana güven, huzur, sağlık ve afiyet versin. Sofradayken lokman boğazına takılır ve su da senden uzakta ise sağ elini başının üstüne koy ve takkeni çevirir gibi başını çevir; Allah'ın izni ile o lokma aşağı inecektir. Bir sofraya oturduğunda, şayet yerin dar ise yanındakine “Ey filan kişinin babası! Galiba ben senin yerini daralttım” de. O vakit o kişi geriye doğru çıkar ve şöyle der: Sübhanallah! Hayır, vallahi! Benim yerim (gayet) geniştir. Böylece sana bir kişinin daha yeri açılmış olur. Bir yemek önüne konduğunda; “Keşke daha güzeli olsaydı.” diye elini o yemekten çekme”²³

O sırada hasta tufeylînin yanında bulunan oğlu babasına dönerek; “bana da nasihat eder misin” der. Tufeylî oğluna dönerek:

²⁰ el-İsbahânî, Ebi'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râğib, *Muhâdarâtu'l-udebâ ve muhâverâtu's-su'arâ ve'l-bulağâ*, Menşûrâti dâr-ı mektebeti'l-hayât, Beyrut 1961, II/639.

²¹ el-Bağdâdî, *et-Tetfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, s.72.

²² el-İsbahânî, *Muhâdarâtu'l-udebâ*, II/639.

²³ el-Bağdâdî, *et-Tetfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, s.161.

“Eğer az bir ekmek bulursan yemeğin çevresinden ye. Çok yemek bulursan, ortasından ye. Yemek yerken çokça su içme. Çünkü su, seni yemekten alıkoyar. Bunu yapmak ahmaklıktır. Oğlu dedi ki; “bana biraz daha nasihat et”. Tufeyli baba der ki; yemek gördüğünde ondan onu hiç görmeyen adam gibi ye. Ondan sanki bir daha gıdalanmayacak gibi faydalan. Oğlu biraz daha nasihat et dediğinde, Baba devamla der ki yemek bulduğunda onu Allah’a ulaştıran bir gıdaya çevirir. Kırmazek’i²⁴ dürüm yaparak yeme. Çünkü o, sana eziyet verir. Dişler rahat öğütsün diye karışık ağzına koy. (dürüm olarak değil). Böyle yapma, çiğneme açısından daha kolaydır. Kalabalık bir düğüne gittiğinde, herkese emirler yağdır. Eğer kapıcı sert ve arsız biriye, sert davranmaksızın ona da emirler yağdır. Sözün nasihat ve irşad arası olsun. Ben bir gün bazı düğün yemeklerine katıldım, orada bir aşçı vardı. Ben ona yaptığı bir şeyden dolayı önceden çok kızgındım. Ben yemeğe geldiğimde, o aşçı bahşiş almak için yemekten sonra sofranın ortasına koymak üzere bana “Zemaverd”²⁵ yaptı. Ona dedim ki: Sen, bunu yapmak için arkadaşımızdan izin aldın mı? Aşçı beni henüz tanıyamadığı için kim olduğumu da bilmiyordu. Aşçı yan tarafına dönerek beni işaret etti ve bu adam kendisinden izin istenilecek biri mi? diye sordu. Bunun üzerine ben araya girerek: Sen sarhoş musun? Sorularınla onlardan birinin yediklerinden daha çok şey almak istiyorsun ve onların huzurunu kaçırmak mı istiyorsun? dedim. Muhakkak ki sen cahil ve ahmaksın. Düğünün sahibi, buna razı olmaz ve bu durumu ondan saklamam da doğru olmaz. Şayet onun, beni kınama korkusu olmasaydı, seni üzecek bir şey yapmak istemezdim. Aşçı şöyle dedi: Sen ondan gelecek zarardan beni kurtarabilir misin? Buna karşılık ben bu düğünde kazandığının yarısını sana vereceğim. Ben, onu yapacağım dedim ve ondan ayrılmadım. Canımın istediği her şeyi yemeye başladım. Komutlar vererek insanları yönlendiriyordum. Aşçı, düğün sahipleri ile benim aramda bir saygınlık veya kadın tarafından bir akraba olduğumu zannediyordu. Yemek sonunda aşçının kazandıklarını bölüştük ve kazandığının yarısını ondan aldım. Bu olaydan bir süre sonra benim kim olduğumu öğrenen aşçı bana çok kızdı ama sonunda beni affetti.²⁶

Tufeyliler, kendi menfaatleri için bazen Kur’ân-ı Kerîm, bazen de Hadîs-i Şerîf’lerden alıntı yapmaktan hiç çekinmezler. Bunun en bariz örneği Tufeyli Hasan b. Sabah en-Nesâî ile Cafer b. Muhammed arasında geçen şu diyalogdur. Rivayete göre bir gün Cafer b. Muhammed, Hasan b. Sabah en-Nesâî’ye, “Helva hakkındaki fikrin nedir” diye sorar. Hasan b. Sabah, “Görmediğim şey için hüküm veremem” diye cevap verir. Bunun üzerine Cafer b. Muhammed, koni şeklinde işlemeli bir cam kavanoz içerisinde beyaz bal sürülerek Taberzed şekerinden yapılmış badem yağlı

²⁴ Günümüz tabiriyle lavaş ekmeğine verilen isimdir.

²⁵ Etli ekmek şeklinde tercüme etmek mümkün olmakla birlikte, bir rivayete göre yumurta ve et karışımı bir yemek çeşidi olarak tanımlanırken, diğer bir rivayette ise halife lokması veya sofranın nergisi olarak ta ifade edilen katı yağlarla yoğrulan bir hamur olup, mayalandıktan sonra inceltiip etle kızartılarak lokma lokma kesilip tüketilen bir hamur çeşididir.

²⁶ el-Bağdâdî, *et-Tetfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, s.131-133; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, III/298-299.

kadayıfı getirdi. Bunu gören Hasan b. Sabah en-Nesâî, helva; bademin kabuğunu söktüğünde örsün ayağından çıkan ses gibi ses, ağzına aldığı anda ise körukten çıkarken demirin hışırtısı gibi ot hışırtısını duyduğu şeydir, diyerek *وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ* “İlahınız tek bir İlahtır” (Bakara-163) ayetini okumaya başladı. Bunun üzerine Cafer b. Muhammed ona o helvadan bir dilim yedirdi. Hasan *أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ* “Onlara ikisini gönderdik”(Yasin-14) ayetini okuduğunda ikinci dilim, *فَعَزَّزْنَا بِبَالِكٍ* “Üçüncüsüyle güçlendirdik”(Yasin-14) ayetini okuduğunda üçüncü dilim, *فُحِّدْنَا مِنْ الطَّيْرِ* “Kuşlardan dört tanesini al”(Bakara-260) ayetini okuduğunda dördüncü dilim, *مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا* “Üç kişi gizlice konuşmaz ki dördüncüleri O olmasın, beşinciler...”(Mücadele-7) ayetini okuduğunda beşinci dilim, *خَمْسَةَ سَادِسُهُمْ كَاتِبُهُمْ* “... Beş kişiydiler, altıncıları köpekleridir”(Kehf-22) ayetini okuduğunda altıncı dilim, *سَبْعَ سَعَةِ* “... Sekiz kişi ...” (Enam- 143) ayetini okuduğunda sekizinci dilim, *تِسْعَةَ رَهْطٍ* “Dokuz kişili çete ...”(Neml-48) ayetini okuduğunda dokuzuncu dilim, *عَشْرَةَ حَامِلَةٍ* “... Tüm on gün ...”(Bakara-196) ayetini okuduğunda onuncu dilim, *زَأْبُتٌ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا* “On bir yıldız gördüm...”(Yusuf-4) ayetini okuduğunda on birinci dilim, *إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ* “Allah katında ayların sayısı on ikidir...”(tevbe-36) ayetini okuduğunda ise on ikinci dilim helvayı da ağzında bulmuştu. *صَابِرُونَ* “Eğer sizden sabırlı yirmi kişi ...”(Enfal-65) ayetini okuduğunda ise Cafer b. Muhammed helva tabağını fırlatarak; “Ey kindar ve sevimsizin oğlu” hepsini ye! dedi. Bunun üzerine Hasan b. Sabah, Cafer b. Muhammed’e dönerek; Allaha yemin olsun ki, eğer tabağın hepsini vermeseydin *أَوْ يَزِيدُونَ* “... Onu yüz bin veya daha fazlasını gönderdik ...”(Saffat-147) ayetini okuyacaktım” diye cevap verir.²⁷

Meşhur Tufeylî İbn Derrâc, kendisi gibi tufeylî olan arkadaşlarına şöyle seslenir: “Kapıların ve perdelerin kapanması, kötü cevaplar, asık suratlı bekçiler, kötü lakaplar ve kargaların uyarması gibi şeyler sizi asla korkutmasın... Bunu yapan kim olursa olsun ona güzel bir yumruk ve okkalı bir tokat atın... Muradınıza erdiğiniz zaman da birer vurguncu gibi yiyin. Geleceğiniz için canla başla biriktirin. Çünkü siz bu yemeğe, oraya çağrılanlardan daha müstahaksınız. Onun zamanını iyice kollayın. Onu istemede ısrarcı olun.”²⁸

Tufeylilerle ilgili başka bir rivayette Hatîb el-Bağdâdî, Muhammed b. Ali b. Abdullah el-Kerhî’den naklettiğine göre tufeylî şiirinin bir kısmı şöyledir:

لَا تَسْمَعَنَّ بِدَعْوَةِ وَوَلِيمَةٍ ... فِي السِّنْدِ إِلَّا كُنْتَ مِمَّنْ يَجْمَعُ
حَتَّى تَقْوَرَ بِمَا لَدَيْهِمْ عَنُوءٌ ... وَفُلُوبُهُمْ حَقًّا عَلَيَّكَ تَصَدَّعُ
وَعَلَيْكَ بِالْفَالُودِجِ عِنْدَ حَضْرِهِ ... وَدَعِ الْبُقُولَ فَإِنَّهَا لَا تَنْفَعُ

²⁷ el-Bağdâdî, *et-Tetfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, s.106-107.

²⁸ el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğâni*, XVI/170; el-Husrî, Ebi İshâk İbrahim b. Ali el-Kayrevânî, *Cem' u'l-cevâhir fi'l-mulâhi ve'n-nevâdir* (Zeylu zehri'l-âdâb), el-Matbaatu'r-rahmâniyye, Kahire, trs., s.281; 'Utvan, Hüseyin, *eş-Şuarâ min muhadramiyyi'd-devleteyn, el-Emevîyye ve'l-Abbâsiyye*, Dâru'l-cil, Beyrut 1974. s. 162.

وَالْجُدِّي فَاضْرَبْ فِيهِ ضَرْبَكَ بِالْعَدَى... لَأَتُقْلِعَنَّ عَنْهُ إِذَا قَالُوا : اذْفَعُوا
وَهَرِيَسَةَ الْحَبَازِ فَأَقْصِدْ نَحْوَهَا ... فَهِيَ الْأَمَانُ مِنَ الْخَوَى يَا مُرْبِعُ
وَإِنَّكَ مَوَالِدُهُمْ بِأَكْلِكَ بَلْفَعَا ... تَشْكُرُوا الْخَوَاءَ وَ مَنْ دَعَا لَمْ يَشْبِعُوا

Sind'de²⁹ bile bir davetin veya ziyafetin olduğunu duysan hemen orda ol ki;

Onların kalbi senden feryat ederken, onların yanındakilerine zorla erişsin.

Sofraya vardığında baklagillerle uğraşıp pelteyi kaçırma. Zira onlar, fayda vermez.

Oğlağa düşmanmış gibi ona saldır. Yeter deseler de ellerini sofradan çekme.

Un helvasını buldun mu kaçırma. Zira o insanı açlıktan emin kılar.

Yiyişinle silip süpürülmüş sofraları boş olmaktan,

Davetlilerin aç kalmaktan şikâyet edeceği hale getir.³⁰

Bir diğer rivayette bir Tufeylî yolculukta bir adamla arkadaş olur. Adam ona: “bize et al” der. Tufeylî: hayır yapamam diyerek reddeder. Bunun üzerine adam eti alarak getirir ve bu defa ona: kalk ta eti pişiriverir o halde der. Tufeylî, ben et pişirmesini beceremem der. Adam eti pişirmeye başlar ve ona: bari yerinden kalk ta pişen eti karıştır der. Tufeylî, “çok tembelim yapamam” der. Adam: “O halde ekmeği böl” der. Tufeylî: elbiselerimin kirlenmesinden endişe ederim diyerek cevap verir. Adam ekmeği böler ve yemek hazır kalk ta ye o zaman dediğinde; Tufeylî, sana hep muhalefet ettiğim için utanıyorum diyerek yemeğe yaklaşır ve yemeye başlar.³¹

Rivayete göre Halife Harun Reşîd ve ailesinden bazı kişiler irmik helvası ile pelteyi tartışmaktaydılar. Harun Reşîd, bu meseleyi Ebu'l-Hâris'e soralım dedi. Huzura çağrılan Ebu'l-Hâris'e; Ey Ebu'l-Hâris! Bu tatlılardan hangisi daha güzeldir? Pelte mi yoksa irmik helvası mı? diye sordu. Ebu'l-Hâris, onları görmeden bir şey diyemem dedi. Bunun üzerine tatlılar getirilerek önüne konuldu. Ebu'l-Hâris bir saat boyunca pelteden ve bir saat boyunca da irmik helvasından yedi. Harun Reşîd, şimdi söyle bakalım hangisi daha güzeldir, diye sordu. Ebu'l-Hâris “Ey müminlerin emiri! Birisinde karar kılmak isteyince, öbür tatlı kendisini işaret ediyor” bu yüzden kararsız kaldım diye cevap verir.³²

Yine Tufeylîlerden birisi olan Rakbe b. Maslaka, bir gün Mes'ar b. Kidâm'ın evine gelerek sırt üstü uzandı. Mes'ar, Ey Ebâ Abdillah sana ne oldu, diye sorar. Rakbe, İrmik helvasını tartışmak için bir adamın evinde toplantı halindeyken, Velîd b. Harb bizi yemeye çağırdı ve bizde ona icabet ettik. Ortaya süslü bir masa getirildi.

²⁹ Pakistan'ın dört büyük eyaletinden birisinin ismidir.

³⁰ el-Bağdâdî, et-Tefîl ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn, s.130.

³¹ el-Bağdâdî, et-Tefîl ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn, s.113; el-İsbahânî, Muhâdarâtu'l-udebâ, II/640.

³² el-Bağdâdî, et-Tefîl ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn, s.105.

Sonra filin kulakları gibi ince ekmek, tere otuyla birlikte yahni ve suyun yanı sıra tereyağlı irmik helvası getirildi ki, inceliğinden altına dirhem konulsa görünürdü. Bu durumda biz lezzetin zirvesindeydik. Yemek esnasında Mes'ar, Rakbe'ye hitaben: Ey Ebâ Abdillah! Görüyorum ki sende tufeylilerdensin dedi. Rakbe, aslında buradakilerin tamamı tufeylîdir, fakat bunu gizlemekteler diye cevap verir.³³

Başka bir rivayete göre bir Tufeylî, konaklama/düğün yerine gelir ve içeri alınmaz. Düğün sahibinin kardeşinin kâtip olduğunu bilen tufeylî, bir kâğıt parçası olarak içi boş bir şekilde katlar ve üstüne "Kardeşim damâda" diye yazar. Daha sonra elindeki bu kâğıtla içeri girerek kâğıdı onlara verir. Bunun üzerine düğün sahipleri, ama bunun üzerinde ne isim yazıyor ne de bir adres, bu nedir ki! diye sorarlar. Tufeylî: kâğıdın bomboş olmasına bende çok şaşırımdı. Galiba aceleyle yazıldığı için bir şey yazmayı unutmuşlar diye cevap vermesi üzerine, düğün sahipleri gülmeye başlar ve onun bir tufeylî olduğunu, bu mektubu da içeri girmek için bir hileden ibaret olduğunu anlarlar. Buna rağmen ortadaki esprinin güzelliği sebebiyle onu düğüne alırlar.³⁴ Rivayete göre, Tufeylî biri, yemek yiyen bir topluluğa rastlar ve hemen sofraya oturup yemek yemeye başlar. Bunun üzerine ona; bizden kimseyi tanıyor musun, diye sorarlar. Evet der. Peki kimdir dediklerinde, ekmeği işaret ederek: budur, diye cevap verir.³⁵

SONUÇ

Bu çalışmada Abbasi döneminde ortaya çıkmış ve edebiyata yeni bir yüz getirmiş Tufeyliler incelenmeye çalışılmıştır. Tufeylî denilince akla ilk gelen şey, düğünlerin davetsiz misafirleri olan belli başlı kimselerdir. Arap edebiyatı başlığı altında incelendiğinde ise şair ve nüktedan ruhlu bu kişilerin, bedava yemeğe ulaşmak uğruna verdikleri çabalar ve bu esnada -yemeğe buyur edilmemek gibi zor durumları esprili kişilikleri ve hazır cevaplılıkları sayesinde nasıl aştıklarına şahit olduk.

Tufeylî edebiyatı denilince yine akla gelenler arasında çıkarı uğruna Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şeriflerden yapılan alıntılar, eğlendirici şiir ve hikâyeler, darbı meseller ve hikmetli sözler de vardır. Bu akım Arap edebiyatına bolca malzeme sunarak, Hatip el-Bağdâdî, el-Câhız, el-Harîrî ve el-Hemezânî gibi müellifler tarafından müstakil veya kısmi eserler vücuda getirmelerine vesile olmuştur.

³³ el-Bağdâdî, *et-Tetfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, s. 86.

³⁴ el-Husrî, *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mulâhi ve'n-nevâdir*, s.280; el-Bağdâdî, *et-Tetfil ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn*, s.118; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Kitâbu'l-ezkiyâ*, s. 239.

³⁵ İbn 'Abdirabbih, *el-'İkdu'l-ferid*, VII/230.

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERİM

İBN 'ABDİRABBİH, Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî, *el-'İkdu'l-ferîd*, Dâru'l-kutubi'l-`ilmiyye, Beyrut 1983.

EL-CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, Dâru'l-'ilm li'l- *melâyîn*, Beyrut 1984.

ÇAĞATAY, Neşet, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, TTK Basımevi, 2. Basım, Ankara 2002.

DEMİRAYAK, Kenan, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, Şafak Yayınevi, Erzurum 1998.

DOĞAN, Adem, *Arap Edebiyatında Eşkiya Şâirler*, Türkiye Alim Kitapları, Saarbrücken 2016.

İBN DUREYD, Ebu Bekr b. Muhammed b. el-Hasan, Cemheretu'l-luga, Dâru'l-'ilm li'l- *melâyîn*, Beyrut 1987.

İBN FÂRİS, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerriyya, Mu'cemu makâyîsi'l-luga, Dâru'l-
ma'rife Beyrut trs.

EL-FERAHÎDÎ, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, Dâru'l-kutubi'l-`ilmiyye, Beyrut 2003.

el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebû't-Tâhir Mecdudî Muhammed b. Ya'kûb, *Kâmûsu'l-muhîd*,
Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 2003.

FURAT, A. Subhi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969.

GOLDZİHER, İgnace, *Klasik Arap Literatürü* (çev: Azmi Yüksel-Rahmi Er), Vadi Yay.,
Ankara 2012.

HAFNÎ, Abdülhalim, *Şi'ru's-Saâliyk, Menhecuhû ve Hasâisuhû*, Matba'atu hey'eti'l-Misriyye
li'l-kitâb, Kahire 1987.

EL-HATÎB EL-BAGDÂDÎ, Ebî Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *et-Tetfîl ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn
ve ahbâruhum ve nevâdiru kelâmuhum ve eş'âruhum*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1999.

EL-HUSRÎ, Ebî İshâk İbrahim b. Ali el-Kayrevânî, *Cem'u'l-cevâhir fi'l-mulahi ve'n-nevâdir*
(Zeylu zehri'l-âdâb), el-Matbaatu'r-rahmâniyye, Kahire, trs.

EL-İSBAHÂNÎ, Ebî'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râğîb, *Muhâdarâtu'l-udebâ ve
muhâverâtu's-şu'arâ ve'l-bulağâ*, Menşûrât dâr-ı mektebeti'l-hayât, Beyrut 1961.

EL-İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Ferec, Ali b. Hüseyin, *Kitâbu'l-Eğâni*, Dâr-u Sâdr, 3. Baskı, Beyrut
2008.

İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *Kitâbu'l-ezkiyâ*, Dâru İbn
Hazm, Beyrut 2003.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *'Uyûnu'l-ahbâr*, Dâr-u
kitâbi'l-'arabî, Beyrut, trs.

İbn TOLUN, Ebu'l-Fazl Şemseddin Muhammed b. Ali es-Sâlihî, *Fassu'l-havâtîm fîmâ kîyle
fi'l-velâim*, Daru'l-fikr, Beyrut 1983.

NUREDDİN, Hasan Cafer, *Mevsû'atu's-şu'arâi's-sa'âlik*, Reşad Press li't-tibâa ve'n-neşr,
Beyrut 2007.

- EN-NÜVEYRÎ, Şihabuddin Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- ‘UTVÂN, Hüseyin, *eş-Şuarâ min muhadramiyyi'd-devleteyn, el-Emevîyye ve'l-Abbâsîyye*, Dâru'l-cil, Beyrut 1974.
- EZ-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâr'ul-kutub'İl-İlmiyye, Beyrut 2012.
- ZEYDÂN, Corcî, *İslam Uygarlıkları Tarihi*(çev: Nejdet Gök), İletişim Yayıncılık, İstanbul 2004.

FIKHA ADANMIŞ BİR ÖMÜR: ABDULAZİZ BEKİ HAYATI, ESERLERİ VE FIKHÎ GÖRÜŞLERİ

A Life Devoted to Fiqh: Abdulaziz Beki His Life, Works and Views on Islamic Law

İsmail NARİN¹

Geliş Tarihi: 24.07.2016 / Kabul Tarihi: 20.09.2016

Öz

Abdulaziz Beki, İslâm hukuku alanında büyük emek sarf etmiş bir âlimdir. Telif ettiği kitaplar genel olarak güncel fıkıh meseleleri odaklıdır. Bu çalışmalardan bazıları ticarî muamelelerin İslâm dinindeki yerini anlamaya yöneliktir. Organ nakli, diş kaplama ve çağdaş tıbbın getirdiği tedavi yöntemleri Beki'nin ilgilendiği diğer fikhî meselelerden bazılarıdır. Çalışmamızda bu ilim adamının hayatı hakkında bilgi verilecek, yoğun bir emeğin ve uzun yıllara yayılmış bir fıkıh birikiminin mahsulü olan eserleri kısaca tanıtılacaktır. Bu makalede ayrıca Beki'nin fıkıh çalışmalarında yoğunlaştığı bazı konulara değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Abdulaziz Beki, Fıkıh, İslâm hukuku, Fetva, Biyografi.

Abstract

Abdulaziz Beki is an Islamic scholar who wrote important works on Islamic law. Main subjects of his published works are generally about contemporary issues of Islamic law. Some of these works are related to understanding Islamic practices throughout commercial life. Likewise, his works are related to modern topics such as organ transplantation, dental veneering and other issues concerned with modern medicine. His works are output of his tremendous efforts through many years.

¹ Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı [ismailnarin@gmail.com].

Furthermore, his works are fundamental and invaluable resources for the academicians who want to be specialist in this field. Also, some fiqh issues that Abdulaziz Beki concentrated on are discussed in this article.

Keywords: *Abdulaziz Beki, Fiqh, Islamic law, Fatwa, Biography.*

GİRİŞ

İslâm'ın vücuda getirdiği medeniyetin en temel dayanaklarından biri ilimdir. Tarih boyunca müslümanlar, ilmi kimden geldiğine bakmaksızın almaya büyük gayret sarf etmişlerdir. İlmi merkeze alan bir anlayışın hakim olduğu İslâm medeniyetinde “âlim”, öncü bir şahsiyet olarak kabul edilmiştir. Doğru bilginin temel alınması ve hakkaniyetin hâkim kılınması çabasında bulunan ulemanın her şeyden önce “beyân” hizmetini üstlendikleri ve nasların anlaşılmasına rehberlik ettikleri görülmektedir.

İlim, süreklilik isteyen bir faaliyettir. Geleceğin inşası için, düne ait olan ile bugünün bilinmesi, ihata edilmesi ve yarınlar taşınması gerekir. Burada yarına taşınması gereken hem ilim hem de âlime ait olan bilgidir. Bu, ilmî faaliyetin kesintiye uğramaması için elzem olduğu gibi ilim adamlarının nisyana uğramaması için de gereklidir.

Bütün ilimler gibi fıkıh da, bugünden yarına tahsili tamama eren ve ihata edilebilen bir ilim değildir. Fıkıh büyük emek isteyen, cehd ve gayret gerektiren bir disiplindir. Bir ilim talebesinin, bu cehd ve gayretin neresinde olduğunu bilmesi, bir nebze de olsa erişip mülaki olduğu ulemadan öğrenebilmesiyle mümkündür.

Biz de yeni nesillerin ilim ehlini tanıma zaruretine inandığımız için, fıkıh ilminde önemli çalışmalara imza atmış bulunan emekli öğretim üyelerinden Prof. Dr. Abdulaziz Beki'yi tanıtmak istedik. Zira ilim, bir nebze de ricâli bilmektir. Çünkü daha sağlam bir ilmî zeminin inşası, ilim adamlarının ve eserlerinin tanınmasıyla mümkündür. Ayrıca bu tarz çalışmaların, *ilim diye haykıran, fakat âlimlerden hoşlanmayan muhit*² cümlesiyle tasvir edilen Osmanlı sonrası dönemde âlimlere yönelik nisyan dalgasını boşa çıkaracak hamiyetperver bir hamleye katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Abdulaziz Beki, ömrünü fıkha adanmış değerli bir ilim adamıdır. Kendisini gelecek nesillere taşıyan kıymetli eserleri, bugün fıkıh ilmiyle iştigal edenlerin başvurdukları kaynaklar arasında yer almaktadır. Bir müminin amel defterini açık bırakan âmillerden biri de ilmi, eserleri ve yetiştirmiş olduğu talebeleri³ olması hasebiyle ulema aslında medeniyetimizin kurucu değerleri arasında yer alan ve bu nedenle kendilerine gıptayla bakılan mümtaz şahsiyetlerdir.

² Osman Ergin, “Babanzâde Ahmed Naim Şahsiyeti ve Eserleri”, s. 24. (Babanzâde Ahmed Naim, *İslam'da Kavmiyetçilik Yoktur*, Bedir Yayınları, İstanbul 2013 adlı eseri içinde ss. 10-24).

³ Müslim, “Vasiyyet”, 14 (h.no: 1631).

Bu çalışmamızda, Abdulaziz Beki'nin hayatı, tahsili, eğitim-öğretim faaliyetleri bulunduğu görevler ve akademik çalışmaları bir makalede yer alabilecek şekilde özetlenecektir.⁴

1. EĞİTİM VE ÖĞRETİM HAYATI

Abdulaziz Beki, resmî kayıtlara göre 10 Temmuz 1945 tarihinde Bingöl'ün merkez köylerinden Gözer (Şênik)'te doğmuştur. Babası Molla Muhammed Efendi (v. 1985), annesi Sabite Hanım (v. 1979)'dır.⁵

Abdulaziz Beki, tahsil hayatına, bir ilim ailesine mensup olan ve aynı zamanda imamlık yapan babasının yanında Kur'an-ı Kerim, Arapça ve Akaid derslerini alarak başladı. Bölgenin medrese geleneğine uygun olarak, Şâfiî fıkıhından Ebû Şücâ' el-İsfahânî (v. 1107)'nin *Gâyetü'l-ihisâr*'ının tamamını ve Yûsuf Erdebîlî (v. 1377)'nin *el-Envar li-a'mâli'l-ibrâr*'ını ise 'Edebül-kazâ' bahsine kadar okudu.

Babasının yanındaki ilk tahsilinden sonra Arapça ve usûl ilimleri ile '*âlî ilimler*' diye tabir edilen fıkıh, tefsir, hadis, kelam gibi ilimleri tahsil etmek için Doğu ve Güneydoğu illerinin çeşitli medreselerinde bulundu. Sarf ve nahivle başlayıp mantık, usûl vb. ilimlerle sona eren "sıra kitapları"nın⁶ tamamını klasik medrese geleneğine uygun olarak tahsil etti. Bu süreçte kendini ilmî yönden yetiştirmek için 1959'da Bingöl'ün Ekinyolu (Simsor)'daki Molla Şahabeddin'in medresesine devam ederek sarf ve nahiv ilimlerini okudu. 1960-62 yılları arasında Diyarbakır'ın Kurdikân köyünde Molla Muhammed (v. 2009) medresesinde nahiv ilmini tahsil etmeyi sürdürdü. Bu tarihten sonra Batman'ın Giresirâ köyü Molla Hâvî (v. 2015) medresesinde 3 yıl kaldı ve burada İbn Hâcib (v. 1249)'in *el-Kâfiye*'sinin önemli şerhlerinden *Molla Câmî* adıyla şöhret bulan *el-Fevâidü'z-ziyâiyye*'nin Abdulgafûr-i Lârî (v. 1506) ile Abdülhakim es-Siyâlkûtî (v. 1657) tarafından kaleme alınmış hâşiyelerini okudu. Bingöl'ün Fahrân köyünde ağabeyi Molla Mücahid Beki (v. 2015)'nin medresesinde iki yıla yakın bir süre kalarak alet ilimlerini tahsil etmeye devam etti. Yine Bingöl'ün Elmalı köyünde 1964-65 yıllarında Molla Sahib'in yanında feraiz ilmini tahsil etti. Daha sonra Diyarbakır'ın Bismil ilçesinde Molla Abdussamed Bilgin'in medresesinde bir süre kalarak alet ilimlerini pekiştirmek için yoğun çalışmalarda bulundu. Mardin'in Hanika Jorê köyünde bulunan Molla Muhammed Nurî (v. 2010) medresesinde mantık ilminde Ebherî (v. 1265)'nin *İsâgucî*'si ile onun şerhi *Muhyiddin* ve yine onun şerhlerinden olan *Fenârî* üzerine yazılmış *Kul Ahmed* hâşiyesini; münazara ilminde ise Osmanlı âlimlerinden Saçaklızâde (v. 1732)'nin *er-Risâletü'l-Velediyye fî âdâbi'l-bahs ve'l-münazara*'sı ile

⁴ Abdulaziz Beki'nin kişisel bilgileri özellikle kendilerinden dinlenerek kaleme alınmıştır. Bu çerçevede yazılanlar yine kendileri tarafından okunmuş ve tashih edilmiştir.

⁵ Abdulaziz Beki'nin hayatı için ayrıca bkz. Murat Varol, *Diwonê Mela Aziz Cebexçuri (Metn û Tahsil)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Bingöl Üniversitesi YDE, 2016, s. 17-18.

⁶ Sıra kitapları, klasik medrese geleneğinde okutulan eserlerin genel ismidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Halil Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2009, s. 46 vd.

onun şerhlerinden Abdülvehhâb'ın *Münâzara*'sını; vaz' ilminde ise Adudüddin el-Îcî (v. 1355)'nin *er-Risâletü'l-Vaz'iyye*'sini okudu. Yine Mardin'in Çurs bölgesinin Uzeyr köyünde bulunan Molla Abdulhamid Halîfî medresesinde mantık, münazara ve vaz' ilimlerini tahsil etmeye devam etti. Son olarak 1969'da Bismil'de Molla Yasin-i Şemmî (v. 1994) medresesinde Sa'deddin et-Teftâzânî (v. 1390)'nin belâğata dair *Muhtasarü'l-me'ânî* adlı eserini okuyarak medrese tahsilini tamamladı.

Abdulaziz Beki, medrese eğitiminde tahsil ettiği ilimlere ait eserlerin metinlerini ezberlemeye büyük önem verdiğini ifade etmektedir. Ezberlediği bu metinler arasında İzzeddin ez-Zencânî (v. 1262)'nin sarf ilmine dair *el-İzzî fi't-tasrîf*, Abdülkâhir el-Cürçânî (v. 1279)'nin *el-'Avâmil*, Molla Yunus el-Irkîfî'nin *Zurûf* ve *Terkîb*, Ahmed Çarperdi'nin *el-Muğnî fi'n-nahv*, Birgivî (v. 1573)'nin *İzhârü'l-esrâr*, İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*, İbn Mâlik et-Tâî (v. 1274)'nin *Elfiyye*, Ebherî'nin *Îsâgucî*, Adudüddin el-Îcî'nin *er-Risâletü'l-Vaz'iyye* ve Saçaklızâde'nin *er-Risâletü'l-Velediyye*'si öne çıkmaktadır.

Abdulaziz Beki medrese tahsilini tamamladıktan sonra, 1969-72 yılları arasında Elazığ İmam Hatip Okulu'nun birinci ve ikinci devresi ile Bingöl Lisesi'ni dışarıdan bitirdi. 1975 yılında Erciyes Üniversitesi Yüksek İslâm Enstitüsü'nde lisans eğitimine başladı ve 1979'da mezun oldu. Lisans döneminde özel ders halkalarında talebe arkadaşlarına sarf ve nahiv gibi âlet ilimlerini okutarak pek çok kişinin yetişmesine katkı sağladı.

Fıkıh ilmini tahsil etme azmi ve kararlılığı içinde 1989 yılında Erciyes Üniversitesi'nde İslâm Hukuku Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tahsiline başlayan Beki, 1991'de *İslâm Hukuku Prensipleri Işığında Organ Nakli* isimli tezini tamamladı. Araştırmaya olan tutkusu sonucunda doktora eğitimini de 1995 yılında yine aynı üniversitenin ilgili anabilim dalında *İslâm Hukuku ve Türk Mevzu Hukukunda Kıymetli Evrak* isimli tezini sunarak tamamladı; 2002'de İslam hukukunda doçent ve 2009'da ise profesör oldu.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kayseri Eğitim Merkezi'nde de uzun yıllar fıkıh dersleri öğretim görevlisi olarak çalışan Beki, bu görev süresi içinde (2002-09) Merginânî (v. 1197)'nin *el-Hidâye*, Mevsilî (v. 1284)'nin *el-İhtiyâr*, Şâtübî (v. 1388)'nin *el-Muvâfakât*, Abdülkerim Zeydân (v. 2014)'in *el-Vecîz* ve Zekiyüddin Şabân'ın *Usûlü'l-fıkıh*'ı başta olmak üzere karşılaştırmalı fıkıh, miras hukuku, aile hukuku ve *Mecelle*'den kavâid-i külliye derslerini okuttu.

I. RESMÎ GÖREVLERİ VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

Abdulaziz Beki, 1970-1975 yılları arasında Bingöl Ilıcalar ile Karavelan köylerinde imam-hatiplik görevinde bulundu ve aynı zamanda bu köylerde beş yıl süreyle şark usulü tedrisat faaliyetini sürdürdü.

Beki, Yüksek İslâm Enstitüsü'ndeki talebeliği döneminde 1980 yılına kadar Kayseri'de imam-hatip olarak görev yaptı. 1980 yılında ise Yahyalı ilçe müftülüğüne atandı ve 1985'e kadar bu göreve devam etti. Hollanda Lahey Büyükelçiliği Din Hizmetleri Müşavirliği Sosyal Yardımcılığı (1985-89) görevinde de bulunan Beki, yurt dışı dönüşünde Kayseri merkez vaizliği görevine başladı (1989-2002). Bu dönemde akademik çalışmalarını tamamlayan Beki, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kayseri Eğitim Merkezi'nde fıkıh dersleri öğretim görevlisi olarak çalıştı (2002-09).

Beki'nin, akranlarına göre geç bir dönemde üniversiteye intisap ettiği görülmektedir. 2009 yılında Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı'nda profesör olarak öğretim üyeliğine atandı ve bir süre Temel İslâm Bilimleri bölüm başkanlığı yaptı. 26.08.2011 tarihinde ise Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne geçen ve burada Temel İslâm Bilimleri bölüm başkanlığı (2011-14) görevinin yanı sıra bir süre (7.02.2012-20.11.2014) Bingöl Üniversitesi rektör yardımcılığı görevinde de bulunan Beki, 25 Mart 2015 tarihinde dekan olarak atandığı Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 31 Aralık 2015'te emekliye ayrıldı. 5 Ocak 2016 tarihinde de İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde İslam hukuku öğretim üyesi olarak yeni görevine başladı.

Türkiye Âlimler Birliği'nin üyesi olan Abdulaziz Beki'nin çalışmaları ve kaleme aldığı eserleri fıkıh ağırlıklıdır. Bu alanda önemli eserlere imza attığı gibi, bulunduğu muhitte insanların fikhî sorularına cevap aramış ve bu alanda itimat edilen bir isim olmuştur. Klasik Arapça'yı ileri derecede biliyor olması da, kendi alanında saygın isimlerden biri olmasını sağlayan önemli âmiller arasında yer almaktadır. Bilindiği gibi İslâmî ilimlerde rûsûh sahibi olabilmenin temel şartlarından biri de Kur'an dili olan Arapça'nın bütün inceliklerine hâkim olmaktır. Ayrıca klasik mirasın okunması, anlaşılması ve yorumlanması yine bu dilin bütün imkânlarını iyi kullanmakla alakalıdır. Burada dikkat çekilmesi gereken husus Arapça'nın sıradan bir araç olmanın ötesinde yeni bir inşanın da önemli bir ögesi ve dili olmasıdır. Bundan dolayı, Beki, derslerinde Arapça'nın İslâmî ilimlerin temeli olduğunu dile getirerek iyi bir dil donanımının zorunlu olduğuna dikkat çekmekteydi.

Beki'nin Fıkıh ilminde ilerlemesini sağlayan temel sâikler ise, talebelerine de ifade ettiği gibi, başta *Allah'ın rızasına nail olmak, ilim aşkı, merak ve araştırma zevki* olmuştur. İlimle uğraşmanın bir ibadet olduğu telakkisiyle, en kıymetli zamanlarını bu yola hasretmiştir. Seçtiği konular ise güncel ağırlıklı olup daha çok modern hayat tarafından insanların önüne bir problem olarak konulmuş alanlara yöneliktir. Bundan dolayı araştırmaları ve fetva sahasındaki mesaisi sonucunda kaleme aldığı eserleri, alanının önemli başvuru kaynakları arasında yer almıştır.

Beki'nin ilmî ve fikrî hayatının şekillenişinde, kendisinin de sık sık vurguladığı gibi Said Nursî'ye ait eserlerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Risale-i Nûr için sohbet halkalarını teşkil ederek bu ekseninde irşad faaliyetini sürdürmüş ve tebliğ çalışmasını

aksatmamıştır. Bu eserlerde benimsenen ilmî izah tarzını takip eden Beki'nin halka yönelik sohbetlerinde bunlardan büyük oranda istifade ettiği görülmektedir.

Beki'nin çalıştığı üniversitelerdeki mesai arkadaşları⁷ onu, ihlas, vakar ve hilim sahibi, barışsever ve hoşgörülü biri olarak tanıtmaktadır. Arapça, Farsça ve İngilizce bilen Beki, beş çocuk babasıdır.

II. ESERLERİ

İslâm hukuk metodolojisi, hukuk felsefesi, İslâm ceza hukuku, muamelat hukuku, uluslararası hukuk, aile hukuku, miras hukuku, mukayeseli mezhepler hukuku alanlarına yoğunlaşan Beki'nin çok sayıda kitabı ve çeşitli bilimsel dergilerde yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır. Çalışmamızın bu safhasında Beki'nin bilimsel çalışmaları tespit edilecek ve bazı eserlerinden hareketle görüşlerine yer verilecektir.

A. KİTAPLAR

1. *İslâm Hukuku Prensipleri Işığında Organ Nakli*

Abdulaziz Beki'nin bu eseri, organ naklinin fikhî hükmü konusunda Türkiye'de yapılmış ilk çalışma olup alanında büyük bir boşluğu doldurması yönüyle önemini hâlâ korumaktadır. 1991 yılında Prof. Dr. H. Yunus Apaydın'ın danışmanlığında yüksek lisans tezi⁸ olarak hazırlanan çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde organ nakli konusunun önemi, tıp tarihindeki gelişimi ve İslâm hukuku ile ilişkisi ortaya konulmuştur. Birinci bölümde konu tıp ve mevzu hukuk açısından işlenerek kadavra ve canlıdan organ nakli için gerekli görülen tıbbî ve hukukî şartlar açıklanmıştır. Ayrıca konuyla ilgili hem Türkiye'deki hem de Batı'daki yasal düzenlemeler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde konu İslâm itikadı yönüyle ele alınarak takma organın haşri, bu organla yapılacak fiillerden kimin sorumlu tutulacağı ve farklı inanç veya yaşantıya sahip insanlar arasındaki organ naklinin hükmü ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise organ nakli konusu İslâm hukuku açısından ele alınarak işlenmiştir. Bugünkü anlamda organ nakline ışık tutan benzer sorunlar hakkındaki klasik içtihatlarla da geniş yer verilmiştir. Ayrıca çağdaş İslâm bilginlerinin konu ile ilgili görüşlerine de müracaat edilmiştir. Bu kitap, İslam hukuku açısından organ naklinin hükmü konusunda önemli bir kaynak mahiyetindedir.

⁷ Abdulmuttalip Arpa (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi), Metin Yiğit (Dicle Üniversitesi), Mustafa Kırkız (Bingöl Üniversitesi), Orhan Başaran (Atatürk Üniversitesi).

⁸ Abdulaziz Beki, *İslâm Hukuku Prensipleri Işığında Organ Nakli*, (Erciyes Üniversitesi SBE, 1991), Bekke Yayınları, Kayseri 1993.

2. İslâm Hukuku ve Türk Mevzu Hukukunda Kıymetli Evrak

Beki'nin 1995 yılında Prof. Dr. Halit Ünal'ın danışmanlığında doktora tezi olarak sunduğu çalışmasıdır.⁹ Eser, iktisadî ve ticarî faaliyetlerin önemli bir konusu olan *kıymetli evrakın* hukukî mahiyeti, nitelik ve amacı ile şer'î hükmünü ihtiva etmektedir. Beki, ticarî faaliyetlerde kullanılan çek, senet ve bono gibi kıymetli evrak türleri hakkında İslâmî bilgiye sahip olmak isteyenleri, özellikle Müslüman işadamlarını aydınlatma ihtiyacı bulunduğunu dikkate alarak bu konuyu seçmiştir. Eserin "Türk Hukuk Sisteminde Kıymetli Evrak" başlığını taşıyan birinci bölümünde, kıymetli evrakın tarihçesi, kavram ve kuramları ile türleri Türk hukuk mevzuatı açısından işlenmiştir. "İslâm Toplumunda Kıymetli Evrakın Doğuşu ve Hukuki Gelişimi" başlığını taşıyan ikinci bölümde ise İslâm ticaret hukukunun tanımı, kaynağı ve genel ilkeleri ortaya konulmuş; *süftece*, *sukûku'l-erzâk*, *sakku'd-deyn* ve *sarrafa rukası* gibi kıymetli evrakın ilk dönem İslâm toplumunda ortaya çıkışı ve kullanımı incelenmiştir. "İslâm Hukukuna Göre Kıymetli Evrak Doktrini" başlıklı üçüncü bölümde ise, İslâm hukukunun genel prensipleri ışığında kıymetli evrak hukukunun nazarî temelleri araştırılmıştır. Ayrıca klasik fıkıh kaynaklarında yer alan kıymetli evrak türleri incelenmiş; fikhî ve kanunî olarak kıymetli evrak türlerinin şer'î hükümleri belirtilmiştir. Beki, doktora tezinde kıymetli evrakın mahiyet ve işleyişini İslâm ticaret hukuku açısından ele alarak sahabe ve tabiîn fakihleri ile sonraki fakihlerin görüşleri doğrultusunda değerlendirip şer'î hükmünü delilleriyle birlikte incelemiştir. Böylece İslâm hukuku açısından *kıymetli evrak doktrini*ni ortaya koymuş ve hukukî alt yapısını tesbit etmiştir.

3. İslâm'da Güncel Ticari Meseleler¹⁰

Eser, ticarî faaliyetlerin küresel hal aldığı bir dünyada günlük hayatta çok sık karşılaşılan güncel ticarî sorunlara, İslâm hukukunun temel prensipleri doğrultusunda müdellel çözümler sunabilmek amacıyla hazırlanmıştır. Dört bölümden oluşan eserin "Parasal İşlemler" adını taşıyan birinci bölümünde para, paranın değer değişimi, ödemeleri geciktirme cezası ele alınmıştır. Faiz, sarf işlemi, senet kırdırma, vadeli alacakların değişimi ve İslâm'da bankacılık, bu bölümde işlenen diğer konular arasında yer almaktadır. "Güncel Ticarî Meseleler" adını taşıyan ikinci bölümde, teslim alınmamış eşyada tasarruf, teminat mektubu, vadeli satış ve vade farkı, taksitli satış, narh koyma, İslâm'da serbest piyasa ekonomisi, İslâm'da kâr sistemi, isticâr, hakların alım-satımı, bey'ü'l-îne ve kaparo konuları ayrıntılı olarak işlenmiştir. "Kıymetli Evrakın Fikhî Konumu" adını taşıyan üçüncü bölümde ise modern ekonomiye 'kağıt ekonomisi' unvanının verilmesine neden olan kıymetli evrak türleri ele alınmış ve bunların şer'î hükümleri ortaya konulmuştur. "Sigorta Hukuku" adını taşıyan dördüncü bölümde de sigortanın tarihçesi, sigorta nazariyeleri ve sigorta

⁹ Abdulaziz Beki, *İslâm Hukuku ve Türk Mevzu Hukukunda Kıymetli Evrak*, (Erciyes Üniversitesi SBE, 1995).

¹⁰ Abdulaziz Beki, *İslâm'da Güncel Ticari Meseleler*, Bekke Yayınları, 2. Baskı, Kayseri 2005. Eserin ilk baskısı *İslâm'da Modern Ticari Meseleler* (Bekke Yayınları, Kayseri 1996) adını taşımaktadır.

kavramı işlendikten sonra sigortacılığa yeni bir model örneği olarak *Teâvünü Sigorta Sistemi* alternatif bir sistem olarak anlatılmıştır.

4. İslâm Muamelat Hukuku¹¹

Beki'nin 1998 yılında tamamladığı bu eser üç bölümden oluşmaktadır. "Muamelat Hukukuna Dair Genel Bilgiler" başlığı altında birinci bölümde muamelat hukukuyla ilgili genel bilgiler verildikten sonra sırayla *hukuk, ticaret, muamelat, akit, kabz* kavramları işlenmiştir. "İslam Borçlar Hukuku" adını taşıyan ikinci bölümde bu hukuk dalının temel konuları ele alınmıştır. "İslam Ticaret Hukuku" adını taşıyan üçüncü bölüm ise şirketler hukuku, kıymetli evrak ve sigorta hukuku konularını kapsamaktadır. Muamelât hukuku, fıkhın insanlar arasındaki malî ilişkilerini düzenleyen bölümüdür. Beki, eserinde muamelat konularını modern Borçlar ve Ticaret hukuku sistematiği içinde incelemiştir. Eserde konular belli bir mezhepten ziyade genel olarak fıkhî ekollerin ve çağdaş İslam âlimlerinin Kitap ve Sünnet'e uygun olduğuna kanaat getirilen içtihatları ışığında ve çağımızın sosyo-ekonomik şartları gözetilerek ele alınmıştır.

5. İslâm Hukukunda Siyasi Yönetim¹²

Eser devlet, yönetim ve hükümet düşüncesi ve bu düşünciyi sistemleştiren Anayasa ve İdare hukukunun İslâm hukuku içindeki yerini belirtmek, çağdaş bir siyaset ve yönetim sistemini inşa etmek, şura, biat, azil ve tefvizî yasama yetkisi gibi bazı önemli ilkelerin pratikte icra keyfiyetini ve bugünkü dünya siyaset ve yönetim şartlarına uyulanabilirliğini ortaya koymak düşüncesiyle hazırlanmıştır. Eser, "İslâm Hukukunda Devlet", "İslâm Hukukunda Yönetim" ve "İslâm Hukukunda Hükümet" başlıklarını taşıyan üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde 'devlet', 'yönetim' ve 'hükümet' kavramları hem modern yaklaşımlara hem de İslâm hukukuna göre incelenmiştir.

6. İslâm Ticaret Ahlakı¹³

Müslüman bir iş adamının hareket tarzının nasıl olması gerektiğine dair kaleme alınan ve genel okuyucu kesimine hitap eden bir eserdir. "Genel Bilgiler", "Bazı Kavramlar" ve "İslâm'da Ticaret Ahlak Prensipleri" şeklinde üç ana başlığı ihtiva etmektedir. Çağımıza hâkim olan ekonomi sisteminin faize dayalı bir sömürü anlayışına dayandığını hatırlatan ve ticarî hayatın İslâm inanç ve ahlâk ilkelerine uygun olarak tanzim edilmesine duyulan ihtiyaca dikkat çeken Beki, eserini bu hedefin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak ve toplumda göz ardı edilen "ticaret ahlakı"nı yeniden inşa etmek amacıyla kaleme aldığını belirtmektedir. Beki dinin ticarî hayata rengini veren ilkelerini okuyucuyla paylaşarak 15'i müsbet ve 13'ü de menfi olmak üzere 28 ticarî ahlak prensibini ele almıştır.

¹¹ Abdulaziz Beki, *İslâm Muamelat Hukuku*, Kayseri, ts. [Bekke Yayınları].

¹² Abdulaziz Beki, *İslâm Hukukunda Siyasi Yönetim*, Bekke Yayınları, Kayseri 1998.

¹³ Abdulaziz Beki, *İslâm Ticaret Ahlakı*, Bekke Yayınları, Kayseri 2005.

7. İslâm Hukukunda Parasal Ta'zîr Cezası

Bu çalışmada parasal ta'zîr cezasının İslâm ceza hukukundaki yeri incelenmiştir. Vaktinde ödenmemiş borcun mukabilinde ceza olarak alınan tazminatın İslâm hukukundaki yeri ile yasaya aykırı hareketten dolayı verilen para cezasının mahiyeti ve hükmü ele alınmıştır. Bu meyanda elektrik, su ve telefon borçlarından alınan gecikme zammı (faizi); maaş kesme cezası, trafik kuralının ihlalden dolayı verilen para cezası ve İslâm hukuku açısından tazîr suçu sayılan pek çok suça verilen para cezası incelenmiştir. Beki'nin 1999 yılında tamamladığı bu çalışması matbu değildir.

8. İslâm Hukuku Işığında Diş Kaplatma Meselesi

Eserde, diş kaplatma, dolgu ve protez yaptırmanın fikhî hükmü incelenmiştir. Araştırmanın konusunu yakından ilgilendiren başlıklardan ağız ve burnun konumu, cebire ve mest üzerine mesh etme, kesik burun ve dişte kullanılacak maddenin niteliği, organ nakli ve ilgili fikhî kaideler de ayrıca ele alınmıştır. Bu çalışmada Sahabe ve Tabiînin uygulaması yanında fıkî mezheplerinin içtihatlarına da yer verilmiş, konu tafsilatlı olarak araştırılmıştır. Diş kaplatmanın hükmü incelenirken Şeyhülislâm Çeşmizade Halis Efendi, Şeyhülislâm Hayrullah Efendi, Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi, İzmirli İsmail Hakkı, Zahid el-Kevseri ve Ömer Nasuhi Bilmen başta olmak üzere pek çok âlimin ilgili fetvalarına yer verilmiştir. Beki'nin 2001 yılında tamamladığı bu çalışması da yayımlanmamıştır.

B. MAKALELER

1. “‘Faizli İşlemin Enflasyon Altındaki Faizinin Caiz Olduğu’ Görüşüne Reddiye”¹⁴

Faizli bir kredinin faiz oranı, enflasyon altına düştüğünde bu kredi işleminin helal olacağını ileri süren görüşü tenkit eden Beki, bunun isabetli olmadığını şer'î ve aklî delillerle açıkladıktan sonra böyle bir iddianın, ilerde bedelini ödemek niyetiyle başkasının malını çalmanın caiz olduğu görüşünden daha tutarsız olduğunu belirtmekte ve bu tarz fetvalarla faizli işlemlere kapı aralanmaması ve faizin meşrulaştırılmaması gerektiğinin altını çizmektedir.

2. “Cellâle ile Deli Dana Mukayesesi / Cellâle Deli Dana”¹⁵ ve “Cellâlenin Şer'î Hükmü”¹⁶

Eti helâl olduğu halde necis şeyleri yiyen ve *cellâle* diye adlandırılan hayvanın durumu ile deli dana hastalığının mukayesesini yapan Beki, bu çalışmada ilk önce deli

¹⁴ Abdulaziz Beki, “‘Faizli İşlemin Enflasyon Altındaki Faizinin Caiz Olduğu’ Görüşüne Reddiye”, *Avrupa İslâm Üniversitesi İslâm Araştırmaları Dergisi / Islamic University of Europe Journal of Islamic Research*, Rotterdam, 2008, cilt: 1, sayı: 1, ss. 128-136.

¹⁵ Abdulaziz Beki, “Cellâle ile Deli Dana Mukayesesi / Cellâle Deli Dana”, *Altınoluk Dergisi*, Haziran 1996, sayı: 124, ss. 41-43.

¹⁶ Beki, “Cellâle ile Deli Dana Mukayesesi / Cellâlenin Şer'î Hükmü”, *Altınoluk Dergisi*, Temmuz 1996, sayı: 125, ss. 41-46.

dana hastalığının mahiyeti, nedeni ve bu hastalığa karşı alınması gereken önlemleri veterinerlik açısından incelemiştir. Makalenin ikinci bölümünde ise cellâle ile ilgili hususları İslam hukuku açısından tesbit edip her iki hastalık hakkındaki şer'î hükümleri ve alınması gereken tedbirleri kaleme almıştır. Beki'nin bu araştırmada vardığı neticelerden bazıları şunlardır: Şeri hüküm açısından cellâlenin eti, sütü ve diğer ürünleri haram olduğu gibi deli dananın da eti, sütü ve diğer bütün ürünleri de haram ve yasaktır. Çünkü, her iki hayvanın da bütün ürünleri dinen necis ve tibben zararlıdır. Eti yenen evcil hayvanlara necis olan şeyler ile hayvansal atıkları yedirmek veya bunları yem haline getirerek bu hayvanları bu nitelikteki yemlerle beslemek caiz değildir. Çünkü, hayvansal ürünlerden yapılan yemler bu tür hayvanların doğal yemleri olmadığı gibi insan sağlığına zararlı ve fitrata da aykırıdır.¹⁷

3. “Kadının Şahitliğinin İslâm Hukukundaki Yeri”

Klasik fıkıh kaynaklarının kadının şahitliğine bakışını ele alan makale henüz yayımlanmamıştır.

C. TEBLİĞLER

1. “Klasik Medrese Geleneğinin Bingöl'ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı”¹⁸

Klasik medrese geleneğinden gelen bir akademisyen olarak Beki bu çalışmasında Bingöl özelinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki klasik medrese eğitim ve öğretimi ile bunun toplumsal etkilerini ele almıştır. Bingöl'ün medreseleri ve müderrisleri hakkında ayrıntılı bilgi veren bu tebliğ, gelecek nesillerin düne ait olanı tanıma sadedinde Beki'nin toplumsal hafızayı diri tutmaya matuf bir çalışması olarak da nitelenebilir.

2. “Bediüzzaman'ın Cihada Bakışı Risale-i Nur'da Cihad Kavramı”¹⁹

Said Nursî'nin cihada bakışını *Risale-i Nur* adlı eserlerinden hareketle inceleyen Beki, tebliğinde “Cihad Hakkında Genel Bilgiler”, “Bediüzzaman Açısından Cihad” ve “Fikhî Ekoller Işığında Cihad” konuları üzerinde durmuştur. Tebliğde Said Nursî'nin cihatla ilgili öne çıkan düşüncelerinden bazıları şunlardır: Bu asırda en güçlü ve en yararlı cihad manevî cihattır. Kişisel amaçlar ve ideolojik gayeler uğruna silah kullanılamaz. “Silahlı cihad”ın tatbikinden yalnız devlet sorumludur, “tebliğî cihad” ise herkesin görevidir. Silahlı cihadın şer'î illeti, düşmanın saldırganlığı veya

¹⁷ Beki, “Cellâlenin Şer'î Hükümü”, s. 46.

¹⁸ Abdulaziz Beki, “Klasik Medrese Geleneğinin Bingöl'ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı”, *II. Bingöl Sempozyumu [Bingöl, 25-27 Temmuz 2008]*, (ed. M. Mahfuz Söylemez, İbrahim Çapak), Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl 2009, ss. 673-710.

¹⁹ Abdulaziz Beki, “Bediüzzaman'ın Cihada Bakışı Risale-i Nur'da Cihad Kavramı”, *Vefatının 50. Yılında Uluslararası Bediüzzaman Said Nursi Sempozyumu [Diyarbakır 2010]*, (ed. Süleyman Çevik), Nübihar Yayınları, İstanbul 2011, ss. 469-489.

İslâm'ın evrensel tebliğini ve ilâhî mesajın insanlara ulaşmasını engellemesidir; gayr-i müslimlerin salt dinî kimliği cihad sebebi değildir.

D. EDEBİYAT VE DİL ÇALIŞMALARI

Abdulaziz Beki'nin İslâm hukuku alanındaki çalışmalarının yanında edebiyat, şiir ve dil sahasında da eserleri bulunmaktadır:

1. *Divon Cebexçuri*

Zazaca kalema alınmış çalışmalar arasında, şekil ve içerik bakımından ilk divan sayılır. Temel konuları arasında Allah sevgisi veya korkusu, Peygamberlere duyulan sevgi, manevi aşk, kutsal yerler, dinî ve ahlakî öğeler olan klasik divan özelliklerini ihtiva eden eser, zengin içeriği, yalın ve akıcı dili ile dikkat çekmektedir. Ayrıca Beki'nin şiir zevkinin yanı sıra düşünce dünyasını yansıtması açısından da önemlidir. Abdulaziz Beki'nin Türkçe ve Arapça şiirlerini de ihtiva eden bu divanı, Bingöl Üniversitesi Yayınları arasında neşredilmiş olup (ed. Murat Varol, Bingöl 2015) Murat Varol tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

2. *“Filolojik Açıdan Zazaca'nın Yapısı”²⁰*

Bu tebliğde Beki, ülkemizin muhtelif illerinde konuşulan dillerden Zazaca'nın filolojik açıdan yapısını, Arapça dilbilgisini model alarak incelemiştir.

3. *Zazaca Dilbilgisi / Gramêr Zon Zazaki²¹*

Zazaca dilbilgisinin kaleme alındığı bu çalışmada dilin sarf ve nahiv yönü incelenmiştir. Özellikle Bingöl, Elazığ ve çevresinde kullanılan Zazaca'nın kural ve kaidelerinin ortaya çıkarılması bu araştırmanın hedefleri arasında yer aldığı belirtilmiştir.

III. ABDULAZİZ BEKİ'NİN ÖNE ÇIKAN BAZI TEMEL FİKHÎ GÖRÜŞLERİ

Çalışmanın bu kısmında Beki'nin siyasî yönetim, İslâm ekonomisi ve ticaret ahlakı gibi teorik konulara bakışı ile ödemeleri geciktirme cezası ve organ naklinin fikhî hükmü gibi güncel fikhî konulara yaklaşımı ele alınacaktır.

A. SİYASÎ YÖNETİM

Abdulaziz Beki, İslâm'ın siyasal duruşuna yön veren genel ilkelerin Kur'an bütünlüğünün ve Hz. Peygamber ile Hulefâ-i Râşidîn'in İslâm anlayışının dışına çıkmadan yorumlanması gerektiği düşüncesine sahiptir. Ona göre, devleti şekillendiren düşüncenin temel kaynakları Kur'an ve Sünnet'tir. Resûl-i Ekrem'in siyasî ve idarî tasarrufları bu sahada yol gösterici temel kaynak olduğu gibi Hulefâ-i Râşidîn'in de siyasî hayatları ve idarî tasarrufları, sünnet kavramı içinde siyasal

²⁰ Abdulaziz Beki, “Filolojik Açıdan Zazaca'nın Yapısı”, II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012), (ed. Murat Varol), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, ss. 195-203.

²¹ Abdulaziz Beki, *Zazaca Dilbilgisi / Gramêr Zon Zazaki*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2015.

düşünceyi geliştirici önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir.²² Naslara bağlanmayı kendine düstur edinmiş nesillerin pratiğinde şekillenen erken dönem yönetim anlayışı; *sorumluluk*, *kabiliyet* ve *ehliyet* unsurlarını, devlet yönetiminde temel ilkeler haline getirmiştir.

Beki, İslâm siyasî ve idarî yönetim teorisini *ulûhiyet*, *tevhid*, *risâlet* ve *hilafet* olmak üzere dört unsura dayandırmaktadır. Ona göre bu unsurlar, yönetimin salt dünyevî bir uğraş olmadığını ifade etme açısından önemlidir. Nitekim yönetici, uhrevî sorumluluk bilincini taşıdığına vereceği kararlarda adalet ilkesine riayet etme titizliğini gösterir. Ulûhiyet anlayışı, yönetimin bir emanet olduğu bilincini canlı tutar. Tevhid ise yasama ve yürütmeye Yaradan'ın iradesine ters düşmeme anlayışıyla yönetme hassasiyetini talep eder. Müslüman yönetici ve İslâmî idare, Allah'ın iradesine aykırı hareket etmemeli ki adalet tesis edilebilsin.²³

İslâmî yönetim anlayışında devlet, yaşamada genel olarak ilahî iradeye ve yürütmeye de insan iradesine dayandığından insana değer veren medenî bir anlayış geliştirmiştir. Hukukun üstünlüğü ilkesini kabul eden bir yönetimin temel amacı, hiçbir ayırım gözetmeden bireysel hakları korumak, bu hakların kullanılmasında bireye yardımcı olmak ve toplumsal hizmetleri gerçekleştirmektir.²⁴ Bu yönüyle devlet ve hükümet gibi siyasî otoritelerin toplumsal hizmet alanlarında yasal düzenleme yapmasının önünde dinî bir engelin bulunmadığını savunan Beki'nin siyaset anlayışında İslâm devleti, Allah'ın hukukunu muhafaza etmenin yanı sıra insanlar arasında adaleti tesis edip onları saadete ulaştırmayı ve insan haklarını gözetip korumayı vazife edinir.²⁵

Devletin şekli, başkanın veya halifenin seçilme yöntemi önemli hususlardır. Fakat bunlardan daha önemli olan yöneticilerin halka hizmet etmesi ve halkın da onlara itaat etmesidir. Beki, bu iki hususun temini için *şûra* prensibi²⁶ ile *adalet* ilkesini²⁷ harekete geçirmenin gerekli olduğunu savunur.

Toplumda marufu emredip münkerden nehyeden insanların ve grupların mevcudiyetinin gerekliliğinden dolayı İslâm siyaset anlayışında bu vazifeyi üstlenecek siyasî grup ve partilerin varlığının meşru olduğunu savunan Beki, bu gibi örgütlenmeleri yasaklayan herhangi bir nassın bulunmadığı görüşündedir. Ona göre burada temel prensip şudur: Toplumsal hizmet yarışı için kurulmuş siyasî bir parti, Kitap ve Sünnet'e aykırı bir düşünce ve pratiğe sahip olmamalıdır.²⁸

²² Beki, *Siyasi Yönetim*, s. 37.

²³ Beki, *Siyasi Yönetim*, s. 26 vd.

²⁴ Beki, *Siyasi Yönetim*, s. 64.

²⁵ Beki, *Siyasi Yönetim*, s. 80.

²⁶ Beki, *Siyasi Yönetim*, s. 150 vd.

²⁷ Beki, *Siyasi Yönetim*, s. 166 vd.

²⁸ Beki, *Siyasi Yönetim*, s. 106.

Diğer dinlerden farklı olarak İslâm'ın siyasî boyutunun mevcudiyetini vurgulayan Beki, sohbetlerinde şu hususlara sık sık atıfta bulunurdu: İslâm'ı, tarihte yaşanmış bazı olumsuz siyasî olaylara indirgeyerek incelemek doğru değildir. Böyle bir bakış, İslâm'ı haksız ve yanlış suçlamalarla karşı karşıya bırakabilir. Müslümanların kendi tarihleri ile İslâm, birebir ayniyet içinde değildir. Tarihte vuku bulmuş ferdî hataları İslâm'a mal etmenin haklı bir tarafı bulunmamaktadır. Zira bu menfî tablolar bizzat İslâm'ın inanç manzumesinden veya nasların tatbikinden neşet etmemiştir. Müslümanların yaşadığı farklı coğrafyalarda tarihin bazı dönemlerinde boy göstermiş kimi totaliter ve müstebit yönetimlerin İslâm'ın siyaset anlayışının ürünü olduğunu iddia edemeyiz. Aksini savunmak insanlık tarihinin önemli bir dönemine damgasını vurmuş bir dine karşı haksızlık olur.

B. İSLÂM EKONOMİSİ

Ekonomi, resmî anlamda bağımsızlığa kavuşmuş ve devletleşmiş milletlerin ne oranda bağımsız olabildiklerinin önemli bir göstergesidir. Fiilî işgal, çağımızda kısmen dönemini kapatmış olsa da yerini ekonomik bağımlılığa bırakmıştır. Osmanlı'nın birinci cihan harbinden sonra paylaşılan toprakları üzerinde kurulan devletlerin ve diğer İslâm ülkelerinin Kapitalist veya marksist iktisat anlayışlarıyla idare ediliyor oluşları bu bağımlılığın hem zihni hem siyasî anlamda devam ettiğinin göstergesi kabul edilebilir. Batı'nın ürettiği bu iki sistemle ekonomilerine yön verilen toplumların elde ettikleri bağımsızlığın iktisadî anlamda büyük bir anlam ifade etmediği, yaşadığımız çağın bize öğrettiği en temel tecrübelerden biri olmuştur. Batı'nın kapitalist ve marksist iktisat anlayışına yönelik alternatif arayışları, 1950'li yıllardan itibaren Pakistan, Mısır ve Türkiye başta olmak üzere İslâm dünyasının ilim, fikir ve kanaat önderleri arasında yoğunluk kazanmıştır. Günümüzde bu çalışmaların büyük bir ivme kazandığı ve bu konuda kayda değer bir yol alındığını söyleyebiliriz.

İslâm iktisadını, ilgi alanlarından biri olarak seçen Abdulaziz Beki'nin iktisat, faiz ve bankacılık konularında temel bazı görüşleri şunlardır: İslâm'ın ön gördüğü ekonomi sistemi kâr ve zarar ilkesine, emek ve sermaye dinamiklerine dayanır; faiz ise bir kazanç kaynağı değildir. Kapitalist ekonomi sisteminin temel dinamiği ise faizdir. Oysa İslâm'ın nazarında faiz, ekonomide fiili olarak kanser işlevini görür. Çünkü faiz önce iktisadî organizmayı şişirir, fazlalaştırıyormuş gibi gösterir, daha sonra da içten içe kemirip çökertir. Zira, iktisadî organizmayı besleyen temel unsurlar, ziraî, sınaî ve ticarî ürün ve gelirlerdir. Faiz, bu unsurlardan biri olmadığı gibi, organizmanın bu unsurlarla beslenmesini, canlanıp serpilmesini büyük çapta önlemektedir.²⁹

Beki, İslâm ekonomi anlayışının serbest piyasa ekonomisini esas aldığını, hürriyetçi ve rekabetçi olduğu için piyasaya dışardan müdahaleleri kabul etmediğini

²⁹ Beki, *Güncel Ticari Meseleler*, s. 72.

vurgulamaktadır. Ona göre bu piyasa anlayışı hürriyetçi, müteşebbis, üretken ve ferdiyetçi olduğu kadar toplumcudur ve çoğunluğun maslahatını da göz ardı etmez. Ahlâkî değerleri ihmal etmeyen ve ahireti düşünen bu sistemde sömürü anlayışına ve bencil tutumlara alan açılmaz; insanların hukukunun çiğnenmesine de izin verilmez.³⁰

Batı modeli bankacılık, kapitalizmin kendi faaliyet alanını genişletmesine imkân tanıyan önemli kurumları arasında yer alır. Modern bankacılık sistemi faizli mevduat toplama ve kredi dağıtma ilkesine dayanarak meşru ve ahlâkî zenginleşme yolunu önemli ölçüde kesmiştir. Küreselleşen dünyamızdaki baş döndürücü iktisadî gelişmeleri klasik dönemin iktisadî kurumlarıyla takip etmek ise imkânsızdır. Müslümanın yeni alternatifler üretmesi, faizsiz modeller geliştirmesi gerekir. Bunun için, kâr sistemiyle çalışan modern finans kurumlarının devreye sokulması zorunlu hale gelmiştir. Beki'ye göre, faizsiz finans kurumlarının kurulması bir zorunluluk olduğu gibi Batı modelindeki mevcut bankaların da İslâmleştirilmesi gerekir. Ancak, bu tarz bankalara, alternatiflerini üretmeden dokunulması ise iktisaden mümkün değildir. Dolayısıyla önce alternatif bankacılık sistemini kurmak ve daha sonra faizli bankacılık sistemini dönüştürmek şeklinde bir yol izlenmesi gerekir. Bu tarz bir hareket, İslâm'ın baştan itibaren uyguladığı bir ıslah yöntemidir.³¹

Beki, İslâm bankacılığının İslâmî niteliğinden ödün verilmemesi gerektiğini vurgularken bu çerçevede şu hususlara dikkat çekmektedir: Helâl ve haram sınırlarını gözetken bir ekonomide, bankaların vatandaşların paralarını toplayıp değerlendirmek, finansman ihtiyacını karşılamak ve diğer bankacılık hizmetlerini sunmak gibi üç temel görevi bulunmaktadır. İslâm bankası da bu faaliyetlerini icra ederken bütün hizmetlerini İslâmî ölçülere uygun yapmalı ve banka her çeşit faizli işlemlere kapısını kapatmalıdır.³²

C. TİCARET AHLAKI

İslâm dünyası, kendi inanç, ahlâk ve kültür değerleri ışığında yeni bir ekonomi modeline ihtiyaç duymaktadır. Kapitalist ekonomi anlayışının hakim olduğu dünya sisteminde ticarî hayatı yeni bir ahlak ve değer manzumesiyle tanzim etme imkanı hiç şüphesiz hâlâ mevcuttur. Bu imkânın İslâm'ın ticaret anlayışında var olduğu tezine sahip olan Beki, *İslâm Ticaret Ahlakı* adlı eseri kaleme alarak yeni bir ümide ancak İslâm'la yürünebileceği değerlendirmesinde bulunur.

Beki, ticaret ahlakını, özel ya da tüzel kişilerin yapacakları ticarî faaliyetlerde, uymaları ve sakınmaları gereken tutum ve davranışların ahlâkî boyutunu düzenleyen kuralların bütünü olarak tarif etmektedir.³³ İslâm'ın önerdiği ticaret ahlak ilkeleri, ticarî faaliyetlerin iktisadî hayatın kendi rasyonel zemininden uzaklaşmasını

³⁰ Beki, *Güncel Ticari Meseleler*, s. 192.

³¹ Beki, *Güncel Ticari Meseleler*, s. 124.

³² Beki, *Güncel Ticari Meseleler*, s. 128.

³³ Beki, *Ticaret Ahlakı*, s. 30.

engelleyen prensipler bütünüdür. Çarşı-pazar bütün toplumun ortak hukuk alanı olduğu için İslâm'ın iktisat kuralları ve buna dair tavsiyeleri, haksızlığı, sebepsiz zenginleşmeyi ve insan eliyle yaygınlaşan fakirliği engellemeye yöneliktir.

İslâm'ın ana gayesi dini, canı, aklı, ırzı ve malı korumaktır. Bu gayeyi gerçekleştirmeye yönelik her bir çaba insana izzetli ve şerefli bir dünya hayatı ve ahiret saadetini kazandıracaktır.³⁴ Para, alkol, kumar vb. iktisadî ve ahlakî sapmaları barındıran modern hayat, nihayetinde heva ve hevsten ibaret olan ve çıkara dayalı bir hayat anlayışına sahiptir. Dolayısıyla bu yaşam tarzının akıbetinin çöküş olacağını ileri sürmek, tabî-fitrî bir kanunu hatırlatması açısından önemlidir.

Çağımıza hâkim olan faize dayalı sömürü ekonomi sistemine karşı Müslümanların, ticarî hayatı İslâm inanç ve ahlâk ilkelerine uygun dizayn etmeleri bir zorunluluktur. Buna bağlı olarak ticarî faaliyetlerin amacı çerçevesinde ahiret düşüncesini ön plana çıkaran Beki, bu inanıştan uzak bir zihniyetin kısa ve uzun vadede kendi çıkarlarından başka bir şey düşünemeyeceğini belirtmektedir.³⁵

Mutlak ahlak gibi ticaret ahlakını da “iyi” ve “kötü” kısımlara ayıran Beki, birincisi için “ahlâk-ı hamîde”, ikincisi için “ahlâk-ı zemîme” tabirini kullanmaktadır.³⁶ İhtiyaçların dürüstlük, doğruluk, adalet, insaf ve merhamet gibi İslâm ticaret ahlakı ölçülerine uygun olarak giderilmesi piyasaya istikrar kazandıracığı gibi; bu ihtiyaçların sömürü, faiz, yalan, gasp, aldatma, hile ve malın kusurunu gizleme gibi meşru olmayan yollarla karşılanmaya çalışılması da ekonomik ve toplumsal huzur ve istikrarı bozabilecektir.³⁷

Ticarî faaliyetlerde dinî ve ahlakî ilkelerin terk edilmemesi, sonsuz istikbalin geçici dünya metaı karşılığında satılmaması gerekir.³⁸ Ticaretin sadece bu dünyayla başlayıp biten bir faaliyet olmadığını hatırlatan Beki, böylece Müslüman bir tacirin kapitalist anlayışa sahip olamayacağı ve böyle bir zihniyet tarzına sapsamması gerektiği uyarısında bulunmaktadır.

D. ÖDEMELERİ GECİKTİRME CEZASI

Ödemeleri geciktirmekten kaynaklanan maddî zararın nasıl telafi edileceği konusu güncelliğini koruyan konulardan biridir. Konu üzerinde yoğun mesai sarf eden Abdulaziz Beki araştırmasının sonucunda vardığı neticeleri şu şekilde dile getirmektedir:³⁹

Ödemelerin geciktirilmesinden dolayı ceza verilmesi konusu İslâm hukuk literatüründe *ta'zir-i bi'l-mal* denilen ceza çeşidinin kapsamına girmektedir. Güncel

³⁴ Beki, *Ticaret Ahlakı*, s. 20.

³⁵ Beki, *Ticaret Ahlakı*, s. 25.

³⁶ Beki, *Ticaret Ahlakı*, s. 31.

³⁷ Beki, *Ticaret Ahlakı*, s. 31.

³⁸ Beki, *Ticaret Ahlakı*, s. 94.

³⁹ Bkz. Beki, *Güncel Ticari Meseleler*, s. 66-72.

konulardan biri olan parasal tazîr cezası, yoruma açık oluşu ve suistimale sebebiyet verebileceğinden hareketle Cumhura göre caiz görülmemiştir. Buna mukabil İmâm Şâfî (v. 820)'nin kavlı-i kadimi ile Ebû Yûsuf (v. 798), İbn Teymiyye (v. 1328) ve İbn Kayyim (v. 1350) gibi âlimlerin içtihatları bunun caiz olduğu yönündedir. Bu ceza çeşidi başta sahih hadislerle sabit olup Hulefâ-yi Râşidîn'in uygulamalarında da mevcuttur. Ayrıca İslâm ceza hukukunun da amacına ve ruhuna uygundur. İslâm ceza hukuku ilkeleri açısından bu tür bir ceza uygulamasını hayata geçirmekte dinî bir sakınca bulunmamaktadır.

Parasal tazîr cezası, ictehadî bir konu olarak her zaman ve her mekânda toplumsal maslahatın gerektirdiği biçimde siyasî otorite tarafından uygulanabilir. Nitekim Osmanlı uygulamasında parasal tazîr cezası, çok sık başvurulmuş bir ceza çeşidi olduğu gibi bugünkü dünyada da en geçerli ve en caydırıcı ceza çeşitlerinden biridir.

Beki'ye göre gecikme cezası; tazîr cezası olup hukukî mahiyet, kaynak, amaç ve takdir yönüyle faizden tamamıyla farklıdır ve dolayısıyla gecikme cezası, faiz değildir. Nitekim faiz, malî cezaların neticesinde doğan bir kazanç olmayıp değer kaybının telafisinde cereyan etmez; bilakis hukukî sözleşmelerden doğan bir sonuçtur. Gecikme cezası ise, karşılıklı rızaya dayanmadığı gibi miktarı da hâkimin takdirine bırakılmıştır. Dolayısıyla gecikme cezasında veya değer kaybında ödenecek para, nakdî alacağın cinsinden de olsa faiz sayılmaz.

Beki, değer kaybının, mahkemeye başvurmadan, tarafların kendi aralarında anlaşacakları miktar üzerinden alınmasında dinî bir sakınca bulunmadığını ve bunun faizle bir ilgisinin olmadığını söylemektedir. Ona göre bu miktarın tesbitinde toptan eşya fiyatının ortalamasının baz alınması daha uygundur. Ayrıca para cezası, ferde karşı işlenmiş bir suçta karşı verilecekse, mağdur kişiye ödenmesi gerekir; fakat kamu kuruluşuna karşı işlenmiş bir suçtan dolayı alınıyorsa devletin uygun gördüğü yerlere ödenebilir.

Çağımızda parasal tazîr cezası uygulamasının hapis vb. bedenî cezalardan daha etkili ve caydırıcı olduğunun müşahade edildiğine dikkat çeken Beki'ye göre bu uygulama özellikle ticarî hayatta vadeli alacakların ve elektrik, telefon ve su ücretleri gibi kamu alacaklarının zamanında ödenmesini sağlamak için güçlü bir müeyyidedir. Ayrıca iktisadî hayatın güvenli işleyişi için bu müeyyidenin tatbikinde büyük yarar ve ihtiyaç bulunmaktadır.

E. BİR TEDAVİ YÖNTEMİ OLARAK ORGAN NAKLİ

Organ nakli birçok hastanın tek çare olarak ümit bağladığı bir tedavi yöntemidir. Konu tıpla ilgili olmakla beraber insana yönelik her tasarrufun değer ve ölçülere uygun olması zarureti bulunduğu için dini, ahlaki ve hukuku birebir ilgilendirmektedir. Bu anlamda organ nakli çok boyutlu bir konudur.

Organ nakli içtihadî bir meseledir. İnsanın mükerremiyeti ve masumiyeti bu konudaki tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle insanın, ister ölü olsun ister diri; ister bütün ister parça veya cüz olsun, dinen ve hukuken dokunulmazlığı bulunmaktadır. Dirinin mükerremiyet ve saygınlığı ölününkünden daha mı üstün görülecek, yoksa her ikisi eşit mi değerlendirilecek? Her ikisini eşit değerlendiren müçtehitler bulunmakla beraber dirinin mükerremiyetini daha üstün görenler de vardır.

Organ nakli etrafında gündeme gelen sorulardan biri de nakledilecek organın ahiretteki durumu ile ilgilidir. Beki'ye göre nakledilecek organ, ahirette tekrar asıl sahibine dönecek, onunla birlikte haşrolacaktır. Organı verici ve alıcı arasında itikadî veya amelî eşitsizliğin bulunması organın asıl sahibinde haşrolmasına mani değildir.⁴⁰ Diğer yandan takma organ, nakilden sonra dünyevî hükümlerde alıcıya tabi olduğu gibi, bu dönemde işlenen fiillerin uhrevî sevap ve günahı da alıcıya aittir.⁴¹ Gerçekte masum bir alet olarak kabul edilen organ ile nakil sonrasında yapılan fiillerin sorumlusu, organı kullanan kişidir.

Organların kıyamette şahitlikte bulunması meselesinde ise değerlendirmesi şudur: Takma organın kendi asıl bünyesinde haşrolmakla birlikte başkasının aleyhinde lisân-ı kâl veya lisân-ı hâl ile şahitlik yapmasının aklî, ilmî ve dinî açıdan hiçbir sakıncası bulunmamaktadır.⁴²

Takma organ, bir botanik aşı dalı gibi tüm özelliklerini değil, bir avize gibi takıldığı yerin fizikî enerji ve iradesini yansıtır. Dolayısıyla takma organ ne beraberinde bilim ve felsefe gibi vericinin ilmî potansiyelini ne iman ve küfür gibi itikadî kişiliğini ne de duygu ve düşünce gibi hissî özelliklerini alıcıya götürür. Organ nakliyle zimmîyi tedavi etmek ile müslümanı tedavi etmek arasında dinî-kelamî açıdan bir fark bulunmamaktadır. Zira İslâm'ın ana gayelerinden olan can, mal ve namusun koruma altına alınmasında Müslüman ile zimmî eşittir.⁴³ Ayrıca bu tedavi yöntemi uygulanırken insanların günahkâr olup olmamalarına da bakılmaz.⁴⁴

İslâm hukukunun amacı insanın dinini, canını, aklını, malını ve neslini korumaktır. İslâm dininin bütün ilke ve emirlerinin temel gayesi şu iki noktada toplanabilir: Yaratıcıya hürmet ve yaratılmışlara merhamet. Bu perspektifle konuyu değerlendiren Beki, organ naklinin zarurî maslahatlar içerisinde mütalâa edilmesi kanaatindedir.⁴⁵ Özellikle kadavradan nakil konusuna gerekli tıbbî ve hukukî şartların oluşması durumunda sıcak bakmakta; ayrıca organ bağışının yapılmasını tavsiye etmekte ve toplumsal bir vecibe olarak nitelendirmektedir. Ona göre organ nakli, bir

⁴⁰ Beki, *Organ Nakli*, s. 172.

⁴¹ Beki, *Organ Nakli*, s. 176.

⁴² Beki, *Organ Nakli*, s. 185.

⁴³ Beki, *Organ Nakli*, s. 197-8.

⁴⁴ Beki, *Organ Nakli*, s. 329.

⁴⁵ Beki, *Organ Nakli*, s. 201-2.

tedavi yöntemi olup buna zarurete binaen cevaz verilmiştir; organ bağıışı da sadaka-i carieye hükmündedir.

Beki'nin organ nakli ile ilgili ulaştığı neticeleri şu şekilde özetleyebiliriz: Kadavradan yapılan nakil caizdir. Çünkü bir insanın hayatını, ölünün nakledilebilen organlarının toprak altında çürümesine feda etmek, merhamet dini olan İslâm mantığıyla açıklanması güçtür. Hatta tesbit edilen şartların gerçekleşmesi halinde bir organın nakline karşı çıkmak, binlerce hasta insanı ölüme mahkûm etmek veya intihara sevk etmek demektir. Bu da vebâli ağır bir suçtur. Sağlıklı bir insanın damarından kan, bacağından damar, kalçasından deri veya kemiğinden ilik gibi bir doku veya organı almak caizdir. Zira bu işlemler, yaşayan vericinin hayatını tehlikeye sokmaz, sağlığını bozamaz veya çirkin bir lekenin kalmasına da neden olmaz. Böbrek gibi çift organlardan bir iç organın alınması veya karaciğerden küçük bir parçanın koparılması, dışta çirkin bir iz bırakmayacağı gibi vericinin hayatını da riske sokmuyorsa bu da, kan ve damar nakli gibi caizdir.⁴⁶

SONUÇ

Bingöl'ün Gözer (Şênik) köyünde doğan Abdulaziz Beki, klasik medrese tecrübesini modern ilahiyat eğitimiyle buluşturan değerli bir ilim adamıdır. Ülkemizin medrese geleneğini sürdüren bölgelerinde önemli hocaların yanında uzun yıllar İslâmî ilimler okumuştur. Daha sonra Erciyes Üniversitesi'nde İslâm hukuku alanında yüksek lisans ve doktorasını tamamlamıştır. Üniversite hocalığına Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başlayan Beki, bir müddet Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde akademik ve idari görevlerde bulunduktan sonra emekli olmuştur.

Abdulaziz Beki, daha çok güncel fikhî konular üzerinde akademik çalışmalar yapmıştır. Bir görüş sahibi olarak eserlerinde yeni izah ve tahlillerde bulunarak fikhî meselelere eğildiği görülmektedir. İlgi alanı olarak döneminin merak edilen, sorulan ve tartışılan konularını seçmiştir. Telif ettiği *İslâm Hukuku Prensipleri Işığında Organ Nakli, İslâm Hukuku ve Türk Mevzu Hukukunda Kıymetli Evrak, İslâm'da Güncel Ticari Meseleler, İslâm Muamelat Hukuku, İslâm Hukukunda Siyasi Yönetim, İslâm Hukukunda Parasal Tazîr Cezası, İslâm Ticaret Ahlakı, İslâm Hukuku Işığında Dış Kaplatma Meselesi* gibi eserler, fikhî çalışmalarında ufuk açıcı niteliktedir. Beki, ayrıca fetva faaliyetinde de bulunarak müslümanların güncel sorularına cevap aramaya gayret etmiştir. Beki'nin çalışmaları, toplumun fikhî sorunlarına çözüm bulma odaklı olmanın yanı sıra bu alanda akademik çalışma yapacaklar için de temel kaynak olma niteliğindedir. İlim aşkı, merak duygusu, araştırma zevki ve hasbîlik ilim hayatının muharrîk unsurları olmuştur. Kur'an'a ve Sünnet'e bağlı kalmaya itina göstererek ilmî çalışmalarını sürdüren Beki, edebiyatla da iştigal ederek bu sahada değerli eserler vermiştir.

⁴⁶ Beki, *Organ Nakli*, s. 331-2.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar:

- BEKİ, Abdulaziz, “Bediüzzaman’ın Cihada Bakışı Risale-i Nur’da Cihad Kavramı”, *Vefatının 50. Yılında Uluslararası Bediüzzaman Said Nursi Sempozyumu [Diyarbakır 2010]*, (ed. Süleyman Çevik), Nûbihar Yayınları, İstanbul 2011, ss. 469-489.
- , “Cellâle ile Deli Dana Mukayesesi / Cellâle Deli Dana“, *Altınoluk Dergisi*, Haziran 1996, sayı: 124, ss. 41-43.
- , “Cellâle ile Deli Dana Mukayesesi / Cellâlenin Şer’î Hükümü“, *Altınoluk Dergisi*, Temmuz 1996, sayı: 125, ss. 41-46.
- , *Divon Cebexçuri*, (ed. Murat Varol), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2015.
- , “Faizli İşlemin Enflasyon Altındaki Faizinin Caiz Olduğu’ Görüşüne Reddiye”, *Avrupa İslâm Üniversitesi İslâm Araştırmaları Dergisi / Islamic University of Europe Journal of Islamic Research*, Rotterdam, 2008, cilt: I, sayı: 1, ss. 128-136.
- , “Filolojik Açından Zazaca’nın Yapısı”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)*, (ed. Murat Varol), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2012, ss. 195-203.
- , *İslâm Hukuku Prensipleri Işığında Organ Nakli*, (Erciyes Üniversitesi SBE, 1991), Bekke Yayınları, Kayseri 1993.
- , *İslâm Hukuku ve Türk Mevzu Hukukunda Kıymetli Evrak*, (Erciyes Üniversitesi SBE, 1995).
- , *İslâm Hukukunda Siyasi Yönetim*, Bekke Yayınları, Kayseri 1998.
- , *İslâm Ticaret Ahlakı*, Bekke Yayınları, Kayseri 2005.
- , *İslâm’da Güncel Ticari Meseleler*, Bekke Yayınları, 2. Baskı, Kayseri 2005.
- , *İslâm Muamelat Hukuku*, Kayseri, ts. [Bekke Yayınları].
- , “Klasik Medrese Geleneğinin Bingöl’ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı”, *II. Bingöl Sempozyumu [Bingöl, 25-27 Temmuz 2008]*, (ed. M. Mahfuz Söylemez, İbrahim Çapak), Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl 2009, ss. 673-710.
- , *Zazaca Dilbilgisi / Gramer Zon Zazaki*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2015.
- ÇİÇEK, M. Halil, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2009.
- ERGIN, Osman, “Babanzâde Ahmed Naim Şahsiyeti ve Eserleri, (Babanzâde Ahmed Naim, *İslâm’da Kavmiyetçilik Yoktur*, Bedir Yayınları, İstanbul 2013 adlı eseri içinde), ss. 10-24.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc en-Nîsâbûrî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, I-V, Dâru'l-hadîs, Birinci baskı, Kahire 1997.

VAROL, Murat, *Diwonê Mela Aziz Cebexçuri (Metn û Tahlil)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, 2016.

Sözlü Kaynaklar:

ARPA, Abdulmuttalip (Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi / 22 Mayıs 2016).

BAŞARAN, Orhan (Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi / 18 Mart 2016).

BEKİ, Abdulaziz (Prof. Dr., Yüzyıl Üniversitesi, 14-27 Ekim 2015).

BEKİ, Abdulhakim (Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi / 23 Mayıs 2016).

BOLELLİ, Nusrettin (Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi / 15 Aralık 2015).

KIRKIZ, Mustafa (Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi / 11 Nisan 2016).

ÖZDEMİR, Muhittin (Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi / 15 Ocak 2016).

YİĞİT, Metin (Doç. Dr., Dicle Üniversitesi / 20 Mayıs 2016).

KIRGIZİSTAN’IN CELAL-ABAD ŞEHRİNDE MEZARLIK VE ZİYARET YERLERİ İLE İLGİLİ HALK İNANÇLARI¹

Folk Wisdoms for Places of Pilgrimage and “Tombs” in Celal-Abad City of Kyrgyzstan

Kadir TUĞ²

Yaşar BEDİRHAN³

ÖZ

Türkler arasında ziyaretgâhlara yönelik büyük saygının ve bu ziyaretgâhlar çerçevesinde var olan kültürel değerlerin kökeninde hiç şüphesiz Eski Türk inançları ve İslamiyet olgusunun yattığı söylenebilir. Bunda tabii ki; çeşitli zaman ve mekân dilimlerinde dâhil olan farklı dinî ve kültürel etkilerin de katkısı söz konusudur. Ancak ağırlıklı unsurun, Eski Türk inançlarının İslamlaşmasından geldiği muhakkaktır. Bu bağlamda büyük saygı duyulan ziyaretgâhların, Türk toplulukların tarihî süreç içerisinde etkileşimde bulunduğu halkların yaşadığı coğrafyalarda yer aldığı görülmektedir. Bunlara ilişkin tarihî ve menkıbevi bilgilerin toplanması, Orta Asya Türk kültürünün ortaya çıkarılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada; Kırgızistan’ın Celal-Abad şehrinde bulunan Eyyub Peygamber, Davut Pirim, Arıstan-Bab, Aktaylak-Ata ve Şemiş Kaptal-Ata türbe ve ziyaret yerleri ile ilgili halk inançları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Kırgızistan, Celal-Abad, Mezarlık ve Ziyaret Yerleri, Halk İnançları.*

1 Bu makale; 21-24 Eylül 2010 tarihinde Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi’nde düzenlenen “III. Türk Dünyası Sosyologlar Birliği Kurultayı”nda “Celal-Abad Bölgesinde Din ve İnanç Ritüelleri: Dööt Peygamber ve Eyub Peygamber Örneği” adlı sözlü olarak sunulan bildiriden geliştirilerek hazırlanmıştır.

2 Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mail: kadirtug@yahoo.com

3 Yrd. Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mail: caturalp@hotmail.com

Abstarct

It can be said that old Turkish beliefs and Islam are at the basis of the cultural values and magnificent respect for the tombs and places of pilgrimage among the Turks. In addition to this, various religious and cultural effects that have been added in different times and places can be estimated among its reasons. However, it is doubtless that mostly reason of it causes from being Islamised of old Turkish beliefs. Therefore, mostly famous places of pilgrimage are in the regions where Turks or the people who have been interacted with Turks lived. So, gathering related historical and legendary information is very significant for revealing the Central Asia Culture. In this article, it is informed about the visits for the tombs of Prophet Job, Davut Pirim, Aristan-Bab, Aktaylak-Ata ve Şemiş Kaptal-Ata situated in Celal-Abad city of Kyrgyzstan.

Key Words: *Kyrgyzstan, Celal-Abad, Tombs and Places of Pilgrimage, Folk Beliefs.*

GİRİŞ

Araştırma konusunun daha iyi anlaşılması açısından ziyaret yerleri ile ilgili bilgilere geçmeden önce Celal-Abad bölgesinin Fergana Vadisi'nde yer alması bakımından Fergana'nın tarihi, coğrafyası ve ayrıca bölgede yaşamış kültürlerle ilgili bazı bilgilerin verilmesi uygun olacaktır.

Kuzeyde Çatkal dağları; doğuda Fergana dağları ve güneyde Altay-Fergana ile çevrili olan Fergana ile ilgili en eski kayıtlar Çin sefiri Çang-Kien'e aittir⁴. Fergana bölgesinde en eski zamandan beri yaşayan kültürler Kırgız kültürünü etki altına almıştır. Fergana bölgesi, Türk boyları, İranlılar ve Moğollar gibi çeşitli halkların tesirinde kalmış, dolayısıyla da bu topluluklardan tarihi ve kültürel açıdan etkilenmiştir. Calal-Abad bölgesindeki ruhanî medeniyet tarihi, göçebe ve şehir kültürü olmak üzere ikiye ayrılmıştır.⁵ Coğrafi şartlarla bağlantılı olarak yer altı zenginliğinin çeşitli olmasına rağmen bu bölgede insanlar tarafından kullanılan eşyaların yapımı, diğer bölgelere nazaran geç başlamıştır. Calal-Abad bölgesindeki taşlar üzerine yapılan resimler, Çatkal'daki ev eşyaları ve Ketmen-Töbö Öreni, Karasu ve Taşkömür bölgesindeki mağaralarda taş devrine ait kalıntılar⁶ karşımıza çıkmaktadır. Bu buluntulardan yola çıkarak bu bölgede el sanatlarının yapımının diğer bölgelere göre daha geç başladığı anlaşılmaktadır.

Milattan sonra bu bölgede Ataerkil yaşamın yayılmasına uygun bir ortam oluşmuştur. Burada yaşayan boylar tanrı olarak kabul ettikleri güneşe ibadet etmişlerdir. Elbiselerdeki işlemlere, kayalardaki resimlere, kalelerde ve ibadet yerlerindeki süslemelere bu inançlarını yansıtmışlardır. Özellikle atalarına saygı göstermişler, atalarının ruhları kendilerini koruduğuna inanmışlardır. Zerostroizmin elementleri olan ateşe ve suya ibadet etmişlerdir. Özellikle Nevruz bayramları buna örnek gösterilebilir.

4 W. Bartold, "Fergana", *İ.A.*, İstanbul 1986, s. 558.

5 A. B. Yakubov, "Ruhîy madaniyatı", *Jalalabat Oblusu Entsiklopediya*, Bişkek 2003, s.106.

6 A. B. Yakubov, "Ruhîy madaniyatı", *Jalalabat Oblusu Entsiklopediya*, s.106.

Hun döneminde bu bölgede Türk medeniyeti de etkili olmuştur. Göktürk döneminde İpek Yolu'nun etkisiyle bölgede şehir kültürü teşekkül etmiştir. Hristiyanlığın Nesturi mezhebi, Manihistler, Buda, Zerostroistler, Müslümanlar ve Şamanizm'e inanan yarı göçebe boylar beraber yaşamışlardır.⁷

Türk halklarının ziyaretgâhlara yönelik gerek düşüniş gerekse davranış bakımından benzer kalıp davranışlara sahip oldukları söylenebilir. Bunlar hem Eski Türk inanç sistemi, hem de İslamiyet ile bağlantılıdır. Ziyaretgâhların ziyaret edilme sebepleri, buralarda sergilenen davranış ve gelenekler (sofra, kurban, çaput bağlama vb.) semboller ve bu ziyaretgâhlardaki biçimsel özellikler bizi doğal olarak bu düşünceye götürmektedir. Orta Asya halklarının kutsal mekanlara bakışına ilişkin küçük bir örnek vermek gerekirse; Güney Kırgızistan'ın en büyük şehri Oş'taki Süleyman Dağı'nda bulunan ziyaretgâhın "İkinci Mekke"⁸ olarak görülmesi ve buraya yapılan ziyaretlerin sevap açısından Hacca gitmekle bir tutulması örnek olarak verilebilir. Bu dağın çeşitli yerlerinde Süleyman Peygamber, Babür Şah⁹, Dört Halife'ye ait olduğu söylenen yerlerin yanı sıra daha başka kutsallık atfedilen pek çok yer bulunmaktadır. Süleyman Dağı, Oş ve çevresinde yaşayan Kırgız ve Özbeklerce yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Ayrıca halkın sevdiği ve kutsallık atfettiği menkıbevi ve tarihi şahsiyetlere ilişkin türbe ve makamların sayısı bir veya birden fazla yerde olabilmektedir. Örneğin Hz. Ali'nin Irak, Afganistan ve Fergana Vadisi'nde olmak üzere en tanınmış üç türbesi bulunmaktadır¹⁰. Bu bilgilere ek olarak bunlarla bağlantılı menkıbelerin geçtiği birçok yer bulunmaktadır ki mesela; Güney Kırgızistan'da Kademcay ilçesindeki Hz. Ali'nin ayak izinin bulunduğu iddia edilen yer de bunlardan birisidir.¹¹

Bu çalışmamızda; Kırgızistan'ın Celalabad bölgesinde bulunan Hz. Davud, Hz. Ayyub, Arıstan-Bab, Şemiş Kaptal-Ata ve Aktaylak-Ata'ya ait mezarlık ziyaretgâhlar üzerinde durulacak ve ayrıca bu ziyaretgâhların ziyaret edilme sebepleri üzerinde durulacaktır.

1. Eyyub Peygamber Türbesi

Celal-Abad Kurortu, şehrin 5 km doğu tarafında Ayıp-Too'sunun (Eyup Dağı) batı tarafında denizden 975 m yükseklikte olduğu görülmüştür¹². Bu yerdeki şifalı su kaynakları, 1877 yılında bu bölgeye gelen Doktor Mezdrikov tarafından tespit edilmiştir Kurort'taki kompleks 1900 yılında kurulmaya başlanmıştır. 1912 yılında da bir

7 A. B. Yakubov, "Ruhîy madaniyatı", *Jalalabat Oblusu Entsiklopediya*, s. 107.

8 Bazı Kazaklar tarafından Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesi "İkinci Mekke" olarak görülmektedir. Sovyet döneminde Müslüman halka dinî açıdan kısıtlama getirildikten sonra böyle bir düşünce ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

9 Halkın verdiği bilgiye göre Hz. Süleyman bu dağda namaz kılmış secde yaptığı taşa iki dizinin izi çıkmıştır. Babür Şah da buna hürmeten Oş şehrine nazır tepede dizlerinin izi çıktığı yerin üzerine yaklaşık olarak 2,5 m -2,5 m genişliğinde kubbeli bir yapı inşa ettirmiştir.

10 Ali Yaman, "Türk Dünyasında Ziyaret Kültürünün Ortak Bazı Unsurları Hakkında", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 14, Bişkek 2005, s. 30.

11 Ali Yaman, "Türk Dünyasında Ziyaret Kültürünün Ortak Bazı Unsurları Hakkında", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 14, s. 30.

12 A. Mirzayev, "Turizm", *Jalalabat Oblusu Entsiklopediya*, s. 132; Komisyon, *Kırgız Sovet Entsiklopediyası*, Cilt 3, Frunze 1978. s. 416.

zengin tarafından Eyyub Bulak imareti yaptırılmıştır.¹³ Türkistan Tesisleri Müdürlüğü tarafından 1924 yılı Celal-Abad Kurort'u devlet genelindeki şifalı komplekslerin içine dâhil edilmiştir. Devlet bütçesinden para ayrılmak suretiyle çeşmelerin etrafı taşla çevrilip, kenarına da oturacak yerler yapılmıştır¹⁴.

Calal-Abad Eyaleti'ndeki Kurort'ta hastalıkları tedavi eden kaplıca ve bir de hastane bulunmaktadır. Kurort'un etrafı ağaçlandırılmıştır. Genel itibarı ile çam fıstığı ağaçları bulunmaktadır. Kurort'ta şifalı sular çıkmaktadır. Buradaki komplekste böbrek, deri, eklem ağrıları ve sindirim sistemlerindeki hastalıkları tedavi edilmektedir¹⁵.

Kurort'a çıkarken 2. kilometrede bulunan Şor Bulak'ta¹⁶ sekiz farklı mineral içeren çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmelerin sularının Kurort sularından tamamen farklı olduğu görülmektedir. Sular iyot asidi, brom ve kükürt gibi elementler içermektedir. Element bakımından zengin olan sular deri ve iç hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Calal-Abad kurortu ve Şorbulak çevre ülkeler ve Kırgızistan halkı tarafından kutsal olarak görülmektedir. Bu nedenle burası ziyaret edilmektedir.¹⁷ Kurort'un kutsallığı buradaki suların bazı hastalıkları tedavi etmede kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Burayı daha önemli bir mekân haline getirmek veya suların insanları tedavi etme hususunda hastaları ikna etmek için bu gibi yerlere kutsiyet kazandırdıkları anlaşılmaktadır.

Bu amacı gerçekleştirmek için Eyyub Peygamber'in kıssasına başvurulmuştur. Buradaki suları bir peygambere dayandırdıkları için Kurort dinî açıdan da önem kazanmıştır. İki su kaynağı, birine Eyyub Bulak, diğerine ise Kız Bulak adı vermek suretiyle kutsallaştırılmıştır.

Hz. Eyyub, Hz Yakub'un kardeşi Hz. İshak'ın oğludur¹⁸. Dedesi İshak Peygamberdir. Annesi Hz. İbrahim ailesinden Hz. Lut'un kızı olduğu rivayet edilmektedir. Diğer taraftan Onun annesinin Yakub Peygamberin kızı Rahime veya Hz Yusuf'un oğlu Mensa'nın kızı Rahime olduğu ile ilgili rivayetler de bulunmaktadır¹⁹. Vücutundaki yaralara sabır göstermesinden dolayı Hz. Eyyub sabır kahramanı olarak bilinmektedir. Bezle yara sarma geleneğinin de, Eyyub (AS) ile birlikte başladığı ileri sürülmektedir²⁰.

Peygamberler tarihi kitaplarında Eyyub Peygamber'in hikâyesi şöyle anlatılmaktadır: Eyyub Peygamber, İshak Peygamber'in neslindedir. Şam civarındaki insanlara peygamber olarak gönderilmiştir. Eyyub Peygamber önceleri çok zengin biriydi. Çocukları, sürüyle hayvanları, bağları bahçeleri vardı. Eyyub Peygamber'e bunlar hiç bir gaflet vermiyordu. Cenab-ı Hak Eyyub Peygamber'i büyük bir imtihana tabi tuttu.

13 Komisyon, *Kırgız Sovet Ensiklopediyası*, Cilt 3, s. 416.

14 www.azattyk.org/Content/Article/1284627.html

15 A. Mirzayev, "Turizm", *Jalalabat Oblusu Ensiklopediya*, s. 132.

16 *Bulak*, Kırgızca'da arazide bulunan çeşmeleri ifade etmektedir.

17 A. Mirzayev, "Turizm", *Jalalabat Oblusu Ensiklopediya*, s. 132.

18 A. Çihat Kürkçüoğlu, *Şanlı Urfa (İnançlar Diyarı Şanlı Urfa)*, Ankara 2000, s. 30; Mustafa Yıldırım, Sümeyya Çelik, "Peygamberlerin Sanatsal Faaliyetleri Üzerine", *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 29, Konya 2010, s. 85.

19 A. Çihat Kürkçüoğlu, *Şanlı Urfa (İnançlar Diyarı Şanlı Urfa)*, s. 30.

20 Mustafa Yıldırım, Sümeyya Çelik, "Peygamberlerin Sanatsal Faaliyetleri Üzerine", *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 29, s. 85.

Verdiği çoluk çocuk, bağ ve bahçe gibi bütün niğmet ve zenginliği geri aldı. Eyyub Peygamber ne telaş ne üzüntü ne de şikâyet ediyordu. Bu durum karşısında sabrını bozmuyordu. Allah ona ağır bir hastalık verdi. Bundan sonra Eyyub Peygamber yaktan kalkamaz ve iş yapamaz oldu. Eyyub Peygamber ve hanımı, insanlardan uzak bir kulübeye çekilmişlerdi, sabır ve şükür içerisinde hayatlarını orada devam ettirmişti. Hastalığı tehlikeli bir illet olması münasebetiyle akraba, komşu ve dostlarından hiçbiri yanına uğramaz olmuş, ondan uzaklaşmışlardı. Eyyub Peygamberin hastalığı her geçen gün artıyor, şiddetleniyordu. Dili ve kalbi hariç bütün vücudu hastalıkla kaplanmıştı. Fakat bu durumda bile o, en ufak bir şikâyette bulunmamış, çektiği hastalığın büyük mükâfatını düşünmüştü²¹.

Sonunda Allah'a "Ya Rab, zararı bana dokundu kalben kulluk vazifemi, dil ile de zikrimi yapamıyorum" diye dua etmiştir. Allah duasını kabul etmiş, kendisine şu vahiyi indirirmişti: "Ya Eyyub, ayağınla yere vur oradan su fışkıracaktır, bu su kendisiyle yıkanılacak ve içilecek şifalı bir sudur." Bu vahiy yerini getirir yerden çıkan su ile yıkanır ve o sudan içer ardından şifa bulmuştur. Kükürtlü ve şifalı sıcak sularla tedavi yolu günümüzde de geçerli bir usul olmuş, bu tedavi usülü ilk defa Eyyub Peygamber tarafından insalığa kazandırılmıştır²².

Hz. Eyyub ile ilgili peygamberler tarihinde verilen bilgilerle, Kırgızistan'daki halk arasında anlatılagelen menkıbevî kıssalarla uyuşan malumatlara göz atalım. Bölgede Hz. Eyyub ile ilgili çeşitli menkıbevi hikâyeler anlatılmaktadır.

Rüstem Abbasov²³: Eyyub Peygamber önceleri ormanla kaplı Suzak'ta²⁴ yaşamış. Burada bir böcek Eyyub Peygamber'i sokmuş ve onun bütün vücudunu yara kaplamış, o zaman Suzakta Yahudiler yaşıyorlarmış, Eyyub Peygamber'in hanımı Yahudilerin yanında çalışarak hasta kocasına 70 yıl bakmış. Eyyub Peygamber'in vücudundaki yaralarda kurtlar oluşmuş bütün vücudunu kaplamış. Sonunda kurtlar diline ve kalbine ilişmesin diye Allah'a dua etmiş. Cebrail "ayağını kaldırıp yere vurursan yerden su çıkacak bu suda yıkanırısın" demiş. Cebrail'in söylediğini yapmış, yerden su çıkmış ve bu suda yıkanmıştır. Böylece şifa bulmuş ve 18 yaşında bir genç olmuştur. Bundan dolayı bu suya "Eyyub Bulak" adı verilmiştir.

Arstan İbadullayev²⁵: Eyyub Peygamberin hanımı Kurorta gelerek vücudunda işaret olan bir ihtiyar hastayı 18 yaşındaki bir gençten sormuş. O da Eyyub peygamber olduğunu söylemiş. Sonra Kuday (Allahın)'in emriyle yerden su çıkmış, Eyyub Peygamber'in hanımı bu suda yıkanmış 17 yaşında genç kız olmuştur. Bu çeşmeye Kızbulak adı verilmiştir. Eyyub peygamber ve hanımı Kurrort'ta çiftçilik yaparak uzun yıllar yaşamıştır.

Eyyub Bulak ve Kız Bulak'ta olduğu gibi Türkiye'de Kayseri bölgesindeki Dilek Pınarı ve Dede Suyu gibi su kaynakları kutsiyetlerini çeşitli şekillerde kazanmışlardır. Dede Suyu, savaş sırasında kurumak ve sonrada kanlı bir şekilde akıyor

21 Mehmet Dikmen, *Peygamberler Tarihi*, İstanbul 2004, s. 239-240.

22 Mehmet Dikmen *Peygamberler Tarihi*, s. 241- 242.

23 Kurort camii imamı.

24 Celal-Abad şehrinin bir ilçesidir.

25 Celalabat Kurort'unda bahçivanlık yapmaktadır.

ve kutsallığını bu şekilde kanıtlamıştır. Mollahacı Köyü'ndeki Dede Suyu yanında, kendisine dede denilen dağdan ağacıyla bütünleşmiştir. Yahyalı'da Aladağ'daki Aksu mevkiinde yer alan Dede Pınarı ise, ismini yanındaki Dede Efendi'nin mezarından almıştır²⁶. Kayseri'deki Dede Suyu ismini yanındaki dağdan almıştır. Eyyub Bulak da Kayseri'de olduğu gibi yanındaki dağdan almış olması muhtemeldir. Kurort'ta akan şifalı suların çıktığı yere Eyyub Peygamber'in makamının yapılması suretiyle bu suya kutsiyet kazandırılmıştır.

2. Davud Pirim²⁷ Türbesi

Celal-Abad eyaletinin Pazarkurgan ilçesine bağlı Arıstanbab Köyü'nün batı tarafında yer almaktadır. Davud Pirim'in bulunduğu yerin doğası ağaçlık ve yeşil bir bölgedir. Bu türbenin yanında bir mezarlık bulunmaktadır. Mihmandarın verdiği bilgilere göre günümüzde bu mezarlığa türbenin bekçiliğini yapan şahıslar gömülmektedir.

Hız. Davud²⁸ altın, demir vb. metallerin piri'dir. Eline aldığı demiri ısıtmadan şekil verebildiği için demirin piri olarak kabul edilmektedir²⁹. Demircilerin piri olarak da kabul edilen Hız. Davud'un hem Kırgızistan hem de Kazakistan'da ziyaretgâhları bulunmaktadır. Kazakistan'daki ziyaretgâh ise Çimkent Şehri'ne yakın Sariağaç İlçesi yakınlarında Özbekistan sınırına yakın yüksek bir mevkiye bulunmakta olup, Er Davud-Ata olarak anılmaktadır. Yine Hız. Davud'a ait olarak bilinen bir diğer ziyaretgâh da Davud Mezarı olarak bilinmektedir³⁰.

Bu iki ziyaretgâh da Hız. Davud'a ait olması sebebiyle, ve benzeri gerekçelerle ziyaret edilmektedir. Hız. Davud'un demircilerin piri kabul edilmesi nedeniyle bu iki ziyaretgâha da adak olarak demir ve metal, özellikle araba parçaları konulmaktadır. Hastalar, çocuğu olmayanlar, çeşitli hastalıkları olanlar ve her türlü dilekte bulunanlar bu ziyaretgâhlara gelmektedirler.³¹ Bu türbe ile ilgili bölgede anlatılan şu bilgileri vermek yerinde olacaktır.

Şahmurat Tilaşov³²: Kendisi türbenin mihmandarı olarak 30 yıldır burada çalışmaktadır. Bu türbenin bekçiliği babadan oğula geçmektedir. Burada bekçilik yapanlar Davud Pirim türbesinin etrafındaki mezarlığa gömülmektedir. Şahmurat Tilaşov'un söylediğine göre, Davud Pirim'in Süleyman Peygamber'in babasıdır. Davud Pirim demirin piri olarak bilinmektedir. Bu mezarın üstüne 1990 yılında zengin birinin desteğiyle türbe yapılmıştır. Buranın bekçisi türbeye yapılan yardımlarla çevre düzenle-

26 Üver Günat, Harun Güngör, *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması Kayseri Örneği*, Kayseri 2001, s. 80.

27 Hız. Davud'dur. Halk arasında Dööt Pirim olarak bilinmektedir.

28 İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Tahmini olarak M.Ö. 1006-966 yılları arasında saltanat sürmüştür. Ordusuyla ülkenin sınırlarını Mısır'dan Toroslar'a kadar genişletmiş ve Kudüs'ü başkent yapmıştır. Kudüs tarafını çevirip Mescid-i Aksa'yı yaptırmıştır. Hız. Davud'un zırh ustası olduğu rivayet edilmektedir. Kur'an'da da dimiri yumuşattık, geniş zırhlar yap denilmektedir(Mustafa Yıldırım, Sümeyya Çelik, "Peygamberlerin Sanatsal Faaliyetleri Üzerine", *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 29, s. 81-82.

29 Dilmurat Acı Orozov, *Calalabat Paygambalar Cayı*, Calalabat 2006, s. 37.

30 Ali Yaman, "Türk Dünyasında Süreklilik Unsurları", <http://www.cemvakfi.org.tr/doc-dr-ali-yaman/turk-dunyasinda-sureklilik-unsurlari-1/>

31 Ali Yaman, "Türk Dünyasında Süreklilik Unsurları", <http://www.cemvakfi.org.tr/doc-dr-ali-yaman/turk-dunyasinda-sureklilik-unsurlari-1/>.

32 Davud Pirim Türbesi'nin bekçisidir.

mesi yapmıştır. Türbenin ön tarafına suyun kenarına gelen misafirlerin oturmaları ve yemek yemeleri için demirden kamelyalar yapılmıştır. Türbenin arka tarafında iki oddalı ev ve insanların yatabilecekleri sörüler (sedirler) yapılmıştır. Burada kalan insanların yemek pişirmeleri için ocakta düşünülmüştür. Buraya gelen insanlar burada 1 günden bir haftaya kadar kalabilme imkânları bulunmaktadır.

Arıstanbab Köyü'ndeki Davud Pirim türbesini Bişkek, Karasu, Celal-Abad, Arıstanbab, Oş, ve Batkënd şehirleri ile Özbekistan ve bölgedeki diğer devletlerden insanlar gelerek ziyaret etmektedirler. Bu türbeye insanlar çeşitli dileklerinin kabul olması için gelmektedirler. Bekçinin söylediğine göre, şoförler, değirmenciler, çocuğu olmayanlar, seyahate çıkmak isteyenler buraya uğramaktadırlar. Bazı ziyaretçiler burada dileklerinin kabul olması veya ailesinin belalardan korunması için Allaha kurban kesmektedirler. Bu kurbanın etini pişirip köydeki ihtiyarlar ve ziyaretçiler beraber oturub yemektirler. Yemek bittikten sonra sofradaki insanların içinden *aksakala* (en yaşlısına) söz verilerek dua ettirmektedirler. Burayı ziyaret ettikten sonra çocuğu olan insanlar tekrar gelerek kurban kesmektedirler. Çocuğun anne-babası çocuğun saçından keserek bu türbenin etrafındaki ağaçlara koymaktadırlar.

Türbenin sol tarafında mezarların arasında ağaçların altında büyükçe bir taş bulunmaktadır. Elleri yara olan insanlar bu taşın altındaki oyuğa mum yakarak tedavi olacaklarına inanmaktadırlar. Bu türbenin sağ çaprazında Arafat'tan getirdikleri siyah bir taş bulunmaktadır. Bu taşı taşlardan ördükleri bir duvarın içine koymuşlardır. Bu taşın altına ise Mekke'yi mükerrermeden getirilen taş diye yazmışlardır. Türbenin kapısının sağ tarafında yerde delik bir taş bulunmaktadır. Bu taşın deliğinin içi siyahdır. Demir döküldükten sonra siyahlığın kalmasına benzetilmiştir. Davut Pirim'i peygamber olarak gördükleri için demirin piri olarak bilinmektedir. Buradaki taşla Davut Pirim'in peygamber olduğunu göstermek ve buranın kutsiyetini artırmak için yapılmıştır. İki peygamber makamının da ziyaret ediliş nedenleri insanların dileklerinin yerine gelmesi içindir. Davut peygamber demircilerin piri olması münasebetiyle orayı ziyaret edenlerin genelde demir işiyle uğraşanların ağırlıkta olması göze çarpmaktadır. Ziyaretçilerin içinde hastalıklarına şifa bulma amaçlı gelenlerde bulunmaktadır.

3. Arıstan-Bab Türbesi

Arıstan-Bab, ismindeki “bâb” Arapça “kapı” anlamına gelmektedir³³. Sufilerde çok eskiden “girilen kapı ve derûn ile münasebet teminine yarayan vasıta” manası ifade etmektedir. İsmaililerde, bu kelime mezhebin sırlarını öğreten ve Asâs denilen ruhaniyi göstermektedir³⁴. M. Fuat Köprülü'ye göre ise “bab” kelimesi “baba” kelimesinin kısaltılmış şekli olduğu ve Ahmed Yesevî ile birlikte Orta Asya'daki Türkler arasında yaygınlaştığı ileri sürülmektedir³⁵.

33 J. Hell, “Bab”, *İ.A.*, Cilt 2, Eskişehir 1993, s. 163.

34 Cl. Huart, “Bâb”, *İ.A.*, Cilt 2, s. 163.

35 M. F. Köprülü, “Baba”, *İ.A.*, 2. Cilt, s. 165

XVI-XVII asırlara ait tarihi bir eserdir. Burası Bazarkorgan ilçesine bağlı Arıstanbab köyünde Arıstanbab suyunun sol tarafında bulunmaktadır. Türbe dikdörtgen şeklinde kurulmuştur. Kumpa çadırlı olan bir türbedir. İlk kurulduğunda üstündeki kumbezin *tündük*³⁶ şeklinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Eski bina yıkıldıktan sonra Arıstanbab halkı tarafından çadır tarzında yapılmıştır. Türbenin duvarları bitki ve ağaç resimli desenlerle süslenmiştir. Türbenin dört köşesinde de süslenmiş direkler bulunmaktadır. Kapısının üstü üç köşeli arka şeklinde yapılmıştır³⁷.

Kümbetin karşısında eni 5.7 m uzunluğu 9.9 m dir. Orta Asya halklarının eski el sanatını yansıtan tarihi eser olarak hesaplanmaktadır. Arıstan-Bab'a her yıl binlerce yerli ve yabancı turist hem dinlenmek hem de ziyaret için gelmektedir³⁸.

Eski adetlere göre çeşitli inançlar bulunmaktaydı. Bunları şöyle sıralaya biliriz: sihircilik, tabiat güçlerine, ateş ve ocağa hürmet etme, ata-babalara inanma ve şamanlık elementleri görülmektedir. Bölgedeki inanç sistemleri başka topluluklarda olduğu gibi Türkistan halkının da inanç sistemlerini etkilemişti. At'a Kambar-Ata veya Cılkıcı-Ata, Koyun'a Şopon-Ata, deve'ye Oysıl-Kara, İneğe Zengi-Baba, keçi'ye Seksek-Ata koruyucu olarak görülmüştü³⁹. Güney Kazakistan'da çiftçilikle uğraşanların koruyucusu ise Dihan-Baba olarak görülmektedir. Kıdır-Ata⁴⁰ ise çeşitli iyilikler, bolluk, bereket, zenginlik ve baht getirdiğine inanılmaktaydı⁴¹.

Arıstan-Bab, Hoca Ahmet Yesevî'nin üstadı Türk şeyhlerinden biri olarak tahmin edilmektedir. Eski Oturar şehrinin kalesinin yakınında bozkırda Arıstan-Bab türbesi bulunmaktadır. Bu türbe Timur tarafından Yesevî'nin manevi üstadı olarak görüldüğü için elden geldiği kadar büyük yaptırılmıştır. İlk yapılan türbe bir zelzele sırasında yıkılmıştır⁴². Daha sonraları yıkılan türbe aslına uygun olarak inşaa edilmiştir. Türbenin yanında bir su kuyusu⁴³ bulunmakta, bu kuyunun suyundan gelen ziyaretçiler şifalı olduğu düşünülerek içilmektedir.

Sözlü kaynaklara göre Arıstan-Bab, 33 dini biliyormuş, bu dinlerin içinden sadece İslamiyet'i kabul etmiş⁴⁴. Cebrail "bu hurmayı 400 yıl sonra gelecek olan Ahmet Yesevî'ye kim verecek" diye sormuş. Arıstan-Bab kendisinin verebileceğini söylemiş. Bunun üzerine Arıstan-Bab ile anlaşır, Ahmet Yesevî'nin ne zaman nerede geleceğini anlatmıştır. Sonra Arıstan-Bab Sayram'a giderek emanetti verir. Ahmet Yesevî'ye bir süre üstadlık etmiştir. Arıstan-Bab'ın vefatından sonra Yesevî Buhara'ya gitmiştir⁴⁵.

Arıstan-Bab Hz. Muhammed'in zamandaşı, Hoca Ahmed Yesevî'nin üstadı olarak bilinmektedir. Rivayetlere göre Arıstan-Bab Hz Muhammed'in verdiği kutsal hur-

36 Kırgız çadırının üst kısmındaki havalandırma yerine verilen addır.

37 Y. Asanov, *Celalabad Oblusu Ensiklopediyası*, s. 189.

38 Y. Asanov, *Celalabad Oblusu Ensiklopediyası*, s. 189.

39 M. H. Asilbekov, *Kazakistan Tarihi*, s. 249.

40 Hz Hızır'a Türkistan bölgesinde Kıdır-Ata denilmektedir.

41 M. H. Asilbekov, *Kazakistan Tarihi*, s. 249.

42 M. H. Asilbekov, *Kazakistan Tarihi*, s. 597, 598.

43 Bu kuyunun suyu çok tuzludur.

44 Şuak Toktarkızı, *Arıstanbattan Bastayık*, Almatı 2006, s. 3; Mirahmad Mirhaldaruli, *Ziyarat Orındarı*, Şımkent 2004, s. 14.

45 Mirahmad Mirhaldaruli, *Ziyarat Orındarı*, s. 14.

mayı dilinin altında muhafaza edib, Hoca Ahmed Yesevî'ye vermiştir. Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerinde “Arslanbab’a “Sana gelsin tünesin (yatsın) bana gelsin dilesin” diye vasiyette bulunmuştur.

Asılbek Atakoziyev’in verdiği bilgilere göre, Arıstan-Bab adındaki sahabeyi Hz. Muhammed İslâm dinini yaymak üzere Arıstan-Bab ilçesine göndererek üç öğütte bulunmuş:

1. İslâm’ı yaymak
2. Hurma vermek⁴⁶.
3. Ağaçların tohumlarını yaymak⁴⁷.

Arıstan-Bab Muhammed Aleyhisselam’a sahabe olmuş, güçlü ve heybetli olduğu için ona çok değer veriyormuş⁴⁸. Cennetten ağaçların tohumunu Hz. Muhammed veriyor. Peygamber kime vereceğini sorunca Arıstan-Bab’a veriyor. Bu görevleri vererek Arıstan-Bab’ı buraya göndermiştir. Görevi aldıktan sonra yolda Arıstan-Bab ilçesine gelinceye kadar bitkilerin çekirdeklerini ekerek gelmiştir. Evliya olduğundan burayı görmüş, buraya gelinceye kadar burası orman olmuş⁴⁹.

Kırgız efsanesinde ise Arıstan-Bab bu bölgeyi beğenmiş. Burada bahçıvanlık yapmaya başlamış. Arıstan-Bab köyüne birçok ağaç, elma, kaysı, erik, badem, fıstık ve şeftali dikmiştir. En çok da ceviz ağacı dikmiştir⁵⁰. Günümüzde Arıstanbab köyünün çevresi ve dağları ceviz ormanı ile kaplanmıştır.

Arıstanbab köyünde insanlar yaşamıyorlarmış. Arıstan-Bab buradaki hayvanlarla konuşuyor ve bazı hayvanları kendine hizmetçi olarak kullanıyormuş. Arıstan-Bab’ın Hz. Muhammed’in verdiği hurmayı 400 yıl muhafaza ettiğine inanılmaktadır.

Dağın tepesinde Bağdaş-Ata bulunmaktadır. Buraya çıkmış çekirdekleri saçmıştır. Buraya gelmiş Kırk Mescid denen yer (Almalık Ata) Burada çildeye girdiğinde Hızır ve diğerleri beraber olmuştur. Hızır’ın (A.S) emrini yerine getiriyormuş. Hızır (A.S) Arıstan-Bab’ı bu hurmayı birisine vermen gerekiyor diye Türkistan’a göndermiş. Oraya varınca bir çocuk “Bana hurmayı ver” demiş dilinin altındaki hurmayı 7 yaşındaki Hoca Ahmet Yesevî’ye vermiş. Yesevî hurmanın etini sen yemişsin çekirdeğini bana bırakmışsın demiş. Orada Yesevî’ye ders vermiş, daha sonra Arıstan-Bab’a dönmüş ve burada vefat etmiştir. Türkistan’da uzun süre kaldığı için oraya türbenin yapıldığı ifade edilmektedir.

Arıstan-Bab köyüne türbenin ilk olarak ne zaman kurulduğu ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Sovyet döneminde yıkılmış, 1985 yılında halk tarafından yeniden yapılmıştır. Arıstan-Bab hayvanlarla konuştuğu için geyik boynuzunu türbenin giriş kapısının üstüne konulmuştur.

46 Hoca Ahmet Yesevî’ye verilmiş üzere verilen hurmadır.

47 Asılbek Koziyev(Sözlü kaynak)

48 Cengiz Buyar, *Kırgız Efsaneleri*, Bişkek 2008, s. 22.

49 Asılbek Koziyev(Sözlü kaynak)

50 Cengiz Buyar, *Kırgız Efsaneleri*, s. 22.

Buranın türbedarı iki yıldır burada çalışıyormuş. Onun verdiği bilgilere göre, Arıstan-Bab manevî doktormuş ne tür hastalık olursa olsun tedavisi için Allaha dua edip hastanın hastalığına şifa olmasını dilemiş.

Ziyaretçilerin bazıları niyetlerinin kabul olması veya kabul olan niyetleri için burada koyun kesip yemek veriyorlar. Bu yemeği ziyarete gelenler yiyorlar.

- İbn Abbas
- Ömer-Ata arslan Bab'a bekçi olmuştur.
- Çakırbab-Ata
- Sultan Bulak
- Arslan Bab (Kazağın kızıyla evlenmiş)

4. Şemiş Kaptal-Ata Türbesi

Arıstanbab Köyü'nün girişinin sol tarafındaki arslanbab suyuna nazır bir tepe üzerinde bir türbedir. Diğer ziyaret yerlerinde olduğu gibi bu türbede de yemek pişirmek için bir yer vardır. Bu türbenin alt tarafında bir mezarlık bulunmaktadır. Şemiş Kaptal-Ata'nın eskiden normal bir mezar olma ihtimali yüksektir. Sonradan bu yer insanlar tarafından ziyaret edilmeye başlamasıyla birlikte bir ziyaret mekânı haline gelmiştir.

Fatma Rahmanov'un çocukluk zamanında burası normal mezarmış, burada mezar olarak belli olan iki mezar daha bulunmaktadır. Şemiş Kaptal-Ata mezarının üzerine 20 yıl önce kerpiçten bir kümbez yapılmıştır. Bu yapıyı buranın mollası tarafından rüyasında gördükten sonra türbeyi inşaa ettirmiştir. Genel itibariyle diğer türbelerde olduğu gibi buranın yapımına da rüya sebep olmuştur.

Buraya çocuğu olmayanlar, yola çıkmak isteyenler ve çeşitli dileklerinin gerçekleşmesi için gelmektedirler. İnsanlar burada koyun kesip yemek vermektedirler veya evden yiyecek birşeyler getirip türbeye bırakmaktadırlar. Buraya gelen insanlar tarafından bu yiyecekler yenilmektedir

5. Aktaylak-Ata Türbesi

Celal-Abad Oblastına bağlı yaklaşık 20 km uzakta Pazar Kurgan kasabası merkezinde bulunan Aktaylak-Ata'nın mezarı Celal-Abad'ta önemli ziyaret yerlerinden biridir. Usta Turgunbay Ergeşov'un⁵¹ verdiği bilgilere göre XI. yüzyıl velilerinden biri olduğu zannedilmektedir.

Rivayete göre, Aktaylak-Ata bir gün Arıstan-Bab'ın (Arslan Baba) yanından dönerken yolda ırmağı atıyla geçmeye çalışmış. Ancak köprüden geçerken ayağı tökezleyip düşen atı yaralanmış ve tam o sırada gökyüzünden bir bulut içerisinden gelen beyaz bir deve Aktaylak-Ata'yı üzerine alarak Pazar Korgan'a getirmiştir. İsmi de büyük ihtimal deveden almıştır.

51 Turgunbay Ergeşov, 2010 yılında ziyaret ettiğimizde 75 yaşındaydı.

Turgunbay Ergeşov, verdiği bilgilere göre görülen bir rüya üzerine mezarın yeri tespit edilmiş ve daha sonra üzerine bir kumbaz inşa edilmiştir. Kumbaz yaklaşık 26 yıllıktır. Yirmi yılı aşkın Aktaylak-Ata'nın mezarına bakan ve oraya hizmet eden Turgunbay Ergeşov, buraya gelmeden önce Özbekistan'da yaşamaktaymış. Bir gün rüyasında Aktaylak-Ata'nın mezarının yanında bir deve çökmüş halde dururken ona binmeye çalışmış. Fakat bir türlü binememiş. Bu rüya üzerine Özbekistan'ı terk ederek Pazar Kurgan'a gelen Usta Turgunbay, mezarın üzerine Pazar Kurgan'ın ileri gelenlerinden Zafercan isimli bir Özbek'in yardımıyla bir türbe inşa ettirmiştir.

Turgunbay Ergeşov, Aktaylak-Ata ile birlikte daha altı kardeşinin de olduğunu söylemektedir. Onların, Oş ve Celal-Abad yakınlarında çeşitli yerlerde mezarlarının bulunduğunu bunlar Hz. Eyyub Peygamber, Şemşik-Ata, Arıstan-Bab, Davud Pirim ve Kızıl Hünkürde mezarı bulunan fakat ismi bilinmeyen bir kişinin olduğunu ifade etmektedir.

Türbe Pazarkurgan Merkez camiiin hemen yakınındadır. Turgunbay Ergeşov'un anlattığına göre, burası hem Kırgızlar hem de Özbekler için oldukça önemli bir ziyaret yeri olarak görülmektedir. Aktaylak-Ata'nın türbesini Kırgızistan ve Özbekistan'dan gelip ziyaret edenlerin sayısı bir hayli fazladır. Burayı genellikle çocuğu olmayan çiftler, işinin iyi gitmesini isteyen kişiler, çeşitli dilekte bulunmak isteyenler ziyaret etmektedir. Ziyaret sırasında kurban kesenler olduğu gibi, sadece Kur'an okutup dua ettirenlerde bulunmaktadır. Türbede hazır bulunanlara yemek vermek de başka bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Celal-Abad bölgesindeki ziyaret fenomenleri ile Türkiye'deki ziyaret fenomenleri birbirine uyumaktadır. Türkiye'de kabir ziyaretinin dışında yadır, türbe, kumbaz, tekke, dede mezarı, veli, eren, âlim, sofı, seyyeid, gâzi ve şehit gibi türlü isim ve sıfat verilerek manevî güç ve meziyetlerine inanılan kişilerin yattıkları kabul edilen yerlere, belli hacet, dilek, istek ve muratlarla yapılan ziyaretler ve bu çerçevede oluşmuş bulunan inanç ve uygulamalardır.

Türkiye'nin Kayeri bölgesinde de ziyaret yerlerine gidişle ilgili olarak hastalıklardan tedavi ve şifa amacı ilk sırayı almakta, daha sonrada yukarıda bahsedilen öteki dilek, istek, hacet ve ihtiyaçların karşılanması onu izlemektedir. Ziyaret yerlerine gidişte belli bir dilek ya da isteğin ötesinde, onlara duyulan saygı sebebiyle teberrüken gidişlerin bulunduğu işaret edilmiştir.

Ziyaret fenomenin kökleri eski Türk dini ve kültürüne uzanan ve oradan aldığı ilk unsurlar, Türklerin zaman içerisinde girdiği ve çeşitli dinlerden ve gittikleri yerlerde karşılaştıkları mahalli kültürlerden alınan yeni motiflerin eklenmesiyle, ancak asıl İslâmiyete girdikten sonra, bütün bu unsurların Anadolu'da dini-tasavvufi bir potada eritilmesi sûretiyle olmuş, oldukça kompleks unsurları mezceden ancak nevi şahıslarına münhasır bir gerçektir.

Bazı adetlerde animizm ve natürizm, atalar kültürüne ait bulanık kalıntılar, Şamanî inançlardan kaynaklanan mistik ve sihrî unsurlar, Budizm'le olan paralellikler, Hıristiyanlık ve Yahudilik'le ilgili izler İslâm, dini ve özellikle de tasavvufî unsurlarla birleşmiş ve olayı İslâmileştirme süreci günümüzde de hızla devam etmektedir⁵².

Celal-Abad bölgesindeki bazı ziyaret yerlerinde Tülöö⁵³ adı verdiğimiz kurban kesilmektedirler. Tülöö'yü bir beladan kurtulunca, ağır hastalığı atlatınca, kötü rüya gördüğünde Kırgızlar hayvan kurban etmektedirler. Bu kurban ettiği hayvanın etini konu komşuyu çağırıp, yedirip onların duasını almaktadırlar. Kırgızlar dileği, yaratan Allah'tan, atalarının ruhlarından dilemişlerdir. Bunlardan yardım istemişlerdir. Bu eskiden beri gelen bir adettir.

SONUÇ

Kırgızistan'ın Celal-Abad bölgesinde ziyaret çoğunlukla kabirlere yapılmaktadır. Genel olarak kabirlerin ziyaret yerleri haline getirilmesindeki temel nedenlerden birisi ruhların insanları koruduğuna inanmalarından kaynaklanmaktadır. Dualarda ruhların ve Hızır'ın kendilerini korumasını talep etmektedirler. Kabirlerin dışında su kaynakları ve ağaçları da kutsamak suretiyle ziyaret yeri haline getirmişlerdir. Kurort bölgesindeki şifalı su kaynaklarının önem kazanması için buraya Eyyup Peygamber'in ziyaretgâhını inşa etmişlerdir.

Bu ziyaretler, hastalıklardan şifa bulmak, çocuk sahibi olmak, çocuğun ilk olarak saçının kesilmesi, dilek tutmak ve adak adamak, evlilik açısından kısmetinin açılması, ev, araba, mülk, servet, vb. Şeylere sahip olmak, rızkın artması ve geçim sıkıntısından kurtulmak amacıyla yapılmaktadır. Genel itibarıyla halkın çoğunluğu müslüman olmasına rağmen eskiden kalma adetler devam etmektedir. Bazı adetler halk tarafından İslamiyet'in elementleri olarak görülmektedir. İslamiyet'ten önce kalma adetleri ziyaret yerlerinde gördüğümüz gibi ölü göme ve cenaze toprağa verildikten sonraki adetlerde de görmektediriz.

KAYNAKÇA

ACIOROZOV, Dilmurat, *Calal-Abad Paygamberlar Cayı*, Calalabat 2006.

ASANOV, Y., *Calal-Abad Oblusu Entsiklopediyası*, Bişkek 2003.

ASILBEKOV, M. H., *Kazakstan Tarihi*, Almatı 1998.

BARTOLD, W., "Fergana", *İ.A.*, İstanbul 1986.

BUYAR, Cengiz, *Kırgız Efsaneleri*, Bişkek 2008.

DİKMEN, Mehmet, *Peygamberler Tarihi*, İstanbul 2004.

52 Üver Günat, Harun Güngör, *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması Kayseri Örneği*, s. 10, 87, 112.

53 Tülöö, Tilöö ve Tilek Kılıu(dileme) kelimelerinin bozulmuş halidir. Kudayga(Allaha), ruhlara, yerin, suyun anısına hayvan kurban etmek anlamına gelmektedir.

GÜNAT, Üver ve Harun Güngör, *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması Kayseri Örneği*, Kayseri 2001.

Hell, J., “Bab”, *İ.A.*, Cilt 2, Eskişehir 1993, s. 163.

HUART, CL., “Bâb”, *İ.A.*, Cilt 2, Eskişehir 1993, s.163-165.

KOMİSYON, *Kırgız Sovet Ensiklopediyası*, Cilt 3, Frunze 1978.

KÖPRÜLÜ, M. F., “Baba”, *İ.A.*, Cilt 2, Eskişehir 1993, s.165-166.

KÜRKÇÜOĞLU, A. Çihat, *Şanlı Urfa (İnançlar Diyarı Şanlı Urfa)*, Ankara 2000.

MIRZAYEV, A., “Turizm”, *Jalalabat Oblusu Ensiklopediya*, Bişkek 2003.

MİRHALDARULI, Mirahmad, *Ziyarat Orındarı*, Şımkent 2004

SNESAREV, G.P, *Relikti Domusulmanskih Verovaniy İ Obryadov U Uzbekov Horezma*, İzdatelstvo “Nauka”, Moskva 1969.

TOKTAR KIZI, Şuak, *Arıstanbaktan Bastayık*, Almatı 2006.

YAKUBOV, A. B., “Ruhîy madaniyatı”, *Jalalabat Oblusu Ensiklopediya*, Bişkek 2003.

YAMAN, Ali, “Türk Dünyasında Ziyaret Kültürünün Ortak Bazı Unsurları Hakkında”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 14, Bişkek 2005, s. 29-37.

YILDIRIM, Mustafa, ÇELİK, Sümeyye, “Peygamberlerin Sanatsal Faaliyetleri Üzerine”, *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 29, Konya 2010, s. 67-94.

Sözlü Kaynak

ABBASOV, Rüstem: Kurort İmamı.

ATAKOZİYEYEV, Asılbek: Arıstanbab’ın köylüsü.

ERGEŞOV, Turganbay: Aktaylak-Ata’nın mihmandarı.

RAHMANOV, Fatima: Arıstanbab köyünün yaşlılarından.

İBADULLAYEV, Rustem: Kurort bahçıvanı.

İnternet Kaynakçası

www.azattyk.org/Content/Article/1284627.html

YAMAN, Ali, “Türk Dünyasında Süreklilik Unsurları”, <http://www.cemvakfi.org.tr/doc-dr-ali-yaman/turk-dunyasinda-sureklilik-unsurlari-1/>.

EK: Ziyaret Yerleri İle İlgili Bazı Fotoğraflar

(Fotoğraf 1: Aktaylak-Ata Türbesi)

(Fotoğraf 2: Aktaylak-Ata Türbesi'nde kaynak kişimiz ile beraberken)

(Fotoğraf 3: Aristan-Bab Türbesi)

Aristan-Bab Türbesine bu yapı için geçilmektedir.

(Fotoğraf 4: Aristan-Bab Türbesi'nin ön cepheden görünüşü)

OKULLARDA ŞİDDET VE ZORBALIK: RİSK FAKTÖRLERİ, KORUMA, ÖNLEME VE MÜDAHALE HİZMETLERİ: KONYA ÖRNEĞİ¹

Violence and Tyranny at Schools: Risk Factors, Services of Protect, Prevent and Interfere: The Sample of The Konya

KASIM TATLILIOĞLU²

Geliş Tarihi: 31.07.2016 / Kabul Tarihi: 11.10.2016

Öz

Araştırmanın amacı, ortaöğretim okullarında şiddetin kaynakları konusunda öğretmen, yönetici ve öğrenci görüşlerini belirlemektir. Son yıllarda, toplumda okulların güvenliği ile ilgili sorunların her geçen gün arttığına ilişkin bir algılama söz konusudur. Okullarda şiddete ilişkin korku giderek artış gösteren bir olgudur. Okul güvenliği ile ilgili çözülmesi gereken en önemli sorunların başında okullardaki şiddet ve zorbalıkla baş etme gelmektedir. Okuldaki şiddet nedeniyle başta öğretmenler olmak üzere pek çok birey kendini güvende hissetmemekte ve dolayısıyla işlerine yeterli düzeyde odaklanamamaktadır. Şiddet nedeniyle bireyler, hem fiziksel hem de duygusal kalıcı bozukluklara maruz kalmaktadır. Yapılan araştırma sonuçlarına göre, birçok genç ergen çatışma ve problem çözmede en etkin yolun şiddet olduğuna inanmaktadır. Bu durumun nedenleri olarak okuldan öğrenci davranışlarını olumlu yönde değiştirmesi gerekirken bazı çocuk ve gençlerin okulla ilgili değişkenlerden dolayı suça bulaşmış olma olasılığını söyleyebiliriz. Çok tartışılan bir konu da, şiddetin aileden başlayarak bir süreklilik gösterdiği; hatta öğretmenlerin söylemiyle “ailede dayağa alışmış çocukları başka türlü kontrol edemedikleri” şeklindedir. Şiddete uğrayan kişiler (kurbanlar), kısa ve uzun süreli uyumsuzluk tehlikesi ile karşılaşmaktadırlar. Bu çalışmada, 2006-2007 Eğitim-Öğretim yılında Konya il merkezi ile 31 ilçesinde öğrenci, veli, idareci ve öğretmenlerden toplam 237784 kişiye uygulanan “Temel önleme

¹ Bu araştırma, Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün koordinasyonunda oluşturulan, “Şiddeti Araştırma Komisyonu” tarafından, Konya merkez ve ilçelerde ortaöğretim öğrencileri üzerinde 2005-2006 Eğitim-öğretim yılında yapılan “Temel Önleme Anketi”nin sayısal verilerinden elde edilerek hazırlanmıştır. 20-21 Nisan 2012 Tarihlerinde Dicle Üniversitesi tarafından düzenlenen “Her Yönüyle Şiddet” çalıştayında özet bildiri olarak sunulmuştur.

² Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü. kasimatlili@hotmail.com. 0 505 6796559

Anketi'nin sonuçlarına yer verilmiştir. Ayrıca, okullarda Şiddet ve zorbalık konusu, buna ilişkin risk faktörleri ve çözüm önerileri ele alınarak, Şiddet ve zorbalığa ilişkin kavramsal çözümleme yapılmıştır. Şiddetin ortadan kaldırılabilmesi ve gençlerimize daha kaliteli, daha güvenli eğitim ortamlarının sunulabilmesi için, öncelikle okullarda Şiddetin irdelenmesi, sonrasında nedenlerinin araştırılması ve bu sonuçlar ışığında önlemlerin alınması gerekmektedir. Böylece, okullarda eğitim kalitesini ve iklimini olumsuz yönde etkileyen Şiddetin çözüm yollarının belirlenmesi için, bilimsel verilere dayalı olarak yetkililere ve araştırmacılara öneriler sunulması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Şiddet, saldırganlık, zorbalık, kurban, okul güvenliği, okul Şiddeti, lise.

Abstract

The purpose of this study is to investigate the opinions of the teachers, administrators and students about the sources of violence at high schools. In recent years, a perception as to the fact that the problems about increasing of the schools' safety day by day is under consideration. It is a phenomenon that a fear of violence at schools is increasing constantly. Coping with the violence at schools is the first thing that should be solved about the safety of schools. Because of the violence at schools, many members of the schools, especially the teachers don't feel safe themselves, and so they cannot focus on their work completely. Due to the violence, the individuals are exposed to both physical and emotional defects permanently. According to the results of the research, many young adolescents believe that the most effective way in the conflicting and solving problems is violence. We can say the reasons as the fact that a school should change students' behaviours in positive ways but it sometimes turns out that some kids and young people are possibly criminal because of the changeable things at school. A much discussed subject is that violence starts with the family and becomes permanent, even as the teachers say "we can't control the kids in another way if they are used to be beaten in the family". Those who are exposed to violence (victims) come across the danger of maladjustment for a short and long time. In this research, it is given place to the results of "Basic Prevent Survey" as to the study of violence at schools that was applied to the students, parents, headmasters and teachers applied to totally 237784 people in the centre of Konya and 31 districts of Konya in 2006-2007 Educational Year. By the help of this study, the question of violence and tyranny at schools is analysed conceptually about violence and tyranny, dealing with the risk factors about this subject and solution suggestions. To eliminate the violence and present adolescent much more qualified and much safer education, firstly, violence must be explicated, secondly causes must be investigated, and finally precautions must be handled under the view of these results. Thus, it is aimed to make suggestions based on scientific data to the administrators and researchers in order to determine the solutions to violence at schools which effects the quality of education and the climate of the school negatively.

Key words: *Violence, aggression, tyranny, victim, protect, school safety, school violence, high school.*

1. GİRİŞ

İnsanlar tarih boyunca çeşitli şekillerde şiddetle karşı karşıya kalmışlardır. Bu şiddet olaylarından en çok etkilenenler ise çocuklar ve gençler olmuştur. Son yıllarda Türkiye’de özellikle medyanın konuya yaptığı vurgunun artmasıyla okullarda yaşanan şiddete sıkça tanık olmaktayız (Çayırdag, 2006; Yeşildal, 2016). Şiddet, tüm ulusların yaşamında var olan, bütün sosyal meslekleri, yaş ve etnik grupları etkileyen, çağımızın en kontrol dışı sosyal olgularından biridir. Şiddet, insan hayatının her alanında var olan evrensel bir olgudur. Onun evrenselliği, kişiye ve topluma yönelik zarar verici niteliğinden kaynaklanır (Ayan, 2006:196; Dahlberg ve Krug, 2002; akt: Çifçi, 2010:14). Okullarda şiddet olgusu sadece ülkemize özgü bir durum değildir. Diğer ülkelerde de yaygın bir artış gözlenmektedir. ABD’de Ulusal Okul Birliği (National School Board Association) tarafından 700 okulun tarandığı bir araştırmada, okullardaki şiddetin beş yıl öncesine göre şimdilerde daha büyük bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır (Terzi, 2007). Uluslararası boyutta da okul ortamında şiddet bütün dünyayı meşgul eden bir sorun haline gelmiştir. Ne siyaseten ne eğitimle bu meselenin üzerine gereğince gidilmediği için, okulda şiddet artık günümüzde dünyanın kültürel geleceğini de tehdit ediyor (Debarbieux, 2009).

Günümüzde okullarda yaygın bir şekilde varlığını sürdüren zorbalık, öğrencilerin fiziksel ve duygusal güvenlikleri için bir tehdit haline gelmiştir (Satan, 2011). Zorbalık ise okulda görülen şiddet davranışlarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Akranlar arasında zorba davranışlara maruz kalma konusunda birçok araştırmacı tarafından bu alanın öncüsü olarak kabul edilen Olweus (1993) zorbalığı, “*bir ya da daha fazla öğrencinin defalarca olumsuz davranışları sergilemesi*” olarak tanımlamaktadır. Zorbalık fiziksel saldırganlıkla sınırlı olmayıp, başkalarının duygularını incitme, başkalarını sözcüklerle, hareketlerle ya da sosyal olarak dışlama yoluyla güven ve öz-saygılarını sarsmak da zorbalığa dâhil edilebilir. Doğrudan ve fiziksel olarak nitelenen zorbalık vurma, çelme takma, eşyalara zarar verme gibi davranışları; doğrudan ve sözel olan zorbalık ise, isim takma ve alay etme gibi davranışları içerir. Okul ortamında, öğrenciler, sınıf arkadaşları, öğretmenler ve diğer yetişkinler tarafından kabul görmek, anlamlı ve önemli işler yaptıklarını ve önemli katkılarda bulduklarını bilmek ve kendi varlıklarının bu ortamda önemli gördükleri insanlar açısından değerli olduğunu hissetmek isterler. Öğrencilerin, bunu başarabilmek için, bireysel ya da grup olarak kendileri açısından önemli ve anlamlı bir role sahip olmaları gerekir. Kendini bulunduğu ortama, sınıfa ya da okula ait hissetmeyen öğrencilerin karşılanmayan ait olma ve sevgi ihtiyacı, davranış sorunlarına, öğrenme güçlüklerine ya da akademik sorunlara neden olabilmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi hem şiddet, hem zorbalık yapan ve hem de zorbalığa maruz kalan öğrencilerin bu durumdan dolayı gelecekte bir takım problemler yaşa-

maları muhtemeldir. Bu sebeple okullarda şiddet ve zorbalığın incelenmesi, mevcut durumun betimlenmesi ve önleme çalışmalarının yapılabilmesi büyük bir önem taşımaktadır.

2. AMAÇ

Bu çalışmanın amacı 2006-2007 Eğitim-Öğretim yılında Konya İl merkezi ve 31 ilçesinde uygulanan şiddete ilişkin “*Temel Önleme Anketi*” sonuçlarından hareketle, okullarda şiddet, risk faktörleri, koruma ve müdahale hizmetleri ve buradan hareketle kavramsal çözümleme yapmaktır. Bu bağlamda, öğretmen ve idarecilere, öğrencilere ve velilere ayrı ayrı “*Temel Önleme Anketi*” uygulanmıştır. Bu kapsamda

- Konya il merkez ve ilçelerinde elde edilen istatistiksel veriler
- Okullarda şiddet ve zorbalığa ilişkin kuramsal çerçeve
- Çocukları şiddete ve zorbalığa yönelten risk faktörleri, koruma ve müdahale hizmetleri
- Okul-şiddet ve zorbalık ilişkisi ve buna ilişkin öneriler ortaya konmuştur.

Sonuçta, Türk eğitim sistemi için bu kadar önemli olan okullarda şiddet olaylarının kaynaklarını tespit etmek ve alınacak önlemler ile ilgili yapılabilecek çalışmalara ışık tutmaktır. Öncelikle şiddetin kaynakları konusunda öğretmen, yönetici ve öğrenci görüşleri ile bu görüşler arasındaki farklar belirlenmeye çalışılmış, daha sonra da okullarda şiddeti önlemek ve okullarda şiddete çözüm bulmak adına çeşitli öneriler sunulmuştur. Dünya çapında hızla artan ve toplumsal bir sorun olan şiddetin irdelenmesi gerektiği düşünülerek çocukların ve gençlerin içinde bulunduğu risk boyutunu gerçekçi bir şekilde ortaya koymak, sağlıklı bilgiler toplamak ve bu bilgiler ışığında mevcut durum analizi yaparak çözüm önerileri sunmak amacıyla bu araştırma planlanmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

3.1. Şiddetin Tanımı

Şiddetin birçok tanımı yapılmıştır. Şiddet kelimesinin kökeni, Latince “*violentia*”dan gelmektedir. Violentia şiddet, “*sertlik, acımasız kişilik ve güç*” anlamlarına gelmektedir (Alkan, 2007). WHO’ya (Dünya Sağlık Örgütü) göre şiddet; “*bir bireyin yaralanma ve ölümüne neden olan ya da gelişmesini engelleyen fiziksel, psiko-sosyal ve cinsel olarak uygulanan kasıtlı davranışlar*”; Budak’a (2003) göre şiddet, “*düşmanlık ve öfke gibi saldırgan duyguların kişilere veya nesnelere yönelik olarak yıkıcı fiziksel güç kullanımı yoluyla dile getirilmesi*”; Köknel’e (2006) göre şiddet, “*aşırı duygu durumu, bir olgunun yoğunluğu, sertliği, kaba ve sert davranışı, beden gücünün kötüye kullanılması, bireye ve topluma zarar veren etkinlikleri*” kapsamı gerektiğine değinmektedir.

Şiddet içerikli davranışlar arasında öfke patlamaları, vurmak, tekmelemek, itmek, yaralamak, kavgatmak, başkaları ile ilgili tehditler savurmak ya da yaralamaya

çalışmak, hayvanlara yönelik acımasız davranışlar, yangın çıkarmaya teşebbüs etmek ve eşyalara bilerek zarar vermek, cinayet, hırsızlık, soygun, tecavüz, soykırım vb. suç sayılan şiddet örnekleri vardır (Kocacık, 2001; Ayan, 2006; Alkan, 2007).

3.2. Şiddetin Türleri

Uygulanışına göre şiddeti; fiziksel, duygusal, ekonomik, ihmal ve istismar şeklinde gruplandırılabilir. Bilinen başlıca şiddet türleri şunlardır:

- **Fiziksel şiddet:** Bedende acı, yara, iz, ya da sakatlık veya ölüme sebep olabilen şiddet türü.
- **Sözel şiddet:** Küfür, kötü söz, tehdit, hakaret, alay etme, korkutma vb.
- **Duygusal şiddet:** Duygusal boyutta strese neden olabilen, özgüveni sarsabilen, nevroz ya da psikoz yaratabilen şiddet türü.
- **Cinsel şiddet:** Kişinin cinsel kimliğini tehdit ya da tahrip eden şiddet türü.
- **Ekonomik şiddet:** Temel ihtiyaçlardan yoksun bırakma, parasını zorla alma vb.
- **Mobing:** İş yerinde psikolojik baskı, korku, yıldırma vb. uygulamak.

3.3. Okulda Şiddet

Furlong ve Morrison'a (2002; akt: Parlador, 2009:38) göre okulda şiddet; "*okul iklimi üzerinde olumsuz sonuçlar üreten, öğrencilerin öğrenme süreçlerine zarar veren, onların gelişimlerini engelleyen saldırgan ve suç benzeri davranışlar*" anlamına gelmektedir Okullarda şiddet, çocukları hem duygusal hem de fiziksel olarak tehdit eden ve onlara zarar veren geniş bir davranışlar yelpazesini içermektedir. Bu davranışlar: sözel ve duygusal istismar, doğrudan ve dolaylı tehditler, hırsızlık, mala zarar verme, cinsel taciz, hafif boyutta ya da daha sert fiziksel saldırı ve her türlü silahla yapılan tehdittir. Öğretmenlerin, okul idarecilerinin kullandığı şiddet, ayrıca öğrencilerin birbirleri arasında ve okul görevlilerine karşı uyguladığı şiddet bu kapsamda ele alınır. Okul içi şiddet, erişkinlerin tepkisel yaşamının en açık bir şekilde görünen şekillerinden biridir (<https://tr.wikipedia.org>).

Okulda şiddet, okul danışmanına küfür etmekten, okul yöneticisine fiziksel zarar vererek sözlü tehditte bulunmaya, başka bir öğrenciyi okul koridorunda iterek düşürmeye, okulun servis sürücüsüyle kavga etmeye ya da bir öğretmeni tabancayla ya da bıçakla yaralamaya veya öldürmeye kadar uzanan farklı biçimlerde görülebilir. Okulun eğitim misyonunu ihlal eden, güven ortamını tehdit eden, okuldaki kişilerin can ve mallarını hedef alan saldırganca eylemlerdir. Okulun sahip olduğu kaynaklar, okul içi ilişkiler dokusunun niteliği, yönetim anlayışı ve de öğretmenin sınıf içi eğitim etkinliklerinin yapısı okulun amaçlarını ve iklimini etkilemektedir (Celep, 2008). Dönmez'e (2008) göre, öğretmenin öncelikli görevi, öğrenciyi sevmek değil, onun kişiliğine ve haklarına saygı göstermektir.

Okullarda Şiddet saldırganlıktan türetilmiş olup diğer bireyleri (2001, Hoang) inciten ve tehdit eden kabul edilemez bir sosyal davranıŐtır. AŞağıdaki Şekillerde okullarda görünebilir: Okul personeli veya başka bir öğrenci üzerinde bir fiziksel veya sözlü saldırı, tecavüz ya da tecavüz giriŐiminde ya da zarar veya silah ya da bıçak (DiCanio 1993 ile bir öğretmen ya da başka bir öğrenciyi öldürme, uyuŐturucu ya da alkol kullanarak, bir tabanca ile bir başka tehdit; Goldstein, 1994; Miller, 1994; akt: Yavuzer, Gündoğdu ve Dikici, 2009:30).

Perry'e (2001) göre, aşağıdaki özelliklere sahip çocuklar Şiddete baŐvurma bakımından risk altındadırlar:

- Saldırđan ve tepkisel olanlar ve dürtülerini kontrol edemeyenler
- Okulda sosyal etkinliklere katılmayıp, dıŐarıda kalanlar
- Derslerinde sorun yaşayan başarısız öğrenciler
- ParçalanmıŐ aileden gelen çocuklar
- Çocuğa nasıl davranması gerektiğini bilmeyen ailelerin çocukları
- Evde Şiddete uğrayan ve Şiddete Şahit olanlar
- Geçmişinde çocukluk istismarına uğrayanlar

Okullarla ilgili pek çok faktör çocukların suça bulaŐmasına neden olmaktadır:

- Negatif okul iklimi
- Müfredat programından kaynaklanan sorunlar
- Kalabalık okul ve sınıflar
- Öğretimdeki kalitesizlik
- Tutarsız sınıf yönetim uygulamaları
- Sınıfların oluŐturulmasında irksal ayrımlar
- Başarılı olma baskısı sonucu ortaya çıkan stres
- Çalışma yöntemlerinin çocuk tarafından anlamsız bulunması
- Öğretmen öğrenci ilişkilerinde öğretmenin baskın olması
- Öğretmenler tarafından uygulanan fiziki cezalar.

Yapılan bir Gallup araŐtırmasına göre, halkın okullardaki Şiddetin nedenine ilişkin olarak okullardaki çatıŐmalarla baş etmede okul çalışanlarının yetersiz olması bulunmuştur. Okullarda en çok gözlenen saldırganlık ifadesi, kavga etme, kavgayı baŐlatma, kavgayı sürdürme biçimindedir. Tehdit, saldırganlık ve öfke içeren davranışların sergilenmesi olarak tanımlanabilecek kavgalar genellikle taraflar sorunu birbirlerinin bakış açısından görmedikleri zaman ortaya çıkmaktadır. Bu kişiler birbirleriyle iletişim kurmaktan kaçınmakta, konuŐmak, birbirlerini anlamaya çalışmak yerine dayatmacı bir tutum içerisinde saldırgan davranışlarda bulunmaktadırlar. Okul

ve şiddet ilişkisi üzerinde fikir ileri süren çok sayıda insan son dönemlerde şiddet olaylarının artışı, kitle iletişim araçlarındaki şiddet içerikli program, dizi veya filmleri sorumlu tuttıkları bilinmektedir. Bu çerçevede çok sayıda yönetici, öğretmen ve öğrenci; okullardaki şiddet olaylarının nedenlerine ilişkin olarak çocukların özellikle izledikleri filmlerin kahramanlarına öykündükleri ve okulda akran grupları içerisinde söz konusu bu kahramana/kahramanlara özgü bir tavır ve dil geliştirdiklerini yaygın olarak belirtmişlerdir (Kızmaz, 2006; akt: Parlador, 2009:36). Okullarda yaşanan çatışmaların bir diğer nedeni de; öğrencilerin içinde buldukları döneme özgü yaşadıkları değişimlerdir. Ergenlik döneminde kişinin hem kendi içinde hem de çevresiyle çatışmalarının arttığını belirtmiştir. Ergenlerin farklı nedenlerle öfke duygusu yaşamaması, öfke duygusunun ifadesinde saldırganlığı seçmesi, bunun sonucunda da yaşanan çatışmaların sayısında bir artış ve çözümlenemez bir noktaya doğru gidişin olması ergenlik dönemindeki temel sorunlar arasında gösterilebilir (Dusek (1987; akt: Gündoğdu, 2010:259).

T.B.M.M. Çocuklarda ve Gençlerde Artan Şiddet Eğilimi ile Okullarda Meydana Gelen Olayların Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu (Türkiye’de Ortaöğretime Devam Eden Öğrencilerde Şiddet ve Bunu Etkileyen Etmenlerin Saptanması-Şubat 2007) araştırmasında, tüm ülke düzeyinde 261 okulda, toplam 26677 öğrenci üzerinde anket yapılmıştır. Gençlere fiziksel, duygusal, sözel ve cinsel şiddet tanımları verildikten sonra son üç ay içinde şiddetle karşılaşma durumları sorulmuştur. Yapılan bu araştırmanın sonuçlarına göre; “Gençlerin %22’si fiziksel şiddet ile karşılaştığını, %35,5’i ise fiziksel şiddet uyguladığını, %53’ü sözel şiddet ile karşılaştığını, %48,7’si ise sözel şiddet uyguladığını, %36,3’ü duygusal şiddet ile karşılaştığını, %27,6’sı ise duygusal şiddet uyguladığını, %15,8’i cinsel şiddet ile karşılaştığını, %11,7’si ise cinsel şiddet uyguladığını belirtmiştir (Özcebe, Ulukol, Mollahaliloğlu, Yardım, Karaman, 2008).

3.4. Zorbalık nedir?

Zorbalığın birçok tanımı yapılmıştır. Roland’a (1989:151) göre zorbalık, “uzun süreli ve sistematik olarak, olaylar sırasında kendini savunamayan bir kişiye karşı, bir başka kişi ya da kişilerce fiziksel ya da psikolojik şiddet uygulanması”; Besag’a (1995:4;akt:Çayırdağ, 2006:11) göre, “güçlü durumdaki bir kişi ya da kişilerin kendi kazançları ya da keyifleri için karşı koyma gücü olmayanlara sıkıntı vermek niyeti ile fiziksel ya da psikolojik, sosyal ya da sözel olarak tekrarlanan saldırısı”, Olweus’a (1993:9) göre, “bir kişinin başka bir kişi ya da grup tarafından sürekli ve uzun süreli olarak olumsuz hareketlere maruz kalması”; Harris ve Petrie’ye (2003; akt: İrfaner; 2009:6) göre, “daha güçlü tek bir öğrencinin ya da bir grup öğrencinin kasıtlı olarak zarar verici saldırgan davranışları daha güçsüz bir diğer öğrenci ya da öğrenci grubuna kışkırtıcı bir neden olmaksızın uygulaması”; Yeşildal’a (2005:285) göre ise, “bir başka kişiye karşı kötü niyetli olarak yapılan, kin güden, düşmanlık içeren, gaddarca, küçük düşürücü, sürekli ya da tekrarlayan yıkıcı davranışlardır” şeklinde tanımlanmıştır.

Zorbalıkla ilgili tanımların birleştiği temel noktalar şunlardır:

1. Zorbalık bir defada son bulan bir tartışma değil, uzun süreli devam eden bir eylemdir.
2. Zorbalık aynı güçteki arkadaşların kavgası değildir. Zorba ile mağdur arasında mağdurun aleyhine bir güç dengesizliği vardır.
3. Zorbalık sadece fiziksel şiddet davranışlarını içermez. Aynı zamanda sözel ya da psikolojik de olabilir (Çayırdag, 2006: 11).

3.5. Zorbalığın Sebepleri

Zorbalık olayları tüm dünya ülkelerinde gittikçe büyüyen bir sorundur. Ancak bu olayları sadece öğrencilerin aralarındaki şakalaşmalar veya okulların oyun alanlarında ortaya çıkan basit durumlar olarak görmemek gerekir. Hoover ve Oliver (1992) tarafından, zorbalığa uğramanın temel sebepleri ile ilgili yapılan bir araştırmada şu sonuçlar elde edilmiştir:

Tablo 1: Zorbalığa Uğramanın Temel Sebepleri

Öncelik sırası	Erkekler	Kızlar
1.	Grupla uyum içerisinde olmamak	Grupla uyum içerisinde olmamak
2	Fiziksel olarak güçsüz olmak	Çirkin olmak (yüz güzelliğinin fazla etkileyici olmaması)
3	Huysuz bir karaktere sahip olmak	Sık sık ağlamak ve fazla duygusal olmak
4	Arkadaşlarının olmaması antisosyal olmak	Aşırı şişman olmak
5	Kıyafetler	Notlarının diğer arkadaşlarından daha iyi olması (ders başarısı)

Mccabe ve Martin (2005)'e göre ise zorbalığın sebepleri:

- 1- Sosyal sebepler (yetiştirildiği ortam, mahalle, muhit ve kitle iletişim araçları)
- 2- Arkadaş çevresi (çeteleşme ve okul arkadaşlığı)
- 3- Yetiştirilme ortamı (aile ortamı, aile bireyleri arasındaki ilişki)
- 4- Okul ortamı (öğretmen-idareci yaklaşımı, akademik başarının getirdiği yarış ortamı) olarak sıralanabilir.

Okullarda öğrencilerin birbirlerine karşı kullandıkları zorbalık olaylarına karşı ilginin 80'li yılların başından itibaren arttığı görülmektedir. Okulda zorbalığın ne kadar hâkim olduğunu belirlemenin en iyi yolu öğrencilerle bire bir görüşme yapmaktır. Çünkü mağdur konumundaki öğrenciler, bunu toplum içerisinde söylemekten çekinirler. Bu çekincelerinin en önemli sebebi, kendilerine zarar veren kişilerin bu zararlarını daha da arttırmalarından dolayı duydukları kaygıdır. Öğrenciler zorbalığı

genellikle sadece fiziksel zorbalık olarak algılandılar. Hakaret etme, dalga geçme gibi sözel olan eylemleri ise genellikle şaka olarak nitelendirirler (Hoover ve Oliver, 1996; akt: Çayırdağ, 2006: 28). Günümüzde ergenlerdeki saldırgan davranışların bireysel ve çevresel özelliklerin bileşimi sonucunda oluştuğu görüşü yaygındır. Ergen davranışlarının odaklandığı temel alanlardan biri arkadaş ve akranlarıyla ilişkileridir. Akran baskısı olumlu etkilerden olumsuz ya da suçlu davranışlara kadar uzanabilir (Yavuzer, Karataş, Civilidağ, A. & Gundogdu, 2014:76).

Zorbalık eylemi sırasında taraflardan biri güçlü ve avantajlı, diğeri ise zayıf ve savunmasızdır. Bununla beraber zorbalık eyleminin gerçekleşmesi için mağdur kişinin daha önce bir eylem yapmış olmasına gerek yoktur. Çünkü bu karşılıklı bir kavga değil daha çok dengesiz ve tek yönlü bir şiddet göstergisidir. Bunun da ötesinde tek yönlülük hep güçlüden zayıfa şeklinde olmaktadır (Henkin, 2005; Macklem, 2003; McCabe ve Martin, 2005; Harris ve Petrie, 2003; akt: İrfander, 2009:26).

Harris ve Petrie (2003)'e göre zorbalık iki şekilde kendini göstermektedir:

1. Doğrudan Zorbalık: Alay etmek, sataşmak, isim takmak, haksızca eleştirmek, tehdit, terbiyesiz işaretler, tehditkâr bakışlar, vurmak, silah kullanmak ya da kullanmakla tehdit etmek, başkasının malını çalmak ya da saklamak vb...

2. Dolaylı Zorbalık: Başkalarını kişiyle alay etmesi ya da kişiye sataşması konusunda etkilemek, başkasını kişiye aşağılayıcı isimler takması konusunda etkileme, başkalarını kişiyi haksızca eleştirmesi konusunda etkileme, başkaları hakkında dedikodular çıkarma, isimsiz telefon aramaları, kişi ya da kişileri isteyerek görmezden gelmek, birisine fiziksel olarak zarar vermesi konusunda başkalarını etkilemek, diğerlerini isteyerek grup dışı bırakmak.

3.6. Okulda Şiddet ve Zorbalığı Önleyici Tedbirler

Okulların amaçlarına ulaşabilmesi ilk başta yapılması gereken suç ve şiddetten uzak ortamlar oluşturmaktır. Okuldaki şiddetin veya öğrenciler tarafından gerçekleştirilen şiddet olaylarının önlenmesi veya engellenmesi çerçevesinde yapılması gerekenler genel olarak şunlardır:

- a) Öğrencilerin okula olan bağlılıklarının artırılması
- b) Öğrenciler ile okul personeli veya öğretmenlerinin birlikte yürütecekleri sosyal sorumluluk projelerinin geliştirilmesi
- c) Problemlili öğrencilerin ailelerine rehberlik hizmetinin verilmesi
- d) Medyanın, şiddet görüntüleri konusunda duyarlı bir yayıncılık anlayışı içerisinde hareket etmesi şeklinde belirtilebilir (Parladır, 2009:57).

Şiddete karşı alınacak önlemlere ilişkin birincil korunmada, öncelikle şiddetin hoş görülmediği bir ortamın oluşturulması, işyerinde meydana gelen şiddet olaylarının, şiddet türüne bakılmaksızın suç sayılması, bunun için gerekli yasal altyapının oluşturulması gerekmektedir (Dursun, 2012; www.okuldaşiddet.net). Saldırganlığı

önlemeye yönelik yapılan çalışmalarda akran baskısıyla baş etme becerileri ve hayır diyebilme becerilerinin kazandırılması oldukça önemlidir. Uygulamalarda bu becerilerin de okullarda saldırganlık ve şiddeti önleme çalışmaları kapsamına alınması önerilebilir. Ayrıca, ergenlerin işlevsel olmayan ve saldırganlığı tetikleyen otomatik düşüncelere ilişkin farkındalık kazanması ve bu düşüncelerini değiştirebilmesi için bilişsel-davranışçı tekniklerin kullanılması önerilebilir (Yavuzer, Karataş, Çivilidağ ve Gündoğdu, 2014:61-78).

- ABD’de yapılan bir araştırmada, okullarda şiddeti önlemede en çok kullanılan yöntemlerin sıfır tolerans programı (%79.3) ve arabuluculuk gibi çatışma çözümleme programları (%65.2) olduğu sonucuna varılmıştır.
- Okulda şiddet olaylarının ortaya çıkmadan önce proaktif bir yaklaşımla önlenmesi ve şiddeti önleyici gerekli tedbirlerin alınması gerekir.
- Şiddetin önlenmesi için okulda, öğretmen, öğrenci, veli ve diğer okul personeli arasında açık bir iletişim ve işbirliği önemli görülmelidir.
- Okul çalışanlarıyla, öğrenciler arasında güven verici ve destekleyici bağların kurulması, okullardaki şiddeti önlemede önemli bir husustur.
- Suç ve şiddet olaylarının çoğunda erken tanıma ve uyarı işaretleri görülür. Çocukların, buldukları ortam içinde gözlenmeleri, onların davranışlarındaki değişimin fark edilmesine ve problem çıkarabilecek çocukların belirlenmesine yardım edebilir.
- Okul etkinlikleri, temelde sevgi, kabul görme, kontrol, özgürlük ve eğlence ihtiyaçlarının doyurulmasına yönelik olmalıdır.
- İşbirliğine dayalı öğrenmeye önem verilmelidir.
- Öğretmenler, öğrencilerinin birbirinden farklılık gösteren ve doyurulma biçimleri de farklı olan ihtiyaçlarını, bireysel farklılıklarına uygun olarak doyumalarına olanak vermelişler.
- Öğrenciler, kendilerini ifade etmeye cesaretlendirilmeli ve görüşleri dikkatlice dinlenmelidir.
- Öğretmenler, baskıcı cezalandırma yöntemlerinden kaçınmalıdırlar.
- Öğrencilerin kişisel yaşantılarına ilgi gösterilmelidir.
- Açık, tutarlı ve objektif sınıf kuralları belirlenmelidir (Korkut, 2004).

3.7. Şiddet ve Zorbalık Sonucunda Kurbanlarda Görülen Muhtemel Davranışlar

Şiddet ve zorbalık sonucunda kurbanlarda görülen muhtemel davranışlar arasında; “Benlik saygısının azalması, kendine güvensizlik, kendini suçlama, diğer bireylere güvenme ve sevme becerisinden yoksunluk, öfke ve intikam duyguları, pasif ya da içe kapanma davranışları, okuldan kaçma davranışı, bazı kronik hastalıkların

oluşumuna, okulu sevmeme, korku ve endişe, başarı düşüşü, devamsızlık artışı, kaygı, kızgınlık ve çaresizlik duyguları, depresyon, intihara kalkışma, okulda zorbalığın olduğu yerlerden kaçma, uyku problemleri ve alt ıslatmaya neden olma, fiziksel, ruhsal ve duygusal gelişimde gecikmeler, baş ve karın ağrıları, madde kullanımı, İlişkilerin bozulmasına ve eğitimle döneminde yaşanan problemler nedeniyle meslek seçeneğinin azalması vb.” durumlar görülebilmektedir. Mağdurların özelliklerine bakıldığında genellikle güvensiz, endişeli, çekingen, benlik saygıları düşük ve diğer çocuklar tarafından dışlanmış çocuklar oldukları görülmektedir. Bu grup mağdurlar “pasif-uyusal mağdur” olarak isimlendirilir Kimi çocuklar ise mağdur rolünü arkadaşlar arasında kabul görmek ve sevmek için kullanırlar. Bunlar sınıfın maskotlarıdır ve grup içerisinde yer alabilmek için rahatsız edici davranışlara katılırlar. Bu tür mağdurlara “gönüllü mağdur” ismi verilmektedir (Olweus, 1993: 30-35). “Sahte mağdurlar” olarak adlandırılan gruptaki çocuklar ise diğer çocuklardan gereksiz yere şikayetçi olurlar. Bunlar dikkat çekmek için ağlar ve diğer mağdurlardan farklı olarak uğradıkları zorbalığı gizlemek yerine açıkça ifade ederler (Besag, 1995: 14).

Öğrencilerin en az %10’u yaşamlarının bir döneminde zorba ya da mağdur olarak zorbalıkla karşı karşıya kalmışlardır (Besag, 1995:10). Şiddet olayına etki eden pek çok etmen üzerinde durulurken, geçmişinde şiddet davranışı bulunanların, alkol madde kullanımı, psikiyatrik hastalığı veya kişilik bozukluğu olanların şiddet kullanma potansiyelinin yüksek olduğu belirtilmekte, ayrıca yaş, cinsiyet, kalabalık, gürültülü ortamların ve sağlık ekibi ile yaşanan iletişim güçlüklerinin şiddet olaylarında etkili olduğu öne sürülmektedir (Kessinger, 2000; Calabro, 2007; Seibel, 2007; Nicholls ve ark., 2009; akt:Yeşilbaş, 2016:45).

Ciddi durumda zorbalığa maruz kalan çocukların %6’sı ve ara sıra zorbalığa maruz kalan çocukların %18’i başkalarına zorbalıkta bulunmaktadır. Zaman zaman mağdur, zaman zaman da zorba konumunda olan bu çocuklara “zorba mağdurlar” denilmektedir. Sayıları az olan bir grup mağdur ise “kışkırtıcı (provokatör) mağdur” olarak nitelendirilmektedir. Bu çocukların mağdur olarak seçilmesinde genellikle sınıf arkadaşları tarafından davranışlarının kışkırtıcı olarak algılanması yatar (Olweus, 1995: 35-37). Zorba çocukların bir kısmında da kendilerine güvensizlik görülmektedir. Bunlar diğer zorbalara oranla daha az sevilirler. Ashında korkak bir kişilik özelliği gösteren bu çocuklar “endişeli zorba”dır (Çayırdağ, 2006:12).

Brockenbrough, Cornell, Loper (2002)’e göre, okullarda şiddete maruz kalan ve tekrarlanan şiddet davranışları çocuğun duygusal ve sosyal gelişimi üzerinde zararlı etkiler yapmaktadır. Kurbanlar, şiddet görmeyen çocuklara göre daha yüksek seviyede kaygı ve depresyon duyguları yaşarken, daha düşük seviyede kendine güven davranışları göstermişlerdir. Okullarda şiddetin kurbanları öğretmenlerine karşı negatif tutumlar sergileyebilirler ya da okula devam sorunları yaşayabilirler.

4. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, bilgi toplama aracının geliştirilmesi, verilerin toplanması ve toplanan verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

4.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma genel tarama modellerinden survey türünde bir araştırmadır. Ortaöğretim okulu öğretmen, yönetici ve öğrencilerin okullarda Şiddetin kaynaklarına ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bu araştırma, tarama modelindedir. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir. Tarama modelleri, “geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu Ģekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Bu modelde önemli olan, var olanı değiştirmeye kalkmadan gözlemleyebilmektir (Karasar, 1994).

Bu araştırmada, Konya merkez ve ilçelerinde orta öğretimde öğrenim görmekte olan 9. 10. ve 11. sınıf öğrencilerinin, bu okullarda görev yapan idarecilerin ve öğrenci velilerinin Şiddete ilişkin görüşleri ve Şiddetin nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Bu çalışmanın araştırma grubunu Konya merkez ve 31 ilçesi oluştırmaktadır. Konya ilinde risk faktörlerinin tespit edilerek uygun müdahale hizmetlerinin planlanması ve uygulamasına yönelik yapılan ‘Temel Önleme’ Anketi” çalışmasına; kız öğrencilerden 63575 (%26.73) öğrenci; erkek öğrencilerden 57071 (%24.00) olmak üzere toplam 120646 öğrenciye, 101545 (%42.70) veliye ve 15593 (6.55) idareci öğretmenlerden kişiye uygulanmıştır. Araştırmaya katılan denek sayısı toplamda 237784 kişidir. Her üç grup için ayrı ayrı hazırlanmış olan “Temel Önleme Anketi” gruplara uygulanmıştır.

Araştırma grubunun özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Örnekleme Oluştıran Öğrenci, Öğretmen ve İdareci ve Velilerin Dağlımı

			N	f(%)
Öğrenciler	Cinsiyet	Kız	63575	26.73
		Erkek	57071	24.00
İdareci ve öğretmenler			15593	6.55
Veliler			101545	42.70
Toplam			237784	%100

4.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, öğrenciler, idareci ve öğretmenler ve veliler için ayrı ayrı hazırlanmış olan, “Temel Önleme Anketi” kullanılmıştır. Anketler, Konya İl Milli Eğitim

Müdürlüğü tarafından oluşturulan, “Şiddetin Azaltılması ve Önlenmesi Kurulu” tarafından hazırlanmıştır. Anketler her üç grup için ayrı ayrı hazırlanmıştı ve her bir gruba ayrı ayrı uygulanmıştır. Hazırlanan Temel Önleme Anketlerinde Öğrenciler için 22, Veliler için 21, idareci ve öğretmenler için ise 11 soru vardır.

4.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bilimsel bilgi elde süreci olarak tanımlanan bilimsel araştırma, birbirini izleyen ve etkileyen adım ya da etkinliklerden oluşan sistematik bir süreçtir. Olaylar ya da değişkenler arasındaki ilişkiye dayalı fikirleri yansıtan soruların ya da hipotezlerin, soyut kavramlar yerine ölçülebilir, gözlenebilir değişkenler kullanılarak formüle edilmesi gerekmektedir (Büyüköztürk, 2007). Araştırma yöntem ve teknikleri, problemin tanımlanmasından çözümüne kadar olan tüm zihinsel çabaları ve rapor hazırlama dahil bunları somutlaştıran çeşitli teknikleri içerir (Karasar, 1995). Bu çalışmada, öğrencilerin, idareci ve öğretmenlerin ve velilerin şiddete ilişkin görüşleri uygulanan “Temel Önleme Anketi” ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Önce her okulun okul sonuç tabloları çıkarılmış olup, daha sonra ise ildeki genel sonuçları çıkarılmıştır. Elde edilen veriler excell programına aktarılarak her birisi önem derecesine göre madde madde, maddeler sıralanıp, yüzdeleri çıkarılmış ve analizleri yapılmıştır. Her üç grupta en çok tercih edilen ilk 5 madde değerlendirmeye alınmıştır.

5. BULGULAR

Temel Önleme Anketi uygulaması neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

5.1. Öğrencilere Uygulanan Temel Önleme Anketi Sonuçları

Öğrencilere uygulanan 22 maddelik Temel Önleme Anketi’nden elde edilen bulgulara göre en çok işaretlenen ilk 5 madde aşağıda verilmiştir.

Tablo 3: Temel Önleme Anketi Sonucunda Öğrencilerden Elde Edilen Bulgular

Madde No	Anket maddesi	N	f (%)
1.	İstediğim her tür TV programını ailemin kısıtlaması olmadan seyredebilirim.	35500	29.42
2.	Öğretmenlerimizin kırıcı söz ve hareketlerde bulunması olumsuz davranmama neden oluyor.	29100	24.12
3.	Bilgisayar oyunlarında en çok savaş ve dövüş içeren oyunları tercih ederim.	22046	18.27
4.	Çevremdeki insanlara karşı öfkemi kontrol edemiyorum, zaman zaman saldırgan davranışlarda bulunuyorum.	19000	15.74
5.	Ailemin beni anlamayacağını düşündüğümünden sorunlarımı paylaşmıyorum.	15000	12.43
Toplam		120646	%100

Tablo 3’de görüldüğü gibi, öğrencilerin 35500’i (%29.42) “İstedğim her tür TV programını ailemin kısıtlaması olmadan seyredebilirim” maddesini; 29100’u (%24.12) “Öğretmenlerimizin kırıcı söz ve hareketlerde bulunması olumsuz davranmama neden oluyor” maddesini; 22046’sı (%18.27) “Bilgisayar oyunlarında en çok savaş ve dövüş içeren oyunları tercih ederim” maddesini, 19000’u (%15.74) “Çevremdeki insanlara karşı öfkemi kontrol edemiyorum, zaman zaman saldırgan davranışlarda bulunuyorum” maddesini; 15000’i (%12.43) ise “Ailemin beni anlamayacağını düşündüğümünden sorunlarımı paylaşmıyorum” maddesini işaretlemişlerdir. Tablo 3’teki verilere genel olarak baktığımızda ise, burada ilk sırada sosyal medyanın (TV, İnternet, bilgisayar oyunları vb.) bireyler üzerindeki yıkıcı etkileri açıkça görülmektedir. Sürekli şiddet filmleri izleyen ve şiddet oyunlarını oynayan bireyler model olarak kendilerine bunları almaktadır. Bu durum, Bandura’nın “Sosyal Öğrenme Kuramı” ile de doğru orantılıdır. Şiddet sosyal medyanın kontrollü kullanılması için bilgilendirmeler yapılmalıdır. Ayrıca, öğretmenlerin çoğunun, gelişim psikolojisi bilgisi bilgilerinin yeterli olmadığını görülmektedir. Bu nedenle MEB’in acil ve ciddi bir öğretmen yetiştirme politikasına ihtiyacı vardır. Bu durum eğitimciler tarafından da sık sık dile getirilmektedir. Son sırada ise, bireylerin aileleri tarafından anlaşılmadıklarını düşünmesi, ailelerin gelişim psikolojisi bilgilerinin yeterince olmadığını göstermektedir. Bu dönemde, “empati, şartsız kabul ve spontanlık (doğallık)” çok önemlidir. Yani, Hümanist Kuram’ın bilgileri ile yetişkinlerin donatılması önem arz etmektedir.

5.2. Velilere Uygulanan Anket Sonuçları

Velilere uygulanan 11 maddelik Temel Önleme Anketi’nden elde edilen verilerden en çok işaretlenen ilk 5 madde aşağıda verilmiştir.

Tablo 4: Temel Önleme Anketi Sonucunda Velilerden Elde Edilen Bulgular

Madde No	Anket maddesi	N	f(%)
1.	Şiddet içerikli TV dizileri, filmler ve bilgisayar oyunlarının çocuğumun problem davranışlar göstermesinde etkili olduğunu düşünüyorum.	35300	34.76
2.	Veli olarak okulla yeterli işbirliği içinde olmadığım için çocuğumun olumsuz davranışlar göstermesinin kolaylaştığını düşünüyorum.	20200	19.89
3.	Ailemizin geçim sıkıntısı içinde olmasının (Yoksul olmamız ve sosyal güvencemizin olmaması) çocuğumuzu olumsuz etkilediğini düşünüyorum.	17400	17.13
4.	Çevremizdeki zararlı madde kullanımı, şiddet, olumsuz arkadaş grupları çocuğumda problem davranışlara neden oluyor.	15500	15.26
5.	Anne-baba olarak, etkili iletişim kuramamız çocuğumuzun evden uzaklaşmasına ve zaman zaman olumsuz davranmasına neden oluyor.	13145	12.94
Toplam		101545	%100

Tablo 4’de görüldüğü gibi, velilerin 35300’i (%29.42) “Şiddet içerikli TV dizileri, filmler ve bilgisayar oyunlarının çocuğumun problem davranışlar göstermesinde etkili olduğunu düşünüyorum.” maddesini; 20200’u (%19.89) “Veli olarak okulla yeterli işbirliği içinde olmadığım için çocuğumun olumsuz davranışlar göstermesinin kolaylaştığını düşünüyorum” maddesini; 17400’si (%18.27) “Ailemizin geçim sıkıntısı içinde olmasının (Yoksul olmamız ve sosyal güvencemizin olmaması) çocuğumuzu olumsuz etkilediğini düşünüyorum” maddesini, 13145’u (%12.94) “Anne-baba olarak, etkili iletişim kuramamız çocuğumuzun evden uzaklaşmasına ve zaman zaman olumsuz davranmasına neden oluyor” maddesini; 13145’i (%12.94) ise “Anne-baba olarak, etkili iletişim kuramamız çocuğumuzun evden uzaklaşmasına ve zaman zaman olumsuz davranmasına neden oluyor” maddesini işaretlemiştir. Tablo 4’teki verilere genel olarak baktığımızda, Tablo 3 ile oldukça benzerlik göstermektedir. Velilerde, çocuklarının bilgisayar, internet, Tv. Vb şeylerle çok fazla zaman geçirdiklerini, buradan kötü etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca, yeterince iletişim kuramadıklarını da itiraf etmişlerdir. Bu durum, iletişim psikolojisinin verilerinden yeterince bilgi sahibi olmadıklarını göstermektedir. Velilere yönelik, “etkili iletişim” konusunda seminerlerin düzenlenmesi faydalı olacaktır. Ayrıca, veliler 3. sırada ekonomik durumlarının yeterli olmadığını, geçim sıkıntısı içerisinde olduğunu söylemeleri de başka bir nedendir.

5.3. İdareci ve Öğretmenlere Uygulanan Anket Sonuçları

Tablo 5: Temel Önleme Anketi Sonucunda İdareci ve Öğretmenlerden Elde Edilen Bulgular

İdareci ve Öğretmenlere uygulanan 21 maddelik Temel Önleme Anketi’nden elde edilen bulgulara göre en çok işaretlenen ilk 5 madde aşağıda verilmiştir.

Madde No	Anket maddesi	N	f (%)
1.	Ailelerin çocuklarının fiziksel ve psikolojik gelişimleri hakkında bilgi sahibi olmamaları-Olumsuz aile tutumları otoriter, ilgisiz, tutarsız vb.	5800	%37
2.	Ailenin ekonomik durumunun düşük olması ve sosyal güvenlik haklarının olmaması	4500	%28
3.	Çocuğun ya da gencin akademik başarısının düşük olması ya da ilgisinin olmaması	2350	%15
4.	Çocuğun ya da gencin kendini ifade edebileceği, ilgi ve yeteneklerini gösterebileceği ortamların olmaması)	1943	%12
5.	Çocuğun ya da gencin okuldan kaçıp internet kafe ve kahvehaneye gitmesi	1000	%6
Toplam		15593	%100

Tablo 5’de görüldüğü gibi, idareci ve öğretmenlerin, 5800 kişi (%37) “Ailelerin çocuklarının fiziksel ve psikolojik gelişimleri hakkında bilgi sahibi olmamaları-Olumsuz aile tutumları otoriter, ilgisiz, tutarsız vb.” maddesini; 4500 kişi (%28)

“Ailenin ekonomik durumunun düşük olması ve sosyal güvenlik haklarının olmaması” maddesini; 2350 kişi (%15) “Çocuğun ya da gencin akademik başarısının düşük olması ya da ilgisinin olmaması” maddesini; 1943 kişi (%12) “Çocuğun ya da gencin kendini ifade edebileceği, ilgi ve yeteneklerini gösterebileceği ortamların olmaması” maddesini ve 5. Sırada ise 1000 kişi (%6) Çocuğun ya da gencin okuldan kaçıp internet kafe ve kahvehaneye gitmesi” maddelerini işaretlemişlerdir. Tablo 5’e genel olarak baktığımızda ise, idareci ve öğretmenler, velilerin çocukları ile yeterince ilgilenmediklerini söyleyerek suçlu velilere yüklemişlerdir. Velilerin okula gelmesi için ortam, zemin ve mekân oluşturulması da elbette idareci ve öğretmenlere düşmektedir. Ayrıca öğretmen ve idarecilerde veliler gibi ekonomik durumların yetersizliği üzerinde durmuşlardır. Ayrıca, idareci ve öğretmenler, derslerin öğrencilerin ilgilerini çekmediğinden, öğrencilerin derslerden ve okuldan kaçıp internet kafe vb. yerlere gittiklerini söylemişlerdir. Öğrencilerin ilgi ve yetenekleri dikkate alınmamakta, okulda verilen ders ve konuların çoğu, öğrencilerin ilgisini çekmemektedir. Neticede, bu olumsuz durumlar, öğrencilerde yanlış davranışlara yönelmelerine yol açmaktadır.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Öğrenciler, idareci ve öğretmenler ve veliler üzerinde yapılan “Temel Önleme Anketi” sonuçlarına göre; öğrencilerin çoğunluğu, “TV dizilerinin etkisi altında kaldığını, öğretmenlerin olumsuz sözlerinden etkilendiklerini, bilgisayar oyunlarında Şiddet içeren oyunlar oynadıklarını, öfkelerine hâkim olamadıklarını, ailelerinin kendilerini anlamadıklarını” belirtmişlerdir. Veliler ise “çocuklarının TV dizilerinden olumsuz etkilendiklerini, velilerin okulla yeterince işbirliği yapamadıklarını, ekonomik sıkıntılarının olduğunu, çevrede zararlı maddelerin kullanımının yaygın olduğunu ve aile içi iletişimin yetersizliğini” belirtmişlerdir. İdareci ve öğretmenler ise, “ailelerin çocuklarının gelişimleri hakkında bilgi sahibi olmadıklarını, ailelerin ekonomik durumlarının düşük olmasını, öğrencilerin akademik başarılarının düşük olduğunu, öğrencilerinin yeteneklerini sergileyebilecekleri ortamların yetersiz olduğunu ve öğrencilerin internet kafe gibi yerlerde çok zaman geçirdiklerini” belirtmişlerdir.

Bu konuda ülkemizde ve yurt dışında birçok çalışma yapılmıştır. İldeniz (2015)’in Esenyurt ilçesinde farklı liselerde öğrenimlerine devam eden 169 kız, 249 erkek öğrenci üzerinde yaptığı araştırma bulgularına göre, Şiddet davranışlarında ailenin, öğretmenlerin ve okul idari kadrosunun, çevrenin, akran gruplarının, TV ve medyanın etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Parlador’n (2009) ortaöğretim okullarında Şiddetin kaynakları konusunda öğretmen, yönetici ve öğrenci görüşlerini belirlemeye yönelik yapmış olduğu araştırma bulgularına göre, öğretmenler, ‘Teknoloji kaynaklı risk faktörleri’ boyutunun Şiddet oluşumunda en etkili boyut olduğunu düşünürken; Şiddetin oluşumunda en etkili gördükleri madde ‘Öğrencilerin aile yaşantısının sorunlu olması’ maddesi çıkarken; yöneticiler, ‘Aile kaynaklı risk faktörleri’ boyutunun Şiddet oluşumunda en etkili boyut olduğunu, Şiddetin oluşumunda en etkili gördükleri madde ‘Toplumdaki ekonomik sorunlar maddesi; öğrencilere göre ise, ‘Öğrenci kaynaklı risk

faktörleri' boyutunun en etkili boyut olduğunu düşünürken; şiddetin oluşumunda en etkili gördükleri madde 'Öğrencinin kötü arkadaş çevresi' maddesi önde gelmektedir. Bu bulgular, bizim yaptığımız araştırma bulguları ile de benzerlik göstermektedir.

Yavuzer ve Gündoğdu'nun (2012) yapmış olduğu 43 öğretmen üzerinde yaptıkları "okulda şiddetin önlenmesinde öğretmenlerin sorumlulukları: Türkiye'de bir vak'a örneği" adlı araştırma bulgularına göre, öğretmenlerin okul şiddetin önlenmesinde kendi sorumluluklarının bilincinde olduğu tespit edilmiştir. Şiddetin önlenmesi için kendilerini sorumlu hissettikleri ve şiddetin nasıl önenebileceği konusunda bilgili olduklarını ifade etmişlerdir. "Memurlar.net" (2006) adlı internet sitesinde şiddet konusunda yapılan bir ankete 9 bin 683 kişi katıldı. "Son zamanlarda okullarda artan öğrenciler arasındaki şiddet olaylarını neye bağlıyorsunuz?" sorusu yöneltilerek, bununla ilgili, "Manevi değerlerdeki yozlaşma %55", "Aile içindeki eğitim yetersizliği %21", "Ceza kanunlarındaki yetersizlik %11", "Eğitimdeki yetersizlik %8.7", Güvenlik yetersizliği 1.5", "Diğer nedenler ise %1.9 olarak çıkmıştır. Yavuzer, Gündoğdu ve Dikici'nin (2009), "İlköğretimde ve liselerde öğretmenlerin karşılaştıkları şiddet türleri ve şiddetin nedenleri ve şiddet eylemlerinin önlenmesi konusunda 3397 öğretmen üzerinde yaptıkları çalışmanın verilerine göre, öğretmenler şiddeti; "bütün sözel veya fiziksel zarar verme davranışı olarak tanımlamışlardır. Ayrıca, öğretmenler, şiddetin temel sebebi olarak aile sebepleri olarak görmüşler, şiddetin önlenmesi için de okullarda daha etkili öğrenci hizmetleri danışmanlık hizmetlerini düşündürmektedirler ve disiplin yönetmelikleri önlenmesi olarak görmektedirler. Öztürk'ün (2011:6) işyerinde zorbalık olaylarının; hem buna hedef olan hem de gözlemleyen çalışanların işlemsel adalet, dağıtım ve etkileşim adaleti olarak ortaya çıkan örgütsel adalet algılamaları üzerindeki etkilerini ve bununla beraber söz edilen aktörlerin örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemelerindeki etkilerini incelediği araştırmanın bulgularına göre, 288 katılımcının yaklaşık üçte biri kendisini son altı ay içerisinde işyerinde zorbalık davranışına maruz kaldığını dile getirmiştir. Atik (2006)'in bir okulda 742 öğrenci üzerinde yapmış olduğu araştırmanın sonuçlarına göre, öğrencilerin %4.6'sı zorba, %21.3'ü kurban, % 6,5'i zorba/kurban, % 44,7'si hiç dahil olmayan ve % 22,9'u dahil olmayandır. Zorbalık davranışının türü açısından, zorbaların kullandığı en yaygın zorbalık türünün ve kurbanların en çok maruz kaldıkları zorbalık davranışının sözel zorbalık olduğu bulunmuştur. Çayırdağ'ın (2008) yaptığı araştırmanın bulgularına göre, zorbalık eğilimleri ve zorbalıkla baş etme düzeylerinin cinsiyet ve okul türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelendiğinde, hem zorbalık eğiliminin hem de zorbalıkla baş etme düzeylerinin kız ve erkekler arasında anlamlı derecede farklılaştığı görülürken, okul türü açısından zorbalıkla başa çıkma düzeyinde farklılık olmadığı saptanmıştır. İrfaner'in (2009) 673 öğrenci üzerinde yapmış olduğu araştırma bulgularına göre, öğrencilerin yarıya yakını en az bir veya iki kez zorbalığa maruz kaldıklarını bildirmişlerdir. Öğrenciler en çok duygusal zorbalığa, daha sonra sözel zorbalığa en son da fiziksel zorbalığa maruz kaldıklarını, en çok sınıf arkadaşlarının, daha sonra bir üst sınıftaki öğrencilerin zorbalıklarına maruz kaldıklarını, mekân olarak en çok

okul bahçesinde zorbalığa maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Zorbalığa maruz kalan öğrencilerin %24,5’u bu deneyimlerini arkadaşları ile %12,3’ü sınıf öğretmenleri ile ve sadece %8,4’ü aileleri ile paylaşmaktadırlar. Pişkin’in (2002) yapmış olduğu araştırma bulgularına göre, en zorba davranışlar, teneffüste ve sınıfta uygulanmaktadır. Öğrencilerin %44’ünün sözel, %30’unun fiziksel, %9’unun cinsel ve %1’inin de duygusal zorbalığa maruz kaldığını göstermiştir. Ayrıca, okulda zorbalık davranışı, ekonomik gelire göre değişmemektedir. Pişkin (2003)’in ilköğretim öğrencileri üzerinde yaptığı diğer bir araştırma sonucuna göre, kurbanların %99’unun bazı günler okula gelmekten korktukları sonucu elde edilmiştir. Yapılan araştırma sonuçlarını cinsiyete göre değerlendirildiğinde, en başta dışlama-yalnızlaştırma şeklinde zorbalık türü kız öğrenciler arasında oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Yapılan araştırma sonuçları açıkça göstermektedir ki, Şiddet ve zorbalıkla, okul başarısı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Şiddet ve zorbalığa maruz kalan öğrencilerin okul başarılarında da ciddi bir düşüş olduğu gözlenmektedir. ABD’de yapılan diğer bir araştırma sonucuna göre ise Şiddet ve zorbalığa uğrayan öğrencilerin %90’ının okul başarısında bir düşüş yaşandığı sonucu elde edilmiştir (Hooever Oliver ve Hazler, 1992). Banks (1997)’in ABD’de yaptığı bir çalışmada öğrencilerin yaklaşık %7’sinin ayda en az 1 kez zorba öğrencilerden korktukları için öğrencilerin okula gitmediklerini saptamıştır.

Kalabalık öğrenci sayısını azaltabilme, öğretmen yetiştiren kurumların sorunlarla karşılaştığı zaman Şiddete başvurmadan çözüm yollarını bulabilecek donanımına sahip olmalarının sağlanması, eğitim ortamında bulunan herkesimin (idareci, öğretmen, veli, öğrenci) kötü muamele ve etkileri konusunda eğitilmesi, yani yapısal öğelerden dayacağı meşrulaştıran kültürel öğelerin dönüştürülmesine (zihniyet değişimine) kadar uzun erimli bir yolculuğu göze almak gerekiyor (Erkal, 2005). Öğrencilerin hatta bütün okul personelinin kendilerini güvende hissedecekleri bir mekân haline getirebilmek için yapılması gereken ilk iş, okuldaki Şiddet olaylarını analiz edip, mevcut durumu ortaya koymaktır (Karataş- Baran, 2008:5). Çocuk ve gençlerin okulda zorbalığa maruz kalmaları onların sadece okul yaşantılarını olumsuz etkilememekte, ileriki dönemlerde de olumsuz yaşantı tecrübelerine açık olmalarına sebep olmaktadır. Eğitim ortamlarında Şiddetin önlenmesi ve azaltılmasında, eğitim ortamları ve çevresindeki ilişkiler ile uygulamaların yapıcı, onarıcı, barışçıl ve destekleyici hale getirilmesinde yönetsel süreçler belirleyicidir. Şiddet konusunda ele alınan öğrenci, öğretmen, aile, yakın çevre gibi unsurların uyumlu ve eş güdüm içinde çalışması için kalıcı yönetim anlayışının güçlendirilmesi bir zorunluluktur. Okullarda Şiddeti önlemek için tüm unsurların birlikte ve bilinçli hareket etmesi gerekir. Okullarda Şiddetin önlenmesi için her unsurun birbirinden habersiz ve isabetsiz yaklaşımları olayın çözümünü sağlamak yerine daha da kötüye sürükleyebilir. Bu noktada okullarında Şiddeti önleme adımlarından biri olarak disiplin sürecini iyi yönetebilmeleri gerekmektedir. Diğer taraftan okul için Şiddeti önleyici etkinlikler ve programları etkin bir şekilde planlamalı, Şiddet belirtilerini gözardı etmemeli ve ivedilikle ve ciddiyetle sürecin takip edilmesini sağlamalıdır (www.aktuelegitim.com).

Öneriler:

- Şiddet ile başa çıkmak için öğretmenlere ne gibi sınıf yönetimini becerilerini ve hangi programları uygulamaya ihtiyaçları olduğu tespit edilmeli ve buna yönelik eğitici programlar düzenlenmeli, acil durum yönetimi, sınıf güvenliği vb. konularda bir hizmetiçi eğitim verilmeli (Yavuzer ve Gündoğdu, 2012).
- Okul-aile işbirliği artırılmalı
- Uzman kişilerce okullarda öğrenci, veli ve öğretmenlere yönelik konferanslar düzenlenmeli
- Derslerde ve sosyal etkinliklerde şiddeti önlemeye yönelik sınıf içi etkinliklere yer verilmeli
- Okullarda sevgi, barış, hoşgörüyü vurgu yapan tiyatro, drama vb. etkinliklere yer verilmeli
- Rehberlik servisleri daha etkin hale getirilmeli
- Okul müdürlerinin şiddet konusunda dikkati çekilerek, şiddet olaylarını önleyecek önlemler almaya teşvik edilmeli
- Eğitici TV programları hazırlanmalı
- Fiziksel ceza içeren uygulamalardan kesinlikle kaçınılmalı
- Şiddet içeren TV programlarını çocukların izlemesi engellenmeli
- Şiddetin aile, okul, öğretmen boyutunu içeren araştırmalar yapılmalı
- Uzman kişilerin katılımı ile küçük gruplar halinde şiddet olaylarına maruz kalma yaşantılarını aktarabilecekleri paylaşım saatleri düzenlenmeli
- Bireylerin davranışlarını kontrol etmelerini ve düşüncelerini hayata aktarabilmelerini sağlayacak eğitim programları aileleri de kapsayacak şekilde geliştirilmeli
- Şiddeti ve zorbalığı önleme programlarının erken başlatılması
- Öğrencilerin okul dışı zamanlarını spor yapma gibi gelişimlerini olumlu yönde etkileyecek sosyal-sportif ve kültürel faaliyetler artırılmalı
- Öğrencilere şiddet içermeyen sorun çözme becerileri kazandırılmalı
- Öğrencilerle zorbalık ve sakıncalarını tartışan söyleşiler düzenlenmeli
- Stres sınıfları oluşturulmalı
- Ailelerin ve yetişkinlerin çocukların önünde kontrolsüz televizyon seyretmek yerine beraber düzenleyecekleri etkinlikleri ön plana çıkarmaları önerilmektedir (MEB, 2005, 2006, 2007; Kuntscheveği.,2006;www.siviltoplumakademis.org.;www.psikoloji.com.tr;www.scopemed.org).

KAYNAKÇA

- ALKAN, H.B. (2007). İlköğretim Öğretmenlerinin İstenmeyen Davranışlarla Baş Etme Yöntemleri ve Okulda Şiddet. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ATİK, G. (2006). The Role of Locus of Control, Self-esteem, Parenting Style, Loneliness and Academic Achievement in Predicting Bullying Among Middle School Students. Unpublished Doctoral Thesis. Middle East Technical University, Ankara.
- AYAN, S. (2006). Aile İçinde Şiddete Uğrayan Çocukların Saldırganlık Eğilimleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 8, 206-214.
- BANKS, R. (1997). *Bullying in Schools*. ERİC online. (<http://npin.org/library>).
- BAŞBAKANLIK 2006–17 sayılı genelge. Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler.
- BROCKENBROUGH, K. K., COMELL, D.G., LOPER, A.B. (2002). Aggressive Attitudes Among Victims of Violence at School. *Education and Treatment of Children*, 25 (3) , pp. 273-287.
- BUDAK, S. (2003). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ev Sanat Yayınları.
- CELEP, C. (2008). Okul ve Sınıf Ergonomisi ya da İnsanı Öncelemek. *Eğitime Bakış Dergisi*, 4 (11), 10-15.
- ÇAYIRDAĞ, N. (2006). İlköğretim 7. ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Okul Kültürünü Algılayışları İle Zorbalık Eğilimleri ve Zorbalıkla Başetme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇİFÇİ, S. (2010). Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin Sanal Zorbalık Düzeyleri İle Empatik Eğitim Düzeyleri Arasındaki İlişki. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziosman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- DEBARBIEUX, E. (2009). Okulda Şiddet. Küresel Bir Tehdit. (1. Baskı). (Çev.: İ. Yerguz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- DÖNMEZ, B. (2008). Öğrenme Ortamı Olarak Okul ve Sınıf. *Eğitime Bakış Dergisi*, 4 (11), 3-10.
- DURSUN, S. (2012). İşyeri Őiddetinin Çalışanların Tükenmişlik Düzeyine Etkisi: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3 (1), 103-113.
- ERKAL, M. (2005). *Sınıf Yönetimi*. (1. Baskı). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- GÜNDOĞDU, R. (2010). 9. Sınıf Öğrencilerinin Çatışma Çözme, Öfke ve Saldırganlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (3), 257-276.

- HOOVER, J., HOLIVER, J. & HAZLER, R. J. (1992). Bullying Perceptions of Adolescent Victims in the Midwestern USA. *School Psychology International*, 13 (1), 5-17.
- İLDENİZ, B. (2015). Okullarda Şiddetin Nedenleri ve Önlenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İRFANER, S. (2009). Öğrenciler Arasında Gerçekleşen Zorbalık Eylemleri ve Zorbalık Konusunda Öğrencilerin, Öğretmenlerin ve Okul Yöneticilerinin Tutum ve Görüşleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KOCACIK, F. (2001). Şiddet Olgusu Üzerine. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (1), 1-7.
- KARASAR, N. (1994). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.
- KARASAR, Niyazi (1995). *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*. Ankara: Alkım Yayınları.
- KARATAŞ-BARAN, G. (2008). Öğretmenlerin ve Öğrencilerin Görüşlerine Dayalı Olarak Okullarda Şiddet ve Okul Güvenliğinin İncelenmesi: Keçiören Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- KORKUT, F. (2004). Saldırganlık, Şiddet ve Zorbalık ve Önleme. *Okul Temelli Önleyici Rehberlik ve Psikolojik Danışma*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- KÖKNEL, Ö. (2006). *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*. (5. Baskı). İstanbul: Altın Yayınları.
- KUNTSCH, E., PİCKETT, W., OVERPECK, M., CRAIG, W., BOYCE, W. F., & GASPAR de M. M. (2006). Television Viewing and Forms of Bullying Among Adolescents From Eight Countries. *Journal of Adolescent Health*, 39 (6), pp. 908-915.
- MEB. Karşıyaka RAM Akran İstismarı Çalışma Gurubu. Okulda Akran İstismarı.
- MEB. Eğitim Ortamlarında Şiddetin Önlenmesi ve Azaltılması Strateji ve Eylem Planı.
- MEB. Konya İl Millî Eğitim Müdürlüğü. 2005-2006 Öğretim Yılı Konya İl Temel Önleme Anket Sonuçları.
- MEB. Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü Genelge. No: 2006/26.
- MEB. 18.10.1995 tarih ve 1995/81 ve 10.11.2003 tarih ve 2003/91 numaralı genelge.
- MEB. 14.10.2005 tarih ve 4344 sayılı 2005/95 ve 21.01.2009 tarih ve 2009/9 numaralı genelge.
- MEB. Eğitim Ortamlarında Şiddetin Önlenmesi ve Azaltılması Strateji ve Eylem Planı (2006-2011 +).
- MEB. Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2007/ 72 no'lu genelge.
- MEB ve İçişleri Bakanlığı arasında 20.09.2007 tarihinde imzalanan "Okullarda Güvenli Ortamın Sağlanmasına Yönelik Koruyucu ve Önleyici Tedbirlerin Artırılmasına İlişkin İşbirliği Protokolü".

- OLWEUS, D. (1995). *Bullying at School: What we Know and What we can do?* Oxford and Cambridge, M.A. Blackwell Publishers.
- ÖZCEBE, H., ULUKOL, B., MOLLAAHALİLOĞLU, S., YARDIM, N., KARAMAN, F. (2008). *Sağlık Hizmetlerinde Okul Sağlığı Kitabı*. T.C. Sağlık Bakanlığı, Yayın No:719, Ankara.
- ÖZTÜRK, D. (2011). İŞ yerinde Zorbalık: Kamu Sektörü Çalışanlarının Örgütsel Adalet ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Algılamaları Üzerindeki Yansımaları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Orta Doğru Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler EnstitüŐü, Ankara.
- PARLADIR, S. (2009). Okullarda Şiddetin Kaynaklarına İlişkin Öğretmen, Yönetici ve Öğretmen Görüşleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz, Üniversitesi Sosyal Bilimler EnstitüŐü, Antalya.
- PERRY, B. (2011). School Violence. *Scholastic Schope*, 49 (15), pp. 20-22.
- PİŞKİN, M. (2002). Okul Zorbalığı, Tanımı, Türleri, İlişkili Olduğu Faktörler ve Alınabilecek Önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 531-568.
- PİŞKİN, M. (2003). Okullarımızda Yaygın Bir Sorun: Akran Zorbalığı. 7. Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi. İnönü Üniversitesi, Malatya: 11-13 Haziran 2003.
- SATAN, A. (2011). Okulda Zorbalığım Aktörleri. *Turan-Sam Dergisi*, 3 (10), 55-67.
- TERZİ Ő., (2007). Okullarda Yaşanan Şiddeti Önleyici Bir Yaklaşım: Kendini Toparlama Gücü. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 3 (12), 73-82
- TBMM. Çocuklarda ve Gençlerde Artan Şiddet Eğitimi ile Okullarda Meydana Gelen Olaylar ile İlgili Meclis Araştırma Komisyon Raporu, 13/04/2007, s.sayısı:1413, (10/337,343,356,357).
- YAVUZER, Y. & GÜNDOĞDU, R. (2012). Teachers' Responsibilities in Preventing School Violence: A Case Study in Turkey. *Educational Research and Reviews*, 7 (17), pp. 362-371.
- YAVUZER, Y., GÜNDOĞDU, R. & DİKİCİ, A. (2009). Journal of School Violence Teachers' Perceptions about School. *Violence in One Turkish City*, 8 (1), pp. 29-41.
- YAVUZER, Y., KARATAŞ, Z., ÇİVİLİDAĞ, A. & GÜNDOĞDU, R. (2014). The Role of Peer Pressure, Automatic Thoughts and Self-esteem on Adolescents' Aggression. *Eurasian Journal of Educational Research*, 54, pp. 61-78.
- YEŞİLDAL, Y. (2005). Sağlık Hizmetlerinde İŞ Kazaları ve Şiddetin Değerlendirilmesi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 4 (5), 280-303.
- YEŞİLDAL Y. (2016). Sağlıkta Şiddete Genel Bakış. *Sağlık ve HemŐirelik Yönetimi Dergisi*, 1 (3), 44-55.

İnternet alıntıları:

http://www.okuldasiddet.net/upresimler/ogretmen_elkitabi.pdf

[http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/.](http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/)

[http://www.onlemeplatformu.org/.](http://www.onlemeplatformu.org/)

<http://www.psikoloji.com.tr/aile/siddet>.

<http://www.memurlar.net/>

<http://www.sck.gov.tr/Tbmm>.

<http://www.aktuelegitim.com/rehberlik-dokumanlari/okulda-siddet-onleme>.

<http://www.scopemed.org/fulltextpdf.php>, Erişim Tarihi: 07.10.2016.

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Okulda Şiddet](https://tr.wikipedia.org/wiki/Okulda_Şiddet), Erişim Tarihi: 12.10.2016.

**ÖRGÜT DIŞINDAN YÖNETİCİ
ATAMALARININ MOTİVASYONA
ETKİLERİ ALGISI: İŞKUR ÖRNEĞİ**
*Perception of the Effects of Manager
Appointment Beyond Organizations into
Motivation: İŞKUR
(Turkish Employment Agency) Sample*

Mehmet GÜVEN¹ Uğur ÇOBAN²

Geliş Tarihi: 30.06.2016 / Kabul Tarihi: 17.10.2016

Öz

Yönetim biliminde insan kaynakları politikası veya personel temin yöntemi olarak ifade edilen dış kaynak kullanımı, yönetici atamaları ve çeşitli yönetici pozisyonuna yükselmeyi hedefleyen örgüt çalışanlarının motivasyonlarını etkileyen önemli bir unsurdur. Bu çalışma ile kurum dışından yönetici atamalarının motivasyona etkisi hususunda kamu kurumlarında çalışanların algılarının tespiti ve söz konusu personel temin yönteminin motivasyona olumsuz etkisi nedeniyle ortaya çıkabilecek olumsuzluklar araştırılmaktadır. Böylece kamusal hizmetlerin daha verimli bir şekilde sunulmasını etkileyen unsurlar ortaya konulmuş olacaktır. Çalışma kapsamında TRB1 bölgesi İŞKUR Müdürlüklerinde çalışanlar ile anket çalışması yapılarak bu kamu kurumlarında söz konusu sorun incelenmiştir. Çalışma sonucunda çalışanların büyük bir kısmında personel temin yöntemi olarak kurum dışından yapılan yönetici atamalarının motivasyonu olumsuz etkilediği algısı olduğu görülmüştür. Ayrıca çalışanların yaşları ile kurum dışı yönetici atamalarının motivasyona olumsuz etkisi algısı arasında anlamlı ilişki olduğu da saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kariyer, Motivasyon, İnsan Kaynakları, Personel Temini*

¹ Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, mguven@bingol.edu.tr.

² Bingöl Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

Abstract

In the management science, human resources policy or outsourcing described as personnel recruitment method are important elements which influence motivation of the personnel who aim to promote as manager or other kind of manager positions. This study evaluates how the appointment of managers outside the organization influences motivation by determining the perception of public sector personnel and negation caused by negative influence of this kind of personnel recruitment on motivation. In this way, the study finds out which factors influence the effectiveness of the goods and services provided by public sector. This issue is analyzed by a questionnaire method on the personnel who work in the General Directorate of İŞKUR within the TRBI region. As a result, there is a general perception of these personnel over the fact that personnel recruitment by appointing managers outside the organizations influences their motivation negatively. Moreover, it is founded out that there is a significant relationship between the age of the personnel and their perceptions about the negative effect of appointing managers outside the organization on motivation.

Keywords: Career, Motivation, Human Resources, Personnel Recruitment

1. GİRİŞ

Günümüzde değişen ve çeşitlenen kamusal faaliyetlerin daha etkin ve verimli bir şekilde yerine getirilmesi hususunda örgütlerin en önemli bileşenlerinden biri insan kaynağıdır. Devletin çeşitlenen ve karmaşıklaşan görevlerini belirli bir uyum ve düzen içinde sürekli olarak sunabilmesi, ancak kamu yönetimi denilen mekanizmanın usta ellerde olmasına, kamunun yeterli ve nitelikli yöneticiler tarafından yönetilmesine bağlıdır (Günay, 2004: 254). Özellikle kamu kurumlarında yönetici pozisyonunda görev alacak kişilerin liyakata göre belirlenmesi söz konusu kamusal hizmetlerin optimal düzeyde sunulmasında kritik öneme sahiptir. Yapılan bir araştırmada kamu kurumlarından alınan hizmetten memnuniyet derecesine dair sorulan soruya katılımcıların aldıkları hizmetten %50 düzeylerinde memnuniyet duydukları sonucu dikkate alındığında kamusal hizmetlerin daha etkin ve verimli gerçekleştirilmesi için liyakata dayalı yönetici atamalarının önemini göstermektedir (Aydın, 2012: 57). Dolayısıyla kamu kurumlarında kıdeme ve yaşa bağlı olarak uygulanan geleneksel kariyer sistemi yerine, çalışanın gelişimine katkı sağlayan ve kurum amaçlarına uygun kariyer sistemlerinin uygulanması (<http://www.mud.org.tr>, 2015) gereği ortaya çıkmaktadır.

Başarılı performansı karşılığında kariyer hedefini gerçekleştirmesinin mümkün olduğunu bilen çalışan motive olabilecek ve bu durum performansını da olumlu etkileyecektir. Ancak kurumda başarılı olmuş çalışanın yükselmesini sağlayacak bir insan kaynakları stratejisinin olmaması ve hatta başarılı yönetici adaylarının varlığına rağmen kurum dışından yönetici atamaları çalışanların motivasyonunu ve dolayısıyla performanslarını olumsuz etkileyebilecektir. Ayrıca sürekli aynı işi yapmak ve uzun zaman aynı unvanın getirdiği sorumluluk ve yetkiler çerçevesinde çalışmak, moti-

vasyonu ve performansı düşüren faktörlerden biridir (<http://www.kariyer.net>, 2016).

Kamu kurumlarında insan kaynakları politikalarını şekillendiren 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu kariyer ve liyakat ilkelerini esas almakta ve yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi yeterli bilgi ve beceriye sahip layık kişilere buldukları sınıf içerisinde en yüksek derecelere yükselme imkanı sağlamayı hedeflemektedir. Ancak ilgili kanunun ifade ettiği ilkeler çerçevesinde bir kamu kurum veya kuruluşunda çalışan başarılı ve yönetici vasıflarına sahip kişilerin yerine başka kurum veya kuruluşlardan yapılan yönetici atamalarının etkileri incelemeye değer görülmekte ve bu çalışmamın da ana amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda hedef kitle (TRB1 Bölgesi) ile yapılan anket çalışmasıyla kamu çalışanlarının kurum dışından yapılan yönetici atamalarına dair algıları belirlenmeye çalışılmıştır.

2. PERSONEL SEÇİM YÖNTEMLERİ

İşletmeler ya da kurumlar hedeflerine ulaşmak ya da faaliyetlerini daha verimli gerçekleştirmek adına mevcut çalışanlardan boşalan veya pozisyonunu değiştirmek istediği çalışanların yerine örgüt içinden veya dışından çalışan teminine yönelmektedirler. Özel sektörde yeni teknolojik gelişmelere ve rekabet artışına bağlı olarak işletme içerisinden ve işletme dışından tecrübeli kişilerle ihtiyaç duyulan pozisyonlara doldurulmaya çalışılırken kamu kurumlarında mevcut personel kanununa dayanarak kurum içerisinden ve diğer kurumlardan çalışan teminine başvurulmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi politikaları yeteneği kendi içinde geliştirme ve dışarıdan alma şeklinde temel iki yaklaşımda incelenmektedir (Tanova ve Karadal, 2004: 124). Buna göre yeteneği kendi içinde geliştiren kurumlar alt düzeylerdeki personelini kurum dışından temin eder ve ümit vaat edenlere yatırım yaparak onları kurumda tutmaya çalışır. Özellikle himayeci kurumlar gelecekteki insan kaynağı ihtiyacını karşılayabilmek için çalışanına yatırım yaparak kurum içi eğitimlerle onu kurumda uzun vadeli tutmaya çalışır. Kurumun kendisine önem verdiğini ve uzun vadeli baktığını düşünen çalışanın duygusal olarak kuruma sadakati artacaktır. Bu durum da personel devir hızını düşürecektir. Yeteneği kurum dışından temin eden kurumlar ise yetenekli ve her seviyede ihtiyaç duyulan personeli piyasadan ya da kurum dışından temin etmeye çalışır. Bu tür kurumlarda ise çalışanların kendi kariyerleri için kurumdan ayrılması olağandır (Tanova ve Karadal, 2004: 126).

Personel temini, belli aşamalar izlenmeden gerçekleştirildiğinde verimsiz ve yetersiz personel temin edilmiş olacaktır. İstenilen sayıda ve belirlenen özelliklerde adayların bulunamaması, açık pozisyonların doldurulamamasına veya iş gerekleriyle örtüşmeyen nitelikte adayların işe yerleştirilmesine neden olacaktır (Erdoğan, 2013: 63). Özellikle yönetici pozisyonundaki boş kadroların doldurulması genellikle iç kaynaklardan terfi ile yapılmaktadır. Yönetici adayı seçiminde hem iç hem de dış kaynaktan yararlanma mümkün olmakla birlikte her iki yöntemin yararları ve sakıncaları bulunduğu için örgüt yapısı dikkate alınarak belirlenmelidir (Uçkun vd., 2013: 38).

2.1. Örgüt İçinden Personel Seçimi

Örgüt içerisinde çalışanlar arasından yararlanmayı ifade eden örgüt içi insan kaynağı, örgütlerin genelde alt pozisyonlar için yeni işe alacakları elemanlardan ziyade mevcut çalışanların yükselmelerini ve böylelikle motivasyonlarını arttırmaları amacıyla uygulanmaktadır. Örgüt içinden personel temini personeli tanıyan ve onun güçlü ve zayıf yönlerini bilen örgütler için daha kolay olacaktır. Ancak terfi imkanı vermeyerek yükselmeleri kısıtlanan yetenekli elemanları örgütte tutmak zor olacaktır. Ayrıca dış kaynaklar yerine iç kaynaklardan eleman temini örgüte farklı görüşlerin veya tecrübelerin getirilememesi açısından etkisiz kalabilir ve böylece örgüt dış kaynağa yönelebilir. Mevcut insan kaynağını geliştirmeyi önemseyen ve bunu insan kaynakları politikası olarak uygulamayı seçmiş örgütlerin iç kaynaklara yöneleceği açıktır (Yüksel, 2007: 104). Geleneksel olarak, personellerin bir kurumda geçirdikleri çalışma sürelerine göre terfi ettirilmesini öngören, “kıdeme dayalı terfi” politikaları yaygındır. Üst kademelerde bir pozisyon boşaldığında adaylar arasından kıdemi en yüksek olan veya olanlar söz konusu pozisyona yükseltilir (İstemi, 2006: 99).

Örgüt içi kariyer fırsatlarını olumlu olarak algılayan çalışanların örgüte bağlı oldukları, örgüt içi kariyer fırsatlarını düşük olarak algılayan çalışanların ise örgüte bağlılıklarının düşük olduğu yapılan araştırmalarda görülmektedir (Erarslan vd., 2013: 17). İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, Cranfield Uluslararası Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Araştırması 2005 Türkiye Raporuna göre İstanbul Sanayi Odası tarafından belirlenen ilk ve ikinci 500 büyük işletme ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsasına kayıtlı 150 işletmenin katıldığı araştırmada işletmelerin yönetici temini konusunda yoğun olarak işletme içi kaynaklara başvurdukları (Erarslan vd., 2013: 12) tespit edilmiştir.

Personel ihtiyacını iç kaynaklardan karşılamanın yararları arasında kurum içi hareketliliğin sağlanması, terfi beklentisi içerisinde olan beklentilerinin karşılanması, dış kaynaklardan sağlanacak personel için ayrıca bir yatırım yapılmaması, dış kaynaklardan sağlanan personelin kurum değerlerini benimsemeye yaşayacağı güçlükler gibi sorunların engellenmesi sayılabilir (Aydoğan, 2002: 65).

2.2. Örgüt Dışından Personel Seçimi

Özellikle ekonomik gelişmelerin hızlı olduğu dönemlerde işletmeler daha çok personele ihtiyaç duymakta ve bu nedenle daha çok dış kaynaklara başvurmak durumunda kalmaktadır (Yüksel, 2007: 105). Deneyimli personelleri işletmeye kazandırmak ve hazır elemanla çalışma düşüncesi işletmeleri dış kaynaklardan personel teminine yönlendirmektedir (Aldemir ve Ataol, 1986: 62).

Yine işgücü arzının fazla ve ucuz olduğunu dönemlerde, teknolojik gelişmelere bağlı olarak teknik ve uzman kişilere olan ihtiyaç ve daha geniş aday havuzu sunması nedeniyle de dış kaynaklardan personel temini yöntemi kullanılmaktadır (Sabuncuoğlu, 1997: 101-102).

Dış kaynaklardan personel temininde kullanılan teknikler şöyle sıralanabilir (İbicioğlu, 2006: 52):

- Kişisel başvuru sonucu oluşturulan aday havuzları,
- Resmi veya özel istihdam kurum ve kuruluşları (İŞKUR ve Özel İstihdam Büroları)
- Meslek kuruluşları,
- Eğitim kurumları,
- Kitle iletişim araçları (İnternet siteleri, billboardlar, TV ve radyo gibi)
- Özel etkinlikler (Fuar, kariyer günleri ve stajyerlik programları)

Örgüte yeni fikirlerin, tekniklerin veya yöntemlerin girmesine olanak sağlayan örgüt dışı kaynaklar iç kaynaklar kullanılarak terfi ettirilen personellerden boşalan pozisyonların doldurulmasında kullanılmaktadır. Böylece bir çalışan terfi eden çalışanın yerine açık kalan alt pozisyon için eleman alınacaktır ve bu durum zincirleme bir süreci doğuracaktır. Bu süreç personellerin yerlerinden oynamasına ve çalışanların yeni pozisyonlarına uyum sağlayana kadar verimliliği azaltabilecektir. İşte bu durum da boşalan pozisyonlar için dış kaynaklardan personel teminini gerekli kılacaktır. Ancak dış kaynak kullanarak temin edilen personelin örgütü ve işi tanınması ve işe uyum sağlaması zaman alabilmesi bu yöntemin sakıncasını ortaya koymaktadır.

Kurumsal literatür, örgüt dışından temin edilen yöneticinin kurumsal baskılarla başa çıkmada zorlanacağını ve işletme performansını olumlu etkileyemeyeceğini göstermektedir. Bu durumda olan bir yönetici örgüt içi kültüre yabancı olduğundan örgütsel tepkiler ve olumsuzluklarla muhatap olmak zorunda kalacaktır (Uçkun vd., 2013: 38). Ayrıca gelişmeye açık olunan konularda dış kaynaklardan yararlanmak suretiyle kurumların kendini geliştirme fırsatının değerlendirilememesi ve dış kaynağın kurum personelinin moralini bozarak etkinlik ve verimliliği düşürmesi de dış kaynaklardan personel teminin sakıncaları olarak ifade edilebilir (Akdoğan ve Karacaoğlu, 2003: 95-96).

Personel ihtiyacının dış kaynaklardan sağlanmasında dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da uygun personelin kabul edilebilir yöntemlerle sağlanmasıdır. İstenmeyen yöntemlerle personel ihtiyacını karşılamak, kurumun yeni bir personel kazanmasını sağlamakla birlikte kurum imajını zedeleyebilir (Çavdar ve Çavdar, 2010: 85).

3. MOTİVASYON VE MOTİVASYONU ETKİLEYEN HUSUSLAR

İngilizce ve Fransızca *motive* kelimesinden türetilmiş olan motivasyonun Türkçe kelime anlamı *güdülenme*'dir. *Güdü* ise; bilinçli bir şekilde veya bilinçsizce davranışı doğuran, süreklilik oluşturan ve davranışa yön veren herhangi bir güç veya sebep (www.tdk.gov.tr, 2015) şeklinde tanımlanmaktadır.

Motivasyon kavramını ilk inceleyenlerden Abraham H. Maslow, insan ihtiyaçlarını sıralarken fiziksel, güvenlik ve aidiyet ihtiyaçlarının karşılanmasıyla bunlardan sonra saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarının ortaya çıkacağını belirtmiştir (Ertürk ve Kıyak, 2011: 138). Yine Edwin Locke tarafından geliştirilen amaç teorisine göre bireylerin belirlemiş olduğu amaçlar onların motivasyon derecelerini de etkileyecektir (Kaplan, 2007: 49). Dolayısıyla örgüt çalışanlarının temel ve zorunlu ihtiyaçlarının karşılanmasıyla birlikte kariyer hedeflerini gerçekleştirecekleri pozisyonlara talip olacakları ve bu talebe uygun insan kaynakları politikasının çalışan motivasyonunu olumlu etkileyeceği açıktır. Özellikle bulunduğu pozisyonda başarılı olmuş kişilerin terfi süreçlerinin adilce işletilmemesiyle yükselmesinin engellenmesi, çalışanın motivasyonunu olumsuz etkileyecektir ve bu durum özel sektör işletmelerinde de kamu kurumlarında da ilk fırsatta başka işletmelere veya kurumlara geçişlere neden olabilmektedir.

Bireylerin potansiyellerini örgütsel amaçlar doğrultusunda kullanmaları için onları maddî ve manevî motivasyon araçlarıyla desteklenmek gerekir. Kurumsal anlamda başarı şansı büyük ölçüde motivasyon araçlarını başarılı bir biçimde kullanmaya bağlıdır. Eğer insan kaynağı etkin ve verimli kullanılmazsa örgütsel başarı elde edilemez. Motivasyonun amacı ise; bireylerin performanslarını yükselterek, örgütsel amaçların etkin ve verimli bir biçimde yerine getirilmesini sağlamaktır. Bu nedenle motivasyonu düşük bireylerle örgütsel amaçların başarılı bir biçimde gerçekleştirilmesi beklenemez. Çünkü motivasyonu düşük çalışanlar kapasitelerinin tümünü kullanmaz ya da kullanamazlar (Şimşek ve Akabay, 2007: 50).

İş görenleri örgütte etkili ve verimli olarak çalıştırabilmek ve başarılı olabilmek için önce iş görenleri psiko-sosyal yönden kazanmak gereklidir. Bu da motivasyon sayesinde mümkündür. Çünkü motivasyon çalışanların örgütte başarılı ve verimli olmalarına ve aynı zamanda bireysel doyuma ulaşmalarına da yardımcı olur (Peker ve Aytürk, 2002: 67).

Yapılan araştırmalar göre çalışanlar için yükselme olanaklarının işe karşı motivasyonu sağladığını göstermektedir (Öztürk ve Dündar, 2003: 65). Amerikan Today Gazetesinin “Çalışanlar neden işlerinden ayrılırlar?” adı altında yaptığı bir araştırmada, “ücret” çalışanların işleri terk etme nedenleri arasında son sıralarda yer alırken, “kariyer yapma olanağının yaratılmaması” faktörü çalışanların işi terk etmede ilk sırada yer aldığını ortaya koymuştur (<http://www.mud.org.tr>, 2015).

Kısaca, işletmelerin ya da kurumların yetiştirilmiş ve bir seviyeye kadar getirilmiş çalışanlarının kariyer hedeflerine ya da terfi taleplerine uygun insan kaynakları politikaları yürütmeleri gerektiği söylenebilir. Böylece terfi imkanı sağlanan çalışanların örgütte kalmaları sağlanmış olacaktır. Çalışanların kariyer hedeflerine uygun politikaların güdülmediği örgütlerde dış kaynaklardan personel temininin mevcut çalışanlarda motivasyonu ve dolayısıyla verimliliği olumsuz etkileme riski de düşünüldüğünde personel seçim yönteminin önemi ortaya çıkacaktır. Ayrıca

kariyer olanaklarının sunulmaması nedeniyle bu olanakların nispeten daha iyi olduğu kurumlara geçmek istemeleri kamu çalışanları arasında gözlemlenen bir husustur.

Çalışanların motivasyonunda etkili olabilecek insan kaynakları işlevlerinden terfi ve yer değiştirme unsuru dikkate alınarak uygulanacak terfi politikası dengeli, adil, örgütün ve bireyin gereksinimleri göz önüne alınarak yapıldığında önemli bir motivasyon aracı olacaktır (Tunçer, 2013: 93). Her ne kadar insanları çalışmaya motive eden kurumlar değil kendileriye de en iyi uygulamaların olduğu kurumlar yaratıcı çözümler, çok çalışma ve organizasyona bağlılık için ilham veren bir atmosfer yaratırlar. Bu pozitif atmosfer, yetenekleri geliştirme ve yeni tecrübeler edinme fırsatlarını sunmakla birlikte güven duygusunu da içeren birçok yarar sağlar (<http://www.aktueldeniz.com>, 2016). Ayrıca örgüt içerisinde çalışanlar zamanla yaptıkları işlerinde tecrübe kazanarak aldığı sorumlulukların daha da artmasını talep edeceklerdir. Çalışanların buldukları pozisyondan bir üst pozisyona geçişte yaşadıkları engeller çalışanlarda çalışma isteksizliği yaratabilmektedir. Bu nedenle üst yönetim tarafından çalışanlara sunulacak olan terfi olanakları çalışanlar için oldukça önemli motive kaynağıdır (Eren, 2009: 549).

4. ARAŞTIRMA SONUÇLARI

Bu çalışma ile örgüt dışından yapılan yönetici atamalarının çalışanların motivasyonuna etkilerine dair algının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

4.1. Araştırma Yöntemi

Araştırma evreni belirlendikten sonra uygulamalı araştırmalarda kullanılan bilgi toplama araçlarından anket yöntemi tercih edilmiştir ve toplam 111 kişiye anket uygulanmıştır. Ankette demografik sorularla birlikte örgüt dışından yönetici atamalarının motivasyonu etkileyip etkilemediği sorusu yöneltilmiştir ve demografik sorularla örgüt dışından yönetici atamalarının motivasyonu etkileyip etkilemediği algısı arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

4.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini Türkiye İstatistik Kurumu tarafından belirlenen TRB1 bölge illeri olan Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli illerinde bulunan İŞKUR İl Müdürlükleri çalışanları oluşturmaktadır. Ancak araştırma kapsamında yapılan anket çalışmasına belirtilen illerdeki kurum çalışanlarının tamamı katılmamıştır.

5. BULGULAR

5.1. Demografik Sorulara İlişkin Bulgular

Ankete katılan 111 kişiden 40'ı Kadın 71'i Erkek katılımcıdır. Erkek katılımcılar toplam katılımcıların % 64'ü iken, Kadın katılımcılar toplam katılımcıların % 36'sını oluşturmaktadır.

Eğitim seviyesine ilişkin sorulan soruya anket katılımcılarının 13'ü lise mezunu yanıtı verirken bu sayı toplam katılımcıların % 11,7'dir. Lisans mezunu olanların sayısı 82 olup katılımcıların % 73,9'unu, lisansüstü mezunu olanların sayısı 16 olup katılımcıların % 14,4'ünü oluşturmaktadır. 82 kişi ile en fazla katılımcı lisans mezunlarından olmuştur.

Eğitim düzeyi yüksek olanların ankete katılımlarının yoğunluğu kurum dışından yönetici atamaları konusunda eğitim seviyesi arttıkça konuya atfedilen önemin de arttığını göstermektedir. Nitekim kariyer planı olduğunu ifade eden katılımcıların büyük çoğunluğunu lisans ve üstü eğitim seviyesine sahip katılımcılar oluşturmuştur.

Ankete katılanların 81 kişi ile % 73'ü 26-35 yaş aralığında iken % 17,1'e karşılık gelen 19 kişi 36-45 yaş aralığındadır. 46-55 yaş aralığında ankete katılan 9 kişi toplam katılımcıların % 8,1'ini oluşturmuştur. Ankete katılan 2 kişi ise 25 yaş altı grubundadır. Araştırmaya katılanların büyük bir kısmının 26-45 yaş grubunda olduğu görülmektedir.

Ankete katılanların % 73'ünün çalışma süresi 0-5 yıl aralığında olup bu oran toplam katılımcıların 81'ini oluşturmaktadır. Çalışma süresi 6-9 yıl aralığında olanların sayısı 15, 10-15 yıl aralığında olanlar 7 ve 15 yıl ve üzeri olanlar 8 kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların büyük oranda 0-5 yıl aralığında çalışanlardan oluştuğu söylenebilir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun 26-35 yaş aralığında ve 0-5 yıllık çalışanlar olması, kariyerinin başında olup geleceğe dönük kariyer planı yapanların araştırma konusuna daha fazla önem attiklerinin bir göstergesi olabilir.

Anket katılımcılarının % 1,8'i Müdür, % 3,6'sı Şube Müdürü, % 2,7'si Şef, % 66,7'si Memur ve % 25,2'si Diğer cevabını vermiştir. Kurumda İş ve Meslek Danışmanı ünvanında çalışanların ünvan ile ilgili soruya verdiği cevapları Diğer olarak belirtmiş olmalarını dikkate alıp Memur başlığında toplarsak Memur olarak çalışanların sayısı 102 olup bu oran toplam katılımcıların % 91,9'unu oluşturmaktadır. Bu durum yönetici adayı olan memurların vereceği yanıtların kurum dışı yönetici atamalarının olumsuz etkilerini ölçmede daha etkili sonuçlar verebilecektir.

5.2. Örgüt Dışı Yönetici Atamaları ve Motivasyon İlişkisi

Tablo: 1. Kurum Dışı Yönetici Atamaları ve Motivasyon İlişkisi

Kurum Dışından Yapılan Yönetici Atamaları İş Motivasyonumu Olumsuz Etkilemektedir		
	Frekans/Sıklık	Yüzde
Tamamen Katılıyorum	57	51,4
Katılıyorum	28	25,2
Fikrim Yok	7	6,3
Katılmıyorum	8	7,2
Tamamen Katılmıyorum	11	9,9
Toplam	111	100

Kurum dışından yönetici atamalarının iş motivasyonunu olumsuz etkilediğine dair sorulan soruya anket katılımcılarının 85'i olumlu cevap vererek kurum dışı yönetici atamalarının iş motivasyonunu olumsuz etkilediği belirtmiştir. Bu sayı toplam katılımcıların % 76,6'sını oluşturmaktadır. Katılımcıların % 17,1'i soruya olumsuz yanıt verirken % 6,3'ü fikri olmadığını ifade etmiştir.

Sonuçlar özellikle örgüt dışından yapılacak yönetici atamalarının örgüt içinden yükselmeyi hedefleyen ve bu amaca uygun kariyer planlaması yapan çalışanların iş motivasyonunu etkilediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla örgütlerin özellikle yönetici kademesindeki personel ihtiyaçlarını dış kaynaklardan ziyade örgüt içi kaynaklardan karşılama yöntemini tercih etmesi çalışanın motivasyonunu arttırmada etkili olacağını söylemek mümkündür.

Tablo: 2. Yaş-Kurum Dışı Atamaların Etkisi İlişkisi

25-35		Yaşınız				Toplam	
		36 -45	46-55	55 ve üstü			
Kurum Dışından Yapılan Yönetici Atamaları İş Motivasyonumu Olumsuz Etkilemektedir	Tamamen Katılıyorum	44	9	3	1	57	
		42,6	9,8	3,1	1,5	57,0	
	Katılıyorum	21	6	1	0	28	
		20,9	4,8	1,5	,8	28,0	
	Fikrim Yok	6	1	0	0	7	
		5,2	1,2	,4	,2	7,0	
	Katılmıyorum	5	1	0	2	8	
		5,9	1,4	,4	,2	8,0	
	Tamamen Katılmıyorum	7	2	2	0	11	
		8,2	1,9	,6	,3	11,0	
	Toplam		83	19	6	3	111
		83,0	19,0	6,0	3,0	111,0	

Tablo: 3. Yaş-Kurum Dışı Atamaların Etkisi Arasındaki İlişkinin Derecesi

Ki-Kare Testi	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	27,536	16	,036
Likelihood Ratio	18,551	16	,293
Fisher's Exact Test	17,014		
Linear-by-Linear Association	2,251	1	,134
N of Valid Cases	111		

Anket katılımcılarının *Kurum Dışından Yapılan Yönetici Atamaları İş Motivasyonumu Olumsuz Etkilemektedir* sorusuna verdikleri yanıtlar ile katılımcıların *Yaşları* arasında ilişki olup olmadığı hususunda yapılan Ki-Kare analizi neticesinde % 5

önem derecesinde Ki-Kare test sonucu 0,036 bulunmuştur. Bu değer $p < 0,05$ şartını karşıladığından kurum dışı yönetici atamalarının iş motivasyonunu olumsuz etkilemesi ile yaş arasında anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir.

İlgili soruya Tamamen Katılıyorum veya Katılıyorum şeklinde olumlu yanıt veren 25-35 yaş arası katılımcı sayısı 65 olup bu sayı 25-35 yaş arası katılımcı sayısının % 80,2'sini oluşturmaktadır. Soruya olumlu cevap veren 36 ve üstü yaşa sahip olanların oranı ise % 71,4'tür. Bu durumda göreve yeni başlamış genç çalışanların iş motivasyonu açısından kurum dışı atamalardan daha çok etkilendiğini, yaş ilerledikçe etkilenmenin azaldığını söylemek mümkündür.

Tablo: 4. Eğitim Durumu-Kurum Dışı Atamaların Etkisi İlişkisi

Lise		Eğitim Durumunuz			Toplam
		Lisans	Lisansüstü		
Kurum Dışından Yapılan Yönetici Atamaları İş Motivasyonumu Olumsuz Etkilemektedir.	Tamamen Katılıyorum	4	43	10	57
		7,2	41,1	8,7	57,0
	Katılıyorum	4	18	5	27
		3,4	19,5	4,1	27,0
	Fikrim Yok	1	6	0	7
		,9	5,0	1,1	7,0
	Katılmıyorum	2	6	1	9
		1,1	6,5	1,4	9,0
	Tamamen Katılmıyorum	3	7	1	11
		1,4	7,9	1,7	11,0
Toplam		14	80	17	111
	14,0	80,0	17,0	111,0	

Tablo: 5. Eğitim Durumu-Kurum Dışı Atamaların Etkisi Arasındaki İlişkinin Derecesi

Ki-Kare Testi	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	6,412	8	,601
Likelihood Ratio	7,192	8	,516
Fisher's Exact Test	6,504		
Linear-by-Linear Association	4,037	1	,045
N of Valid Cases	111		

Yine anket katılımcılarının Kurum Dışından Yapılan Yönetici Atamaları İş Motivasyonumu Olumsuz Etkilemektedir sorusuna verdikleri yanıtlar ile katılımcıların Eğitim Durumları arasında ilişki olup olmadığı hususunda yapılan Ki-Kare analizi

neticesinde % 5 önem derecesinde Ki-Kare test sonucu 0,601 bulunmuştur. Bu sonuca göre elde edilen ki-kare değeri $p < 0,05$ şartını taşımadığından iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ifade edilebilir. Bununla birlikte lisansüstü mezunu olup ilgili soruya olumlu yanıt verenlerin oranı %88,24 iken bu oran lisans mezunlarında %76,25, lise mezunlarında ise %57,14 olarak gerçekleşmiştir. Yani eğitim düzeyi arttıkça kurum dışından yönetici atamalarının iş motivasyonunu olumsuz etkilediğini düşünenlerin oranları artmaktadır.

Tablo 6. Unvan-Kurum Dışı Atamaların Etkisi İlişkisi

Memur		Unvan					Toplam	
		Şef	Şube Müdürü	Müdür	Diğer			
Kurum Dışından Yapılan Yönetici Atamaları İş Motivasyonumu Olumsuz Etkilemektedir	Tamamen Katılıyorum	37	1	3	3	13	57	
		38,0	1,5	2,1	1,5	13,9	57,0	
	Katılıyorum	17	2	0	0	8	27	
		18,0	,7	1,0	,7	6,6	27,0	
	Fikrim Yok	4	0	0	0	3	7	
		4,7	,2	,3	,2	1,7	7,0	
	Katılmıyorum	7	0	1	0	1	9	
		6,0	,2	,3	,2	2,2	9,0	
	Tamamen Katılmıyorum	9	0	0	0	2	11	
		7,3	,3	,4	,3	2,7	11,0	
	Toplam		74	3	4	3	27	111
		74,0	3,0	4,0	3,0	27,0	111,0	

Tablo 7. Unvan-Kurum Dışı Atamaların Etkisi Arasındaki İlişkinin Derecesi

Ki-Kare Testi	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	12,332	16	,721
Likelihood Ratio	14,536	16	,559
Fisher's Exact Test	10,603		
Linear-by-Linear Association	,749	1	,387
N of Valid Cases	111		

Unvan ile Kurum Dışından Yapılan Yönetici Atamaları İş Motivasyonumu Olumsuz Etkilemektedir sorusuna verilen cevaplar arasındaki ilişkiye dair yapılan Ki-Kare analizi neticesinde % 5 önem derecesinde Ki-Kare test sonucu 0,721 bulunmuştur. Çıkan ki-kare değeri söz konusu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı

nı ortaya koymakla birlikte kıdem yükseldikçe kurum dışı atamaların motivasyona olumsuz etkisi olduğunu ifade edenlerin oranı artmaktadır.

Tablo 8. Çalışma Süresi-Kurum Dışı Atamaların Etkisi İlişkisi

0-2 yıl		Çalışma Süresi					Toplam	
		2-5 yıl	6-9 yıl	10-15 yıl	15 yıl üstü			
Kurum Dışından Yapılan Yönetici Atamaları İş Motivasyonumu Olumsuz Etkilemektedir	Tamamen Katılıyorum	1	40	7	4	5	57	
		2,1	39,5	7,7	3,6	4,1	57,0	
	Katılıyorum	2	18	6	0	1	27	
		1,0	18,7	3,6	1,7	1,9	27,0	
	Fikrim Yok	1	6	0	0	0	7	
		,3	4,9	,9	,4	,5	7,0	
	Katılmıyorum	0	6	0	2	1	9	
		,3	6,2	1,2	,6	,6	9,0	
	Tamamen Katılmıyorum	0	7	2	1	1	11	
		,4	7,6	1,5	,7	,8	11,0	
	Toplam		4	77	15	7	8	111
		4,0	77,0	15,0	7,0	8,0	111,0	

Tablo 9. Çalışma Süresi-Kurum Dışı Atamaların Etkisi Arasındaki İlişkinin Derecesi

Ki-Kare Testi	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	16,189	16	,440
Likelihood Ratio	18,950	16	,271
Fisher's Exact Test	14,302		
Linear-by-Linear Association	,118	1	,731
N of Valid Cases	111		

Anket katılımcılarının *Kurum Dışından Yapılan Yönetici Atamaları İş Motivasyonumu Olumsuz Etkilemektedir* sorusuna verdikleri yanıtlar ile katılımcıların Çalışma Süreleri arasında ilişki olup olmadığı hususunda yapılan Ki-Kare analizi neticesinde % 5 önem derecesinde Ki-Kare test sonucu 0,440 bulunmuştur. Bu değer $p < 0,05$ şartını karşılamadığından kurum dışı yönetici atamalarının iş motivasyonunu olumsuz etkilemesi ile çalışma süreleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı söylenebilir. Bu-

nunla birlikte tablodan da anlaşılacağı üzere kurum dışı atamalarının motivasyonu olumsuz etkilediği düşünenlerin oranı özellikle 6-9 yıl aralığında çalışmış personel-lerde %86,67 ile en yüksek düzeydedir.

Tablo: 10. Çalışma Süresi-Açık ve Adil Terfi Sisteminin İş Motivasyonuna Etkisi İlişkisi

0-2 yıl		Çalışma Süresi					Toplam	
		2-5 yıl	6-9 yıl	10-15 yıl	15 yıl üstü			
Açık ve Adil Terfi Sistemi İş Motivasyonumu Etkilemez	Tamamen Katılıyorum	1	9	3	1	0	14	
		,5	9,7	1,9	,9	1,0	14,0	
	Katılıyorum	0	13	3	2	1	19	
		,7	13,2	2,6	1,2	1,4	19,0	
	Fikrim Yok	1	0	0	0	0	1	
		,0	,7	,1	,1	,1	1,0	
	Katılmıyorum	0	24	2	2	4	32	
		1,2	22,2	4,3	2,0	2,3	32,0	
	Tamamen Katılmıyorum	2	31	7	2	3	45	
		1,6	31,2	6,1	2,8	3,2	45,0	
	Toplam		4	77	15	7	8	111
		4,0	77,0	15,0	7,0	8,0	111,0	

Tablo: 11. Çalışma Süresi-Açık ve Adil Terfi Sisteminin İş Motivasyonuna Etkisi Arasındaki İlişkinin Derecesi

Ki-Kare Testi	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	34,645	16	,004
Likelihood Ratio	17,199	16	,373
Fisher's Exact Test	17,990		
Linear-by-Linear Association	,040	1	,842
N of Valid Cases	111		

Örgüt içinde oluşturulması zaruri olan açık ve adil bir terfi sisteminin oluşturabileceği olumlu motivasyon etkisine kurum dışından yönetici atamalarının engel olabileceği düşünüldüğünde açık ve adil terfi sisteminin motivasyona etkisi konusunda çalışma süreleri ve dolayısıyla tecrübeleri farklı çalışanların düşünceleri önem arz etmektedir. Bu bağlamda Çalışma Süresi ile Açık ve Adil Terfi Sistemi İş Motivasyonu Etkilemez sorusuna verilen yanıtlar arasındaki ilişkiye dair yapılan Ki-Kare analizi

neticesinde Ki-Kare değeri 0,004 çıkmış olup bu sonuç açık ve adil terfi sisteminin motivasyonu olumsuz etkilemesi ile çalışma süreleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu ifade edilebilir. Çalışma süresi 15 yılı aşkın kişilerde açık ve adil terfi sisteminin motivasyonu etkileyeceği düşüncesine sahip katılımcı oranı %88 iken bu oran 2-5 yıl aralığında çalışan kişilerde %71, 6-9 yıl aralığında çalışan kişilerde %60, 10-15 yıl aralığında çalışan kişilerde %57, 0-2 yıl aralığında çalışan kişilerde %50 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlardan kurum kariyerine yeni başlamış ve kariyerinin sonlarına doğru ilerlemekte olan çalışanların motivasyonları açık ve adil terfi sisteminin etkin işletilmesinden ya da sistemin sağlıklı işletilememesinden daha fazla etkileneceği söylenebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde kamusal hizmetlerin nitelik ve nicelik olarak arttığı ve karmaşık hale geldiği gerçeğinden hareketle kamu otoritesinin bu hizmetleri daha etkin bir şekilde sunmasının önemli bir unsuru olan insan kaynağının modern kariyer politikaları ile yönlendirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir.

Özel sektör işletmelerinde yapılan kariyer çalışmaları ve bu araştırma sonucunda ortaya çıkan sonuçlar da göstermektedir ki etkin ve verimli hizmet sunumu için çalışanların motive edilmesi ve bunun için de etkin bir insan kaynakları politikası izlenmelidir. Yani çalışanların kariyer basamaklarını aşarak yükselmesinin önünü açmak ve örgüt içindeki potansiyel değerlendirilmeden örgüt dışından yönetici atamalarına yönelmemek önem arz etmektedir. Kamu kurumlarında yönetici temini kurum içerisinde yükselme sınavları ve kurum dışından atamalar şeklinde Devlet Memurları Kanunu ve çeşitli yasa ve yönetmelikler ile yasal bir zemine oturtulmuştur. Ancak yöneticilerin kurum içinden temini yoluna gitmeden kurum dışından atanması yoluna gidilmesi ve bu konuda siyasi iktidarların da atamalarda rol alması araştırma sonucundan da anlaşılacağı üzere çalışanların motivasyonlarına ve dolayısıyla verimliliklerine olumsuz etki etmektedir. Bu olumsuz etki kariyerinin başında olan yaş gruplarında daha belirgin iken yaş ilerledikçe zayıflamaktadır. Ayrıca anket sorularına yanıt verenlerin büyük çoğunluğunun lisans veya lisansüstü mezunu olduğu dikkate alınca kurum dışı yönetici atamalarından eğitim düzeyi arttıkça etkilenmenin arttığı ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan çalışanlarının kariyerlerinde ilerlemelerini sağlayacak açık ve adil terfi sistemine sahip olan kurum veya kuruluşlar çalışanların kurumlarına olan güvenini ve bağlılığını olumlu etkileyerek motivasyonlarını arttıracaktır.

Tüm bu sonuçlar dikkate alındığında kamu kurumlarının öncelikle liyakati esas olarak ve siyasal iktidarların etkilerinden sıyrılıp kurum içerisinden personel teminine yönelmeleri ve modern insan kaynakları politikaları ekseninde çalışanlarına yükselme olanakları tanıyarak nitelik ve nicelik olarak artan kamusal hizmetleri sunan çalışanların motivasyonlarını arttırmayı hedeflemeleri gerekmektedir. Liyakat sistemine dair çok sayıda yasal düzenleme varken bu esaslı uygulamaya yansıtılmak hem kamu

hizmetini alanlar hem de sunanlar için elzemdir. Ayrıca siyasal iktidarların bir yandan kamu bürokrasisinin iyi işlemlerini isterken diğer yandan bürokratik hiyerarşiye müdahalelerle işleyişi engellemeleri (*siyasetin bürokrasi ironisi*) de kamusal hizmetlerin daha etkin ve verimli sunulmasının önündeki engel olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, A. A., Karacaoğlu, K., Dış Kaynaklardan Yararlanma ve Bankacılık Sektöründe Teknoloji ve Bilgi İşlem Faaliyetleri ile İlgili Dış Kaynaklardan Yararlanma Üzerine Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:17, S:1-2, 2003.
- ALDEMİR, C. ve Ataol, A., *Personel Yönetimi*, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1986.
- AYDIN, N., Weberyen Bürokraside Liyakat ve Türk Kamu Bürokrasisinden Bir Kesit: “Siyasetin Bürokrasi Ironisi”, *Sayıştay Dergisi*, S: 85, Nisan-Haziran, 2012.
- AYDOĞAN, İ., Etkili Yönetim, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:13, 2002.
- ÇAVDAR, H., ve Çavdar, M., İşletmelerde İşgören Bulma Ve Seçme Aşamaları, *Deniz Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, S:6.1, 2010.
- ERARSLAN, D., Deniz, N., Yıldırım, H ve İnel, M.N., İşe Alım Sürecinde İç Kaynaklardan Yararlanma Politikasının Çalışanların Örgüte Bağlılığı Üzerindeki Etkisi, *Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, C:10, S:39, İstanbul, 2013.
- EREN, E., *Yönetim ve Organizasyon Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar*, 5. Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara, 2009.
- ERDOĞDU, E., *İnsan Kaynakları Yönetiminde Personel Seçimi ve Psikoteknik Testlerin Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.
- ERTÜRK, K., Ö., Kıyak, C., M., Müşteri Memnuniyetini Artırma Aracı Olarak Halkla İlişkilerde Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Penceresinden Bakmak, *Gazi Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S: 32, Bahar, 2011.
- GÜNAY, Ö., F., *Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- İBİCİOĞLU, H., *İnsan Kaynakları Yönetimi “KOBİ’ler Üzerine Bir Araştırma”*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2006.
- İSTEMİ, J., *Personel Seçiminde Analitik Hiyerarşi Metodunun Kullanılması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- KAPLAN, M., *Motivasyon Teorileri Kapsamında Uygulanan Özendirme Araçlarının İşgören Performansına Etkisi ve Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

- ÖZTÜRK, Z., Dündar, H., Örgütsel Motivasyon ve Kamu Çalışanlarını Motive Eden Faktörler, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:4, S:2, 2003.
- PEKER, Ö., ve Aytürk, N., *Yönetim Becerileri*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2002.
- SABUNCUOĞLU Z., *Personel Yönetimi "Politika ve Yönetimsel Teknikler"*, Furkan Ofset, 8. Baskı, Bursa, 1997 .
- ŞİMŞEK, M. Ş., Çelik, A., Akabay, A., *Kariyer Yönetimi ve İnsan Kaynakları Uygulamaları*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007.
- TANOVA, C., Karadal, H., Kurumsal Strateji İle İnsan Kaynakları Politikaları Arasındaki İlişkinin Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:19, S:2, İzmir, 2004.
- TUNÇER, P., Örgütlerde Performans Değerlendirme ve Motivasyon, *Sayıştay Dergisi*, S:88, Ocak-Mart, 2013.
- UÇKUN, C., G., Latif, H., ve Öztürk, Ö., F., *İşletmelerde Yönetici Adayı Havuzu Yöntemiyle Yönetici Adaylarının Belirlenmesi (THY Uygulaması)*, Aralık, 2013.
- YILDIRIM, M., *Kamu Yönetiminin Kadim Paradoksu: Nepotizm ve Meritokrasi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C: 11, S: 2, Ağustos, 2013.
- YÜKSEL, Ö., *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Gazi Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, 2007.

İNTERNET KAYNAKLARI

- www.tdk.gov.tr/TDKSOZLUK, Erişim tarihi: 19.10.2015.
- http://www.mud.org.tr/uploads/yuklemeler/5_zekaiozturk.pdf, Erişim tarihi: 19.10.2015.
- http://www.aktueldeniz.com/taner_kizkapan/kamu_calisanlarini_motive_etmede_organisel_destegin_rolu, Erişim tarihi: 09.03.2016.
- <http://www.kariyer.net/kariyer-rehberi/performans-yonetimi/>, Erişim tarihi: 13.05.2016.
- http://www.mud.org.tr/uploads/yuklemeler/5_zekaiozturk.pdf, 18.05.2015.

X. VE XI. ASIRDA MUSUL, HALEP VE BUNLARA MÜCÂVİR YERLERDE UKAYLÎ HAKİMİYETİ

Uqaylid Domination in The Tenth and Thirteenth Century in Mosul, Aleppo and Contiguous to These Places

Ömer TOKUŞ¹

Geliş Tarihi: 29.05.2016 / Kabul Tarihi: 20.06.2016

Öz

Benû Ukayl, Al-ı Müseyyeb veya Benî'l-Müseyyeb şeklinde adlandırılan Ukaylîler, on ve on birinci asırda Musul ve Halep'e hâkim olmuş bir Arap emirliğidir. İslâmiyet'ten önce Tihâme, Necd ve Hicâz arasındaki çöllerde meskûn olan Ukaylîler, İslâmiyet'in yayılmasından sonra Şam ve el-Cezîre bölgelerine doğru yayılmışlardır. Musul ve Hâbûr'un yukarı bölgelerine yerleşen Ukaylîler, Emevîler ile ittifak kumuşlardır. Abbasî ihtilalinden sonra Emevî taraftarları ile birlikte Abbasîlere karşı ortaya çıkan isyanlara iştirak etmişlerdir. Abbasîlerin merkezî otoritesinin zayıflamasından sonra el-Cezîre ve Bilâd-ı Şam'da bağımsız ve yarı bağımsız devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ukaylîler el-Cezîre bölgesindeki bu kaostan istifade ederek kurulan Hamdânîlerin hizmetinde bulunmuş ve Musul Hamdânîlerinin son emiri Ebu Tağlib'in 979 yılındaki ölümünden sonra da Musul'daki yönetim boşluğunu fırsat bilerek Musul merkez olmak üzere yeni bir emirlik kurmuşlardır. Ukaylîler kuruldukları tarihten itibaren çevre şehirlerde bulunan Mervânîler, Mirdâsîler, Numeyrîler, Büveyhîler, Fatımîler ve Abbasîler ile siyasî ve askerî mücadeleler ya da ittifaklar yapmışlardır. Selçukluların 1055 tarihinde Bağdat'a girişlerinden sonra zamana ve şartlara göre bazen Selçukluların yanında, bazen de karşılarında yer almışlardır. Ukaylî emiri Müslim 1080 yılında Kuzey Suriye'ye yönelerek Halep'i ele geçirmiştir. Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleymanşah'ın 1084 yılında Antakya'ya almasından sonra Müslim ve Süleymanşah karşı karşıya gelmiştir. Taraflar arasındaki mücadele; Müslim'in ölümü, Ukaylîlerin yıkılması ile neticelenmiştir. Bu hadiselerden sonra Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah el-Cezîre ve Suriye'ye gelerek Halep,

1 Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Caber, Hit, 'Ukberâ, Hadîse ve 'Ane gibi şehirlerde yönetimlerini sürdüren Ukaylîleri Selçuklulara tabi kılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Benû Ukayl, Ukaylîler, Musul, Halep, Abbasiler, Selçuklular*

Abstract

Uqaylid that was called Banu Uqaylid, Al-ı Musayyab or Banu al-Musayyab, is an Arab emirate who dominated Mosul and Aleppo in tenth and eleventh centuries. Inhabiting in the desert among Tihama, Najd and Hejaz before Islam, Uqaylids spreaded towards to the Damascus and al-Djazira region after spread of Islam. Uqaylids who settled in the upper regions of Mosul and Habur, set up an alliance with the Umayyads. They participated to the riots occurred against to Abbasid with the supporters of Umayyad after the revolution of Abbasid. After the weakening of the central authority of Abbasid, independent and semi-independent states began to be emerged in al-Djazira and Bilad al-Sham. Uqaylids had been in the service of Hamdanids who were founded by profiting from the chaos in al-Djazira region and after death of Mosul Hamdanids' last amir Abu Taghlib in 979, taking the advantage of management occasion in Mosul; they established a new Mosul-based emirate. From the date of their establishment, Uqaylids managed the political-military struggles or alliances with the cities located in their surrounding such as Marwanids, Mirdasids, Numayrids, Buwayhids, Fatimids and Abbasids. After the date of Saljuk's entry into Baghdad in 1055, they sometimes took part in Saljuk and sometimes against them, according to time and circumstances. Muslim, Uqaylids' Amir headed for northern Syria then seized Aleppo in 1080. After Saljuk ruler Suleiman Shah's Conquest of Antioch in 1084, Muslim and Suleiman Shah were confronted. The struggle between two parties resulted in Muslim's death and the destruction of Uqaylids. After these events, the Great Saljuk ruler Malik shah came to al-Djazira and Syria then he subordinated Uqaylids, who were maintaining the management of the cities named Aleppo, Caber, Hit, 'Ukbara, Hadisa and 'Ana, to the Saljuk.

Keywords: *Banu Uqayl, Uqaylids, Mosul, Aleppo, Abbasid, Saljuk*

Giriş

Dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren zayıflamaya başlayan Abbasîler (750-1258) el-Cezîre bölgesindeki üstünlüklerini kaybetmeye başlamışlardır. Abbasîlerin zaafından Suriye ve el-Cezîre'de Haricîler, Hamdânîler (929-1009)² ve Karmatîler;³ Mısır'da ise Tolunoğulları (868-905) ve İhşidîler (935-968) faydalanmışlardır. İhşidîlerin zayıflamasıyla da Halep ve çevresi Hamdânîler tarafından ele geçirilmiş ve burada 333'te (944) yeni bir emaret kurulmuştur⁴. İhşidîler, yıkılmadan önce yani

2 Ömer Tokuş, Hamdânîler (*Siyasî, İçtimai, İlmî ve Kültürel Hayat*), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2006, s. 7-14.

3 Makrizî, Takîyüddin Ahmed b. Ali b. Abdulkadir, *İttî'azü'l-Hünefâ bi-Ahbârî'l-E'immeti'l-Fatmiyyine'l-Hülefâ*, c. I, tah. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed, el-Meclisü'l-Ala li'ş-Şu'uni'l-İslâmiyye, Kahire 1416/1996, s. 222-223.

4 el-Ezdi, Ebû Zekeriyâ Yezid b. Muhammed b. İyâs, *Tarihu'l-Mevsil*, II, tah. Ahmed Abdullah Mahmud, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1971, s. 276.

325'te (937)⁵ Ukayliler'e Havrân ve el-Besenîyye'nin idaresini vermişlerdir⁶. Böylece İhşidîlerin hâkimiyeti esnasında Ukayliler, Bilâd-ı Şam ve el-Cezîre'ye göç etmeye başlamış, İhşidîlerden sonra da bölgenin hakimleri Hamdânî emirlerinden Seyfûddeve (944-967) ve Nâsiruddeve'nin (929-969) hizmetine girerek onlarla birlikte hareket etmiş⁷ ve onlara vergi vermek suretiyle varlıklarını sürdürmüşlerdir⁸.

1. Ukaylilerin Soyu

Ukayliler, Arap kabilelerinden 'Amir b. Sa'sa'a'nın batını Benû Ukayl⁹ tarafından Musul'da kurulmuş ve ataları el-Müseyyeb'e atfen *Al-ı Müseyyeb*¹⁰ veya *Benî'l-Müseyyeb*¹¹ şeklinde adlandırılmışlardır. Cahiliye döneminde Tihâme'ye bitişik olan Necd ve Hicaz arasındaki çöllerde¹² İslâmiyet'in ortaya çıkışından kısa bir süre sonra ise Yemâme, Yemen ve Hicaz arasındaki bölgede meskun bulunmaktaydılar¹³. En önemli yerleşim alanları ise tatlı su ve yeşillikleri ile meşhur olan el-Akîk Vadisi civarıydı¹⁴.

'Amir b. Sa'sa'a'ya bağlı Ukayl, Numeyr, Kilâb ve Hafâce gibi kabileler, İslâmiyet'in Arap Yarımadası'nın dışına yayılmasından sonra el-Cezîre ve Şam arasına, Fırat kıyılarına doğru göç etmeye başlamışlardır¹⁵. Bu göçler esnasında Ukayliler Musul ve Hâbûr'un yukarı bölgelerine¹⁶ Numeyriler Harran ve Ruhâ'ya, Kuşeyr kabilesi ise Devser/Caber kalesine yerleşmiştir¹⁷. Ukayliler, Emeviler (661-750) zamanında onlar ile ittifak kurmuş, Abbâsî ihtilalinin başlamasından sonra da Emevîlerin yanında yer almaya devam etmişlerdir¹⁸. Bundan dolayı 813'te Abbâsîlere karşı Nasr b. Şebes önderliğinde başlattıkları isyan¹⁹ 825 yılında bastırılabilmiştir²⁰.

5 Süheyl Zekkâr, *Târîhü'l-Arab ve'l-İslâm Munzu Ma' Kable'l-Meb'as ve Hatte Sükûtu Bağdad*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1982, s. 361.

6 Makrizî, I, 196..

7 J. G. Covernton, "Two Coins relating to the Buwayhid and cOkaylid Dynasties of Mesopotamia and Persia", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, no. 4, vol. III, London 1903, 177-189, s. 183.

8 Hâşî'el-Me'âzîdî, *Devle Benî Ukayl fi'l-Mevsil (380-489)*, Matba'atu Şefîk, Bağdad 1968, s. 43.

9 İbnü'l-Esîr, İzzeddin el-Cezerî, *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, c. II, tah. Vesim Muhammed er-Receb, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdat ty., s. 350; el-Kalkaşandî, Ebî'l-Abbas Ahmed, *Nihâyetü'l-Ereb fi Ma'rifeti'l-Ensâbu'l-Arab*, tah. İbrahim el-Ebyârî, Darü'l-Kitâbi'l-Lübnanî, Beyrut 1400/1980, s. 366; Gesine Degener, *Das Emirat Der Banu Uqail Eine Untersuchung zum Zerfall des Abbasidischen Kalifats und zur Beduinisierung des Fruchtbaren Halbmonds*, Göttingen 1987, s. 13; Ömer Tokuş, *Ukayliler'in Siyasî Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, s. 68-70; K. V. Zetterstéen, "Ukayliler", İA, c. XIII, İstanbul 1986, s. 18; Elnure Azizova, "Ukayl (Benû Ukayl)", DİA, c. XXXII, İstanbul 2012, s. 57.

10 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. IX, çev. Abdülkerim Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 65; İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, Tarihu İbn Haldûn, c. I, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1424/2003, s. 1629.

11 Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, *Cami'ü'd-Düvel*, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 344.

12 Hüseyin eş-Şeyh, *el-Arab Kable'l-İslâm*, Dâru'l-Macrifeti'l-Cami'iyye, İskenderiye 1993, s. 70.

13 Müneccimbaşı, nr. 2102, vr. 344.

14 Degener, s. 7; Gülay Öğün Bezer, "Ukayliler", DİA, c. XLII, İstanbul 2012, s. 59.

15 İbn Haldûn, I, 1629.

16 Abdülhakim el-Ka'bi, *el-Ceziretü'l-Furâtiyye ve Diyârûha el-Arabiyye(Diyar-ı Bekr, Diyar-ı Rebia ve Diyar-ı Mudar)*, Dâru Safahât, Dımaşk 2009, s. 65.

17 Süheyl Zekkâr, *Târîhü'l-Arab*, s. 370.

18 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 353-354.

19 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 257.

20 İbn Tayfûr, Ebî'l-Fadl Ahmed b. Tâhir el-Kâtib, *Kitâbu'l-Bağdâd*, tah. Muhammed Zahid b. el-Hasan el-Keversî, Kahire 1368/1949, s. 26,35; Abdullah Ekinci, *Müze Şehir Urfa*, Şanlıurfa Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü Yayınları, Ankara ts.s. 111.

2.Tarih Sahnesine Çıkışları

Musul Hamdânî emiri Ebû Tağlib el-Gazanfer'in (969-979) 979 yılında Büveyhîlere (934-1055) karşı Fatımîlerden (909-1171) yardım almak için gittiği Şam'da, anlaşmazlığa düştüğü Fatımîler tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Musul'da siyasî otorite boşluğu oluşmuştur. Bundan istifade etmek isteyen Mervânî emiri Bâz ise Musul'a hakim olmak için çalışmalara başlamıştır. Hamdânî Ebû Tâhir İbrahim ve Ebû Abdullah el-Hüseyin ise Mervânî emiri Bâz'a karşı koyamayacaklarını düşünerek Ukaylî emiri Ebû'z-Zevvâd Muhammed b. el-Müseyyeb'den (380-386/990-996) yardım talebinde bulunmuş ve bunun karşılığında Cezîretü İbn Ömer, Nusaybin ve Beled gibi şehirleri vermeyi vaad etmişler²¹. Bu şekilde Ukaylîlerin desteğini alan Hamdânîler 380'de (990) Tûr Abdîn civarında Mervânî kuvvetlerini mağlup etmiş ve Bâz'ı da ortadan kaldırmışlardır²².

Bâz'dan sonra Mervânî emirliğine geçen yeğeni Ebû Ali b. Mervân, Hamdânîler ile mücadeleye devam etmiş²³ ve bu esnada mağlup olan Hamdânî emirlerinden Ebu Tâhir yardım almak için Nusaybin'de bulunan Ukaylî emiri Ebû Zevvâd'ın yanına gittiğinde²⁴ tevkif edilerek öldürülmüştür (380/990)²⁵. Akabinde ise Musul ve ona bağlı yerler de Ukaylî emiri Ebu'z-Zevvâd tarafından ele geçirilmiştir (380/990)²⁶.

Musul hâkimiyeti için Büveyhîler ile mücadele halinde bulunan Ebu'z-Zevvâd²⁷ 382'de (992) Fatımî halifesi el-Azîz (975-996) adına hutbe okutmuştur (382/992)²⁸. Fatımîler adına hutbe okutulması Büveyhîleri rahatsız etmiş, ancak Büveyhîler, Ukaylîler ile yaptıkları mücadelelerde başarılı olamayınca anlaşma yolunu aramaya koyulmuşlardır²⁹. Ebu'z-Zevvâd'ın Abbasîler ve Büveyhîler ile münasebetleri Ukaylîlerin ödemeleri gereken vergileri göndermemelerinden dolayı umumiyetle gergin seyretmiştir. Ukaylîlerin ilk emirlerinden Ebu'z-Zevvâd'ın ölüm tarihi hakkında da kaynaklarda ihtilafli bilgiler bulunmaktadır. Ebû'z-Zevvâd'ın 386 (996),³⁰ 387 (997)³¹ ve 374 (984-985)³² tarihlerinde öldüğüne dair farklı bilgiler bulunmaktadır. Şüphesiz Büveyhîlerin vezirliğini yapmış olan er-Rûzrâverî'nin kaydına bakarak Ebû'z-Zevvâd'ın 386 (996) tarihinde vefat ettiğini kabul etmek mümkündür.

21 er-Rûzrâverî, el-Vezir Ebî Şucâ' Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah, *Zeylî Tecâribü'l-Ümem ve yeflhu el-Cüz'î-Sâmin min Tarihi's-Sâbi'*, c. VI, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, s. 109.

22 er-Rûzrâverî, VI, 109.

23 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 65.

24 er-Rûzrâverî, VI, 110.

25 er-Rûzrâverî, VI, 110; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 65.

26 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 68; İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed ed-Dımaşkî, *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri men Zeheb*, c. IV, tah. Abdulkadir el-Arnâ'ûd-Mahmud el-Arnâ'ûd, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1986, s. 469.

27 er-Rûzrâverî, VI, 145.

28 İbn Hallikân, Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Bermekî el-İrbilî eş-Şafî, *Vefeyâtü'l-A'yân fî Ebnâi Ebnâ'i'z-Zeman*, c. V, tah. İhsan Abbas, Dâru Sâdr, Beyrut 1994, s. 374.

29 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 80.

30 er-Rûzrâverî, VI, 168; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 105.

31 İbn Şeddâd, Muhammed b. Ali b. İbrahim, el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâ'i's-Şam ve'l-Cezire, c. III/I, tah. Yahya Abbâre, Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşadi'l-Kavmî, Dımaşk 1978, s. 130; İbn Hallikân, V, 260.

32 el-Azimî, Muhammed b. Ali, *Târîhu Haleb*, s. tah. ve nşr. İbrahim Za'rûr, Dımaşk 1985, s. 310.

2.1. el-Mukalled b. el-Müseyyeb 386-391 (996-1001)

Ukaylî emiri Ebû'z-Zevvâd'ın 386'da (996) vefatından sonra yerine siyasi dehasını kullanan kardeşi el-Mukalled b. el-Müseyyeb geçmiştir³³. El-Mukalled, öncelikle emirliğine karşı koyabileceğini düşündüğü kendisinden yaşça büyük olan kardeşi Cenâhuddevle³⁴ Ali'ye karşı Büveyhî emiri Bahâuddevle'ye elçi göndererek her yıl iki milyon dirhem karşılığında Musul'u kendisine vermesini istemiştir. Kardeşine de Bahâuddevle'nin kendisini Musul'a vali olarak tayin ettiğini söyleyerek birlikte Musul üzerine yürümüşlerdir³⁵. Bu esnada Büveyhî valisi Ebû Cafer, Musul'da bulunan bazı Deylemlerin Ukaylîler ile ittifak kurduğunu öğrenince şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Böylece Ukaylî kardeşler 386 (996) yılında Musul'a girerek şehri ele geçirmişlerdir³⁶. Ukaylî emiri Musul'a hakim olduktan sonra Küfe, el-Kasr, Enbâr, Medâ'in ve Camiçeyn gibi şehirleri de ele geçirerek nüfuzunu genişletmiştir³⁷. Böylece güçlenen el-Mukalled bir süre sonra kendisini temsilen sert ve kötü mizaca sahip bir naibini Bağdat'a göndermiştir. Ardından da Büveyhî emiri Bahâuddevle'nin kardeşi Samsâuddevle ile yapmakta olduğu mücadeleden yararlanarak Bağdat'a gelmiş ve şehre hakim olmuştur. Şehri ele geçirmesine rağmen Bahâuddevle'ye mektup göndererek itaatini arz etmiştir³⁸. Ukaylî emiri, Bahâuddevle'ye itaat etmesine rağmen onun Bağdat'taki mevcudiyetinden dolayı iki taraf arasındaki ilişkiler düzelmemiştir.

Büveyhîlere karşı koyamayacağını bilen el-Mukalled, 387'de (997-998) özür dileyip bir elçi göndererek anlaşma teklifinde bulunmuştur³⁹. Bahâuddevle, el-Mukalled'in anlaşma teklifini kabul ederek "*el-Mukalled'in Bahâuddevle'nin hazinesine 10 bin dinar vermesi, elini iktalarından çekmesi ayrıca kendisi için kararlaştırılan himaye vergisi ile yetinmesi, Deylemî esirleri serbest bırakması, Musul'da Bahâuddevle'den sonra Ebû Cafer adına hutbe okutması, her yıl iki milyon dirhem yardım göndermesi*" gibi maddeleri ihtiva eden bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma ile birlikte el-Mukalled'e "*hilat-ı sultaniyye*" takdim edilmiş ve ayrıca "*Hüsâuddevle*" lakabı tevdi edilmiştir⁴⁰.

El-Mukalled'in Büveyhîler ile yapmakta olduğu mücadelelerden istifade etmeye çalışan Ali'nin taraftarları, Musul'da karışıklıklar çıkartmışlardır. Büveyhîler ile yaptığı anlaşmadan sonra Musul'a dönen el-Mukalled 387 (997) yılında kardeşini ve taraftarlarını cezalandırmak için harekete geçmiştir⁴¹. Kardeşi ile açık bir şekilde mücadele etmenin kendisi için doğuracağı tehlikelerin farkında olan el-Mukalled,

33 İliya en-Nasibîni, Târihu İliya Bar Sinâyâ, trc. Yusuf Habbî, Bağdad, 1975, s. 200; er-Rûzrâverî, VI, 168; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 105; K. V. Zetterstéén, "Mukalled", İA, c. VIII, Eskişehir 1997, s. 564.

34 İliya en-Nasibîni, s. 201.

35 İliya en-Nasibîni, s. 200; er-Rûzrâverî, VI, 168; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 105; İbn Haldûn, I, 1629.

36 Hilâl es-Sâbi Ebi'l-Hüseyn Hilâl b. el-Muhassin b. İbrahim, *Zeylû Tecâribü'l-Ümem ve Yelihu el-Cüz'îs-Sâmin min Tarihî's-Sâbi*, c. VII, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, s. 5.

37 er-Rûzrâverî, VI, 170; Müneccimbaşı, nr. 2102, vr. 344.

38 er-Rûzrâverî, VI, 170.

39 er-Rûzrâverî, VI, 171.

40 er-Rûzrâverî, VI, 176.

41 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 112; Müneccimbaşı, nr. 2102, vr. 344; Zetterstéén, "Mukalled", IA, VIII, 564.

388'de (998) düzenlemiş olduğu bir içki meclisinde kardeşini tevkif ederek⁴² tehlikeyi ortadan kaldırmıştır. Bundan dolayı Ali'nin diğer kardeşi Sinânuddевle⁴³ el-Hasan b. el-Müseyyeb, *el-'Als* denilen yerde el-Mukalled'in karşısına çıkmıştır⁴⁴. Kabilenin ileri gelenlerinin tavassutu ile iki taraf arasında 389 (999) yılında anlaşma yapılmıştır⁴⁵. Ancak anlaşmaya rağmen el-Mukalled'in Enbâr'da bulunan Ebû'l-Hasan b. Mezyed el-Esedî'nin üzerine yürümesinden dolayı⁴⁶ ilişkiler yeniden bozulmuştur. İkili arasında savaş yapılacağı sırada Ali için endişelenen el-Hasan araya girerek Musul'a birlikte girmelerini sağlamıştır⁴⁷. Bir süre sonra Musul'da güvende olmadıklarını düşünen Ali ve el-Hasan kardeşleri el-Mukalled ile yeni bir anlaşma yapmaya karar vermişlerdir. 389'da (998) yapılan anlaşmaya göre, ikisinden birinin diğerinin şehirde bulunmadığı zamanlarda şehre hükmetmesi kararlaştırılmıştır⁴⁸. Uzun süren mücadelelerden sonra Ali 390 (999-1000) yılında vefat etmiş ve bundan dolayı da el-Hasan kardeşinin mülkünü ele geçirmek için harekete geçmiştir⁴⁹. Bunun üzerine el-Mukalled, Irak'a kaçan kardeşi el-Hasan üzerine yürümüş ve iki taraf arasında Sincâr'da yapılan savaşta mağlup olan el-Hasan firar etmek zorunda kalmıştır⁵⁰.

(390) 999'da Dakûkâ ve Hânîcâr gibi Irak'ın önemli şehirlerini ele geçiren⁵¹ el-Mukalled kendisine bağlı Türk gulamlar tarafından 23 Safer⁵² 391 (22 Ocak 1001) tarihinde Çarşamba günü Enbâr'da katledilmiş⁵³ ve daha sonra Enbâr ve Hît arasında bulunan ve Şakbâ⁵⁴ veya Şeyfiyâ olarak adlandırılan bir yerde defnedilmiştir⁵⁵.

2.2. Kırvâş b. el-Mukalled 391-444 (1001-1052)

Ukaylî emiri el-Mukalled'in 391'de (1001) maiyetinde bulunan gulamlar tarafından suikastle öldürülmesinden sonra, emirliğin başına geçmek isteyen oğlu Kırvâş kendisine engel olarak amcaları Ebû'l-Hasan İbn el-Müseyyeb ve Ebû Merh Mas'ab b. el-Müseyyeb'i görmüştür⁵⁶. Ancak amcalarından kurtulmak isterken naibi Ebû'l-Hüseyin Abdullah b. İbrahim b. Şehriveyh ve es-Sindiyye'de bulunan kendi kabilesinden Ebû Mansûr b. Kırâd el-Ledîd'in tahakkümü altına girmiştir⁵⁷. Bir süre sonra Ebû Mansûr'un tutumundan rahatsız olan Kırvâş amcası Hasan ile irtibata geçerek Ebû Mansûr'a karşı anlaşma yapmayı kararlaştırmıştır⁵⁸. Bu anlaşma

42 İlyâ en-Nasîbîni, s. 201; er-Rûzrâverî, VI, 180; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 112.

43 İlyâ en-Nasîbîni, s. 202.

44 er-Rûzrâverî, VI, 181; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 112.

45 er-Rûzrâverî, VI, 181.

46 er-Rûzrâverî, VI, 181.

47 er-Rûzrâverî, VI, 182; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 113; İbn Haldûn, I, 1630.

48 er-Rûzrâverî, VI, 182; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 113; Münecçimbaşı, nr. 2102, vr. 344.

49 er-Rûzrâverî, VI, 182; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 113.

50 er-Rûzrâverî, VI, 182; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 113; İbn Haldûn, I, 1630.

51 Hilâl es-Sâbî *Zeylû Tecâribü'l-Ümem*, VII, 24; amlf., *Kitâbu Tuhfetu'l-Ümerâ' fî Tarihi'l-Vüzerâ*, nşr: H. F. Amedroz, Leiden 1903, s. 401.

52 İlyâ en-Nasîbîni, s. 202; Hilâl es-Sâbî *Zeylû Tecâribü'l-Ümem*, VII, 33; amlf., *Kitâbu Tuhfetu'l-Ümerâ'*, s. 417.

53 Hilâl es-Sâbî *Zeylû Tecâribü'l-Ümem*, VII, 33; amlf., *Kitâbu Tuhfetu'l-Ümerâ'*, s. 417; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 136.

54 İbnü'l-İmâd, IV, 490.

55 İbn Hallikân, V, 263.

56 İbn Hallikân, V, 263.

57 Hilâl es-Sâbî, *Zeylû Tecâribü'l-Ümem*, VII, 33; amlf., *Kitâbu Tuhfetu'l-Ümerâ'*, s. 418.

58 Hilâl es-Sâbî, *Zeylû Tecâribü'l-Ümem*, VII, 34; amlf., *Kitâbu Tuhfetu'l-Ümerâ'*, s. 418; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 137.

gereğince güçlerini birleştiren taraflar Ebû Mansûr'u Musul'dan uzaklaştırmaya muvaffak olmuşlardır⁵⁹. 392 (1002) yılına gelindiğinde Hasan'ın ölümü ile Kırvâş, rahat bir nefes almış⁶⁰ ve emirliği tek başına yönetmeye başlamıştır.

Kırvâş, emirliğe geçtikten sonra Büveyhîler ile mücadeleye koyularak 392'de (1002) Medâçin'i ele geçirmiş ancak Büveyhîlerin karşı saldırıları sonucunda Medâçin'i aynı yıl içerisinde terk etmek zorunda kalmıştır⁶¹. Büveyhîler bununla da yetinmeyerek Bağdat'ta bulunan Ukayl kabilesine mensup kişileri de cezalandırma yoluna koyulmuşlardır. Bunun üzerine Mezyedîlerden yardım alan Kırvâş, 8 Ramazan 392 (21 Temmuz 1002) tarihinde Bâkermî'de Büveyhî birliklerini mağlup ederek Bağdat'a çekilmelerini sağlamış⁶² ve ayrıca Büveyhîlere ödemekte olduğu vergiyi kesmiştir. Büveyhîler aldıkları mağlubiyeti kabullenmeyerek, Kürt Şâzencân ve el-Câvâniye kabileleri ile 'Annazî emiri Ebû'l-Feth Muhammed b. çAnnâz'dan aldıkları destek ile Zilkade 392'de (Eylül-Ekim 1002)⁶³ Ukaylî ve Mezyedîlerin oluşturdukları ittifak kuvvetlerinin üzerine yürüyerek *Bezîkyâ* adlı mevkiye onları mağlup etmişlerdir⁶⁴.

Kırvâş gün geçtikçe güçlenmiş ve Bağdat'ı ele geçirmenin hesaplarını yapmaya başlamıştır. Arzusunu gerçekleştirmek için de Bağdat'ta bulunan naibi vasıtasıyla Deylemî ve Türk unsurlar arasında ihtilaf çıkarmak için çalışmalarda bulunmuştur⁶⁵. Kırvâş'ın Büveyhîlere karşı kazandığı başarılar ve ulaştığı güç, Abbasî halifesi el-Kadir'in (991-1031) de dikkatini çekmiş, bundan dolayı Halife 396 (1005-1006) yılında Kırvâş'a "*Mu'temidü'd-devle*"⁶⁶ ve "*Zü'l-İzzeyn*"⁶⁷ lakabları ile birlikte, Musul, Kûfe ve Sakiyu'l-Fırat'ın yönetimini vermiştir⁶⁸.

Benû Hafâce kabilesi, Ukaylîlerin Büveyhîler ile yapmış oldukları mücadelelerden istifade ederek Ukaylîlere ait olan Fırat'ın doğusundaki toprakları ele geçirmek için akınlarda bulunmuşlardır⁶⁹. Bu yayılcı siyasetin haricinde Büveyhîler ile ittifak kurmaktan da geri durmamışlardır. Bundan dolayı Kırvâş, Muharrem 397 (Eylül-Ekim 1006) yılında Benû Hafâce'nin elinde bulunan Kûfe'yi rahatlıkla ele geçirmiştir⁷⁰. Hafâce kabilesi bunu kabul etmemiş ve Büveyhî komutanlarından Ebû Cafer ile ittifak kurarak Ukaylîler üzerine ani bir baskın düzenlemiş ve birçok esir ile yüklü

59 Said ed-Diveci, *Tarihü'l-Mevsil*, c. I, Matbuatu Mecma'i'l-İlmi'l-Irakî, Bağdat 1982/1402, s. 157.

60 Hilâl es-Sâbî, *Zeylû Tecâribü'l-Ümem*, VII, 64.

61 Hilâl es-Sâbî, *Zeylû Tecâribü'l-Ümem*, VII, 49; amlf., *Kitâbu Tuhfetu'l-Ümerâ'*, s. 445.

62 Hilâl es-Sâbî, *Zeylû Tecâribü'l-Ümem*, VII, 50; amlf., *Kitâbu Tuhfetu'l-Ümerâ'*, 445-446; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, IX, 141; K. V. Zettersteen, "Karvaş", IA, Eskişehir 1997, VI, 371-372, s. 371.

63 Hilâl es-Sâbî, *Zeylû Tecâribü'l-Ümem*, VII, 51.

64 Hilâl es-Sâbî, *Zeylû Tecâribü'l-Ümem*, VII, 51.

65 ed-Diveci, s. 162.

66 İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, c. VIII, Matba'atu Dâ'iretu'l-Ma'arifü'l-Osmâniyye, Haydarabad 1358-1359, s. 147; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân li-senevâti 395-411/1004-1021*, tah. ve nşr. Juliette Rassi, Dimaşk 2005, s. 12.

67 İbnü'l-Fuvatî, Ebu'l-Fazl Kemaleddin Abdürrezak b. Ahmed, *Mecma'ü'l-Adâb fî Mu'cemi'l-Elkâb*, V, tah. Muhammed el-Kazim, Vizaret-i Ferheng u İrşad-i İslâm, Tahran 1416, s. 327.

68 İbnü'l-Cevzî, VIII, 147.

69 F. Krenkow, "Al-Khafadji", El, (*New Edition*), Leiden/Brill 1997, IV, s. 911.

70 İbnü'l-Esir, el-Kâmil, IX, 161.

miktarda ganimet ele geçirmişlerdir⁷¹. Yenilgiden sonra Kırvâş, Büveyhîler ile temasa geçerek münasebetlerini düzeltmeye çalışmış, bu maksatla da kızını Bahâuddevle'ye vererek akrabalık kurmayı menfaatine daha uygun bulmuştur⁷².

Ukaylî birliklerinin Büveyhî-Hafâce ittifakı karşısındaki mağlubiyetinden Mezyedîler ve Fatımîler istifade etmişlerdir. Nitekim Mezyedîler Kırvâş'a ait adı zikredilmeyen bazı yerleri ele geçirdikleri gibi (Ramazan 397-Mayıs-Haziran 1007)⁷³ Fatımî halifesi el-Hâkim'in (996-1021) görevlendirdiği naibi İsa b. Hılât el-Ukaylî ve ondan sonra tayin edilen Lü'lu el-Beşşârî 399'da (1008-1009) Rakka ve Rahbe'de Fatımî hâkimiyetini tesis etmeyi başarmışlardır⁷⁴.

Kırvâş ile birlikte Ukaylîler de güçlenmiş, Bağdat'ı hâkimiyet altına almak için teşebbüslerde dahi bulunmuşlardır. Bu emellerini gerçekleştirmek için de Bağdat'taki Gayrî-Arap topluluklarla temasa geçerek onları yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Abbasîler olası tehlikenin farkına vararak, Ukaylîlere karşı set oluşturmak maksadıyla Hafâce kabilesine Kûfe şehrini vererek Ukaylîlerin Sakiyu'l-Fırat'taki hâkimiyetini sonlandırmıştır⁷⁵. Hafâce kabilesi de Kırvâş'a karşı Hille emiri Dübeyş ile ittifak kurmuş ve bu şekilde bölgede tutunmaya çalışmıştır. Ancak takip edilen bu siyaset, Hille emiri Dübeyş'e ait olan el-Camiçeyn'in Hafâce lideri tarafından yağmalanmasıyla son bulmuştur⁷⁶. Böylece Kırvâş, kendisine karşı oluşan tehlikeli bir ittifaktan kurtulmayı başarmıştır.

Fatımîler, ilk olarak Halife el-Mehdî döneminde (910-934), 301 (913) ve 306 (918)⁷⁷ yıllarında son olarak da 321-324'te (933-936) Mısır'a seferler yapmış ve el-Muizz (953-975) döneminde ise Mısır'a hâkim olmuşlardır⁷⁸. Mısır hâkimiyetinden sonra Filistin ve Suriye'ye doğru yayılmacı bir politika takip ederek Abbasîlere karşı Musul emiri Kırvâş ile yazışmalara başlamışlardır⁷⁹. Yoğun propaganda faaliyetlerinden etkilenen Kırvâş, Fatımî halifesi el-Hâkim'e biat ettiğini açıklamıştır. Buna karşılık da 4 Muharrem 401 (18 Ağustos 1010) tarihinde Cuma günü, el-Hâkim (996-1021) tarafından deriden bir başlık, imame, ipek kumaş, pantolon ve kırmızı terlik gönderilerek Kırvâş taltif edilmiştir⁸⁰. Böylece Musul, Enbâr, Kûfe, Kasr ve Medâ'in'de Fatımîler adına hutbe okunmaya başlamıştır⁸¹. Abbasî Halifesi el-Kadir'in teşebbüsleri neticesinde Kırvâş üzerine ordu gönderilmesinin kararlaştırıldığı bir esnada, telaşa kapılan Kırvâş yaptığı yanlıştan dönerek hutbeyi yeniden Abbasî halifesi el-Kadir adına okutmaya başlamıştır⁸². Bundan dolayı Fatımîler Musul ve

71 Hilâl es-Sâbi, *Zeylü Tecâribü'l-Ümem*, VII, 54.

72 ed-Diveci, s. 161.

73 İbnü'l-Cevzi, VII, 234.

74 İbn Haldûn, I, 1631.

75 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 275.

76 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 303.

77 Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'd-Devleti'l-Fâtımiyye f'l-Mağrib ve Mısır ve Suriye ve Bilâdu'l-Arab*, Kahire 1981, s. 85.

78 Aydın Çelik, *Fatımîler Döneminde Kahire Şehri*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ 2008, s. 19-21.

79 Hasan, s. 228.

80 Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtu'z-Zemân li-senevâti 395-411/1004-1021*, s. 53-54.

81 el-Azîmî, s. 320; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 180; Makrizî, II, 126.

82 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 180; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtu'z-Zemân li-senevâti 395-411/1004-1021*, 53-57.

çevresini yağmalatarak Kırvâş'ı cezalandırmaya çalışmışlardır⁸³.

Kırvâş'ın karşı karşıya kaldığı problemlerden biri de aynı kabileden olan Ukberâ emiri Ebû Sinan Garib b. Muhammed b. Makn'ın 411'de (1020) Hille emiri Dübeys ve Bağdat askerleri ile birlikte Musul üzerine yürümesi olmuştur⁸⁴. Müttelik kuvvetlere karşı duramayan Kırvâş, yaptığı mücadelede mağlup olarak esir düşmüş⁸⁵ daha sonra bir yolunu bularak firar edip daha önceleri mücadele ettiği Hafâce kabilesi ile birlikte hareket etmeyi tercih etmiş, ancak malları bu kabile fertleri tarafından yağma edilmiştir⁸⁶. Ebû Sinan Garib 421'de (1030) Büveyhîlerden aldığı destekle yeniden Kırvâş'ın mütteliklerinden Ebû'l-Müseyyeb Râfiç b. el-Hüseyyin'in elinde bulunan Tîkrît'e saldırmıştır. Ebû'l-Müseyyeb Râfiç ise Musul'a giderek Kırvâş'tan aldığı destekle *ed-Dukke*'de Ebû Sinan Garib'i mağlup etmiş, ancak Kırvâş'ın tavassutu ile iki taraf arasında anlaşma yapılmıştır⁸⁷. Ebû Sinân Garib b. Muhammed b. Makn, 425'te (1033-1034) vefat edince, yerine geçen oğlu Ebû Reyhân ise babasının vefatından sonra Musul'a giderek Kırvâş'ın hizmetine girmiştir⁸⁸.

Büveyhîlerden kaçarak Ukaylilere sığınan el-Esîr çAnber el-Hâdim'in Kırvâş tarafından önemli mevkilere getirilmesine karşı çıkan Ukaylî ailesinden Necdetüddeve Mervân b. Kırâd, Râfiç b. el-Hüseyyin ve Kırvâş'ın kardeşi Ebû'l-Fazl Bedrân b. el-Mukalled 417'de (1026-1027) isyan etmişlerdir⁸⁹. Beled yakınlarında asilere karşı koyamayan Kırvâş, anlaşma yaparak kardeşi Bedrân'a Nusaybin şehrinin idaresini vermiştir⁹⁰. Bedrân'ın Nusaybin'e tayin edilmesinden hemen sonra, Mervânî emiri Nasruddevle 418'de (1027-1028) Nusaybin üzerine yürüyerek şehri ele geçirmiştir⁹¹. Ancak Bedrân 419'da (1028) Nusaybin üzerine yeni akın yapmasına rağmen Nasruddevle'ye karşı başarılı olamayacağını düşünerek Nusaybin'e karşı sürdürdüğü muvaffakiyetsiz saldırıları durdurmuştur⁹². Bedrân'ın Nusaybin'e karşı gerçekleştirdiği saldırıların bitmesinden sonra Kırvâş kızı Seyyide'yi Nasruddevle ile evlendirerek akrabalık yoluyla Mervânîler ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bir süre sonra Nasruddevle'nin yeni bir evlilik yapmasından dolayı Kırvâş'ın kızı Seyyide, Musul'a geri dönmüş ve taraflar arasındaki ilişkiler yeniden bozulmuştur⁹³. Kırvâş, kızının mihrî olarak Nasruddevle'den yirmi bin dinar ve kardeşi Bedrân için de Nusaybin ve Cezîre'yi isteyince, Nasruddevle olumsuz cevap vermiştir. Bundan dolayı Kırvâş ve kardeşi Bedrân, Nasruddevle üzerine seferler yapmış fakat herhangi bir netice alınamamasına rağmen Nasruddevle mücadelelerinin uzun sürmesinden

83 es-Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefiyât*, c. XIV, tah. Ahmed el-Arnâvûd-Terkî Mustafa, Dâru Ahyâ'it-Turâsî'l-Arabiyye, Beyrut 1420/2000, s. 175.

84 Ebû'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müyyed İmadeddin, *Tarihu Ebû'l-Fidâ (el-Müsemâm el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer)*, c. I, tah. Mahmud Deyyûb, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997, s. 502.

85 İbn Haldûn, I, 1632.

86 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 249.

87 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 311.

88 İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihâye, Büyük İslâm Tarihi*, c. XII, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s. 118.

89 İbn Haldûn, I, 1632..

90 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 274.

91 İbn Şeddâd, III/I, 130.

92 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 282; İbn Haldûn, I, 1633.

93 İbn Şeddâd, III/I, 355.

dolayı Kırvâş'ın kızının mihiri için on beş bin dinar ile tabiiyet vergisi vermeyi kabul etmiştir⁹⁴. Bunların yanı sıra ısrarlı tutumunu devam ettiren Bedrân'a 421 (1030) yılında Nusaybin'i de vermek zorunda kalmıştır⁹⁵.

2.2.1. Oğuz İstilasası ve Kırvâş

Kırvâş'ın karşı karşıya kaldığı en önemli hadiselerden biri de hiç şüphesiz Oğuzların el-Cezîre'deki faaliyetleri ve Musul'u istilasası olmuştur. Büyük Selçuklu Devleti'nin atası ve devlete adını veren Selçuk'un vefatından sonra yerine geçen oğlu Arslan Yabgu 416 (1025) tarihinde Gazneli Mahmud tarafından tevkif edilerek Hindistan'da bulunan Kalincar Kalesi'ne hapsedilmiş ve 1032 yılında ölene kadar da burada hapiste tutulmuştur⁹⁶. Arslan Yabgu'nun tevkif edilmesinden sonra ona bağlı on bin kişilik bir Türkmen topluluğu, öncelikle Kirman'a gitmiş, ardından da İsfahan hâkimi Alauddevle b. Kâkûye ile savaşarak Azerbaycan'a geçmişlerdir⁹⁷. Gazneli Mahmud'tan izin alarak Horasan'a geçenler ise bir süre sonra yağmalara başlamış ve bundan dolayı halkın şikâyetleri artınca, 418'de (1028) bizzat Gazneli Mahmud'un yaptığı seferde, söz konusu Oğuzlardan dört bin kadarı öldürülmüştür⁹⁸.

Mahmud'un ölümünden (421/1030) sonra ortaya çıkan taht kavgasında, Oğuzların desteğini alan Mesud galip gelerek Gazneli Devleti'nin tahtına çıkmıştır⁹⁹. Bozgunculuk yapmamaları karşılığında, Gazneli topraklarına yerleşmelerine müsaade edilen Oğuzlar, taşkınlıklarını sürdürdükleri için üzerlerine gönderilen Taş Ferraş adlı Gazneli komutan, Yağmur dâhil olmak üzere Oğuzların ileri gelenlerinden birçoğunu ortadan kaldırmıştır (423/1031-1032)¹⁰⁰. Gaznelilerin artan baskılarından dolayı¹⁰¹ Boğa, Göktaş, Mansur ve Dana komutasındaki Oğuzlar 427'de (1036) batıya ilerleyerek Azerbaycan'da bulunan Vehsudân'ın hizmetine girmişlerdir. Ancak burada da yağma faaliyetlerini sürdürdüklerinden 429'da (1037-1038) Vehsudân tarafından tenkil edilmişlerdir. Bundan dolayı Boğa adlı emirin komutasında bulunanlar, Rey taraflarına geçmiş, Mansur ve Göktaş'ın liderlik ettiği birlikler ise 430'da (1038-1039) Hemedan üzerine yürüyerek şehri Ebû Kalicâr b. Alauddevle b. Kakûye'den almışlardır¹⁰². Vehsudân 432'de (1040-1041) davet ettiği Oğuzların bir kısmını hile ile ortadan kaldırdığı için Urmiye'de bulunan Oğuzlar, Hakkarî taraflarına gitmiş, burada yaptıkları mücadelelerde ciddi kayıplar vererek çevreye dağılmışlardır¹⁰³. İbrahim Yınal'ın 433'te (1041) Rey'e doğru ilerlemesinden dolayı Selçuklulara tabi olmak istemeyen el-Cibâl'da bulunan Oğuzlar ise ez-Zevzân üzerindeki kayalıklardan geçerek Cezîretu İbn Ömer'e yani bugünkü Cizre'ye kadar ulaşmışlardır. Boğa,

94 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 306; İbn Şeddâd, III/1, 130.

95 Abdurrakib Yusuf, ed-Devletü'l-Dustekiyye, (el-Kısmu's-Siyâsi), Bağdat 1972, s. 57.

96 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 291-292.

97 en-Nuveyrî, Şihâbeddin Ahmed b. Abdulvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnu'l-Edeb*, c. XXVI, tah. Necib Mustafa Fevvâz-Hikmet Keşli Fevvâz, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2004, s. 156.

98 İbn Haldûn, I, 1633.

99 M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004, s. 41.

100 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 293.

101 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 296.

102 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 296; İbn Haldûn, I, 1633.

103 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 298; İbn Haldûn, I, 1633.

Anasioğlu ve adı zikredilmeyen bazı Oğuz beylerinin başında bulunduğu Oğuzlar da Kardâ, Bazedbdâ, Fişâbûr, el-Hasaniyye ve Hâbûr gibi Diyâr-ı Bekr bölgesi dahilinde bulunan şehirleri yağmalamışlardır¹⁰⁴.

Diyâr-ı Bekr'de faaliyetlerini yoğunlaştıran Oğuzların bir kısmı Buka ve Anasioğlu gibi komutanların maiyetinde Diyâr-ı Bekr bölgesindeki Mervanî topraklarına saldırılarda bulunurken¹⁰⁵ diğer bir kısmı da Nusaybin, Sincâr ve Cezîretu İbn Ömer çevresinde saldırılarda bulunmuşlardır. Mansur b. Kızıoğlu'nun başında bulunduğu Oğuzlardan bir topluluk da Süleyman b. Nasrüddevle'nin elinde bulunan Cezîretu İbn Ömer üzerine yürüyerek şehri muhasara etmişlerdir¹⁰⁶. Ancak Mansur, Süleyman tarafından tertip edilen bir ziyafet esnasında hile ile tevkif edilmiştir¹⁰⁷. Mansur'un tutuklanmasından sonra Kırvâş Fenek Kalesi'nde mukim el-Beşneviyye, Kürt kabilesinden aldığı yardım ile Oğuzları mağlup etmiştir¹⁰⁸. Oğuzların baskıları artınca Nasruddevle yağmaları durdurmaları karşılığında Mansur'u serbest bırakma vaadinde bulunmuştur¹⁰⁹. Bunun kabul edilmesinden sonra Mansur 435'te (1043-1044) serbest bırakılmıştır¹¹⁰. Mansur'un serbest bırakılmasına rağmen Oğuzlar; Mervanilerin ve Ukaylilerin elinde bulunan topraklarda baskılarını sürdürmeye devam etmişlerdir¹¹¹.

Mansur'un tevkif edildiğini haber alan Ukaylî emiri Kırvâş Oğuzlara karşı saldırılara geçmiştir¹¹². Bundan dolayı Oğuzlar Musul önlerine gelerek şehri kuşatmışlardır. Kırvâş ise kuşatmanın kaldırılması için üç bin dinar, bunun kabul edilmemesi üzerine de on beş bin dinar teklif etmiştir. Oğuzlar teklifi kabul etmelerine rağmen Kırvâş'ın mezkur meblağı toplamasını beklemeden saldırıya geçmiş ve bir gün süren savaşta Kırvâş mağlup olarak¹¹³ gizliden Musul'u terk etmek zorunda kalmıştır¹¹⁴. Kırvâş'ın ayrılmasından sonra Oğuzlar, ele geçirdikleri şehri on iki gün boyunca yağmalamışlardır¹¹⁵. Musul'un istilasından sonra es-Sinn şehrine gelen Kırvâş, çevrede bulunan Büveyhî, Mezyedî ve Annazîlerden yardım talebinde bulunmuştur¹¹⁶. Aldığı destekle 20 Ramazan 435 (22 Nisan 1044) tarihinde Re'su'l-Eyyil'de Oğuzlar'ı mağlup etmiş¹¹⁷ ve mağlup olan Oğuzlar ise Diyâr-ı Bekr ve Armenia'ya doğru çekilmişlerdir¹¹⁸.

104 İbn Haldûn, I, 1633.

105 el-Azimî, s. 335.

106 Süheyl Zekkâr, *Medhâl ila Tarihi'l-Hurubu's-Salibiyye*, c. I, Dimaşk 1415/1995, s. 89.

107 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 298 İbn Haldûn, I, 1633.

108 el-Azimî, s. 335; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 298; İbn Haldûn, I, 1633; ed-Divecî, s. 162.

109 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 299.

110 el-Azimî, s. 336.

111 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 299.

112 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 300; Baybars el-Mansurî, (Rükneddin el-Emir), *Zübdetü'l-Fikre fî Tarihi'l-Hicre*, Feyzullah Efendi, nr. 1459, vr. 59.

113 İbn Haldûn, I, 1634.

114 Abû'l-Farac Gregoryus b. Ehrûn b. Malatî (İbnü'l-İbrî), *Abû'l-Farac Tarihi* I, (Süryanice'den İngilizceye trc. Ernest A. Wallis Budge), (Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1987, s. 300.

115 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 300; İbn Haldûn, I, 1634.

116 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 301; İbn Haldûn, I, 1634; Nevzat Keleş, "Malazgirt Savaşı Öncesinde Doğu Anadolu'nun Siyasî Durumu", *Alp Arslan ve Malazgirt*, Ed. Fatih Dalgacı, İstanbul 2014, s. 46.

117 İbnü'l-İmâd, IV, 492.

118 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 302; İbn Haldûn, I, 1634.

2.2.2. Kırvâş'ın Bağdat'taki Dâhilî Olaylara Müdahalesi

Bağdat'ta siyasi istikrarsızlıktan kaynaklanan sebeplerden dolayı 'Ayyâr ve Şuttâr adı verilen yağmacılar türemiş ve zamanla da güçlenmişlerdir. el-Burcumî adında bir 'Ayyâr'ın sebep olduğu yağmalardan dolayı Abbasî Halifesi, Kırvâş'tan yardım talebinde bulunmuştur¹¹⁹. Bunun üzerine Kırvâş, 16 Ramazan 425 (4 Ağustos 1034) tarihinde evine davet ettiği el-Burcumî'yi hile ile yakalatarak ortadan kaldırmıştır¹²⁰. el-Burcumî'nin öldürülmesi halk tarafından memnuniyet ile karşılanmış ve buna bağlı olarak Kırvâş'ın Bağdat'taki şöhreti de artmıştır¹²¹.

Kırvâş'ın Bağdat'ın dâhilî işlerine müdahil olmasını kolaylaştıran hususlardan biri Büveyhî ailesi arasında yaşanan anlaşmazlıklar ve diğeri de Türk-Deylemî askerler arasındaki mücadeleler olmuştur. Kırvâş'ın, kızı Cebire'yi 408 (1017-1018) yılında elli bin dinar mehir karşılığında Büveyhî emirlerinden Sultanuddevle'ye vermesi,¹²² şüphesiz Büveyhî ailesi içinde yaşanan çekişmelere müdahil olmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim Büveyhî hükümdarı Celâluğdevle'nin (1025-1044) Türklerden oluşan ordu mensupları ile yaşadığı problemler¹²³ ve askerlerin mevcut hükümdara karşı, ailenin diğer mensuplarını desteklemeleri dahili kaosu daha da büyütüştür¹²⁴. Celâluğdevle'nin kardeşi Ebû Kâlicâr bu Türk komutanlardan Barstogan ile ittifak kurarak Bağdat'ı ele geçirmeye çalışmıştır. Celâluğdevle de kardeşine karşı Ukaylî emiri Kırvâş ve Mezyedî emiri Dübeys'ten yardım olarak mücadele etmiş¹²⁵ ve sonuç olarak 428'de (1036-1037) Celâluğdevle ve Ebû Kâlicâr arasında anlaşma yapılmıştır¹²⁶. Celâluğdevle, 431'de (1039-1040) Bağdat'taki Türk askerlerin baskılarından dolayı yeniden Ukaylî emiri Kırvâş ve Hille emiri Dübeys'ten yardım istemiş, ancak yardım ulaşmadan taraflar arasında anlaşma yapılmıştır¹²⁷. Bunların yanı sıra Celâluğdevle'nin de zaman zaman Ukaylî ailesi arasındaki mücadelelere müdahil olduğu anlaşılmaktadır¹²⁸.

3.3. Ebû Kâmil Bereket b. el-Mukalled Dönemi (442-443/1050-1052)

440 (1048-1049) yılından itibaren¹²⁹ Kureyş b. Bedrân'ın kıskırtmaları neticesinde Kırvâş ile kardeşi Ebû Kâmil Bereket arasında ihtilaflar oluşmaya başlamış ve zamanla da artmıştır¹³⁰. İki taraf arasında oluşan düşmanlık 12 Muharrem 441 tarihinde (16 Haziran 1049) tarihinde Babu'n-Nisâ'da savaşa dönüşmüş¹³¹ ve

119 Sibt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebî'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mirâtu'z-Zemân li-senevâti* 395-411/1004-1021, tah. ve nşr. Juliette Rassi, Dimaşk 2005, s. 364.

120 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 336; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân*(345-447), 363.

121 İbnü'l-Cevzî, VIII, 79.

122 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân li-senevâti* 395-411/1004-1021, s. 135.

123 en-Nuveyrî, XXVI, 147.

124 en-Nuveyrî, XXVI, 147.

125 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 346; en-Nuveyrî, XXVI, 147; İbn Kesîr, XII, 126; Zetterstéen, "Karvaş", İA, VI, 371.

126 en-Nuveyrî, XXVI, 147.

127 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 368.

128 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 374-375.

129 İbnü'l-İmâd, IV, 492.

130 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 419; İbn Hallikân, V, 267; İbn Haldûn, I, 1636; Baybars el-Mansurî, nr. 1459, vr. 121.

131 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 420; Baybars el-Mansurî, nr. 1459, vr. 121; Münecçimbaşı, nr. 2102, vr. 345.

yapılan savaşta Ebû Kâmil kardeşi Kırvâş'ı esir alarak Musul'a göndermiştir¹³². Bir süre sonra 442 (1050) yılında Kırvâş'ın hürriyetini tamamen kısıtlayarak yönetime hâkim olmuştur¹³³. Ancak Ebû Kâmil Bereket Büveyhiler ile mücadele etmek için gittiği Tikrî'te, daha önce Oğuzların Musul'u ele geçirdikleri esnada almış olduğu yaranın nüks etmesinden dolayı Ramazan 443'te (Ocak 1052) vefat etmiş ve burada el-Hızır adı verilen türbeyle defnedilmiştir¹³⁴.

3.4. Kureyş b. Bedrân Dönemi 443-453 (1052-1061)

Ebû Kâmil'in vefatından hemen sonra toplanan Ukaylî ileri gelenleri onun yerine Nusaybin emiri olan Alemuddin Ebu'l-Me'âlî Kureyş b. Bedrân'ın Ukaylîlerin emirliğine getirilmesini kararlaştırmışlardır¹³⁵. Kureyş ilk iş olarak tehlike olarak kabul ettiği amcası Kırvâş'ı tevkif ettirerek Musul'a bağlı el-Cerrâhiyye Kalesi'ne hapsedirmiştir¹³⁶. Kureyş'in emirliğe geçmesinden kısa bir süre sonra Kırvâş Receb 444 (Ekim-Kasım 1052) vefat etmiştir¹³⁷. Hapiste eceliyle¹³⁸ öldüğü veya Kureyş'in huzuruna getirilerek burada öldürüldüğü¹³⁹ yönünde farklı bilgiler bulunmaktadır. Nasıl, nerede veya kim tarafından öldürüldüğüne dair ihtilaflar bulunmasına rağmen Garsunî'nin ifadesiyle kan dökücü ve kindar¹⁴⁰ bir yapıya sahip olan Kureyş'in emirlikte engelleri ortadan kaldırmak için bu yola tevessül etmiş olabileceği düşünülmektedir.

3.4.1. Fatimî ve Selçuklu Kuvvetleri Karşısında Kureyş b. Bedrân

Fatimîler Mısır'a hakim olduktan sonra mücavir şehir ve ülkelere birtakım dâiler göndermek suretiyle siyasi-dini propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Fatimîlerin Ukaylîler ile ilişkileri açısından en önemli şahsiyet, Fatimîler için İran'da dâilik yapmış olan el-Mü'eyyed fî'd-Dîn Hibetullah eş-Şirazî'dir. Şiraz'da, yaklaşık olarak 390 (1000) yılında İsmailî bir aile içerisinde dünyaya gelen¹⁴¹ el-Mü'eyyed, babası Musa b. Davud'un vefatından sonra Fars bölgesinin dâiliğine getirilmiştir¹⁴². Ahvâz'da 1042'de Fatimîler adına hutbe okuttuğundan¹⁴³ Abbasî halifesi el-Ka'im'in (1031-1075) baskıları ile bulunduğu Şiraz'ı terk ederek Kahire'ye gitmek zorunda kalmıştır¹⁴⁴. Mısır'a ulaştıktan sonra Fatimî veziri el-Yâzûrî tarafından Divânü'l-İnşâ

132 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 420; İbnü'l-İmâd, IV, 492; İbn Haldûn, I, 1636; Baybars el-Mansurî, nr. 1459, vr. 121.

133 İbn Haldûn, I, 1636; Baybars el-Mansurî, nr. 1459, vr. 121; es-Safedî, *el-Vâfi*, XIV, 176.

134 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 439; el-Ömerî, Şihâbüddin Ahmed b. Yahya İbn Fadlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, c. XXVI, tah. Kamil Süleyman el-Cebûrî-Mehdî en-Necm, Beyrut 1971, s. 240.

135 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 439; Ebû'l-Fidâ, I, s. 526; el-Ömerî, XXVI, 240.

136 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 439; Ebû'l-Fidâ, I, 526; el-Aynî, nr. 2317, vr. 25; İbn Haldûn, I, 1637.

137 İbnü'l-Fuvâtî, V, 327.

138 İbnü'l-İmâd, IV, 492; İbn Hallikân, V, 267.

139 Ebû'l-Fidâ, I, 527; es-Safedî, *el-Vâfi*, XIV, 176.

140 Sibt İbnü'l-Cevzi, Şemseddin Ebî'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mirâtü'z-Zemân fi Tarihi'l-Âyân(1056-1086)*, tah. ve nşr: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1968, s. 70-71.

141 Verena Klemm, *Memoirs of a Mission, The Ismaili Scholar, Statesman and Poet al-Mu'ayyad fî'd-Din al-Shirazi*, London 2003, s. 2.

142 Tahera Qutbuddin, *al-Mu'ayyad al-Shirazi and Fatimid Da'wa Poetry, A case of Commitment in Classical Arabic Literature*, Leiden-Boston 2005, s. 23.

143 el-Mü'eyyed Fî'd-Dîn Hibetullah Ebî İmrân Musa eş-Şirazî, *Müzekkerât-ı Dâ'î'ü'd-Du'âtü'd-Devleti'l-Fâtmiyye*, tah. ve şerh: Arif Tâmir, Müessesetu İzzeddin, Beyrut 1403/1983, s. 79-80.

144 el-Mü'eyyed, s. 95-102.

başkanlığına getirilmiştir¹⁴⁵. Tuğrul Bey'in (1040-1063), 447 (1055) yılında Bağdat'a girmesinden sonra isyan ederek el-Cezîre'ye çekilen Arslan el-Besâsîrî'ye Fatimîlerin göndermiş olduğu yardım heyetinin başında yer almıştır¹⁴⁶. Ukaylî emiri Kureyş'i el-Besâsîrî ile birlikte hareket etmeye ikna etmiştir. İbrahim Yınal isyanından dolayı Tuğrul Bey'in Bağdat'ı terk etmesinden sonra el-Besâsîrî ve Kureyş, Bağdat'ı ele geçirmiş ve Şiî Fatimîler adına hutbe okutmuşlardır¹⁴⁷. Böylece verilen görevi başarılı bir şekilde eda eden el-Mü'eyyed Kahire'ye dönmüştür¹⁴⁸.

Selçuklular, 442 (1050) yılında İsfahan'ı alarak başkent yaptıktan¹⁴⁹ bir yıl sonra 443'te (1051) Kirman'ı, 446'da (1054) Azerbaycan'ın başkenti Tebriz'i hâkimiyetleri altına almışlardır¹⁵⁰. Bu fetihlerin devamında 446'da (1054) Erciş, Bargiri (Muradiye)¹⁵¹, Arcke'yi (Adilcevaz) ele geçirmiş¹⁵² ve sonrasında dahili ihtilaflardan dolayı Tuğrul Bey Bağdat'ta yönelmiştir. Bu esnada Ukaylî emiri Kureyş de Tuğrul Bey'e karşı koyamayacağını düşünerek ona bağlılığını bildirmiştir¹⁵³. Nitekim 447'de (1055) Tuğrul Bey, Bağdat'a gideceğini ilan ettikten sonra¹⁵⁴ endişeye kapılan el-Besâsîrî, Bağdat'ı terk ederek¹⁵⁵ Rahbe'ye geçmiştir¹⁵⁶. Burada Fatimîlerden aldığı destek ile Selçuklulara karşı askerî birlikler toplamaya başlamıştır.

Ukaylî emiri Kureyş, Selçuklu kuvvetlerinin yanında yer alırken kardeşi Mukbil de Oğuzların 1042 yılında Musul'da Ukaylîlere uyguladığı şiddetten dolayı kardeşini eleştirerek el-Besâsîrî ile birlikte hareket etmiştir¹⁵⁷. El-Besâsîrî Fatimîlerden almış olduğu destek kuvvetleri ile Musul'a doğru ilerlemiş,¹⁵⁸ Kureyş'in de içinde yer aldığı Selçuklu birliklerini 448'de (1056-1057) mağlup ederek çok az bir sayı ile onların geri çekilmelerini sağlamıştır¹⁵⁹. Dağınık bir vaziyette bulunan Selçuklu birlikleri, Sincâr önlerine geldiklerinde halkın saldırı ve hakaretlerine maruz kalmışlardır¹⁶⁰. Ukaylî emiri Kureyş ise bu mağlubiyetten sonra el-Besâsîrî'nin saflarına katılarak hakim olduğu Musul'da Fatimî Halifesi el-Mustansır adına hutbe okutmuştur¹⁶¹.

145 el-Mü'eyyed, s. 121.

146 ez-Zirkilî, Hayreddin, *el-A'lâmu Kamûsi Terâcim*, II, Dârü'l-İlmi'l-Melâîyin, Beyrut 2002, s. 29; I. Poopawala, "al-Mu'ayyad fi'l-Din", *El*, (New Edition), Leiden/Brill 1993, VII, 270, s. 271.

147 el-Mü'eyyed, s. 219.

148 el-Mü'eyyed, s. 16.

149 el-Aynî, nr. 2317, vr. 14.

150 en-Nüveyrî, XXVI, 166.

151 İskender Fayiz Necib, *Ermeniyye Beyne'l-Bizaniyyin ve'l-Etraku's-Selâcikâ(392-463/1000-1071)*, *fi Musannıfı Aristakes el-Lestikretî*, Dârü'l-Fikri'l-Cami'i, İskenderiye 1983, s. 47.

152 Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, I, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1977, s. 38.

153 Zekkâr, *Medhal ila Tarihi'l-Hurûb's-Salibiyye*, I, 94.

154 en-Nüveyrî, XXVI, 166.

155 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 462; "Besâsîrî", İA, c. II, Eskişehir 1997, s. 56.

156 İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, c. V, tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992, s. 59.

157 Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), 4.

158 Ali Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzi'nin Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklular İle İlgili Bilgiler I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi", *Belgeler*, XVIII(22), Ankara 1997, s. 12.

159 el-Mü'eyyed, s. 172; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 12.

160 el-Mü'eyyed, s. 172.

161 Makrizî, II, 234; el-İsfahânî, İmâduddin Muhammed b. Muhammed b. Hâmid, *Tarihu Devleti Al-ı Selcûk*, tah. Yahya Murad, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004, s. 31.

Kutalmış'ın mağlup olması ve akabinde maruz kaldığı kötü muameleden dolayı Tuğrul Bey 448'de (1057) Musul üzerine yürüyerek¹⁶² şehri Ukaylî emiri Kureyş'ten almış¹⁶³ ve bölgeyi Hezâresb b. Tengir b. Iyyâd'a ikta olarak vermiştir¹⁶⁴. Tuğrul Bey'in kararlı tutumu karşısında Kureyş, Hezâresb'in tavassutu sayesinde affedilmiştir¹⁶⁵. Daha sonra Sincar halkını da cezalandıran Tuğrul Bey, Zilkade 449'da (Aralık-Ocak 1057-1058) Musul ve Sincâr'a kardeşi İbrahim Yınal'ı tayin ederek Bağdat'a geri dönmüştür¹⁶⁶.

Musul idaresi esnasında İbrahim Yınal Fatımîlerin kıskırtması ile isyan etmiş¹⁶⁷ ve Musul'u terk etmiştir¹⁶⁸. Halifenin aracılığı ile İbrahim Yınal isyandan vazgeçerek Bağdat'a getirilmiş ve problem bu şekilde çözülmüştür¹⁶⁹. İbrahim Yınal'ın Musul'dan ayrılmasından sonra el-Besâsîrî ve Ukaylî emiri Kureyş 450 yılında (1058) Tuğrul Bey'in naibi İnanç Bey'in elinde bulunan şehri muhasara etmişlerdir¹⁷⁰. Bunun üzerine Tuğrul Bey İbrahim Yınal'ı el-Besâsîrî ve Kureyş'in tehdidi altında bulunan Musul'a göndermiştir¹⁷¹. Fakat bu esnada Musul, el-Besâsîrî ve Kureyş tarafından ele geçirilmiş, hutbe de Fatımîler adına okutulmaya başlanmıştır¹⁷². Bölgede meydana gelen hadiselerin Selçuklular açısından tehlikeli bir boyuta ulaşmasından dolayı Tuğrul Bey, bizzat Musul üzerine yürüme kararı almış,¹⁷³ bunu duyan el-Besâsîrî ve Kureyş şehirden uzaklaşmışlardır¹⁷⁴. Savunmasız kalan şehri ele geçiren Sultan, el-Besâsîrî ve Kureyş'i takip ederek Nusaybin önlerine geldiğinde İbrahim Yınal'ın isyan ettiğini öğrenip onun ardından Hemedân'a gitmiştir¹⁷⁵. Selçuklu aile üyeleri arasında yaşanan saltanat kavgasından faydalanmak isteyen el-Besâsîrî ve Kureyş 8 Zilkade 450 tarihinde (27 Aralık 1058) Bağdat'a girerek Fatımîler adına hutbe okutmuş¹⁷⁶ ve Halife el-Ka'im'i de Hadîsetu çAne'ye göndererek Muhârîş el-Bedevî'ye teslim etmişlerdir¹⁷⁷.

İbrahim Yınal, Tuğrul Bey ile girdiği saltanat mücadelesinde mağlup olmuş ve 9 Cemaziyyülahir 451 (Temmuz 1059) tarihinde yayının kirişi ile boğdurularak¹⁷⁸ ortadan kaldırmıştır. Daha sonra Tuğrul Bey işgal altında bulunan Bağdat üzerine yürümüştür¹⁷⁹. Bunun üzerine el-Besâsîrî ve Kureyş de korkuya kapılarak şehri

162 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 14; en-Nüveyrî, XXVI, 169.

163 Sadreddin el-Hüseynî, Ebu'l-Hasan Ali b. Nasır İbn Ali, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, çev. Necati Lügal, TTK, Ankara 1999, s. 12.

164 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 476.

165 en-Nüveyrî, XXVI, 169; Aynî, nr. 2317, vr. 33; Münecceimbaşı, nr. 2102, vr. 345.

166 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 23; Ebû'l-Fidâ, I, 527; en-Nüveyrî, XXVI, 169.

167 el-Mü'eyyed, s. 217-219.

168 Klemm, s. 84.

169 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 27; en-Nüveyrî, XXVI, 170.

170 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 29.

171 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 29.

172 el-Mü'eyyed, s. 172-173; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 484; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 30; Makrizî, II, 253.

173 Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, 312; İbn Haldûn, I, 1639.

174 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 31; Makrizî, II, 253.

175 el-Azimî, s. 342; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 484; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 31.

176 el-Mü'eyyed, s. 222.

177 el-Mü'eyyed, s. 222; el-Azimî, s. 342.

178 İbnü'l-Kalânîsi, *Târîhu Dimaşk* 360-555 h. tah. Süheyl Zekkâr, Dimaşk 1403/1983, s. 149.

179 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 489; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 50.

terk etmişlerdir. Tuğrul Bey 11 Zilkade 451'de (19 Aralık 1059) Bağdat'a girerek halifeyi tahtına oturtmuştur¹⁸⁰. Bu gaileyi ortadan kaldıran Sultan, Kureyş'i Halife'ye bağlılığını bildirmesi ve haraç vermesi karşılığında yerinde bırakmıştır¹⁸¹.

'Alemüddîn Ebû'l-Me'âlî¹⁸² unvanına sahip olan Ukaylî emiri Kureyş b. Bedrân, 51 yaşında, 453/1061'de¹⁸³ Nusaybin'de¹⁸⁴ vebadan ölmüş¹⁸⁵ ve Nusaybin'de defnedilmiştir¹⁸⁶.

3.4. Müslim b. Kureyş 453-477 (1061-1085)

Kureyş b. Bedrân'ın vefatından sonra Fahruddevle Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Cehîr'in desteği ile Ebû'l-Mekârim Müslim b. Kureyş emirlik makamına getirilmiştir¹⁸⁷. Müslim amcası Mukbil'in muhalefetini ortadan kaldırdıktan sonra, Tuğrul Bey'in 455 (1063) yılındaki ölümünü¹⁸⁸ fırsat bilerek Bağdat'ta önemli bir mevki kazanma arzusuna kapılmıştır¹⁸⁹. Ancak Alp Arslan'ın (1064-1072) Selçuklu tahtına geçerek kısa sürede dâhilî durumu toparlaması karşısında, Selçuklulara tabi olmaktan başka bir seçenek bulamamıştır¹⁹⁰. Bu maksatla hâkim olduğu toprakları muhafaza etmek için Alp Arslan'ın huzuruna gitmeye karar vermiştir. Vezir Nizamülmülk aracılığıyla 458 (1066) yılında Alp Arslan ile yapılan görüşme sonucunda Musul'un yanı sıra Enbâr, Hît, Harbâ, es-Sinn ve el-Bevâzic'in idaresi Müslim'in uhdesinde bırakılmıştır¹⁹¹.

Selçuklu ümerasından Tacülmülk Hezâresb'in 462'de (1069-1070) vefatından sonra¹⁹² Ukaylî emiri Müslim, Sultan'ın kız kardeşi Safiye Hatun¹⁹³ (Hezâresb'in dul kalan eşi) ile evlenmek suretiyle Selçuklular ile akrabalık kurmuştur¹⁹⁴. Akrabalık ilişkilerinin kurulmasına rağmen Müslim'in Selçuklular ile münasebetleri pek dostane olmamıştır ve bundan dolayı da zaman zaman toprakları Selçuklu emirlerinin saldırılarına maruz kalmıştır. Müslim Selçuklular ile münasebetlerini düzeltmek için Hemedân'a gitmeye karar vermiş, henüz yola revan olmuşken iken Alp Arslan'ın ölüm haberini almış, ancak buna rağmen yoluna devam ederek 465'te (1073) Hemedân'a ulaşmıştır¹⁹⁵. Melikşah'ın (1072-1092) amcası Kavurd'a karşı verdiği taht mücadelesi

180 İbnü'l-Verdî, Zeyneddin Ömer b. Muzaffer eş-Şehîr, *Tarihu İbnü'l-Verdî*, c. I, Matba'atü'l-Haydariyye, el-Necef, 1389/1969, s. 506; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 60.

181 İbnü'l-Ezrâk, Ahmed b. Yusuf b. Ali el-Fârikî, *Târihu'l-Fârikî ed-Devletu'l-Mervaniyye*, tah. Bedevi Abdullatif Avvad), *Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnanî*, Beyrut 1974, s. 157.

182 İbnü'l-Fuvatî, I, 546; es-Safedî, *el-Vâfî*, XIV, 178.

183 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 71; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, X, 33.

184 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, X, 33; İbn Hallikân, V, 267.

185 İbn Hallikân, V, 267.

186 İbn Haldûn, I, 1639; Münecçimbaşı, nr. 2102, vr. 345.

187 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 33-34; Ebu'l-Fidâ, I, 537; İbn Haldûn, I, 1639; İbn Hallikân, V, 267.

188 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 41; en-Nüveyrî, XXVI, 174..

189 İbn Hallikân, V, 267..

190 Ali Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklular İle İlgili Bilgiler II. Sultan Alp Arslan dönemi", *Belgeler*, XIX (23), Ankara 1989, s. 6.

191 Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin Alp Arslan Dönemi", 13; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 60.

192 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 68; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 141.

193 İbn Vâsil, Cemâleddin Muhammed b. Salim, *Müferricü'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, c. I, tah. Cemâleddin eş-Şeyyâh, *Dârü'l-Fikri'l-Arabî*, Kahire, ts.s. 23; İbn Haldûn, I, 1642.

194 el-Bundârî, *Zübdetü'l-Nusra ve Nuhbetü'l-Usrâ (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 36.

195 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 160-161.

esnasında Hemedân'da bulunan Müslim de Kavurd ile mücadele etmiş ve Sultan'ın galip gelmesinde önemli rol oynamıştır¹⁹⁶.

3.4.1. Ukayflilerin Kuzey Suriye Faaliyetleri

Kavurd'un çıkardığı isyanı bastırdıktan sonra Müslim ülkesine dönerek Suriye'deki siyasî gelişmeler ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Kuzey Suriye'deki Türkmen topluluklarının başında bulunan Atsız'ın 469'da (1077) Kahire önlerinde Fatimîlere mağlup olarak geri çekilmesinden sonra, Melikşah tarafından Suriye'ye gönderilen Tacüddevlî Tutuş'a Müslim'in yardımcı olarak görevlendirilmesi,¹⁹⁷ Kuzey Suriye'deki emellerini gerçekleştirmeyi arzulayan Müslim'e bir fırsat oluşturmuştur. Müslim, 470'te (1078) Bizanslılardan Menbic'i alarak¹⁹⁸ Tutuş ile birlikte Mirdâsîlerin elinde bulunan Halep önlerine gelerek şehri kuşatmıştır¹⁹⁹. Muhtemelen Tutuş'un güçlenerek Suriye'yi kontrolü altına almasına olumlu bakmayan Müslim, Tutuş'un muhasarayı kaldırarak başarısız olması için, kuşatma esnasında gizlice şehir halkına yardımlarda bulunmuş²⁰⁰, bunun fark edilmesi ile de Tutuş tarafından Halep önlerinden uzaklaştırılmıştır²⁰¹. Tutuş da kendisine gönderilen yardımcı birliklerin Buzâca Vadisi'nde baskına uğradığını haber alınca Halep kuşatmasını kaldırmak zorunda kalmıştır²⁰².

Tutuş'un Halep üzerindeki baskılarının artmasından dolayı şehrin hâkimi Mirdâsî emiri Sâbık b. Mahmûd, Müslim'i şehre davetmiş²⁰³ ve 26 Zilhicce²⁰⁴ 472 (18 Haziran 1080) yılında Müslim Halep'e girmiştir²⁰⁵. Dört aylık²⁰⁶ bir kuşatmadan sonra Rebiyülahir 473'te (Eylül-Ekim 1080) Müslim iç kaleyi de ele geçirerek²⁰⁷ Halep'teki Mirdâsî hâkimiyetini sonlandırmıştır²⁰⁸. Halep'ten sonra sırasıyla Esârib, Azâz, Buzâ'a, el-Fâyâ, Deyr, Cibrîn ve Kûrastâ²⁰⁹ ile Beytü Lâhâ, Tellü Ağdı, Hâb ve Kefertubbel gibi Türkmenlerin meskûn olduğu yerleri ele geçirmiştir²¹⁰. Müslim'in güçlenmesi karşısında Antakya'nın Ermeni hâkimi Phliaretos da elçi göndererek vergi karşılığında Müslim'e bağlılığını bildirmiştir (473/1081)²¹¹. Bundan bir yıl sonra ise Numeyrîlerden Serûc²¹² ve Harran alınmıştır. Bu başarılar karşısında Ermeni

196 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 82: el-Bundarî, s. 48; Ahmed b. Mahmûd, I, 116.

197 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 178.

198 el-Azimî, s. 350.

199 İbnü'l-Adîm şehrin kuşatılması sırasında Müslim ve ona bağlı birliklerin Tutuş'a iltihak ettiklerini ve kuşatmanın da üç ay yirmi gün kadar sürdüğünü nakletmektedir. Bkz: İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, tah. Halil Mansur, Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, Beyrut 1417/1996, s. 195.

200 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 196; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 197.

201 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 198; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 196.

202 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 198; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 198.

203 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 202.

204 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 202.

205 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 202; Baybars el-Mansurî, nr. 1459, vr. 203.

206 İbnü'l-Adîm, Kemâleddin Ömer b. Ahmed b. Ebî Cerâde, *Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*, c. IX, Takdim ve tah. Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, Beyrut, ts., s. 4082.

207 Sevim, Ali, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklular İle İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşah Dönemi", *Belgeler*, XX(24), Ankara 1999, s. 38.

208 el-Azimî, s. 351; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 110; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 202-203.

209 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 110; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 206.

210 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 208.

211 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 215.

212 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 208.

Philaretos'a tabi Urfâ valisi Leon Müslim ile anlaşma yaparak, onun adına sikke bastırması²¹³ ve hutbe okutmuştur²¹⁴.

Müslim, yaptığı seferler ile Halep ve çevresinin güvenliğini temin ettikten sonra Dımaşk yönünde genişleme faaliyetlerine girişmiştir. Selçuklu emirlerinden Tutuş'un bölgedeki gücünü bildiği için de Fatımî veziri Bedrülcemalî ile yazışarak Selçuklulara karşı müttefik arayışına girmiştir. Müslim'in Fatımîler ile yazıştığını öğrenen Nizamülmülk, Müslim'i kınayan bir mektup gönderdiğinde Müslim: "*Ben dostunuza sizler sahip çıkıp ilgi gösterin ve elinizden kaçurmayın*" mealinde bir cevap göndermiştir²¹⁵. Bundan sonra Müslim 476 (1083) yılında Dımaşk üzerine yürüyerek şehri muhasara etmiştir²¹⁶. Kuşatma esnasında esir düşme tehlikesine rağmen Müslim, Fatımîlerden yardım geleceğini umarak Dımaşk önlerinden ayrılmamıştır. Gerek Fatımîlerden beklediği yardımın ulaşmaması gerekse de Harrân halkının isyan etmesinden dolayı Müslim Dımaşk muhasarasını kaldırarak Harrân üzerine yürümüş²¹⁷ ve 8 Rebiyülevvel 476'da (26 Temmuz 1083) ulaştığı Harrân'da durumu kısa sürede kontrol altına alarak Musul'a dönmüştür²¹⁸.

Melikşah, Fahruddevle Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Cehîr'i Rebiyülevvel 477 (Temmuz-Ağustos 1084) tarihinde Mervânîlerin hâkim olduğu Diyar-ı Bekr bölgesine tayin etmiştir²¹⁹. Selçuklular karşısında duramayacağını bilen Mervânî emiri Nasruddevle Mansûr, Ukaylî emiri Müslim'e elçiler göndererek "*Amid, Cizre ve daha birtakım kaleleri kendisine verme*" karşılığında yardım istemiş ve Müslim de bunu kabul etmiştir²²⁰. Fahruddevle'nin başında bulunduğu Selçuklu kuvvetleri Mansur ve Müslim'in sığındığı Amid'i muhasara altına almışlardır²²¹. Selçuklu komutanları Amid önlerinde yaptıkları ani bir baskın ile (12 Rebiyülevvel 477/19 Temmuz 1084)²²² Müslim ve Mansur'u mağlup etmişlerdir²²³.

Amid muhasarasını gerçekleştiren Fahruddevle ve Artuk Bey arasında anlaşmazlık yaşandığını haber alan Ukaylî emiri Müslim, Artuk Bey'e gönderdiği bir elçi vasıtasıyla "*şehirden çıkmasına izin verildiği takdirde mal verme vaadinde*" bulunacağını bildirmiş ve Artuk Bey de bunu kabul etmiştir. Yapılan anlaşma mucibince Müslim, 21 Rebiyülevvel 477'de (28 Temmuz 1084) Artuk Bey'in geri çekilmesi ile Amid'den çıkmayı başarmıştır²²⁴. Müslim'in Mervânîler ve Şîf Fatımîler ile geliştirmiş²²⁵ olduğu ilişkilerden rahatsız olan Melikşah, Müslim'in idaresindeki Musul, Halep ve çevresinin yönetimini 477'de (1084) Fahruddevle'nin

213 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 116; İbn Kesir, XII, 251; İbn Haldûn, I, 1640.

214 İbn Tağriberdî, V, 113.

215 Ali Sevimi, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin Melikşah Dönemi", 48.

216 el-Azimî, s. 352; İbnü'l-Kalânîsî, s. 186; İbn Haldûn, I, 1640.

217 el-Azimî, s. 352; İbnü'l-Kalânîsî, s. 186; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 121; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 210.

218 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 122-123; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 210; İbn Haldûn, I, 1640.

219 İbnü'l-Ezrâk, *Tarihü'l-Fârikî*, 208; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 125; amîf., et-Tarihü'l-Bâhîr, 5.

220 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 125; el-Bundarfî, s. 77; İbn Vâsîl, I, 12; İbn Haldûn, I, 1641.

221 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 125; el-Bundarfî, s. 77.

222 el-Azimî, s. 352; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 125; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 227.

223 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 227.

224 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 228; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 126.

225 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 212; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 228.

oğlu Amiduddevle'ye iktâ olarak vermiştir²²⁶. Bunun üzerine Selçuklu birlikleri Musul önlere gelerek şehre hâkim olmuş ve Müslim'in mallarına ve hazinesine el koymuşlardır²²⁷. Hemen akabinde Melikşah bölgeyi kontrol altına almak için bizzat sefere çıkmaya karar vermiş²²⁸ ve el-Bevâzic'e geldiğinde kardeşi Tekiş'in isyan ettiğini öğrenince²²⁹ Müslim'i yeniden Musul'un yönetimine tayin ederek geri dönmüştür²³⁰.

3.4.2. Müslim-Süleymanşah Mücadelesi ve Müslim'in Ölümü

Müslim ve Süleymanşah'ın Antakya üzerindeki nüfuz mücadelesi tarafları karşı karşıya getirmiştir. Antakya'yı Bizans'tan alarak bağımsız bir devlet kuran Ermeni asıllı Philaretos 473 (1080-1081) yılından beri Ukayfîlere vergi ödemekteydi. 1081 yılında Bizans ile yaptığı Dragos Anlaşması'ndan sonra yönünü güneydoğuya çeviren Süleymanşah Antakya önlere gelerek 15 Şaban 477'de (13 Aralık 1084) Antakya'nın dış kalesini²³¹, 12 Ramazan 477'de (12 Ocak 1085) ise iç kalesini ele geçirmiştir²³². Bunun üzerine Müslim, Süleymanşah'a elçiler gönderip daha önce Philaretos'un kendisine ödemekte olduğu vergiyi göndermesini istemiştir²³³. Süleymanşah, Müslim'in talebine olumsuz cevap verince²³⁴ iki taraf Antakya'ya bağlı Amik Ovası'nda²³⁵ çAfrîn Nehri kıyısında²³⁶ 24 Safer 478 (20 Haziran 1085)²³⁷ tarihinde *Kurzâhil* adlı mevkide²³⁸ karşı karşıya gelmiş ve savaş Müslim'in mağlup olarak öldürülmesi ile neticelenmiştir²³⁹. Savaş alanında öldürülen Müslim'in naaşı kefenlenerek Halep önlere getirilip, Halep kapısına defnedilmiştir²⁴⁰.

3.5. Ukayfîlerin Bakîyeleri

3.5.1. Musul Ukayfîleri

478 (1085) yılında vuku bulan Kurzâhil savaşında öldürülen Müslim'in yerine Müeyyeduddevle²⁴¹ Ebû Sâlim İbrahim b. Kureyş getirilmiştir²⁴². Emir olduktan sonra Melikşah'ın halası yani Müslim'in dul kalan eşi Safiye Hatun ile evlenerek Selçuklularla akrabalık kurmuştur²⁴³. Ukayfîlerin Halep'teki hâkimiyeti ise sadece

226 Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 228.

227 İbnü'l-Esir, *et-Târîhü'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye (bi'l-Mevsil)*, tah. Abdulkadir Ahmed Tuleymât, Darü'l-Kütübü'l-Hadise, Kahire, ts., s. 5.

228 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 212; el-Aynî, nr. 2317, vr. 86.

229 Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 228; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 126; amlf., *et-Tarihu'l-Bâhir*, s. 5.

230 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 212; İbn Vâsil, I, 14.

231 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 213.

232 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 213.

233 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 129; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 229.

234 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 129; amlf., *et-Târîhü'l-Bâhir*, 6; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 229.

235 Sevim, Ali, *Suriye Selçukluları, I (Fetihten Tutuş'un Ölümüne Kadar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1965, s. 88.

236 İbnü'l-Kalânîsi, s. 192; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 215.

237 İbnü'l-Kalânîsi, s. 192; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 129; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 215.

238 İbnü'l-Kalânîsi, s. 192; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 215; Münecimbaşı, nr. 2102, vr. 346.

239 Urfalı Mateos, *Vekayi-nâmesi* (952-1136) ve *Papaz Grigor'un Zeyli* (1136-1162), (çev. Hrnt D. Andreasyan), TTK, Ankara 1987, s. 164.

240 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 216.

241 İbn Şeddâd, III/I, 132.

242 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 130; Ebû'l-Fidâ, II, 8; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 217; İbn Şeddâd, III/I, 77; İbn Hallikân, V, 268.

243 İbnü'l-Ezrâkî, *Târîhu'l-Fârikî*, s. 221; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtu'z-Zamân* (1056-1086), s. 238; İbn Vâsil, I, 23.

iç kalede bulunan Sâlim b. Mâlik ile sınırlı kalmıştır²⁴⁴. Süleymanşah'ın Tutuş ile 'Ayn Seylem adı verilen mevkiye yaptığı ve yenilerek hayatını kaybettiği savaştan sonra Melikşah Cemaziyelahir 479'da (Eylül-Ekim 1086) yola koyularak Musul önlerine gelmiştir²⁴⁵. Musul emiri İbrahim'i tevkif ederek Ukaylî emirliğinin başına Ebû Abdullah Muhammed'i tayin etmiş, ayrıca kız kardeşi Zeliha'yı da onunla evlendirmiştir²⁴⁶. Aileden Sâlim b. Mâlik'e ise Halep'e karşılık Caber Kalesi'ni vermiş²⁴⁷, Halep valiliğine ise Kasımuddavle Aksungur'u getirmiştir²⁴⁸. 482 (1089) yılına gelindiğinde Melikşah, İbrahim b. Kureys'i serbest bırakmış, buna rağmen aynı yıl içerisinde İbrahim ve Kureys'e ait olan yerler onlardan alınmış²⁴⁹ İbrahim ve Ebû Abdullah Muhammed b. Müslim ise tevkif edilerek Melikşah'a gönderilmişlerdir²⁵⁰.

Melikşah'ın 485'te (1092) vefatından sonra Terken Hatun, Ebû Abdullah ve İbrahim'in ülkelerine dönmelerine müsaade etmiştir²⁵¹. İbrahim, Musul'a hakim olan Safiye Hatun ve oğlu Ali ile anlaşma yaparak Musul yönetimini yeniden elde etmeyi başarmıştır²⁵². İbrahim'in Musul'a hakim olmasından sonra karşı karşıya kaldığı ciddi problemlerden biri Tutuş'un Selçuklu tahtını ele geçirmek için mücadeleye koyulması olmuştur. Nitekim Isfahan üzerine yürümeyi düşünen Tutuş, bundan önce el-Cezîre'yi kendisine bağlayarak arkadan gelebilecek olası tehlikelerin önüne geçmeye çalışmıştır²⁵³. Tutuş, 486'da (1093) kendisine tabi kıldığı Aksungur, Bozan ve Yağısıyan ile birlikte harekete geçmiştir²⁵⁴. Öncelikle Ukaylîlerin elinde bulunan Nusaybin'i almış²⁵⁵ akabinde Musul üzerine yürümüş²⁵⁶ ve 2 Rebiyülevvel 486 (2 Nisan 1093) yılında Hirmâs (Hâbûr) nehri üzerinde²⁵⁷, Musul'a bağlı *el-Mudayyaç* adlı mevkiye İbrahim'i mağlup ederek ortadan kaldırmıştır²⁵⁸. Tutuş'un Ukaylîlere karşı takip ettiği şiddet politikasından dolayı Ali b. Müslim ve annesi Safiye Hatun, Sultan Berkıyaruk'a (1094-1105) giderek şikâyetlerini iletmışlerdir²⁵⁹. Nitekim bu şikâyetin sonucunda Tutuş, Ukaylî topraklarını Ali ve Ebû Abdullah Muhammed arasında bölüştürmüştür²⁶⁰.

Selçuklu komutanlarından Kürboğa, Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetini sağlamak için Tutuş'un ölümünden sonra bölgede yeniden çalışmalara başlamıştır.

244 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 218; İbnü'l-Verdî, I, 533-534.

245 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 136; İbnü'l-Verdî, I, 533-534.

246 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 143; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtu'z-Zemân* (1056-1086), s. 238; İbn Şeddâd, III/I, 163.

247 el-Azimî, s. 354; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 220; İbnü'l-Verdî, II, 4.

248 İbn Kesîr, XII, 264.

249 İbn Şeddâd, III/I, 103; İbn Vâsıl, I, 23; el-Aynî, nr. 2317, vr. 88.

250 İbn Şeddâd, III/I, 49; İbn Vâsıl, I, 23.

251 İbn Şeddâd, III/I, 163; İbn Vâsıl, I, 23; İbn Haldûn, I, 1642.

252 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 189; İbn Vâsıl, I, 121; İbn Haldûn, I, 1642.

253 İbn Şeddâd, III/I, 164; İbn Vâsıl, I, 23; İbn Haldûn, I, 1642; Müneccebaşı, nr. 2102, vr. 346.

254 İbnü'l-Esîr, *et-Târihü'l-Bâhir*, 12; İbn Vâsıl, I, 23; Sevîm, *Suriye Selçukluları*, I, 105.

255 el-Azimî, s. 356; İbnü'l-Esîr, *et-Târihü'l-Bâhir*, 12; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 224; İbn Şeddâd, III/I, 164; İbnü'l-Verdî, II, 9; İbn Vâsıl, I, 23; Ebû'l-Fidâ, *Tarihu Ebû'l-Fidâ*, II, 19; Sevîm, *Suriye Selçukluları*, I, 106.

256 İbn Vâsıl, I, 23.

257 İbnü'l-Kalânîsî, s. 202; İbn Vâsıl, I, 24; İbn Haldûn, I, 1642; ez-Zirkillî, I, 58.

258 İbnü'l-Esîr, *et-Târihü'l-Bâhir*, 12; Ebû'l-Fidâ, II, 19; el-Aynî, nr. 2317, vr. 88.

259 İbnü'l-Kalânîsî, s. 203.

260 Muhammed Süheyl Takkûş, *Tarihu Selâcika fî Bilâdi's-Şam*, 471-511/1078-1117, Dârü'n-Nefâ'is, Beyrut 1430/2009, s. 60.

Öncelikle Harran'ı ele geçirmiş²⁶¹ ardından da Nusaybin'i Ukaylî emiri Ebû Abdullah Muhammed'den alarak Musul önlerine gelmiş ve şehri muhasara etmiştir. Yaklaşık dokuz ay süren kuşatmadan sonra 489 (1096) yılında Musul Ali'den alınabilmiştir²⁶². İbn Haldûn: “*Böylece Benû el-Müseyyeb'in Musul ve a'mâlindeki hâkimiyeti sona erdi*”²⁶³ diyerek emirliğin bölgedeki idarî hâkimiyetinin bittiğini ifade etmiştir.

3.5.2. Caber Ukaylîleri

Müslim b. Kureş'in öldürülmesinden sonra Süleymanşah Halep'i kuşattığı esnada iç kalede Ukaylîlerden Şemsüddeve²⁶⁴ Sâlim b. Mâlik b. Bedrân b. Mukalled bulunmaktaydı²⁶⁵. 'Ayn Seylem'de Süleymanşah'ın ortadan kaldırılmasından sonra Tutuş Halep önlerine gelerek şehri almak için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Nitekim 26 Rebiyülevvel 479 (11 Temmuz 1086) tarihinde Halep ,Tutuş'un hâkimiyeti altına girmesine rağmen iç kalede bulunan Sâlim b. Mâlik direnişini sürdürmüştür²⁶⁶. İç kalenin muhasarası devam ederken Melikşah'ın öncü birliklerinin Halep'e yaklaşmakta olduğunu haber alan Tutuş, kuşatmayı bırakarak Dımaşk'a dönmüştür²⁶⁷. Melikşah Halep önlerine geldiğinde Sâlim öncelikle kaleyi teslim etmek istemedi, ancak Selçuklular tarafından başlatılan ok yağmuru karşısında teslim olmaktan başka çare bulamadı²⁶⁸. Melikşah kaleyi teslim aldıktan sonra Sâlim'e Halep'e mukabil Caber ve Rakka ile ²⁶⁹ Hît ve 'Ane şehirlerini vermiştir²⁷⁰.

Haçlıların XI. yüzyılın sonlarında Orta Doğu'ya yaptıkları seferler neticesinde Urfa, Antakya ve Kudüs gibi şehirlerde Haçlı krallıkları kurulmuştur²⁷¹. Bunları takiben 497'de (1103) Ukaylîlerin elinde bulunan Caber, Urfa Haçlı Kontluğu tarafından ani bir baskına maruz kalmış, bu baskında çok sayıda esir ile hayvan Haçlılar tarafından ele geçirilmiştir²⁷². Haçlılar ile yaptıkları mücadelelere rağmen Caber'de bulunan Ukaylî emirlerinin, Joscelin ve Baudouin gibi Haçlı kontları ile Hille emiri Dübeys arasında aracılık yaparak dostane ilişkilerin kurulmasını temin ettikleri de müşahede edilmektedir²⁷³. Haçlılar indinde önemli bir mevkiye sahip olan Caber Ukaylîleri'nin ilk emiri Siracüddin²⁷⁴ Şemsüddeve Sâlim b. Mâlik, 20 Şevval²⁷⁵ 519/19 Kasım 1125 yılında 40 yıllık²⁷⁶ Caber hâkimiyetinden sonra vefat etmiştir²⁷⁷.

261 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 216; amlf., *et-Târîhü'l-Bâhir*, 15; İbn Şeddâd, III/I, 51; İbnü'l-Verdî, II, 13.

262 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 216; Ebû'l-Fidâ, II, 24; İbnü'l-Verdî, II, 13; İbn Haldûn, I, 1642.

263 İbn Haldûn, I, 1642.

264 el-Azimî, s. 354; İbnü'l-Kalânîsî, s. 188.

265 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 135.

266 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 219; İbnü'l-Esîr, *et-Târîhü'l-Bâhir*, 7; Bischoff, s. 77.

267 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 220; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 136; amlf., *et-Târîhü'l-Bâhir*, 7; İbn Vâsıl, I, 17.

268 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 137; İbn Şeddâd, III/I, 111; İbn Vâsıl, I, 17-18.

269 el-Azimî, s. 354; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 220; amlf., Bugye, IX, 4158; İbnü'l-Esîr, *et-Târîhü'l-Bâhir*, 8.

270 Sevîm, “Sibt İbnü'l-Cevzî'nin Melikşah Dönemi”, s. 69.

271 David Nicolle-Christa Hook, *Birinci Haçlı Seferi 1096-99*, çev. L. Ece Sakar, İstanbul 2003, s. 7-11.

272 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 300; Ebû'l-Fidâ, *Tarihu Ebû'l-Fidâ*, II, 34; İbnü'l-Verdî, II, 21.

273 Ali Sevîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l-Adîm Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb(Seçmeler)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 140-142.

274 İbnü'l-Adîm, *Bugye*, IX, 4158.

275 İbn Şeddâd, III/I, 111; İbnü'l-Adîm, *Bugye*, IX, 4158.

276 Münecimbaşı, nr. 2102, vr. 346.

277 el-Azimî, s. 376; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 498.

Şemsüddeve Sâlim'in ölümünden sonra Caber emirliğine oğlu Şihâbüddin Necmüddeve Mâlik b. Sâlim geçmiştir²⁷⁸. Bu dönemde Haçlıların Caber üzerindeki baskıları daha da artmıştır²⁷⁹. Mâlik 529'da (1134) gittiği Rakka'da vefat etmiş ve bunu fırsat bilen Atabeg Zengî de Rakka'ya saldırarak Ukaylîlerin buradaki egemenliğine son vermiştir²⁸⁰.

Mâlik'ten sonra oğlu Bedrân ve Seyfûddeve Ali arasında Ukaylî emirliği üzerinde mücadele yaşanmış²⁸¹ ve bundan 533 (1138-1139) yılında Seyfûddeve Ali, galip ayrılarak Ukaylîlerin başına geçmiştir²⁸². Rakka'yı ele geçiren Zengî Seyfûddeve Ali'nin emir olmasından sonra Caber Kalesi'ni 541'de (1146) kuşatmış²⁸³, ancak bu esnada Zengî'nin bir hadimi tarafından öldürülmesinden dolayı (6 Rebiyülahir 541/15 Eylül 1146) Caber emiri rahat bir nefes almıştır²⁸⁴. Seyfûddeve Ali 546'da (1151) Rakka ve çevresinde yağmalarda bulunan bedevi Araplara karşı yaptığı akınlar esnasında pusuya düşürülerek öldürülmüş, yerine de oğlu Şihâbüddin Mâlik getirilmiştir²⁸⁵.

Caber Ukaylîlerinin son emiri olan²⁸⁶ Şihâbüddin Mâlik, bir av esnasında Benû Huzeyl tarafından esir alınmış²⁸⁷. Receb 564'te (Nisan-Mayıs 1169) de Nureddin Mahmud'a teslim edilmiştir²⁸⁸. Nureddin de Mâlik'e, Caber'e karşılık Serûc ve civarı ile Halep ve Babu Bûzâ'â arasındaki bazı kaleler ile yirmi bin dinar vermiştir²⁸⁹. Nureddin Mahmud, Caber Kalesi'ni ise Mecdüddin Ebû Bekr b. ed-Da'ye'ye iktâ olarak vermiştir²⁹⁰. Böylece Ukaylîlerin Caber hâkimiyeti son bulmuştur.

3.5.3. Tikrît Ukaylîleri

Tikrît Ukaylîleri'nin atası Ebû Abdullah Muhammed b. Makn'dır (öl. 401/1010). Ebû Abdullah'ın çocukları Ebû Sinân Garib ve Ebû'l-Müseyyeb Râfi', Tikrît ve 'Ukberâ'da hüküm sürmüşlerdir²⁹¹. Ebû'l-Müseyyeb Râfi' b. el-Hüseyin b. el-Makn'ın Tikrît'e tayin edilmesinden sonra şehirde Ukaylîlerin yönetimi başlamıştır²⁹². Hangi tarihlerde şehre hâkim oldukları bilinmemekle birlikte 411'de (1020) Râfi'nin kardeşi Garib ile yaptığı mücadelede Tikrît'i kaybettiğine bakılırsa bu tarihlerde

278 İbn Şeddâd, III/1, 112..

279 el-Azîmî, s. 385; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 308.

280 İbnü'l-Ezrâk, *Tarihu Meyyâfârikîn ve Âmid (Kısmu'l-Artukiyyin)*, nşr. ve tah. Ahmed Savrân, Erzurum 1987, s. 45.

281 İbnü'l-Ezrâk, *Tarihu Meyyâfârikîn ve Âmid (Kısmu'l-Artukiyyin)*, s. 51.

282 İbnü'l-Ezrâk, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, s. 63.

283 İbn Şeddâd, III/1, 113.

284 İbnü'l-Kalânîsî, s. 444.

285 İbn Şeddâd, III/1, 115.

286 İbnü'l-Ezrâk, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, 155; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 349; İbn Şeddâd, III/1, 115; el-Bundârî, s. 206; Müneccimbaşı, nr. 2102, vr. 346.

287 İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 349; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 271; İbnü'l-Esîr, *et-Târihü'l-Bâhir*, 136; İbn Şeddâd, III/1, 115; İbnü'l-Verdî, II, 104; Müneccimbaşı, nr. 2102, vr. 346.

288 İbnü'l-Ezrâk, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, 155; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 349; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 271; Aynı mlf., *et-Târihü'l-Bâhir*, 136; İbn Şeddâd, III/1, 115; Ebî Şâme, 287.

289 İbnü'l-Ezrâk, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, 155; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 349; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 271; amlf., *et-Târihü'l-Bâhir*, 136; İbnü'l-Verdî, II, 104; İbn Şeddâd, III/1, 116.

290 İbnü'l-Ezrâk, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, s. 155.

291 Henry C. Kay, "Notes on the History of the Banu 'Okayl", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, New Series, vol. 18, no. 4, (Oct. 1886), s. 512.

292 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 337.

şehir Ukaylilerin elinde bulunuyordu²⁹³. Bir süre sonra yeniden Tîkrît'e hâkim olan Ebû'l-Müseyyeb Râfi' 427'de (1035-1036) vefat edince şehrin idaresini yeğeni Ebû Menî'â Hamîs b. Tağleb b. el-Hüseyin üstlenmiştir²⁹⁴. Büveyhîler ve Musul Ukaylî emiri Kırvâş ile mücadele halinde olan Hamîs 435'te (1043) vefat etmiş, yerine oğlu Ebû'l-Gaşşâm geçmiştir²⁹⁵ ancak Ebû'l-Gaşşâm 444'te (1052-1053) kardeşi İsa b. Hamîs ile yaptığı mücadelede Tîkrît'in idaresini kardeşine kaptırmıştır²⁹⁶. 448'de (1056-1057) Tuğrul Bey, Tîkrît önlerine geldiğinde şehrin yönetimi İsa'nın elinde bulunuyordu ve İsa varlığını Tuğrul Bey'e vergi vermekle muhafaza edebilmiştir²⁹⁷. Bu esnada Tîkrît'in başında İsa'nın oğlu Nasr'ın bulunduğu da kaydedilmektedir²⁹⁸. Nasr'dan sonra Ukaylî emirliğine varis olarak geçecek kimse bulunmadığından Ebû Menî'â'nın eşi, kaleyi Ukaylîlerden Ebû'l-Genâçim b. el-Muhallebân'a²⁹⁹, o da Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'e teslim edince³⁰⁰ Ukaylîlerin şehirdeki hâkimiyeti son bulmuştur.

3.5.4. 'Ukberâ Ukaylîleri

Ebû Abdullah Muhammed b. Makn'ın soyundan gelenlerin Tîkrît'ten sonra hâkim oldukları diğer şehir 'Ukberâ'dır³⁰¹. 'Ukberâ, Kemâluddevle Seyfüddîn Ebû Sinân Garîb b. Muhammed b. Makn tarafından yönetilmiş ve o da 425'te (1033-1034) Samarra'da vefat ettikten³⁰² sonra yerine oğlu Ebû'r-Reyyân geçmiştir,³⁰³ diğer oğlu Ebû Sinân Garîb ise Harbâ, Nehr-i Baytar ve Avânâ şehirlerinin yönetimini üstlenmiştir³⁰⁴. Selçuklu akınlarının artmasıyla birlikte boyun eğmekten başka yol bulamamışlardır.

3.5.5. Hît Ukaylîleri

Hît şehrinin yönetimini elinde bulduran Ukaylîler, Mâlik b. el-Mukalled'in soyundan gelmektedirler³⁰⁵. 487'de (1094-1095) Hît'i ele geçiren Büyük Selçuklu hükümdarı Berkyaruk, şehrin yönetimini Bahâuddevle Servân b. Vehb b. Vüheybe'e bırakmıştır³⁰⁶. Servân Hille emirlerinden Sadaka ile mücadele halinde bulunmuş ve ondan sonra da şehrin yönetimine kardeşinin oğlu Kesîr b. Vehb ve Mansûr b. Kesîr geçmişlerdir. Ukaylîlerin buradaki son emiri ise 496'da (1102-1103) yönetimi ele geçiren Muhammed b. Râfi' b. Refâ' olmuştur³⁰⁷. Ukaylîlerin şehirdeki varlıkları Mezyedîler tarafından sonlandırılmıştır.

293 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 249; İbn Haldûn, I, 1632; Henry C. Kay, s. 512.

294 Eduard Ritter Von Zambaur, *Mu'cemü'l-Ensâb ve'l-Üsrâtü'l-Hâkime fî't-Târîhi'l-İslâmî*, (çev. Zeki Muhammed Hasan Bek), Hasan Ahmed Mahmud, Dâru'l-Râ'idu'l-Arabî, Beyrut 1400/1980, s. 206.

295 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 447.

296 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 447.

297 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 337.

298 İbn Haldûn, I, 1638.

299 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 337.

300 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 337.

301 Ukberâ Düceyl dolaylarında küçük bir şehirdir. Sarîfn ve Avâne yakınlarında olan 'Ukberâ ile Bağdat arası 10 fersahtr. Bkz: Yakût el-Hamevî, Şihâbeddin Ebî Abdullah Yakût b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. VI, tah. ve nşr. Muhammed Abdurrahman el-Marçâşlî, Dâru'l-Ahyâ'i't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1429/2008, s. 343.

302 Henry C. Kay, s. 514.

303 Zambaur, s. 206.

304 Henry C. Kay, s. 514.

305 el-Mecâzidî, s. 69; Hît Bağdat dolaylarında Enbâr'ın üst kısmında Fırat Nehri üzerinde yer alan bir şehirdir. Bkz: Yakût el-Hamevî, VIII, 390.

306 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 292; el-Mecâzidî, s. 69; Zambaur, s. 206.

307 Zambaur, s. 206.

3.5.6. Hadîse ve 'Ane Ukaylîleri

Hurma bahçeleri ile ünlü ve Suriye ile Fırat arasında bulunan 'Ane³⁰⁸ ve Hadîse şehirlerinde Ukaylî hâkimiyeti Ebû'l-Hâris Muhâriş b. el-Mücellâ b. el-Mukalled³⁰⁹ tarafından kurulmuştur. Bunlar Abbasî Halifeliği ve Büyük Selçuklu Devletleri tarihinde önemli roller ifa etmişlerdir. Arslan el-Besâsûrî'nin Bağdat'ı işgali esnasında Abbasî Halifesi el-Ka'im yaklaşık bir yıl süre ile Hadîse'de bulunan Muhâriş'in yanında kalmıştır³¹⁰.

Muhâriş'in vefatından sonra şehrin yönetimine oğlu Süleyman b. Muhâriş geçmiştir³¹¹. Süleyman 528 (1133-1134) yılındaki vefatına kadar Hadîse emiri olarak kalmıştır³¹². Süleyman'dan oğlu Gulâm emir olmuş, ancak o da 536 (1141-1142) yılında İmadüddin Zengî tarafından azledilmiştir³¹³. Zengî, Hâdis'e'yi ele geçirdikten sonra Muhâriş'in aile mensuplarını Musul'a nakletmiştir³¹⁴. Hadîse ve 'Ane dışında Avânâ, Berka'îd,³¹⁵ Dakûkâ³¹⁶ gibi şehirlerin de Ukaylî ailesine mensup kişilerce yönetildiği kaydedilmektedir.

Ukayl kabilesi uzun süre Bağdat ve buna mücavir bölgelerde varlığını sürdürmeyi başaramıştır. Bağdat'ta buldukları mahalleye onların adı verildiği gibi, XIX asırda Bağdat'tan Dımaşk'a giden ticaret yolları üzerinde kabilelere rehberlik yapmaları ve nehir geçişlerinin sağlanmasına yardım etmeleri gibi görevleri de üstlendikleri müşahede edilmektedir³¹⁷. Osmanlılar tarafından Bağdat'a tayin edilen Davud Paşa şehre geldiği vakit, Arap Ukaylîlerin bu dönemde 3 bin asker toplayacak düzeyde oldukları nakledilmektedir (1818)³¹⁸.

Sonuç

Abbasîler onuncu asırdan itibaren merkeze uzak yerlerdeki siyasî ve askerî denetimlerini kaybettiklerinden, bu yerlerde göçlerle sayıları ve güçleri gittikçe artan kabileler tarafından müstakil veya yarımüstakil devletçikler kurulmaya başlanmıştır. Bu kabilden değerlendirilebilecek olan Ukaylîler, ilk devirlerde Bilâd-ı Şam'a

308 Streck, "Ane", İA, c. I, Eskişehir 1997, s. 432; 'Ane şehri Rakka, Hit arasında ve Fırat üzerinde Hadîsetü'n-Nûre'ye yakın bir yerde bulunmaktadır. Bkz: Yakût el-Hamevî, VI, 288-289; Hadîse şehri Yakût tarafından iki şekilde aktarılmaktadır. Bunlardan biri Musul'a tabi ve Dicle sahilinde bulunur ve Hadîsetü'l-Mevsil olarak adlandırılan şehirdir. Bu şehrin kurucusu Mervân b. Muhammed b. Mervân olarak gösterilmektedir. Diğer Hadîse ise Hadîsetü'l-Fırat olarak adlandırılmaktadır. Bu şehir Hadîsetü'n-Nûre olarak adlandırılmakla birlikte, Enbâr yakınlarında ve Fırat'ın ortasında su ile sarılı müstahkem bir kale olarak gösterilmektedir. Bkz: Yakût el-Hamevî, III, 126-127. Ukaylîlerin hakim olduğu şehir de burasıdır.

309 İbn Hallikân, V, 269.

310 İbn Tağrıberdî, V, 9; İbn Hallikân, I, 192.

311 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 334; el-Me'âzîdî, s. 67; Zambaur, s. 206.

312 el-Me'âzîdî, s. 68.

313 el-Me'âzîdî, s. 68; Zambaur bu şahsın adını Fulân b. Süleyman olarak vermektedir. Bkz: Zambaur, s. 206.

314 İbn Tağrıberdî, V, 263.

315 Münecimbaşı, nr. 2102, vr. 346; Nusaybin cihetinde Musul topraklarından sayılır. Tatlı su kuyları ve geniş surları ile meşhurdur. Şehrin altı kapısı bulunmaktadır. Musul'dan Nusaybin'e giden ticaret kafileleri için önemli bir geçittir. Berka'îd ve Musul arası dört gündür. Kırvâş'ı öven Berka'îdî bu şehirdendir. Bkz: Yakût el-Hamevî, II, 307.

316 Münecimbaşı, nr. 2102, vr. 346; Erbil ve Bağdat arasındadır. Bkz: Yakût el-Hamevî, IV, 303.

317 Nacî, MaCrûf, "Hitatı Bağdad ev Toboğrafiyeti Bağdad", *Cami'atu'l-Bağdat Mecelletü'l-Külliyeti'l-Adâb*, Bağdat 1944, s. 66; John Lewis Burckhardt, Notes on the Bedouins and Wahabys.c. II, London 1831, s. 28-29.

318 Clement Huart, *Historie de Bagdad dans les Temps Moderns*. Paris 1901, s. 183,188.

göç ederek İhşidîler tarafından kendilerine verilen Havran ve el-Besenîyye ile iktifa etmişlerdir. Ancak İhşidîlerin yıkılmasından sonra daha da kuzeye yönelmiş Habûr ve akabinde Musul ve çevresine yerleşerek bölgede bulunan Hamdânîler, Mervânîler, Büveyhîler ve Abbasî Halifeliği ile siyasî ve askerî temaslar kurmaya başlamışlardır. 979 yılında Hamdânî emiri Ebu Tağlib'in Fatımîler karşısında mağlup olarak öldürülmesinden sonra Mervânî emiri Bâz ed-Dûstek'in baskılarına maruz kalan Musul Hamdânî emirleri, Hamdânî Ebû Tâhir İbrahim ve Ebû Abdullah el-Hüseyn'in Ukaylî emiri Ebû'z-Zevvâd'dan yapacağı yardım karşılığında Cezîretü İbn Ömer, Nusaybin ve Beled şehirlerini vermeyi vaad etmesiyle Ukaylîlerin talihi açılmıştır. Nitekim Mervânîler karşısında tutunamayan Hamdânîlerden sonra el-Cezîre bölgesindeki siyasî boşluğu Ukaylîler ikmal etmişlerdir.

Siyasî konjoktür gereği Ukaylîler, problem yaşamayı arzu etmediklerinden bazen Şiî Fatımîler bazen de Sünnî Abbasîler adına hutbe okutarak siyasî bir denge politikası takip etmeyi başarmışlardır. Ancak tabii oldukları güçlerin iç çekişmelerini de yakından takip etmiş ve bundan dolayı da zaman zaman Bağdat'ta yaşanan dahilî kaostan istifade ederek şehre hakim olmak için teşebbüslerde bulunmuşlardır. Bu emellerini gerçekleştirememelerinde hiç şüphesiz aile içerisinde yaşanan ve durmak bilmeyen iç çekişmelerin büyük bir engel teşkil ettiği görülmektedir.

447 (1055) yılında Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesiyle şehirden ayrılarak isyan eden Arslan el-Besâsîrî'nin sebep olduğu kaos, Ukaylîler açısından dönüm noktası mahiyetindedir. Nitekim Bağdat'a yerleşen Tuğrul Bey'in el-Cezîre ve Suriye'de faaliyetlerini yoğunlaştıran Arslan el-Besâsîrî'ye karşı hazırlıklara başlaması, Ukaylî topraklarının Selçuklu-Fatımî kuvvetlerinin mücadele sahası haline gelmesine neden olmuştur. Böylece Selçuklu baskılarının kendisini gün geçtikçe güçlü bir şekilde hissettirmesi, Ukaylîlerin hakim oldukları toprakların ileride Selçuklular tarafından fethedileceğinin ilk işaretleri olmuştur. Nitekim 1086 yılında Melikşah'ın el-Cezîre ve Suriye'ye yaptığı seferler ile Musul başta olmak üzere Ukaylîlerin hâkim oldukları Caber, Tikrît, 'Ukberâ, Hît, Hadîse ve 'Ane gibi şehirler Selçuklulara bağlanmıştır. Caber'de bulunan Ukaylîler ise Haçlılar ile kurdukları akrabalık ve yaptıkları mücadelelerden ötürü bir süre önemlerini korusalar da zamanla Selçuklular tarafından yönetimden uzaklaştırılmış ve yerlerine Türk kökenli komutanlar tayin edilmiştir. Hâkimiyetlerini kaybeden Ukaylîlerin bir kısmı Bahreyn'e dönerken bir kısmı, da Osmanlılar döneminde Irak'ta varlıklarını güçlü bir şekilde sürdürmüş ve bazı önemli mansıplar onlar tarafından ifa edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ABÛ'L-FARAC, Gregoryus b. Ehrûn b. Malatî (İbnü'l-İbrî), *Abû'l-Farac Tarihi I*, (Süryanice'den İngilizceye trc. Ernest A. Wallis Budge), (Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1987.
- AHMED B. MAHMUD, *Selçuk-nâme*, I-II, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1977.
- EL-AZİMÎ, Muhammed b. Ali, *Târîhu Haleb*, tah ve nşr. İbrahim Za'rûr, Dımaşk 1985.
- AZIZOVA, Elnure, "Ukayl(Benû Ukayl)", *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII 57-59.
- BAYBARS EL-MANSURÎ, (RÜKNEDDİN EL-EMİR), *Zübdetü'l-Fikre fî Tarihi'l-Hicre*, Feyzullah Efendî, nr. 1459, vr. 42-203.
- "Besâsirî", İA, Eskişehir 1997, II, 56.
- BEZER, Gülay Öğün, "Ukayliler", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 59-61.
- EL-BUNDÂRÎ, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usrâ (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- COVERNTON, J. G., "Two Coins relating to the Buwayhid and çOkaylid Dynasties of Mesopotamia and Persia", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, no. 4, vol. III, London 1903, 177-189.
- ÇELİK, Aydın, *Fatımiler Döneminde Kahire Şehri*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2008.
- DEGENER, Gesine, *Das Emirat Der Banu Uqal Eine Untersuchung zum Zerfall des Abbasidischen Kalifats und zur Beduinisierung des Fruchtbaren Halbmonds*, Göttingen 1987.
- EBÛ'L-FİDÂ, el-Melikü'l-Müyyed İmadeddin, *Tarihu Ebû'l-Fidâ (el-Müsemma el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beser)*, c. I-II, tah. Mahmud Deyyûb, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997.
- ED-DİVECİ, Said, *Tarihü'l-Mevsil*, c. I, Matbuatu Mecmai'l-İlmi'l-Irakî, Bağdat 1982/1402.
- EKİNCİ, Abdullah, *Müze Şehir Urfa*, Şanlıurfa Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü Yayınları, Ankara ts.
- EL-EZDÎ, Ebû Zekeriyâ Yezid b. Muhammed b. İyâs, *Tarihu'l-Mevsil*, II, tah. Ahmed Abdullah Mahmud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- HASAN, Hasan İbrahim, *Tarihu'd-Devleti'l-Fâtımiyye fî'l-Mağrib ve Mısır ve Suriye ve Bilâdu'l-Arab*, Kahire 1981.
- HİLÂL ES-SÂBÎ, Ebi'l-Hüseyn Hilâl b. el-Muhassin b. İbrahim, *Zeylû Tecâribü'l-Ümem ve yelîhu el-Cüz'î's-Sâmin min Tarihi's-Sâbî*, c. VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

- , *Kitâbu Tuhfetu'l-Ümerâ' fî Tarihi'l-Vüzerâ*, nşr: H. F. Amedroz, Leiden 1903.
- HUART, Clément, *Historie de Bagdad dans les Temps Moderns*, Paris 1901.
- EL-HÜSEYNÎ, Sadreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Nasır İbn Ali, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, TTK, Ankara 1999.
- EL-ISFAHÂNÎ, İmâduddin Muhammed b. Muhammed b. Hâmid, *Tarihu Devleti Al-ı Selcük*, tah. Yahya Murad, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004.
- IBN HALLİKÂN, Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Bermekî el-İrbilî eş-Şafîî, *Vefeyât-ül-A'yân fî Ebnâi Ebnâ-iz-Zeman*, c. I-II-IV-V-VI, tah. İhsan Abbas, Dâru Sâdr, Beyrut 1994.
- IBN KESİR, *el-Bidaye ve'n-Nihâye, Büyük İslâm Tarihi*, c. X-XI-XII, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.
- İBN ŞEDDÂD, Muhammed b. Ali b. İbrahim, *el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâ' i's-Şam ve'l-Cezire*, c. III/I, tah. Yahya Abbâre, Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşadi'l-Kavmî, Dımaşk 1978.
- IBN TAĞRÎBERDÎ, en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire, c. IV-V, tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992.
- İBN TAYFÛR, Ebî'l-Fadl Ahmed b. Tâhir el-Kâtib, *Kitâbu'l-Bağdâd*, tah. Muhammed Zahid b. el-Hasan el-Kevserî, Kahire 1368/1949.
- IBN VÂSİL, Cemâleddin Muhammed b. Salim, *Müferricü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, c. I, tah. Cemâleddin eş-Şeyyâl, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire ty.
- IBNU'L-ADÎM, Kemâleddin Ömer b. Ahmed b. Ebî Cerâde, *Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*, c. I-XII, Takdim ve tah. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty.
- , *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, tah. Halil Mansur, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996.
- IBNÜ'L-İMÂD, Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed ed-Dımaşkî, *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri men Zeheb*, c. IV-V-VI, tah. Abdulkadir el-Arnâ'üd-Mahmud el-Arnâ'üd, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1986-1989.
- IBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, c. VII-VIII-IX, Matba'atu Dâ'iretu'l-Ma'arifü'l-Osmâniyye, Haydarabad 1358-1359.
- İBNU'L-ESÎR, *el-Kâmil fî't-Tarih*, c. V, çev. Yunus Apaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1986.
- , *el-Kâmil fî't-Tarih*, c. VII-VIII, çev. Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- , *el-Kâmil fî't-Tarih*, c. IX-X-XI, çev. Abdülkerim Özeydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- , *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, c. II, tah. Vesim Muhammed er-Receb, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdat ty.

- , *et-Târihü'l-Bâhir fî'd-Devleti'l-Atabekiyye (bi'l-Mevsil)*, tah. Abdulkadir Ahmed Tuleymât, Darü'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire, ty.
- İBNÜ'L-EZRÂK, Ahmed b. Yusuf b. Ali el-Fârikî, *Târihu'l-Fârikî ed-Devletu'l-Mervâniyye*, tah. Bedevi Abdullatif Avvad), Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnanî, Beyrut 1974; (Türkçesi için bkz: İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul 1975.
- , Ahmed b. Yusuf b. Ali el-Fârikî, *Tarihu Meyyâfârikîn ve Amid (Kısmu'l-Artukiyyin)*, nşr. ve tah. Ahmed Savrân, Erzurum 1987; (Tercüme: İbnü'l-Ezrâk, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı)*, Araş. İnceleme ve Notlarla çev. Ahmet Savran, Erzurum 1992.
- İBNÜ'L-FUVATÎ, Ebu'l-Fazl Kemaleddin Abdürrezak b. Ahmed, *Mecma'ü'l-Adâb fî Mu'cemi'l-Elkâb*, I-V, tah. Muhammed el-Kazım, Vizaret-i Ferheng u İrşad-i İslâm, Tahran 1416.
- İBNÜ'L-KALÂNİSÎ, *Târihu Dimaşk 360-555 h.* tah. Süheyl Zekkâr, Dimaşk 1403/1983.
- İBNÜ'L-VERDÎ, Zeyneddin Ömer b. Muzaffer eş-Şehir, *Tarihu İbnü'l-Verdî*, c. I-II, Matba'atü'l-Haydariyye, el-Necef, 1389/1969.
- İLİYA EN-NASÎBİNÎ, *Târihu İliya Bar Sinâyâ*, trc. Yusuf Habbî, Bağdad, 1975.
- İSKENDER, Fayiz Necib, *Ermeniyeye Beyne'l-Bizaniyyin ve'l-Etraku's-Selâcîkâ (392-463/1000-1071), fî Musannıfı Aristakes el-Lestikretî*, Dârü'l-Fikri'l-Cami'i, İskenderiye 1983.
- EL-KA'BÎ, Abdülhakim, *el-Ceziretü'l-Furâtiyye ve Diyârûha el-Arabiyye (Diyar-ı Bekr, Diyar-ı Rebîa ve Diyar-ı Mudar)*, Dârü Safahât, Dimaşk 2009.
- EL-KALKAŞANDÎ, Ebî'l-Abbas Ahmed, *Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti'l-Ensâbu'l-Arab*, tah. İbrahim el-Ebyârî, Darü'l-Kitabi'l-Lübnanî, Beyrut 1400/1980.
- KAY, Henry C., "Notes on the History of the Banu 'Okayl", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, New Series, vol. 18, no. 4, (Oct. 1886), pp. 491-526.
- KELEŞ, Nevzat, "Malazgirt Savaşı Öncesinde Doğu Anadolu'nun Siyasî Durumu", *Alp Arslan ve Malazgirt*, Ed. Fatih Dalgacı, İstanbul 2014, s. 35-54.
- KLEMM, Verena, *Memoirs of a Mission, The Ismaili Scholar, Stateman and Poet al-Mu'ayyad fî'd-Din al-Shirazi*, London 2003.
- KÖYMEN, M. Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.
- MA'RÛF, Nacî, "Hitatı Bağdad ev Toboğrafiyeti Bağdad", *Cami'atu'l-Bağdat Mecelletü'l-Külliyeti'l-Adâb*, Bağdat 1944, 33-76.
- MAKRİZÎ, Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *İtti'azü'l-Hünefâ bi-Ahbâri'l-E'immeti'l-Fatimîyyine'l-Hülefâ*, c. I-II, tah. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed, el-Meclisü'l-Ala li's-Şu'uni'l-İslâmiyye, Kahire 1416/1996.

- EL-ME'ÂZİDÎ, Hâşi', *Devle Beni Ukayl fî'l-Mevsil (380-489)*, Matba'atu Şefik, Bağdad 1968.
- MÜNECCIMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah, *Cami'ü'd-Düvel*, Esad Efendi, nr. 2102, vr. 326-402.
- EL-MÜ'EYYED FÎ'D-DÎN HIBETULLAH EBÎ İMRÂN MUSA EŞ-ŞIRAZÎ, *Müzekkerât-ı Dâ'î'u'd-Du'âtu'd-Devleti'l-Fâtümiyye*, tah. ve şerh: Arif Tâmir, Mü'essesetu İzzeddin, Beyrut 1403/1983.
- NICOLLE, David-Christa Hook, *Birinci Haçlı Seferi 1096-99*, çev. L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2003.
- EN-NUVEYRÎ, Şihâbeddin Ahmed b. Abdulvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünunu'l-Edeb*, c. XXVI, tah. Necib Mustafa Fevvâz-Hikmet Keşli Fevvâz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2004.
- EL-ÖMERÎ, Şihâbüddin Ahmed b. Yahya İbn Fadlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, c. XXVI, tah. Kamil Süleyman el-Cebûrî-Mehdî en-Necm, Beyrut 1971.
- POOPAWALA, I., "al-Mu'ayyad fî'l-Din", *EI*, (New Edition), Leiden/Brill 1993, VII, 270.
- ES-SAFEDÎ, Selahaddin Halil b. Aybek, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefiyât*, c. I-XIX, tah. Ahmed el-Arnâvûd-Terkî Mustafa, Dâru Ahyâ'i't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut 1420/2000.
- SEVİM, Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklular İle İlgili Bilgiler I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi", *Belgeler*, XVIII(22), Ankara 1997, 1-99.
- , "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklular İle İlgili Bilgiler II. Sultan Alp Arslan dönemi", *Belgeler*, XIX(23), Ankara 1998, 1-51.
- , "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklular İle İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşah Dönemi", *Belgeler*, XX(24), Ankara 1999, 1-75.
- , *Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l-Adim Bugyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- , *Suriye Selçukluları, I, (Fetihten Tutuş'un Ölümüne Kadar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1965.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, Şemseddin Ebî'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mirâtu'z-Zemân fî Tarihi'l-A'yân, el-Hukbe 345-447/965-1055*, tah. Canân Halil Muhammed el-Hemûndî, ed-Dâru'l-Vataniyye, Bağdat 1990.
- , Şemseddin Ebî'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mirâtu'z-Zemân li-senevâti 395-411/1004-1021*, tah. ve nşr. Juliette Rassi, Dımaşk 2005.
- STRECK, "Ane", *İA*, Eskişehir 1997, I, 432-433.
- EŞ-ŞEYH, HÜSEYİN, *el-Arab Kable'l-İslâm*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Cami'iyye, İskenderiye 1993.

- QUTBUDDİN, Tahera, *al-Mu'ayyad al-Shirazi and Fatimid Da'wa Poetry, A case of Commitment in Classical Arabic Literature*, Leiden-Boston 2005.
- TAKKÛŞ, Muhammed Süheyl, *Tarihu Selâcika fî Bilâdi 'ş-Sam*, 471-511/1078-1117, Dâru'n-Nefâ'is, Beyrut 1430/2009.
- TOKUŞ, Ömer, *Ukaylîler'in Siyasî Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013.
- , *Hamdaniler (Siyasî, İçtimai, İlmî ve Kültürel Hayat)*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2006.
- URFALI MATEOS, *Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 1987.
- YAKÛT EL-HAMEVÎ, Şihâbeddin Ebî Abdullah Yakût b. Abdullah, *Muçcemu'l-Buldân*, c. I-VIII, tah. ve nşr. Muhammed Abdurrahman el-Marçâşlî, Dâru'l-Ahyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1429/2008.
- ZEKKÂR, Süheyl, *Târîhü'l-Arab ve'l-İslâm Munzu Ma' Kable'l-Meb'as ve Hatte Sükûtu Bağdad*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1982.
- , *Medhâl ila Tarihi'l-Hurubu's-Salibiyye*, c. I, Dimaşk 1415/1995.
- ZETTERSTEEN, K. V., "Karvaş", *IA*, Eskişehir 1997, VI, 371-372.
- , "Mukalled", *IA*, Eskişehir 1997, VIII, 564.
- , "Ukayliler", *IA*, İstanbul 1986, XIII, 18-19.
- EZ-ZIRKILÎ, Hayreddin, *el-Açlâmu Kamûsi Terâcim*, I-VII, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

İBN ADÎ VE “EL-KÂMİL Fİ’D-DU‘AFÂ” İSİMLİ ESERİNDEKİ CERH-TA‘DÎL METODU

Ibn Adî and His Validation and Invalidation Method in His “Al Kamil in Vulnerable Narrators”

Thamer HATAMLEH¹

Geliş Tarihi: 20.09.2016 / Kabul Tarihi: 07.10.2016

Öz

İbn Adî el-Cürcânî'nin (ö. 365/975)'nin el-Kâmil fi'd-Du'afâi'r-Ricâl adlı eseri cerh-ta'dîl ilmi alanında – özellikle de cerh ile ilgili – önemli kitaplardan biridir. İbn Adî bu eserinde, zayıf râvileri ve bazı âlimler tarafından zayıf addedilen sika râvileri bir araya getirmiştir. İbn Adî eserinde yer verdiği râvilerin rivayetlerini ve âlimlerin onlar – ki kendisi bunlara muallal râviler demektir – hakkındaki verdiği bilgileri zikretmek suretiyle bu râviler hakkında hüküm vermek şeklindeki uygulamasıyla diğer âlimler arasında temâyüz eder. İbn Adî kitabında yer verdiği her ravi hakkında kendisinden önce yaşamış âlimlerin görüşlerini toplamıştır. Kitabında yer verdiği ravi sayısı 2200'e yakındır. Ayrıca o cerh-ta'dîl konusunda mu'tedildir. İşbu makalede İbn Adî'nin el-Kâmil adlı eserindeki cerh-ta'dîl metodu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cerh-ta'dîl, İbn Adî, el-Kâmil fi'd-Du'afâ.

Abstract

Ibn Adî Al Jirjani's book called as “Al Kamil in Vulnerable Narrators” is considered as one of the significant books in the Validation and Invalidation science, especially in the science of Invalidation. AL Jirjani embraced Vulnerable Narrators besides the trustworthy narrators indicated by some scholars as Vulnerable. He differentiates from other scholars with the applied method in his book bringing out narrator's Hadiths Adjudging them through scrutinizing their narrations (Hadiths) and scholars' opinions called as Accounted Biography. Ibn Adî gathered prior scho-

1 Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

lars' opinions related to each narrator. The number of the narrators passed in his book is about 2200. Also, he was one of the clement scholars in the field of Validation and Invalidation. In this research, we will discuss his approach of Validation and Invalidation in his own book.

Key Words: Validation and Invalidation, Ibn Adi, Al Kamil in Vulnerable Narrators

Giriş

Hadis ilmi, İslâmî ilimler içerisinde en önemli ilim dallarından biridir. Çünkü bu ilim dalı, "Nebevî Sünnet" olan İslam şeriatının ikinci ana kaynağından bahseder. Nebevî Sünnet'in bize kadar sağlam bir şekilde ulaşması ise "Cerh-ta'dîl" ilmi ile mümkündür. Çünkü bir rivâyetin bazı kurallara arz edilmeden kabul edilmesi mümkün değildir. Bu kurallar cerh-ta'dîl ilmini oluşturur. Binaenaleyh bu ilim dalı kaynağını Kur'an'ı Kerim'den alır. Zira Yüce Allah; "Eğer bir fâsık size haber getirirse onun doğruluğunu araştırın."² Başka bir âyette de "Güvendiğiniz kişilerden şahitler edinin..."³ buyurarak haberlerin doğruluğunun araştırılmasına dikkat çekmiştir. Sünnetten de şu iki örneği delil olarak verebiliriz. Bunlardan bir tanesi övgü içeriklidir ki Resulullah (s.a.s.) burada şöyle buyurmaktadır: "Abdullah b. Ömer ne iyi adamdır (bir de gece namazlarına kalksa)..."⁴ Diğeri de yergi içeriklidir ki Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: "O kişi aşiretinin ne kadar da fena adamıdır."⁵

Cerh-ta'dîl faaliyetleri başladıktan bir süre sonra ilim adamları bu alanla ilgili eserler telif etmeye başladılar. Bu âlimlerden birisi de İbn Adî el-Cürcânî'dir (ö. 365/976). Onun eserinin adı *el-Kâmil fi'd-Du'afâ ve'l-İleli'l-Hadis*'tir. Bu eser çok zengin bir muhtevaya sahiptir. Ayrıca metot, tasnif sistemi, mecruh râvîler hakkında kendisinden önceki âlimlerin bütün görüşlerini bir araya getirmesi ve her râvî hakkında özet bir hüküm ortaya koymuş olması gibi yönleriyle bu alanda yazılmış diğer eserlerden farklı bir yer tutmaktadır. İşte bu çalışmada mezkûr eseri dikkate alarak, bu eserdeki metodu üzerinde duracağız.

İbn Adî'in bu eseri cerh-ta'dîl alanında yazılmış önemli eserlerden biridir. Çünkü ilim adamlarından birçoğu onun cerh-ta'dîl konusundaki metoduna aşina olduktan sonra bu eserindeki görüşleri nakletmişlerdir. Âlimlerin eserlerindeki metotları ile onların müteşeddî, mütesâhil veya mu'tedil olup olmadıklarını bilme araştırmacıya onları kitaplarından veya görüşlerinden istifade etme imkanını sunmaktadır. Dolayısıyla İbn Adî ve onun kitabından istifade edilmesini kolaylaştırmak için bu çalışmayı yapmayı hedefledik.

Araştırmalarımızda İbn Adî'in hususen cerh-ta'dîl metodunu ele alan herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak sadece Dr. Nureddin Zühayr'in İbn Adî'in söz konusu kitaptaki metodunu genel bir şekilde ele aldığı bir çalışması bulunmaktadır.

2 Hucûrât, 49/6.

3 Bakara, 2/182.

4 Buhârî, Fedailu's-Sahâbe, 19, (hd. no: 3739).

5 Buhârî, Edeb, 38, (hd. no: 6032).

Çalışma iki büyük ciltten oluşmakta, birçok konu dışı ifadeler ve eklemeler yer almaktadır.

1. İbn Adî'nin İsmi, Nesebi ve Doğumu

Tam adı Ebu Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdullah b. Muhammed b. Mübarek el-Cürçânî'dir. İbn el-Kattan⁶ olarak da bilinmektedir. Hicri 277 (M. 890) yılında doğmuştur⁷.

2. İlimde Yetiştirilmesi, Rihleleri ve Hocaları

İbn Adî, ilmi bir çevrede yetişmiştir. İlmî çevresinin temayüz ettiği alan ise hadîs ilimleri ve kültürüdür. Dolayısıyla çocukluk çağındaki bu gencin Hadîs İlimleri alanına yönelmesine şaşmamak gerekir. Anlaşıldığı kadarıyla İbn Adî önceleri öğrenimine sıbyan/mahalle mekteplerinde başlamıştır. İbn Adî, başta öğrenmesi gereken temel ilimleri bitirdikten sonra on üç yaşlarından itibaren hadîs semâ etmek için hadîs âlimlerinin meclislerinde bulunmaya başlamıştır⁸. Nitekim Zehebî diyor ki: "Onun ilk hadîs dinlemesi (hicri ikiyüz) doksan yılları sırasındadır."⁹ Anlaşıldığı kadarıyla ilim talebi için yolculuğa çıkmazdan önce Cürçân'ın en tanınmış ilim adamlarından ders almaya gayret etmiştir. Zira bir defasında şöyle demiştir: "*Bize Abdülmelik b. Muhammed, H. 292 (M. 904) yılında hadîs rivâyet etti.*"¹⁰ Ebu Nuaym Abdülmelik b. Muhammed b. Adî el-Cürçânî el-İstarâbâdî (323/934), Horasan'ın büyük hadîs hafızı, imamı ve şafiî fakihlerindendir¹¹. İbn Adî, ilim talebine başladığından bu yana daha çok bu ilim adamının yanına gidip gelmiş ve nihayetinde onun sahip olduğu ilme böylece haiz olabilmıştır.

İbn Adî, kendi beldesinde yedi yıl boyunca hadîs sema ve ilmi tahsilini bitirdikten sonra H. 297 (M. 909) yılında rihlelerine (ilim yolculuklarına) başladı¹². İslam dünyasını dolaşmaya, oralandaki ilim adamlarından hadîs sema etti. Rihle yaptığı bölgeler arasında Haremeyen, Mısır, Şam, Irak, Horasan ve daha nice İslam belde-leri bulunmaktadır¹³. Nitekim *el-Kâmil*'e bakan, onun birçok beldenin hocalarından söz ettiğini görecektir. Buna şu sözlerini örnek olarak verebiliriz: "*Bize, Muhammed b. Yahya b. Süleyman el-Mervezî haber verdi*"¹⁴, "*Bize, Muhammed b. Abdullah b. Fudayl el-Humusî tahdîs etti*"¹⁵, "*Bize Abdan el-Ehvâzî tahdîs etti*"¹⁶, "*Bize Cafer b. Ahmed b. Asım ed-Dımaşkî tahdîs etti*"¹⁷, "*Bize, Muhammed b. Yahya b. Âdem el-Misrî tahdîs etti*"¹⁸. Bu örnekler, onun ilim adına ne kadar çok dolaştığını, ne ka-

6 Bkz. Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983, s. 380.

7 Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şu'âyib el-Arnâvut ve diğerleri, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1409/1989, XVI/154.

8 Selman Başaran, "İbn Adî", DiA, XIX, 296.

9 Zehebî, *Siyer*, XVI/154.

10 İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-Du'fâ'r-Ricâl*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, I/129, 132 ve 207.

11 Zehebî, *Siyer*, XIV/541-547

12 Zehebî, *Siyer*, XVI/154

13 Zehebî, *Siyer*, XVI/154

14 İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/83

15 İbn Adî, *a.g.e.*, I/96.

16 İbn Adî, *a.g.e.*, I/96.

17 İbn Adî, *a.g.e.*, I/98.

18 İbn Adî, *a.g.e.*, I/100.

dar çok rivâyette bulunduğunu, hangi beldeye ve şehre inmiş ve orada konaklamışsa buralardaki âlimlerden, kimlerden neler dinlediğini ve ilme olan düşkünlüğünü göstermektedir.

İbn Adî, İslam dünyasının birçok bölgelerine yönelik olarak yapmış olduğu sayısız denecek yolculukları ve defalarca yaptığı rihleleri esnasında çağının en tanınmış ilim adamlarından dersler almıştır. Hatta öyle ki İbn Adî'in kendilerinden ilim dinlediği ve öğrendiği hocalarının sayısı bini geçmektedir.¹⁹ Bunların arasında en tanınmış olanları; İmam Nesâî, Ebu Avâne el-İsferâîni²⁰, Buhârî'nin râvîsi Firebrî, Ebu Cafer et-Tahâvî ve Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî gibileridir²¹.

3. Eserleri

İbn Adî hadîs ilimleri ile alakalı farklı konularda telif eserler vermiştir. Eserlerinden birkaçı şöyledir: el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl ve İleli'l-Hadîs, el-İntisâr alâ Ebvâbi'l-Muhtasari li'l-Müzenî, Mu'cemu's-Şuyûh, İleli'l-Hadîs, Esâmi men Revâ anhum el-Buhârî ve Esmâu's-Sahâbe.

4. Vefatı

İbn Adî, ilmi olarak dopdolcu ve verimli 90 yıllık bir ömür neticesinde H. 365 (M.976) yılı Cumadilahir ayında vefat etmiştir.²²

5. İlimi Yeri ve Âlimlerinin Onun Hakkındaki Övgüleri

İbn Adî'in ilim ehli arasında önemli bir yere sahiptir. Nitekim onun hıfzı, anlama ve kavrama açısından farklılığı benzersizdi. Ebu Ya'la el-Halîli el-Kazvîni (ö. 446/1054) onunla ilgili şunları söylemiştir: "İbn Adî, hıfz ve azamet bakımından benzersiz biriydi. Kadı ve hadîs hafızı olan Abdullah b. Muhammed'e: 'İbn Adî'in hafızası mı yoksa İbn Kâni'in hafızası mı daha güçlü?' diye sordum. Kadı Abdullah b. Muhammed: 'Tüh sana! İbn Adî'in gömleğinin ilik düğmesi bile Abdülbaki (b. Kani'den) çok daha büyük bir hafızaya sahiptir.' dedi."²³ Aynı şekilde Halîli de onunla ilgili şunları söylemiştir: "Ahmed b. Ebi Müslim el-Fârisî el-Hâfîz'dan dinlemiştim, diyordu ki: 'Ahmed b. Adî el-Cürçânî gibisini görmedim. Hıfz bakımından ondan üstün biri nasıl olabilir ki? Kendisi Ebu'l-Kasım Taberani ve Ebu Ahmed el-Kerâbisî ve hafızlarla karşılaşmıştır. O bana dedi ki: Şu adı geçenlerin hıfzı, tekellüfe dayalı zoraki bir hıfzdır. Oysa Ahmed b. Adî, doğal olarak hiçbir zorlanma çekmeksizin ezberleyip hafızasına alırdı."²⁴ İbn Kesir de, ondan bahisle şöyle demiştir: "Ebu Ahmed b. Adî; yararlı hizmetler vermiş, büyük bir hadîs hafızıdır. Gayretli ilim adamı ve hadîste imamdır. Ricâl konusunda çok önemli nakillerde bulunan bir zattır. el-Kâmil

19 el-Halîli b. Abdullah el-Halîli el-Kazvîni, *el-İrşâd fi Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs*, Darul-Fikr, Beyrut, 1993/1414, s. 211; İbnü'l-İmâd el-Hanbeli, *Şezerâtu'z-Zehab*, Daru'l-Fikr, Beyrut, III/51.

20 İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, Daru's-Sadir, Beyrut, 1/77-78; İbn Tağrî Burdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, Vizarâtu's-Sakâfe, el-Kâhira, Tsz, III/188; İbn Adî, el-Kâmil, I/82.

21 Zehebî, *Siyer*, XIV/417-422.

22 Zehebî, *Siyer*, XVI/156; Zirikli, *el-A'lâm*, IV/103.

23 el-Halîli, *el-İrşâd*, s. 291.

24 el-Halîli, *a.g.e.*, s. 291.

fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil adında bir eseri vardır. Rical konusunda asrının emsalsiz bir eseridir. Onun şekline erişecek de yoktur.”²⁵

İmam Süyuti de (ö. 911/1505) onun hakkında şunları ifade etmiştir: “Rivâyetlerin illetlerini iyi bilen, rical hakkında değerlendirmelerde bulunurken insafı elden bırakmayan, ölçüyü kaçırmayan biriydi. Kendisi itkân sahibi ve sikadır. Döneminde onun gibisi olmamıştır.”²⁶ İbn Kadi Şehbe de diyor ki: “Kendisi seçkin ilim şahsiyetlerinden değerli bir imam ve İslâm'ın bir direğidir.”²⁷

6. el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl'in Cerh-Ta'dil'deki Yeri ve İbn Adî'nin Bu Kitaptaki Metodu

Hz. Peygamber, ümmetine, sünnetini tahrif ve tebdil etmeden olduğu gibi muhafaza etmelerini, yalandan ve yalancılardan korunmasını emretmiştir. Zaten müslümanlar, sahâbe asrından bu yana hadisleri muhafaza etme konusuna, râvîlerin durumuna, zabt ve adalet açısından onların hallerinin açıklanmasına özen göstermişlerdir. Bunu da ümmetin sika râvîlerden gelecek olan haberlere itimatlarını sağlamak için yapmaktaydılar. Hicri ikinci asrın sonundan itibaren, münekkitler, hadis râvîleri ve onların cerh-ta'dil durumları ile ilgili eserler vermeye başlamışlardır. Bu ilim adamlarından kimileri sadece mecrûh, kimileri ise sadece sika, kimileri de hem zayıf hem de sika râvîler hakkında eserler yazmışlardır. Mecrûh edilen râvîler hakkında yazılan en önemli eser budur. Hadis imamları ile cerh-ta'dil âlimleri bu eseri gördüklerinde çok beğenmişler ve onun alandaki değerini ortaya koyucu övgü dolu ifadelerde bulunmuşlardır. İmam Ebu Ya'la bu konuda: “Du'afâ' konusunda İbn Adî'nin eserinin misli tasnif edilmiş değildir” demiştir.²⁸

7. Kitabın Âlimler Arasındaki İlmi Yeri

Âlimlerin açıklamalarına göre İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eseri kapsam, detay ve itidal açılarından ayrıcalıklı bir kitaptır. Kapsam yönünden farklı oluşu konusunda İmam Zehebî (ö. 748/1347), Du'afâ ile ilgili yazılmış eserlerden söz ederken şöyle der: “Ebu Ahmed b. Adî'nin *el-Kâmil* adlı eseri, bu konuda yazılmış olan kitapların en mükemmeli ve en değerlisidir.”²⁹ Sehâvî de (ö. 902/1496) Mecrûhîn ve Du'afâ ile ilgili yazılmış eserlerden söz ederken “Bu eser kendisinden önce telif edilmiş olan kitapların en mükemmeli ve en değerlisidir. Ancak râvîler hakkında sika olsalar bile çok geniş ve teferruatı varan tarzda bilgiler vermiştir.”³⁰ demiştir.

Mutedil olmasına gelince, yine Zehebî diyor ki: “*el-Kâmil*'de söz konusu edilen râvîler, Sahîhayn ricalinden de olsalar en ince detayına dek haklarında anlatılması gerekenler zikredilir. Ancak bu konuda ulaşabildiği bilgiler oranında anlatacakları-

25 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996/1416.

26 Suyûtî, *Tabakatü'l-Huffaz*, s. 381.

27 İbn el-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, III/51.

28 el-Halîlî, *el-İrşâd*, s. 291.

29 Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, I/1.

30 es-Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadis*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1996/1417, III/263.

nı anlatır. Örneğin, eğer hakkında bilgi verilen râvînin münker rivâyetleri varsa bu rivâyetlerden bir veya birkaçı verilerek buna göre değerlendirme yapılır. O, râvîler hakkında ictihad ederken mu'tedil (insafli) davranır.³³¹

8. el-Kâmil fi Du'afâ'r-Ricâl'in Kaynakları

Yukarıda İbn Adî'in İmam Nesâî, Tahâvî, İbn Ebi Hâtim ve daha başkaları gibi önemli ilim adamlarından ve muhaddislerden ders aldığı, onlara öğrencilik ettiğini belirtmiştik. Bu isimler, onun ilmi kişiliği ve mezkûr eseri üzerinde önemli etkiler bırakmışlardır. Araştırmalarımız neticesinde bu kitabın cerh-ta'dîl ilmi ile ilmi konusunda kaynak eser olduğunu gördük. Ancak İbn Adî kitabının ilmi ile ilgili bölümünü bütünüyle İmam Buhârî'nin *et-Târih 'ul-Kebîr* adlı eserinden almıştır. Çünkü Buhârî bu eserin bazı yerlerinde birtakım hadislerin veya râvîlerin illetlerine dair çokça işaretlerde bulunmuştur. İşte İbn Adî, bu işaretleri almış, râvîlerin terceme-i hâllerini verirken deneyimleri ve bilgisi nispetinde açık bir şekilde aktarmıştır.

Öte taraftan cerh-ta'dîl ilmi konusuna gelince; kendisi bu konuda tanınmış birçok ilim adamından istifade etmiştir. Bunlar arasında en seçkin olanları Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Buhârî, Nesâî, Ebu Hâtim ve oğlu, Cûzecânî, İbnu'l-Kattân ve Amr b. Ali el-Fellâs gibi isimleri sayabiliriz.

Nureddin Zühêyr, *Mevâridü İbn Adî*³² adını verdiği kitabında kaynaklandığı kişileri üç kısma ayırır:

1- Kendilerinden en çok nakilde bulunduğu kimseler: İbn Maîn, Buhârî, Ahmed, Nesâî, Cûzecânî, İbnu'l-Kattân ve el-Fellâs gibi.

2- Orta derecede kendilerinden yararlandığı kimseler: Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, İbn Mehdî, Mâlik, Dolâbî ve daha başkaları.

3- Az olarak kendilerinden nakil yaptığı kişiler: Şâfî, İbn Sâid ve İbn Hirâş gibileri.

9. Âlimler tarafından Mutedil Olarak Tanıtılması

İlim adamları Cerh-ta'dîl âlimlerini genel olarak şu üç özellikten biriyle tanımlarlar: Müteşeddî, mu'tedil ve mütesâhil. Âlimler İbn Adî'i mutedil/mutevassıt olarak tanımlamaktadırlar³³. İbn Adî, söz konusu kitabının mukaddimesinde insaf ile konuyu ele almayı ve her râvî hakkında bütün âlimlerin görüşlerini aktarmayı metot olarak benimsediğini zikretmiştir. Zaten onun kitabı okunduğunda bu gerçek olduğu gibi görülebilmektedir.

Zira İbn Adî, kitabında yer verdiği râvîler hakkında tevsîk edip rivâyetlerini kabul edenler ile zayıf kabul edip rivâyetini reddedenler olmak üzere bütün âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. O, bu konuda kimseye tolerans tanımamıştır. Öyle ki Ahmed

31 Zehebî, *Siyer*, XVI/155-156.

32 Nur, Zühêyr Osman, *İbn Adî ve Menhecuhu fi Kitâbi'l-Kâmil*, I/279 vd.

33 Zehebî, *Zikru Men Yu'temedu Kavlehu fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, s. 159; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I/93; *el-Kasimî, Kavâ'idu Ulûmi'l-Hadîs*, s. 189.

b. Muhammed b. Ukde, Ahmed b. Salih el-Mısrî, el-Beğavî ve daha başka hocaları dahi olsa söylenmesi gereken ne ise onu söylemiştir. Hatta o, bu durumu şu ifadeleriyle çok açık bir şekilde belirtmiştir: “Onun hakkında söz söylemeye değer bulmuyorum. Çünkü kitabımın en başında haklarında konuşulanları burada zikredeceğimi şart olarak belirtmiştim. Kimseye asla iltimas etmeyeceğim. Eğer böyle yapmamış olsaydım, o takdirde kendisinden faziletle söz edilen ve tanınan birilerinden burada söz etmezdim.”³⁴

Burada görüldüğü üzere o müteşeddit olmayıp mutedil ve munsif bir münekkittir. Öncelikle ele aldığı râvî ile ilgili tüm görüşleri aktarır ve en sonunda da Hz. Peygamberin hadîsini rivâyet eden bu râvî hakkındaki neticeyi hulasa eder ve kendi görüşünü zikreder.

10. el-Kâmil'deki Konuları Ele Alış Metodu

İbn Adî'in söz konusu kitabını inceleyen bir kimse, onun cerh-ta'dil alanında yazılmış diğer kitaplardan farklı olduğunu görecektir. O, eserinde râvîlerin terceme-i hâllerini verdiği gibi bazı râvîlerin illetli rivâyetlerine de yer vermektedir. Dolayısıyla onun kitabı için illetli rivâyetleri bulunan râvîlerin terceme-i hâllerinin bulunduğu bir eser denilebilir. Nitekim o, râvîlerin terceme-i hâlleri ve durumları hakkında açıklamalar vermekte, daha sonra bu râvîlerin illetli rivâyetlerini zikretmekte, âlimlerin bu râvîler ile ilgili görüşlerini aktarmakta ve en sonunda da bu râvîler ile ilgili bir neticeye varmaktadır.

İbn Adî, kitabına bir mukaddime ile başlamış ve burada kendi metodu ile ilgili sunları söylemiştir:

“Bu kitabımda, herhangi bir şekilde zayıflık damgasını yemiş, haklarında ihtilaf edilen ve kimisinin cerh ettiği, kimisinin de adil gördüğü her râvîyi ele aldım. Hiçbirini diğerinden kayırmaksızın tamamen ilmi üslupla tercihte buldum. Belki o râvîyi takbih edip karalayan veya iyi bulup meyledenler, aralarında var olan bir durum sebebiyle meydana gelmiş olabilir. İşte ben, bunların hepsini, rivâyet ettikleri hadîs sebebiyle zayıf görülen veya o hadîsi rivâyet etmiş olması yüzünden bir şekilde adına zayıflık lekesi karışan her ricali ele aldım. Çünkü insanların onlara ihtiyaçları vardır, en azından ona bakanların buna bir ihtiyaçları bulunmaktadır. Ben, eserimi alfabetik sıraya göre tasnif ettim. İstedim ki bir râvî hakkında, araştırma yapan onu kolaylıkla bulabilsin. Burada hakkında bilgi vermediğim hiçbir râvî yoktur. Eğer hakkında bilgi vermediğim olmuşsa o, ya sikadır ya da saduktur. Hatta o kişi, heva ve hevesine uyan diye bir nispette bulunulsa da, o mesele, tevile ve yoruma muhtaçtır.”³⁵

İbn Adî, râvîler ve onlar hakkındaki hükümlere başlamadan önce, mukaddimesinde 30 bap başlığına yer verir. Bu baplarda; Rivâyette tesebbüte dikkat etmek gerektiğine delalet eden hadîsler, Peygamber (s.a.s.) adına yalan uydurmanın ne kadar büyük bir günah olduğu, âhir zamanda ortaya çıkacak yalancılardan uzak durulması,

34 İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/339; V/305; V/335-336; V/353; V/426; V/438 ve VI/35.

35 İbn Adî, *a.g.e.*, I/78-79.

sahâbenin hadîs rivâyetinde gösterdikleri taharri, tesebbüt ve hata yapmaktan titizlikle çekindiklerine dair rivâyetler, sahâbenin hadîs rivâyetinde mütesahil davrandıklarının inkarı, hadîs kitabeti ile ilgili merfu ve mevkuf haberler, telkin, tedlîs ve bunların dışındaki rivâyetle ilgili meseleler, kendi asırlarındaki râvîler hakkında cerh-ta'dîl faaliyetinde bulunan sahâbe tabi'ûn ve onlardan sonra gelen âlimler, salih olarak bilinen Hz. Peygamber adına yalan söyleyen ve hadîs uyduranlar ve daha başka cerh-ta'dîl ile ilgili faydalı meseleler yer almaktadır.

Daha sonra İbn Adî, alfabetik sıraya göre, cerh edilenlerin adlarına, rivâyetlerinin tartışılmasına ve hadîs imamlarının onlar hakkındaki görüşlerine geçmiştir. Kitabın sonunda ise künyeleriyle tanınan ve fakat asıl adlarıyla şöhet bulmamış olan râvîlere bir bölüm ayırmış ve şöyle demiştir: "İsimleriyle değil de künyeleriyle galebe çalanlar (meşhur olanlar): İsimleri belirtilmiş olsa bile isimleri doğru olamayabilecek olup künyeleriyle tanınanlar."³⁶ Müellif bundan sonra da nispetleriyle şöhet bulan bazı râvîlere geçmiştir. Bununla ilgili olarak da şu başlığı atmıştır: "Herhangi bir kabileyeye, bir mevlaya/efendiye nispet edilen fakat bir isim ve künye ile kendilerinden söz edilmeyenler"³⁷ İbn Adî, bu kitabında 2200'den fazla râvîye yer vermiş; haklarındaki cerh veya tevsîk hükümlerini belirtmiştir.

İbn Adî, zayıf olduğu belirtilen her râvîye kitabında yer vermiştir. Bunlar içerisinde kimileri haddi zatında sika olsalar bile haklarında eski münekkitlerin bir şekilde cerh ettiği kimseler de bulunmaktadır. Aslında sadece mecruh râvîlere kitabında yer vereceğini belirtmiş olmasına rağmen haksız yere cerhe uğrayan birçok sika râvîlere de yer vermiştir. Bu şekildeki sika râvîleri verdikten sonra onları cerh edenleri de zikretmiştir. Tabi burada kendi reyini belirtmiş, bazen de onları savunmuştur. İbrahim b. Sa'd b. İbrahim b. Abdurrahman b. Avf ez-Zührî el-Medenî bu şekildeki râvîlere örnektir. İbrahim b. Sa'd sika muhaddislerdendir. Ayrıca Buhârî, Müslim ve daha başka hadîs imamlarının rivâyetlerini tahrîc ettiği râvîlerdendir. Kitabında bu şahsa yer vermesinin sebebi Şerîk b. Abdillâh ve Yahyâ b. Sa'id el-Kattân gibilerinin onu zayıf kabul etmesinden ileri gelmektedir. İbn Adî onu şu şekilde savunmaktadır: "İbrahim b. Sa'd'ın, Zührî'den olsun, başkalarından olsun rivâyet ettiği sâlih ve müstakîm rivâyetleri vardır. Gerek Kufe de gerek Basra ve Bağdat gibi yerlerde olsun ondan hadîs yazma konusunda kimse ihtilaf etmemiştir. O, Müslümanların sikalarındandır."³⁸ Aynı şekilde sika muhaddis ve Sahîhayn ricalinden olan Humeyd b. Hilal de bunlara örnek gösterilebilir. İbn Adî'in bu isme yer verme sebebi, bu zat hakkında Yahya b. Said el-Kattan'ın "Muhammed b. Sirin, Humeyd b. Hilal'den hoşlanmazdı" demiş olmasıdır. İbn Adî, söz konusu bilgileri verdikten sonra Humeyd'i savunma babında der ki: "Humeyd b. Hilal'in çok sayıda hadîs rivâyeti vardır. Kendisinden birçok kimseler ve hadîs imamları hadîs rivâyet etmişlerdir. Hadîsleri müstakîmdir. Yahya el-Kattan'ın kendisi hakkında 'Muhammed b. Sirin ondan hoşlanmaz' ifadesine gelince, Muhammed b. Sirin'in Humeyd b. Hilal'den ne diye ve hangi sebepten ötürü hoşlan-

36 İbn Adî, a.g.e., IX/190.

37 İbn Adî, a.g.e., IX/208.

38 İbn Adî, a.g.e., I/399-404; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 89.

madığını bilemiyorum. Belki de hadîs konusunda değil de, bir başka durum sebebiyle ondan hoşlanmadığı sözkonusu olabilir. Hadîs rivâyeti konusuna gelince, Humeyd b. Hilal'in hem kendisi ve hem de rivâyetleri lâ be'se bihîdir (hakkında söylenecek sakıncalı bir durum yoktur).³⁹

İşte İbn Adî, sözkonusu kitabında, haklarında cerh edilmeye değer bir durum bulunmayan sika râvîler hakkında bu şekilde bir yol izler. Bir taraftan âlimlerin onlar hakkında söylediklerini aktarırken diğer taraftan cerh-ta'dîl alanındaki uzmanlığının verdiği tecrübe ile kendi görüşüne göre onları örneklerde görüldüğü gibi savunur.

11. Râvîlerin hadîslerini incelerken, verdiği hükümler

İbn Adî'nin râvî hakkında rivâyet ettiği hadîslerden hüküm vermesi metodu, Ebû Hâtim er-Râzî ve daha başkaları gibi kendisinden önce yaşamış âlimlerinin de uyguladıkları bir metot idi. Nitekim İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl* kitabını mütalaa edenler Ebû Hâtim er-Râzî'nin bu metodu açıklığa kavuşturan birçok ifadesini görecektir. İbn Ebî Hâtim'in babasına Ahmed b. el-Cârûd hakkındaki sorusu buna örnek olarak gösterilebilir: "Babama, Ahmed b. el-Cârûd'u sordum. O da 'Ben onu tanımıyorum' dedi. Bunun üzerine onun rivâyet ettiği bir hadîsi babama sundum. Babam 'Bu, sâhih bir hadîstir', dedi."⁴⁰ Bir başka yerde ise Ebû Hâtim'in "Ben onu tanımıyorum. Rivâyet ettiği hadîslerin hepsi batıldır, mevzudur, aslı yoktur. Rivâyet ettiği hadîs, yalancılardan olduğunu göstermektedir."⁴¹ ifadesi de bu metodu açıkça göstermektedir. Yine Ebu Zur'a'ya, İshak Ebu Yakub el-Medînî hakkında nasıl biri olduğu sorulduğundaki ifadesi de bu kâbildendir. Nitekim Ebu Zur'a "Ben onu tanımıyorum. Ancak rivâyet etmiş olduğu hadîsler münkerdir"⁴² demiştir.

İbn Adî *el-Kâmil*'de kendisinden önce hiçbir ilim adamın zayıf olarak addetmediği bir râvîyi bâtil rivâyetlerinden dolayı zafiyetine hükmetme metodunu uygulamıştır. Bazen bunu yani kendisinden önce kimsenin bu râvîyi cerh etmediğini açıkça beyân eder. Bu meyânda Bişr b. İbrahim el-Ensârî'nin tercemesini verirken şunları söyler: "İmam ve sikalardan münker rivâyetlerde bulunur." Bu ifadelerden sonra, onun sened ve metin açısından teferrüd ettiği münker olan hadîslerinden örnekler verir. Daha sonra ise açık bir şekilde, önceki âlimlerin bu kişi hakkında gafil kaldıklarını şu ifadelerle dile getirir: "Bişr b. İbrahim adındaki kişi var ya, rical hakkında değerlendirmelerde bulunan âlimler nasıl olmuş da bundan gafflete düştüklerini hala anlamış ve kavramış değilim. Kendisi ciddi manada zayıf olan râvîler arasında yer alması gereken biri iken hakkında tenkit babında söylenmiş bir tek söz bulamıyorum. Bu adamın kendilerinden rivâyette bulunduğu kimselerin rivâyetleri de mahfuz olan rivâyetler değildir. Bana göre bu adam sika râvîlerin adlarını kullanarak hadîs uyduruyor. Zaten burada anlattıklarım çerçevesinde onun zayıf biri olduğu da ortaya çıkmış bulunuyor. Özellikle onun yoluyla Evzai'den rivâyetle aktardığını, başkalarından rivâyetle aktardıklarını

39 İbn Adî, a.g.e., III/81.

40 İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II/78.

41 Bkz. İbn Ebî Hatim, a.g.e., II/47.

42 Bkz. a.g.e., II/240.

zikrettim. Bütün bunların hepsi de batıl olan rivâyetlerdir ve kendilerinden rivâyette bulunduğunu zikrettiği kimseler adına o hadîsleri uydurmuştur. Kaldı ki benim burada zikretmediğim diğer hadîsleri de aynıdır. Kimlerden rivâyet etmişse, onların adlarını kullanarak uydurmuştur.⁷⁴³

Bunlardan birisi de Abdullah b. Harun el-Beceli el-Kufî'dir. İbn Adî, bundan üç hadîs aktarmış ve sonrasında şöyle demiştir: "Abdullah b. Harun'un burada zikrettiğim hadîsler dışında başka hadîsini bulamadım. Belki bu hadîslerden başka da rivâyetleri olabilir. Zikrettiğim bu hadîslerin bazısında münker olanlar var. Zaten ben, bu kitabımda şartlarımı belirtmişim. Kimin rivâyetlerinde bir muzdariplik göreceğim olursam, onları anlatacağım diye belirtmişim. Kimin metinlerinde münker durumlar görürsem aktarırım, demişim. İşte ben onu anlatıyor ve durumunu da açıklıyorum. Ancak burada zikredeceğim, daha önce geçen âlimlerden Abdullah b. Harun hakkında bir şeyler söyleyen birini göremedim."⁷⁴⁴

İbn Adî'in kitabını inceleyen kimse, onun, zayıf olan râvînin tercih sebebinde açık bir yöntem izlediğini görecektir. Bunun nedeni de, eğer bir kimse, râvîyi bir şekilde cerh etmişse ya da kendisi râvîde herhangi bir yönden bir zayıflık olduğunu farkına varmışsa, bu nedenle gereğini yapmıştır. İbn Adî, nadir durumlar dışında genel olarak bu yöntemi hep izlemiş ve bunun dışına çıkmamıştır.

12. İbn Adî'in Kullandığı Cerh-Ta'dil Lafızları

İbn Adî'nin gerek râvî hakkında genel olarak verdiği hükümler olsun gerekse merviyâtı (rivâyetleri) hakkında verdiği hükümler olsun, kullandığı lafızlar çeşitlidir. Bu lafızları iki kısma ayırabiliriz:

1. Kabul hükümleri içeren lafızları
2. Red hükümleri içeren lafızları

12. 1. Kabul Hükümleri İçeren Lafızları

İbn Adî'nin kabul hükmü içeren lafızları genel olarak çeşitlilik gösterir. Bu başlık altında kullandığı lafızları, râvîlerin rivâyetleri iyice incelenip araştırıldıktan sonra ortaya çıkmaktadır. Buna göre onun kabul içeren hükümlerini maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

a. Birinci dereceden (üst düzeyden) kabul, tevsîk ve ihticâc hükümleri içeren lafızlar. Bu hükümler, az hata yapan ve doğruları yanlışlarından çok olan râvîler içindir. Bunlar âdil olmakla beraber zabtı tam olan râvîlerdir. Bu râvîlerin bazı hataları olsa dahi hadîsleri ile ihticâc olunur. Bu lafızlara örnek olarak şunları verebiliriz:

43 İbn Adî, a.g.e., II/169-170.

44 İbn Adî, a.g.e., V/426.

“Güvenilirlerdir - من الأثبات، Müslümanların sıklarındandır” - من ثقات المسلمين، “الحديث أحاديثه مستقيمة أو مستقيم”، “Sebt ve Saduk’tur - هو ثبت صدوق”، “Hadîsleri müstakîmdir” - Hadîsiyle ihticâc olunur، “يحتج به أو يحتج بحديثه”، “Hadîsi yazılabilir ve ihticâc edilebilir”⁴⁵ - Hadîsi sahihtir، “يكتب حديثه ويحتج به”، “Onda veya rivâyetlerinde bir beis (zarar) yoktur”. O, bu terimleri sika ve hüccet kabul edilenler için kullanmaktadır. Bununla birlikte makbûle yakın râvîler için de bazı kavramlar kullanmaktadır. Bunlar şöyledir: “Hadîsleri makbûle yakındır ve onda bir beis olmadığını ümit ediyorum”⁴⁶ - أحاديثه مقاربة وأرجو أنه لا بأس به، “Hadîsleri müstakîmdir ve onda bir beis olmadığını ümit ediyorum”⁴⁷. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse bu terimler, İbn Adî açısından kabul ve tevsik lafızlarındandır.⁴⁸

b. İkinci derecedeki kabul lafızları. Râvînin sıdkını, onu ve rivâyetlerini kabulde bir beis olmadığını ifade eden lafızlardır. Bunlar şu lafızlardır: “Onda bir beis (zarar) yoktur” - لا بأس به، “Saduktur - صدوق”، “Rivâyet ettikleri Rivâyet ettiler - صالح فيما يرويه”، “Hadîsleri sâlihtir” - أحاديثه سالحة، “Hadîsleri sâlihtir” - صالح الحديث، “Hasenu’l-hadîstir veya Hasen hadîsleri vardır” - له أحاديث حسان، أو حسن الحديث، “Hadîsleri hasendir, onları yazman gerekir” - أحاديثه حسان يجب أن تكتب عنه، “Hadîsleri kabule yakındır” - متماسك الحديث، أحاديثه مقاربة، مقارب الحديث، أحاديثه مقاربة محتملة، “Güvenilir râvîler - في جملة من ينسب إلى الصدق، من جملة أهل الصدق، “Zayıftan daha çok güvenilir olmaya daha yakındır” - إلى الصدق أقرب منه إلى الضعف، “Saduktur ara sıra hata yapar” - صدوق يهيم في الشيء بعد الشيء، “Hadîsi genellikle sahihtir veya sahih olmaya daha yakındır” - الغالب على حديثه الاستقامة، “Güvenilir olmaya daha yakındır” - الغالب عليه الصدق، “Haberleri makbuldür, sebtir, onda bir beis yoktur” - هو وسط، “Hadîsleri sâlihtir, sahihe daha yakındır” - أحاديثه سالحة تقرب من الاستقامة، “Vasattır (zayıf ile sika arasındadır)”⁴⁹.

c. Kabul ve adaleti olumsuz bir formda ifade ettiği lafızlar. “الحديث ليس هو بمنكر” - O münkeru’l-hadîs değildir، “Onun hadîslerini münker olarak görmüyorum” - لم أجد في أحاديثه منكراً قد جاوز المقدار والحد، “Onun hadîslerini münker olarak görmüyorum, bana göre sınırı (sahîhlik sınırını) aşmıştır” - ليست أحاديثه بالمنكر جداً، “Hadîslerinde ciddi anlamda münker olduğunu düşünmüyorum” - ليس هو متروك الحديث، “O metrûku’l-hadîs değildir”⁵⁰.

45 Bkz. İbn Adî, a.g.e., I/404 445, 449, 488; II/39; III/81, 165, 340, 390, 517; IV/262, 454, 472; V/277, 404, 417; VI/17 ve 177.

46 İbn Adî, a.g.e., VII/176 ve 182.

47 İbn Adî, a.g.e., VII/177.

48 İbn Adî, a.g.e., V/449, 464-465; II/66, 177, 369, 531; III/81, 165, 310, 378-379, 422, 520, 564; IV/140, 144, 471, 511-513; V/281; VI/54, 152 ve 155.

49 İbn Adî, a.g.e., I/277, 344-345, 405, 418, 458, 431, 433, 449, 519; II/40, 73, 82, 227; III/70, 561; IV/68, 374, 383, 389, 422, 425, 428, 454; V/268, 464, 495, 526, 530; VI/86, 93, 146, 246, 444; VII/176, 182.

50 İbn Adî, a.g.e., I/277, 385; II/16, 82, 244; III/163, 217, 509, 542; IV/68; VI/161, 166; IX/171.

12. 2. Red Hükümleri İçeren Lafızları

İbn Adî'nin *el-Kâmil* adlı eserini inceleyen kimse zayıf olan râvîlerin derinlemesine incelendiğini, kabul ve red açısından hallerinin ortaya koyulduğunu görecektir. Böylelikle bu râvîler hakkında ileri sürülen zaafiyet iddialarının sahîh olduğu veya sahîh değil ise onların müdafaa edildiği ortaya konulmuştur. Dolayısıyla genellikle bu kitapta tad'îf ve cerh lafızları kullanmıştır. Bu itibarla onun kullanmış olduğu red hükümleri içeren lafızları gruplar halinde şöylece özetlemek mümkündür:

a. Birinci grup cerh hükümleri içeren lafızlar. Bunlar râvînin zayıf olduğunu belirtmekle beraber rivâyetinin kabul edilebileceğini ifade eden lafızlardır. "حديثه نكرة في حديثه بعض النكرة، في بعض"، "ليس له متن منكر"، "ليس بالقوي" – O, aradığın kuvvette değil", "Onun münker hadîs metinleri yoktur", "إنما عيب عليه الأسانيد" – Hadîsindeki kusur isnâdlarındadır", "في بعض حديثه نكرة"، "بعض حديثه بعض ما فيه أخباره فيها نظر" – Hakkında cerh ifadeleri vardır", "ليس بمستقيم الحديث"، "هو مظلم الأمر" – Durumu kapalıdır", "هو متوسط في آخر عمره"، "هو متوسط في الضعفاء" – Zayıflıkta orta sevededir", "يتابع عليها، منها ما لا يتابع عليها أحاديثه منها ما" – Mütabî olmayacak hadîsleri vardır"⁵¹.

b. İkinci grup cerh hükümleri içeren lafızlar. Zayıf olduğu hissini veren, açıkça kendisine mutabaat ve muvafakât olunmayan hadîsler rivâyet eden râvîler için kullanmıştır. Bu grupta olan râvîler rivâyetlerinin ya isnâdlarında hata yaptıkları ya da kendisinden başka bir râvînin o isnâdla rivâyet etmediği veya sened ve metindeki bir durumdan dolayı diğer râvîlere muhalif rivâyet ettiği ve yahut da sened ve metindeki durumlardan dolayı rivâyet ettiği tüm hadîsleri sikalara muhalif olduğu gibi hususlardan dolayı genel olarak sikaların veya herhangi bir sikanın muvafık olmadığı rivâyette bulunmuşlardır. Bunlara örnek olarak:

"عامه ما يرويه لا يتابعه عليه الثقات، أو أحاديثه مقدار ما يرويه لا يتابع عليه، أو عامة ما يرويه لا يتابعه عليه الثقات، أو عامة ما يرويه لا يتابع عليه، أو قلما يتابعه عليه أحد، أو أحاديثه لا يتابع عليها متناً ولا إسناداً، أو عامة ما يرويه لا يتابعه أحد عليه، أو لا يشبه حديثه حديث أهل الصدق، أو مقدار ما يروي من الحديث الأفراد التي ينفرد بها عن يرويه عنه، أو يأتي بأحاديث لا يأتي بها غيره"⁵²

Bu terimlerin hepsi aynı manaya gelmektedir. Bu râvîler çok sayıda rivâyetinde hata yaptıklarından dolayı zapt sıfatını yitirmişlerdir. Zayıf veya metruk olduklarına hükmedilir, rivâyetleri ile de ihticâc olunmaz.

c. Üçüncü grup cerh hükümleri içeren lafızlar. Bu grupta yer alan râvîlerin tüm hadîsleri veya geneli münkerdir, sened veya metin noktasından ferttir. Hiçbir râvî

51 İbn Adî, *a.g.e.*, I/395, 429, 436, 454, 509; II/31; III/236; IV/63-64, 334, 440, 465, 501, 540, 546; V/7, 388, 536; VI/96, 119; VII/78.

52 İbn Adî, *a.g.e.*, I/394, 406, 412, 421, 437, 511, 525, 535, 553; II/21-22, 67, 238, 242, 298, 366; III/184, 190; IV/284, 312, 316, 332, 356, 392, 431, 440, 448, 484, 506, 527; V/8, 128,138, 174, 190, 260, 266, 283, 313, 319, 332, 477, 511, 542; VI/230-231, 424, 430, 436, 512, 514, 521, 528-529, 548.

bunların rivâyetlerine muvafakat etmemiştir. Dolayısıyla bu râviler metrûku'l-hadîstir ve hadîsleri itibar için yazılmaz. İlgili rivâyetlere bakıldığında İbn Adî bu gruptaki hükmünü genel olarak açıklamaktadır. Örneğin: “منكر الحديث لا يكتب حديثه” - Münkeru'l-hadîstir, hadîsi i'tibâr için yazılmaz⁵³. Kimi zaman da sadece “متروك الحديث - Metrukul-hadîs”⁵⁴ diyerek yetinir. Bazen de mûbalağa eder: “لا يحتج بحديثه ولا يتدين بها” - Hadîsi ile ihticâc edilmez, dini bir delil olarak kullanılmaz⁵⁵.

d. Dördüncü grup cerh hükümleri içeren lafızlar. Bu gurupta yer alanlar hadîs hırsızlığını yapan, hadîs uyduran ve kezzâblardır. İbn Adî'nin bir râvî hakkında “Hadîs uyduran” hükmünü vermekten özellikle çekindiği görülmektedir. Yani bir râvînin başka hiç kimsenin rivâyet etmediği bir hadîsi rivâyet etmesinden dolayı hadîs uyduran hükmünün verilmesinden çekinir. Bunun yerine önceki âlimlerin o râvî hakkında yalancılıkla itham edip etmediklerine, rivâyet ettiği hadîslerinde hata veya vehim olup olmadığına, isnâdlarında kendisi daha dünyada değilken ölmüş bir şeyhten rivâyette bulunmak gibi muhal bir iddiada bulunup bulunmadığına, metinlerinde sarih bir şekilde manasının batıl olup olmadığına ve yalan söylemekte ısrar edip etmediğine bakar. İşte tüm bu inceleme ve araştırmaları sonunda râvînin bilerek-kasten yalan söyleyen biri olduğuna kesin kanaat getirirse, ona kezzâb (yalancılık) ve hadîs uyduran hükmünü verir. Bunun için de şu lafızları kullanır:

“يسرق الحديث - Yesrikul-hadîs”, “Daifun yesrikul-ehadîs - ضعيف يسرق الأحاديث”, “Yesriku'l-hadîs ve yusevvi'l-esanid”, “يسرق الحديث ويسوي الأسانيد”, “في أحاديثه موضوعات وسرقات”, “Yukallibu'l-esanid ve yesrik”, “ويسرق يقلب الأسانيد”, “يوصل الحديث ويسرق”, “Yusilu'l-hadîse ve yesriku”, “عامتها مسروقة سرقها من قوم ثقات أحاديثه”, “Ehadîsuhu ammetuha mesrukaton serikaha min kavmi sikatin”, “ويوصل الأحاديث”, “Yusilu'l-ehadîse”, “أحاديثه موضوعة”, “Ehadîsuhu mevduatun”, “أو أحاديثه موضوعة لا أصل لها”, “Ehadîsuhu mevduatun la asla leha”, “يضع الحديث”, “Ehadîsuhu teşbuhu'l-vad'a”, “هو في عداد من يعرض الحديث”, “Yadaul-hadîse”, “الحديث متنا وإسناده في عداد من يضع”, “Kezûbun - كذب”, “Ammetu ma yervihi mevduatun”, “موضوعات عامة ما يرويه”, “Era fi hadîsihi ma yestehakku bihi'l-kizbe”, “يتعمد الكذب”, “Era fi hadîsihi ma yestehakku bihi'l-kizbe”⁵⁶.

13. Cehaletle İlgili Hükümleri

Mechûl râvî, aynî (zâtı) veya sıfatı bilinmeyen râvîdir. Âlimler bunları dört kısma ayırmıştır.

53 İbn Adî, a.g.e., VII/423.

54 İbn Adî, a.g.e., I/412; VI/57-58, 137 ve 140.

55 İbn Adî, a.g.e., V/64.

56 İbn Adî, a.g.e., I/291, 324, 330, 410, 415, 419, 421, 427, 240, 558; II/170, 195; III/47, 173-174, 176, 228, 233, 290, 293; 475; IV/297-298, 482, 484; V/146, 513, 516, 518; VI/142-143, 368-369; VI/23, 129-130, 224, 260; VII/11, 327, 531-532, 553,555; IX/123, 202.

1. Mechûlû'l-ayn: Bu, adı bilinen (zikredilen) ancak sadece kişinin kendisinden rivâyet ettiği kimsedir. Âlimler, bu durumda olan birinden hadîs rivâyet etmenin hükmü hakkında ihtilaf etmişlerdir. Cumhur, bu durumda olanlardan rivâyette bulunmanın kabul edilmeyeceği görüşündedir. Hanefilerden bazı ilim adamları bunların rivâyetlerinin kabul olunabileceğini belirtmişlerdir. İbn Abdilberr el-Kurtûbî, böyleselerinin rivâyetlerini kabul edilebilmesi için onun ilim talebiyle şöhret bulmuş biri olmasını şart koşmuştur. İbn Adî el-Kattân el-Fâsî ve İbn Hacer de bu gibi râvîlerden yapılacak rivâyetin kabul edilmesi için cerh-ta'dil imamlarından herhangi birisinin onun hakkında tezkiyede bulunmasını şart koşmuşlardır⁵⁷.

2. Mechûlû'l-hâl: Zatı bilinmekle beraber hem zahiri hem de bâtını manadaki adaleti bilinmeyen, iki adil kişinin kendisinden rivâyette bulunduğu kimsedir. Âlimler, böyle bir râvînin adaleti konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kimileri bu durumda olan râvînin rivâyetinin kabul edilmemesini savunmaktadırlar. Bu, cumhurun görüşüdür.⁵⁸ Kimileri de bu durumda olan râvînin rivâyetinin mutlak olarak kabul edileceğini belirtmişlerdir. Bu görüş İbn el-Mevak tarafından Bezzar'a, Darekutni'ye ve hadîs ehlinde birçokuna nispet edilmiştir⁵⁹. Kimileri ise bu durumda olan biri sadece sikalardan rivâyet ediyorsa rivâyetinin kabul olunacağı, değilse reddedileceğini söylemişlerdir⁶⁰.

İbn Adî, bazı durumlarda râvî hakkında cehalet hükmünü verir. Bu durumlar şöyledir: Râvînin tanınan/maruf biri olmaması; şahsiyetinin/kimliğinin bilinmemesi; sıfatlarının, hal tercemesinin/biyografisinin bilinmemesi; kendisinden yalnızca bir şahsın rivâyette bulunmuş olması veya kendisinden çok az sayıda hadîs nakledilmiş olması; tenkitçiler tarafından durumunun bilinmemesi. İbn Adî, bu durumdaki râvî hakkında şu lafızları kullanır: "أعرفه لا - Onu tanımıyorum", "ليس هو بذلك المعروف - O tanınan biri değil", "مجهول - Meçhuldür", "مجهول لا يعرف - Meçhuldür, tanınmıyor", "مجهول لم يحدث عنه إلا فلان - Meçhuldür, ondan sadece fulan rivâyet etmiştir", "هو شبه مجهول - O meçhule benziyor"⁶¹.

3. Mestûr: Zahiri manadaki adaleti bilinip batını yönden adaletinin bilinmediği râvîye denir. Âlimler bu durumda olan bir râvînin rivâyetinin kabulü konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Muhaddislerin cumhuruna göre bu durumdaki bir râvînin rivâyeti kabul edilmez. Süleym er-Râzî, Ebu Hanife, İbn Hibban ve başkaları ise böylesi bir râvînin rivâyetinin kabul olunacağı görüşündedirler. Kimi alimler ise böylesi bir râvînin durumu/hali açığa çıkana dek rivâyetinin kabulünde tevakkuf olunacağı görüşündedir. Bu görüş, İmam el-Haremeyn el-Cuveynî'nin görüşüdür. İbn Hacer de bu görüşü tercih etmiştir⁶².

57 Bkz. *el-İrâkî, Şerhu Elfihri'ti'l-İrâkî*, 1/324; *Sehâvî, Fethul-Muğîs*, I/293; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar*, s. 50.

58 İbn es-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s:100; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I/316.

59 *Sehâvî, Fethu'l-Muğîs*, I/298.

60 *el-İrâkî, a.g.e.*, I/328; *Sehâvî, a.g.e.*, I/298.

61 İbn Adî, *a.g.e.*, I/50, 104, 294, 418, 434, 506, 508; III/516; 4/295, 443, 520, 540, 549; V/104-105, 380; VI/34, 41, 45, 115, 131, 314, 333, 346, 464, 531, 534; VII/16, 89, 92, 154, 435, 505; IX/208, 210.

62 *el-İrâkî, a.g.e.*, I/328; İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 50; *Sehâvî, a.g.e.*, I/299-300; San'ânî, *Tavzihul-Efkâr*, II/193.

4. Mübhem: Hadîsin senesinde adı zikredilmeyen râvîdir. Âlimler sahâbî dışındaki mübhem olan râvînin rivâyetini kabul etmemişlerdir. Âlimler, mutlak olarak mechul lafzını kullandıkları zaman, bununla genel olarak “Cehaletu’l-ayn”ı kastederler. Ancak mechul lafzını Ebu Hâtim er-Râzî mutlak olarak kullanıyorsa, bununla “Cehaletu’l-hâl”i kast eder.⁶³ İmam Zehebî de *Mizanu’l-İ’tidal* eserinde Ebu Hatim’in bu görüşüne tabi olmuştur.⁶⁴

İbn Adî kitabında mechûl lafzı ile birlikte “لا أعرفه” - La A’rifuhu (Onu tanımıyorum), ليس من المعروفين - Leyse mine’l-marûfîn (Tanınanlardan değil), ليس بمعروف - Leyse bi marûfîn (Tanınan biri değil)” şeklinde meçhul lafzının eşanlamlılarını kullanmıştır. O, bu terimlerle hem mechûlu’l-hâl ve hem de mechûlu’l-ayn olan râvîyi kast etmektedir. Daha önce de geçtiği üzere İbn Adî, mestûr ve mübhem terimlerini kullanmamıştır.

Mechûlu’l-ayn lafzının kullanımına örnek olarak Sabâh b. Mucâlid’i verebiliriz. İbn Adî onun için şunları söyler: “بروي عنهم غيره ليس بالمعروف، وهو من مشايخ بقية الذين لا - Bilinen râvîlerden değildir. O Bakiyye’nin şeyhlerdendir. Bakiyye’den başka kimse ondan rivâyet etmemiştir.”⁶⁵ İbn Adî bu ifadeleri Abdurrahman b. Abdullah el-Ğâfikî için de kullanmıştır.⁶⁶

Mechûlu’l-hâl lafzının kullanımına örnek olarak da Hârûn b. Kesîr’i verebiliriz. İbn Adî onun için “شيخ لا يعرف” - Şeyhun La Yu’raf (Tanınmayan bir şeyhtir)⁶⁷ ifadesini kullanmıştır. İbn Adî, Hârûn b. Kesîr’in terceme-i hâlini verirken üç öğrencisi olduğunu söyler. Bu zat sadece bu üç öğrencinin kendisinden rivâyet etmiş olması İbn Adî’ye göre Hârûn b. Kesîr’in durumunun cehâletü’l-hâl olarak kalmasını gerektirmiştir. Yine İsmail b. Hâlid el-Kûfi için de: “Ve İsmail hazâ وإسماعيل هذا مجهول” - Ve İsmail hazâ mechûlün (İsmail meçhul bir râvîdir).” İbn Adî, İsmail’in de terceme-i hâlinde sadece iki öğrencisinin olduğunu belirtmiştir⁶⁸. *el-Kâmil*’de bunlara benzer birçok örnek bulunmaktadır.

İbn Adî bir râvî için adalet hükmünü vermede sadece âdil olan bir râvînin kendisinden rivâyet etmiş olmasını yeterli görmüştür. Mesela Hasan b. Zekvân için şunları söylemektedir: “Yahya el-Kattân ve İbnu’l-Mübârek ondan rivâyette bulunmuşlardır. Bu iki zatın Hasan b. Zekvân’dan rivâyette bulunmuş olmaları onun konumuna kâfidir. Dolayısıyla onun la be’sse bih olduğunu umuyorum”⁶⁹. Aynı şekilde İbn Ömer’in mevlâsı/âzatlısı Nâfi’in oğlu Ebu Bekir’in tercemesinde şöyle der: “Ebu Bekir b. Nâfi’, kendisinden Mâlik’in rivâyette bulunduğu biridir. Eğer kendisi la be’sse bih olmasaydı Mâlik ondan rivâyette bulunmazdı. Çünkü Mâlik, sadece sika olanlardan rivâyette bulunur. Kaldı ki Mâlik’ten başkası da ondan mahfuz olmayan bazı rivâyetlerde bulunmuşlardır. Umarım ki kendisi sadukun la be’sse bihidir.”⁷⁰

63 Sehâvî, *Fethul-Muğîs*, I/296.

64 Zehebî, *Mizan el-İtidal*, I/6.

65 İbn Adî, *a.g.e.*, IV/85.

66 İbn Adî, *a.g.e.*, IV/297.

67 İbn Adî, *a.g.e.*, VII/127.

68 İbn Adî, *a.g.e.*, I/311.

69 İbn Adî, *a.g.e.*, II/318.

70 İbn Adî, *a.g.e.*, VII/298.

14. Bid'atçının Rivâyetleri Hakkındaki Metodu

Bid'atçı râvînin rivâyetlerin kabul edilip edilmeyeceğine dair âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Kimisi bunların rivâyetlerini mutlak olarak reddetmektedir. İmam Mâlik'in ve ona tabi olanlar bu görüştedir. Kimileri de eğer Resulullah (s.a.s.)'den hadîs rivâyetinde yalan uydurmayı helal sayanlardan değilse bid'atçı râvînin rivâyetinin kabul olunacağını söylemişlerdir. Ebu Hanife ve Şafii ile onlara tabi olanlar bu görüştedir. Kimisi de eğer bid'atçı râvî mensup olduğu mezhebinin/fırkasının dâisi değilse (propagasını yapmıyorsa) rivâyet ettiği hadîslerin kabul olunacağı aksi halde ise ret olunacağını söylemişlerdir. Ahmed b. Hanbel, İbn Mübarek ve başkaları da bu görüştedir⁷¹.

İbn Adî, kitabında üçüncü görüşte olanlara katılmıştır. Ona göre, eğer bid'at sahibi kimse müstakim biri ve bid'atını savunmada çok aşırı gitmiyorsa (yani müteşeddit değilse) ve de bid'atine davet eden değilse rivâyet ettiği hadîs kabul edilebilir. Burada izlenecek yol, onun rivâyeti ve rivâyet konusundaki istikameti ve halidir. Buna Abdullah b. Ebu Lebîd hakkındaki görüşünü örnek olarak verebiliriz. Onun için şöyle söylemektedir: "متعبد يرى القدر - Âbid bir şahsiyettir, Kaderîdir" devamında ise "وأما في باب الروايات لا بأس به - Rivâyetleri konusuna gelince; la be'se bihidir"⁷². Bid'atinin propagandasını yapan râvînin hadîsinin kabul edilebileceği hakkında ise Şebâbe b. Sivâr el-Medâîni örneğini verebiliriz: "Şebâbe'ye gelince, bana göre halk onu irca (Mürci olması) yüzünden zemetmektedir. Hadîste ise Ali b. el-Medîni'nin dediği gibi la be'se bihidir."⁷³ Şebâbe'nin bid'atlerinin propagandasını yaptığı âlimlerce belirtilen bir husustur⁷⁴.

15. İbn Adî'e Yöneltilen Tenkitler

İbn Adî hatası-doğrusu olan diğer insanlar gibi bir beşerdir. Masum değildir. Masum olan sadece Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir. Kimi İslam âlimlerinin İbn Adî'yi bazı sebeplerden ötürü tenkit etmiş olmaları, onun kitabının bilimsel değerini düşürmez, metodolojisinden de bir şey kaybettirmez. Kendisine yöneltilen birtakım tenkitler yerindedir ve doğrudur. Kimisi de onun içtihadından kaynaklanır. Bu bölümde İbn Adî'e yönelik tenkitlere yer vereceğiz.

15. 1. Haklarında cerh ifadesi bulunmayan sika râvîlere kitabında yer vermesi veya onların zayıf olduklarını açıklaması

İbn Adî, sika oldukları hakkında ittifak edilen ve haklarında daha öncesinde cerh ifadeleri bulunmayan bazı râvîleri zayıf râvîler içerisinde zikretmiştir. Halbuki sadece zayıf ve haklarında cerh ifadeleri bulunan râvîleri ele aldığı bu kitabında sika râvîleri zikretmemesi gerekmektedir. Nitekim okuyucu bu derecede olan râvîleri zayıf veya haklarında ihtilaf olan râvîlerden zannetmektedir. Mesela İbn Adî, Eymen b. Nâbil Ebu İmrân el-Mekkî'yi kitabında zikretmiştir. Halbuki Eymen, Buhârî'nin ricalinden-

71 İbn Recep, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I/53.

72 İbn Adî, *a.g.e.*, IV/241.

73 İbn Adî, *a.g.e.*, IV/46.

74 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV/301.

dir. Yahya ile Süfyânü's-Sevrî'den onun sika olduğuna dair nakil bulunmaktadır. Hiç kimse de onun zayıf olduğunu belirtmemiştir. Ancak İbn Adî, bu şahsın Habeşli, âma, uzun boylu, iri dudaklı, konuşmasında kekemelik olduğunu söyler. Sonra bu zatın rivâyetleri olan bazı hadîsleri aktarır ve şöyle der: “Rivâyetlerine göre la be'se bihidir... Münekkitlerden onu zayıf addeden kimseyi görmedim. Umarım ki hadîsleri la be'se biha'dır, sâlihtir.”⁷⁵ Bu râvî ve rivâyetleri hakkında âlimlerin sözlerine bakanlar burada kendi kendilerine şunu sorabilirler: “Mademki herhangi bir kimse tarafından zayıf olduğu belirtilmemiş ve bu şahsın münker bir hadîsini var olduğunu zikredilmemiş ve sâlihu'l-hadîs olduğu belirtilmiş; o halde İbn Adî, (Duafa) eserinde ne diye bu zatın adını zikretmiştir?”

Aynı şekilde el-Cerrâh b. Melîh b. Adî b. Furs Ebu Veki' er-Ruâsî, Humejd et-Tavîl, el-Hasan b. Zekvân; Hanzala b. Ebi Süfyân el-Cumahî el-Mekki, Said b. Ebi Sa'id el-Makbûrî⁷⁶ ve daha başkaları da sika ve *Sahîhayn* râvîleri oldukları halde *el-Kâmil*'de zikredilmiştir.

15. 2. Sahâbe ve Tâbiûnun büyüklerinden bazılarının adlarını eserinde zikretmiş olması

İbn Adî'e yöneltilen önemli tenkitlerin bir kısmı da kendisinin sahâbeden, muhadramdan ve tâbiûndan bazılarının isimlerini bu eserinde zikretmiş olmasıdır. Bazı âlimlerin bu isimleri eserlerinde zikretme nedenleri bunlara isnâden yapılan rivâyetlere dikkat çekilmesi veya bunların isimlerinin kullanılarak rivâyetler yapıldığının belirtilmesidir. Yani cerh edildiklerinden dolayı zikretmemişlerdir. Dolayısıyla İbn Adî'nin zayıf râvîlere tahsis ettiği bu kitabında böylesi isimleri zikretmemesi gerekirdi. Mesela İbn Adî eserinde sahâbeden Zülyedeyn'i zikretmiştir. Bunun sebebi ise Buhârî'nin onun hakkında: “لا يصح حديثه – Hadîsi sahîh değildir” demesidir. Esasında Buhârî bu ifadeyi kullandıktan sonra bunun sebebini açıklamıştır. Buhârî'nin tenkit etmiş olduğu bu rivâyet zayıf bir tarihten Zülyedeyn'e isnâd edilen hadîsin (Hz. Peygamber'in namazda yanıldığı, Zülyedeyn'in de onu uyardığı) kendisi yani isnâdının sahîh olmamasıdır. Çünkü isnâdın dayandığı kişi Ma'dî b. Süleyman Ebi Süleyman'dır. Ma'dî münkeru'l-hadîstir. İbn Adî burada sahâbî Zülyedeyn'i değil de Ma'dî'nin adını zikretmeliydi. Fakat İbn Adî tersini yapmış, Zülyedeyn'in adını vermiştir. Kitabında Ma'dî b. Süleyman'ın adını zikretmemiştir.⁷⁷

Yine İbn Adî, sahâbeden Hârice b. Huzâfe el-Adevî'yi kitabında zikretmiştir. O, Resulullah (s.a.s.)'den bir hadîs rivâyet etmiştir. İbn Adî'in bu sahâbînin adını eserinde zikretmiş olması, Buhârî'nin onun hakkında: “Onun isnâdında olan râvîlerin bazıları semâ' ile aldığı bilinmemektedir” demesinden kaynaklanmaktadır. Yani bu sahâbî'den rivâyet edildiği belirtilen bu hadîsin isnâdında inkıta var, anlamındadır.

75 İbn Adî, *a.g.e.*, II/149.

76 İbn Adî, *a.g.e.*, II/410, 413; III/65-67, 158-160, 338-340 ve IV/443.

77 İbn Adî, *a.g.e.*, III/120.

Böyle bir durum herhangi bir şekilde o sahâbînin cerh edildiği manasına gelmez. Kaldı ki İbn Adî'nin, bu sahâbîyi burada zikretmesinin de herhangi bir sebebi bulunamamaktadır.⁷⁸

Muhadramdan olan Üveys b. Âmir el-Karnî de böyledir. Çünkü Buhârî bunun için: "في إسناده نظر فيما يرويه" - Rivâyet ettiği hadisler hakkında tenkitler var" demiştir. Daha sonra Buhârî: "Üveys'in herhangi bir rivâyeti yoktur. Ancak onun zahitliği hakkında birtakım hikâyeler, söylentiler ve haberler bulunmaktadır. Onunla ilgili çok az hadis vardır. Hemen onun hakkında zayıf damgasını vurmamak uygun düşmez. Bilakis ondan rivâyet olunan miktar nispetinde o "Sadukun Sikatun" vasfına sahiptir"⁷⁹ demiştir. Kanaatimizce İbn Adî'nin burada bu ismi zikretmiş olması, tam ve iyice bir araştırma yapmadan Buhârî'nin sözüne dayanarak böyle söylemiş olabileceğidir. Öte taraftan Buhârî'nin ifadesinden anlaşılana, Üveys'e isnâd edilen rivâyetlerin senesinde bir problem var olduğudur. Yoksa Üveys el-Karnî'yi kınamak ve onu ta'n etmek değildir. Allah en iyisini bilir.

15. 3. Bazı zayıf râvîleri eserine almaması

İbn Adî, kitabının mukaddimesinde, âlimlerin zayıf olduklarını belirttikleri ve haklarında cerh ifadeleri bulunan bütün râvîleri zikredeceğini belirttiği halde bazen buna uymamıştır. Ancak şu da bir gerçektir ki İbn Adî bu isimlerden bazısını bazen bir başka râvînin hal tercemesini veya rivâyetlerini aktarırken vermiş, daha sonra da bu râvîler için müstakil başlıklar açmamıştır. Bunun içindir ki bir râvîden söz ederken başka râvîlerden de bahsettiği görülür. Mesela Ahmed b. Meysere Ebu Salih'in terceme-i hâlini verirken İbrahim b. Ebi Yahya'dan bahsetmekte ve onun zayıf olduğunu belirtmektedir. Daha sonra İbn Adî, İbrahim'e eserinde müstakil olarak değinmemiştir. Aynı şekilde Hüseyin b. el-Hasan el-Aşkar'ın tercemesinde birtakım münker hadisler nakleder. Bu hadislerden biri; Muhammed b. Ali b. Halef el-Attar'ın Hüseyin el-Aşkar'dan rivâyet ettiği, metin açısından münker olan sahâbî Ebu Musa el-Eşari'yi zemmeden rivâyettir. İbn Adî burada şunları söylemektedir: "Bu hadis, bu tarikten rivâyet olunmuştur. Râvîsi Muhammed b. Ali b. Halef denen şeyhtir. Muhammed b. Ali, ona göre bu örneklerdendir ve kendisi münkeru'l-hadîstir. Bana göre bu konudaki asıl tehlike Muhammed b. Ali b. Halef'in kendisidir."⁸⁰ İbn Adî, Muhammed hakkında bu bilgileri paylaşmasına rağmen onun hakkında müstakil bir terceme-i hâl açmamıştır.

15. 4. Bazı râvîler hakkında hükim verme noktasında vehme düşerek tefer-rüd etmesi

İbn Adî, bazı râvîlerin tercemeleri zikrederken bu râvîler hakkında görüş beyân eden kimsenin bulunmadığını belirtmiş ve rivâyetleri muvâhacesinde onlar hakkında kendisi bir hükme varmıştır. Ancak o, bu yöntemiyle bazen hata yapmıştır, zira bu râvîler hakkında kendisinden önceki âlimlerin hükümler verdiği olmuştur. Araştır-

78 İbn Adî, a.g.e., III/50.

79 İbn Adî, a.g.e., I/412.

80 İbn Adî, a.g.e., I/273-74.

mamız neticesinde İbn Adî'nin önceki âlimlerin haklarında hüküm vermediği, sadece kendisinin hüküm verdiğini belirttiği 25 râvî tespit ettik. İbn Adî'nin herhangi bir sebepten dolayı bu bilgilere ulaşamamış olması mümkündür. Bu râvîlere örnek olarak şunları verebiliriz:

Abdullah b. Kabîsa. İbn Adî, bunun hakkında şöyle diyor: “Şu zikrettiklerim dışında Abdullah b. Kabîsa'nın başkaca hadîsleri de vardır. Bazı hadîslerinde nekarret/münkerlik bulunmaktadır. Ancak mütekaddiminden onun hakkında söz söyleyen kimseyi bulamadım. Onun rivâyetlerinin problemliliğini belirtmek için burada zikrettim.”⁸¹ Ancak Ukaylî bu râvî ile ilgili şu bilgileri vermiştir: “Abdullah b. Kabîsa, çok vehmeden biridir. Onun birçok hadîsine tabi olunmaz.”⁸²

Abdullah b. Muhammed b. Zâzân. Bunun hakkında şunları söylemektedir: “Abdullah b. Muhammed hakkında önceki âlimlerin bir şey dediklerini göremedim. Fakat onun mahfuz olmayan rivâyetleri vardır. İstedim ki, kitabımda (ileri sürdüğüm şartlarım bağlamında) onu da zikredeyim.”⁸³ Bu râvî hakkında da daha önce âlimleri açıklamada bulunduğunu görmekteyiz. Ebû Hâtim er-Râzî onun “Za'iful-hadîs” olduğunu söylemiştir⁸⁴.

Abdullah b. Vâkıd Ebu Recâ el-Horasânî'dir. İbn Adî, bu râvî hakkında da mütekaddiminden kimsenin şeyler söylemediğini ifade etmektedir. Araştırmalarımız neticesinde Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma'in, Ebu Dâvud, Nesâî ve daha başkaları onun hakkında görüş beyân ettiğini görmekteyiz⁸⁵.

Buna göre İbn Adî'in birileri hakkında “Ben, mütekaddimin âlimlerden bu râvî hakkında bir değerlendirme bulamadım” ifadesine kuşku ile bakıp o konuda araştırma ve inceleme yapılmalıdır.

15. 5. Bazı râvîlerin tercemesini verirken zayıflık durumunun başka râvîlerden kaynaklandığı zayıf veya batıl hadîsleri zikretmesidir.

İmam Zehebî, Abdülaziz b. Ebi Ruvâd'ın tercemesinde bu tenkidi yapmaktadır. Zehebî burada şöyle demektedir: “Bu, İbn Adî'nin *Kâmil* adlı kitabının ayıplarındandır. Çünkü İbn Adî adamın hal tercemesinde batıl bir habere yer veriyor. Oysa adam onu hiç de tahdis etmiş değildir. Bu haberi, o râvîden sonra gelen birileri uydurmuştur. İsnadı karanlıktır. Kaldı ki İbn Muğîre sika değildir.”⁸⁶

Yine Buhârî, Tirmizi ve İbn Mace'nin hadîslerini tahrîc ettiği Mutarrıf b. Abdullah Ebu Mus'ab el-Medenî'nin tercemesinde bunu görmekteyiz. Nitekim İbn Adî, Mutarrıf'ın hal tercemesini verdikten sonra üç adet batıl hadîsi nakleder. Zehebî burada şöyle der: “Böylesi batıl rivâyetlerin haşa Mutarrıf gibi birinden olması doğru değildir. Burada asıl tehlike Ahmed b. Davud'dan kaynaklanmaktadır. İbn Adî, böyle

81 İbn Adî, a.g.e., IV/192

82 Ukaylî, *ed-Du'afâ'u'l-Kebîr*, IV/372.

83 İbn Adî, a.g.e., IV/201.

84 İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, V/158.

85 Zehebî, *Mizân*, II/520.

86 Zehebî, a.g.e., II/692.

bir şeyi nasıl görmezden gelir ki! Zaten Darekutni o adamı tekzip etmiştir. Eğer bunu, o şahsın hal tercemesine yönlendirseydi daha yerinde olurdu."⁸⁷

SONUÇ

Yaptığımız çalışmanın neticesinde ulaştığımız hususları maddeler halinde şöylece özetleyebiliriz:

1. İbn Adî el-Cürânî'nin *el-Kâmil* adlı eseri, cerh-ta'dîl alanında, zayıf râvîleri ve sika oldukları halde bazı ilim adamları tarafından zayıf kabul edilen râvîleri bir araya getiren önemli eserlerden birisidir.

2. İbn Adî, bu eserinde yaklaşık olarak 2200 râvînin hâl tercemeleriyle ilgili bilgi vermiş, bunların çoğu hakkında da layık olan ve hak ettikleri hükmü vermiştir. Hüküm verirken de onlardan rivâyet ettiği hadîslere ve âlimlerin görüşlerine dayanarak yapmıştır.

3. Hüküm verirken mutedil biri olarak ayrıcalık göstermiştir. Hatta bazı âlimler tarafından tenkit gören râvîleri yeri geldiğinde savunduğu da olmuştur.

4. Cerh-ta'dîl alanında verdiği hükümlerin çoğunda ve içtihatlarında mutedil davranmaya gayret göstermiştir. Örneğin Bid'at ehli olan râvîler hakkındaki görüşleri böyledir. Nitekim İbn Adî onların rivâyetlerinin müstakim, sahîh ve rivâyetlerinin sikaların rivâyetlerine muvafık olması durumunda onların bid'atçı olup olmadığına bakmadan rivâyetlerini kabul etmiştir. Aynı şekilde mechûl râvîler hakkındaki uygulamaları da böyledir.

5. Muallel olan râvîlerin tercemelerinde de farklılık göstermiştir. Nitekim önce râvîyi zikretmiş, ona ait bazı hadîsleri nakletmiş, daha sonra da o râvî hakkındaki hükmünü bu hadîslere dayanarak vermiştir. Yani muallel ve müfesser olma hükmünü, her araştırmacı ve tenkitçiyi dikkate alarak zikretmiştir.

6. Haklarında önceki âlimlerin bir şey zikretmediği birçok râvî hakkında tenkide dayalı hükümler vermiştir. Bu râvîlerden bazıları hakkında âlimlerin bir şey söylemedikleri zannına kapılmış ve haklarında bilgi olmadığını söyleyerek vehmettiği olmuştur.

KAYNAKÇA

- BAŞARAN, Selman, “İbn Adî”, *DİA*, XIX, 297-298.
- EL-İRÂKÎ, Abdürrahim b. Hüseyin, *Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, Thk: Abdullatif el-Hamim- Mahir Yasin Fahl, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Basım, 2002.
- İBN EL-İMÂD, Abdulhay el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1. Basım, 1979.
- İBN ADÎ, Ebu Ahmed Abdullah b. Adîy el-Cürcânî, *El-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Basım, 1997/1418.
- İBN EBÎ Hâtim Abdurrahman er-Râzî, *El-Cerh ve'l-Ta'dîl*, Matbaatu Meclisi Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad/Dekkan, Hindistan. Dar İhya et-Turas el-Arabi, Beyrut, 1. Basım, 1271/1952.
- İBN HACER, Ahmed b. Askalânî, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, Matbaatu Meclisi Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad/Dekkan, Hindistan. 1. Basım, 1325.
- , *Takribu'l-Tehzîb*, Thk: Muhammed Avvame, Dâru'r-Reşîd, Suriye, 1. Basım. 1986.
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatu'l-A'yân*, Thk: İhsan Abbas, 1. Basım, Dâru's-Sadır, Beyrut, Tsz.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dar el-Fikr, Beyrut, 1. Basım, 1996/1416.
- İBN RECEB EL-HANBELÎ, Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İlel et-Tirmizî*, Thk: Nûruddîn İtr, Dâru'l-Melâh, Dimaşk, 1. Basım, 1978.
- İBN TAĞRÎ BURDÎ, *En-Nucûmu'z-Zâhira fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, Vizârâtu's-Sakâfe, el-Kâhira, Tsz.
- EL-HALÎL B. ABDULLAH EL-HALÎL EL-KAZVÎNÎ, *El-İrşâd fi Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993/1414.
- EL-KÂSİMÎ, Muhammed Cemaluddîn b. Muhammed, *Kavâidu'l-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2004.
- NUR, Züheyir Osman, *İbn Adî ve Menhecuhu fi Kitabi'l-Kâmil*, Mektebetü'r-Ruşd, Riyad. 1. Basım, 1997.
- SEHÂVÎ, Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996/1417.
- SUYÛTÎ, Celaleddin Abu'l Fazl Abdurrahman b. Kemaleddin, *Tabakatu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Basım, 1983/1403.
- , *Tedribu'r-Râvî*, Thk, Abdulvehhab Latif, Daru's-Saade, Mısır, Tsz.
- UKAYLÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammad, *ed-Du'afâu'l-Kebîr*, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Basım, 1984/1404.

EZ-ZEHBEÎ, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, Thk: Şuayb el-Arnâvut ve diğçerleri, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 6. Basım, 1989/1409.

-----, *Zikru Men Yu'emedu Kavlehu fi'l-Cerhi ve'l-Ta'dil*, Thk: Abdulfettah EBU ĞUDDE, Mektebu'l-Matbuâtî'l-İslamiyye, Halep, 5. Basım, 1984.

-----, *Mizânu'l-İtidâl*, Thk: Ali Muhammed El-Câvî, Dâru'l-Marife, Beyrut, Tsz.

EZ-ZİRİKLÎ, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed, *El-A'lâm*, Dâru'l-İlm Lilmelayin/Beyrut, 9. Basım, 1990.

BELÇİKA'DA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNİN SORUNLARI VE TÜRKÇE VE TÜRK KÜLTÜRÜ DERS KİTAPLARINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

The Matters With Turkish Teaching in Belgium and a Critical Approach for Turkish and Turkish Culture Books¹

Yılmaz IRMAK²

Geliş Tarihi: 29.06.2016 / Kabul Tarihi: 22.08.2016

Öz

Bu çalışmada; Belçika'da yaşayan Türk toplumunda Türkçe öğretiminin sorunları ortaya konulmuş, derslerde kullanılan Türkçe ve Türk Kültürü ders kitapları eleştirel bir bakışla ele alınmıştır. Belçika'da son yıllarda gerek Türkçe öğretimi ile ilgili yaşanan sorunlar gerek velilerin yanlış tutumları, Türkçe derslerine ilgiyi azaltmıştır. Ana dil kullanımının resmi dili öğrenmeyi zorlaştıracığı düşüncesi, derslerin okullarda okul saati dışında ya da derneklerde hafta sonu verilmesi, derslerde ölçme ve değerlendirmenin tam anlamıyla yapılamaması, ders verilen ortamın fiziki ve eğitim teknolojileri bakımından yetersiz olması, karnelerin sembolik olmaktan öteye geçememesi ve müfredatın ağır olması gibi konular Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan Türkçe ve Türk Kültürü ders kitaplarının öğrenci seviyelerinin çok üzerinde hazırlanmış olması, sınıf düzeyleri farklı olan öğrencilerin aynı kitabı birlikte okumak zorunda kalması, kitaplardaki etkinliklerin öğrencinin dikkatini çekmemesi, dil, kültür konularının yanında dinî bilgilerin de aynı kitapta yer alması bu kitaplarda tespit ettiğimiz problemlerdir. Bu bakımdan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Belçika'da Türkçe öğretimi ile ilgili sorunlar acilen giderilmeli, derslerde kullanılan Türkçe ve Türk Kültürü kitapları öğrencilerin yaşadıkları ülke ve seviyeleri göz önünde bulundurularak yeniden hazırlanmalıdır.

¹ Bu makale, 28.05.2015-30.05.2015 tarihleri arasında Nevşehir'de düzenlenen Uluslararası Dil Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu'nda "Belçika'da Türkçe Öğretiminin Sorunları ve Türkçe Ders Kitaplarına Eleştirel Bir Yaklaşım" adlı sözlü olarak sunulan bildiriden geliştirilerek hazırlanmıştır.

² Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yirmak@bingol.edu.tr

Anahtar Sözcükler: Belçika Türk Toplumunu, Türkçe Öğretimi, Türkçe ve Türk Kültürü Ders Kitabı, Sorunlar ve Çözüm Önerileri.

Abstract

In this study, the matters for Turkish teaching among Turkish society who live in Belgium were presented, and Turkish language and its culture courses books used in Turkish teaching were evaluated critically. In recent years, the matters with Turkish teaching and the parents' negative attitudes against the Turkish courses have decreased the interest for Turkish courses. The matters such as the idea for learning mother tongue make learning the official language harder, teaching Turkish out of school schedule or at the Turkish foundations at the weekends, not having an education uniformity, lack of physical and technological equipment for Turkish teaching, lack of assessment and evaluation for Turkish courses, the reports' being symbolic are some of the matters encountered for Turkish teaching. Some of the matters that we detected from Turkish and Turkish culture courses books which are prepared by the Ministry of National Education are as followed: the course books' being above students' level, only one course book being prepared for the combined classes, students from different levels being required to read the same course books, the activities' not attracting students' attention, language, culture and religion issues being given in the same course books and etc. In this regard, the matters with Turkish teaching in Belgium should be solved urgently, Turkish and Turkish culture course books should be revised, and the course books should be prepared taking students' levels and places where they live into account.

Keywords: Belgium Turkish Society, Turkish Teaching, Turkish and Turkish Culture Course Book, Matters and Solutions.

Giriş

Türkiye ilk kez resmi olarak 1961'de Almanya, 1964'te Avusturya, Belçika ve Hollanda, 1965'te Fransa, 1967'de ise İsveç'le işgücü gönderme anlaşmaları imzalarak bu ülkelere işçi göndermiştir (Canatan, 1990: 14). Başlangıçta geçici olarak başlayan göç süreci, 1970'li yıllardan itibaren "aile birleşimi" ve Türkiye'den yapılan evliliklerle kalıcılığa dönüşmeye başlamıştır. Belçika'ya yapılan Türk işçi göçü üç aşamada değerlendirilebilir: "Birinci aşama; 1964-1973 yılları arasında yapılan göçtür. Bu dönemin en belirgin özelliği, Türklerin sadece bir işçi sınıfı olmalarıydı. İkinci aşama; 1974-1981 yılları arasında yapılan göçtür. Bu dönemin en belirgin özelliği de Türk işçilerin aile birleşimi yoluyla Türkiye'deki ailelerini yanlarına almalarıdır. İkinci dönemde Türkler aile kurarak Belçika toplumunun bir parçasını oluşturmuşlardır. 1982'den günümüze kadar olan üçüncü aşamayı ise; aile kurmak için Türkiye'den yapılan evliliklerin yapıldığı dönem oluşturmaktadır." (Geleği ve Köse, 2009: 63). 1985 yılından günümüze kadar Türkiye'den Avrupa'ya aile kurma amaçlı göç devam etmektedir. Her ne kadar bu yıllarda Avrupa'da göçü durdurmaya yönelik politikalar uygulanmaya çalışılsa da bu önlemler, Türklerin ülkelerine geri

dönmelerinde etkili olmamıştır. Bugün Belçika’da; 240.000, Avrupa genelinde ise toplam 3 milyonun üzerinde Türk nüfus yaşamaktadır. 50 yıllık göç sürecinin sonunda Avrupa’da doğum yeri Avrupa olan dördüncü nesil varlığını sürdürmektedir. Bu bakımdan yarım asırlık bu göç sürecinde Avrupa’da yaşayan Türk toplumunda ana dilini öğrenme ve dinî ihtiyaçları karşılama noktasında eksiklikler ortaya çıkmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Türkçeyi, kültürel ve dinî değerlerimizi çocuklara öğretmek için Batı Avrupa ülkelerine Türkçe Öğretmenleri göndermek, Diyanet İşleri Başkanlığı da Din Görevlileri göndermek suretiyle bu ihtiyaçları karşılamaya çalışmaktadırlar.

Belçika Türk toplumunda çocuklara ana dil olarak Türkçe’nin öğretilmesi pedagojik açıdan önemlidir. Çünkü çocuklarda nesnelere, olayları ilk adlandırma, tanıma ve algılama ana dilinde gerçekleştiği için çocukların; algılama, muhakeme etme, problem çözme gibi zihinsel süreçlerinin şekillenmesinde ana dil etkili olmaktadır. Erken çocukluk döneminde çocuklar ana dillerini öğrenirken, dilin yapısını ve kurallarını birlikte öğrenmektedirler. Ana dilinde zengin bir kelime hazinesine sahip olarak okula başlayan çocukların, eğitim dilini daha kolay öğrendiği ve buna bağlı olarak da okuma yazma becerilerini daha kolay kazandıkları söylenebilir. Çocukta ana dilinin gelişmesi, çocuğun ikinci dildeki yeteneklerinin gelişmesine de yardımcı olmaktadır. Çocuklar ana dilinde öğrendiklerini ikinci dile, ikinci dilde öğrendiklerini ana diline transfer etmektedirler. Çocukların ana dilini öğrenmesi onların dil becerilerinin yanında, zihinsel becerilerinin gelişmesini destekleyerek ikinci dilin fonksiyonlarını da amacına uygun olarak kullanmalarını sağlamaktadır. İki dilli çocukların, ikinci dili iyi bir şekilde öğrenebilmesi için ilk önce ana dillerinde belirli bir düşünme temelini oluşturmaları gerekmektedir (Sarıkaya, 2008: 51). Bu tespitler; Avrupa ülkelerinde Türk çocuklarına ana dil olarak Türkçe öğretiminin önemini ortaya koymaktadır. Çünkü dilin aynı zamanda bir kültürel aktarım aracı olması göz önüne alındığında; Avrupa’daki vatandaşlarımızla kültürel bağın kopmaması açısından Türkçe öğretiminin ihtiyaçtan da ötede bir zorunluluk olduğu anlaşılacaktır.

1. Türkçe ve Türk Kültürü Dersi Öğretim Programı

Millî Eğitim Bakanlığı, yurt dışındaki Türk çocuklarına yönelik olarak 2006 yılında, 14.09.2006 tarih ve 360 sayılı kararla Yurt Dışındaki Türk Çocukları için Türkçe ve Türk Kültürü Öğretim Programı hazırlanmıştır. Bu program 03.08.2009 tarihinde 112 sayılı kararla kaldırılarak yerine yeni bir program hazırlanmıştır. 2009 yılında 1. sınıftan 10. sınıfa kadar Türkçe dersi alacak öğrenciler için hazırlanmış olan “Yurt Dışındaki Türk Çocukları için Türkçe ve Türk Kültürü Dersi Öğretim Programı”nda Türkçe öğretiminin amacı; *“Türk çocuklarının Türk dilini ve kültürünü tanımaları, benimsemeleri, geliştirmeleri, Atatürk ilke ve inkılabları doğrultusunda millî duygularını pekiştirmeleri ve yaşadıkları ülkeye uyum sağlayarak etkili toplumsal ilişkiler içine girmeleri”* şeklinde belirtilmiştir. Öncelikle ana dil Türkçe’yi öğretmeyi amaçlayan bu program; çocukların yaşadıkları ülkenin dilini daha kolay öğrenmelerini

sağlamanın yanında yurtdışında veya Türkiye’de insanlarla sağlıklı bir iletişim kurabilmelerine de imkân verecektir. Türk kültürünün yurt dışında tanıtılması, yayılması ve korunması; yurt dışındaki vatandaşlarımız ile kültürel bağlarının güçlendirilmesi Türkçe öğretiminin amaçları arasındadır. Söz konusu öğretim programında öğrencilere kazandırılacak temel beceriler; *“Türkçe’yi doğru, güzel ve etkili kullanma, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim kurma, problem çözme, araştırma, karar verme, bilgi teknolojilerini kullanma, girişimcilik ve sosyal katılım”*; temel değerler ise; *“vatanseverlik, hoşgörü, farklılıklara saygı duyma, barış, kültürel mirası yaşatmaya duyarlılık, misafirperverlik, dayanışma, sorumluluk, paylaşımcı olmak, dürüstlük, yardımseverlik ve estetik duyarlılık”* olarak belirlenmiştir.

Yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın çocuklarına verilecek Türkçe dersi ile öğrencilerin dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerileriyle ilgili kazanımlara sahip olmaları sağlanacaktır. Öğrencilerin Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanabilmelerini sağlamak için dilimizin kurallarının uygulamalı olarak öğrencilere verilmesi Türkçe öğretim programında ifade edilmiştir. Böylece öğrenciler, Türkiye’deki yakınlarıyla iletişim kurmaya özendirilerek Türkçenin kullanılabilirliği sağlanacaktır. Programın amaçlarından bir tanesi de; millî kültürü gelecek kuşaklara aktararak toplumun bütünlüğünü ve sürekliliğini sağlamaktır. Türkçe öğretim programının dil çalışmaları ile ilgili bölümde hazırlanacak ders kitaplarında; millî kültürümüzün canlı, birleştirici, ortak bilinci pekiştirici, vatan ve millet sevgisini güçlendirici örnekleri olan Halk Edebiyatı ürünlerinden masal, destan, hikâye, fıkra, tekerleme vb. türler ve ayrıca; Türkiye’nin yönetim biçimi, yerleşim birimleri, doğal güzellikleri, tarihî ve turistik zenginlikleri, dinî ve millî bayramlarımız, gelenek ve göreneklerimiz gibi konuları ele alan metinlerin seçilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Türkçe öğretim programında sınıf seviyelerine göre; 1-3. sınıflar, 4-5. sınıflar, 6-7. Sınıflar ve 8 -10. sınıflar şeklinde dört grup oluşturulmuş ve kazanımlar bu gruplar içerisinde dağıtılmıştır. Buna göre 6-7. sınıflarda toplam 7 amaç ve bu amaçlara yönelik 68 kazanım belirlenmiştir. Bu kazanımların ve amaçların ait oldukları dil becerileri girişik olarak ele alınmıştır. Örneğin; *“Okuduğu metinle ilgili sorulara cevap verir, Tekrarlara yer vermeden konuşur/yazar, Okuduğu metinle ilgili sorular sorar”* (MEB, 2009) şeklindeki kazanımlar, birden çok dil becerisini hedef alan kazanımlardır. Dolayısıyla programdaki kazanımların birden çok beceriyi aynı anda hedeflediği görülmektedir (Deniz ve Uysal, 2010: 252).

Öğrencilerin Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanabilmeleri, dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma olarak dört temel dil becerisi edinmelerine bağlıdır. Bu programla öğrencilerin:

- *Türk kültürünü tanıyarak ülkesi ile olan bağlarını geliştirebilmeleri ve Türk kültürünün devamlılığını sağlayabilmeleri,*
- *Millî bilincin oluşması ve kültürel mirasın korunup geliştirilmesinde sorumluluk alabilmeleri,*

- *Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında Atatürk'ün rolünü kavrayabilmeleri,*
- *Türk inkılabının anlamını kavrayarak Türk milleti için öneminin farkında olabilmeleri,*
- *Atatürk ilke ve inkılaplarının Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrayarak laik, demokratik, millî, evrensel ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmaları,*
- *Tarihte büyük uygarlıklar kurmuş, köklü geçmişe sahip Türk milletinin bir bireyi olduğunun farkına varabilmeleri,*
- *Türk milletinin manevi değerlere olan bağlılığını kavrayabilmeleri,*
- *Kültürel değerlerini koruyarak yaşadığı ülkeye uyum sağlayabilmeleri,*
- *Kendi kültür değerlerine bağlı kalarak buldukları ülkedeki farklı kültür, görüş, din ve inanışları hoşgörülü bir yaklaşımla karşılayabilmeleri,*
- *Vatanını ve milletini seven bir birey olabilmeleri,*
- *Türk kültürünü tanıyarak yaşadığı ülkede kültürümüzü tanıtılabilmeleri,*
- *Türk kültürünün dünya kültürleri arasındaki yerini ve önemini kavrayabilmeleri,*
- *Yasal çerçevede hakkını aramasını bilen, kendisine güven duyan bir kişiliğe sahip olabilmeleri,*
- *Türkiye'nin jeopolitik ve ekonomik önemini kavrayabilmeleri,*
- *İnsan haklarına saygılı, ülke ve dünya sorunlarına duyarlı olabilmeleri ve çözüm önerilerinde bulunabilmeleri” amaçlanmıştır.*

2. Belçika'da Türkçe Öğretimi

Belçika eğitim sistemi içerisinde Türkçe ve Türk Kültür dersleri bölgelere ve işleniş biçimine göre farklılıklar göstermektedir. Dersler okullarda, derneklerde ve üniversitelerde Türkçe ve Türk Kültürü Öğretmenleri ve Okutmanlar tarafından verilmektedir. Türkçe dersi üniversite ve yüksekokullarda yabancılara Türkçe öğretimi kapsamında verilmektedir. Dersler okullarda bazı bölgelerde ders içi, bazı bölgelerde ise ders dışı olarak 15.00- 17.00 saatleri arasında verilmektedir. Türk derneklerinde dersler genellikle hafta sonları verilmektedir. 2014 yılında Belçika Eğitim Bakanlığı'nın politikasıyla okul saatleri içerisinde verilen dersler kaldırılmış ve okullardaki derslerin tamamı ders dışına alınmıştır.

Belçika'nın tüm bölgelerinde Türkçe dersleri verilmektedir. Brüksel Eğitim Müşavirliği Belçika'yı; Brüksel, Anvers, Charleroi, Genk, Gent, La Louviere, Liege, Limbourg, Mons Shape, Mons İbn-i Sina İHL, Namur ve Verviers olmak üzere toplam 12 eğitim bölgesine ayırmıştır. Belçika'da 140 resmi okul, 108 dernek, 5 üniversite ve

yüksekokulda; anasınıfı, ilköğretim, ortaöğretim, üniversite ve yetişkinler için verilen Türkçe ve Türk Kültürü derslerine toplam 5045 öğrenci katılmaktadır. Bu dersler 60 öğretmen ve 2 okutman tarafından verilmektedir. Bu öğrencilerin eğitim bölgeleri, sınıfları ve eğitim durumlarına göre sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³

Eğitim Bölgesi	Okutman Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayıları				
			140 Resmî Okul	108 Dernek	5 Üniversite/ Y.O.Akademik Türkçe	Okuma- Yazma Kursları	TOPLAM
Brüksel	1	8	273	403	30	43	767
Anvers	0	4	197	175	0	17	389
Charleroi	0	5	251	336	0	47	634
Genk	0	4	480	136	0	0	616
Gent	1	10	286	322	40	37	685
La Louviere	0	3	114	20	0	23	157
Liege	0	8	172	0	0	0	172
Limboung	0	6	207	296	0	23	526
Mons Shape	0	3	141	50	0	0	191
Mons İbn-i Sina İHL	0	4	130	0	0	0	130
Namur	0	3	386	60	0	36	482
Verviers	0	2	150	146	0	0	296
TOPLAM	2	60	2787	1944	70	244	5045

3 Brüksel Eğitim Müşavirliği'nden mail yoluyla gönderilen dilekçeyle talep edilerek alınan tablodaki bu bilgiler; 2015-2016 eğitim-öğretim yılına aittir.

Belçika’da üniversite ve yüksekokullarda verilen Türkçe dersleri, Millî Eğitim Bakanlığı Brüksel Eğitim Müşavirliği’ne bağlı okutmanlarca yürütülmektedir. Bu dersler Brüksel Vlekho, Hogeschool Gent, Institut Libre Marie Haps, Université Catholique de Louvain, Université Libre de Bruxelles’te olmak üzere 5 üniversite ve yüksekokulda verilmektedir. Derslerde alanlara göre; dil uygulamaları, kültür, edebiyat, tercümanlık ve dil becerileri konuları işlenmektedir (Ekmekçi, 2012: 26).

Derste kullanılan strateji, yöntem ve tekniklere bakıldığında genellikle sunuş yoluyla öğretim stratejisi ve anlatma yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Bu yöntemlerin yanında; buluş yoluyla öğretim stratejisi, eğitsel oyunlar, drama tekniği, gösteri tekniği, hikâye-masal-fıkra anlatma tekniği, resim yaptırma, bulmaca tekniği, yazı çalışmaları, soru-cevap tekniği gibi yöntemler de uygulanmaktadır. Dersin ölçme ve değerlendirilmesi daha çok test etkinlik sonuçlarına bakılarak süreç değerlendirmesi biçiminde yapılmaktadır. Proje çalışmaları, performans ödevleri, soru cevap, sözlü ve yazılı sınavlar da değerlendirmelerde kullanılmaktadır. Türkçe öğretim programında ölçme ve değerlendirme için kesin ve belirli bir ölçütün olmaması öğretmenlerin bu konuda farklı yöntemler kullanmasına neden olmaktadır. (Ekmekçi, 2012: 50-51).

3. Türkçe Öğretiminin Sorunları

Belçika’da derslerin hafta sonu veya okul ders saatleri dışında verilmesi başta öğrenciler üzerinde disiplin sorununu ortaya çıkarmakla birlikte; derslerde verimi düşmektedir. Aynı zamanda öğrencilerin derslere devam etme konusunda isteksiz olmaları verimin düşmesinde etkili olmaktadır. Verilen derslerin haftada 2 saat olması, ders kitaplarının öğrenci düzeyinin üzerinde ve pratik olmaması, derslerde ölçme ve değerlendirme tekniğinin tam olarak uygulanamaması, dernek başkanlarının ve öğrenci velilerinin derslere gereken önemi vermemeleri, öğretmenlerin öğrenciler üzerinde yaptırım gücünün olmaması, sınıflarda farklı seviyelerdeki öğrencilerin bir arada ders yapmaları, öğrencilere verilen karnelerin sembolik düzeyde olması gibi sorunlar Belçika’da Türkçe öğretiminin beli başlı sorunlarıdır. Okul ve derneklerdeki ders ortamının fiziki, eğitim araç ve gereçleri bakımından yetersiz olması da önemli bir problemdir. Dersliklerin ısı, ses yalıtımı ve mekân açısından yeterli fiziki koşullara sahip olmaması, farklı öğretim yöntemlerinin kullanımına olanak vermemesi, eğitim-öğretim materyalleri bakımından eksik olması ve ayrıca dersliklerin hazırlanmasında engelli öğrencilerin düşünülmemiş olması gibi sorunların da karşılaşılan en yaygın sorunlar olduğu söylenebilir.

Belçika’nın Anvers şehrinde Türkçe ve Türk Kültürü dersi ile ilgili yapılmış olan bir araştırmada; derse devam eden Türk kökenli öğrencilerin birçoğunun kurdukları cümleler ve sözcükler arasında gereksiz sesler ve çelişkili ifadeler kullandıkları, kurdukları cümlelerde gereksiz yinelemeler yaptıkları, yazdıkları cümlelerin doğru ve anlamlı yargılar içermediği belirtilmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenler; Türk kökenli çocukların kendilerine yönelik eleştirel sözleri karşılamakta zorlandıklarını, çok çabuk alınganlık ve küsme eğilimi içine girdiklerini, birbirleri ile ilişkilerinde

sıklıkla alay etme, öfke ve saldırganlık eğilimi gösterdiklerini, kötü söz söyleme gibi davranış bozuklukları sergilediklerini ifade etmişlerdir (Sarıkaya, 2008: 122).

Türk çocuklarının eğitimleriyle ilgili Belçika, İsviçre, Almanya ve Avusturya’da yaşayan aileler üzerine yapılmış bir başka araştırmada ise; Türkçe öğretimi konusunda şu tespitler yapılmıştır: *“Türk vatandaşlarının çocukları aynı anda hem Türkçe hem de diğer Türkçe Kültür Derslerini almaktadırlar. 10–15 öğrencili bir sınıfta her yaş grubundan birkaç öğrenci bulunabilmektedir. Bu durum, öğretimde iletişimi zorlaştırdığı gibi öğrencilerle yakından ilgilenmeyi de güçleştirmektedir. Bireysel farklılıklar dikkate alınmadığında da bu tür derslerden umulan amaca ulaşamamaktadır. Türkçe ve Türkçe Kültür Derslerine yeterli ilginin ve öğrenci katılımının olmaması önemli sorunlardandır. Çeşitli nedenlerle Türk vatandaşlarının çocuklarının başarı düzeylerinin düşük olması diğer bir sorundur. Gerek ailelerin çocuklarıyla yeteri kadar ilgilenmemeleri, gerekse çocukların buldukları ülkenin / bölgenin dilini yeterince öğrenmemiş olmaları, doğal olarak okul başarılarını olumsuz olarak etkilemektedir.”* (Can ve Can, 2009: 120)

4. Türkçe ve Türk Kültürü Ders Kitapları Hakkındaki Eleştiriler

Yurt dışındaki Türk Çocukları için hazırlanan Türkçe ve Türk Kültürü Dersi Öğretim Programının amaçları doğrultusunda; 1-3. sınıflar, 4-5. sınıflar, 6-7. sınıflar ve 8-10. sınıflar için birer adet ders kitabı, birer adet de çalışma kitabı hazırlanmıştır. Kitaplardaki metinlerin öğrencilere kazandırılmak istenen davranışlar ve beceriler çerçevesinde seçimine dikkat edilmesine rağmen uygulamada öğrenci seviyelerinin üzerinde olduğu ve öğrencilerin ilgilerini çekmekten uzak olduğu görülmüştür. Farklı yaş gruplarındaki öğrencilerin aynı sınıfta Türkçe ve Türkçe Kültürü Derslerini almak durumunda kalmaları, derslerden beklenen verimin düşmesine neden olmaktadır. Bu bakımdan acilen öğrencilerin ihtiyaçlarını ve seviyelerini dikkate alan ders kitaplarının hazırlanması gerekmektedir.

Erdal Özcan; 6-7. sınıfların Türkçe ve Türk Kültürü ders kitaplarını “Fog” ve “Cloze” testi tekniğini kullanarak incelemiş olduğu “6.-7. Sınıf Türkçe ve Türk Kültürü Ders Kitabının Okunabilirliği ve Hedef Yaç Düzeyine Uygunluğu: Fransa Örneği” adlı çalışmasında; yurt dışındaki vatandaşlarımızın çocukları için hazırlanan ders kitaplarının yaş olarak 6-7.sınıf öğrencilerinin yaş seviyesinden çok daha yüksek olduğunu; öğrenciler için okunabilirliği olmayan ya da okunabilmek için çok sayıda rehber ihtiyacı duyulan “zor metinler” içerdiğini belirtmiş, dolayısıyla bundan sonra bu ders kitaplarının hazırlanması aşamasında bölgesel farklılıkların dikkate alınması ve metinlerin seçiminden önce öğrenci seviyelerinin tespit edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Özcan, 2011: 22).

“Türkçe ve Türk Kültürü Ders Kitaplarındaki Söz Varlığına Derlem Temelli Bir Bakış” adlı çalışmada; 4-5. Sınıf Türkçe ve Türk Kültürü Ders Kitabı’ndaki söz varlığını incelenmiştir. Bu kitapta 2856 farklı kelime tespit edilmiş, ayrıca anadili Türkçe

olan ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin yaklaşık 1000-1500 kelime, ortaöğretim öğrencilerinin ise yaklaşık 1500-2000 kelime söz dağarcığına sahip olduklarına, benzer bir şekilde Amerika'da ise ilköğretime başlayan öğrencilerin söz dağarcıklarının 5000-20000 arasında olduğuna dikkat çekilerek hazırlanan bu kitabın, sözcük dağarcığı açısından yetersiz olduğu belirtilmiştir (Çınar -İnce, 2015: 205). Bir başka araştırmada ise; 8-10. sınıf Türkçe ve Türk Kültürü ders kitabının dört ünitesi içerisinden seçilen dört metinden hareketle söz konusu kitabın öğrencilerin yaş seviyesine uygun olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre; yurt dışında yaşayan öğrenciler için hazırlanan 8-10. sınıf ders kitabının seviyesinin, yaş olarak hedef kitlenin çok üzerinde olduğu ortaya konmuştur. İncelenen kitaplarda; amaca uygun seçilemeyen ve nitelikli biçimde düzenlenemeyen bazı metinlerin olduğu, bazı anlatımların dilin estetiğine uymadığı, duru ve akıcı olmadığı; hazırlık, metni anlama ve ünite değerlendirme sorularının bir bölümünün amaca hizmet etmediği; ayrıca bu soruların metinle, ilgili üniteyle yeterince ilişkilendirilmediği, metinlerde; yazım, noktalama eksikliklerinin, yanlışlarının ve anlatım bozukluklarının olduğu, bazı görsel öğelerin nitelikli çizim ve renklendirme ile verilmemesi ve ait oldukları metinleri tam olarak desteklemediği de kitaplara ilgili yapılan eleştiriler olarak karşımıza çıkmaktadır (Korkmaz, 2010: 643). Bu durumda; 1-3. sınıflar için hazırlanan ders kitapları dışında diğer ders kitaplarının öğrencilerin yaş seviyelerinin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Kitapların seviyesinin hedef kitlenin üzerinde olması, ders kitaplarında daha çok kültürel konuların ele alınmış olması, kitaplarda kullanılan görsellerin yetersiz olması veya metinlerle tam olarak ilişkilendirilememesi, 1-3. sınıf ders kitaplarındaki metinlerin öğrencilerin okumakta zorlanacağı küçük puntolarla yazılmış olması, kitaplardaki etkinliklerin yeterli olmaması, etkinliklerin öğrencinin ilgisini çekmemesi, Türkçe dersi konuları ile Din Kültürü konularının aynı kitapta yer alması, çocuklara okuma alışkanlığı kazandıracak metinlere yeterince yer verilmemesi ve ana sınıflara özel bir kitabın hazırlanmamış olmaması gibi eleştiriler umuyoruz ki; bundan sonra Türkçe ve Türk Kültürü ders kitaplarının hazırlanmasında dikkate alınacak ve daha nitelikli işlevsel ders kitaplarının yazılmasına zemin hazırlayacaktır.

5. Çözüm Önerileri

Belçika'da dört yıl Türkçe ve Türk Kültürü Öğretmenliği yapmış olmamızın bize sağladığı birikim ve tecrübelerden hareketle bu noktada; Türkçe öğretimi ve Türkçe ders kitapları ile ilgi önerilerimizi maddeler halinde vermenin uygun olduğunu düşünüyoruz. Bu önerilerimiz özet olarak şunlardır:

- Türkçe, öğrencilere öncelikle ana dil olarak öğretilmelidir.
- Ders saatlerinin sayısı artırılmalıdır.
- Ders kitaplarını yurtdışında görev yapmış deneyimli öğretmenler hazırlamalıdır.

- Göreve yeni başlayan öğretmenler birkaç hafta uyum programına alınmalıdır. Bu programda daha önce yurtdışında görev yapmış öğretmenlerin birikim ve tecrübelerinden yararlanılmalıdır.
- Öğrencilerin ilgisini çekecek çocuk edebiyatı kitapları hazırlanmalıdır.
- Türkiye'den gelen çocuk edebiyatı ürünleri, yurtdışındaki Türk çocuklarına tam anlamıyla hitap etmemektedir. Okuma kitapları hazırlanırken çocuğun hem okumayı öğrenmesi hem de okuma alışkanlığı kazanması için günlük hayatta karşılaştığı sorunları ele alan metinler seçilmelidir.
- Okullarda ders dışı verilen derslerin okul ders saatleri içerisine alınması sağlanmalıdır.
- Dersler notla değerlendirilmelidir ve karneler sembolik olmamalıdır.
- Öğrencilere karne yerine katılım belgesi veya sertifikası verilmelidir.
- Velilerin ana dil konusunda bilinçlendirilmesi için seminerler düzenlenmelidir.
- Derneklerdeki sınıfların fiziki ortamı, eğitim öğretim için uygun hâle getirilmelidir.
- Dersler teknolojik araç-gereçlerle desteklenmelidir.
- Ders kitaplarının dili çocukların anlayabileceği seviyede olmalıdır.
- Ders veren öğretmenlerinin morallerin yüksek tutulmasına çalışılmalıdır.
- Öğretmenlerin karşılaştığı sorunlara çözüm aranmalıdır.
- Ders kitapları her sınıf düzeyine uygun olarak ayrı ayrı olacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Türkçe ve Türk Kültürü dersi için ölçme ve değerlendirme ölçütleri belirlenmelidir.
- Ölçme ve değerlendirmede bilgidен ziyade öğrencinin Türkçeyi kullanma becerisi ölçülmelidir.
- Yabancılara Türkçe öğretimi amacıyla özel ders kitapları hazırlanmalıdır.
- Görev süresi sona eren başarılı öğretmenlerin görev süresi uzatılmalıdır.
- Çocukların ilgisini çekebilecek dinleme/izleme araç gereçlerinin sayısı artırılmalıdır.
- Türkçe Öğretim programı ders saatleri de dikkate alınarak yeniden düzenlenmelidir.
- Dersler için yıllık ve haftalık planlar hazırlanıp uygulanmalıdır.
- Öğrencilerin düzeyini belirlemek için seviye tespit sınavları yapılmalıdır.
- Derslerde tiyatro ve drama gibi yöntemler kullanılmalıdır.

- Hafta sonu ders verilen derneklerdeki disiplin sorusu giderilmelidir.
- Öğrenciler yüksek öğrenimini Türkiye’de yapmaları yönünde teşvik edilmelidir.
- Ders kitaplarında çok fazla kültür ögesi verilmemeli, bunlardan seçmeler yapılmalıdır.
- Türkçe ve din kültürü konuları ayrı kitaplarda yer almalıdır.
- Kitaplarda din dersi yerine din kültürü ve ahlak bilgisi anlayışı benimsenmelidir.
- Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde merkezi okullar kurulmalıdır.
- Dersler için alternatif etkinlikler (animasyonlar, fıkralar, karikatürler, reklamlar, kısa filmler, haberler, hava durumları, market broşürleri, şarkılar, türküler, çocuk oyunları, karikatürler, fotoğraflar, resimler, grafikler ve haritalar vb.) hazırlanmalıdır.
- Velilerle işbirliği arttırılmalıdır.
- Özel ilgiye ve öğretime ihtiyaç duyan öğrenciler için de ders kitapları hazırlanmalıdır.
- Okul öncesi öğrenciler de düşünülmesi onlar için de etkinlik kitapları hazırlanmalıdır.

Sonuç

Belçika’da Türkçe öğretiminin sorunlarını ve Türkçe ve Türk Kültürü ders kitaplarını eleştirel olarak değerlendirdiğimiz bu çalışmada sonuç olarak; öneriler kısmında maddeler halinde özetlediğimiz hususların dikkate alınarak Milli Eğitim Bakanlığı yetkililerinin zaman kaybetmeksizin bu sorunları gidermek için harekete geçmelerini, yurtdışına göç eden ve 50 yıllık göç sürecinin sonucunda artık Batı Avrupa’da kalıcı Türk toplumunun olduğu göz önüne alınarak bu ülkelerde yaşayan vatandaşlarımızın çocuklarına anadil Türkçenin öğretilmesinin son derece önemli olduğunu belirtmek isteriz. Zira dilin bir kültürel aktarım aracı olduğu düşünüldüğünde Türkçe’nin millî, kültürel ve dinî değerlerimizi aktarma noktasındaki işlevi daha iyi anlaşılmalı olacaktır. Aksi takdirde gelecekte adı, Ali, Ahmet, Ayşe, Fatma olan ancak anadili Türkçe’yi konuşmayan, kültüründen kopmuş, dinî değerlerinden uzaklaşmış ve asimile olmuş Avrupalı bir Türk nesille karşı karşıya kalabiliriz.

KAYNAKÇA

- CAN, Niyazi ve CAN, Mustafa, “Yurtdışında Bulunan Türk Çocuklarının Eğitimleriyle İlgili Sorunları ve Çözüm Önerileri” *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2009, s.112-130.
- CANATAN, Kadir, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1990.
- ÇINAR, İlhan ve İNCE, Bekir, “Türkçe ve Türk Kültürü Ders Kitaplarındaki Söz Varlığına Derlem Temelli Bir Bakış” *International Journal of Languages' Education and Teaching Volume 3/1* April, p. 2015, 198-209.
- DENİZ, Kemalettin ve UYSAL, Başak, “Avrupa Dilleri Öğretimi Ortak Çerçeve Metni ve Yurtdışındaki Türk Çocukları için Türkçe ve Türk Kültürü Programı” *TÜBAR-XXVII*, 2010, s.239-261.
- EKMEKÇİ, Vedat, “Belçika'da Türkçe Öğretimi ve Karşılaşılan Temel Sorunlar” Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2012.
- GELEKÇİ, Cahit ve KÖSE, Ali, “Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika'daki Türkler” Phoenix Yayınevi: Ankara, 2009.
- KORKMAZ, Betül, “Türkçe ve Türk Kültürü Dersleri İçin Uzaktaki Yakınlarımız Projesi Kapsamında Hazırlanan Öğretim Materyallerinin (6-7. Sınıflar) Türkçe Öğretimi ve Kültür Aktarımı Çerçevesinde Değerlendirilmesi” *III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (16-18 Aralık 2010)* İzmir, s.635-644.
- MEB, “Yurtdışındaki Türk Çocukları için Türkçe ve Türk Kültürü Dersi Öğretim Programı (1-10. Sınıflar). Ankara, 2010.
- ÖZCAN, Erdal, “6.-7. Sınıf Türkçe ve Türk Kültürü Ders Kitabının Okunabilirliği ve Hedef Yaş Düzeyine Uygunluğu: Fransa Örneği”, *Sakarya University Journal of Education (SUJE) Vol. 11*, 2011, s. 16-24.
- SARIKAYA, Hakan Seyhan, “Belçika Flaman Bölgesi Temel Eğitim Okulları I-VI. Sınıflarındaki Kültür Sanat Etkinliklerinin Türk Kökenli Çocuklar Açısından İncelenmesi (Anvers İli Örneği)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Yunus Emre Kültür Merkezi, *1. İngiltere Türk Toplumu Eğitim Çalıştayı*, (15-16 Ekim 2011), Londra, 2011.

البحث العروضي في موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم للتهانوي

Tehânevî'nin Keşşâfı İstılâhati'l-Funûn

ve'l- 'Ulûm Adlı Ansiklopedisinde Aruz

İlmine İlişkin Maddeler

Articles about Prosody in the Tahanawe's

Encyclopedia named Keşşafu'l-Istilahati'l

Funun ve'l-Ulum

Hüseyin Abdullatif Abdullah¹

Received: 08.06.2016 / Accepted: 29.09.2016

Öz

Bu çalışma, Tehânevî'nin ansiklopedisinde yer alan bilimsel kavramlar arasında önemli bir ilmî sahaya sahip olan aruz ve kafiye ilmine ait maddeleri ele almaktadır. Bu çalışmamızda farklı ilimlere ait kavramlar arasına dağılmış aruza ilişkin kavramları belirledik. Yazarın hayatını ele aldıktan sonra onun genel olarak bütün kavramların özel olarak da aruz ilmine ilişkin kavramların toplanmasında izlediği yöntemi ortaya koyduk. İlk önce aruz ilmine ait kavramları alfabetik sıraya koyduk. Daha sonra söz konusu kavramların sözlük ve terim anlamları, her iki anlam arasındaki ilişkiye yoğunlaştık. Bu çalışmada asıl gayemiz Tehânevî'nin, bu ilim konusundaki gayretlerini, bu ilme ait maddeleri hangi kaynaklardan aldığını ve maddeleri toplamada izlediği yöntemi ortaya koymaktır. Daha sonra sonuç ve yararlandığımız kaynaklar gelir.

Anahtar kelimeler: *Aruz, Kafiye, Araştırma, ansiklopedi, keşşâf, Tehânevî*

¹ Dr., Soran Üniversitesi, Irak.

Abstract

This research deals with the subjects about prosody and rhyme sciences which have very significant areas among scientific concepts of the Tahanawe's Encyclopedia. The concepts about prosody spread in various sciences were identified in this study. After studied the biography of the writer, we revealed the methods that he had followed while gathering all concepts especially prosody. Firstly, the concepts about prosody were enlisted in alphabetical order. Then we focused on the relationship between their lexical meanings and lexicology. Our primary purpose on this study is to indicate from which resources and with which methods the writer obtained these articles about that subject, and his endeavor on his works. Finally, we presented the conclusion part and the works cited.

Key Words: *prosody, the science of rhyme, research, encyclopedia.*

ملخص البحث

تناول هذا البحث جهد التهانوي في جمع المصطلحات العلمية الواردة في الموسوعة، لحقل معرفي مهم وهو (علم العروض والقافية)، إذ أحصينا المصطلحات من بين مصطلحات الفنون والعلوم الأخرى، فترجمنا لحياته، ثم كشفنا عن منهجه في الموسوعة عموماً، ومنهجه في إيراد المصطلحات العروضية خصوصاً، وترتيبها ترتيباً ألفبائياً، مع الوقوف على معاني هذه المصطلحات من حيث الدلالة اللغوية للمصطلح، ومقارنتها مع المفهوم العلمي له. وهدفنا من الدراسة إظهار جهد التهانوي في هذا العلم، وطريقة جمعه، وعَمَّن جمع مادته، واستقصائه لها من مظانها. ثم جاءت الخاتمة لتتضمن مجموعة من النتائج، تتلوه أهم المصادر والمراجع التي أفدنا منها.

الكلمات المفتاحية: (العروض، القافية، البحث، موسوعة، كشاف، التهانوي)

البحث العروضي في كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم للتهانوي

بسم الله والصلاة والسلام على رسول الله وعلى آله وصحبه ومن والاه....

وبعد إن المصطلحات العلمية للحقول المعرفية هي بمثابة لافتات لإدراك العلم وكشف خباياه والعيش فيه، فإنَّ " لكل علمٍ اصطلاحاً خاصاً به إذا لم يعلم بذلك لا يتيسر للشارع فيه الاهتداء إليه سبيلاً ولا إلى فهمه دليلاً"⁽²⁾، وهو طريق للباحث إلى " إقامة الشخصية النصية للقرون الأولى في مختلف العلوم والفنون"⁽³⁾، كما يشكل نقطة التواصل المعرفي بين العلماء والدارسين على مختلف لغاتهم ومللهم.

المصطلح العروضي لبنة من لبنات المصطلح النقدي عند العرب، فهو يجتزل ثقافة الأمة وحضارتها وعطاءها الفكري والمعرفي إلى جانب الدراسات القرآنية والبلاغية والنحوية والصرفية والفلسفية....

وفي ظننا أن هذه الدراسة تبحث عن التعريفات للمصطلحات العروضية ومرجعياتها الفكرية سواء أكانت مرجعية لغوية أو تاريخية أو دلالية، ومنهجنا في ذلك تسير وفق خطين عريضين، الأول: إحصاء المصطلحات العروضية بدقة، مستبعدين بذلك ما له علاقة بالشعر من حيث وظيفته وإبداعه وألفاظ صناعته ونعوته ونقده. والثاني: التأصيل إذ استعنا بمعجم مقاييس اللغة لابن فارس من الناحية اللغوية، ثم استخلصنا المعطيات الدلالية من معجم اللسان لابن منظور، والمحاورة مع ما جاء به التهانوي في موسوعته.

ترجمة التهانوي

هو محمد علي بن شيخ علي بن قاضي محمد حامد بن مولانا أتقى العلماء محمد صابر الفاروقي السني الحنفي التهانوي⁽⁴⁾. يلقب بالتهانوي نسبة إلى بلدة صغيرة تسمى (تهاني بجون) من أعمال مظفرنكر من ضواحي دهلي بالهند، والفاروقي نسبة إلى الفاروق عمر بن الخطاب، وإليه رضي الله عنه - وكانت تنسب دويلة الفاروقيين في القرن الثامن الهجري⁽⁵⁾، واختلف المؤرخون في نسبة وفاته،

(2) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم، للتهانوي: 1/1

(3) مصطلحات بلاغية ونقدية في كتاب البيان والتبيين، للشاهد البوشيخي: 12

(4) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم (المقدمة). وينظر: الأعلام، للزركشي: 6/265. الموسوعة العربية: 67/7

(4) ينظر: الموسوعة العربية: 67/7.

إلا أن المصادر أجمعت على أنه كان حياً عام 1158هـ حين انتهى من تسويد كتابه (الكشاف)، الكتاب الأشهر من بين مؤلفاته الأخرى(*)، إذ كان موسوعي التأليف في الاصطلاحات الواردة فيه، وبه حاز شهرة واسعة؛ لما يتطلب المعجم من موسوعية باستيعاب العلوم المختلفة (اللغوية والعلمية والشرعية والمنطقية والنظرية والجزئية والإلهية والطبيعية والرياضية...) والذي أنضح هذه الموسوعة هي معرفته بلغات ثلاث (الهندية "الأم"، والفارسية، والعربية)، وإطلاعه على الكتب المؤلفة بهذه اللغات.

اشتهر التهانوي بنضج عقليته الفذة وتوسعه في اكتساب المعرفة، وخوضه في الدلالات المتشعبة للاصطلاحات التي اكتسبها من أساتذته وعلماء عصره، ورجوعه إلى لغات المصطلحات الواردة في موسوعته المسماة في طبعاته الأولى(**) (كشاف اصطلاحات الفنون) إلا أن الطبعة الأخيرة التي حققها رفيق العجم وزملاؤه غيرت إلى (موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم)، بهذا العنوان يشعر القارئ بأنه "جامع مانع"، لما يحمله من مفاهيم لمصطلحات إنسانية وعلمية بعدما كانت في السابق علوماً متقاربة، أما في العصر الحديث فقد بدت التفرقة واضحة بين الحقول المعرفية، وأصبح هناك عموميات وخصوصيات للمصطلحات ومفاهيمها.

المنهج العام للتهانوي في موسوعته

الكتاب معجم موسوعي لغوي في أورد فيه مؤلفه مصطلحات العلوم ومفرداتها بترتيب هجائي، ثم رتب مادة كل باب في فصول تتسلسل على الحروف ولكن تبعاً لأواخر الحروف، متدرجاً في

(*) من مؤلفاته الأخرى/ سبق الغايات في نسق الآيات، وكتاب في تفسير القرآن الكريم وتفسيره، وأحكام الأراضي: ينظر: موسوعة كشاف

اصطلاحات الفنون والعلوم: (مقدمة المحققين). والأعلام: للزركشي: 295

(**) حظي الكتاب بخمس طبعات الأولى: كانت سنة (1278هـ) في الهند، والثانية: كانت سنة (1317هـ) في الأستانة. والثالثة: في بيروت عن دار صادر. والرابعة: كانت سنة (1963م) تحت إشراف وزارة الثقافة والإرشاد القومي المصرية، ونشرت في مكتبة النهضة المصرية، بتحقيق: لطفي عبد البديع وزملائه. والخامسة: طبعة لبنان ناشرون عام (1996م)، التي قدمها: رفيق العجم، وحققتها: علي دروج، ونقل نصوصها الفارسية إلى العربية: عبدالله الخالدي، ومن الإنكليزية إلى العربية: جورج زيناتي، وهي الطبعة سنعتها في دراستنا هذه؛ لما تمتاز به من دقة في التصنيف والتحقيق.

إيراد المعاني من الدلالة اللغوية إلى النقلية، فالعقلية، ثم العلمية. وقد أورد التهانوي مواد كشافه أو مصطلحاته ضمن فنين: فن في الألفاظ العربية وهي الأغلب، وفن في الألفاظ المعجمية، مستفيداً من مصادر ذات لغات متعددة منها (الأصول لإقليدس "285ق.م"، كتاب السياسة لأرسطو طاليس "232ق.م"، والشمائل المحمدية لأبي عيسى بن محمد السلمي الترمذي "129هـ"، والجامع الصغير لمحمد بن الحسن الشيباني "187هـ"، والتذكرة للطوسي "762هـ"، والتوضيح لصدر الشريعة عبيد الله المحبوبي "747هـ"، والتلويح للفتنازي "792هـ"، وشرح المواقف للجرجاني "816هـ"، وحاشية الفوائد الضيائية لعبد الحكيم السيلكوتي الهندي "1067هـ").

لقد زادت مصادر التهانوي على أربعمئة وثمانين مصدراً متنوعاً ما بين العربية والأعجمية (الفارسية والهندية واليونانية)، والجدير بالذكر أن التهانوي استقرأ كتب العلماء، واستخرج تعريفاتهم للأصطلاحات التي أوردها، وهو يذكر اسم الكتاب أو المؤلف الذي ينقل عنه، أو كليهما، وكذلك نجد التهانوي ينوع مصادرهِ في النقل للتعريفات التي ينقلها ملخصاً إياها بطريقة علمية دقيقة.

وفي بعض المواضع يُعرّف التهانوي المصطلح في علم ما، وبعدها ينقل من إحدى مصادرهِ تعريفاً هو التعريف الذي أتى به نفسه، وذلك من قبيل الاستشهاد على دقة التعريف، وهذا لا يعني أنه ناقلاً فقط، بل له طريقته الخاصة في سرد التعريفات مبرزاً رأيه بلفظة (أقول أو قلنا).

وهذا القول مقترن بشواهد متنوعة، وهي ليست من صنعه وإنما استعملت في زمانه، وتنوعت إلى شواهد لفظية ومنها (الشواهد القرآنية، وشواهد الحديث الشريف، والشواهد الشرعية والنثرية، والشواهد الصورية).

إن الشواهد القرآنية قد بلغت النصف من شواهدهِ، وخاصة في العلوم الشرعية والعربية لتوضيح المصطلح والتوسع فيه، إلا أنه لم يحرص على ذكر الآيات والسورة.

أما شواهد الحديث الشريف فكَرِّست من أجل إبراز قيمة المصطلح في علوم الشريعة على وجه الخصوص، مقتبساً إياها من كتب العلماء، دون أن يهتم بسند الرواية وصحتها.

كما اهتم التهانوي بالشواهد الشعرية (العربية والفارسية) على السواء، فمنها ما هي أبيات تامة ومنها ما هو مصرّع، ومّا يجلب الانتباه أيضاً، أنه يستشهد بأبيات شعرية عربية وفارسية في آنٍ معاً، ونجد ذلك في مصطلح (السرقة) بعد تبيان أنواعها ومفاهيمها.

نرى بعد ذلك قلة في استعمال الشواهد النثرية، ومنها ما هو مثل عربي، ومنها ما هو دلالي لتوضيح المصطلح وتحليله، وهو أمرٌ مستحسن عند المعجميين القدامى والمحدثين.

أما التعريف بالصور والرسوم التوضيحية، ومنها الجداول والخرائط والمخططات البيانية والمعادلات الكيميائية، وهي ذات نفع عظيم للقارئ؛ كونها أمثلة بصرية ذات دلالات عميقة، وخاصة فيما يتعلق بالمعادلات الرياضية والأشكال الهندسية المتنوعة، وكذلك لعلم العروض الذي به الدوائر العروضية للبحور الشعرية.

ترتيب المصطلحات في الموسوعة

اعتمد التهانوي الترتيب وفق الطريقة الاشتقاقية التي تراعي الجذر في الفن الأول بطريقة مباشرة، إذ يقدّم الجذر الواحد ذات الصيغة الصرفية المفردة على صيغة الجمع فمثلاً يقدّم (الأم) على (الأمهات) وهكذا، ويقدم المفردة على المركبة والمعقدة، فمثلاً يقدّم (البلاغة) على (علم البلاغة)، و(العروض) على (علم العروض)، و (التعدية) على (علة التعدية)، وكذا يقدّم الاسم على الاسم المنسوب، فمثلاً يقدّم (الابتداء) على (الابتدائي) و (التابع) على (التابعي) وهكذا.

أما في ترتيبه للشروحات فإنه يبدأ بالتعريف الصوتي، ثم يورد بقية التعريفات، فمثلاً يبدأ بتعريف (الوتد) على أنه أصوات، ثم عروض ثم هيئة ثم رمل ثم تصوف، إلا أننا نجدّه يغيّر في طريقته في تأخير التعريف اللغوي كما في مصطلح (الخزل) إذ يورد التعريف الصوتي ثم العروضي ثم يختم بالتعريف اللغوي، كما لا يترك التنبهات والفوائد والتقسيمات في تعريفه للمصطلحات.

البحث العروضي في الموسوعة

إنّ البحث العروضي في الموسوعة جلي أمام القارئ، وله فسحة لا بأس بها من خلال تعريف مصطلح أو تعليق على بيتٍ من الشعر، والتعريف العروضي يبدأ التهانوي غالباً في إيراد المعنى

للمصطلح, وبعدها يورد ما له علاقة بالعلوم الأخرى, ونادراً ما يورد المعنى اللغوي للمصطلح, مكتفياً بالإشارة إلى تصريف المصطلح واشتقاقه, ويمكن أن نورد أهم معالم المنهج في الموسوعة فيما له علاقة بعلمي العروض والقافية من خلال النقاط التالية:

- يورد التهانوي مصطلحات علمي العروض والقافية بحسب الطريقة التي ذكرناها آنفاً.
- حرص التهانوي في إيراد التعريف الصوتي, من خلال ضبط نطق المصطلحات قبل الشروع بإيراد التعريفات العروضية, كأن يقول في (الوتد) بالفتح وسكون التاء المثناة الفوقانية, ثم عروضياً, ثم هيئة, ثم رمل, ثم تصوف⁽⁶⁾.
- يعتمد التهانوي في إيراد المعنى اللغوي للمصطلح العروضي على كتاب (كنز اللغات لمحمد بن عبد الخالق بن معروف كيلاني).
- ربما كان من منهجه أن يورد الاصطلاح عند أهل العربية, يتلوها عند أهل العجم, أو العكس من ذلك في بعض المواضع.
- لعله كان من منهجه أن يذكر سبب تسمية المصطلح وتناضره مع معاني عدة لمعارف وفنون وعلوم متنوعة.
- يورد المصطلح ويفرق في تعريفه من خلال المصادر التي تنتمي للغة العربية تارة, والفارسية تارة أخرى, ليرز أوجه التشابه والاختلاف بين المفهومين.
- ومن منهجه أيضاً أنه يورد أسماء البحور الشعرية وما اختص به كل من العرب والعجم, أو مشتركة بينهما, ونحن سنعتمد على التعريف المواضع عربياً؛ وذلك تلافياً للإرباك الحاصل بين المفاهيم للمصطلح الواحد من عدة لغات والتي جاءت في مواضع كثيرة.
- اعتمد التهانوي على أسلوب التعريف المقارن في كشف معاني المصطلحات ذات الحقل الدلالي الواحد, فيقارن المصطلح مع مصطلح آخر ينتمي لعلم

(6) ينظر: موسوعة كشف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2/ 1753 وما بعدها.

العروض ذاته؛ بغية توضيح الفرق بينهما، فمثلاً يورد مصطلح (الثرم) ويعرفه، ويقارنه مع مصطلح (الخزم)، ومع (الشر) مرة أخرى، وكذلك يقارن بين مصطلح (الشر) و(الثرم) و(الخزم) في موضعٍ آخر.⁽⁷⁾

● كما يورد التهانوي التعريفات لأكثر من عالم في الحقل المعرفي الواحد، ويستشهد له بما استشهد له العالم، فلم يترك التعريفات عائمة لكن يضرب بما المثل وخصوصاً فيما يتعلق بالتغييرات التي تصيب التفاعيل من زحافاتٍ وعلل.

● ومن منهجه أيضاً الردّ على العلماء، بأدلة علمية ساقها من علماء آخرين اختلفوا فيما بينهم في الوضع، فمثلاً يكشف عن مصطلح (الخروج) عند أهل القوافي، يقول: "وقال صاحب معيار الأشعار: الأولى هو أنّ كل ما يأتي بعد الروي والوصل أن يعتبر من قبل الرديف، وهذا كلام معارض لما هو معروف؛ وذلك أن المشهور هو كل ما كان بعد الروي إذا لم يكن كلمة كاملة أو بمنزلة كلمة فلا يُعدُّ رديفاً، كما أن رعاية تكرار الخروج في القوافي هو أمرٌ واجب (كذا في منتخب تكميل الصناعة)"⁽⁸⁾.

● يؤمن التهانوي بعلمي العروض والقافية كفرعين، إذ يقول في مصطلحات العروض (كذا عند أهل العروض)، ويقول في مصطلحات القافية (كذا عند أهل القوافي)، على الرغم من أن التهانوي يستقي مادته من مصدرٍ واحد.

● أمّا ما يتعلق بمصادر ثقافة التهانوي وشخصيته العروضية، فهي واضحة في تناوله للمصطلحات الغزيرة في مادتها، والمتنوعة في مصادرها، والتي يمكن أن نصنفها التصنيف الآتي:

(7) ينظر: المصدر نفسه: 1/537-742

(8) ينظر: المصدر نفسه: 1/743

1-الإشارة إلى العلم ذاته, فيقول: (كذا عند أهل العروض, كذا عند أهل القوافي, وهو كذا عند الشعراء).

2-أو أنه ينسبه إلى العرب أو العجم, فيقول: (كذا في بعض رسائل أهل العرب, كذا عند الفارسية, أو ما هو مشترك بينهما).

3-أو أنه يُشير إلى العالم الذي استقى مادته عنه, قائلاً: (كما هو مذهب الخليل, كما هو مذهب الأخفش, والزمخشري, وعند ابن الأثير كذا, وقال المولوي عبد الحكيم كذا, وينقل عن إبراهيم بن عبد الرحمن, وابن الحُبَّاز الداني, والقاضي أبو بكر, والجعبري, وإبراهيم بن عبد الرحيم).

4-أو أنه يشير إلى المصنف ذاته, يقول: (كذا في كشف اللغات, كذا في عنوان الشرف, كذا في جامع الصنائع, كما جاء في المنتخب تكميل الصناعة, وقال في معيار الأشعار, هذا خلاصة ما في كتاب منهج البيان وحدائق البلاغة, وذكر في مخزن الفوائد, وكذا في المطول).

5-أو أنه يُشير إلى العالم ومصنفه معاً, (كذا في رسالة علم العروض لسيفي بنجراني, أو كذا في عروض سيفي, كذا في كتاب الشرف الوافي في الفقه والتاريخ والنحو والعروض والقوافي لشرف الدين ابن المقرئ, هكذا ذكر السيد السند في حواشي العضدي, وكذا يقول مولانا عبد الرحمن الجامي في رسالته, وما ذكره التفتازاني في المطول).

المصطلحات العروضية

سنناول في هذا المحور أهم المصطلحات العروضية الواردة ذكراً في الموسوعة, مبتدئين في الوقوف على الجذر اللغوي لكل مصطلح وذلك بالاعتماد على معجم مقاييس اللغة لابن فارس اللغوي, ثم نستخرج الدلالات التي تناظر دلالة المصطلح العروضي من اللسان لابن منظور, وأخيراً نتبني التعريف العربي الوارد في الموسوعة.

الابتداء: "الباء والبدال والهمزة من افتتاح الشيء"⁽⁹⁾, ودلالته فعل الشيء أولاً، السيد، البئر⁽¹⁰⁾. وعند التهانوي هو الركن الأول من المصراع الثاني، أو هو الزحاف الواقع في الصدر⁽¹¹⁾.

الإشباع: "الشين والباء والعين يدلُّ على امتلاءٍ في أَكْلِ وغيره"⁽¹²⁾. وعند التهانوي هو عبارة عن الحركة الدخيلة، وأكثرها الكسرة وأحياناً الفتحة وأحياناً الضمة. واختلاف حركة الحرف الدخيل في القوافي التي ليست مشتملة على حرف الوصل غير جائز، أما القوافي المشتملة على حرف الوصل فجائز⁽¹³⁾.

الأصول: "الهمزة والصاد واللام أساس الشيء، وما كان من النهار بعد العشيِّ"⁽¹⁴⁾. وعند التهانوي هي ما تتركب منه الأركان وهي ثلاثة (السبب والتد والفاصلة)⁽¹⁵⁾.

الإضمار: "الضاد والميم والراء أصلان صحيحان يدل على دقة في الشيء، والآخر على غيبة وتستتر"⁽¹⁶⁾، ويدل على الهزل والضعف، السر، والغياب⁽¹⁷⁾، والإضمار عند التهانوي له معانٍ منها: إسكان الثاني المتحرك من الجزء، ف (مُتَقَاعِلُنْ تصبح مُتَقَاعِلُنْ) والركن الذي فيه الإضمار يسمى مضمرًا بفتح الميم⁽¹⁸⁾.

الأفاعيل أو التفاعيل: وهي الأجزاء وأصول الأجزاء تسمى أصول الأفاعيل، ويتركب من الأصول (الأسباب والأوتاد والفواصل)، وعددها ثمانية في اللفظ، وعشرة في الحكم، اثنان خماسيان مركبان

(9) مقاييس اللغة: مادة (بدأ)

(10) ينظر: لسان العرب: مادة (بئر)

(11) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 83.

(12) مقاييس اللغة: مادة (شبع)، واللسان: مادة (شبع).

(13) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 215

(14) مقاييس اللغة: مادة (أصل).

(15) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 215

(16) مقاييس اللغة: مادة (ضمير)

(17) ينظر: لسان العرب: مادة (ضمير)

(18) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 219

من سبب خفيف ووتد مجموع (فعلولن- فاعلن), وستة سباعية وهي على قسمين, الأول: ما هو مركب من وتد وسببين خفيفين وهي (مفاعيلن, فاعلاتن, فاع لانن, مستفعلن, مستفعل لن, مفعولات). والثاني: ما هو مركب من وتد مجموع وفاصلة صغرى وهي (مفاعلتن, متفاعلن)⁽¹⁹⁾.

الإقواء: "القاف والواو والياء أصلان متباينان يدل أحدهما على شدة وخلاف الضعف, والآخر على خلاف هذا وعلى قلة خير"⁽²⁰⁾, ويدلُّ على الشدة والعقل والمخالفة⁽²¹⁾, وفي موسوعة التهانوي الإقواء بكسر الهمزة, هو عبارة عن تبديل التوجيه والحذو الذي هو حركة ما قبل القيد في القافية التي رويها متحرك؛ لأن تغير هذا الحذو الذي هو حركة ما قبل الرّدف فيكون بطريقتين: أن يكون في كلا القافيتين حذو مختلف مثل: أعطى ورأى, وفي هذا الوقت الرّدف سيكون مختلفاً. الثاني: هو أن يكون الحذو في قافية ولا يوجد في الثانية مثل: بعيد. ويشير التهانوي إلى تعريف صاحب كشف اللغات إذ يقول عن الإقواء: هو اختلاف القوافي بين رفعٍ ونصبٍ وجرٍ وإنقاص حرفٍ من عروض البيت⁽²²⁾.

الإيطاء: "الواو والطاء والهمزة كلمة تدلُّ على تمهيد شيء وتسهيله"⁽²³⁾, ودلالته الأخذة الشديدة, الإثبات, التهيئة⁽²⁴⁾.

هو إعادة القافية وهو عيب, وكلما تباعد هذا كان القبح أقل, فإن كان أحد اللفظين معرفة والآخر نكرة واختلف المعنى لم يكن إيطاءً⁽²⁵⁾.

(19) ينظر: المصدر نفسه: 1/ 235- 559- 560

(20) مقاييس اللغة: مادة (قوي)

(21) ينظر: لسان العرب: مادة (قوي)

(22) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 248

(23) مقاييس اللغة: مادة (وطئ)

(24) ينظر: لسان العرب: مادة (وطئ)

(25) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 294

البتر: "الباء والتاء والراء أصلٌ واحدٌ وهو القطع قبل أن تتمه" (26), ويعني الاستئصال والقطع, والمعدم والخاسر (27).

بسكون التاء المثناة الفوقانية هو اجتماع الحذف والقطع, والحذف " إسقاط السبب الخفيف من آخر الجزء", والقطع "إسقاط ساكن الوند المجموع وتسكين متحركه" والركن الذي وقع فيه البتر يقال له الأبتَر مثل: فَعُولُنْ تصبح فَع (28).

البَحْر: "الباء والحاء والراء سُمِّي البحر بحراً لاستبحاره وهو انبساطه وسعته, واستبحر فلان في العلم وتبحر الراعي في رعي كثير (29).

بالفتح وسكون الحاء المهملة, هي قطعة من الكلام الموزون المشتمل على نوعٍ من الشَّعر, والبحر اسمٌ جنسٍ وتحته عدد من الأنواع, والبحر العروضي مركَّبٌ من أركانٍ, والأركان من أصول, والأصول ثلاثة هي (السبب والوند والفاصلة).

والبحر المكون من تكرار ركنٍ واحدٍ يسمَّى البحر المفرد, والبحر المكون من تكرار ركنين أو أكثر فهو البحر المركب, وعدد البحور المفردة والمركبة تسعة عشر بحراً: الطويل والمديد والبسيط والوافر والكامل والهزج والرجز والرمل والمنسرح والمضارع والمقتضب والمجثث والسريع والجديد والقريب والخفيف والمشاكل والمتقارب والمتدارك.

ويشير التهانوي إلى أن من بين هذه البحور التسع عشرة, خمسة بحور الأولى وهي (الطويل والمديد والبسيط والوافر والكامل) هي خاصة بالشعر العربي. وكلِّما ينظم العجم بهذه البحور بحجة أنها غير ملائمة لطباعهم, وهناك ثلاثة بحور خاصة بالشعر الفارسي ولا تقع في شعر العرب وهي (الجديد والقريب والمشاكل), وأما الأحد عشر بحراً الباقية فهي مشتركة بين الشعراء العرب والعجم.

(26) مقاييس اللغة: مادة (بتر)

(27) ينظر: لسان العرب: مادة (بتر)

(28) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 308/1

(29) مقاييس اللغة: مادة (بحر)

كما يُشير التهانوي إلى أن البحر الخالي من الزحاف يقال له سالم, والبحر الذي فيه زحاف غير سالم⁽³⁰⁾.

البيسط: "الباء والسين والطاء أصلٌ واحدٌ, وهو امتداد الشيء في عرض أو غير عرض"⁽³¹⁾, ودلالته القبول, التنزه, السير, التهلُّل, السرور⁽³²⁾.

هو بحر من البحور المختصة بالعرب, وهو مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن مرتين, ويستعمل مخبون العروض والضرب⁽³³⁾.

البيت: "الباء والياء والتاء أصلٌ واحد وهو المأوى... , ومجمع الشمل يقال, بيتٌ وبيوت وأبيات, ومنه يقال البيت الشعري بيتٌ على التشبيه لأنه مجمع الألفاظ والحروف والمعاني على شرطٍ مخصوص وهو الوزن"⁽³⁴⁾.

وهذه التعريفات وردت أغلبها عند التهانوي, إذ ارتبطت دلالة البيت الذي يسكن فيه الإنسان المشتق منه البيت الشعري, والبيت بمعنى المصراعين إن استوفى نصفه نصف الدائرة يسمّى بيتاً تاماً, وإن استوفى كلّة كلّ الدائرة يسمّى بيتاً معتدلاً, والبيت الوافي ما كان تاماً الأجزاء, والبيت إن لم يكن في عروضه قافية فهو مصمّت, وإن كانت فهو مقمّى إن كانت العروض في أصل الاستعمال مثل الضرب وإلا فهو المصّرع⁽³⁵⁾.

(30) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 309-310

(31) مقاييس اللغة: مادة (بسط)

(32) ينظر: لسان العرب: مادة (بسط)

(33) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 309-310

(34) مقاييس اللغة: مادة (بيت)

(35) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 351-352

التَّذْيِيل: "الذال والياء واللام) أصلٌ واحدٌ مطرد، وهو شيء يسفل في إطفاء⁽³⁶⁾، ودلالته التبختر، الزيادة، الطول⁽³⁷⁾."

ذكره التهانوي تحت مصطلح (الإذالة) المرادف للتذليل، التي يراد بها زيادة على آخر الجزء حرفٌ ساكن إذا كان آخره وتداً مجموعاً، والجزء الذي فيه الإذالة يسمّى مُذالاً بضم الميم⁽³⁸⁾.

التَّرْفِيل: "الراء والفاء واللام أصلٌ واحد يدلّ على سعة ووفور"⁽³⁹⁾، ودلالته: جرّ الثوب، الركض، الإرخاء، الأحمق، الإرسال⁽⁴⁰⁾.

زيادة سبب خفيف على تفعيلة مُتَّفَاعِلُنْ فتصبح متفاعِلن تن، وأبدلت ب (متفاعلاتن)، وكذلك فَاعِلُنْ تصبح فاعلن تن، وأبدلت ب (فاعلاتن)، ويسمّى مرفَّلاً.

التَّسْبِيع: "السين والباء والغين أصلٌ صحيح يدلُّ على تمام الشيء"⁽⁴¹⁾، ودلالته: الكمال، الإطالة، الاتساع⁽⁴²⁾.

هو زيادة حرف ساكن في السبب الخفيف الذي في آخر الجزء، ف (فَاعِلَاتُنْ تصبح فَاعِلَاتُنْ نْ وابدلت ب (فَاعِلَاتَانْ)، والجزء الذي فيه التسبيغ يسمّى مسبَّعاً⁽⁴³⁾.

(36) مقاييس اللغة: مادة (ذيل)

(37) ينظر: لسان العرب: مادة (ذيل)

(38) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 131-405

(39) مقاييس اللغة: مادة (رفل)

(40) ينظر: لسان العرب: مادة (رفل)

(41) مقاييس اللغة: مادة (سبع)

(42) ينظر: لسان العرب: مادة (سبع)

(43) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 427-428

التَّشْعِيثُ: "الشين والعين والثاء) أصلٌ يدلُّ على انتشار في الشيء" (44), وتعني التفرّق, الانتشار, التمييز (45).

هو أن يقطع الوتد المجموع ولا يكون إلا في الخفيف والمجثث.

التَّصْرِيحُ: "الصاد والراء والعين واحد يدلُّ على سقوط شيء إلى الأرض" (46), ودلالته الشدة, المجون, الحلم, الغدة والعشي" (47).

وينقل التهانوي عن ابن الأثير أن التصريح هو من أنواع السجع على القول بجريانه في النظم- وهذا عند الشعراء- إلا أنه جعل العروض مقلّاة تقفية الضرب (48).

التَّقْطِيعُ: "القاف والطاء والعين أصلٌ صحيحٌ واحدٌ, يدلُّ على صرم وإبانة شيء عن شيء" (49).

هو عبارة عن وزن الكلام بميزان أحد مجور الشعر المقررة المعروفة, فكلّما طابق وزن أحد البحور فهو كلامٌ موزون, وما لم يطابق وزنٌ بحرٍ من البحور فهو كلامٌ غيرٌ موزون.

ولعدد الحروف والحركات والسكنات لها اعتبار في التقطيع, وخصوصية بعض الحروف كأن يكون أصلياً أو زائداً, وخصوصية الحركة كالفتحة والضمّة والكسرة ليست معتبرة, ولكن مكانها مهم. وكل حرف يتلقّظ به فهو معتبر وإن لم يُكتب, فنون التنوين تكتب لأنها محسوبة (50).

(44) مقاييس اللغة: مادة (شعث)

(45) ينظر: لسان العرب: مادة (شعث)

(46): مقاييس اللغة: مادة (صرع)

(47) ينظر: لسان العرب: مادة (صرع)

(48) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 454- 455

(49) مقاييس اللغة: مادة (قطع)

(50) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 499, وينظر: مصطلح (الوزن): 2/ 1779

التَّوْجِيه: "الواو والجيم والهاء", أصلٌ واحدٌ يدلّ على مقابلة الشيء, والوجه مستقبل كل شيء" (51), ويفيد التشابه, والاستقبال, والمحيا والإشراف (52).

هو حركة ما قبل الروي في القافية المقيدة, أو هو عبارة عن سكون ما قبل حركة الروي, وتكرار التوجيه تجب مراعاته في القوافي, وعدّه التهانوي عيباً من عيوب القافية (53), دون أن يذكر السبب.

التَّزْم: لم أجد له جذراً لغوياً .

بالزاي المعجمة عند أهل العروض هو اجتماع الخرم والقبض, فإن كان في فعولن فهو تزم (وهو حذف الفاء والنون من فعولن ليبقى عول فينقل إلى فعل ويسمى أتزم), وفي مفاعيلن فهو (شتر) (54).

التَّلْم: "الثاء والراء والميم أصل", وهو تشرم يقع في طرف الشيء كلثمة تكون في طرف الإناء (55), ودلالته الكسر (56).

ويعني حذف فاء(فعولن) فيبقى(عولن) ويوضع موضعه (فَعْلُنْ), والركن الذي فيه التلم يسمى أتلم, إلا أن التهانوي يشير إلى أن (التلم) يقابله (الخرم) عند عروض أهل العرب, وهو إسقاط أول متحرك من الودد المجموع إذا كان الجزء صدر البيت, ثم يشير مرّة أخرى نقلاً عن جامع الصنائع, إذ إن الخرم والتلم: هما حذف المتحرك فتصبح مفاعيلن مفعولن, وفعولن فعولن (57) ولا يخفى ما في هذه العبارات من التخالف.

(51) مقاييس اللغة: مادة (وجه)

(52) ينظر: لسان العرب: مادة (وجه)

(53) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 527

(54) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 537

(55) مقاييس اللغة: مادة (تلم)

(56) ينظر: لسان العرب: مادة (تلم)

(57) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 539

الجَبُّ: "الجيم والباء في المضاعف أصلان: أحدهما القطع, والثاني تجمع الشيء" (58).

هو حذف السببين من (مفاعيلن) فيبقى (مفا), والركن الذي فيه الجبُّ يسمّى مجبوباً (59).

الجُدْع: "الجيم والدال والعين أصلٌ واحدٌ, وهو جنسٌ من القطع يقال جَدَعَ أنفه يجدعُهُ جدعاً" (60).

بالفتح وسكون الدال المهملة, هو حذف السبب والساكن حيّ, يبقى من (مفعولات: فَاغ, يضعون مكانه فَعَلْ؛ لأنه فاع لا معنى لها وغير مستعمل, والركن الذي وقع فيه الجدع يقولون: المجدوع (61).

الجزءُ: بالفتح مصدر جزأ الشيء: قسّمه, وهو من أسماء الرجال أيضاً (62).

وفي الموسوعة هو حذف الضرب والعروض من البيت, والبيت الذي وقع فيه الجزء يسمّى مجزوءاً. وأصل البحر المقتضب (مستفعلن مفعولات أربع مرات) وهو لا يُستعمل إلا مجزوءاً في شعر العرب (63).

الجزءُ: والجزء (بالضم والفتح), مصدر جزأت الأبل بالرُّطْبِ عن الماء: اكتفت (64).

وعند التهانوي هو ما يتركب من الأصول ويسمى ركناً أيضاً. والأصول هي (السبب والوتد والفاصلة) ويجمع الكل قولهم: لَمْ أَرِ عَلَيَّ ظَهْرَ جَبَلٍ سَمَكَةٌ.

(58) مقاييس اللغة: مادة (جب) (جبت)

(59) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 548

(60) مقاييس اللغة: مادة (جدع) (جدع)

(61) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 553

(62) ينظر: إكمال الأعلام بتلخيص الكلام: 1/ 109

(63) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 557

(64) إكمال الأعلام بتلخيص الكلام: 1/ 110

وتسمّى أيضاً التفاعيل والأصول, وهي ثمانية في اللفظ وعشرة في الحكم, وتسمّى فواصل وأركاناً وأجزاء, وتسمّى بأصول الأفاعيل أيضاً... (65).

الجُمُ: "الجيم والميم في المضاعف له أصلان, الأول كثرة الشيء واجتماعه, والثاني عدم السلاح" (66). والمعنى اللغوي الذي ذكره التهانوي يعني ترك ركوب الخيل, وفي الاصطلاح هو اجتماع العقل والخزم (67).

الحُدُّ: "الحاء والذال أصلٌ يدلُّ على القطع والخفّة والسرعة, لا يشدُّ منه شيء" (68), ودلالته القطع, الخفّة, الذكاء (69).

في العروض العربي هو إسقاط الوند المجموع من مُتَفَاعِلُنْ فتصبح مُتَفَأْ, والقصيدة تسمّى حذاء وهذا من البحر الكامل (70).

الحُدْفُ: حذف الشيء قطعه من طرفه, وتدللّ على القطع, التسوية, الرمي, الإسقاط (71).

هو إسقاط السبب الخفيف من آخر الجزء, فبقي من مَفَاعِلُنْ مفاعي, ووضع موضعها فَعولن (72).

(65) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 559-560

(66) مقياس اللغة: مادة (جَمُّ)

(67) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 569-570

(68) مقياس اللغة: مادة (حُدُّ)

(69) ينظر: لسان العرب: مادة (حُدُّ)

(70) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 631

(71) ينظر: لسان العرب: مادة (حذف)

(72) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 631

الحذو: (الحاء والذال) أصلٌ واحدٌ يدلُّ على القطع والخفة والسرعة لا يثبُتُ منه شيءٌ، فالحذ، القطع والأحدُّ: المقطوع الذنب، ويقال للقطاة حُدَّاء لقصِّ ذنبها⁽⁷³⁾، ويعني الجودة، التقدير، القطع، القسمة، المساواة بين شيئين، الهدية⁽⁷⁴⁾.

وعند أهل القوافي هو حركة ما قبل الرفع، وهي مساوية لحركة التأسيس في اللزوم وسموا ذلك حذوا⁽⁷⁵⁾.

الحشو: "الحاء والشين وما بعدهما معتل أصلٌ واحدٌ، وربما همز فيكون المعنيان متقاربين أيضاً، وهو أن يودع الشيء وعاءً باستقصاء، يقال: حشوته أحشوه حشواً"⁽⁷⁶⁾، ودلالته الظاهر، الباطن، الأمعاء، الامتلاء⁽⁷⁷⁾.

وعند أهل العروض هو "الركن الأوسط من المصراع"⁽⁷⁸⁾، ثم يورد التهانوي مصطلحاً خاصاً سَمَّاهُ (الحشو في العروض) وهو الأجزاء المذكورة بين الصدر والعروض وبين الابتداء والضرب من البيت⁽⁷⁹⁾.

الحَبْلُ: "الحاء والباء واللام أصلٌ واحدٌ يدلُّ على فساد الأعضاء"⁽⁸⁰⁾، ومن دلالاته الاضطراب، القطع، الفساد، الشيطان"⁽⁸¹⁾.

هو الجمع بين الحبن والطي، فتصير مُسْتَفْعِلُنْ مَتَعْلُنْ أو فَعْلَتُنْ، كما في بحر البسيط⁽⁸²⁾.

(73) مقاييس اللغة: مادة (حذ)

(74) ينظر: لسان العرب: مادة (حذ)

(75) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 640

(76) مقاييس اللغة: مادة (حشي)

(77) ينظر: لسان العرب: مادة (حشي)

(78) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 676

(79) ينظر: المصدر نفسه: 1/ 678

(80) مقاييس اللغة: مادة (حبل)

(81) ينظر: لسان العرب: مادة (حبل)

(82) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 739

الْحَبْنُ: (الخاء والباء والنون) أصلٌ واحدٌ يدلُّ على قبض ونقص، يقال خبنت الشيء إذا قبضته⁽⁸³⁾، ومن دلالاته التقلُّص، الوعاء⁽⁸⁴⁾.

هو إسقاط الثاني الساكن من الجزء، فحذف السين من مُسْتَفْعِلُنْ تصبح مُتَّفَعِلُنْ، والجزء الذي يدخل عليه الخين يسمَّى محبوباً⁽⁸⁵⁾.

الْحَرْبُ: "الخاء والراء والباء أصلٌ يدلُّ التثلم والتنقيب⁽⁸⁶⁾، ومن دلالاته أيضاً التخريب، الهدم، الشقُّ، الثقب" ⁽⁸⁷⁾.

وهو اجتماع الخرم والكفُّ، وهو حذف الميم والنون من مَفَاعِلُنْ فيصير مَفَاعِلُنْ ويستعمل بدلاً عنها مَفْعُولٌ، ويقال للركن الذي وقع فيه الخرب أخرب⁽⁸⁸⁾.

الْحَرْمُ: "الخاء والراء والميم كلمة واحدة، وهو ضربٌ من الاقتطاع"⁽⁸⁹⁾، ويدلُّ على التشقق، القطع، الثقب، الكذب⁽⁹⁰⁾.

هو اسقاط أول متحرك من الوند المجموع إذا كان الجزء صدر البيت، أي الخرم هو ذهاب فاء فعولن وميم مفاعيلن، والركن الذي أصابه الخرم يقولون له أخرم⁽⁹¹⁾.

(83) مقاييس اللغة: مادة (خين)

(84) ينظر: لسان العرب: مادة (خين)

(85) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 739

(86) مقاييس اللغة: مادة (خرب)

(87) ينظر: لسان العرب: مادة (خرب)

(88) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 742

(89) مقاييس اللغة: مادة (خرم)

(90) ينظر: لسان العرب: مادة (خرم)

(91) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 742

الخُرُوجُ: "الخاء والراء والجيم أصلان وقد يمكن الجمع بينهما الأول: النفاذ عن الشيء, والثاني: اختلاف لونين" (92), ومن دلالاته البعث, العبد, الزينة, الطهور, التفوق, الإصلاح (93).

وهو أحد حروف المد واللين الذي يكون بعد الوصل إذا تحرك, وهذه الحركة راجعة إلى الوصل. ولا يتحرك من حروف الوصل إلا الهاء, والخروج هو حركة حرف الوصل هذا (94).

الخَزَلُ: "الخاء والزاي واللام" أصلٌ واحدٌ يدلُّ على الانقطاع والضعف, يقال خزلت الشيء, قطعته, وانخزل فلان ضَعْفًا (95).

هو اجتماع الإضمار مع الطِّي, فمتفاعِلن تصير مُتَّفَعِلُن (96).

الخَزْمُ: "الخاء والزاي والميم أصلٌ واحدٌ يدلُّ على انثقاب الشيء" (97), ومن دلالاته السير الدقيق, الالتقاء, المعارضة, الانقياد (98).

وفي العروض العربي الخزم بالزاي المعجمة, زيادة تلحق أول البيت تسقط في التقطيع, وذلك إما بحرف كالواو في قوله:

وإذا أنت جازيت امرأ السوء فعله أتيت من الأخلاق ما ليس راضياً

وإما بحرفين كقده في قوله:

قد فاتني اليوم حديثك ما لست مدركه

(92) مقاييس اللغة: مادة (خرج)

(93) ينظر: لسان العرب: مادة (خرج)

(94) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 743

(95) مقاييس اللغة: مادة (خزل)

(96) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 743

(97) مقاييس اللغة: مادة (خزم)

(98) ينظر: لسان العرب: مادة (خزم)

وإمّا بثلاثة أحرف كنحن في قوله:

نحن قتلنا سيد الخزرج سعد بن عبادة رميناه بسهمين فلم يُخطئ فؤاده

وإمّا بأربعة أحرف كاشدد في قوله:

أشدد حيازيمك للموت إنّ الموت ملائيكاً

ولا تجزع من الموت إذا حلّ بواديكاً

والخزم في غير الأول قبيح كقوله:

الفخر أوّله جهلٌ وآخره حقدٌ إذا تذكرت الأقوال والكلم

ثم ينقل التهانوي رأي الأخص في الخزم وأنه أجازه، بينما الخليل لا يراه صحيحاً⁽⁹⁹⁾.

الحَقِيف: "الحاء والفاء أصلٌ واحدٌ، وهو شيء يخالف الثقل والرزانة"⁽¹⁰⁰⁾، ودلالته: التوقد والذكاء، الاستهانة، الغضب والطيش، الطاعة⁽¹⁰¹⁾.

يذكر التهانوي معنيان للحقيف، الأول: عند أهل القوافي وهو الشعر المنهوك، والثاني: عند أهل العروض، وهو اسم لبحر شعري وزنه فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن مكررة إذا كان تاماً، ويأتي مجزوءاً فيبقى منه (فاعلاتن مستفعلن)⁽¹⁰²⁾.

⁽⁹⁹⁾ ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 743 - 744

⁽¹⁰⁰⁾ مقاييس اللغة: مادة (خفّ)

⁽¹⁰¹⁾ ينظر: لسان العرب: مادة (خفّ)

⁽¹⁰²⁾ ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 755

الدَّخِيل: "البدال والخفاء واللام مطرد منقاس وهو الولوج يقال دخل يدخل دخولاً"⁽¹⁰³⁾, ودلالته: سوء الطريقة, سوء السيرة, الباطن الفاسد⁽¹⁰⁴⁾.

عند أهل القوافي هو الحرف المتحرّك المتوسط بين الروي والتأسيس, والدخيل لازم بغير عينه فإن لزم هو عينه كان لزوم ما لا يلزم, ويسمى حينئذٍ المنفق⁽¹⁰⁵⁾.

الرَّجْزُ: "الراء والجيم والزاي أصلٌ يدلُّ على اضطراب"⁽¹⁰⁶⁾, ودلالاته العذاب, الاضطراب, الداء⁽¹⁰⁷⁾.

هو بحرٌ من بحور الشعر مشترك بين العرب والعجم, ووزنه مستفعلن ست مرات, وتسمى قصائده أراجيز, واحدها أرجوزة, وقائله يسمى راجزاً شاعراً.

والخليل لم يعد هذا النوع من الشعر وإن وافق قول النبي (صلى الله عليه وسلم) من الرجز المنهوك في قوله: "أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ، أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ"⁽¹⁰⁸⁾, وكذا في المشطور: "هَلْ أَنْتَ إِلَّا اصْبِعْ دُمَيْتِ، وَبِئْسَ سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيتِ"⁽¹⁰⁹⁾؛ لأنَّ الشَّعْرَ عند أهله كلامٌ موزونٌ مقصودٌ به. أمّا ما وقع موزوناً اتفاقاً لا عن قصد من المتكلم فإنه لا يُسمى شعراً, وخرج بذلك كثير من آيات القرآن الكريم التي جاءت موافقة لهذا النعم⁽¹¹⁰⁾.

(103) مقاييس اللغة: مادة (دخل)

(104) ينظر: لسان العرب: مادة (دخل)

(105) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 781

(106) مقاييس اللغة: مادة (رجز)

(107) ينظر: لسان العرب: مادة (رجز)

(108) صحيح البخاري: 4/ 30 رقم الحديث (2864)

(109) المصدر نفسه: 4/ 18 رقم الحديث (2802)

(110) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 844 - 845

الرَّدْفُ: "الراء والبدال والفاء أصلٌ واحدٌ مطرد، يدلُّ على إتباع الشيء، فالترادف والتتابع" (111)، ومد دلالاته أيضاً: التتبع، المؤخرة، الكفل والعجز، الخلق (112).

وهي حرف مدّ ولين يكون قبل الروي، ولا شيء بينهما. ويجوز في الردف دخول الواو على الياء والياء على الواو، ولا يجوز دخول الألف عليهما، ويجوز دخول الضمة على الكسرة، والكسرة على الضمة لأنهما أختان، ولا يجوز أن تدخل فتحة عليهما، فإن دخلته فهو شاذ.

والقافية المشتملة على ردفٍ تسمى مُرَدَّفَةٌ بسكون الراء وفتح الدال (113).

الرَّسُّ: "الراء والسين أصلٌ واحدٌ يدلُّ على الثبات" (114)، ودلالته: الإصلاح والفساد، الابتداء، السارية، الثبات (115).

وهو حركة ما قبل حرف التأسيس، وهذه الحركة هي (الفتحة)، فمتى ما تكرر التأسيس في القوافي فالرس أيضاً يلزم تكراره ضرورة (فهو حركة من حركات القافية) (116).

الرَّمَلُ: "الراء والميم واللام أصلٌ يدلُّ على رقةً في الشيء، بنظام بعضه إلى بعض، الهرولة" (117)، ومن دلالاته أيضاً: السرعة في المشي، موت الزوج، نفاذ الزاد، الترقيق (118).

والرملُ بفتحتين يطلق على معنيين، الأول: هو الشعر المجزء رباعياً كان بحرُهُ أو سداسياً، وقائل ذلك يسمّى راملاً؛ لأنه قصر على الأول فشَبَّهه بالرمل في الطواف. والثاني: يطلق على بحر من البحور المشتركة بين العرب والعجم، ووزنه فاعلاتن ست مرّات، ولم يُستعمل عروضه تاماً وهو

(111) مقاييس اللغة: مادة (ردف)

(112) ينظر: لسان العرب: مادة (ردف)

(113) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 855

(114) مقاييس اللغة: مادة (رس)

(115) ينظر: لسان العرب: مادة (رس)

(116) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 859

(117) مقاييس اللغة: مادة (رمل)

(118) ينظر: لسان العرب: مادة (رمل)

مسدّس ومرّبع، ويقال له بحر الرمل؛ لأنّ الرّمْل في اللغة هو نسيج الحصير؛ ولأنّ أركان هذا البحر عبارة عن وتدّ بين سبّين، وسبّان بين وتدين، وكأتمّ الأسباب والأوتاد قد نسجت فيما بينها كالحصير الذي ينسج بواسطة الخيوط. وزحافات: الخبن والكفّ والقطع⁽¹¹⁹⁾.

الرّوي: "الراء والواو والياء أصلٌ واحدٌ يشتق منه، فالأصل ما خالف العطش ثم يُصرف في الكلام لحامل ما يروى منه"⁽¹²⁰⁾، ودلالته ضد العطش، الاستسقاء، التزود بالماء، الاعتدال والغلظة، الساقى⁽¹²¹⁾.

هو الحرف الذي تُبنى عليه القصيدة وتُنسب إليه، فيقال قافية لامية أو ميمية، ويجب تكرار الروي في كل أبيات القصيدة. وجميع الحروف يقع رويّاً إلاّ حرف المدّ واللين والنون والألف المبدّلة والهمزة المبدّلة والهاء على ما فصلت، وما عداها فهو روي، والروي نوعان: مقيّد وهو ما كان حرف الروي ساكناً ولا يتصل به حرف الوصل، والثاني: مطلق الذي يتصل به حرف الوصل⁽¹²²⁾.

الرّحاف: "الزاي والحاء والفاء أصلٌ واحدٌ يدلُّ على الاندفاع والمضني فُدماً"⁽¹²³⁾، ودلالته: المشي، الرّحاف إلى العدو، الثبات، السرعة، الانسحاب⁽¹²⁴⁾.

الرحاف هو تغيير يقع في الركن إمّا بزيادة أو نقص، ويقال لذلك الركن الذي تغيّر مُزاحفاً وغير سالم، فإذا كان الرّحف واقعاً يعني في الصدر فيقال له: ابتداءً. وأمّا إذا وقع في العروض فيسمّى فصلاً. وإذا كان في وسط البيت سمّوه اعتدالاً، هذا في جامع الصنائع، أمّا في بعض رسائل عروض

(119) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم : 1 / 873

(120) مقاييس اللغة: مادة (روي)

(121) ينظر: لسان العرب: مادة (روي)

(122) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1 / 898 - 899

(123) مقاييس اللغة: مادة (زحف)

(124) ينظر: لسان العرب: مادة (زحف)

أهل العرب زحاف الصِّدر ما زوحف لمعاقبة ما قبله, وزحاف العَجْز ما زوحف لمعاقبة ما بعده, وزحاف الطرفين ما زوحف لمعاقبة ما قبله ما بعده⁽¹²⁵⁾.

الرُّزْلُ: "الزاي واللام أصلٌ مطرد منقاس في المضاعف, وزلَّ عن مكانه تحرك, والماء الزلال: العذب, والرَّزَّةُ الخطأ, والاضطراب" ⁽¹²⁶⁾, والزلزل في القدم الانزلاق, والرأي, الخروج, الانحراف⁽¹²⁷⁾.

ويذكر التهانوي معنًا لغويًا للزلل هو الفخذ بلا لحم, وفي الاصطلاح: هو اجتماع المهتم والخرم, وحين تسقط الميم من (مَفَاع) الأهتم يبقى (فاع), ويسمى الركن الذي وقع فيه الزلل (أزلُّ)⁽¹²⁸⁾.

السَّلَامُ: "السين واللام والميم معظم بابه من الصِّحة والعافية" ⁽¹²⁹⁾, ويدلُّ على الصحة, والعافية, السلامة والبراءة⁽¹³⁰⁾. "والسالم هو البحر الذي لا زحاف فيه" ⁽¹³¹⁾, كما يفرد مصطلح (السَّلامة) أيضاً وهو "بقاء الجزء على الحالة الأصلية"⁽¹³²⁾.

السَّبَبُ: "السين والباء إنَّ أصل هذا الباب القطع, ثمَّ انشَقَّ منه السَّتَم" ⁽¹³³⁾, ويدلُّ على المودَّة والتواصل, الزواج, الوصل والذريعة, المنازل, الأبواب, الحبل, الوتد⁽¹³⁴⁾.

السبب نوعان, الأوَّل: يطلق على السبب الثقيل وهو حرفان متحركان نحو (لَكَ), والثاني: هو ما يسمَّى بالسبب الخفيف وهو حرفان الأوَّل متحرك, والثاني ساكن مثل (مِنْ)⁽¹³⁵⁾.

⁽¹²⁵⁾ ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 905

⁽¹²⁶⁾ مقاييس اللغة: مادة (زَلَّ)

⁽¹²⁷⁾ ينظر: لسان العرب: مادة (زَلَّ)

⁽¹²⁸⁾ ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 908

⁽¹²⁹⁾ مقاييس اللغة: مادة (سلم)

⁽¹³⁰⁾ ينظر: لسان العرب: مادة (سلم)

⁽¹³¹⁾ موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 923

⁽¹³²⁾ المصدر نفسه: 1/ 965

⁽¹³³⁾ ينظر: مقاييس اللغة: مادة (سبب)

⁽¹³⁴⁾ ينظر: لسان العرب: مادة (سبب)

⁽¹³⁵⁾ ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 924

السَّرِيْعُ: "السين والراء والعين أصلٌ صحيحٌ يدلُّ على خلاف البطيء" (136), ودلالته: التسرُّع في الكلام والفعال, شدَّة السرعة في الأمور المبادرة (137).

وهو اسم لبحر من البحور المشتركة لدى العرب والعجم, وتفعيلاته (مستفعلن مستفعلن مفعولات) وسُمِّي بهذا الاسم؛ لأنَّ الأسباب أكثر من الأوتاد لذا تُنطق بسرعة أكبر, ولا يجوز استعماله تاماً عند العرب لتحرك آخره, والزحافات التي تدخل عليه ستة هي (الطِّي, الحَبْن, الحَبَل, الوقف, الكسف, الصَّلَم) (138).

السِّنَاد: "السين والنون والدال أصلٌ يدلُّ على انضمام الشيء إلى الشيء" (139), ودلالته: المعاوضة والمكانفة, الاعتماد, السِّنْدَة, الرفعة (140).

السِّنَاد هو عبارة عن كل عيب يحدث قبل حرف الروي, وذلك إمَّا بإجماع قافية مُردِّفة مع قافية غير مُردِّفة كأن يكون إحدى القافيتين قوسي والأخرى خمسي, أو باجتماع قافية مؤسَّسة مع غيرها كقافية أسلمي مع عالم, أو باختلاف الحدو إما بالضم والكسر أو بالضم والفتح, أو بالفتح والكسر, أو باختلاف الإشباع, أو باختلاف التوجيه (141).

الشَّنْزُ: "السين والتاء والراء" أصلٌ يدلُّ على خرق الشيء" (142), ودلالته: الانقلاب, الانشقاق, النقص, العيب (143).

(136) مقاييس اللغة: مادة (سرع)

(137) ينظر: لسان العرب: مادة (سرع)

(138) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 954

(139) مقاييس اللغة: مادة (سند)

(140) ينظر: لسان العرب: مادة (سند)

(141) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 976-977

(142) مقاييس اللغة: مادة (شتر)

(143) ينظر: لسان العرب: مادة (شتر)

عند أهل العروض هو الحرم بعد القبض في مفاعيلن تصبّح فاعلن، والجزء الذي فيه الشتر يُسمّى (أشتر)⁽¹⁴⁴⁾.

الشَطْرُ: "الشين والطاء والراء أصلان، يدلُّ على أحدهما على نصف الشيء، والآخر على البعد والمواجهة، فالشطر النصف، والأخذ"⁽¹⁴⁵⁾.

الشطر هو نصف البيت الشعري وشطره هذا من جهة، أو هو بيت ذهب نصفه، أو بحرٌ ذهب نصفه من جهة أخرى، لذا يقال البيت مشطور، والرجز مشطور⁽¹⁴⁶⁾.

الشُّكْلُ: "الشين والكاف واللام معظم بابه المماثلة، فنقول هذا شكل هذا أي مثله"⁽¹⁴⁷⁾، ودلالته: الشبه، الموافقة، الناحية، الطريقة، الحبل الذي تقيد به قوائم الدواب⁽¹⁴⁸⁾.

هو اجتماع الخين والكف، كحذف الألف والنون من فاعلاتن تصبّح فَعَلَاتٌ بالضمّ، وهذا يناظر الفرس بعد تقييده لا يبقى له ذلك السَّير الذي كان له⁽¹⁴⁹⁾.

الصَّدْرُ: "الصاد والذال والراء أصلان صحيحان، أحدهما يدلُّ على خلاف الورد، والآخر على صدر الانسان"⁽¹⁵⁰⁾، ودلالته: الأول، المقدمة، الطائفة من الشيء⁽¹⁵¹⁾.

في العروض العربي والفارسي هو "الركن الأول من المصراع الأول للبيت الصَّدْر"⁽¹⁵²⁾.

(144) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 1008

(145) مقاييس اللغة: مادة (شطر)

(146) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 1028-1029

(147) مقاييس اللغة: مادة (شكل)

(148) ينظر: لسان العرب: مادة (شكل)

(149) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1/ 1039

(150) مقاييس اللغة: مادة (صدر)

(151) ينظر: لسان العرب: مادة (صدر)

(152) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2/ 1070

الصَّلْمُ: "الصاد واللام والميم أصلٌ يدلُّ على قطع واستتصال يقال صلّم أذنه إذا استأصلها"⁽¹⁵³⁾, ودلالته القطع, الفرقة, القوم, الشجاعة"⁽¹⁵⁴⁾.

عند أهل العروض هو سقوط الوَئِدِ المفروق من آخر الجزء, والجزء الذي فيه الصَّلْمُ يسمّى أصلَم, فيبقى من مفعولاتٍ بضم التاء مَفْعُومٌ, ويوضع مكانه فَعْلُنٌ, هكذا في رسائل العروض العربية والفارسية⁽¹⁵⁵⁾.

الضَّرْبُ: "الضاد والراء والباء أصلٌ واحدٌ يستعار ويحمل عليه"⁽¹⁵⁶⁾, ودلالته: النبض والخفقان, الألم, السير, والاضطراب والحركة"⁽¹⁵⁷⁾.

بالفتح وسكون الراء عند شعراء العرب والعجم, الجزء الأخير من المصراع الثاني ويسمّى عجزاً أيضاً وقافية في أحيان أخرى⁽¹⁵⁸⁾.

الضَّرورة الشعرية: "هو حفظ وزن الشعر الداعي إلى جواز ما لا يجوز في النثر وهو عند الأكثر عشرة أمور على ما هو في الشعر المنسوب إلى الزمخشري:

ضَرورة الشَّعر عشر عَدَّ جملتها قطعٌ ووصلٌ وتخفيفٌ وتشديدٌ

مَدٌّ وقصرٌ وإسكانٌ وتحريكٌ ومنعٌ صرفٍ وصرفٌ تمَّ تعديدهُ

فالقطع هو في الهمزة الوصلية فإن الأصل فيه الوصل بما قبله وقد يقطع في الشعر كما في همزة باب الافتعال وغيره, والوصل كما في الهمزة القطعية فإن الأصل فيه القطع عمّا قبله, وقد يوصل في الشعر كما في همزة باب الأفعال. والتخفيف كما في الحرف المشدّد. والتشديد في الحرف المخفّف.

(153) مقاييس اللغة: مادة (صلم)

(154) ينظر: لسان العرب: مادة (صلم)

(155) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2/ 1096

(156) مقاييس اللغة: مادة (ضرب)

(157) ينظر: لسان العرب: مادة (ضرب)

(158) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2/ 1111

والمُدُّ في الألف المقصورة. والقصر في الألف الممدودة. والإسكان في المتحرِّك. والتحرِّيك في الساكن. ومنع الصرف في المنصرف. والصرف في غير المنصرف" (159).

الطَّوِيلُ: "الطاء والواو واللام أصلٌ صحيحٌ يدلُّ على فضل وامتداد في الشيء" (160), ودلالته: الفضل والقدرة, السَّعة, الغني, العلو (161).

عند أهل العروض اسمٌ بحرٍ مختصٌّ بالعرب, وهو (فعلون مفاعيلن أربع مرَّات), وسمِّي بذلك لأنَّ البيت الواحد منه يكون ثمانية وأربعين حرفاً, ولا يوجد بحر آخر يصل إلى حد (48) حرفاً. أو لأنَّه لا يأتي مجزوءاً ولا يكون أبداً أقل من ثمانية أركان, وذلك بخلاف البحور الأخرى, إلَّا أنه يأتي مقبوض العروض (162).

الطَّيُّ: "الطاء والواو والياء أصلٌ صحيحٌ يدلُّ على إدراج شيء في شيء حتى يدرج بعضه في بعضٍ ثمَّ يحمل عليه تشبيهاً" (163), ودلالته: القطع, السهولة, الضمور, المضي, السر, الغياب (164).

في الرسائل العربية هو إسقاط الرابع الساكن إذا كان ثاني سببه, والقيد الأخير (ثاني سببه) احتراز عن الرابع الساكن في مُسِّ تَفْعِ لُنْ في الخفيف والمجثث, فإنَّه لا يجوز فيه الطَّيُّ, والجزء الذي فيه وقع الطَّيُّ يسمَّى مطويّاً (165).

العَجْزُ: "العين والجيم والزاي أصلان صحيحان يدلُّ أحدهما على الضعف والآخر على مؤخِّرة الشيء" (166).

(159) المصدر نفسه: 2/ 1115

(160) مقاييس اللغة: مادة (طول)

(161) ينظر: لسان العرب: مادة (طول)

(162) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2/ 1142

(163) مقاييس اللغة: مادة (طوي)

(164) ينظر: لسان العرب: مادة (طوي)

(165) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2/ 1143

(166) مقاييس اللغة: مادة (عجز)

وهو عند الشعراء "آخر كلمة من البيت أو الفقرة ويسمى بالضرب أيضاً:" (167).

العروضُ: "العين والراء والضاد بناء مع كثرتها ترجع إلى أصل واحد وهو العرض الذي يخالف الطول" (168), ومن دلالاته: الإعراض, المقابلة, التمكن, الاعتراض, طرق الجبل (169).

هو الركن الآخر من المصراع الأول لبيت الشعر, ويجمع على الأعاريض والعروضات. واسمٌ لعلمٍ يوزن به الشعر (170).

العَصْبُ: "العين والضاد والباء أصلٌ صحيحٌ واحدٌ يدلُّ على ربط شيءٍ بشيءٍ, يقال: عصب بطنه من الجوع, فهو المحتاج" (171), ودلالاته الشِّدَّة, الأعصاب, عصب الرأس بالعمامة (172).

عند أهل العروض هو إسكان الخامس المتحرك من الجزء ذ (مُقَاعَلْتُنْ تصير مُقَاعَلْتُنْ) (173).

العَقْصُ: "العين والقاف والضاد أصلٌ صحيحٌ يدلُّ على التواء في الشيء" (174), ودلالاته الالتواء, الليُّ, الصعب الخلق (175).

عند أهل العروض هو اجتماع الحَرْمِ والنقص (العَصْبُ والكفُّ), فمفاعلتن بالنقص يصير مَفَاعَلْتُنْ ثم بالخرم يصير فَاعِئِلْ ويوضع مكانها مَفْعُولٌ (176).

(167) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم : 2 / 1165

(168) مقاييس اللغة: مادة (عرض)

(169) ينظر: لسان العرب: مادة (عرض)

(170) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1180

(171) مقاييس اللغة: مادة (عصب)

(172) ينظر: لسان العرب: مادة (عصب)

(173) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1182

(174) مقاييس اللغة: مادة (عقص)

(175) ينظر: لسان العرب: مادة (عقص)

(176) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1193 - 1194

العُقْلُ: "العين والقاف واللام أصلٌ واحدٌ منقاس مطرد، يدلُّ معظمه على حبسة في الشيء، أو ما يقارب الحبسة، ومن ذلك

العقل وهو الحابس عن ذميمة القول والفعل"⁽¹⁷⁷⁾، ودلالته: الحجر، النهي، الحبس، الجمع، التثبّت، القلب⁽¹⁷⁸⁾.

هو اسقاط الخامس المتحرك، ذ(مُفَاعَلْتُنُ تصبِحُ مُفَاعَلْتُنُ)⁽¹⁷⁹⁾.

الفاصِلَةُ: "الفاء والصاد واللام تدلُّ على تمييز الشيء من الشيء وإبانتة عنه، وتفصل الأمور: تتميز"⁽¹⁸⁰⁾، وهو الحبل الطويل المشدود إلى وتد بعيد لتمكين الخيمة من الثبات⁽¹⁸¹⁾.

هي عند أهل العربية تطلق بالاشتراك على معان. منها ما يسمّى فاصلة صغرى، وهي كلمة رباعية أي مشتملة على أربعة أحرف، الثلاثة الأولى متحركة والرابع ساكن نحو جَبَلٌ بالتنوين، ومنها ما يسمّى فاصلة كبرى، وهي كلمة خماسية أي مشتملة على خمسة أحرف، الأحرف الأربعة الأولى متحركة والخامس ساكن نحو سَمَكَةٌ بالتنوين. ثم يقول التهانوي أن إبراهيم بن عبد الرحيم، جعل الفاصلة هي ذات أربع حروف بصاد غير منقوطة. والكلمة ذات الخمس حروف فاصلة بضاد منقوطة؛ وسبب ذلك وجود حرفٍ زائدٍ على الفاصلة. كما أنّ الفضل لغة هو الزيادة⁽¹⁸²⁾.

(177) مقاييس اللغة: مادة (عقل)

(178) ينظر: لسان العرب: مادة (عقل)

(179) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1194

(180) ينظر: مقاييس اللغة: مادة (فضل)

(181) ينظر: لسان العرب: مادة (فضل)

(182) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1261

القَافِيَةُ: "القاف والفاء والحرف المعتل أصلٌ صحيحٌ على إتباع شيء من ذلك القفو، وسميت قافية البيت لأنها تقفو سائر الكلام، أي تتلوه وتتبعه" (183)، ودلالته: مؤخرة العنق، الوسط، الرمي، الضرب، التتبع، الاختبار (184).

يورد التهانوي تعريفات كثيرة لمصطلح القافية، مستمداً مادته من مصادر متنوعة من العرب والعجم، فعند الأخفش هي الكلمة الأخيرة من البيت الشعري كلفظة حومل من قول امرئ القيس:

قفا نبك من ذكرى حبيبٍ ومنزل بسقط اللوى بين الدخول وحومل (185)

وعند غيره من آخر البيت إلى أقرب ساكن يليه مع الحركة السابقة عليه. وقيل بل مع التحرك الذي قبله. فعلى الأول القافية في البيت المذكور من حركة الحاء إلى آخر البيت، وعلى الثاني من الحاء إلى آخر البيت.

وينقل التهانوي عن المولوي عبد الحكيم أن القافية عنده هي الكلمة الأخيرة من البيت، والتقفية هي التوافق على الحرف الأخير.

كما ينقل عن بعض الرسائل إذا كان حرف الروي متحركاً فالقافية مطلقة، وإلا فالقافية مقيدة. كما أن القافية تنقسم باعتبار التقطيع إلى خمسة أنواع، وذلك بإجماع العرب والفرس وهي (المترادف، والمتدارك، والمتكاوس، والمتواتر، والمتراكب) وهذه تسمى أيضاً ألقاب القوافي أو حدودها (186).

القَبْضُ: "القاف والباء والضاد أصلٌ واحدٌ يدلُّ على شيء مأخوذ وتجمّع في شيء، وهو ضد البسط" (187)، ودلالته: الانزواء،

(183) مقاييس اللغة: مادة (قفي)

(184) ينظر: لسان العرب: مادة (قفي)

(185) المعلقة السبع برواية أبي بكر محمد بن القاسم الأنباري: 15

(186) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2/ 1297-1298

(187) مقاييس اللغة: مادة (قبض)

الإمساك، التضييق، التنازل، الامتلاك⁽¹⁸⁸⁾.

هو إسقاط الحرف الخامس الساكن من الركن، فمقبوض مَفَاعِلُنْ مَفَاعِلُنْ، وهذا الركن يسمى مقبوضاً⁽¹⁸⁹⁾.

القَصْرُ: "القاف والصاد والراء أصلان صحيحان أحدهما يدلُّ على ألا يبلغ الشيء مداه ونهايته، والآخر على الحبس، والأصلان متقاربان"⁽¹⁹⁰⁾، ومن دلالاته: الغاية، الحبس، الكفُّ، النزع، العجز، التواني⁽¹⁹¹⁾.

القصر في رسائل العروض العربية والفارسية هو إسقاط الحرف الآخر الساكن وإسكان ما قبله إذا كان آخر الجزء سبباً خفيفاً وهو يختص بالأسباب. فمقصور فاعلاتن فاعلاتن بسكون التاء، ومقصور فعولن فعول بسكون اللام. والجزء الذي فيه القصر يسمى مقصوراً⁽¹⁹²⁾.

القَصْمُ: "القاف والصاد والميم أصلٌ صحيحٌ يدلُّ على كسر"⁽¹⁹³⁾، ودلالاته: الدق، الكسر، السُرعة، الهلاك، النبات⁽¹⁹⁴⁾.

هو اجتماع العصب والخزم⁽¹⁹⁵⁾، ولم يفصل التهانوي فيه، "هو إسقاط الحرف الأول من الودت المجموع من (مفاعلتن) المعصوبة في أول الجزء من البيت، فتصبح (فَاعِلُنْ)، وتُنْقَل إلى (مَفْعُولُنْ)

(188) ينظر: لسان العرب: مادة (قبض)

(189) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1300

(190) مقاييس اللغة: مادة (قصر)

(191) ينظر: لسان العرب: مادة (قصر)

(192) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1320

(193) مقاييس اللغة: مادة (قصم)

(194) ينظر: لسان العرب: مادة (قصم)

(195) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1322

وذلك في بحر الوافر, والجزء الذي يدخله القسم يسمى (أقصم) تشبيهاً له بالأقصم من المعز, وهو الذي انكسر قرناه من طرفيها⁽¹⁹⁶⁾.

الْقَطْعُ: "القاف والطاء والعين أصلٌ صحيحٌ واحدٌ يدلُّ على صرم وإبانة شيء من شيء"⁽¹⁹⁷⁾, ودلالته: الحذف, المنتهي, الغاية, المواضع⁽¹⁹⁸⁾.

هو إسقاط الآخر الساكن, وإسكان ما قبله إذا كان آخر الجزء وتداً مجموعاً, وتسكين ما قبله ففاعلن تصبح فاعِل, ومتفاعلن تصبح متفاعلٌ ومستفعلن تصبح مستفعلن), والجزء الذي يدخله القطع يسمى مقطوعاً⁽¹⁹⁹⁾.

الْقَطْفُ: "القاف والطاء والفاء أصلٌ صحيحٌ يدلُّ على أخذ ثمرة من شجرة ثمَّ يُستعار ذلك"⁽²⁰⁰⁾, ودلالته: التقارب, الدنو, الإساءة, المشي⁽²⁰¹⁾.

هو إسقاط السبب الخفيف من آخر الجزء وهو ما يسمى بـ (الحذف), مع العصب (تسكين الخامس المتحرك), ولا يدخل

إلا في مُفَاعَلَتُنْ فتصبح مَفَاعِلٌ وتنتقل إلى فَعُولُنْ, والجزء الذي فيه القطف يسمى مقطوفاً⁽²⁰²⁾.

الكَامِلُ: "الكاف والميم واللام أصلٌ واحدٌ يدلُّ على تمام الشيء"⁽²⁰³⁾, ودلالته: كمال الخير, التمام, الكمال, الوفاء بالحق, الإجمال والتمام⁽²⁰⁴⁾.

(196) المعجم المفصل في علم العروض والقافية وفنون الشعر, د. إميل بديع يعقوب: 376

(197) مقاييس اللغة: مادة (قطع)

(198) ينظر: لسان العرب: مادة (قطع)

(199) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2/ 1332-1333

(200) مقاييس اللغة: مادة (قطف)

(201) ينظر: لسان العرب: مادة (قطف)

(202) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2/ 1334

(203) مقاييس اللغة: مادة (كامل)

(204) ينظر: لسان العرب: مادة (كامل)

هو اسم بحر من البحور المختصّة بالعرب وهو متفاعلن ست مرات⁽²⁰⁵⁾.

الكَشْفُ: "الكاف والشين والفاء أصلٌ يدلُّ على تغيير في حال الشيء إلى ما لا يحب وعلى قطع شيءٍ من شيء" ⁽²⁰⁶⁾, ودلالته: رفع الشيء عمّا يغيّبه, أظهره, البداية⁽²⁰⁷⁾.

هو حذف السابع المتحرك من الجزء فتتحول مُفْعُولَاتٌ إلى مفعولا, والجزء الذي فيه الكشف يسمّى مكشوفاً⁽²⁰⁸⁾.

الكَفُّ: الكاف والفاء أصلٌ صحيحٌ يدلُّ على قبض وانقباض من ذلك كفُّ الانسان سمّيت بذلك لأنها تقبض الشيء⁽²⁰⁹⁾, ودلالته: الجمع, اليد, التوضيح, الإحاطة, البسط, الطلب⁽²¹⁰⁾.

هو "حذف السابع الساكن من السبب, كحذف النون من مفاعيلن فيبقى مفاعيلٌ بضم اللام. والركن الذي فيه الكفُّ يسمّى مكفوفاً"⁽²¹¹⁾.

المُتَدَارِكُ: "الدال والراء والكاف أصلٌ واحدٌ, وهو لحوق الشيء بالشيء ووصوله إليه"⁽²¹²⁾, ودلالته: الإسراع, الطلب, المتابعة, القطعة⁽²¹³⁾.

بفتح الراء هو "اسم بحر من البحور المشتركة بين العرب والعجم ووزنه (فاعلن) ثماني مرات"⁽²¹⁴⁾.

⁽²⁰⁵⁾ موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1357

⁽²⁰⁶⁾ مقاييس اللغة: مادة (كشف)

⁽²⁰⁷⁾ ينظر: لسان العرب: مادة (كشف)

⁽²⁰⁸⁾ ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1366

⁽²⁰⁹⁾ مقاييس اللغة: مادة (كف)

⁽²¹⁰⁾ ينظر: لسان العرب: مادة (كف)

⁽²¹¹⁾ موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1367

⁽²¹²⁾ مقاييس اللغة: مادة (درك)

⁽²¹³⁾ ينظر: لسان العرب: مادة (درك)

⁽²¹⁴⁾ موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1436

والمتدارك بكسر الراء يطلق على نوع من أنواع القوافي آخرها ساكن وقبله حرفان متحركان ثم قبلهما ساكن (215).

المُتْقَارِبُ: "القاف والراء والباء أصلٌ يدلُّ على خلاف البعد" (216), ودلالته: الدُّنُو, العجلة, الطلب, الاعتدال (217).

عند أهل العروض اسمٌ بحرٍ من البحور المشتركة بين العرب والعجم, وهو فعولن ثمان مرات, ويبدو أن التهانوي توهم في إيراد مجموعة أسماء لبحر المتقارب ينقلها عن صاحب عنوان الشرف, إذ يقول: " وأخرج بعضهم من المتقارب جنساً آخر ويسمى المخترع والجَنَّب وركض الخليل وهو فاعلن ثمان مرات, استُعْمِلَ محبوباً في كلام العرب" (218), فهو لم يميز بين بحر المتقارب وبحر المتدارك الذي تداركه الأخفش الأوسط على الخليل الذي أهمله, ويسمى أيضاً بـ(المتدارك) لأنه تدارك بحر المتقارب, أي التحق به, وذلك لأنه خرج منه بتقديم السبب على الوتد. ومنهم من يسميه (المخترع) لأنَّ الأخفش (اخترعه). ويسميه بعضهم (المتسق) لأنَّ كل أجزاءه على خمسة أحرف. ويسميه آخرون بـ (الشقيق) لأنه أخو المتقارب إذ كل منهما مكوّن من سببٍ خفيف ووتدٍ مجموع. وإذا دخل القطع على جميع تفعيلاته يُسمّى حينئذٍ بـ (قطر الميزاب أو دقّ الناقوس. أمّا إذا دخل الحبن على جميع تفعيلاته فيسمّى بـ (الخب) (219).

المُجْتَنَّبُ: "الجيم والثاء يدلُّ على استئصال الشيء وهو قياس صحيح" (220), ودلالته: القطع, الفرع والخوف, الاقتلاع, الالتفات (221).

(215) المصدر نفسه: 2/ 1298, ضمن مصطلح (القافية)

(216) مقاييس اللغة: مادة (قرب)

(217) ينظر: لسان العرب: مادة (قرب)

(218) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2/ 1443

(219) ينظر: المعجم المفصل في علم العروض والقافية وفنون الشعر: 116- 117- 118

(220) مقاييس اللغة: مادة (جث)

(221) ينظر: لسان العرب: مادة (جث)

هو اسم بحرٍ من الأبحر الشعرية المشتركة بين العرب والعجم, وأصله مستفعلن فاعلاتن أربع مرات, وإنَّ اسم المتقارب والمجثث متقاربان من حيث المعنى, ولكن المجثث إنما سُمِّي بذلك لأن الخبن وقع في جميع أركانه. وذلك البحر سُمِّي المقتضب للتمييز فقط (222).

المَجْرَى: "الجيم والراء أصلٌ واحدٌ, وهو مد الشيء وسحبه" (223), ودلالته: الجذب, التأخير, الذَّنْب, الكثرة, الطريق (224).

عند أهل القوافي هي حركة الروي, ورعاية التكرار واجبة له في القوافي العربية والفارسية. وأما وجه التسمية فهو أن مجرى محلِّ الذَّهاب وهذه الحركة تشبه حركة المجرى لأنَّ الصوت لا يتجاوز, فلا يصل إلى حرف الوصل. إذن: هو على سبيل التشبيه أطلقوا عليه اسم المجرى (225).

المُدِيدُ: "الميم والبدال والحرف المعتل أصلٌ صحيحٌ يدلُّ على امتداد في الشيء وإمداده" (226), ودلالته: المماثلة والمحاذاة, الإمهال, الامتطاء, العون (227).

وهو "اسم لبحر مختص بالعرب وهو فاعلاتن فاعلن ثمانية أجزاء, ويستعمل مجزوءاً, ... والمديد أقرب إلى الطبع من الطويل" (228).

المُضَارِعُ: "الضاد والراء والعين أصلٌ صحيحٌ يدلُّ على لين في الشيء" (229), ودلالته: الدُّل والخشوع, الابتهاج, التلوي, الاستغاثة, المتهاك, المبالغة, المماثلة (230).

(222) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1471

(223) مقاييس اللغة: مادة (جرّ)

(224) ينظر: لسان العرب: مادة (جرّ)

(225) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1472

(226) مقاييس اللغة: مادة (مدى)

(227) ينظر: لسان العرب: مادة (مدى)

(228) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1503

(229) مقاييس اللغة: مادة (ضرع)

(230) ينظر: لسان العرب: مادة (ضرع)

يذكر التهانوي أنّ هذا البحر من "الأبجر الشعرية المشتركة بين العرب والعجم, وهو مفاعيلن فاعلاتن مفاعيلن أربع مرّات" (231).

"المُنسُخُ": "السين والراء والحاء أصلٌ مطرّدٌ واحدٌ يدلُّ على الانطلاق" (232), ودلالته: السهولة والإرسال, السرعة, الانطلاق (233).

عند أهل العروض هو اسم لبحر من البحور المشتركة بين العرب والعجم, وأصل هذا البحر: مستفعلن مفعولاتٌ بضم التاء أربع مرّات, ويستعمل مثنئاً ومسدساً, وسمّي بالمنسوخ لسهولته وسلامته, وكذلك لتقدّم الأركان على الأوتاد في تفعيلاته وذلك أقرب للسهولة (234).

"المَوْفُورُ": "الواو والفاء والراء كلمة تدلُّ على كثرةٍ وتمام" (235), ويدلُّ على الكثرة في المال والمتاع, السعة, الأرض التي لم ينقص نبتها (236).

عند أهل العروض من العرب هو الجزء الذي جاز أن يدخله (الحَرَمُ) ولم يدخل (237).

"النَّحْرُ": النون والحاء والراء كلمة واحدة, تدلُّ على النبل في النَّحْر, والناحِران عِرْقان في صدر الفرس, الشُّحُّ, وآخر يوم من الشهر, والعِلْمُ بالشّيء (238), ومن دلالته أيضاً: الصَّدْر, موضع القلادة, ورم في نحر البعير, اسم شجرة كانت تُعبد في الجاهلية (239).

(231) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1560

(232) مقاييس اللغة: مادة (سرخ)

(233) ينظر: لسان العرب: مادة (سرخ)

(234) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1656

(235) مقاييس اللغة: مادة (وفر)

(236) ينظر: لسان العرب: مادة (وفر)

(237) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1670

(238) ينظر: مقاييس اللغة: مادة (نحر)

(239) ينظر: لسان العرب: مادة (نحر)

عند أهل العروض عبارة طَرِحَ كُؤْلٍ من السببين وتاء المفعولات، فيبقى منها فقط (لَا) فيبدلونها بـ (فَع)، ويقال للركن الذي وقع فيه النَّحْر: المنحور⁽²⁴⁰⁾.

النَّفَادُ: "النون والفاء والذال أصلٌ صحيحٌ يدلُّ على مضاء من الأمر وغيره، ونفذ السهم الرمية نفاذاً"⁽²⁴¹⁾، ودلالته: الجواز، الخلو، المضي، الطاعة، القطع والسلوك⁽²⁴²⁾.

عند أهل القوافي هو حركة الوصل⁽²⁴³⁾.

النَّهْكَ: "النون والهاء والكاف أصلٌ صحيحٌ يدلُّ على إبلاغ في عقوبة وأذى"⁽²⁴⁴⁾، ودلالته: النقص، المبالغة، الشجاعة،

المرض، الشِدَّة⁽²⁴⁵⁾.

عند أهل العروض نقص الثلثين من أجزاء البحر، أو نقص الثلثين من أجزاء البيت يقال رجز منهوك وبيت منهوك⁽²⁴⁶⁾.

الهُتْمُ: الهاء والتاء والميم كلمةٌ تُدُلُّ عَلَى كَثْرِ شَيْءٍ، وكسر الثنايا من أصلها⁽²⁴⁷⁾، ودلالته: انكسار الثنايا، الانقلاع، شجرة حمضية⁽²⁴⁸⁾.

⁽²⁴⁰⁾ ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1683-1684

⁽²⁴¹⁾ مقاييس اللغة: مادة (نفذ)

⁽²⁴²⁾ ينظر: لسان العرب: مادة (نفذ)

⁽²⁴³⁾ موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1712

⁽²⁴⁴⁾ مقاييس اللغة: مادة (نَهَكَ)

⁽²⁴⁵⁾ ينظر: لسان العرب: مادة (نَهَكَ)

⁽²⁴⁶⁾ ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1729-1730

⁽²⁴⁷⁾ ينظر: مقاييس اللغة: مادة (هتَم)

⁽²⁴⁸⁾ ينظر: لسان العرب: مادة (هتَم)

هو عند أهل العروض اجتماعُ الحذفِ والقصرِ. فإذا حذفنا من مفاعيلن (لن) ثم بقصر الياء وسكون العين يبقى (مفاع) فننتقل إلى (مفعول) لأنَّ (مفاع) غير مستعملة، والركن الذي وقع فيه الهمتم يسمّى أهتم " (249).

الهَرَجُ: "الهاء والزاي والجيم أصلٌ يدلُّ على صوت" (250)، ودلالته: الفرح، صوت مطرب، صوت دقيق، الغناء، الحُسن في الصوت (251).

عند أهل العروض هو اسمٌ بحرٍ من البحور المشتركة بين العرب والعجم، وهو مفاعيلن ستة أجزاء، ويستعمل مجزوءاً عند الشعراء العرب " (252).

الوَأْفِرُ: "الواو والفاء والراء كلمة تدلُّ على الكثرة والتمام" (253)، ودلالته: تمام الخير، التمام، الكمال، الوفاء بالحق، الإجمال (254).

عند أهل العروض هو اسمٌ بحرٍ مختصٌّ بالعرب وهو مفاعلتن ستة أجزاء استعمل مقطوف العروض والضرب، ... وسمي بالوافر لوجود الحركات الكثيرة فيه " (255).

الوَتْدُ: "الواو والتاء والذال كلمة واحدة، هي الودت" (256)، ودلالته: القيام والثبات، رؤساء البلاد، الجبال، الطلوع، مَا زُرُّ فِي الحَائِطِ أَوْ الأَرْضِ مِنَ الحُشْبِ (257).

(249) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1737 /2

(250) مقاييس اللغة: مادة (هزج)

(251) ينظر: لسان العرب: مادة (هزج)

(252) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1740 - 1741 /2

(253) مقاييس اللغة: مادة (وفر)

(254) ينظر: لسان العرب: مادة (وفر)

(255) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 1752 /2

(256) مقاييس اللغة: مادة (وتد)

(257) ينظر: لسان العرب: مادة (وتد)

عند أهل العروض تُطلقُ على سبيل الاشتراك على شيتين: أحدهما: وَتَدُّ مجموع، وهو لفظة من ثلاثة حروف، الحرفان الأولان منهما متحرّكان والثالث ساكن مثل: دَعَا، والثاني: وَتَدُّ مفروق، وهي لفظة من ثلاثة أحرف أوسطها ساكن، والطرفان متحرّكان مثل: رَأْسٌ " (258).

الْوَصْلُ: "الواو والصاد واللام أصلٌ واحدٌ، وهو يدلُّ على ضم الشيء إلى الشيء حتى يعقله" (259)، ودلالته: عدم الانقطاع، الانتهاء، الانتساب، الجائزة والعطية (260).

الوصل في بعض الرسائل العربية هو حروف اللين السواكن والهاء ساكنة ومتحركة إذا تحرك ما قبلها، فإن سكن ما قبلها كانت رويًا. ثمَّ الهاء إذا كانت وصلًا وكانت متحركة يلزمها الخروج وهو حرف علة مجانسة لحركته. وينقل التهانوي عن الملا عبد الرحمن الجامي: الوصل هو حرفٌ ملصقٌ بالروي وبسببه يصبح حرف الروي متحركًا. وإنَّ رعاية تكرار الوصل في القوافي أمرٌ واجب (261).

الْوُقُصُّ: "الواو والقاف والصاد كلمةٌ تدلُّ على كسر الشيء ومنه الوقص دقَّ العنق" (262)، ودلالته: الكسر، العدو، الغمز الشديد (263).

عند أهل العروض هو إسقاط الحرف الثاني المتحرّك" (264).

(258) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1753

(259) مقاييس اللغة: مادة (وصل)

(260) ينظر: لسان العرب: مادة (وصل)

(261) ينظر: موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1793 - 1794

(262) مقاييس اللغة: مادة (وقص)

(263) ينظر: لسان العرب: مادة (وقص)

(264) موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1802

الْوَقْفُ: "الواو والقاف والفاء أصلٌ واحدٌ يدلُّ على تمكث في الشيء ثمَّ يُقاس عليه" (265), ودلالته: التأني، المنع، التبيين والبياض (266).

عند أهل العروض هو إسكان الحرف السابع المتحرك من الجزء كإسكان تاء مفعولات. والجزء الذي فيه الوقف يسمَّى موقوفاً (267).

أبرز نتائج البحث:

إنَّ غاية التهانوي في تصنيف موسوعته هو تصديده لرفع اشتباه الاصطلاحات أمام طلبة العلم في مختلف العلوم والفنون، ووقايتهم من اشكالية التداخل بين المصطلحات. فكانت ميزة موسوعته هي التفصيل والاستطراد وذكر التقسيمات وإضافة الفوائد من الناحيتين اللغوية والمصطلحية، وهذه هي ميزة التعريف الموسوعي الذي يتميز بالشمولية والوصف المسهب.

حرص التهانوي في أغلب المواضع على نسبة التعريفات التي أخذها إلى أصحابها.

اهتمَّ التهانوي بالدرجة الأساس بالشواهد الشعرية الفارسية التي فاقت الشواهد الشعرية العربية الواردة في كشفه.

إلا أننا نستطيع أن نزعم أن التهانوي مؤمن بأنَّ العجم أخذوا علم العروض والقافية عن العرب بمصطلحاته وتصنيفاته العلمية، وقد تبلور هذا الزعم من خلال ما للعرب من بحور عروضية اختصَّوا بها، وما للعجم من بحور اختصَّوا بها مثل (القريب والغريب والمشاكل)، وما يشتركون به من بحور.

(265) مقاييس اللغة: مادة (وقف)

(266) ينظر: لسان العرب: مادة (وقف)

(267) موسوعة كشف اصطلاحات الفنون والعلوم: 2 / 1802

وهذا يعني أنه مؤمن كذلك أنّ لكل قوم طبيعتهم ونفسهم الخاص في نظم الأشعار، أي أنّ لكل قوم بجزراً وأحياناً تختلف من طائفة عن الأخرى، وفي تذوق بعضها والنفور من بعضٍ أُخر.

يحاول التهانوي في الوصول للتعريف الأمثل والأشهر للمصطلح الواحد، إذ يرجح تعريفاً على آخر، ومسألة على مسألةٍ أخرى ولا سيما فيما يتعلق بأنواع الزحافات والعلل، بعدما يورد مجموعة من آراء العلماء ويرجّح رأي على آراءٍ عدّة مستخدماً عبارة (العمل الأول أولى، وهذا أولى، وهذا أرجح...).

نجد أنّ التعريف اللغوي للمصطلح العروضي متعدد؛ وذلك لأنّه يتضمن منظومة معرفية وثقافية منتزعة من البيئة البدوية العربية.

وأخيراً فإنّ نقد التهانوي لمفاهيم المصطلحات عند مَنْ نقل عنهم دليل على أنّه لا يؤمن بقبولية العلوم وتأطيرها وثباتها، وأنّ علمي العروض والقافية ليسا بمعزل عن سنن التغيير.

المصادر والمراجع:

الجبالي، محمد بن عبدالله، إكمال الأعلام بثلاث الكلام، تحقيق: سعد بن حمدان الغامدي، مكتبة المدني، جدة، ط1، 1984.

EL-CIYÂNÎ, Muhammed b. Abdullah, *İkmâlu'l A'lâm bi Teslîsi'l-Kelâm*, thk., Sa'd b. Hamdân el-Ġâmidi, Mektebetu'l-Medenî, Cidde, 1. b., 1984

الزركلي، خير الدين، الأعلام قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء العرب والمستعربين والمستشرقين، دار العلم للملايين، بيروت، ط7، 1986.

EZ-ZIRIKLÎ, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmûs Terâcim li eşheri ricâli ve nisâi'l-Arabi ve'l müsta'ribin ve'l müstaşrikin*, Daru'l-İlim li'l melâyin, Beyrut, 7. b, 1986.

البخاري، محمد بن إسماعيل أبو عبدالله، صحيح البخاري، تحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر، شرح وتعليق: مصطفى ديب البغا، دار طوق النجاة/ دمشق، ط1، 1422.

EL-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah, *Sahihu-l-Buhârî*, thk.,
Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Şerh ve ta'lik: Mustafa Dib el-Boğâ, Daru
Tûki-n- Necât, 1b. 1422.

أبن منظور، جمال الدين، لسان العرب، دار الكتب العلمية، بيروت، ط1، 2003.

İBN MENZÛR, Cemaluddin, *Lisânü'l Arab*, Daru Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut,
b.,2003.

البوشخي، شاهد، مصطلحات بلاغية ونقدية في كتاب البيان والتبيين للجاحظ، دار القلم للنشر والتوزيع،
الكويت، ط، 1995.

EL-BUŞEYHI, Şâhid, *Mustalahâtu belâğiyye ve nakdiyye fi kitabi'l-Beyânî ve 't-
Tabyîn li'l-Câhız*, Daru'l-Kalem, Kuveyt, 2.b,1995.

يعقوب، أميل بديع، المعجم المفصل في علم العروض والقافية وفنون الشعر، دار الكتب العلمية، بيروت، ط1،
1991.

YAKUB, Emil Bedii, *el-Mu'cemu'l Mufassel fi-ilmi'l Arûzi ve'l Kafîye ve funûni's
Şiir*, Daru'l-Kutubi'l-ilmîyye, Beyrut,1.b, 1991.

محمد جمعة، عبدالعزيز، المعلقات السبع، مؤسسة جائزة عبد العزيز البابطين للإبداع الشعري الكويت، 2003.

MUHAMMED CUMA, Abdulaziz, *El-Mua'lakâtu's Sab'a*, Müessesetu Caize
Abdulaziz el-Bâbatin li ibdâ'i şiiiri, Kuveyt, 2003.

أبو حسين، أحمد بن فارس بن زكريا، مقاييس اللغة، تحقيق: عبد السلام محمد هارون، دار الفكر، (د.ط) 1979.

EBU HÛSEYIN, Ahmed b. Faris b. Zekeriya, *Mekayîsu'l-luğat*, thk., Abdusselâm
Muhammed Harun, Daru'l Fikir (d.b) 1979.

هيئة المؤسسة العربية، الموسوعة العربية، دمشق، 2003.

Hey'etu'l-Müessesetu'l-Arabiyye, el-Mevsûa'tu'l-Arabiyye, Dimaşk, 2003.

التهانوي، محمد علي، موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم، تحقيق: علي دحروج، الترجمة: عبدالله الخالدي،
مكتبة لبنان بيروت، ط1، 1996.

ET-TAHÂNEVÎ, Muhammed Ali, *Mevsu'at-u Keşşâf İstilâhâtu-l-Funûn ve-l Ulûm*,
thk., Ali Dahrûc, Tercümetu: Abdullah el-Hâlidî, Mektebet-u Lübnân, Beyrut, 1. b,
1996.

TAVŞANTEPE HÖYÜKTEN BİR GRUP ASUR SERAMIĞI

A Group of Ceramic Asur from Tavşantepe Mound

Serdar ÖZBİLEN¹

Geliş Tarihi: 05.04.2016 / Kabul Tarihi: 31.08.2016

Öz

Bu makale Diyarbakır ili Çınar İlçesi'nin 3 km kuzeyinde yer alan Tavşantepe Höyükten Diyarbakır Arkeoloji Müzesine hibe/satın alma yolu ile kazandırılan bir grup Asur seramiğinin katalog çalışmasıdır. Konu ile ilgili seramiklerin tanım ve tasnifleri yapılarak mal gruplarına ayrılmış, işlevleri tanımlanmaya çalışılmış ve karşılaştırmalar yoluyla tarihlendirmeleri yapılmaya çalışılmıştır.

***Anahtar Kelimeler:** Yukarı Dicle Bölgesi, Yeni Asur, Yeni Asur Seramiği, Dammusa, Tuşhan, Tavşantepe.*

Abstract

This article is a catalogue study of a group of Assyrian ceramic saved from Tavşantepe mound which is located at 3 km north of Çınar district of Diyarbakır city for Diyarbakır Archaeology Museum by the way of donation or/and purchase. It has been endeavoured to classify the ceramics as product groups defining and sorting them, to describe their functions, and to date them by means of comparisons.

***Keywords:** Upper Tigris region, Neo-Assyria, Neo-Assyrian Pottery, Dammusa, Tuşhan, Tavşantepe.*

Giriş

M.Ö. 1. bin yılın ilk yarısından itibaren Yakındoğu'nun büyük siyasi gücü haline gelen Yeni Asur İmparatorluğu, sürdürülebilir yayılmacı politikasıyla varlığını özellikle Yukarı Dicle Bölgesinde hissettirerek, bölgedeki tek söz sahibi olmuştur. Urartu Krallığı coğrafyasının daha erken dönemlerdeki temsilcilerinden birisi olan Nairi ülkesinin güney sınırlarında Tuşhan ve Amedi isimlerindeki Asur eyalet merkezlerini konuşturarak, bu merkezler çevresinde olduğu düşünülen Sinabu/Şina-

mu, Damdammusa ve Tidu gibi özel statülü garnizon/karakol niteliğindeki kentlerle Asur varlığı bölgede pekiştirilmiştir.²

Öncüleri Akadlı Sargon ve torunu Naramsin tarafından uygulanan yayılıma dayalı bu girişimler, Yeni Asur Döneminde sistemli uygulamaları ile zirveye ulaşmıştır.³

Kralların yapmış olduğu her sefer sonunda bölgedeki Asur varlığını kalıcı kılmak, meşru göstermek ve kudretli bir imparatorluğun belirtileri olarak, propaganda amaçlı steller veya tasvirli kaya anıtları, Asur'un bölgede kalıcı olmak istediğinin işaretlerindedir. Ancak söz konusu stel ve kaya anıtları kralların yapmış oldukları seferlerle sınırlı kaldığından sınır belirleyicisi kavramı netlik kazanamamış ancak Yeni Asur Dönemi son krallarından Asarhaddon (M.Ö. 680-669) döneminde Şubria'da Uppumu ve Kullimeri adlı iki eyalet merkezinin daha kurulmasıyla bölgenin Asurlaştırılmasının tamamlanması sağlanmış ve Dicle nehri doğal sınır olmaktan çıkmıştır.⁴

Yeni Asur İmparatorluğu'nun Yukarı Dicle Bölgesindeki varlığını gösteren önemli kültür unsurlarından birisi seramik buluntularıdır. Bu çalışmamızda Tavşantepe Höyükten elde edilen bir grup Asur seramiği üzerinde durulacaktır.

1. Tavşantepe Höyüğünün Konumu

Tavşantepe Höyüğü, Diyarbakır'ın Çınar ilçesinin 3 km. kadar kuzeyinde höyükle aynı adı taşıyan Tavşantepe mezrasının doğusunda yer almaktadır. Höyüğün boyutları 150 x 125 olup yüksekliği yaklaşık 30 m'dir. Her yönünde taş duvar izleri görülmekle birlikte kaçak kazılar sebebiyle yoğun tahribat çukurları bulunmaktadır.⁵ Höyüğün en yüksek yeri kuzeybatı kısmıdır, özellikle güney düzlüğünde duvar izleri belli olmakta ve bazalttan mimari yapı taşları höyüğün her alanına yayılmış durumdadır. Höyük sınırları içerisinde yapılaşma ve toprak çekimi halen devam etmektedir. Höyüğün batı düzlüğünde aşağı şehir olarak tanımlanabilecek yerde modern mezra ile 1 km. kadar kuzeyinde yüzyılın başlarında yapılan Güzel Şeyh Kasrı bulunmakta olup⁶ güneyi, doğusu ve kuzeydoğusunda tatlı su kaynakları mevcuttur.⁷ Höyüğün güneydoğu ile doğusunu kaplayan Kikan Ovasına, Kiki veya Kiken Ovası da denilmektedir. 25.000 hektarlık bir alana yayılan, buğday ve arpa ekimi yapılan verimli ovanın sınırları Bismil'e kadar uzanmaktadır.⁸

2 Kemalettin Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 133, 157, N. Karg, Gre Dimse 1998 Başlangıç Raporu, "İllis ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Koruma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları", Ankara 1999, s. 240.

3 Mehmet Işıklı, Yeni Asur Döneminde Asur Devletinin Kuzey Yayılımı ve bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1998, s. 1.

4 M. Salvini, "Some Historic-Geographical Problems Concerning Assyria and Urartu" Neo Assyrian Geographyp (Edited by. Liverani), 1995, s. 106-107, D.D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia II, Chicago 1927, s. 600-601.

5 Kemalettin Köroğlu, Üçtepe I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 58.

6 Serdar Özbilen, Tavşantepe I, Dicle Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Diyarbakır 2005, s. 10.

7 Mezra sakinlerinin beyanında, 1997 sonrasında çevredeki tarlalara su sağlamak amacıyla höyüğün yaklaşık 200-300 m. kuzeydoğusunda açılan alanda bazalttan su kanallarına rastlanılmış, fakat bunlar daha sonradan yerlerinden sökülerek devşirme malzeme olarak çeşitli yerlerde kullanılmışlardır. Özbilen age., s. 10.

8 Şevket Beysanoğlu, Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi I, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Diyarbakır 1997, s. 25, İbrahim Sarı, Şehrimiz Diyarbakır, Diyarbakır 1996, s. 45, Diyarbakır İl Turizm Envanteri, Diyarbakır 2000, s. 10, Diyarbakır Kültür Klavuzu, Diyarbakır 2000, s. 10, Diyarbakır İli Arazi Varlığı, Ankara 1994, s. 11 vd., Diyarbakır İli Çevre Durum Raporu, Diyarbakır 1996, s. 41 vd.

Höyüğün isim kaynağı ile ilgili olarak Basri Konyar, Kerh (Üçtepe) Köyü yakınlarındaki Tuşhan isimli kentten esinlenerek, höyüğün isminin Tavşantepe olarak geçtiğini bahseder.⁹

Veli Sevin tarafından 1986 yılında başlatılan yüzey araştırmaları çerçevesinde höyükte Orta ve Yeni Asur Dönemi seramiği¹⁰ ile yoğun bir biçimde İlk Tunç Çağ, İlk Tunç-Orta Tunç Geçiş Dönemi, Orta Tunç ve Son Tunç Çağı malzemesinin varlığı tespit edilmiştir.¹¹

2. Lokalizasyon Önerileri

Höyüğün lokalizasyon önerileri için Kalhu Yazıtındaki M.Ö. 882 ve 866 yılı seferleri ile ilişkili kayıtlar referans oluşturmaktadır.¹² Höyük ilk olarak Forrer tarafından Damdammusa ile eşlenmiştir.¹³ Daha sonraları yörede bir takım gezilerde bulunan Lehmann-Haupt tarafından ses benzerliğine dayanılarak, höyük Tuşhan olarak lokalize edilmiştir.¹⁴ Kessler ise, Forrer'in görüşü doğrultusunda Tavşantepe'yi Damdammusa ile eşleştirmiştir.¹⁵ Daha sonraları ise Köroğlu höyüğü Mariru¹⁶ olarak lokalize etmiştir. Diyarbakır ve çevresi ile ilgili höyükler ve konumlarıyla araştırmalarda bulunan Beysanoğlu¹⁷ ise yeni bir lokalizasyon önerisi yapmaksızın höyük ile ilgili detaylı bilgiler sunmuştur.

3. Tavşantepe Seramiği

Diyarbakır Müzesi tarafından satın alınmış 13 adet tam ve tama yakın seramik üzerinde çalışılmıştır. Elimizdeki envanter içerisinde 7 kadeh, 1 çanak, 4 çömlekçik

9 Basri Konyar, Diyarbakır Tarihi I, Ulus Basımevi, İstanbul 1936, s. 13. Ayrıca bkz. Ziya Gökalp, Küçük Mecmua II, İstanbul 1922, s. 49.

10 Kemalettin Köroğlu, Üçtepe I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 4, 66, 67, 74, 80.

11 Nurgül Coşkun Köse, Diyarbakır-Bismil Yüzey Araştırmasında (Diclenin Güneyi) Saptanmış Yerleşimlerin Çanak Çömlek Malzemesinin Değerlendirilmesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2005, s. 21. Ayrıca Tavşantepe'den hibe/satın alma yoluyla Diyarbakır Arkeoloji Müzesine kazandırılan 3 adet Tunç Çağı figürinin de yer aldığı bir çalışma yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. E. Bilge, Diyarbakır Arkeoloji Müzesinde Bulunan Tunç Çağına Ait Figürinler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009, s. 71, 74, 80, 81.

12 A. K. Grayson, Assyrian Royal Inscriptions II, Wiesbaden 1972-1976, s. 549, 587.

13 E. Forrer, Die Provinzeinteilungdes Assyrischen Reiches, Leipzig 1920, s. 22-26.

14 LehmannHaupt, Armenien Einst UndJetzt II/I, Berlin 1926, s. 395. Ayrıca bugün bile höyüğe yerel kullanımla "Toşan/ Tevşan" gibi isimlerle de hitap edilmektedir. Ancak konuyu bu yönüyle doğrulayabilecek nitelikte her hangi bir arkeolojik ve filolojik kanıt bulunmamaktadır.

15 K.Kessler,Untersuchung Zur Historischen Topografie Nord Mesopotamiens Nach Keilschriftlichen Quellendes I Jahrtausends V. chr, Wiesbaden 1980. s. 111 vd.

16 Köroğlu 1998, s. 95.

17 Beysanoğlu 1997, s. 25, 48.

ve 1 şişe bulunmaktadır.¹⁸ Seramikler form ve işlevlerine göre 4 alt grupta incelenmişlerdir.¹⁹ Eserler tam ve tama yakın olduklarından mezar hediyesi olabilecekleri düşünülmektedir. Benzeri şekilde mezar hediyesi olarak kullanılmış örnekler Yukarı Dicle Bölgesinde Üçtepe, Aşağı Salat, Hakemi Use ve Kavuşan Höyük kazılarında bilinmektedir.²⁰

1. Grup: Kadehler.....(Katalog No: 1-4, Resim: 2-5)
2. Grup: Şişe.....(Katalog No: 5, Resim:6)
3. Grup: Çanak.....(Katalog No:)
4. Grup: Çömlekçikler.....(Katalog No:)

İnceleme üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşama, kapların form özelliklerini göz önünde tutarak sınıflandırmayı içermektedir. İkinci aşama, kataloglarda da belirtildiği şekilde, seramik parçalarının mal gruplarına göre sınıflandırılmasını, son aşama ise seramiklerin çizim ve fotoğraflarını içermektedir.

Bu çalışmada incelenen ilk iki grubu oluşturan seramik buluntular, pişme tekniği, hamur özellikleri, yapım tekniği ve dönemlerine göre dört grup altında incelenmişlerdir.

Seramik eserlerimizden birinci grubu, (Kat. No: 1, 2, 4 Resim: 2, 3, 5) “Orta Asur Dönemi Seramiği” diye tanımladığımız türler oluşturur. En belirgin grubu oluşturan bu türler, kadehlerden oluşur. Bunlar genellikle hafif dışa eğik ağız kenarlı, basık küre ya da oval gövdeli, ağız ile gövde birleşme yerleri kimi örneklerde keskin, dipleri ise meme ucu ve düğme kaideli tipler şeklindedir.

18 Hibe yolu ile müzeye kazandırılan Tavşantepe Höyüğü seramiklerinin incelenmesi; Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğünden alınan 25.02.2003 tarihli ve 02195 sayılı izin belgesi ile 16.07.2003 tarihinde, Diyarbakır Arkeoloji Müzesinde eserlerin fotoğraflarını çekme ve çizimlerini yapma şeklinde gerçekleştirilmiştir. Eserlerin çizimi ve fotoğrafların çekimi tarafınca yapılmıştır. Yayın izinleri ise yine Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğünden alınan 2014/24083 sayılı yazı ile sağlanmıştır. Söz konusu eserler hibe yolu ile müzeye teslim edildikleri için, kontekstlerinden ayrılmış olduklarından, kendi varlıkları dışında verebilecekleri tüm bilgilerden yoksundurlar. Böylece seramik bulgularımızın hangi tabakada, hangi mekânda diğer hangi nesnelere nasıl bir ilişki içinde olduklarını bilememekteyiz. Eserlerin bulunduğu yerin bağlı oldukları tabakaya ilgili işlevlerinin ne olduğunu da öğrenemiyoruz. Bu nedenle seramik bulgularımız, diğer kazılarda ortaya çıkarılmış tarihi bilinen benzer buluntularla karşılaştırılarak tarihlendirilmiştir.

19 Bu bölümde ilk iki grubu oluşturan kadehler ve şişe grubu üzerinde durulacaktır. İTÇ Dönemine tarihlenmeyi uygun gördüğümüz 4 adet çömlekçik (plan simple ware) ile 1 adet çanaktan oluşan Yukarı Dicle Havzasında M.Ö. II. binyılın ilk yarısı için belirleyici bir mal grubu olan kızıl-kahve boya astarlı (red-brown wash ware) mal grubuna ise başka bir çalışmanın konusunu oluşturacağından yer verilmemiştir. Ayrıca yoğun olarak bulunan “red brown wash” seramiğinin bulunduğu yerler göz önünde tutularak batı sınırının Diyarbakır’da olup doğuda Botan Vadisi’ne uzanan ve kuzeyinde Toroslarla sınırlanan bir bölgede yaygın bulunduğu söylenebilir. Red brown wash ware mallarının Üçtepe 10. tabakada ya da Ziyarettepe E kısmında yani Mitanni dönemi tabakalarında bulunmaması bu seramiğin Mezopotamya kökenli büyük devletlerin bölgeye girmesiyle yok olduğunu gösterir. A.Schachner-Ş.Schachner:“2000-2001 Yılı Gricano Kazıları”, Kazı Sonuçları Toplantısı, sayı 24, cilt 2, Ankara, 2003, s. 452.

20 V.Sevin, Üçtepe Kazıları, İstanbul 1989, s. 10-11, S.Yücel Şenyurt, Aşağı Salat Tepe’den Bir Yeni Asur Mezarı (M-29), Hayat Erkanal’a Armağan: Kültürlerin Yansıması, İstanbul 2006, s. 697-704, H.Tekin, “Hakemi Use 2008 Yılı Kazılarında Keşfedilen Geç Asur Dönemi Mezarları”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cilt:26 Sayı:2, Ankara 2009,s.195-204, G.Kozbe, “Kavuşan Höyük/Diyarbakır Yeni Asur Gömüleri”, Veli Sevin’e Armağan, İstanbul 2014, s. 257-262. Ayrıca Tavşantepe Köyü yerleşikleri ile yapılan şifai görüşmede höyükten ve çevresinden kerpiç toprağı alımı nedeniyle iskelet parçalarına ve bu tür kaplara rastlanması, bizim de seramiklerimizi mezar bulgusu olarak değerlendirmemizi kuvvetlendirmektedir.

Yapım tekniği ve estetik özellikleri sayesinde düğme dipli vazoların içlerine değerli sıvılar konan kaplar olduğu düşünülür. Bu kapların kullanımı sırasında bir kade üzerine konulduğu anlaşılır. Kuzey Mezopotamya, Suriye ve Filistin’de de aynı kapların varlığı bilinmektedir. M.Ö. II. Binyıl boyunca Mezopotamya’da yaygın olan düğme dipli vazolar Geç Asur devrinde M.Ö. 9. yy. dan 7. yy. sonuna kadar sürekliliğini korumuştur.²¹

İkinci grup, tek örnekle temsil edilen düğme kaideli boyalı kadehten oluşur.²²1 (Kat. No: 3, Resim: 4) Gövdenin üst kısmında yer alan-harici örneklerde ise boyun üzerinde- çeşitli inceliklerdeki yatay bant motifleri, (bej astar üzerine koyu kırmızı/kahverengi boya geleneği) Habur kadehleriyle benzerlik gösterir. Bu kaplar muhtemelen Orta ve Yeni Asur Dönemine kadar birbirinin devamı olan türlerdir.²³ Ayrıca bölgede Orta Asur seramiğinin Geç Tunç Çağı çanak çömlek gelenekleri içerisinde devam ettiği önerilmiştir.²⁴

Üçüncü ve son grubumuz dışa çekik ağız kenarlı, kısa boyunlu, basık oval/yuvarlak gövdeli, düz dipli şişeden oluşmaktadır. Bilindiği gibi Geç Asur Seramiğinde kulp uygulaması çok yoğun görülmemektedir. Yuvarlak gövdeli şişeler, uzun gövdeli olanlara oranla sayıca daha azdır. Bu kaplarda yükseklik ortalama 8-10 cm. arasında değişmektedir.²⁵

KATALOG

Kat. No. 1/Resim 2/Şekil 1

Dönemi: Orta Asur Tipleri/Kadeh

Hamur rengi: Açık kırmızı/Kiremit

Katkı: İnce kum-mineral katkılı

Pişme/Hardness/Mohs: Çok iyi pişmiş, sert

Teknik: Çark yapımı

Yüzey: Kırmızı perdeli

Boyutları: Ağız çapı: 5.4 cm., karın çapı: 6 cm., yükseklik: 8.1 cm.

- 21 Düğme dipleri, Yukarı ve Orta Dicle Havzaları ile Yukarı Habur Vadisi’nde oldukça fazladır. Yukarı Dicle Havzası’nda Yeni Asur dönemi çanak çömleklerine yaklaşık iki bin kilometre karelik bir alanda rastlanmış oluşu büyük askeri ve idari merkezlerin yanında küçük tarımsal yerleşim birimlerinde de yaygın olarak kullanıldıklarına işaret etmektedir. (N. Coşkun Köse, Diyarbakır Arkeoloji Müzesinden Bir Grup Yeni Asur Çanak Çömleği, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Colloquium Anatolicum Anadolu Sohbetleri XII, İstanbul 2013, s.147.) Düğme dip terimi ilk olarak W. Andrae tarafından, düğme, meme ucu ve küçük çıkıntı şeklinde dibi olan kaplar için kullanılmıştır. (Şenyurt 1988, s. 281,289) Öncüleri 2. binyılın başlarında ortaya çıkan ve literatürde “nipple based goblet” denen dibi memecikli kadehlere, 2. binyılın ortalarından itibaren “Nuzi Ware” türü, daha sonra da Orta ve Yeni Asur çanak-çömleği içinde rastlanır. (Köroğlu 1998, s. 39.)
- 22 Çok renkli Geç Asur Devri seramiğinin boya renkleri arasında 4 ana rengin beğenilerek kullanıldığını görmekteyiz. Bunlar arasında kahverengi ve tonları, taba rengi ve tonları, kırmızı ve tonları, füme rengi yer almaktadır. Kiremit ve turuncu ise boya bezemede seyrek görülen renkler olarak karşımıza çıkar. Aynı kap üzerinde farklı kalınlıktaki bant gruplarından oluşan bezemeler sevilerek kullanılmıştır. (Şenyurt 1986, s. 33,47.)
- 23 K.Sertok-F.Kulakoğlu, “Şaraga Höyük 1999 Yılı Kazı Sonuçları” İlisu ve Karkamış Kazı Raporları, Ankara 2001, s. 458, Şenyurt 1986, s. 67. Söz konusu kapların kontekslerinin bilinmemesi nedeniyle, höyükte Orta ve Yeni Asur Dönemi çanak-çömleğinin zaman içinde geçirdiği bazı form değişiklikleri konusunda da sağlıklı fikirler edinilememektedir.
- 24 E.Baştürk, “Asur Devletinin Yukarı Dicle Vadisi Yaylımlı ve Politik Uygulamaları, Güneydoğu Anadolu Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul 2010, s. 142.
- 25 Şenyurt 1986, s. 36.

Tanım: Dibi memecikli-mastos türü kadeh. Dışarı doğru açılan ağız kısmında kırıklıklar var. Boyun, omuza doğru daralarak, omuzdan itibaren bir çıkışla, gövde ovalleşmekte ve kaidesi kendinden olan memecik ile bitmekte. Yüzeyde çark izleri rahatlıkla görülebilmektedir.

Benzerleri: Üçtepe: 7. y.k. (Köroğlu 1998: Res. 5:3, 9-14 ,9: 5, 6, 8, 10,) Kar Tukulti Ninurta: 3 (Schmidt 1999: Res. 5b: 36-39) Fort Salmanasar: Geç Asur (Oates 1959: Lev. XXXVII: 80) Hakemi Use: DÇ (Tekin 2003: Çiz. 2: 4) Gırnavaz Höyük: 7. yy (Şenyurt 1988: Lev. IV: 1-6) Gre Dimse (Karg 2001, 669, ş. 8:0), Gre Cano (Schachner 2002, 572, ş. 17-19), Murattaşı (Köroğlu 1998, s. 43, r. 5:3,9-14, s. 65, r. 12:6-8)

Kat. No. 2/Resim 3/Şekil 2

Dönemi:Orta Asur Tipleri/Kadeh

Hamur rengi: Açık kırmızı/açık kahve

Katkı: İnce kum-mineral katkılı

Pişme/Hardness/Mohs: iyi pişmiş, sert

Teknik: Çark yapım

Yüzey: perdahlı

Boyutları: Ağız çapı: 9 cm., karın çapı: 9.3 cm., yükseklik: 8.6 cm., kaide çapı: 2.5 cm.

Tanım: Düğme kaideli kadeh. Dışa açılan geniş ağız, omuzda ovalleşerek, düğme kaide ile son bulmakta, kabın omuzdan yukarısında koyu kırmızı açık, omuzdan aşağısında ise, açık kırmızı/kahve açık hâkimdir. Bu yönüyle boya bantlı seramik ile benzeşir.

Benzerleri: Üçtepe: 7. y.k. (Köroğlu 1998: Res. 9: 5, 6, 8, 10) Kar Tukulti Ninurta: 3 (Schmidt 1999: Res. 5b: 36-39) Fort Salmanasar: Geç Asur (Oates 1959: Lev. XXXVII: 80) Hakemi Use: DÇ (Tekin 2003: Çiz. 2: 4) Gırnavaz Höyük: 7. yy (Şenyurt 1988: Lev. IV: 1-6) Kenantepe (Parker 2001, 574/G; 580/H), Gre Cano (Schachner 2002, 572, ş. 5:17:19)

Kat. No. 3/Resim 4/Şekil 4

Dönemi: Düğme Kaideli Boyalı Geç Asur Seramiği Hamur rengi: Devetüyü, krem/bej

Katkı: İnce kum, mineral-kireç katkılı

Pişme/Hardness/Mohs: iyi pişmiş

Teknik: Çark yapımı

Yüzey: Bej astarlı

Boyutları: Ağız çapı: 8 cm., karın çapı: 10.4 cm., yükseklik: 10.8 cm., kaide çapı: 2.5 cm.

Tanım: Kırık ve dışa açılan ağız kısmı, omuzdan itibaren ovalleşerek, omuz ile karın arasında yer alan çeşitli inceliklerde üç adet kırmızı yatay banttıan sonra inceleyerek, düğme kaide sona ermektedir.

Benzerleri: Tell Halaf, Assur, Kirbet Qasrij (Şenyurt 1986, s. 72-73, levha II) Diyarbakır Arkeoloji Müzesi (Coşkun Köse, 2013, s.164, r. 18), Dinkha Tepe 3. tabaka PI.III ş.26-27, TellBilla 3. tabaka PI.VI ş.20-21, Yorgan Tepe(Nuzi) PI.V ş.10, Tell Brak PI.XIII ş.11, (Stein 1984, 41,45,47,52,61,65), Khirbet Khatuniyah 4. tabaka,(Anastasio 2010, 153,ş.21), Nimrud(Haller 1954,levha II, ş.an1,a)

Kat. No. 4/Resim 5/Şekil 3

Dönemi:Orta Asur-yerli-Tipleri/Kadeh

Hamur rengi: Devetüyü, krem/bej Katkı: Kireç-orta kum katkılı

Pişme/Hardness/Mohs: Orta pişmiş

Teknik: Çark yapımı

Yüzey: Bej astarlı

Boyutları: Ağız çapı: 8 cm., karın çapı: 10 cm., yükseklik: 8.3 cm., kaide çapı: 3.5 cm.

Tanım:Dışa açılan geniş ağız, omuzda keskin bir çıkışla ovalleşip, düğme kaide ile sona ermekte, yer yer yanık izleri görülmekte.²⁶ Kabın hamuru içinde bulunan organik maddeler tümüyle okside olamadığından, karbonlaşarak seramik kırığında gri/siyah bir öz tabakası şeklinde belirmiştir.

Benzerleri: Gre Cano (Schachner 2002, 572, ş. 5: 17-19)

Kat. No. 5/Resim 6/Şekil 5

Dönemi:GeçAsur/Şişe

Hamur rengi: Krem/açık kahve

Katkı: İnce kum-mineral katkılı

Pişme/Hardness/Mohs: iyi pişmiş, sert

Teknik: Çark yapımıYüzey:Krem astarlı Boyutları: Ağız çapı: 4 cm., karın çapı: 10 cm., yükseklik: 9.8 cm., kaide çapı: 4-5 cm.

Tanım: Şişe. Kabın tümü oval bir yapıya sahiptir. Kabın sol kenarında kopan kulpun yeri belli olmakta, kendinden kaide ile son bulmaktadır.

26 Kap, günlük kullanım amaçlı olmadığı için söz konusu yanık izleri, kabın bağlı bulunduğu tabakada bir yangın tahribatı meydana geldiğini ya da bağlı bulunduğu dönemin bitmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bunu ise Arami göçlerinin Yukarı Dicle Bölgesinde yoğun olarak görüldüğü Orta Asur egemenliğinin sona erdiği Assur-bel-kala (M.Ö. 1075-1057) dönemi ile ilişkilendirebiliriz. Yeni Asur Döneminde ise II. Assurnasirpal'ın M.Ö. 882 yılı seferini Damdammusa kentine karşı yapılan Arami saldırıları neticesinde gerçekleştirdiğini biliyoruz.

Benzerleri: Kavuşan Höyük. <http://diyarbakirmuzesi.gov.tr/Kazi.aspx?ID=14#>), Sharqat IA2, KhirbetQasrij IA3, (Anastasio 2010,143,165,ş.5,ş.6),Nimrud IA2/3 (Haller 1954, 171, ş.33-34,Levha III, ş.ab,ac,ai1), Tell Halaf (Şenyurt 1986, levha VIII, ş. 32)

(Resim 1. Tavşantepe güneyden)

Resim 2 (Kat.No.1)

Resim 3 (Kat.No.2)

Resim 4 (Kat.No.3)

Resim 5 (Kat.No.4)

Resim 6 (Kat.No.5)

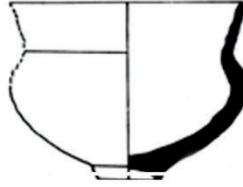

Resim 7 Tavşantepe Seramiği

Şekiller

1

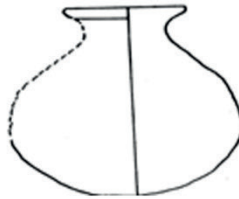
2

3

4

5

KAYNAKÇA

- ANASTASÍO, S. (2011), “Atlas of Assyrian Pottery of the Iron Age”, Subartu XXIV, Brepols, 2010.
- ARII-II, Grayson, A. K. (1972-1976), “Assyrian Royal Inscriptions I-II”, Wiesbaden, 1972-1976.
- AY, E. (2001), “Yukarı Dicle Vadisi 1999 Yılı Yüzey Araştırmaları”, (Ilsu ve Karkamış Kazı Raporları, ed. Numan Tuna), Ankara, 2001.
- BAŞTÜRK, E. (2010) “Asur Devletinin Yukarı Dicle Vadisi Yayılımı ve Politik Uygulamaları” (Güneydoğu Anadolu Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul, 2010.
- BEYSANOĞLU, Ş. (1997), “Anutları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi”, Cilt 1, Ankara, 1997.
- BİLGE, E. (2009), “Diyarbakır Arkeoloji Müzesinde Bulunan Tunç Çağına Ait Figürinler”, (Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2009.
- COŞKUN KÖSE, N. (2005), “Diyarbakır-Bismil Yüzey Araştırmasında (Dicle'nin Güneyi) Saptanmış Yerleşimlerin Çanak Çömlek Malzemesinin Değerlendirilmesi”, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2005.
- COŞKUN KÖSE, N. (2013), “Diyarbakır Arkeoloji Müzesinden Bir Grup Yeni Asur Çanak Çömleği”, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Colloquium Anatolicum, Anadolu Sohbetleri XII, İstanbul, 2013.
- DİAV (1994), “Diyarbakır İli Arazi Varlığı”, Ankara, 1994.
- DİÇDR (1996), “Diyarbakır İli Çevre Durum Raporu”, Diyarbakır, 1996.
- DKK (2000), “Diyarbakır Kültür Klavuzu”, Diyarbakır, 2000.
- DİTE (1997), “Diyarbakır İl Turizm Envanteri”, Diyarbakır, 1997.
- FORRER, E. (1920), “Die Provinzeinteilung des Assyrischen Reiches”, Leipzig, 1920.
- GÖKALP, Z. (1922), “Küçük Mecmua II” İstanbul.
- HALLER, V. H. (1954) “Die Grabervon Assur”, Berlin, 1954.
- IŞIKLI, M. (1998), “Yeni Assur Döneminde Assur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1998.
- KARG, N. (1999), “Gre Dimse 1998: Başlangıç Raporu”, (Ilsu ve Karkamış Kazı Raporları, ed. Numan Tuna), Ankara, 1999.
- KARG, N. (2001), “Gre Dimse 1999, İlk Sonuçlar” (Ilsu ve Karkamış Kazı Raporları), Ankara, 2001.
- KESSLER, K. (1980), “Untersuchung Zur Historischen Topografie Nord Mesopotamiens: Nach Keilschriftlichen Quellendes I. Jahrtausends V. chr., Wiesbaden.
- KONYAR, B. (1936), “Diyarbakır Tarihi”, Ankara, 1936.

- KOZBE, G. (2014) “Kavuşan Höyük/Diyarbakır Yeni Asur Gömüleri” *Veli Sevin’e Armağan. Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar - SCRIPTA - Essays in Honour of Veli Sevin A Life Immersed in Archaeology*, İstanbul, 2014.
- KÖROĞLU, K. (1998), “Üçtepe I”, Ankara, 1998.
- KÖROĞLU, K. (2011), “Eski Mezopotamya Tarihi”, 6. Baskı, İstanbul, 2011.
- LEHMANN-HAUPT, C. F. (1926), “*Armenien Einstundjetzt III*”, Berlin, 1926.
- MATNE, ROAF, MAC GİNNES, (2002), “2000 Yılı Ziyarettepe Kazıları”, (*Ilisu ve Karkamış Kazı Raporları*), Ankara, 2002.
- OATES, J. (1959), “*Late Assyrian Pottery from Fort Shalmaneser*”, Iraq, XXI, 1959.
- ÖZBİLEN, S. (2005), “*Tavşantepe I*, Dicle Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi. Diyarbakır, 2005.
- PARKER, B. (2001), “Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP) 1999 Ön Rapor”, (*Ilisu ve Karkamış Kazı Raporları*), Ankara, 2001.
- RADNER, K., -SCHACHNER, A. (2001), “Tuşhan’dan Amedi’ye: Assur Döneminde Yukarı Dicle Havzasıyla ilgili Topografik Sorular”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi, 1998 Yılı Çalışmaları, 2001*.
- SALVİNİ, M. “Some Historic-Geographical Problems Concerning Assyria and Urartu” *Neo Assyrian Geography (Edited by Liverani)*, 1995, s. 106-107.
- SARI, İ. (1996), “*Şehrimiz Diyarbakır*”, Diyarbakır, 1996.
- SEVİN, V., (1989) *Üçtepe Kazıları*, İstanbul.
- SCHACHNER, A. (2002), “2000 Yılı Giricano Kazıları Ön Raporu”, (*Ilisu ve Karkamış Kazı Raporları*), Ankara, 2001.
- SCHACHNER, A.-SCHACHNER, Ş. “2000-2001 Yılı Gricano Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, sayı 24, cilt 2, Ankara, 2003.
- SCHMIDT, C. (1999) “Die Keramik der Areale A-F in Kar-Tukulti-Ninurta”, *Altertumskundedes Vorderen Orients Archäologische Studien zur Kultur und Geschichtedes Alten Orients*, Band 10, ed. A. Hausleiter ve A. Reiche, Münster, 1999.
- SERTOK, K. -KULAKOĞLU, F. (2001), “Şaraga Höyük 1999 Yılı Kazı Sonuçları”, (*Ilisu ve Karkamış Kazı Raporları*), Ankara, 2001.
- STEİN, D. L. (1984), “Khabur Ware and Nuzi Ware”, *Monografik Journals of the Near East*, 1984.
- ŞENYURT, S. Y. (1986), “*Çok Renkli Geç Asur Devri Seramiği*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1986.
- ŞENYURT, S. Y. (1988), “Girnavaz Kazıları Işığında Geç Asur Devri Düşme Dipli Vazoları”, *Ankara Üni. Dil ve Tarih Coğ. Fak. Dergisi* Cilt XXXII, Sayı:1-2, Ankara, 1988.

- ŞENYURT, S. Y., (2006) “Aşağı Salat Tepe’den Bir Yeni Asur Mezarı (M-29)”, *Hayat Erkanal’a Armağan: Kültürlerin Yansıması*, A. Erkanal-Öktü, E. Özgen, S. Günel, A. T. Ökse, H. Hür-yılmaz, H. Tekin, N. Çınardalı-Karaaslan, B. Uysal, F. A. Karaduman, A. Engin, R. Spiess, A. Aykurt, R. Tuncel, U. Deniz, A. Rennie (eds.), 697-704, İstanbul: Homer Kitabevi.
- TEKİN, H. (2003) “Hakemi Use 2001 Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı 24, cilt 1, An-kara, 2003.
- TEKİN, H. (2009), “Hakemi Use 2008 Yılı Kazılarında Keşfedilen Geç Asur Dönemi Mezarla-rı”, *Hacettepe Üni. Edb. Fak. Dergisi*. Cilt:26, Sayı:2, Ankara, 2009.

ABDÜLHAK HÂMİD TARHAN'IN ŞİİRLERİNDE ÖLÜM

Death in the Poems of Abdulkhak Hamid

Tarhan

Mehmet GÜL¹

ÖZET

Tanzimat edebiyatının önemli şairi Abdülhak Hâmid'deki endişe ve bunaltının en önemli sebebi ölüm düşüncesidir. Ölüm, şairin hayatında kırılmanın ifadesi olarak belirir. Ölüme dair her şey hayatı anlamsızlaştıran ve donuklaştıran bir vazife görür. Gurbette iki defa yakınlarını kaybetmesi onda ölüm karşısında derin bir ürpertiye sebep olur. Bu yüzden de isyan onun ölüm karşısındaki duruşunu gösteren en önemli özelliktir. Ölüm sonrası değişimi kabullenmek istemez. Eşi Fatma Hanım'ın ölümü onu derin felsefi sorgulamalara yöneltir. Sürekli hayret, şaşkınlık ve ürperti içinde kalır. Ancak Hâmid'in ölüm karşısındaki derin bunaltısı ve isyanı Tanrı'ya teslimiyetle sonuçlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Ürperti, Makber, Kaygı, Melankoli.

ABSTRACT

Abdulkhak Hamid is an important poet in Tanzimat Literature the most important reason for Abdulkhak Hamid's anxiety and worry is the thought of death. This thought of death appears as an expression of frailness in poet's life. Everything about death is a tool that makes the life meaningless and dull. He has a feeling of trembling on death, because of losing his close twice, when he was abroad. Therefore rebellion is the most specific property for him against the thought of death. His wife Fatma Hanım's death leads him to deep philosophical inquiries. He's always in wonder confusion and chill during his life. But in the end, Hamid's attitude against death will result whit the surrender to God.

Key Words: Death, Gooseflesh, Makber, Anxiety, Melancholy.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski olan ölüm olgusu akıl sahibi her insanın üzerinde düşündüğü ve çeşitli yorumlar getirdiği bir realitedir. İnsan tabiatı gereği yokluğu ve yok

1 Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mgul@bingol.edu.tr. Mehmet Gül, "Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Şiirlerinin İnanç, Ölüm, Tabiat ve Kadın Temaları Bakımından İncelenmesi" Fırat Üniv. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2013.

olmayı sevmeyip ebediliği ve ebedi olmayı arzu eder. Ölüm karşısındaki tedirginlik insanın ebediyete olan özlem ve eğiliminin bir ürünüdür. Çünkü her temel eğilim ve yönelim, yönelmiş olduğu bir olgunluğun ve bir kemâlin varlığına delil teşkil ederek söz konusu olgunluktan kalan bir imge hükmüne geçer (Mutahhari 1988:212). Buna mukabil öte dünya inancı olmayan seküler insanların ölüm karşısındaki tavırlarına baktığında korku ve endişenin hakim olduğu bir ruh hali görülür. Bunun sebebi madde eksenli bir dünya düzeninin oluşması sonucu öte dünya anlayışının ortadan kalkması ve ölüm karşısında en büyük sığınak olan öteki dünya inancından insanın mahrum kalmasıdır (Özcan 2007:58). Bu durum daha çok Batı toplumlarında ve Batıyı kendine örnek alan toplumların aydınlarında ortaya çıkmaktadır.

Müteâl (aşkın) olanı reddeden ve sonsuz olanı kabul etmeyen bir ontolojik düşünceye sahip insanlar ölümü unutmak isterler. Ölümün hatırlanması yokluğu ve yok olmayı sevmeyen insanın sürekli bir ruhsal baskı altında kalması anlamına gelir. Böyle bir ruh haline sahip toplumlarda bireyler sürekli olarak ölümü çağrıştıran nesne ve durumlardan uzak kalmayı tercih ederler.

Doğu kültürüne mensup toplumdaki bireylerde ölüm karşısındaki endişe, Batı kültürüne mensup toplumların bireylerindeki endişeden daha azdır. Çünkü Doğu, manevi derinliği olan ve ölüm karşısındaki soruları ikna edici bir şekilde cevaplayabilen düşünsel ve akidevi bir yetkinliğe sahiptir. Bu durum insanların ölümü kabullenmelerini kolaylaştırır. “*Güçlü bir imana sahip olan kişilerin veya dindar insanların ölümü gayet kolay bir şekilde kabullendikleri görülür. Bu tür insanlar ölüm korkusu ile kendi zihinsel ve tinsel yapıları arasında dini bir tefekkürle bir direnç noktası oluşturarak ölümden sonra devam edecek daha güzel ve daha mutlu bir hayat düşüncesiyle ölümün yarattığı korku ve endişeyi aşarlar*” (Hökelekli 2008:151). Batı ise ruhtan ziyade maddenin bilgisel derinliğine vakıf olmakla yetindiği için ölüm gibi maddeyi aşan bir olgu karşısında daha tedirgin ve daha sığ bir psikolojik tavır sergiler.

1. Hâmid’de Ölüm Karşısındaki Endişenin Kaynağı

Tanzimat’la beraber Batıya yönelen Osmanlı aydını pozitivist ve seküler düşüncenin de etkisiyle dünya hayatını temel gaye olarak görür. Bu düşünceye göre insan için asıl olan dünya hayatıdır. Dünya hayatı dışındaki bir hayat tasavvuru afakidir ve gerçeklikten uzaktır. Böyle düşünen biri için ölüm yoklukla eşdeğerdir ve en büyük tedirginlik kaynağıdır. Doğası gereği yokluktan ve yok olmaktan hoşlanmayan insan, bir öte dünya inancına sahip değilse ölüm gerçeği karşısında kaçacak bir tinsel sığınma alanı bulamaz. Bu duygu onun ölüm karşısında korku ve endişe duymasına ve ölümü bir türlü kabullenmemesine sebep olur.

Hâmid’in ölüm karşısında duyduğu endişe ve bunaltının sebebi ölümün maddi ölçüleri aşan metafizik boyutudur. O, ölümü yalnızca dinmeyen bir bireysel acı olarak görmez, aynı zamanda çözümleyemediği bir metafizik sorunun kaynağı olarak görür (Bezirci 2000:65). Şiirlerinin birçoğunda bu durumu görmek mümkündür. Ölüm yokluğu çağrıştıran bir olgu olduğu için şair, sürekli endişe içindedir. *Hamid’in şiirinde*

yokluk karşısında duyulan korku ve endişe, ölüm dolayısıyla açığa çıkar ve derinleşir. Böylece metafizik değil, fakat metafizik ürperti şiirin tematik yapısını oluşturur (Yıldız 2010:539).

Hâmid hayatı boyunca ölümlerle ilgili derin mülâhazalarda ve çıkarımlarda bulunur. Tanpınar, başkalarının ölümü üzerinden kendi ölümünün muhasebesini yapan Hamid'deki ölüm düşüncesinin araziden yol geçmemesi için dedesinin yaptığı boş bir mezarla başladığını belirtir (Tanpınar 2003:511). ...ölüm fikri sabiti belki de ... Çamlıca köşkündeki boş mezarla başlar. Böylece ölüm onun çocukluğuna bir muziplik masalı gibi girer. Dolu bir mezar nihayet alışılan bir şeydir. Boş mezarda ise muhayyileyi daima gıdıklayan bir taraf vardır (Tanpınar 2003:511). Boş bir mezar, alışkanlığın ötesinde insan düşüncesinin merak, hayret ve şaşkınlık unsurlarını harekete geçirmeye daha muktedir bir ontolojik bakış açısı geliştirir. Çocukluğunda ölüm üzerinde düşünen bir insanın gençlik ve yetişkinlik çağlarında karşılaştığı ölümlere aşırı tepki vermesi tabiidir. Bu tepki geçmişin mezarla ilgili ruhsal tecrübesinin bir sonucu olan duygu ve bu duyguyu destekleyen görüntü değerleri üzerinden inşa edilir. İnsandaki tecrübenin tinsel birikimi zirveye ulaştığında tepki kendisini söz veya eylemle ortaya koyar.

Hâmid'in hayatında ölüm kırılma anının ifadesi olarak belirir. Ölüm'e dair her şey hayatı anlamsızlaştıran, donuklaştıran bir vazife görür.

Bizi ölümdür eden ser-şikeste-i hayret (Tarhan 1984:154)

Ölümün getirdiği hayattan sonraki bilinmezlik şairi hayrete düşürür. Korku ve merak arasındaki bir ruh haline karşılık gelen hayret duygusu, insanda gelecekle ilgili kaygıların doğal sonucudur. Böyle durumlarda insanda düşünsel yeti geri plana itilir ve duygusal yeti daha baskın duruma geçer. Dizede geçen *ser-şikeste* ifadesi duygusal bir çaresizliği ifade etmektedir. Ölüm artık şair için sözün tükendiği, duyguların anlatılamadığı bir olgu hükmüne geçer.

2. Hâmid ve Ölüm Karşısındaki İlk Ürperti

Ölüm, Hâmid'in yaşamında kırılma noktaları oluşturan bir özelliğe sahiptir. Şair iki defa gurbet ve ölümün aynı andaki ağırlığını yaşar. Birincisi henüz bir çocukken Tahran'da bir ziyafet sonrası babasını aniden kaybetmesi onun ölüm karşısındaki ilk ciddi ürpertiye yaşamasına sebep olur. Ölüm karşısındaki ikinci ve en derin ürpertiye Hindistan döşünü verem olan eşi Fatma Hanım'ı Beyrut'ta kaybetmesiyle yaşar.

Çocuklukta ilk kırılmalar, ilk ürperti anları büyük bir önem arz eder. Kişi ile dünya arasında kapanmayacak mesafenin izleri bu çağlarda belirirken yaşamda karşılaşılan derin ürpertiler aslında ilk ürpertiye bir geri dönüş hükmüne geçer (Takış 2011:7). Şairin eşi için Makber'de yaktığı ağıt aslında çocukken babasını kaybetmenin verdiği hüznün ileriki yıllarda su yüzüne çıkmış daha ağır bir halidir. "*Hâmid'in şiirlerindeki o dini felsefi endişe, ölüm fikri etrafında gittikçe daha göze çarpan merkezleşmede bu babanın Tahran'da ani olarak ölümünün büyük payı vardır.*" (Tanpınar 2003:510).

Eşini çok seven Hâmid'in yaşadığı hüznün ona Makber'i yazdırır. Makber'deki şu mısralar bu durumu daha iyi anlamamız için önemlidir.

İran ki *medfen-i pederdir*;
İran senin içinde yerdir.
Beyrut bana olunca zahir;
Sen olmadasın gözümde dair.
Gördükçe beni alil çeşmin
Tahrân geliyor sana misafir. (Tarhan 1982:144)

Şairin *alil* diye tabir ettiği kişi ömrünün son demlerinde amâ olan annesidir. O, eşi Fatma Hanım'ın ölümüyle yaşadığı hüznü; annesinin, babasının ölümü üzerine yaşadığı hüznü ilişkilendirir. Yani annesi ile bir duygudaşlık içerisine girer. Annesinin gözünde Tahrân neyi ifade ediyorsa Hâmid için de Beyrut onu ifade eder. Çünkü eşini Beyrut'ta kaybeder. Beyrut'taki bu ürpertinin temeli Tahrân'da atılır. Burada ava giden şair, dönüşte babasının ani ölümüyle karşılaşır ve bu durum onu bu gurbette büyük bir ruhsal sarsıntıya uğratar. Bu konuda Tanpınar şöyle der: "*Hâmid'in şiirlerindeki o dini-felsefi endişede, ölüm düşüncesi etrafında gittikçe daha göze çarpan merkezleşmede babanın Tahrân'da ani olarak ölümünün büyük payı vardır*". (Tanpınar 2001:510-11). Tanpınar'ın da belirttiği gibi ilk gençlik yıllarında sevgiliyle mutlu bir hayatın paylaştığı sıcak bir yuva tahayyülü hemen hemen bütün gençlerde mevcuttur. Fakat Hâmid'de böyle bir tahayyülün boş bir mezara inkılap etmesi ölüm düşüncesinin Hâmid'de ilk gençlik belki de çocukluk zamanlarından gelen ve zamanla düğümlenen bir meseleye dönüştüğü görülür. Hâmid'deki ölüm düşüncesi dünyevî bütün unsurları yok sayan bir hususiyete sahiptir. O, ölümün bu dünyadaki bütün mutlulukları ve maddi değerleri sıfırlayan özelliği karşısında gittikçe melankolik bir mizaca bürünür.

3. Bir Metafor Olarak Makber

Hâmid'in ölüm ile ilgili düşünceleri daha çok *Makber*, *Ölü*, *Hacle* ve *Bala'dan Bir Ses* adlı şiir kitaplarında ifadesini bulur. Bunların içinde en önemli olanı eşi Fatma Hanım'ın ölümü üzerine yazdığı *Makber*'dir. *Hayatın, ölümün ve ölüm ötesinin sürekli sorgulandığı bir manzume görünümündeki "Makber"*, yalnızca bir mersiye değil, aynı zamanda bir felsefi düşünce kaynağıdır (Erol 2005:86). Şairde giderek yoğunlaşan metafizik ürperti *Makber*'de zirveye çıkar. "*Makber'in* bütününde fâni olmayı kabullenemeyen insanın huzursuzluğu anlatılır. Tanrı'ya serbest bir üslupla seslenen; isyan ile teslimiyet, keder ile öfke, şüphe ile iman arasında gidip gelen şair, böylece ölümü *metafizik bir sorgu haline getirir* (Yuva 2009:77). Sürekli şaşkınlık, hayret ve ürperti ile muhayyilesinde ölümün insan üzerindeki etkisinin felsefesini yapar.

Hâmid, Fatma Hanım henüz hastayken ölüm üzerinde düşünmeye ve eşinin yasını tutmaya başlar. Bu yönüyle *yas ve keder* “öncelenmiş *yas*” olarak zaten bir *yaniyla ölmek üzere olan sevilen birinin can çekişmesi sürecinde yaşanır ve ölümünün hemen ardından gelen dönemde de önemli bir etki yaratır* (Hökelekli 2008:51). Hâmid’de de bu durum aynen yaşanır. Hindistan’da yazdığı şiirlerine bakıldığında henüz Hindistan’da iken eşinin amansız hastalığına ağlayarak ve sürekli gökyüzüne bakarak ufuklardan sessiz bir çığlıkla yardım dileyen bir adam izlenimi verir. *Bu ölümün acısını, bir nevi vicdan azabını daha Hindistan’da iken duymaya başlayan Hâmid, Fatma Hanım için söyleyeceği büyük mersiye için nice sözlerini daha Bombay’da iken mısralaştırır* (Banarlı 1998:928).

Başlangıçta Fatma Hanım’ın ölümünü kabullenmez ve ruhunda bir isyan dalgası yükselir. Bu ölümün şairin iç dünyasında meydana getirdiği değişim onu kadere isyan noktasına götürür. Şair bir taraftan geçirdikleri günleri anar ve hatırlarken, bir taraftan da onu kaybetmiş olmanın keskin ıstırabını duyar ve Tanrı’ya birbiri peşi sıra sorular sorarak, *ölümün manasını öğrenmeye çalışır*. (Enginün 1991:8). Sorduğu sorular, nesne yitimiyle duygusal depreme uğrayan şairin şaşkınlığını ve çaresizliğini belirten sorular mahiyetindedir. Bu sorularda Hâmid aramak, sormak ve bulmak umuduyla yola çıkar. Fakat bu üç aşamalı eylemin son halkası olan ‘bulmak’ aşaması askıda kalır.

Nerde arayım o dilrübâyı?

Kimden sorayım o bi-nevâyı?

Bildir bana nerde Ya Rabb?

Kim attı beni bu derde Ya Rabb? (Tarhan 1991:45)

Arayım, sorayım, nerde, bildir ve kim kelime gurubunun oluşturduğu kompozisyon bize Hâmid’in bir arayış içinde olduğunu; eşi Fatma Hanım’ın maddi anlamda nerde olduğunu bilen Hâmid’in buna rağmen onu araması bize Hâmid’in metafizik anlamda bir arayış içinde olduğunu gösterir. O, bedeni makberde olan eşi Fatma Hanım’ın tinsel varlığının nerede olduğunu sorgular. “*Bu arayış isyan, sorma, isyan, teslimiyet şeklinde tezahür eder. Hâmid imanı sarsılmış bir insandır. Bunun için de ölüm karşısındaki sükûnetini muhafaza edemez, fakat çığlıklarına alacağı cevap yoktur.*” (Enginün 1991:8). Bu durum aynı zamanda insanın ölümden sonraki durumu ile ilgili net ve kesin bir felsefi anlayışa sahip İslami bir toplumdaki Hâmid’in İslami anlayışı içselleştiremediğini gösterir.

Farklı düşünce sistemlerinin etkisinde kalan Hâmid, bu düşünce sistemlerinin birbiriyle zıt ve çelişik yönlerini uzlaştırıp akılcı bir senteze varamaz. Sistemsiz ve bedbin bir şekilde aklın değil salt duygunun yönlendirdiği bu arayış sonuçsuz kalır. Böylece Hâmid yolunu kaybedip mutlak hakikate ulaşma ve sükûnete erme olgunluğuna ulaşamaz. Felsefi arayış ve sorgulama onun benmerkezci, hep kendini önce-

leyen kişiliğinde düğümlenerek sonuçsuz kalır. Hâmid'de merkezden çevreye doğru genişleyen ve çevredeki her nesne ve görüntüyü benliğin subjektif bilgisiyle okuyan bir felsefi anlayış söz konusudur. Hâmid arar, sorar fakat bulamaz. Bulamadığı için de ondaki ıstırap isyana dönüşür, kader bu isyanın ilk kurbanıdır. Divan Edebiyatında kötümser şairler dertlerinin tek sebebi olarak feleği görürlerdi. Feleğe değil de bahtına lanet okuyarak isyanını kadere yönelten Hâmid'deki bu kötümserliğin müsebbibi felek değil, baht/kader olarak karşımıza çıkar.

Nefrin bu siyah bahta nefrin

Feryâd bu bu hale ta-be-mahşer (Tarhan 1991:46)

Nefrin, siyah, feryâd ve mahşer sözcükleri çağrışım yönüyle isyankâr ve kötümser bir insanı betimledikleri için bize Hâmid'in beklenen bu ölüm karşısındaki davranışını daha iyi açıklama imkânı verir. O, karısının öleceğini aylar öncesinden bilmesine rağmen ruhen hiçbir hazırlık yapamamıştır. Bunda onun öte dünya ile ilgili sığ bir düşünce yapısına sahip olmasının etkisi vardır. Eğer Hâmid saf bir İslami inanca sahip olsaydı hiç şüphesiz ölümü daha güçlü bir ruh hali ile karşılar ve bu kadar feryat etmezdi. Ancak o zayıf bir ahiret inancına sahip olduğu için bir daha eşini görememe ve sonsuza kadar ondan uzak kalma endişesiyle isyan eder. Bu aşamada hayret, korku, afallama ve şaşkınlık hallerini yaşayan şair bu durum karşısında nasıl bir tavır alacağını düşünemez. Sürekli eşine yas tutan, onun şimdi nerde ve ne yaptığını düşünen, bütün varlığını ölen eşine vakfeden bir tinsel bunalım hali içindedir.

Ölüm düşüncesi, ölümü düşünmek, insanı kurtuluşa eriştirebilecek ve bunaltıları sağaltabilecek bir gizli güce sahiptir (Göka 2010:37). Fakat söz konusu olan kişinin bir yakını olunca ölümün sağaltıcı etkisi azalmakta ve kişiyi bunaltıcı etkisi ortaya çıkmaktadır. Hâmid'de de eşinin ölümü bunaltıcı bir etki yaparak onu hayatın genel akışının dışına psikolojik buhran ve felsefi arayışın hâkim olduğu farklı bir metafizik boyuta yönlendirir.

O, ölümü kabullenemez ve bir arayış içinde bir filozof gibi Tanrıya ölümle ilgili sorular sorar. Çünkü ölüm onun ruhunda fırtınalar koparmaktadır.

Ölmek diyoruz nedir bu tabir,

Canân mı ede bu hali tefsir? (Tarhan 1982:52)

Şair, ölüm tabirini istifham sanatına başvurarak, ölümü sanki onun hakkında hiçbir bilgisi yokmuş gibi ele alarak, ölüm hakkında felsefi mülâhazalara başlıyor. Ölmek diye tabir ettiği bu gerçeği, *canân* diye tabir ettiği eşi Fatma Hanım'ın ölümüyle sorgulamaya girişir.

İnsan öğrenmekten hoşlanmadığı meseleleri bilmezlikten gelir. Bu durum ruhun kendini korumak için geliştirdiği bir tür savunma mekanizmasıdır. Aslında kişi bilmek istemediği hakikatten korktuğu için bilmezlikten gelir. Hâmid’de aynı yola başvurur. Fakat bu konu onun ruhunun derinliklerinde içten içe irdelenir ve kalbinde ıstırap şeklinde ortaya çıkar. ...*şairdeki metafizik düşüncenin hareket noktası ferdi ızdıraptır. Bunun içindir ki bu düşünceler, ızdırabın hafifleyip artmasına göre değişik ve hatta birbirine zıt şekiller gösterirler ve şaire çağdaşlarınca “tezatların şairi” ünvanını veririrler* (Akyüz 1995:53).

İstıraba dönüşen bu muammaya karşı kalp daha fazla dayanamaz ve bilinci harekete geçirerek bu konu hakkında onu düşünmeye zorlar. Kendisi bu ıstırabı hissederken aynı zamanda eşinin de aynı şekilde ıstırap içinde olduğunu düşünür.

Yokluksa sonu bu ıstırabın,

Mümkün mü olur çıkarmamak ses?. (Tarhan 1982:103)

Hâmid, ölümden korkmaktadır fakat kaygılandığı asıl mesele ölümden sonraki bilinmezlik ve yokluktur. Bu durumu havsalasına sığdıramayacak kadar bir bunalım içerisine giren Hâmid bu ıstırap karşısında sesini yükseltir ve itirazda bulunur. Ondaki bu kaygı, metafiziğin meçhul olmasından, aşkınlığın gerçeklik ve yanılsama arasında dalgalanmasından, ruhsal durumun ölüm ve hayat gibi iki imkan arasındaki arayışından ve aşkın olanın kendini nesnelere, insanlarda ve durumlarda açışı ve geri çekişindeki belirsizlikten doğar (Eskin 1999:130). Hâmid insan, çevre ve olayları okuyup yorumlamak için giriştiği felsefi sorgulamalarda hep çıkmaza girer

4. Kişilik Problemi

Hâmid’de kompleks bir kişilik yapısı oluşmasının birinci nedeni yetiştirdiği İslam medeniyetinin manevi dinginliği ile etkilendiği Batı medeniyetinin maddeci hazımsızlığının çelişmesi, ikinci nedeni Hugo ve benzeri romantiklerin ortaya koydukları kötümser duyguların etkisi, üçüncü nedeni de onun ferdi mizacından kaynaklanan kötümserliği gösterebiliriz. Hâmid’in kişiliğindeki bu karmaşık yapıyı Bölükbaşı şöyle dile getirir: “*Hâmid’in şahsiyet-i maneviyesi gayet mu’dil (complexe)’dir. Bu adam “poltypique” bir fitratın pek güzel bir timsalidir. Yani kendi hüviyetinde bir çok şahsiyat-ı mütenevvia ve mütehalife nümuneleri arz eder. (...) Hâmid bir lafz-ı müşterek, daha doğrusu bir ism-i cami (nom collectif)’dir. O isme mensup birkaç türlü hüviyet-i maneviyeye vardır...*” (Bölükbaşı 1984:40). Gerçekten de Hâmid zaman içerisinde renkten renge giren bir şahsiyete sahip olmuştur. Onun ruh hali sürekli farklı mecralarda dolaşır. Denilebilir ki onun ruhu hiçbir zaman mukîm değildir. Onun ruhu, evsiz barksız bir kimsenin sürekli mekan değiştirerek yaşaması gibi bir duygu değişkenliğine sahiptir. Böyle bir ruh hali genel olarak çocukluğunu refah içerisinde geçirmiş, hayatın hiçbir zorluğuyla karşılaşmamış insanlarda ortaya çıkan bir durumdur.

Bilindiği gibi Hâmid de zengin sayılabilecek bir ailenin çocuğu olarak çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını refah içerisinde geçirmiştir ve hayatta karşılaştığı problemlerin üstesinden gelme becerisinden yoksun olarak yetişmiştir. Karşılaştığı sorunları çözme becerisi gösterip ruhunu sağaltamadığından sürekli ruhsal gerilim içindedir. Onun hayatta karşılaştığı en temel sorun “ölüm *fıkr-i sabiti*”dir ve bu sorun karşısında ruhunu teskin edecek bir fikre ulaşamaz.

Hâmid aklı önceleyen ve kalbi geri plana iten Batı medeniyetinin maddeci hayat tarzı ile hemhal olduğu için tamamen kalbe ve duyguya bakan ölüm probleminin altında ezilmiş ve kendisinde bazı kişilik problemleri ortaya çıkmıştır. Onun yaşadığı bu kişilik problemlerinin temel duygusu ölüm ve yokluk fikridir. O, bu problemleri aklı ve kalbi birtakım mülâhazalarla aşmaya çalışır. Önce Batının maddeci hazımsızlığının hakim olduğu bir takım aklı sorgulamalarda bulunur. Ölümün hayatı silen trajik bir durum olduğunu bilen ve ebedi sürüklenişin ölüme doğru olduğunu gören şair, ölümden sonraki hayata inanmamanın büyük boşluğu karşısında ürperir (Özcan 2007:60). Bu ürperti ölüm anının zorluğu karşısında daha da derinleşir.

5. Ölüm ve Kaygı

Hamid'in ölüm ve sonrasında durum karşısında aldığı tavır; ölümden korkmak ve ölüm sonrası için kaygılanmak şeklindedir. Korkunun kaynağının temel özelliği olan ölümün nasıl olduğu belli iken kaygının kaynağının temel özelliği olan ölüm sonrasında nasıl olduğu belli değildir (Çüçen 2003:79).

Hâmid'in ruh halini kaygı, endişe ve tedirginlik gibi birbiriyle anlamsal bir ilişki içinde olan kavramlar en uygun şekilde ifade eder. O, ölümü ontolojik açıdan bir tehdit olarak algıladığı için tabii bir korkuya kapılır. Ölüm olgusuna gerçeğin dışında anlamlar yükleyerek kaygısal bir ruh hali sürekliliğine düşer olur. Özünde gerçekçi olmayan ve imkansız bir inancı besleyen kaygının arka planında şairin kişilik problemleri vardır.

Ölmek, yaşamak, ya can çekişmek,

Razıyız, aman fakat değişmek... (Tarhan 1982:53)

Yaşamak, can çekişmek ve ölmek Hâmid'in üzerinde düşündüğü ve sükunete ermek için mantıklı cevaplar bulmaya çalıştığı birbiriyle iç içe geçen konulardır. Burada, dikkati celbeden şey yaşama olgusunun ölüm ve can çekişmeyle aynı kategoride ele alınmasıdır. Hâmid hayatının büyük bir kısmını refah içerisinde geçirmesine rağmen yaşamayı can çekişmek ve ölümlle aynı kategoride görür. Bunca refaha rağmen yaşamın kendisiyle kavgalı bir görüntü sergilemesinin sebebi bilincinin merkezinde varlığının bekasıyla ilgili sürekli bir endişe taşımasıdır. Böylece içinden bir türlü çıkmadığı felsefi korkuların mefluç bir hale getirdiği bir bilinç dünyasıyla ölümün mukaddimesi olan can çekişme anı üzerinde düşünür.

Tinsel anlamda can çekişmenin verdiği dehşeti bir anlamda aşan şair, ölümün getirdiği değişim mefhumunu aşamaz. Hayatın ve ölümün bütün ıstıraplarına katlanabileceğini düşünen şair, ölümlle beraber gelecek olan değişimi kabullenmek istemez. Bu değişim maddi düzeyde bir değişimdir. Çünkü ruh değişmeyecektir. Değişen tek şey insanın bedensel varlığıdır. Bedenin toprağın bir parçası olması, sonsuz toprak yığını içinde insanın yok olması anlamına gelir. Halbuki dünyadaki her şey karşıtıyla bilinir. Eğer bir insan yokluğu sevmiyorsa bu o insanın iç alemindeki varlık/varolma isteğinden kaynaklanır. Bu hakikat materyalist Batı düşüncesinin etkisinde olan Hâmid'in iç dünyasında derin ıstıraplar meydana getirir.

Ölen kişi Hâmid'in eşi Fatma Hanım olmasına rağmen şiirin merkezinde hep Hâmid vardır. O, eşinin ölümünde kendi benliğini sorgular. Eşinin yitimiyle ortaya çıkan hüznün Hâmid'de "ben"i şiirin/hayatın merkezine oturtur ve bu hüznle beraber benin tinsel yönelimleri ve atımları kendisini melankolik birtakım ruh halleri şeklinde ortaya koyar. Can çekişmenin verdiği acı ve korkuyu bile kabullenen Hâmid, değişimi kabullenemez. Çünkü değişimin niteliği hakkında iman ettiği bir bilgiye sahip değildir. Ölümden ötesi karanlığın ve boşluğun belki de hiçliğin simgelediği bir bilinmezlik alanıdır. Bu yüzden şair bu değişime inanmak istemez.

Yok ben bu tahavvüle dayanmam,

Ben böyle hakikate inanmam. (Tarhan 1982:51)

Gerçeği kabullenememe Hâmid'in ruhunda meydana gelen sürekli yaşama ya da ölümsüzlük arzusunun bir yansımasıdır.

6. Değişim Korkusu ve Bunaltı

Tahavvül ve hakikat hayatta birbirini bütünleyen iki kavram olarak karşımıza çıkar. Çünkü kâinattaki en büyük hakikatlerden biri de tahavvülât (değişim)'tir. Değişim kavramının şairdeki karşılığı yokluk ya da hiçliktir. Bu yok olma endişesi onun ruhunda ıstırap şeklinde karşılığını bulur. Şiirde 'tahavvül', 'dayanmak' fiilinin olumsuz haliyle belirtilirken; 'hakikat', 'inanmak' fiilinin olumsuz haliyle belirtilmiştir. Yani değişim karşısındaki korku, şairi hakikati inkâra sürüklemiştir. Bunun sebebi de onun benliğine düşkün olmasından kaynaklanır. Kendi benini her şeyin merkezine koyan şairin çocukluğundan beri var olan ve yetişme döneminde adeta bir hayat anlayışına kapı açan şımarık, yaramaz, her istediğini elde eden benliğin zaman içinde kendisini vazgeçilmez sayan yapısının böyle melankolik, bedbin, ümitsiz, kırılğan ve azimden yoksun Hâmid'i ortaya çıkardığını söyleyebiliriz (Törenek 2002:148). Böyle bir ruh haline sahip olan şair artık hayatta hiçbir şeyden zevk almamaya başlar.

Her şey verir oldu cânâ firkat,

Her şey gelir oldu kalbe rikkat.

Eyvâh, ne zehr imiş hayâtım,

Bunca acıya gelir mi tâkat?

Yok şüphe ki zehrdir hayâtım,

İçtikçe gelir dem-i memâtum. (Tarhan 1982:57)

Şair duygularını dile getirirken kötümser bir tablo çizer. *Firkat*, *rikkat*, *zehr*, *eyvâh*, *acı*, *memât* gibi sözcükler olumsuz anlam çağrışımlarıyla Hâmid'in bunalımlı duygu dünyasını bize resmederken *cân*, *hayat* ve *kalp* gibi sözcükler de bu olumsuz duyguların etkilediği nesneyi belirtmesi açısından önemlidir. Burada etkiye maruz kalan *can* ve *kalp* sözcükleriyle ifade edilen 'ruh'tur. Ruh kendisine *rikkat* veren bu kötümser duygu yükünü taşıyamadığı için şairin kalemini tevessül ederek adeta feverân eder. Şiirde olumsuz anlam ifade eden kelimelerin, olumlu anlam ifade eden kelimelerden fazla olması, şairin bunalım ve ümit arasında ümitten ziyade bunalıma daha yatkın bir ruh haline sahip olduğunu gösterir.

İslama göre kişinin havf u reca (korku ve ümit) arasında bir ruh halinde olması gerekir. Bu dengeli ruh hali kişinin hayatını canlı bir şekilde devam etmesini sağlar. Dengenin korku lehine değişmesi insanı bunalıma sokarken; ümit lehinde değişmesi ise insanı atıl, tembel bir ruh haline sevk eder. Hâmid'de bu ruh dengesi romantizmin etkisiyle korku lehinde değiştiği için o bir bunalım şairidir. Hâmid'in bu bedbin yapısı ve romantiklerden etkilenmesi onu yaşamının her döneminde bunalıma sürüklemiştir. Bu bunalımı aşmaya çalışan şair kurtuluşu Doğu/İslam inancına dönerek çözmeye çalışır. Burada ruhunu teskin etme imkanı bulan şairin ölüm karşısındaki tedirginliği, teslimiyete dönüşmeye başlar. Çünkü dini anlamda ölümü düşünmek, paradoksal bir etkiyle düşüneni karamsarlığa itmek yerine otantik yaşantılar içerisine katıp kendine getirdiği için dinsel çağrılar hep ölüm odaklı olarak kurulmuştur (Göka 2010:42). Bu yönüyle Hâmid İslami geleneğe her dönüş yaptığında ruhunu teskin edebileceği felsefi ve psikolojik ufku yakalayabilmiştir. O, Batının seküler felsefesinde bulamadığı hakikati vicdani muhasebesinde bulur. Batının vicdanı örseleyen ve akli bir çıkar aracı haline getiren felsefi yapısı Hâmid'in ruhuna pek uymadığı için o, içinde bulunduğu bu fikri çıkmazdan kurtulmak için vicdanına yönelir.

Müstakbele hükmolunmaz amma,

Vicdan kılıyor bekâyı îmâ. (Tarhan 1982:51)

Birtakım felsefi sorgulamalarda kaybolan şair, insanı diğer bütün varlıklardan farklı kılan boyutuna, yani vicdanına yönelerek gayba iman ediyor. Vicdanın gayba iman etmesi aslında aklın uhrevi soruları açıklamadaki çaresizliği karşısında insan

fitratının kendini koruduğu bir savunma mekanizmasıdır. Kişi zihinsel çıkarımlarla ulaşamadığı gerçeğe, hayatın akla göre daha az kirlettiği vicdanına yönelerek ulaşmaya çalışır. Hâmid de aynı yola başvurarak hakikati bir de bu yolda aramaya girer. O geleceğin bilinmezliğini kabullenir ancak, bu bilinmez geleceğin tek bilineni olan ölümün getirdiği büyük değişimin mahiyeti hakkındaki görüşü değişmeye başlar. Çünkü onun akli tasavvurlarında bir yokluk olarak karşımıza çıkan ölüm, vicdani muhasebede başka bir âleme açılan bir kapı olarak telakki edilmeye başlanır. Vicdanın bekâyı imâ etmesi, insanın fitratında var olan ölümsüzlük, sonsuzluk gerçeğinin ruhtaki sezgisel yansımasıdır. İma sözcüğü kesinlikten ziyade sezgiyi imler. Bu sezgi tahmine dayalı bir sezgi değil, daha çok ruhsal aklın ortaya koyduğu bir bilgidir. Bu sezgisel bilgi gelecekle ilgili olduğu için Hâmid için değerlidir.

Hâmid yaşam biçimi bakımından seküler kültürün etkisinde olduğu için İslam geleneğinin onun ruhunu teskin eden psikolojik ve felsefi ufkunu zaman zaman kaybeder. Bu ufkun kaybolması Hâmid için ölüm düşüncesinin onu korku ekseninde tekrar bunalıma sürüklemesi anlamına gelir.

Her şey oluyor dünyada zâil

Bir şeyde devam yok mu ya Rabb?

Bir şeyde nedir bu devr-i dâim? (Tarhan 1982, 121).

Zail ve *daim* ifadeleri karşıt anlamlarıyla şairin felsefesini kurduğu temel dayanak olan karşıtlık ilkesini akla getirir. Varlık ve yokluk ikileminde her şeyin bir yok oluşa doğru gidişi doğal olarak şaire kendi yok oluşunu yani ölümünü hatırlatır. Tabiatı bir devr-i daimin oluşu her yıl tabiatın ölüp tekrar dirilişi İslami kültürle yetişen bir aydına aslında öte dünya inancını yani yeniden dirilişi anlatır. Ancak Hâmid bu eksende düşünmekten çok uzaktır. O geleceğin insanı ürküten bilinmezliğinden mazinin teselli veren hatıralarına sığınır.

Mâzi olur mu hiç ferâmûş

Mâzisiz olur bu hal mağşûş

Mâziyi anış ne hoş teselli

Bir katrede nur eder tecelli (Tarhan 1982: 116)

Şair, varlığı hatırlatması sebebiyle geçmişin aydınlığından; ölümü hatırlatması sebebiyle geleceğin karanlığından bahsetmektedir: Geçmiş anma hoş bir tesellidir; çünkü bu, bir katrede nurun tecelli etmesidir. Fakat gelecek bilinmezliği ile karanlıkların coştığı, ayık olanı sarhoş eden bir gece gibidir. Geçmiş aydınlığıyla insanı teselli ederken; gelecek, karanlığıyla korkutur. İnsan bu aydınlık ile karanlık, teselli ile korku arasında kalmıştır. Şiirdeki anlatımdan, geleceğin karanlığının daha etkili

olduğu; geçmişin tesellisinin, geleceğin tehdidi karşısında yetersiz kaldığı anlaşıl-
maktadır. Zira bir saniyenin sonu mahşer dahi olsa insan için gizlidir, bilinmezdir, bu
yüzden de korkutucudur.

Atide bütün zalâm eder cûş

Hüşyârı kılar bu leyl bi-hûş

Bir saniyenin sonu bilinmez

Mahşer dahi olsa bizce hâmûş (Tarhan 1982: 116)

Ölüm geleceğin medfeninde bizi bekleyen bir hakikat, daima bizi kendisi hak-
kında düşünmeye sevk eden bir olgu ve endişe kaynağı olarak varlığını devam ettirir.
Bu olgunun insan için olaya dönüşmesi başka bir deyişle kaderden kazaya doğru bir
seyir izlemesi yokluk, yok olma, değişme, farklılaşma, başkalaşma korkusunu en üst
seviyeye çıkarır. İnsan bu korkuyu tabiat ve çevre ile ilişkisinin en az olduğu gecede
yani karanlıkta daha çok hisseder. Şair bu yüzden *zâlâm* (karanlık) ve *hâmûş* (ses-
sizlik) *leyl* (gece) *bi-hûş* (gaflet) sözcükleriyle bize duygu dünyasını tasvir eden bir
kompozisyon çizer.

Adem olmakta bütün mevcûdât

Buna şahit değil mi meşhûdât ? (Tarhan 1982:125)

Bütün alemin yokluğa doğru gidişi, her şeyin bir nihayetinin olması ve şairin
kendisinin de bütün şahitlerle buna şahit olması onun akli ve ruhi dünyasında bir
ayıklık meydana getirir. Bu ayık, hüşyâr ruh hali şairi felsefi mülahazalara yöneltir.
Bütün alemin yok oluşa doğru bir seyir izlemesi, mevcûdâtın sürekli değişim içinde
oluşu, herkesin buna tanık olması ve buna rağmen yaşamın olağan seyrinde devamı
şairi hayrette bırakır.

Hâmid hiçbir zaman büyük bir hassasiyetin adamı olmamakla birlikte çok dimağî
bir ilhamı olan bu dimağî adam yalnız ölüm düşüncesi etrafında şiirinde asıl kaynağı
olan heyecanı bulabildi (Tanpınar 1977:261). Şiirini ölümün hayattayken tecrübe edi-
lemeyen varlığının felsefesini yaparak zenginleştirdi. O, ölümün yakınları tarafından
tecrübe edilmesinin bir şahidi olarak onu en yakından hissetti. Fiili görünen ancak
kendisi görünmeyen ve yok olmakla eşdeğer kabul ettiği bir varlık tarafından kuşatıl-
manın dehşetini yaşadı ve şiirini öyle yazdı. Hâmid'in şiirle uğraşması psikolojik bir
sağaltım işlevi görerek onu dinginleştiren bir sığınma alanı oluşturdu. Böylece Hâmid
her tükenişte kendisini şiire verip duygularını kağıda dökerek ruhsal açıdan kendini
yeniden üretmenin çabası içine girdi.

7. Melankoli

Hâmid sanatkâr kişiliğini aldığı aristokrat eğitimin yanında melankolik kişiliği-
ne de borçludur. Kimi zaman coşup köpüren, ortalığı kasıp kavuran; kimi zaman da

hüzünlenip köşesine çekilen, duygulanım dalgalanmaları yaşayan bir mizaca sahip olan şair kendisini tinsel anlamda tüketip yeniden üreten biridir (Tanpınar 1977:9). Karşılaştığı olumsuzluklar karşısında bazen isyan bayrağını çeker bazen de yılgınlık duygusu içinde köşesine çekilir. Fakat çok geçmeden kendisini tinsel anlamda yeniden üreterek hayata farklı bir açıdan bakar.

Makber’de bir sayfa arayla yer alan aşağıya aldığımız bu iki beyit bu görüşümü-zü desteklemektedir. İlk beyitte şöyle der:

Eyvâh... nedir fakat, bu toprak?...

Eyvâh... nedir fakat bu mermer?... (Tarhan 1991:78)

İlk beyitte kaygının zirve yaptığı bu an, ölüm bir olgu olarak şairin zihnini sürekli meşgul eder ve eşinin ölümüyle bir olay şeklinde şairde korkuya sebep olur. *Kaygı, korkunun ön koşuludur* (Çüçen 2003:79). Ölüm, bir olgu olarak insanda kaygıya sebep olurken bu olgunun gerçekleşmesi insanda korkuya sebep olur (Çüçen 2003:79). Şairin çocukluğundan beri taşıdığı bu kaygı, kendisini Fatma Hanım’ın hastalanmasıyla korkuya bırakır. Böyle bir ruh haline sahip şairin uzun bir süre kendisini toparlamaması beklenir, fakat ikinci beyitte tamamen farklı bir duygusal tablo çizer.

Olsa fakat emr-i hâkla vâki

Ölmek sanırım fenâ değildir. (Tarhan 1991:79)

Birbirine zıt duygusal hallerin zamansal olarak kısa aralıklarla bir biri ardına sıralanması Hâmid’in değişken bir duygusal ve zihinsel mizaca sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ölüm karşısında derin bir şekilde sarsılan şair kendini hemen toparlayarak teslimiyetçi bir felsefi perspektiften ölümü yeniden yorumlar ve kendini tinsel açıdan tekrar üretir. Bu durum birçok insanın başaramadığı bir melankolik sanatkar mizacıdır.

SONUÇ

Hâmid’in ölüm hakkındaki düşünceleri varlık-yokluk ikileminde kendini ortaya koyar. Yaşamında bir kaç defa ölümün soğuk yüzüyle karşılaşan şair ölüm problemini aşmada başarısız olur. Eşi Fatma Hanım’ın vefatı üzerine “ölüm fikri sabiti” ile celleden Hâmid, bunu kabullenemez ve ölümün hayatı sıfırlayan özelliği karşısında zihinsel ve kalbi bir buhran yaşar. Sürekli felsefi sorgulamalarda bulunan şair hayret, şaşkınlık, ürperti içinde derin bunaltılar yaşar. Arar, sorar fakat bulamaz. Sonuçsuz kalan arayışın ardından Tanrı’ya yönelmekten başka bir çare bulamaz ve ölümün soğuk yüzünü eşi Fatma Hanım’a olan sevgisi üzerinden sevimlileştirmeye çalışır. O, ölümün yakınları tarafından tecrübe edilmesinin bir şahidi olarak onu en yakından hisseder. Fiili görünen ancak kendisi görünmeyen ve her şeyi sıfırlayan bir varlık tarafından kuşatıldığı hissine kapılır.

KAYNAKÇA

- TANPINAR, Ahmet Hamdi, Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergâh Yay. 2.b. 1977
- _____ "Türk Şiirinde Büyük Ürperme; Hâmid", *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yay.
- AKYÜZ, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1995.
- BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1998.
- BEZİRCİ, Asım, *Abdülhak Hamit*, Evrensel Basım Yayın, İst. 2000.
- BÖLÜKBAŞI, Rıza Tevfik, *Abdülhak Hâmid ve Mülâhazat-ı Felsefîyesi*, İstanbul Üniversitesi Yay. İst. 1984.
- ÇÜÇEN, A. Kadir, *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, Asa Kitapevi, 2003.
- ENGİNÜN, İnci. *Abdülhak Hâmid Tarhan, Bütün Şiirleri-1 (1991), -2 (1982), -3 (1997) -4(2001)*, İst. Dergâh Yay.
- EROL, Kemal, Abdülhak Hâmid'in Eserlerinde Ölüm Tefekkürü ve Mezar Tasavvuru, *Milli Eğitim, Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 168. Güz 2005.
- ESKİN, Efkan Bahri, Evrenin Endişede Kurulması, *Doğu Batı Dergisi*, sayı 6, Doğu Batı Yay. Ank. 1999. 117-123
- GÖKA, Erol, Ölme, Timaş Yay. İst. 2010.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Ölüm, Ölüm Ötesi Pskolojisi ve Din*, Dem Yay. 2008.
- MUTAHHARİ, Murtaza, *Adli İlahi*, İşaret Yay. İst. 1988.
- ÖZCAN, Tarık, Cenâb Şehabettin'in Şiirlerinde Şiir-Kadın İmgesi, No:1894, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2007. 1-8
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi.
- TAKIŞ, Taşkın, İtiraf Hepimize İyi Gelir (Editör Yazısı s.7-8), *Doğu Batı Dergisi*, Psikanaliz Dersleri, Sayı 56, Ank. 2011.
- TÖRENEK, Mehmet, Abdülhak Hâmid'in Şiirinde Ben'in Görünümü, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 20, Erzurum, 2002. 145-156.
- YILDIZ, Ali, Tanzimat Sonrası Türk Şiirinde Tasavvuf, *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/2 Spring 2010. 526-572

RUS KÜLTÜR GELENEĞİNİN TAŞIYICISI OLARAK “ANA” ARKETİPİ¹ (ÇEVİRİ)

Andrey Gregoryeviç Nekita², Sergey Anatolyeviç Malenko³

Geliş Tarihi: 26.09.2016 / Kabul Tarihi: 30.09.2016

Eski Rus dünya tasavvuru, insan, toplum ve tabiatın bütünlüğünün his ve idrakine imkân veren evrensel ve kutsal pagan sembolleri etrafında şekillenmiştir. Bu manevi değerler, devletçi dönüşümünün en son modelleri de dâhil olmak üzere aynı zamanda Rus zihniyetinin temellerini de oluşturmuştur. Hıristiyanlığın yayılışı, Rus manevi tarihinin önemli mitolojik unsurlarını belirli ölçüde dönüştürmek ve Hıristiyanlığın unsurlarını yerel şartlara uyarlamak suretiyle kültürel yükseliş için yeni şartlar sağlamıştır.

Eski Slav zihniyetinin psikanalitik tahlili, Eski Rus'un⁴ dramatik tarihinin zorunlu olarak şahsiyet fikrini, birey ve topluluk ya da bilinçli ve bilinçsiz arasındaki karşıtlığı anlamlandırmaya imkân verecek şekilde belirli bir kültürel simgeye dönüştürdüğünü göstermektedir. Eski Rus'un günümüze kadar ulaşan çok az sayıdaki yazılı mirası bile, söz konusu arketipik motiflerin halk hayatında ne kadar önemli olduğunu göz önüne sermektedir. Bu motifleri gerek resmî gerekse de günlük ve sıradan anlamları haiz huş kabuğu yazmalarında da görmek mümkündür.

Diğer yandan, erken dönem Ortodokslukta kutsal prens, prenses ve münzevi rahip, rahibe figürlerinin son derece popüler olmasından da anlaşılacağı üzere, eski Slavların yaşam tarzı totaliter olmaktan ziyade toplumsal ve katılımcı bir nitelik taşıyordu. Hakikaten de bu figürler, ortaçağ toplumunun haddizatında dine dayalı manevi değerlerinin yapısı ve yönelimini belirlemede son derece önemli bir konuma sahiptir. Tam da bu sebeptir ki, geleneksel Rus dünya görüşünün temelinde kutsiyet kavramı yer almaktadır. Bu kavram, sadece tabiata yönelik değil, aynı zamanda ve daha da önemlisi Eski Rus'un Kiev, Novgorod ve Polotsk knezlikleri gibi önemli merkezleri-

1 Rusçadan çeviren: Doç. Dr. Nebi Mehdiyev, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, nebimehdiyev@hotmail.com.

2 Prof. Dr.; Novgorod Devlet Üniversitesi Felsefe Fakültesi Sosyal Felsefe Bölümü, beresten@mail.ru.

3 Doç. Dr.; Novgorod Devlet Üniversitesi Felsefe Fakültesi Sosyal Felsefe Bölümü, olenia@mail.ru.

4 Burada “Rus” deyimini, bir sıfat olarak değil, Doğu Slavlarının ilk devletçilik tecrübesini simgeleyen bir isim olarak kullanılmaktadır (çev.).

nin sosyo-politik ve kültürel hayatındaki anaerkil başlangıcı tecessüm ettiren “Ana” ilkesinin fenomenolojisinin kendine özgü biçimleriyle dışavurumunu temsil etmektedir.

Geleneksel dünya görüşünden Hıristiyanlığa geçiş süreci uzun zaman almıştır ve bu süreçte, özellikle de Novgorod civarında, tüm siyasi baskılara rağmen insanın evrendeki konumu ve evren tasavvurundaki rolüne ilişkin arketipik yaklaşımlar bir şekilde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Hıristiyanlığın Rus topraklarındaki yayılımının ilk yüzyıllarında kolektif bilinçaltının arketiplerinin sembolik yorumlarına ilişkin yeni sezgisel stratejiler ortaya çıkmış ve bunlar sonraki binyıl boyunca etkinliğini sürdürmüştür. Ne var ki, bugün pek kullanılmıyor olsa da esasında son derece geniş olan hagiografik literatürünün fenomenolojik ve psikanalitik tahlili, Slav yaşantısında kendisine sarsılmaz bir yer edinen kadın kültürünün Ortodoksluğun temel ideaları arasındaki yerinin belirlenmesinde önemli bir rol üstlenebilir (Puşkareva, 1989).

Şimdi, Eski Rus’un önemli prenseslerinin hayat hikayeleri ışığında Ortodoks zihniyetinde kadın figürünün bilinçdışı oluşumu ve yüceltilişinin temel özellikleri üzerinde durmak isteriz: Olga (Kiev prensesi), Novgorod’lu Anna ve Polotsk’lu Evfrosin. Bu figürlerin incelenmesi, günümüz araştırmacılarının, Eski ve Ortaçağ Rus’unda ve nihai haliyle de çağdaş imparatorluk Rusya’sında tezahür eden Rus zihniyetinin geçirdiği dönüşümün mahiyetine daha derinlemesine nüfuz etmelerini mümkün kılacaktır.

Kiev knezi I. İgor’un karısı olan ve Pskov topraklarında doğan Prenses Olga (ilk adı Prekrasa), efsanevi bir şahsiyet olarak tarihteki yerini almıştır. Hayatını incelediğimizde, paganizmden Hıristiyanlığa geçiş sürecinin aslında eski Slav zihniyetinde yaşanan dramatik sarsıntıların bir özeti niteliği taşıdığını görürüz. Bu kadının tarihi ve manevi eylemlerinin ölçeği, daha pagan Rus’u bile o gün için ileri Avrupa devletlerinin seviyesine çıkarmayı amaçlayan çok sayıda siyasi ve kültürel olayda kendisini açıkça göstermektedir. 950’li yıllarda Bizans’ta (muhtemelen İstanbul’da) vaftiz edilmesi, müteakip yüzyıllardaki kutsiyetinin yaygınlaşması ve son olarak da 1547’de azize olarak ilan edilmesi, ölümünden sonra, hakkaniyet, teslimiyet, iffet ve hikmet gibi eski Rus zihniyetinin “anaerkil” ve “hikemî” vasıfları noktasında ait olduğu toplumun kendisiyle bir bağ kurmaya çalışmasının apaçık bir göstergesi olarak mütalaa edilmelidir.

Bunun yanı sıra, Olga (vaftizden sonra Helena) saltanatının, her ne pahasına olursa olsun amacına ulaşmaya çalışan güçlü, tekilci ve acımasız bir gücün sembolüne dönüştüğünü de göz ardı etmemek gerekir. Hayat hikayesinin özellikle bu kısmı, düşünsel, siyasi, askeri ve iktisadi anlamda kendi toplumunun “ataerkil” köklerinin ne kadar güçlü olduğuna ve bu bağlamda eski Rus tarihinin yönetim şekline işaret eder. Bunun dolaylı bir ispatı da, Olga’nın Hıristiyanlığı kabul etmesidir; bu din değişikliğinin dâhilî, şahsî ve manevî olmaktan ötede birtakım siyasi sebepleri vardı. Şu an itibarıyla, onun hayatının önemli ölçüde siyaset kurumuna göre mi şekillendiğini, yoksa

yüzyıllar boyunca resmi tarihçiler veya menkıbe yazarları tarafından bilinçli olarak hikaye edildiğini ancak tahmin edebiliyoruz. Gerçek olan şu ki, ancak Korkunç İvan, onu azize ilan etmek suretiyle, yani geleneksel kültürdeki “anaerki” temellerden imtina ederek “ataerki” bir arketipe yönelmek suretiyle Rus düşünce ve sosyo-politik tarihinde yapısal bir değişime yol açmıştır.

Prenses Olga’dan sonra, özellikle 11-12. yüzyıllarda Novgorod’lu Anna ve Polotsk’lu Evfrosin, kutsal kadın figürünün öncü isimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şunu hemen belirtmek durumundayız ki Ortodoks kayıtlarında kutsal kadın sayısı son derece sınırlıdır. Tüm Rusya’yı dikkate aldığımızda, kayıtlarda sadece on yedi kutsal kadının ismi zikredilmektedir ki bunların da azize olarak ilan edilmesiyle nadiren karşılaşırız. Bu noktada, daha önce adını zikrettiğimiz Korkunç İvan’ın ismi öne çıkmaktadır, şöyle ki sadece 1547-1549 yılları arasında tam olarak beş kutsal prenses azize olarak ilan edilmiştir; bu durum, çarın Rus kültür tarihindeki “ana” ve “kadın” simgesinin saygısı ve farkındalığına işaret ettiği gibi imparatorluk hayalinin de bir göstergesi olarak okunabilir.

Novgorod’lu Anna ve Polotsk’lu Evfrosin, Eski Rus’ta kadının manevi-ahlaki tekamül idealini gösteren kutsal kadın/rahibe figürünün ilk tarihi örneklerindendirler. Sırasıyla 1439 ve 1910 yıllarında azize ilan edilen her iki isim de, yüzyıllar boyunca gücünü muhafaza eden ve günümüze kadar ulaşan “Ana” arketipinin zihinsel sembollerine dönüşmüştür. Peki, bu tür dinî ve yaratıcı kavramların arketipik belirlenişinden söz etmemizi sağlayan şey nedir?

Hagiografi, bir kural olarak, içerisinde seleflerimizin yaşantısına ilişkin tarihsel gerçekliklerin birbirinde karıştığı, toplumsal düzen ve kurgunun efsanevi ve mitolojik bir düzey ve dilde ifade edildiği metinlerden oluşmaktadır. Tam da burada, yani farklı düşünme biçimlerinin iç içe geçtiği bir noktada, kadın kutsiyeti figürünün işlevselliğinin tarihsel özelliklerini belirleme imkânı ortaya çıkmaktadır. Psikanalitik açıdan baktığımızda, kutsiyet kavramının kendisi ilkece cinsiyet belirlenimine kapalı gibi gözükmektedir, çünkü bu kavram nihayetinde Öz arketipinin genel bir sembolünü temsil etmektedir. Fakat, diğer taraftan, Eski Rus’ta kutsal kadın, çağdaşlarının zihninde ancak somut şart ve durumlar eşliğinde beliren ve toplumsal konumu ne olursa olsun sıradan bir kadından kutsal bir kadına dönüşün yaratıcı bir tasvirini sunan mitolojik bir karakterdir. Bu söylenenler, Eski Rus zihniyetindeki kadın ve “ana” kutsiyetinin tabiatüstü niteliğini ortaya koymaktadır.

Her iki prensesin de hayat hikayesinin tahlilinden hareketle, birtakım ilginç psikanalitik benzerlikler bulunabilir. Böylece, İsveç kralı Olof Skötkonung’un kızı olan Novgorod’lu Anna, “çağının en seçkin ve saygın ailesine mensuptu” (Svyatiye Novgorodskoy Zemli 2006: 57). Dinî metinlere aşinalığı, tarih, felsefe ve edebiyat bilgisi, İskandinav kuzeyinde herkesçe tanınmasını ve saygın bir konuma sahip olmasını sağlamıştı. I. Yaroslav ile evliliği, siyasi becerisini çokça geliştirmiş, şecaat ve kahramanlığını pekiştirmişti. “Sadece yeni vatani ve kocası için çalışıyor, kuzeyle

ilişkilerinde aile ve akrabalık bağlarını asla kullanmıyordu” (Svyatiye Novgorodskoy Zemli 2006: 60). Anna on çocuk annesiydi, aynı zamanda çok sayıda yetim ve öksüz çocukların her türlü bakımını üstlenmişti; bu sebeple, metropolit Hilarion, kendisini tüm çocukların kutsal annesi olarak vafsetmiştir. Türbesi Novgorod’daki Ayasofya Katedralinin yanı başındadır ve burada gerçekleştirdiği ruhban töreni, uzun süre halkını yönettikten sonra Rus kraliçelerinin icra ettikleri ruhban töreni geleneğinin bir başlangıcı olmuştur (Trofimov).

Polotsk’lu Evfrosin’in hayat hikayesi, Eski Rus kutsal ana-kadın figürünün tekamülünde yeni bir evre olarak görülmektedir. Şöyle ki geleneksel halk meclisi (veçe) ilkesine dayanan Novgorod ve Polotsk knezniklerinin sosyo-politik yapısı, Novgorod’un çöküşü ve Moskova tipi bilinçsiz “ataerkil” (emperyal) toplum yapılanmasından farklı olarak kutsiyetin kadın imgesinin ortaya çıkışı için son derece uygun bir zemin sunmaktaydı.

Knez Vladimir’in büyük torunu olan Evfrosin, tıpkı Novgorod’lu Anna gibi, mükemmel bir eğitim almış, özellikle de dinî metinlerle ilgilenmiş, Polotsk’taki Ayasofya Katedralinde uzunca bir süre bu metinlerin istinsahıyla uğraşmış ve bu kapsamda edindiği bilgileri gerçek hayatta uygulamaya büyük bir özen göstermiştir. Dahası, sadece söz konusu katedralin kütüphanesini oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda Polotsk’ta okuryazarlık geleneğini başlatmış ve çocukların eğitim hayatıyla şahsen ilgilenmiştir. Evfrosin, daha on iki yaşındayken rahibe olmaya karar vermiş, bu da ailesinin tepkisine yol açmıştır; ancak yeğeninin kalbindeki bu iman kıvılcımını gören teyzesi başrahibe Romanova, yeğenini dualarla manastıra göndermiştir.

Manastırda dinî metinleri istinsah eden Evfrosin’in imanı daha da kuvvetlenmiş ve kendisine üç kere melek görünerek ona yeni bir manastır inşa etmesini beyan etmiştir. Bu mitolojik kıssanın yüzyıllardan beri naklediliyor olması olgusu bile, Rus düşünce tarihinde kadın ve ana figürünün esasında hikmetin bir taşıyıcı olarak yönetici sınıfı tarafından nasıl kullanıldığını da açıkça ortaya koymaktadır. Rüyalarının etkisiyle, Evfrosin, Polotsk yakınlarındaki Seltso köyünde Spaso-Preobrajenski manastırını inşa ettirmiş ve bu sırada, rüyasında Evfrosin’in seçilmiş bir kimse olduğunu gören arkepiskopos İoann tarafından büyük bir destek görmüştür.

Bu bağlamda bilinç-üstü bir sezgi, derin bir iman ve karşı konulamaz diğerkâmlık duygusu yeni manastırın sadece bir manevi mekân değil, aynı zamanda bir eğitim ve zanaat merkezi olarak da kabul görmesini sağlamıştır. Diğer taraftan, Evfrosin’in manevi şahsiyeti, aile içerisinde de pek çok kişiye manastır yolunu açmıştır. Yine, Spaso-Preobrajenski katedralinin inşasıyla ilgili menkıbelerde yer alan mucizevi olaylar, kutsal kadın figürünün somut tarihsel sınırları aşarak nasıl bir mitosa dönüştüğünü de açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Evfrosin, aynı zamanda kutsiyetin Baba arketipini temsilen bir erkek manastırı da inşa ettirmiştir. Bu demektir ki azize, kutsiyette anlam tamlamasının bizatihi farkında olan birisi olarak bütün hayatını kutsala adadığı gibi kutsalın dışavurumlarını da eksiksiz bir şekilde ihata etmeye çalışmıştır. Nitekim

bu dönemde kimi zaman semaya ataerkil bir anlam atfedilmesi, Eski Rus zihniyetindeki “ana” ve “baba” sembollerinin birbirini tamamlayıcılığına işaret etmektedir.

Polotsk’lu Evfrosin figürünü mitolojik olarak yücelten bir diğer kıssa, hizmetlerine karşılık olarak Efes’li Meryem Ana ikonunun Rus’ta ortaya çıkmasıdır; bu ikonu ise, Polotsk knezi Bryaçislav’ın kızı Aleksandra, Aleksandr Nevski ile evlenirken (1239) Kriviçlerin kadim başkenti Toropets’e hediye etmiştir. Evfrosin, yaşlı ilerlediğinde Kutsal Toprakları ziyaret etmek üzere yola çıkar; vardığında ağır bir hastalığa yakalanır ve melekler kendisine görünerek ölmek üzere olduğunu bildirirler. Böylece, kutsal kadın arketipi son mitolojik safhasına ulaşmış olur. Rivayete göre, Polotsk’lu Evfrosin 1173 yılında Kudüs’te vefat etmiş ve Kutsal Bakire Manastırının girişinde defnedilmiştir; 1187’de na’şısı Kiev Peçersk lavrasına ve 1910’da da nihai olarak Polotsk’a taşınmıştır (Evfrosin Manastırı). Böylece, azize Evfrosin, sıradan bir insanın Eski Rus zihniyetinin ve bir bütün olarak Rus din anlayışının kutsal bir ismine dönüşümünü simgelemek suretiyle, kendi şahsında Predslava’nın anaerkil yüceliğinin efsanevi hikayesinin bir kapanışını tecessüm ettirmektedir.

Hagiografi metinlerindeki kayıtlardan hareketle Novgorod’lu Anna ve Polotsk’lu Evfrosin’in manevi hayat yollarını mukayese ettiğimizde, esasında Eski Rus kutsal kadın ve ana sembollerinde temerküz etmiş manevi anlamları belirleyebilme imkânına ulaşmış oluruz. Her iki isim de, hayat veren yaratıcı gücü tanrılaştırma ve bu gücün karşısında akıl-üstü bir saygı ve itaati ifade eden kutsiyete dair pagan tasavvurların meşru bir yüceltilişini temsil etmektedir (Toporov 1995: 8). Benzer kadın karakterlerin de gösterdiği üzere, tabiata yönelik çok sayıda pagan itaatın değişik biçimleri, önce Toprak-Ana, ardından da Tanrı-Ana ve Tanrının kızları şeklinde Hıristiyan Rus kültüründe varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Bu özelliği, rahibe miti sembolizmiyle ilgili tüm anlatılarda açıkça görmek mümkündür: Novgorod’lu Anna – ana, bilge koruyucu ve müşfik; Polotsk’lu Evfrosin – münzevi, manevi rehber ve kurucu. Her ikisi de “Ana” arketipiyle olan aynı genetik bağa işaret eder, aralarındaki fark, sadece bu arketipin farklı sembolik cihetlerini tecessüm etmelerinden kaynaklanır.

Bu sebeple, kesin olarak ifade edebiliriz ki, hem Novgorod’lu Anna hem de Polotsk’lu Evfrosin, kimi dinî-kültürel havzalara münhasır belirli tarihsel bağlamları yücelten “Ana” arketipinin birbirinden farklı kültürel sembolleridir. Fakat diğer taraftan da, daha önce de üzerinde durduğumuz üzere, çok daha sonraları azize ilan edilmiş olmaları, “Ana” arketipinin sadece sosyo-politik ve emperyal semantiği ile açıklanamaz, burada aynı zamanda “Baba” ve “Öz” fenomenolojisi bağlamında kutsiyetin dışavurum biçimleri arasındaki kadının ontolojik belirlenimini de dikkate almak durumundayız.

Şimdi, Prenses Olga, kadın kutsiyeti anlayışının daha ilk evresini oluştururken, Novgorod’lu Anna ile Polotsk’lu Evfrosin figürleri artık kelimenin tam anlamıyla Eski Rus dinî düşüncesindeki kadın sembolünü ve yine bu dönemdeki anaerkil ve rahibe

idealine doğru sosyo-kültürel eğilimi temsil etmektedir. Bu üç figürün fenomenolojik karşılaştırılması, içerisinde Tabiat, Kadın, Ana, Vatan, Kilise gibi sembollerin tabii ve sosyo-kültürel mekânların uyumlu bütünlüğünün arketipi olarak Sobornost'un⁵ "hikemi" kazanımının evrelerini oluşturduğu anaerkil kutsiyet tasavvuru hususunda pagan ve Ortodoks yaklaşımlar arasında ciddi bir fikir ayrılığı olmadığını ortaya koymayı mümkün kılmaktadır.

Eski Rus kültüründe paran ve Ortodoks tasavvurların sürekliliği, toplumsal idealin dönüşüm özelliklerinde de görülebilir. Prenses ve rahibe figürleri başlangıçta kolektif yaşamın bütüncül anlamına binaen diğerlerinin menfaati uğruna kendi kendini feda etme, sınırlama, nefesine hakim olma gibi özelliklerin görsel örnekleri şeklinde tezahür etmiştir. Nitekim, gerek Eski gerekse de Ortaçağ Rus'undaki söz konusu mitolojik anlatılarda birbiriyle karşıtmış gibi görünen farklı stratejilerin yüzyıllar boyunca baskın olmasının sebebi de budur. Ancak, sonraki yüzyıllarda özellikle Moskova'nın sahneye çıkmasıyla kültürel ve sosyo-politik ideallerdeki değişimlere rağmen Rus düşüncesinin temelinde her zaman Novgorod kökenli "hikemi" ve "anaerkil" unsurun hakim olduğunu söylemek mümkündür.

Moskova, bir yandan, her zaman toplumsal statünün ancak resmi iktidar yapıları aracılığıyla bireyler üzerinden yükseltilebileceğinde ısrarcı olmuştur. Novgorod ve Polotsk'ta ise, diğer yandan, mümkün olduğu ölçüde iktidardan uzak manevi bir toplumsal pratiğin varlığını gözlemlemekteyiz. Burada "kadın" figürü, zorunlu olarak bir anaerkil fedakarlık örneği oluşturmak ve karşılıksız olarak kendisini çocuklarına adamak durumundadır. Moskova knezliğinin kültürel hudutları içerisinde ise, bireyci bir model yaygınlık kazanmış ve kutsiyet de, çabadan ziyade Tanrının bir inayeti sonucu bahşedilen ve zorunlu olarak siyasî iktidarı tazammun eden bir anlayışa dönüşmüştür. Bu sebeptendir ki, Novgorod topraklarında ortaya çıkan "anaerkil" ve "hikemi" toplum ideali, özellikle de ilk dönemde, yani kurumsallaşma evresinden önce, toplumda kutsal bir saygı ve duygusal bir heyecan uyandırdı ki bu da bireysel ve kolektif varoluşu anlamlı kılan manevi ve sosyo-kültürel bir örnek oluşturdu.

Olga (Kiev prensesi), Novgorod'lu Anna ve Polotsk'lu Evfrosin gibi kültürel sembollerin Kiev, Novgorod ve Polotsk'un tarihî kaderi üzerinde bir başka eşsiz özelliği daha vardır. Muhtemeldir ki çoğu önemli arkeolog, özellikle Novgorod ve Polotsk'ta keşfedilen sigilografik bulgularda kendisini açıkça dışa vuran "Polotsk anaerkilliği" olgusu üzerine çokça düşünmüşlerdir. Nitekim, daha 1970 yılında V. Yanin, 12-23. yüzyıllarda "Polotsk prensesinin sarayın kadınlara ayrılan kısmında ve hatta manastırda değil de sahada dolaştığını ve resmen Polotsk topraklarını yönettiğini" keşfettiğinde çok şaşırmıştır: "Bu işin aslı nedir? Feodal bir knezlikte anaerkil bir yapı nasıl barınabilir?" (Yanin 1970: 19). Bu durumun zorluğu, belki de araştırmacıların belirli bir mantıkta birleşemediği dağınık çalışmalarıyla da izah edilebilir. Ancak meseleyi belirli bir mantıksal bir düzlemde izah etme çabaları, durumu daha

5 Sobornost': kabaca, mutluluğun bireysel değil, toplumsal olarak mümkün olduğunu ifade eden dinî ve felsefî bir kavram.

da paradoksal bir hale getirebilir. Tam da bu noktada psikanaliz, bize eşsiz imkânlar sunmaktadır.

Bilindiği üzere, Novgorod, günümüz coğrafi standartlarında düşüsek bile son derece güçlü dinî-kültürel ve politik bir konuma sahipti. Bu şehir, İlahi Hikmetin (Sofya) himayesi altındaydı. Novgorod ve Sofya (kilise), novgorodlular için bir bütünü iki ayrı cihettir.⁶ Bu anlayışın kökleri tahmin edilenden çok daha derindedir; resmen Hıristiyanlığın kabulünden çok daha önce de, burada Yerin kutsiyeti ve Anaerkil bir başlangıç şeklindeki pagan inancı hakimdi. Hıristiyanlığın Novgorod topraklarında yayılışı, sadece arketipik sembol şeklindeki bu kadim inanca daha evrensel ve Hıristiyanî bir boyut kazandırmıştır.

Aynı şekilde, Novgorod’lu Anna ve Polotsk’lu Evfrosin örneklerinde olduğu gibi, Sofya’nın kutsal statüsü, insanoğlunun üzerinde mukim olduğu Yer ile ilahi mekânı simgeleyen Gök arasındaki rolü doğrultusunda belirlenmektedir. Eski Rus ile ilgili güvenilir kayıtların son derece az olmasına karşın, gerek bu dönemde gerekse de Ortaçağ boyunca anaerkil yönelimlerin yeteri kadar güçlü olduğunu söylemek mümkündür. Aynı mütalaalar, çok da uzak olmayan Polotsk için de geçerlidir. Üçüncü Eski Rus Sofya’sı işte bu şehirdedir ve bu şehrin de, tıpkı Novgorod ve Kiev gibi, ilahi himaye altında olduğuna inanılırdı. Polotsk’lu Evfrosin’le ilgili bunca menkıbelerin anlatılıyor olmasının sebebi de belirli ölçüde bu şehirdir. Onun hayat hikayesi, her dönemde yeniden yazılmış ve her seferinde de yeni efsanevi unsurlar eklenmiştir. Bu arada, her üç kutsal kadına yönelik özel ilgilinin, devletin halk ve din üzerindeki baskısının zirveye çıktığı 15-16. yüzyıllarda ortaya çıktığını belirtmekte yarar vardır. Mitolojik menkıbelere yönelik -çoğu zaman kısmî ve bilinçdışı- bu ilgiye yol açan temel faktör, bilinç ve kültürün ataerkil ve anaerkil, Yer ve Gök, birey ve topluluk, paganizm ve hıristiyanlık gibi arketipik bileşenleri arasında bozulan dengeyi yeniden kurabilme arzusudur.

Her ne kadar çoğu durumda bu tür yönelimler kendiliğinden ve sezgisel olarak ortaya çıkmışsa da, bir bütün olarak Eski Rus kültüründe arketiplerin esas muhtevasını “anaerkil” unsurlar oluşturmaktadır. Bu fikirlerin destekleyicisi olarak, Meryem’in doğuşundan ölümüne kadar yaratılışı simgeleyen on iki gün bayramlarına bakılabilir. Yine, yıllık ritüel halkasının içerisindeki tabiatın sürekli yaratılışını ve yenilenişini simgeleyen arketipik ideanın da bu bağlamda özel bir yeri söz konusudur. Bu sebeple, bize göre, kutsiyetin pagan ve Hıristiyan yorumlarını birbirinin karşıtı olarak değil, tam tersine, olabildiğince çok sembolik imkânları kendi içinde barındırmak suretiyle insanın ve kültürün Öz’e yükselişinin tamamlayıcı unsurları olarak görmek gerekir.

Böylece, bu yazıda Prens Olga, Novgorod’lu Anna ve Polotsk’lu Evfrosin örneğinde taksim ettiğimiz kadın kutsiyetinin sembolik kullanımının ortaya konulmasının, araştırmacılar için, hem eşsiz arketipik topoloji aracılığıyla Eski Rus anlam dünyasının keşfini hem de psikanalitik açıdan Doğu Slav zihniyetinin yeniden inşa-

6 Sofya kavramı, hem hikmet hem de Ortodoks geleneğinde mistik öğeleri daha ön planda olan bir mabet (kilise) anlamlarını haizdir.

sını mümkün kılan geniş perspektifler sunacağına inanıyoruz. Bu kültürel semboller, sadece Eski ve Ortaçağ Rus dünya görüşünü anlama imkânı sunmakla kalmayıp aynı zamanda Novgorod merkezli "anaerkil" ve "hikemî" temellere dayalı bu dünya görüşünün Moskova merkezli emperyal bir sosyo-kültürel ve manevi modele doğru tedricî bir evrilişinin sebep ve mekanizmalarının da doğru bir şekilde tahlil edilmesi için uygun bir zemin yaratmaktadır.

KAYNAKÇA

- TROFİMOV, A. Svyatiye Jenı Rusi, <http://ksanak.narod.ru/Book/zheny/02.html>
- KARAMZİN, N., *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, <http://lib.ru/LITRA/KARAMZIN/karamz01.txt>
- PUŞKAREVA, N., *Jenşim Drevney Rusi*, Mısl Yayınları, Moskova, 1989.
- Rukopisny Sbornik 16 v., Lenin Devlet Kütüphanesi (Moskova), F. 113, No 632, 206-225.
- YANİN, V. L., "Polotskiy Matriarkhat", *Znaniye Sila* Dergisi, Sayı 12, 1970.
- NESMEYANOVA, V. N., G. S. *Soboleva*, *Svyatiye Novgorodskoy Zemli*, Trigon Yayınları, Novgorod, 2006.
- TOPOROV, V. N., *Svyatost' i Svyatiye v Russkoy Dukhovnoy Kul'ture*, Gnozis Yayınları, Cilt 1, Moskova, 1995.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Bingol University Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

ISSN: 1309-6672

YAYIN İLKELERİ	THE PRINCIPLES OF THE PUBLICATION	مبادئ النشر
----------------	-----------------------------------	-------------

Uluslararası hakemli dergimiz, yılda en az iki sayı olarak yayımlanır.

This international peer-reviewed journal is published at least as two issues in a year.

تصدر مجلتنا المحكمة الدولية مرتين في السنة على الأقل.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe, İngilizce ve Arapça yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.

Original articles written in Turkish, English and Arabic in the area of social sciences are published in this journal.

تنشر في مجلتنا مقالات البحث الأصلي في المجالات الاجتماعية باللغة التركية أو الإنجليزية أو العربية.

Makaleler, hakemlerden geçtikten ve danışma kurulunun onayından sonra yayımlanır.

Articles are published after being approved by the editorial and advisory boards.

تنشر المقالات بعد الموافقة عليها من قبل لجنتي التحكيم والنشر.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

All writers are responsible for the content of the articles.

الكتاب هم المسؤولون عن محتوى مقالاتهم.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

جميع الحقوق محفوظة. لا يمكن نقل أي شيء دون تحديد اسم المجلة

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergimize gönderilen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; Arapça yazılmış makalelerin başına ise Türkçe, İngilizce, Arapça ve özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beşer tane anahtar kelime eklenmelidir.
3. Makaleler, dil ve ifade yönünden dilbilgisi kurallarına uygun olmalı ve ayrıca makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin altında kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
6. Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.
8. Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
 - Kâğıt boyutu, 16x24 ebadına ayarlanır.
 - Yazılar kâğıdın bir yüzüne 12x19 cm. boyutunda basılır (Kenar boşlukları üstten 2,7 alttan 2,3, iç kenar 2, dış kenar 2 cm. olacaktır). İlk sayfada üstten 2 satır boşluk bırakılır.
 - Yazılar PC bilgisayarda Microsoft Word programında New Times Roman karakteri ile hazırlanır. Türkçe ve İngilizce makalenin ana başlığı, büyük harflerle ilk sayfa-

nın başına bold 14 punto ile yazılıp sayfa ortalanır. Türkçe başlığın altına yazılacak İngilizce başlık ilk harfleri büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Ana başlıklardan sonra satır aralıkları 23 pt olur. Metin içindeki başlıklar öncesinde 12, sonrasında 6 nk boşluk bırakılır.

- Arapça makalelerde ana başlık, en üstte, bold 18 puntoya göre ayarlanarak Türkçe ve İngilizcede olduğu gibi sayfanın başına yazılıp ortalanır. Ana başlığın altına Türkçe ve onu takiben yazılacak İngilizce başlığın ilk harfleri büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Aynı şekilde ana başlıklardan sonra satır aralıkları 23 pt olur.
- Başlıktan sonra 12 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı unvansız olarak yan yana sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve e.mail adresi dipnot olarak belirtilir.
- Yazar adından sonra 12 nk boşluk bırakılarak Türkçe, İngilizce ve Arapça'da hazırlanmış 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.
- Türkçe ve İngilizce özetler, 10 punto, metin içi yazılar 10 punto ve 13 pt satır aralıklı olarak, alıntı yazılar 9 punto, dipnotlar 7 punto New Times Roman ile yazılır.
- Arapça özet ve metin içi yazılar 14 punto, alıntı yazılar 12 punto, dipnotlar 10 punto Traditional Arabic karakteri ile hazırlanır.
- Dipnot numaraları, her sayfada yenilenmez, makalenin sonuna kadar sıralı olarak devam eder.
- Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.
- Makale; tablo, şekil, fotoğraf ve kaynaklar dâhil 30 sayfayı geçmemelidir.
- Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (12x19 cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo ve fotoğraflar ile renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır. Makalede yer alan fotoğraf ve şekillerin yoğunluğu düşük olmalıdır.
- Tablo, şekil, fotoğraf başlıkları ile altlarındaki tablo, fotoğraf veya şekil arasında 6 nk ara bulunacaktır. Tablo, şekil ve fotoğraf başlıkları, bold, 1 cm içeriden sağa yaslı, Times New Roman 8 punto yazı ile ve "Tablo 1:" şeklinde olacaktır. Tablo içi kayıtlar da aynı şekilde 8 punto ile yazılacaktır.
- Atıfta bulunulan kaynakların dipnotta gösterilmesi esastır. Dipnotlar, ilk yazılıştta yazarın adı, soyadı, tırnak "... " içerisinde makale adı, kitap veya dergi adı, yayın yeri ve yılı sıralamasına göre gösterilir. Kitap adı, dergi adı veya benzeri kaynaklar, italik olarak yazılacaktır.

- Açıklamalar ise, aynı şekilde sayfa altında dipnotta verilir. Aynı sıralamaya göre kaynağı gösterilir.
- Yararlanılan kaynakların, metin içerisinde gösterilmesi mecburi görülen bazı durumlarda, uluslararası kaynak gösterme esaslarına uyulur. Ancak açıklamalar yine dipnotta gösterilir.
- Metin içinde ve dipnotta gösterilen bütün kaynaklar makalenin sonundaki Kaynakça listesine eklenir. Kaynakça, bölümünün boyutu 10 puntoya ayarlanır. Bu bölümde yazar soyadı (büyük harf) ve adına göre alfabetik olarak dizilir. Çok yazarlı kaynak gösterimlerinde, ilk yazarın soyadından sonraki yazarların soyadlarının sadece ilk harfi büyük yazılır ve yazar soyadları aynı şekilde öne alınır. Kaynakça listesinde, yazar adının bulunduğu ilk satır sonraki satırlara göre, 1 cm. içeriden asılı şekilde ayarlanır.
- Kaynakların önüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken;

- Yayımlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp sbe.bingoldergi@bingol.edu.tr e-posta adresine gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Sosyal Bilimler Enstitüsü İdari İşlemleri İçin Adres:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100 BİNGÖL

Telefon: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (426) 2150072

sosbil@bingol.edu.tr

Güz/Autumn 2016

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University

Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan
ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR
International peer-reviewed journal published
in Turkish, English and Arabic